

A.SABALIAUSKAS

LIETUVIŲ
KALBOS
TYRINĖJIMO
ISTORIJA

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS INSTITUTAS

A.SABALIAUSKAS

LIETUVIŲ
KALBOS
TYRINĖJIMO
ISTORIJA

IKI

1940 M.

VILNIUS „MOKSLAS“ 1979

4L
Sa-05

ATSAKINGASIS REDAKTORIUS

K. MORKŪNAS

RECENZAVO

filol. m. kand. doc. J. KABELKA

ir

filol. m. dr. prof. Z. ZINKEVIČIUS

4602010000

S $\frac{70103-025}{M854(08)-79}$ 153-79

© Leidykla „Mokslas“, 1979

Pratarmė

Lietuvių kalbos mokslas turi ilgą istoriją, einančią nuo pirmosios knygos pasirodymo, pirmojo žodyno, gramatikos išleidimo, naivių lietuvių kalbos kilmės aiškinimų iki mūsų laikų tikslia metodika besiremiančių tyrinėjimų. Tobulai apžvelgti šią istoriją yra sudėtingas ir vargu vieno žmogaus jėgoms įmanomas uždavinys, juo labiau, kad toji istorija buvo kuriama daugelyje šalių skirtingo profilio mokslininkų, o kartais ir kalbos mokslo mėgėjų.

Šios knygos uždavinys – sukaupti vienon vieton svarbesnius lietuvių kalbos mokslo įvykius, supažindinti su žymiausiais lietuvių kalbos tyrinėto-jais, užfiksuojant kartais ir tokias detales, kurios, neturėdamos didesnės reikšmės kalbos mokslo raidai, šiandien skaitytojo dėmesį gali patraukti tik kaip paprasti šios srities istorijos faktai.

Knygos uždavinys lėmė ir jos struktūrą: čia ne apžvelgiama lietuvių kalbos mokslo atskirų sričių, problemų, tyrinėjimo metodikos raida, o chro-nologine tvarka stengiamasi aptarti visą tyrinėjimo procesą, parodant, kaip jis vyko pačioje Lietuvoje ir už jos ribų. Diferencijuojant pagal problematiką, tikriausiai būtų galima pateikti aiškesnę lietuvių kalbos mokslo raidos vaizdą, tačiau tada apžvalga neapreptų daugelio faktų, vienaip ar kitaip reikšmingų tiek mūsų kalbotyrai, tiek ir apskritai mūsų kultūros istorijai. Detali dialek-tologijos, leksikologijos, akcentologijos, sintaksės ir kitų kalbotyros sričių raidos analizė turėtų būti kitas tolesnis lietuvių kalbos mokslo istorijos tyri-nėjimo etapas.

Rašant knygą, susidurta ir su tam tikrais chronologiniais ar geografi-niais klasifikacijos sunkumais: ne visus mokslininkus vienodai lengvai buvo galima priskirti vienam ar kitam laikotarpiui ar net šaliai. Tokiais atvejais daugiausia buvo stengtasi atsižvelgti į tai, kada ir kurioje šalyje gyvendamas mokslininkas parašė svarbiausius lituanistikos tyrinėjimus ar savo veikla daugiausia nusipelnė lietuvių kalbos mokslui.

Pats intensyviausias lietuvių kalbos tyrinėjimo etapas prasidėjo tarybi-nės santvarkos metais. Šie tyrinėjimai bus aptariami kitoje autoriaus knygoje. Ten taip pat bus apžvelgti ir tokių žymių pastarųjų dešimtmečių lietuvių

kalbos tyrinėtojų, kaip E. Frenkelio, J. Otremskio, Chr. S. Stango ir kt., darbai.

Rašydamas šį darbą, autorius jautė Lietuvių kalbos ir literatūros instituto vadovybės, Kalbos istorijos ir dialektologijos sektoriaus darbuotojų paramą. Įvairiais būdais jam yra padėję ir kitų respublikų bei užsienio kalbininkai: V. Toporovas, G. Venediktovas (Maskva), P. Aristè (Tartu), A. Nepokupnas (Kijevas), I. Duridanovas (Sofija), R. Ekertas (Leipcigas), I. Murata (Tokijas), V. Šmidas (Getingenas), V. Šmolstygas (University Park, JAV), P. Trostas (Praha). Visiems jiems autorius dėkoja. Ypač nuoširdų ačiū norėtuši tarti šios knygos atsakingajam redaktoriui K. Morkūnui recenzentams J. Kabelkai ir Z. Zinkevičiui. Dviem pastariesiems ne tik knygos autoriaus, bet ir buvusio mokinio padėka.

PIRMOS ŽINIOS APIE LIETUVIŲ KALBĄ

Romėnų istorikas Kornelijus Tācitas I m. e. amžiaus gale rašytame veikale „Germania“ pasakoja apie dešiniojo Baltijos (Svebų) jūros kranto gyventojus. Anot jo, šio krašto žmonės garbina dievų motiną, kaip prietaringumo ženklą nešioja šernų statulėles, javus ir kitokius vaisius augina ištvermingiau negu tingūs germanai, seklumose ir jūros pakrantėse renka gintarą... Be kitų ypatybių, Tacitas nurodo, jog šie žmonės, aisčių gentys (*Aestiorum gentes*), papročiais ir apdaru panašūs į germanus, bet „jų kalba artimesnė britiškajai (lingua Britannicae proprior)“¹.

Nemaža abejonių esama, ar Tacito *Aestiorum gentes* iš tikrųjų buvę baltų protėviai. Vieni mėgino įrodinėti, jog šios gentys buvo germanai, kiti tvirtino juos buvus finais ar keltais. Tačiau vis dėlto labiau įtikėtina, kad tai buvę baltai, vėlesniuose dokumentuose minimų prūsų protėviai².

Kadangi I m. e. amžiaus prūsai dar negalėjo daug kuo skirtis nuo savo rytinių kaimynų lietuvių, įmanoma teigti, jog minėtoji Tacito užuomina apie aisčių genčių kalbą kartu yra ir pirmoji lietuvių kalbos charakteristika. Žinoma, iš tokios trumputės pastabėlės negalima daryti kokių nors bendresnių išvadų, tačiau, kaip spėja K. Būga ir J. Endzelynas, jeigu aisčių gentys iš tikrųjų buvę baltai, tai jų kalba galėjo atrodyti artimesnė britams (keltams) negu germanams dėl to, kad baltų ir keltų kalbose nebūta germanų kalboms būdingos priebalsių perkaitos, plg. liet. *dù*, air. *dau*, got. *twai*; liet. *diėvas*, air. *dia*, sen. isl. *tivar* „dievai“ ir kt.

Tacito veikale minimas ir žodis *glesum*, kuriuo aisčių giminės vadinosios gintarą. Pastarasis žodis veikiausiai yra germaniškos kilmės³. Šis faktas kai kuriuos tyrinėtojus paskatino manyti, jog aisčių gentys buvo germanai. Tačiau iš germanų tokį žodį galėjo pasiskolinti ir prūsai, o vėliau (per kuršius?) iš jo kilo ir lat. *glisis*⁴. J. Endzelynas netgi neatmeta galimybės, jog toks gintaro pavadinimas (*glesum*) galėjęs būti ir baltiškas žo-

¹ Liet. i. š., 1, p. 19; Endzelins J. Senprūšu valoda. Rīgā, 1943, p. 5; Būga. R. r., 3, p. 122; Prūsų kalbos paminklai. Parengė V. Mažiulis. V., 1966, p. 11; Kuzavinis K. Prūsų kalba. V., 1964, p. 4.

² Endzelins. Iev., p. 37; Endzelins J. Senprūšu valoda, p. 5–6; Mažiulis V. Prūsai. – Kn.: Prūsų kalbos paminklai, p. 11–12; Būga. R. r., 1, p. 498.

³ Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 17. Aufl., bearb. von A. Götze, A. Schirmer, W. Mitzka. Berlin, 1957, p. 259.

⁴ Endzelins J. Senprūšu valoda, p. 6; Būga. R. r., 2, p. 290–291; Mažiulis V. Min. veik., p. 12.

dis, nes iš tikrųjų prūsų kalboje esama žodžių, bendrų tiktai jiems ir germanams.

Visą I tūkstantmetį istoriniuose dokumentuose daugiau jokios užuominos apie lietuvių kalbą nerandame. Net ir pats Lietuvos vardas (lotyniška jo forma), iš kurio kilo lietuvių kalbos pavadinimas, pirmą kartą aptinkamas tik II tūkstantmečio pradžioje. Kvedlinburgo analuose rašoma: „1009 m. šventas Brunonas, kuris vadinamas Bonifacijus, arkivyskupas ir vienuolis, antrais savo atsivertimo metais, Rusijos ir Lietuvos (Lituae) pasienyje, pagonių trenktas į galvą, su 18 saviškių vasario 23 d. nukeliavo į dangų“⁵.

Tame pačiame šimtetyje Lietuvos vardas minimas ir rusų dokumentuose⁶.

XV a. dokumentuose jau gana dažnai randame vienaip ar kitaip minint lietuvių kalbą. Štai 1420 m. kunigaikščio Vytauto rašte imperatoriui Zigmantui pabrėžiama, jog Žemaičiai „buvo ir dabar yra ta pati Lietuva, nes viena kalba ir tie patys žmonės“⁷. Jogailos ir Vytauto įgalotinio 1421 m. rašte, įteiktame popiežiaus įgalotiniui kardinolui Gviltermui, rašoma, jog Žemaičių ir Sūduvos „žmonės kalbėjo ir dabar kalba lietuvių kalba. Ir jie neturi ir niekad neturėjo kitos kalbos kaip kad lietuvių, nes nebuvo ir šandien bent nėra to, kad lietuviai jos nesuprastų arba nebūtų supratę...“⁸

Tačiau apie lietuvių kalbos kilmę, jos santykius su kitomis kalbomis šio laikotarpio dokumentuose dar jokių užuominų nesama.

ANKSTYVOSIOS TEORIJOS APIE LIETUVIŲ KALBOS KILMĘ IR JOS SANTYKIUS SU KITOMIS KALBOMIS

Po vienos kitos trumputės užuominos apie lietuvius ir lietuvių kalbą XVI a. randame jau ir tam tikrų mėginimų paaiškinti, iš kur lietuviai ir tuo pačiu, žinoma, lietuvių kalba atsirado. Štai XVI a. pirmojoje pusėje sudarytame „Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios kunigaikštystės metraštyje“ („Летописец Великого княжества Литовского и Жомойтского“) pasakojama apie žiauriojo Romos cezario Nerono giminaitį kunigaikštį Palemoną. Šis, išsigandęs cezario žiaurumo, su žmona ir vaikais, būriu pavaldinių ir penkiais šimtais bajorų su šeimomis paliko senąją tėvynę ir pasileido saulėlydžio kryptim. Palemonas, specialaus astronomo padedamas, pagal žvaigždes apskaičiuotu maršrutu atplaukė prie Nemuno ir Dubysos pakrančių ir čia įsikūrė.

Kad ši teorija būtų labiau įtikima, metraščio autorius griebiasi jau ir lingvistinių argumentų. Apie vienus Palemono palikuonis metraštyje rašoma: „...žmonės, tie, kurie už Vilijos įsikūrė, grojo ažuoliniais trimitais,

⁵ Liet. i. š., 1, p. 24.

⁶ Ten pat, p. 25.

⁷ Ten pat, p. 92.

⁸ Ten pat, p. 93.

ir praminė Kernius tą pakraštį, kur jo žmonės kuriasi, savąja kalba – lotyniškai *litus*, o vamzdžius, kuriais groja, – *tuba*, ir suteikė vardą tiems žmonėms savąja kalba – lotyniškai *litusba*, sujungęs krantą su vamzdžiu. Ir paprastai žmonės nemokėjo vadinti lotyniškai ir pradėjo vadinti Lietuva...“⁹

Ši romėniškos lietuvių kilmės teorija sukurta, galimas daiktas, ir gerokai anksčiau. Pavyzdžiui, A. Briukneris mėgino nustatyti net tikslią jos sukūrimo datą – 1432 metus¹⁰. Žinoma, ši teorija yra naivi ir neturi jokio mokslinio pagrindo. Tačiau šioks toks racionalus grūdas joje vis dėlto yra, mat, šios teorijos autorius turėjo būti atkreipęs dėmesį į tam tikrą lotynų ir lietuvių kalbų panašumą.

Įdomu, kad net ir Lietuvos vardas siejamas su lot. *litus* ‘jūros kraštas, kraštas prie jūros’ daugelio žymių mūsų laikų kalbininkų¹¹. Tai viena populiariausių Lietuvos vardo etimologijų.

Teorija apie romėnišką lietuvių kilmę istoriografijoje gyvavo apie 400 metų. Ji buvo tokia populiari, kad, pavyzdžiui, XVI a. buvo siūloma įvesti lotynų kalbą kaip rašto kalbą Lietuvoje¹².

Karštas šios teorijos šalininkas buvo Mykolas Lietuvis. Jis XVI a. viduryje parašytame, bet tik 1615 m. Bazelyje paskelbtame darbe „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ („De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum“) romėnišką lietuvių kilmę argumentuoja lingvistiniais duomenimis, pabrėždamas, kad „daugelis žodžių tą patį reiškia lietuvių ir lotynų kalboje“. Toliau Mykolas Lietuvis išskaičiuoja 74 lotyniškus žodžius. Lietuviškų atitikmenų jis nenurodo, tačiau iš tikrųjų visi tie žodžiai yra panašūs į atitinkamos reikšmės lietuviškus žodžius, o daugumos tų žodžių bendra kilmė ir šiandien nekelia mažiausių abejonių (*ignis* – *ugnis*, *unda* – *vanduo*, *sol* – *saulė*, *mensis* – *mėnesis*, *dies* – *diena*, *noctis* – *nakties*, *ros* – *rasa*, *aurora* – *aušra*, *deus* – *dievas*, *vir* – *vyras*, *levir* – *dieveris*, *nepotis* – *nepočio* ‘anūko’, *tu* – *tu*, *levis* – *lengvas*, *tenuis* – *tėvas* ‘laibas, plonas’, *vivus* – *gyvas*, *juvenis* – *jaunas*, *vetustus* – *vetušas* ‘senas’, *senis* – *senio*, *oculus* – *akis*, *auris* – *ausis*, *nasus* – *nosis*, *dentes* – *dantys*, *gentes* – *gentys*, *semen* – *sėkla* (plg. *sėmenys*), *pecus* – *pekus* ‘gyvuliai’, *ovis* – *avis*, *anguis* – *angis*, *ansa* – *ąsa*, *axis* – *ašis*, *rota* – *ratas*, *iugum* – *jungas*, *primus* – *pirmas* ir kt.)¹³.

Turint galvoje anų laikų mokslo lygį, Mykolo Lietuvio žodžių sąrašas iš tikrųjų yra labai vykęs. Ne veltui jo autorius pateko ir į kalbotyros isto-

⁹ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Red. K. Korsakas ir J. Lebedys. V., 1957, p. 18–20.

¹⁰ Brückner A. Starożytna Litwa. Ludy i Bogi. Szkice historyczne i mitologiczne. Warszawa, 1904, p. 64; Jučas M. Lietuvos metraščiai. V., 1968, p. 52–55.

¹¹ Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1938, B. 1, p. 815; Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern–München, 1959, p. 664–665; Vasmer M. Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1955, B. 2, p. 46; Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg–Göttingen, 1955–1965, p. 368–369.

¹² Lebedys J. Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 22–23; Jučas M. Lietuvos metraščiai, p. 68–69.

¹³ Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. V., 1966, p. 50, 23–24 (fot.); Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 27.

riją, kaip vienas iš tų žmonių, kurio raštuose jau randama lyginamojo metodo daigų¹⁴.

Nepaisant itin vykusio lotynų ir lietuvių kalbos žodžių lyginimo, romėnų ir lietuvių giminystės klausimą Mykolas Lietuvis sprendžia vis dėlto labai naiviai. Jam lietuviai – tai romėnų kariai, pasiūsti į kolonijas ginti savo krašto sienų arba atnešti į šį kraštą Okeano audrų. Iš italų (*Italis*), anot Mykolo Lietuvio, atsirado litalai (*Litali*), o šie pagaliau pavirte lietuviais (*Lituanii*)¹⁵.

XVI a. viduryje į lietuvių ir lotynų kalbos žodžių panašumą dėmesį atkreipė ir kiti tiek lietuvių kilmės, tiek ir kitataučiai autoriai. Štai popiežiaus nuncijus J. Rudžieris (Ruggieri) pranešime apie padėtį Lenkijoje 1568 m., be kita ko, rašo: „Lietuvių kalba, visai skirtinga nuo lenkų ir vokiečių, turi daug žodžių, skambančių kaip lotyniški“¹⁶. Labai įdomus faktas, jog šis autorius jau užsimena apie lietuvių (ir žemaičių) kalbos panašumą ir giminingumą su prūsų ir latvių kalbomis.

Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autorius D. Kleinas, šiaip nespėdamas lietuvių kalbos kilmės klausimo, taip pat pažymi, jog daug lietuvių kalbos žodžių „kilę iš dalies iš graikų, iš dalies iš lotynų, o daugiausia iš lenkų kalbos...“ Jo nuomone, iš graikų Θεός kilo lietuvių *dievas*, iš οἶκος – *ūkis*, iš στέγος – *stogas*, iš νύξ, νυκτός – *naktis*, iš πλήθω (būsimasis I. πλήσω) – *pildau* (būsimasis I. *pildisu* ‘pildysiu’). Graikų kalbos žodžius δῶμι ‘duodu’, εἶμι ‘einu’, anot D. Kleino, „lietuviai seka tiek galūne, tiek, iš didelės dalies, ir kaitymu...“¹⁷. Taigi D. Kleinas, kaip matome, mėgina kreipti dėmesį ir į tam tikrą lietuvių ir graikų kalbų morfologijos panašumą. Gana vykę yra ir jo graikų bei lietuvių kalbos leksikos gretinimai: visi žodžiai, gal tik išskyrus liet. *ūkis* ir gr. οἶκος, faktiškai yra bendros kilmės indoeuropietiški žodžiai (žinoma, tik ne lietuvių skoliniai iš graikų, kaip teigė D. Kleinas).

XVII–XVIII a. pasigirsta balsų, akcentuojančių baltų kalbų panašumą į slavų kalbas. Tarp šio pobūdžio darbų ypač dėmesio nusipelnė Chr. Hartknocho iš Torunės tyrinėjimai¹⁸. Remdamasis leksine medžiaga, Chr. Hartknochas nagrinėja prūsų (ir lietuvių) kalbos santykius su graikų, lotynų, vokiečių ir slavų (daugiausia lenkų) kalbomis. Jis padaro išvadą,

¹⁴ Pedersen. Ling. Sc., p. 7; Loja. V. vēst., p. 53.

¹⁵ Mykolas Lietuvis. Min. veik., p. 51, 24 (fot.). Ilgą laiką buvo spėjama, jog Mykolas Lietuvis – tai Mykolo Tiškevičiaus, 1537–1539 m. Lietuvos pasiuntinio Kryme, slapyvardis. Tačiau pastaruoju metu lenkų istorikas, žymus Lietuvos praeities tyrinėtojas Ježis Ochmanskis labai argumentuotai įrodė, jog šiuo slapyvardžiu pasirašė Lietuvos kanceliarijos sekretorius lietuvių bajoras Venclavas Mikolajevičius iš Maišiagalos (apie 1490–1560), pgn. Ochmański J. Michalon Litwin i jego traktat o zwyczajach tatarów, litwinów i moskwicininów z połowy XVI wieku. – Kwartalnik historyczny, 1976, 83(4), p. 765–783.

¹⁶ Relacye Nuncyuszów Apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. Berlin–Poznań, 1864, t. 1, p. 171; Lebedys J. Mikalojus Daukša, p. 184–185.

¹⁷ Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai. Atsak. red. J. Kruopas. V., 1957, p. 79–80, 404–405.

¹⁸ Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien. Francfurt und Leipzig, 1684; Dissertatio de lingua veterum Prussorum, 1679.

kad prūsų ir lietuvių kalbos kažkada sudariusios vieną kalbą, kad prūsų ir slavų kalbos kilusios iš to paties šaltinio – skitų kalbos¹⁹.

Gana įdomių samprotavimų lietuvių kalbos kilmės ir santykių su kitomis kalbomis klausimu randame Pilypo Ruigio raštuose. Jis, apžvelgęs ano meto teorijas, pareiškia, jog nesiginčytų, „jeigu kas nors slavų kalbas lietuvių kalbos seserimi, bet ne motina, norėtų pripažinti“²⁰. Lietuvių kalbos šaltiniu Ruigys laiko graikų kalbą. Jo nuomone, tai gana aiškus dalykas, kurio nereikia įrodinėti, o tik paaiškinti. Šiam teiginiui pailiustruoti jis pateikia keletą panašių graikų ir lietuvių kalbos posakių, kurie, reikia pridurti, labai vykusiai parinkti. Ypač geras pirmasis pavyzdys: Θεός δέδοκε ὄδοντας, Θεός δώσει καὶ ἄρτόν (*Theòs dédoke ódontas, Theòs dósei kai artón*) – *Dievs dáve Dantis, Dievs dūs ir Dūnòs*²¹. Ruigys duoda ir didoką (apie 400), jo nuomone, bendrų graikų ir lietuvių (kilusių iš graikų) žodžių žodyną. Didelė tų žodžių dalis iš tikrųjų yra visai skirtingos kilmės – juos sieja tik panaši ar ta pati reikšmė ir vienas kitas panašus garsas. Tačiau esama ir teisingų gretinimų. Ano meto sąlygomis labai teigiama naujovė, kad Ruigys, norėdamas įrodyti graikų ir lietuvių kalbų giminybę, remiasi jau ir atitinkamų gramatinių formų panašumu²².

Lietuvių, latvių ir prūsų kalbų giminystė Ruigiui nekelia abejonių: latvių kalba lietuvių kalbai „iš tikrųjų seserų yra artimiausia“, o ar „lietuvių kalba yra prūsų kalbos dialektas“, anot jo, „tegul mokslininkai susitaria“²³.

Genetinius baltų ir slavų kalbų ryšius yra lietus ir žymusis rusų mokslininkas M. Lomonosovas. Jis, be baltų ir slavų kalbų leksikos lyginimo, taip pat kreipia dėmesį ir į šių kalbų gramatikos ypatybes. „Senosios Rusijos istorijoje“ jis rašė: „Aiškių įrodymų apie senosios prūsų kalbos panašumą (čia turimas galvoje prūsų kalbos panašumas į slavų kalbas. – A. S.) ras tas, kuris, be stabų, žynių, burtininkų bei per apeigas vartotų žodžių, panagrinės ir jų gramatinę kilmę“. M. Lomonosovas pabrėžė prūsų, latvių ir lietuvių kalbų artimumą. Tačiau baltų kalbos, jo nuomone, nėra savarankiškos, o kilusios iš slavų kalbų: kažkada nuo slavų kalbų atsiskyrusios baltų kalbos, o paskui įvykęs pačių slavų kalbų skilimas²⁴.

Tarp XVIII a. darbų, kuriuose liečiamas lietuvių kalbos kilmės klausimas, dėmesio nusipelno vokiečių istoriko A. Šlécerio veikalas „Bendroji šiaurės istorija“. Jame pateikiama įdomi kalbų giminystės schema. Šlécerio nuomone, rusų ir chorvatų kalbos yra broliai, baltų ir slavų – pirmos

¹⁹ Топоров. Уч., с. 250.

²⁰ Ruhig Ph. Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften. Königsberg, 1745, p. 15. Yra išlikęs ir lotyniškas šio P. Ruigio veikalą rankraščio variantas (dažar JAV).

²¹ Ruhig Ph. Min. veik., p. 19. Pirmą kartą ši lietuvišką posakį, atrodo, paminėjo J. Bėmas (Behm) vokiškoje prakalboje J. Bretkūno ir J. Rėzos „Psalterui Dowido“ (1625 m.). Šis posakis, anot J. Bėmo, taip pat rodo, kad lietuvių kalba esanti kilusi iš graikų ir lotynų kalbų; plg. Maciūnas. Lit. sąj., p. 111.

²² Maciūnas. Lit. sąj., p. 41–46.

²³ Ten pat, p. 46, 54.

²⁴ Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. М.–Л., 1952, т. 6, с. 205–209; Боголюбова Н. Д., Якубайтис Т. А. История разработки вопроса о балто-славянских языковых отношениях. – R. kr. Endz., p. 333; Palionis. R. k. ind., p. 6–7.

eilės pusbroliai, slavų, vokiečių ir graikų — antros eilės pusbroliai, o slavų, finų ir baskų — apskritai negiminingos kalbos. Tačiau šiaip Šlécėris, sprendamas baltų ir slavų giminystės klausimą, buvo nenuoseklus: iš kitų jo teiginių galima suprasti, kad baltai galėję kilti ir iš slavų²⁵.

Labai populiarai XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje buvo J. Tunmano teorija. Šis švedų istorikas baltų tautų nelaikė savarankiškomis tautomis. Baltai, anot jo, esą slavai, sumaišyti su finais ir gotais. Savo teiginį Tunmanas stengėsi patvirtinti pirmiausia leksiniais duomenimis. Trys ketvirtadaliai baltų kalbų žodžių, jo nuomone, yra slaviškos kilmės. Tunmanas pateikė daugiau kaip šimtą žodžių, kuriuos, pagal jį, baltai pasiskolinę iš finų. Panašus jo sudarytas sąrašas ir skolinių iš gotų kalbos. Įdomu, kad nemaža dalis Tunmano nurodytų skolinių iš finų kalbų yra baltiški žodžiai, pasiskolinti pačių finų. Baltų ir slavų leksinės skirtybės, anot jo, yra vėlesnės šių kalbų naujovės. Tunmanas kreipė dėmesį ir į gramatinių formų panašumą²⁶.

Apskritai XVIII a., taip pat ir XIX a. pradžioje daugelis rašiusių apie baltų kalbų kilmę baltus laikė slavų palikuonimis, o jų atsiskyrimą nuo slavų aiškino labai įvairiai.

Lietuvių ir latvių giminystės problemą bei šių kalbų santykius su slavų kalbomis liečia ir ankstesniųjų latvių kalbos gramatikų autoriai. Jie, neabejodami, kad latvių kalba yra lietuvių kalbos sesuo, kartais mėgina samprotauti ir apie tolesnę šių kalbų kilmę.

Štai G. F. Stenderis 1783 m. išleistoje latvių kalbos gramatikoje rašo: „Latvių kalba yra lietuvių kalbos sesuo. Aš remiuosi ne tik pavadinimo panašumu, tuo, kad Litva, kaip lietuviai savo kraštą vadina, ir Latvi, kaip vadinasi latviai, gana panašiai skamba, tačiau svarbiausia — abiejų kalbų atitikimu... Abi kalbos, tiek latvių, tiek ir lietuvių, yra slavų kalbų palikuonės“. Vienas būdingiausių, Stenderio nuomone, slavų ir baltų kalbų gramatikos sutapimų yra sangražinio įvardžio vartojimas. Tačiau svarbiausias argumentas, sprendžiant baltų ir slavų kalbų giminystės problemą, jam, kaip ir daugeliui kitų autorių, yra leksikos panašumas²⁷.

Dar detaliau baltų kalbų kilmės problemą mėgina aiškinti Stenderio gramatikos papildytojas Chr. Harderis: „Kokiū būdu lietuvių kalba gali būti latvių kalbos seserimi, pagal šią hipotezę galima ir taip aiškinti. Kaip latviai iš pradžios buvo rusų kiltis, taip lietuviai buvo lenkų tauta. Dar ir dabar rusų ir lenkų kalbos yra labai giminingos: anais laikais buvo turbūt dar giminingesnės. Galvojant, kad kokia nors vokiečių tautos kiltis čia įsikūrė kaip kolonija, nesunku manyti, kad ši kolonija liko ne tik Baltijos

²⁵ Schlözer A. L. Allgemeine nordische Geschichte. Allgemeine Welthistorie. Halle, 1771, B. 31, p. 316, 318; Боголюбова Н. Д., Якубайтис Т. А. Указ. соч., с. 334; Топоров. Оч., с. 251.

²⁶ Thunmann J. Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker. Berlin, 1772, p. 8, 71; Боголюбова Н. Д., Якубайтис Т. А. Указ. соч., с. 334—335; Топоров. Оч., с. 251; Maciūnas. Lit. sąj., p. 117—118. J. Tunmano mintis, jog lietuvių tauta ir kalba nėra savarankiškos, pagrįstai kritikavo žymus Rytų Prūsijos lietuvių kalbos ir literatūros tyrinėtojas G. Ostermejeris, plg. Ostermeyer G. Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen. Königsberg, 1780, p. IV.

²⁷ Stender G. F. Lettische Grammatik. Mitau, 1783, p. 9—10; Боголюбова Н. Д., Якубайтис Т. А. Указ. соч., с. 335.

jūros pakrantėje, kur gyvena latviai, bet ir giliau į lietuvių kraštą pasistūmėjo. Kur jie savo kalbą sumaišė su rusų kalba, ten atsirado latvių kalba, o kur su lenkų – ten atsirado lietuvių kalba²⁸.

Jau visiškai matematinio tikslumu baltų kalbų kilmę mėgino nustatyti vokiečių kilmės latvių kultūros veikėjas, be kita ko, pirmasis K. Donelaičio raštų į latvių kalbą vertėjas, K. Vatsonas. Jis, aišku, J. Tunmano teorijos paveiktas, pateikė štai tokią baltų kalbų sudėties statistiką: prūsų kalbą sudaro 2/6 slavų kalbų, 2/6 gotų, 1/6 finų ir 1/6 naujosios vokiečių kalbos žodžių, lietuvių kalbą – 4/6 slavų (jų tarpe 2/6 lenkų ir 2/6 rusų), 2/6 gotų, finų ir vokiečių kalbų žodžių, latvių kalbą – 3/6 slavų, 1/6 gotų, 1/6 finų ir 1/6 vokiečių kalbos žodžių²⁹.

Prancūziškai rašęs danų publicistas ir geografas K. Maltė-Brunas (Brunn Malte) 1807 m. Paryžiuje išleistoje knygoje „Senosios ir šių dienų Lenkijos paveikslas“ („Tableau de la Pologne ancienne et moderne“), specialiam skyrelyje rašydamas apie lietuvių kalbą, pabrėžia didelį jos panašumą į graikų ir lotynų kalbas. Jis atskirus lietuvių kalbos žodžius lygina su graikų, lotynų ir kitų kalbų žodžiais, rašo apie lietuvių kalbos reikšmę kitų kalbų giminytei nustatyti. Šis K. Maltė-Bruno knygos skyrelis buvo išverstas ir į rusų kalbą³⁰.

Daug vietos lietuvių kalbos kilmės klausimams skiriama ir garsiajame Vilniaus akademijos auklėtinio Ksavero Bogušo (1746 – 1820) veikale „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę“ („O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa“. Warszawa, 1808).

Bogušas, susirūpinęs, kad „kalba, kuria kalbėjo Odoakras, Kęstutis, Mindaugas, Vytautas, Vladislovas ir visa mielai prisimenama Jogailaičių giminė, kasdien nyksta ir gęsta“³¹, mėgina ginti šios kalbos teises, įrodinėja jos turtingumą, pabrėžia grožį, muzikalumą.

Pirmojoje darbo dalyje, remdamasis daugybe istorinių šaltinių, taip pat etimologizuodamas atskirus žodžius, Bogušas svarsto problemą, ar dabartiniame lietuvių plote gyvenusios kada nors kitos tautos. Jis padaro išvadą, kad „kur dabar Lietuva, Latvija (Kurlandya), Polesė, senieji prūsų kunigaikščiai, nuo neatmenamų laikų buvo viena galinga lietuvių tauta“³². Bogušo etimologijos dažniausiai gana naivios (*heruliai* < *giruliai* : *giria*, *Kurlandija* : *karionis* ‘człowiek woienny’, *Pregel* < *Prigalas* ‘przy końcu’, *Klaipėda* < *Klump pedey* ‘chwarszczą nogi’, *Palanga* < *Pa langey* ‘po okna’ ir t. t.). Pasitaiko vienas kitas ir gana vykęs kilmės aiškinimas (*Dubysa* < *Dubia* ‘jama w wodzie’, *Trakai* < *Trakas* ‘miejsce łączne drzewami zarosłe’, *Vilnia* (upė) < *Wilnus* ‘fala, bałwan na wodzie’ ir kt.).

²⁸ Harder Chr. Anmerkungen und Zusätze zu der lettischen Grammatik des Herrn Propst Stender. Mitau, 1809, p. 10–11.

²⁹ Watson K. F. Über die Abstammung der lettischen Sprache von der slavisch-russischen und über den Einfluss des Gothischen und Finnischen aufs Lettische. – Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau, 1822, B. 2, p. 281; Maciūnas. Lit. sąj., p. 118.

³⁰ Palionis. R. k. ind., p. 9–10; K. Maltė-Brunui žinių apie lietuvių kalbą suteikė būsimasis Vilniaus universiteto matematikos profesorius žemaitis Zacharijas Niemčevskis (Niemczewski, 1766–1820), pgl. Maciūnas. Lit. sąj., p. 152.

³¹ O początkach..., p. 2.

³² Ten pat, p. 64.

Antrojoje darbo dalyje, kurios paantraštė yra „Ar lietuvių kalba yra savaiminga, ar kilusi iš kitos kalbos“, Bogušas mėgina kritiškai apžvelgti ano meto lietuvių kilmės teorijas. Jis įrodo, kad lietuvių kalba negalėjusi atsirasti iš graikų, lotynų, sarmatų ar kurios kitos kalbos; lietuvių kalba, jo nuomone, yra „savaiminga, yra motina, yra šaka istorijoje žinomos jafetų kalbos, taip kaip ir skitų, keltų, graikų, lotynų, slavų kalbos, bet kartu ji yra kamienas, iš kurio išaugo kitos kalbų šakos, kaip iš lotynų – prancūzų, italų, ispanų, kaip iš slavų – rusų, lenkų, čekų ir kitos kalbos“³³.

Bogušo darbas savo argumentacija nesiskyrė iš kitų ano meto šios rūšies darbų. Įvairios klaidos liudija, kad ir lietuvių kalbą jis mokėjęs gana menkai. Tačiau dėl to, kad šis darbas buvo parašytas lenkiškai, be to, gana patrauklia forma, jis pasidarė labai populiarus lietuvių visuomenėje, skatino domėtis ją lietuvių kalba ir jos istorija. D. Poška, D. Sutkevičius, rašydami savo žodynus, iš Bogušo darbo ėmė net ir faktinę lietuvių kalbos medžiagą.

Bogušo studija „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę“ buvo išversta į rusų, prancūzų ir vokiečių kalbas³⁴.

Šioje trumpoje apžvalgoje toli gražu nėra išvardytos visos lietuvių kalbos ir apskritai baltų kalbų kilmės bei jų santykių su kitomis kalbomis teorijos. Tačiau jau ir iš paminėtųjų galima susidaryti apytikrį vaizdą, kaip ši problema buvo sprendžiama iki lyginamojo-istorinio metodo kalbotyroje atsiradimo. Baigiant šią apžvalgą, norėtuši pacituoti minėtos problemos istoriją plačiau tyrinėjusio V. Toporovo žodžius: „Baltų tautų kilmė tiesiogiai buvo siejama su senovės žydais, finikiečiais, kimerais, skitais, sarmatais, alanais, gotais, gepidais, geruliais, armėnais, indais, graikais, romėnais, trakais, keltais, finais, slavais ir t. t. Tokie įvairūs požiūriai buvę ir slavų kilmės klausimu. Suprantama, daugelis šių teorijų liko be atgarsio ir neturėjo jokios įtakos mokslo raidai, tačiau kai kurios jų buvo gana patvarios ir sukėlė didesnę ar mažesnę polemiką“³⁵.

XVII a.—XIX a. VIDURIO GRAMATIKŲ APŽVALGA

Pirmosios gramatikos pasirodymas yra svarbus įvykis kiekvienos kalbos tyrinėjimo istorijoje. Jau pirmojoje lietuviškoje knygoje, 1547 m. Martyno Mažvydo katekizme, yra keturių puslapių elementorius „Pygus ir trumpas mokslas skaititi yr raschity“, kurį reikia laikyti ir pirmuoju lietuvių kalbos skaitymo bei rašymo vadovėliu. Tačiau jis dar negali pretenduoti į gramatiką, vargu gali būti laikomas net ir gramatikos užuomazga. Tik po šimtmečio atsiranda gramatikos – darbai, kuriuose jau gana plačiai aptariama lietuvių kalbos fonetinė, morfologinė ir sintaksinė struk-

³³ Ten pat, p. 104.

³⁴ Liet. l. ist., 1, p. 325–331; Girdzijauskas J. Ksaveras Bogušas. – V. ir žd., p. 168–170; Maciūnas V. Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą. – Aph, 1937, 6, p. 84–99.

³⁵ Toporov. Уч., c. 249–250; plg. Maciūnas. Lit. sąj., p. 107–120; Jurginis J. Legendos apie lietuvių kilmę. V., 1971.

tūra. Tačiau pirmosios lietuvių kalbos gramatikos klausimas yra gana sudėtingas.

Bibliografas F. Alegambė mini Konstantino Širvydo darbą „Lietuvių kalbos raktas“ („Clavis lingvae Litvanicae“) ³⁶. Šį faktą pakartoja ir vėlesnieji jėzuitų istorikai. Spėjama, jog taip galėjusi būti pavadinta lietuvių kalbos gramatika. Todėl kai kuriose lietuvių kalbos gramatikų apžvalgose K. Širvydo „Clavis lingvae Litvanicae“ nurodoma kaip pirmoji lietuvių kalbos gramatika, pastebint, jog jokio šios gramatikos egzemplioriaus nėra išlikę³⁷. Būta net nuomonių, jog anoniminė 1737 m. lietuvių kalbos gramatika „Universitas lingvarum Litvaniae“ yra „Clavis lingvae Litvanicae“ antrasis leidimas. Tačiau visi šie spėliojimai kol kas yra labai hipotetiniai: „Clavis lingvae Litvanicae“ galėjo vadintis ir pirmasis K. Širvydo žodynas³⁸.

Apie 1643 m. lietuvių kalbos gramatiką Rytų Prūsijoje buvo parašęs Didžiųjų Rudupėnų kunigas Kristupas Sapūnas, tačiau ši gramatika buvo išspausdinta tik 1673 m.

Taigi kol kas daugiausia pagrindo yra pirmąja lietuvių kalbos gramatika laikyti D. Kleino 1653 m. Karaliaučiuje išleistą „Lietuvių kalbos gramatiką“ („Grammatica Litvanica“).

Danielius Kleinas gimė 1609 m. gegužės 30 d. Tilžėje (dab. Sovetskas). 1627–1636 m. studijavo Karaliaučiaus universitete, kurį baigė magistro laipsniu. Nuo 1637 m. jis kunigavo Tilžės lietuviškoje bažnyčioje. Mirė 1666 m. lapkričio 28 d. Tilžėje. Kleino stojimo į universitetą dokumentuose buvo įrašyta: „D. Klein, Tilsensis. Borusus“ („D. Kleinas, tilžėnas. Prūsas“), todėl galima spėti, jog jis buvo Prūsų lietuvis ir tik jo pavardė suvokietinta³⁹. Viena aišku, kad lietuvių kalbą jis mokėjęs labai gerai. Be kalbinių darbų, tai puikiai rodo ir jo giesmių vertimai. Ne veltui K. Milkus, kalbėdamas apie lietuvių poeziją, nurodo, jog Kleinas „buvo pirmasis, kuris suprato poezijos meną ir laikėsi eilaviavimo taisyklių“⁴⁰. Labai gerai jis turėjo mokėti ir vokiečių kalbą. Be to, tiek mokykloje, tiek ir universitete Kleinas buvo gerai pramokęs graikų, hebrajų, ypač lotynų kalbos. Jis taip pat buvo susipažinęs su lenkų, čekų, prancūzų kalbomis. Žodžiu, pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autorius ano meto sąlygomis turėjo puikų filologinį išsilavinimą.

Pirmųjų kalbinių darbų, kaip ir apskritai pirmųjų lietuviškų knygų, Rytų Prūsijoje pagrindinė atsiradimo sąlyga buvo protestantizmo skel-

³⁶ Alegambe Ph. Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu... Antverpiae, 1643, p. 84.

³⁷ Endzelins. Iev., p. 62; Otrębski. Gr., 1, p. 73.

³⁸ Liet. biblgr., 1, p. 398; Balčikonis J. Otrėmskio lietuviški tekstai. – Literatūra ir menas, 1957. IV. 13; Eigminas K. Lietuvių kalbos gramatikos. – MK, 1975, 3, p. 29. F. Alegambė K. Širvydo „Clavis lingvae Litvanicae“ išleidimo datos nenurodė. Įvairiuose šaltiniuose minimi 1621, 1629, 1630 metai.

³⁹ Buchienė T., Palionis J. Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos. – Kn.: Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai. Atsak. red. J. Kruopas. V., 1957, p. 10–11; MLTEnc., 2, p. 160; Tumelis J. Danielius Kleinas. – Kultūros barai, 1974, Nr. 5, p. 66–67; Liet. 1. ist., 1, p. 169.

⁴⁰ Mielcke Chr. G. Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre. Königsberg, 1800, p. 204; apie Kleiną, kaip vertėją, plg. Girdzijauskas J. Lietuvių eilėdara. V., 1966, p. 75–92.

bimas. Taip savo gramatikos tikslą suformulavo ir pats Kleinas: „Šios taisyklės labiausiai yra skiriamos tam, kad siekiantieji bažnyčios tarnybos ir norintieji tamsią liaudį mokyti gimtąja kalba iš jų galėtų ją lengviau ir teisingiau tvirtai įsisavinti. Prie to prisideda ir dievobaimingas sumanymas išversti Švento rašto knygas arba išverstąsias peržiūrėti, apie kurį, dievo malonės padedami, galvoja lietuviškų bažnyčių kunigai. Tam didžiai reikalingam ir naudingam darbui geriausiai skina kelią šioji gramatika“. Šalia šių grynai praktinio pobūdžio tikslų Kleinas savo gramatikai skyrė ir kitą uždavinį – jis norėjo parodyti, jog lietuvių kalba nėra blogesnė už kitas kalbas, jog šią kalbą galima sunorminti, tobulinti. Neslėpdamas aiškaus palankumo lietuvių kalbai, Kleinas rašė: „Kodėl ir mums neišdailinti šios kalbos, kurią daugelis laiko barbariška ir netvarkinga, išradingomis taisyklėmis, kad nuvalytume tą purvą, kuriuo taip ilgai ji buvo aptaškyta, ir ji džiugintų mus visus blizgėjimu“⁴¹.

Rašydamas savo gramatiką, Kleinas daugiausia rėmėsi tradicine ano meto lotynų kalbos gramatikų schema, o didžiausios įtakos jam, atrodo, turėjusi K. Finko ir Chr. Helvigo gramatika⁴², kuri tais laikais buvo labai plačiai vartojama Vokietijos protestantų universitetuose ir mokyklose. Tam tikrą įtaką Kleinui dariusios ir kai kurios graikų, net hebrajų kalbos gramatikos⁴³. Reikia pasakyti, kad Kleinas šių kalbų gramatikomis pasinaudojo labai kūrybiškai, atskirus jų elementus vykusiai pritaikydamas lietuvių kalbai. Faktinę lietuvių kalbos medžiagą jis ėmė tiesiog iš gyvosios kalbos ir pirmųjų lietuviškų raštų.

Kaip ir daugelis XVII a. kitų kalbų gramatikų, Kleino gramatika skirstoma į dvi pagrindines dalis – „Apie etimologiją“ ir „Apie sintaksę“. Etimologijos dalyje, kuri apima beveik penkis šeštadalius visos gramatikos, aptariami fonetikos, rašybos, morfologijos dalykai, o sintaksės dalyje nagrinėjamos įvairios sintaksinės lietuvių kalbos konstrukcijos – „kas arba lietuviams yra ypatinga ir sudaro jų kalbos savitumą, arba kas jau iš pirmo žvilgsnio skiriasi nuo lotynų ir kitų kalbų“⁴⁴.

Pagal lotynų kalbos gramatikų tradiciją Kleinas skiria aštuonias lietuvių kalbos dalis: vardą (į šią sąvoką įeina daiktavardis, būdvardis ir skaitvardis), įvardį, veiksmažodį, dalyvį,rieveiksmį, prielinksniį, jungtuką ir jaustuką. Taip pat tų gramatikų pavyzdžiu jis nurodo ir šešis lietuvių kalbos linksnius: vardininką, kilmininką, naudininką, galininką, šauksmininką ir ablatyvą. Tiktai ablatyvą, atsižvelgdamas į lietuvių kalbos specifiką, jis skiria dvejopą – įnagio ir vietos, kurie atitinka dabartinių mūsų gramatikų įnagininką ir vietininką.

Nustatydamas lietuvių kalbos veiksmažodžių asmenuotes, Kleinas daugiausia rėmėsi graikų kalbos gramatika. Tačiau ir čia pirmosios mūsų gramatikos autorius parodė nemaža kūrybiškumo⁴⁵.

⁴¹ Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, p. 85–86, 408.

⁴² Grammatica Latina... studio et opera Caspari Finckii et Christophori Helvici... Lipsiae, 1621.

⁴³ Buchienė T. Dėl D. Kleino gramatikos santykio su kai kuriomis XVI–XVII amžių kitų kalbų gramatikomis. – MA Darbai, 1955, 1, p. 134–144; Buchienė T., Palionis J. Min. veik., p. 27–38.

⁴⁴ Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, p. 240, 511.

⁴⁵ Buchienė T., Palionis J. Min. veik., p. 34–36.

Remdamasis graikų kalbos gramatikomis, Kleinas mėgino aprašyti ir lietuvių kalbos kirčiavimo sistemą. Šalia M. Daukšos raštų, 1605 m. katekizmo ir XVI a. hegzometro nuotrupų jo gramatika yra vienas pirmųjų kirčiuotų lietuvių kalbos paminklų. Iš kai kurių Kleino pastabų galima spręsti, jog jis jautė lietuvių kalboje esant priegaides. Pavyzdžiui, aišku, kad jis skyrė priegaides dvibalsiuose *au, ai*, o gal net ir mišriuosiuose dvi-garsiuose, kurių pirmasis sandas yra *a* arba *e*. Tačiau priegaidžių esmės jis, kaip ir daugelis vėlesniųjų lietuvių kalbos gramatikų autorių, dar nesusprato⁴⁶.

Kleino gramatikos rašyboje galima įžiūrėti tam tikros vokiečių (dvi-gubas priebalsių rašymas balsių trumpumui pažymėti), graikų (kirčio ženklų dėliojimo taisyklės, čia kartu ir atitinkamų lotyniškų raštų įtaka), čekų (ženklas *ů*, o gal ir *é, á*) ir ypač lenkų (nosinių balsių rašymas, balsių siaurumo žymėjimas) kalbų rašybos įtakos⁴⁷. Tačiau apskritai savo sudarytą raidyną jis stengėsi pritaikyti lietuvių kalbos ypatybėms.

Kaip minėta, faktinę medžiagą Kleinas daugiausia ėmė iš gyvosios kalbos. Gramatikos pagrindu paėmęs Rytų Prūsijos vakarų aukštaičių tarmę, kuri, anot Kleino, esanti „geriausia ir tinkamiausia“, jis pateikia nemaža žinių ir apie kitas lietuvių kalbos tarmes. Randame čia ir pirmuosius mėginimus klasifikuoti lietuvių kalbos tarmes. Apskritai Kleino gramatika pagrįstai pradedama lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimo apžvalga⁴⁸.

Kleino gramatika yra svarbus ir lietuvių kalbos istorijos paminklas, kuriame užfiksuota daug archainių fonetikos ypatybių, morfologijos lyčių, taip pat dabartinėje lietuvių kalboje neišlikusių sintaksinių konstrukcijų⁴⁹.

Kaip matysime, Kleino gramatika turėjo įtakos daugeliui vėlesniųjų lietuvių kalbos gramatikų. Galime kalbėti apie tam tikrą šios gramatikos įtaką net ir mūsų dienų gramatikoms. Pavyzdžiui, dabartinėse mokyklinėse lietuvių kalbos gramatikose pateikiama beveik tokia pat daiktavardžių linksniuotųjų klasifikacija, kokia buvo pasiūlyta Kleino daugiau kaip prieš tris šimtmečius.

Pirmoji lietuvių kalbos gramatika buvo labai reikšmingas faktorius ir lietuvių kalbos normalizacijai. Kleino gramatikos tyrinėtojai T. Buchienė ir J. Palionis visiškai teisingai pastebėjo: „Aukštaičių vakariečių tarmės pasirinkimas lietuvių kalbos gramatikų pagrindu, kaip ir teorinis nusistatymas gramatikoje apdoroti vieną kurią geriausią tarmę, buvo didžiai reikšmingas dalykas, ypač ano meto feodalinio susiskaldymo sąlygomis, kada nebuvo nusistovėjusių vieningesnių lietuvių literatūrinės kalbos normų. Tai prisidėjo ne tik prie vieningesnių lietuvių literatūrinės kalbos nor-

⁴⁶ Buchienė T., Palionis J. Min. veik., p. 47–59; Jonikas P. Kleino gramatikų bendrinė kalba. – APh, 1938, 7, p. 66–67.

⁴⁷ Buch T. Zu Daniel Kleins litauischer Schreibung. – Blt., 1966, 2(2), p. 195–197; Buchienė T. XVII a. Rytų Prūsijos lietuvių kalbos vokalizmas pagal D. Kleino gramatikos duomenis. – Blt., 1967, 3(2), p. 139–140; Jonikas P. Min. veik., p. 62–66.

⁴⁸ Zinkevičius. LD, p. 13; Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos tarmės. K., 1968, p. 70; Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos dialektologija. V., 1978, p. 133.

⁴⁹ Buchienė T., Palionis J. Min. veik., p. 59–63.

mų nusistojimo Rytų Prūsijoje (po Kleino čia niekas nė neabejojo dėl tarmės pasirinkimo), bet ir prie aukštaičių vakariečių tarmės iškilimo į nacionalinės kalbos pagrindą Lietuvoje (XIX a.)⁵⁰.

1654 m. Karaliaučiuje Kleinas išleido vokišką savo gramatikos santrauką „Trumpa lietuvių kalbos gramatika“ („Compendium Litvanico-Germanicum“), skirtą vokiečių valdininkams, kurie „su lietuviais bendrauja arba juos valdo ir teisia“. Darydamas šią santrauką, Kleinas kai ką pakeitė, kai ką teisingiau nušvietė negu 1653 m. lotyniškoje gramatikoje, be to, Kompendiumą papildė kai kuriais naujais lietuvių kalbos pavyzdžiais. Žodžiu, antrasis Kleino gramatikos variantas turi ir tam tikrą savarankišką reikšmę lietuvių kalbos gramatikų istorijoje⁵¹.

1957 m. LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas išleido puošnų Kleino gramatikų leidimą⁵², kuriame šalia fotografuotinių tekstų pateikiamas gramatikų vertimas į lietuvių kalbą, lietuviškų žodžių rodyklė, smulkūs komentarai bei įvadinė T. Buchienės ir J. Palionio studija.

Kaip minėta, lietuvių kalbos gramatiką parašė K. Sapūnas.

Kristupas Sapūnas gimė 1589 m. Didžiuosiuose Rudupėnuose (vėliau pavadinti Encūnais). 1603 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą. Nuo 1612 m. buvo Didžiųjų Rudupėnų klebonas. Mirė 1659 m.⁵³

Lotynišką lietuvių kalbos gramatiką Sapūnas parašė apie 1643 m. Ją kartu su žodynu („Nomenclator“) įteikė Karaliaučiaus universitetui ir 1651 m. gavo leidimą spausdinti. Tačiau šiuo leidimu nepasinaudojo. Žodynas apskritai nebuvo išspausdintas, o „Trumpą lietuvių kalbos gramatiką“ („Compendium Grammaticae Lithvanicae“) 1673 m. Karaliaučiuje savo vardu, tiesa, pratarmėje nurodydamas tikrąjį autorių, išleido Katinavos kunigas Teofilis Gotlibas Šulcas (1629–1673)⁵⁴.

Sapūnas, parašęs savo gramatiką, aktyviai dalyvavo Kleino gramatikos rankraščio svarstyme. Galimas daiktas, jog Sapūno pastabos, pagaliau ir pats jo gramatikos rankraštis galėjęs turėti tam tikros įtakos Kleino gramatikai. Vėliau Šulcas, rengdamas Sapūno gramatiką spaudai, naudojo jau išleista Kleino gramatika.

J. Gerulis buvo pareiškęs nuomonę, kad Sapūnas labai sekęs Kleino gramatika, kai ką tiesiog nusirašęs iš jos⁵⁵. Tačiau, kaip rodo kruopšti T. Buchienės ir J. Palionio šių gramatikų analizė, toks teiginys nėra teisingas. Nepaisant daugelio sutapimų, atsiradusių veikiausiai vėliau jau redaguojant šias gramatikas, jos yra savarankiški darbai.

Iš esmės skiriasi šių gramatikų struktūra. Pavyzdžiui, Kleino „Grammatica Litvanica“ turi dvi pagrindines dalis (etimologiją ir sintaksę), o Sapūno–Šulco gramatika skirstoma į aštuonias dalis (ortografiją, pro-

⁵⁰ Ten pat, p. 16–17. Plg. Liet. 1. ist., 1, p. 171; Palionis. Liet. 1. k., p. 66–67; Jonikas P. Min. veik., p. 57–72.

⁵¹ Buchienė T., Palionis J. Min. veik., p. 38–41; Palionis J. Lietuvių kalbos gramatikos. – MK, 1975, 3, p. 4.

⁵² Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai. Atsak. red. J. Kruopas. V., 1957.

⁵³ Liet. biblgr., 1, p. 365–366; Lebedys. Sm. 1. t., p. 506–507.

⁵⁴ Liet. biblgr., 1, p. 412; Lebedys. Sm. 1. t., p. 507; Lebedys. Sen. 1. 1., p. 158–159.

⁵⁵ Gerullis G. Baltica. – AfsIph, 1925, 39, p. 54.

zodiją, vardažodį, įvardį, veiksmažodį, nekaitomasias kalbos dalis, sintaksę; paskutiniai dalis taip pat skirta prozodijai). Vietoj Kleino penkių vardažodžio linksniuočių Sapūno – Šulco gramatikoje esama net aštuoniolikos linksniuočių ir t.t.⁵⁶

Sapūnas, be abejo, buvo geras lietuvių kalbos žinovas. Tokiu jį pavadino ir Kleinas savo gramatikos prakalboje. Be gramatikos, kaip minėta, jis buvo parengęs ir lietuvių kalbos žodyną. Taip pat jis buvo numatytas ir vienu iš J. Bretkūno biblijos vertimo redaktorių. Tačiau Sapūno – Šulco gramatika vėlesnei lietuvių kalbos gramatikų raidai tokios įtakos kaip Kleino gramatika neturėjo. Čia, žinoma, galėjo atsiliepti ir tas faktas, jog Sapūno – Šulco „Compendium Grammaticae Lithvanicae“ buvo išspausdinta dvidešimčia metų vėliau negu Kleino gramatika. Be to, Kleino darbas buvo paskelbtas lotynų ir vokiečių kalba, o tai iš karto darė jį populiareesnį platesnių sluoksnių tarpe. Tačiau bene svarbiausias faktorius, nulėmęs didesnę Kleino gramatikos įtaką vėlesnėms lietuvių kalbos gramatikoms, bus gana vykusi, lietuvių kalbos specifikai pritaikyta šios gramatikos struktūra ir ano meto sąlygomis iš tikrųjų geras lietuvių kalbos faktų aprašymas.

1730 m. Halėje F. V. Hakas išleido „Lietuvių – vokiečių ir vokiečių – lietuvių kalbų žodyną“ („Vocabularium lithvanico – germanicum et germanico – lithvanicum“), prie kurio buvo pridėtas ir „Trumpas lietuvių kalbos gramatikos priedas“ („Anhang einer kurtzgefassten liththausischen Grammatic“).

Fridrichas Vilhelmas Hakas (Haack) gimė 1707 m. balandžio 8 d. Klaipėdoje (pagal kitus šaltinius, 1706 m. Kretingalėje). Studijavo Karaliaučiaus ir Halės universitetuose. Nuo 1728 m. Halės universiteto Lietuvių kalbos seminaro vedėjas. 1733 m. pradėjo kunigauti Gumbinėje, bet iš ten netrukus persikėlė į Pilkalnį, kur 1754 m. lapkričio 19 d. mirė⁵⁷.

Hako gramatikoje labai ryški Kleino gramatikos įtaka. Nukrypimai nuo Kleino gramatikos labai nežymūs: Hakas atriboja daiktavardžius nuo būdvardžių (nors ir ne visai nuosekliai), pateikia kiek smulkesnę prieviksnių klasifikaciją, kiek kitaip skirsto veiksmažodžių asmenuotes, dalyvius nukelia į veiksmažodžių skyriaus galą (Kleinas jų linksniavimo pavyzdžius davė prie daiktavardžių paradigmų)⁵⁸. Nepaisant to, kad Hako gramatika nepasižymėjo didesniu originalumu (kai kurie tyrinėtojai ją laiko tiesiog Kleino gramatikų santrauka), lietuvių kalbos gramatikų istorijoje ji suvaidino teigiamą vaidmenį. Šis darbas ne tikai pratęsė Kleino gramatikos tradicijas: jos naujovės, atsiradusios daugiausia dėl bendrų gramatikos mokslo poslinkių, buvo šioks toks žingsnis į priekį lietuvių kalbos gramatikos mokslo raidoje. Hako gramatika turėjo įtakos ir vėlesnėms lietuvių kalbos gramatikoms.

⁵⁶ Buchienė T., Palionis J. Min. veik., p. 22–27; Eigminas K. Sapūno – Šulco gramatika „Compendium Grammaticae Lithvanicae“. – MK, 1975, 3, p. 9–13.

⁵⁷ MLTEnc., 1, p. 624; Liet. biblgr., 1, p. 119–120; Falkenhahn V. Zu den Anfängen der Baltistik. – In: Beiträge zur Geschichte der Slawistik. Berlin, 1964, p. 256–265; Lebedys. Sen. 1. 1., p. 169–170.

⁵⁸ Buchienė T., Palionis J. Min. veik., p. 42–43.

1747 m. Karaliaučiuje išėjo P. Ruigio „Lietuvių kalbos gramatikos pradmenys“ („Anfangsgründe einer Littauischen Grammatic“).

Povilas Fridrichas Ruigys, žinomo lietuvių kalbos tyrinėtojo ir pirmojo tautosakos skelbėjo Pilypo Ruigio sūnus, gimė apie 1725 m. Rytų Prūsijoje, Valtarkiemyje. Nuo 1740 m. studijavo Karaliaučiaus universitete. 1747 m. dėstė šio universiteto Lietuvių kalbos seminare. Ilgesnį laiką gyveno Latvijoje. Mirė po 1781 m. Karaliaučiuje⁵⁹.

Nors Ruigys, rašydamas savo gramatiką, ir labai sekė Haku, žinoma, tuo pačiu ir Kleinu, tačiau jo darbe esama nemaža naujovių. Bene svarbiausios naujovės yra būtojo dažninio laiko asmenavimo paradigų įvedimas ir būvdvardžių bevardės giminės iškėlimas. Ruigys mėgina detaliau klasifikuoti ir lietuvių tarmes⁶⁰. Palyginus su Hako gramatika, Ruigio gramatika buvo ir kiek platesnės apimties.

Aptardamas Rytų Prūsijos lietuvių kalbos tarmes, jis kaip atskirą grupę išskiria ir Kuršių Neringos latvių (kuršių, jo žodžiais) kalbą. Šią kalbą Ruigys laiko latvių („Curländer“) ir vietinių lietuvių žvejų kalbos mišiniu. Jis pateikia ir keletą Kuršių Neringos latvių kalbos žodžių bei posakių⁶¹.

Svarbią vietą lietuvių kalbos gramatikų istorijoje užima G. Ostermejerio taip pat vokiečių kalba parašyta ir 1791 m. Karaliaučiuje išleista „Naujoji lietuvių kalbos gramatika“ („Neue littauische Grammatic“).

Gotfridas Ostermejeris – vienas žymiausių XVIII a. lietuvių rašijos darbuotojų – gimė 1716 m. balandžio 20 d. Rytų Prūsijoje, Malborke (Marienburge). 1736 m. baigė Torunės gimnaziją. 1737–1740 m. studijavo Karaliaučiaus universitete. Nuo 1744 m. Trempų papapinės mokyklos mokytojas, o nuo 1752 m. iki mirties (1800 m. kovo 13 d.) šios papapijos kunigas⁶².

Ostermejerio gramatika, palyginus su prieš ją išleistomis Hako, Ruigio gramatikomis, yra gerokai platesnis, o tuo pačiu ir originalesnis lietuvių kalbos struktūros aprašymas. Tiesa, Ostermejerio gramatikoje taip pat jaučiama gana didelė Kleino gramatikos įtaka, tačiau šiame darbe randame nemažą dalykų, kurių nebuvo nei Kleino, nei kitose ano meto lietuvių kalbos gramatikose.

Ostermejeris savo darbo įžangoje pateikia trumpą ankstesniųjų lietuvių kalbos gramatikų apžvalgą, kurioje, reikia pasakyti, šitos gramatikos gana vykusiai charakterizuojamos. Apskritai Ostermejeris buvo parašęs platesnę lietuvių kalbos gramatikų istoriją, tačiau ji nebuvo išspausdinta,

⁵⁹ Liet. biblgr., 1, p. 364; MLTEnc., 3, p. 115–116; Liet. l. ist., 1, p. 232; Lebedys. Sen. l. l., p. 170–174.

⁶⁰ Buchienė T., Palionis J. Min. veik., p. 43–44; Palionis J. Lietuvių kalbos gramatikos. – MK, 1975, 3, p. 5.

⁶¹ Ruhig P. F. Anfangsgründe einer Littauischen Grammatic. Königsberg, 1747, p. 130, 132; Morkūnas K. ir Sabaliauskas A. Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė. – LKK, 1959, 2, p. 134.

⁶² Vanagas V. Gotfridas Ostermejeris – pirmasis lietuvių literatūros istorikas. – LiK, 1961, 5, p. 395–432; Liet. l. ist., 1, p. 235–239; MLTEnc., 2, p. 720; Lebedys. Sen. l. l., p. 183–187.

o jos rankraštis neišliko. Rankraščio medžiagą, matyt, jis ir panaudojo gramatikoje⁶³.

Viena vertingiausių Ostermejerio gramatikos naujovių, palyginus su ankstesnėmis gramatikomis, – platus sintaksės skyrius. Ne veltui ir A. Šleicheris savo garsiosios lietuvių kalbos gramatikos prakalboje pastebėjo, jog, ruošiant sintaksės skyrių, „geras ramstis“ jam buvusi Ostermejerio gramatika⁶⁴.

Į savo gramatiką Ostermejeris įvedė naują skyrių „Apie prozodiją“, skirtą lietuvių eilėdaros klausimams. Tiesa, toks skyrelis buvęs ir Sapūno – Šulco gramatikoje, bet ten, be bendrų samprotavimų ir pažado ateityje plačiai patyrinti lietuvių poeziją, konkrečiau lietuvių eilėdara neliečiama. O Ostermejerio pastabos buvo iš tikrųjų reikšmingas veiksnys tolesnei lietuvių poetikos ir eilėdaros raidai⁶⁵.

Esama Ostermejerio gramatikoje ir tam tikrų struktūros naujovių. Pavyzdžiui, joje kitaip klasifikuojami vardažodžiai linksniuotėmis (išskiriamos aštuonios daiktavardžių ir trys būdvardžių linksniuotės), veiksmažodžiai pagal bendrąsias kamiengalį („augmentą“) skirstomi į keturias asmenuotes⁶⁶.

Ostermejerio gramatika nuo kitų ankstesniųjų lietuvių kalbos gramatikų skyrėsi ir faktinės medžiagos gausumu. Atskirų taisyklių iliustracijai jis stengėsi pateikti daugiau pavyzdžių, ypač iš gyvosios kalbos. Jo gramatikoje randame nemaža lietuviškų priežodžių, patarlių, įvairių vaizdinčių posakių. Kaip pastebėjo J. Lebedys, smulkiosios tautosakos jo gramatikoje „yra daugiau negu visose ankstyvesnėse, drauge paėmus“⁶⁷.

Ostermejeris mėgino tyrinėti ir vietovardžius.

Apskritai Ostermejeris, nors buvo vokiečių, labai gerai mokėjo lietuvių kalbą, smerkė lietuvių nutautinimo politiką, paliko gana ryškius pėdsakus lietuvių filologijos ir kultūros istorijoje. Geriausiai Ostermejerio veiklą turbūt galėtų apibūdinti jo sūnaus Zigfrido žodžiai, kuriuos jis įdėjo į savo knygą, nukreiptą prieš Rytų Prūsijos lietuvių nutautinimo politiką: „Autoriaus tėvas taip pat buvo svetimšalis, kurį apvaizda atvedė į Lietuvą, kur jis rado pagarbą ir duoną, o, laikydamas šią provinciją savo antrąja tėvyne, jautė reikalą jai tarnauti pilna to žodžio prasme. Ką gero jis padarė lietuvių tautai, visuomenei yra žinoma“⁶⁸.

1800 m. Karaliaučiuje buvo išleista K. Milkaus „Lietuvių kalbos mokslo pradmenys“ („Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre“).

Kristijonas Gotlibas Milkus (Mielcke), žymus Rytų Prūsijos lietuvių raštijos darbuotojas, vienas lietuvių pasaulietinės poezijos pradininkų, gimė apie 1736 m. Rytų Prūsijoje, Mielkiemyje (Stalupėnų apskrityje). Nuo 1751 m. studijavo Karaliaučiaus universitete. Vėliau iki pat mirties

⁶³ Vanagas V. Min. veik., p. 402.

⁶⁴ Schleicher A. Litauische Grammatik. Prag, 1856, p. IX.

⁶⁵ Liet. l. ist., 1, p. 236–239; Girdzijauskas J. Lietuvių eilėdara, p. 96–115.

⁶⁶ Buchienė T., Palionis J. Min. veik., p. 44–45.

⁶⁷ Lebedys. Sm. 1. t., p. 515–516, 606–611.

⁶⁸ Cituojama iš minėto V. Vanago straipsnio, p. 412–413.

buvo Pilkalnio pradžios mokyklos mokytojas ir choro vedėjas (kantorius). Mirė apie 1806 m.⁶⁹

Milkaus gramatika yra naujas papildytas Povilo Ruigio gramatikos leidimas; tai nurodoma ir tituliname knygos lape. Svarbiausia Milkaus gramatikos naujovė, kuri, tiesą sakant, yra reikšminga ne tiek lietuvių kalbos gramatikos mokslui, kiek lietuvių literatūros istorijai, yra skyrius „Trumpas lietuvių poezijos vadovas“. Šiame skyriuje Milkus vykusiai suformulavo pagrindinius lietuvių poezijos reikalavimus, vienu svarbiausių jų laikydamas labai gerą kalbos mokėjimą, pabrėžė lietuvių kalbos savitumą. Kaip geros poezijos pavyzdį, kurioje „pilna gražiausių išsireiškimų“, Milkus pateikė K. Donelaičio „Metų“ citatą (tai viena pirmųjų spausdintų šio kūrinio ištraukų).

Milkus, kaip ir Ostermejeris, savo poetikos tyrinėjimais prisidėjo ne tik prie lietuvių poezijos tobulėjimo, bet ir apskritai prie lietuvių kalbos kultūros ugdymo⁷⁰.

Milkaus gramatika, galima sakyti, baigia Kleino pradėtą ir beveik pusantrą šimtmečio trukusį Rytų Prūsijos lietuvių kalbos gramatikų periodą. Dar po pusės šimtmečio pasirodysianti A. Šleicherio gramatika bus jau naujas, glaudžiai su XIX a. kalbos mokslo laimėjimais susijęs reiškinys.

Pirmoji Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teritorijoje išleista gramatika, kurios pagrindą sudaro jau ne Rytų Prūsijos lietuvių tarmė, buvo 1737 m. Vilniuje pasirodęs lotynų kalba parašytas „Lietuvos kalbų visetas“ („Universitas lingvarum Litvaniae“).

Šios lietuvių kalbos gramatikos autorystės klausimas iki šiol neišspręstas. Mėginta, kaip matėme, ją priskirti K. Širvydui. Tačiau toks spėjimas kokiais nors rimtesniais argumentais nėra pagrįstas. Taip pat buvo spėjama, jog „Universitas lingvarum Litvaniae“ galėjo parašyti religinių raštų vertėjas jėzuitas Jonas Jaknavičius (1589–1668)⁷¹.

„Universitas“ lietuvių kalbos gramatikų istorijoje užima gana unikalią vietą. Savo apimtimi, lietuvių kalbos faktų išdėstymu, o ypač įtaka vėlesniam lietuvių kalbos gramatikos mokslui šis darbas gerokai nusileidžia Kleino gramatikai. Tačiau „Universito“ autorius atkreipė dėmesį ir į tokius lietuvių kalbos faktus, kurių nepastebėjo nei Kleinas, nei kiti vėlesnieji Rytų Prūsijos lietuvių gramatikai.

Pats svarbiausias „Universito“ bruožas, išskiriantis šį darbą iš visų ano meto lietuvių kalbos gramatikų, yra lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos supratimas – gana nuoseklus priegaidžių žymėjimas. Štai kaip šioje gramatikoje suformuluojamos lietuvių kalbos kirčiavimo taisyklės:

„Kirtis yra nepastovus, bet jį būtinai reikia išlaikyti, nes, nesilaikant kirčio, kaip paaiškės iš praktikos, kalbančiojo beveik negalima suprasti,

⁶⁹ Liet. l. ist., 1, p. 243–248; MLTEnc., 2, p. 598; Liet. biblgr., 1, p. 256–260; Lebedys. Sm. l. t., p. 516–517; Lebedys. Sen. l. l., p. 187–192.

⁷⁰ Apie šių autorių lietuvių poezijos tyrinėjimus plg. Girdzijauskas J. Lietuvių eilėdara, p. 97–114; Gineitis L. Pirmoji polemika lietuvių raštijos klausimais. – LiK, 1962, 6, p. 244–256; Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. V., 1964, p. 139–144; Vanagas V. Min. veik., p. 402–431.

⁷¹ Skardžius P. Dėl „Universitas lingvarum Litvaniae“ autoriaus. – APH, 1930, 1, p. 115–119; Otrębskis J. Iš lituanistikos praeities. – GK, 1941, s. 1–3, p. 11.

todėl, nors ir negalima visų pasakymų sutalpinti šioje knygutėje, bent ant tų, kurie įtraukti, bus uždedami kirčio ženklai, būtent:

1. Kirtis gravis, uždėtas ant paskutinių skiemenų, parodo, kad tuos skiemenis reikia tarti tik trumpai, kaip antai *awis*.

2. Kirtis cirkumfleksas pažymi ilgą skiemenį, kurį tarti reikia tarsi dvigubinant balsį, kaip antai: *Pōnds*.

3. Antikvinė raidė, įterpta tarp kursyvu parašytų raidžių, pažymi taip pat ilgą skiemenį, bet tartiną kitokiu ilgumu, negu skiemenį, pažymėtą cirkumfleksu, ir silpnesniu balsu, pvz.: *siena sciana, Wienas jeden*.

4. Gravis ne paskutiniame skiemenyje pažymi pirmesnįjį ir stipriau tartiną iš dviejų skirtingo ilgumo skiemenų, pvz.: *kālba*.

5. Jei pirmas skiemuo turi kokį nors kirtį, kiti skiemenys yra trumpi. Kadangi šie kirčiai neturi pavyzdžių lenkų ir kitų kalbų žodžiuose, reikia atkreipti dėmesį, kaip kalba lietuviai; taip bus mokomasi be kitų pavyzdžių⁷².

Vadinasi, „Universite“ aiškiai skiriamos trys lietuvių kalbos priegaidės ir atskirai pažymima priegaidė žodžių, turinčių atitrauktą kirtį.

Pirmasis rimtą dėmesį į „Universito“ kirčiavimą atkreipė lenkų kalbininkas J. Rozvadovskis, šiuo klausimu parašęs plačią studiją⁷³.

Atrodo, jog su „Universitu“ reikėtų sieti dabartinėse mūsų gramatikose vartojamą terminą *būstasis dažninis laikas*. Ankstesnėse gramatikose šis laikas, jeigu jis būdavo specialiai išskiriamas, vadintas atitinkamais lotynų kalbos gramatikos terminais (*perfectum secundum, imperfectum, praeteritum secundum* ir kt.). „Universitas lingvarum Litvaniae“ autorius atkreipė dėmesį į specifinį šio laiko bruožą – veiksmo dažnumą bei kartojimąsi praeityje ir sukūrė jam naują lotynišką terminą *praeteritum frequentativum* „būstasis dažninis“⁷⁴.

„Universitas“, atrodo, rašytas savarankiškai. Šioje gramatikoje negalima pastebėti ryškesnės Rytų Prūsijoje išleistų lietuvių kalbos gramatikų įtakos. Nepavyko iki šiol surasti ir atitinkamų kitų kalbų gramatikų, kuriomis labiau būtų sekęs „Universito“ autorius. Tačiau šiaip šios gramatikos struktūrai, atitinkamų kalbos dalių klasifikacijai, linksnų išskyrimui, linksnuočių skirstymui ir kt. didelės įtakos turėjusios ano meto lotynų ir lenkų kalbų gramatikos⁷⁵.

Apie tarmę, kurios pagrindu parašyta gramatika, „Universito“ autorius sako, kad „ši tarmė yra visoje Lietuvoje visų priimta. Nors dėl vietų įvairumo ir kalba įvairuoja, tačiau tik tiek (kaip čia parašyta), kad kalbantįjį apie didingus dievo darbus visur supras ir mielai klausys, todėl čia nagrinėti kitas tarmes būtų nenaudinga“⁷⁶. Nepaisant norminimo

⁷² Universitas lingvarum Litvaniae...1737. Vilnas, p. 4. Lietuviškas tekstas paimtas iš K. Eigmino rankraščinio vertimo.

⁷³ Rozwadowski J. Der litauische Akzent in der „Universitas lingvarum Litvaniae“. – IF, 1896, 7, p. 233–270; tas pat lenkiškai – Rozwadowski J. Wybór pism. Warszawa, 1961, t. 2, p. 292–321.

⁷⁴ Eigminas K. Dėl termino *būstasis dažninis laikas* istorijos. – KK, 1966, 10, p. 25–27.

⁷⁵ Eigminas K. Anoniminė 1737 m. lietuvių kalbos gramatika „Universitas lingvarum Litvaniae“. – MK, 1975, 3, p. 13–17.

⁷⁶ Universitas lingvarum Litvaniae, p. 3.

tendencijų ir noro įtikti visų Lietuvos tarmių atstovams, „Universitas“ yra parašytas rytų ir vakarų aukštaičių pietinio paribio šnekotos pagrindu⁷⁷. Vadinasi, jeigu autorius aprašė čia savo gimtąją tarmę, jo giminės reikėtų ieškoti kur nors apie Dotnuvą, Jonavą, Kėdainius, Survilikiškį, Šėtą.

Be 1737 m. leidimo, „Universito“ pasirodė dar du leidimai.

1829 m. jį, kiek papildęs, išleido S. Stanevičius⁷⁸. Padaryti papildymai yra gana vertingi (daiktavardžių, būdvardžių, veiksmažodžių dviskaita, kai kurios linksnių galūnės ir kt.). Tačiau Stanevičius neatkreipė dėmesio į svarbiausią šios gramatikos dalyką – kirčiavimą: kai kur kirčio ženklus jis praleido, pakeitė arba pats pridėjo⁷⁹.

Grynai mokslo reikalams J. Rozvadovskis parengė kruopštų šios gramatikos leidimą, kurį 1896 m. paskelbė Krokuvos Mokslų akademija⁸⁰.

1832 m. Vilniuje lenkų kalba buvo išspausdinta „Grammatyka języka żmudzkiego... Kałbrieda leżuwio ziamaytyszko“.

Šios gramatikos autorius Kalikstas Kasakauskas gimė 1794 m. Šilalės parapijoje. Mokėsi Kražių gimnazijoje, Varnių kunigų seminarijoje. 1826–1831 m. studijavo Vilniaus universitete, kur gavo teologijos daktaro laipsnį. Mirė 1866 m. gegužės 25 d. Akmenėje⁸¹.

Kasakauskas, rašydamas savo gramatiką, turėjo galvoje ne kurią nors žemaičių tarmę, bet lietuvių kalbą apskritai. Jis gramatikos pratarinėje pasiaiškina, jog lietuvių kalbą pavadinęs žemaičių kalba dėl to, kad „tai yra vienas ir tas pats“.

Apskritai Kasakauskas savo gramatiką gal daugiausia rašė gimtosios tarmės pagrindu, tačiau stengėsi patenkinti ir platesnių sluoksnių reikalavimus. Todėl į gramatiką jis įtraukė tiek kitų žemaičių, tiek ir aukštaičių (ypač morfologijoje) formų, norėdamas, kad ji „lygiai galėtų tarnauti žemaičiams, kaip ir lietuviams“. Žinoma, tokios norminimo tendencijos tuo metu buvo sveikintinas reiškinys, ir J. Karlovičius gal be reikalo barė gramatikos autorių už tarmių sumaišymą⁸².

Nors Kasakauskas gramatiką rašė lenkiškai, tačiau jis mėgino kurti lietuviškus gramatikos terminus, kuriuos pridėjo prie atitinkamų lenkiškų: *skaitytinės* ‘raidės’, *patbalsės* ‘balsės’, *balsės* ‘garsai’, *dveibalsė* ‘dviabalsė’, *užvardis* ‘įvardis’, *pripultininkas* ‘būdvardis’, *sujungtojis* ‘jungtukas’, *vardžodis* ‘dalyvis’, *žodmaina* ‘asmenavimas’, *dudaiktis skaitlius* ‘dviskaita’ ir kt. Daugumas Kasakausko terminų – morfeminiai vertiniai iš lenkų kalbos, ir didesnės įtakos lietuviškai gramatikos terminijai jie neturėjo⁸³.

⁷⁷ Eigminas K. Anoniminės 1737 m. lietuvių kalbos gramatikos „Universitas lingvarum Litvaniae“ tarmės klausimu. – MA Darbai, 1960, 1(8), p. 163–173.

⁷⁸ Grammatica brevis linguae Lituanicae seu Samogiticae... Trumpas Pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos... Wyljniuje, 1829.

⁷⁹ Lebedys J. Simonas Stanevičius. V., 1955, p. 176–178; tačiau S. Stanevičius iš šios gramatikos pats išmokęs žymėti priegaides ir jas savo raštuose kartais žymėjęs, plg. Girdenis A. Priegaidės S. Stanevičiaus raštuose. – Blt., 1968, 4(2), p. 333–335.

⁸⁰ Universitas linguarum Litvaniae... denuo edidit... Ioannes Rozwadowski. Cracoviae, 1896.

⁸¹ Liet. biblgr., 1, p. 189–190; MLTEnc., 2, p. 75.

⁸² Karłowicz J. O języku litewskim. – Rozpr., 1875, 2, p. 168; Jonikas P. Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos idėja priešaušrio metu. – APh, 1937, 6, p. 44–46.

⁸³ Balašaitis A. Lietuvių kalbotyros terminų istorija. V., 1961 (disert. rankr.), p. 320–321.

Apskritai Kasakauskui trūko geresnio gimtosios kalbos jausmo. Štai jis teigia, jog lietuvių kalboje iš visų daiktavardžių galima sudaryti prieviksnius, ir tarp nurodomų pavyzdžių randame tokius žodžius: *kalba – kalbingai, ponas – poningai, minia – miningai, bitė – bitingai, liežuvis – liežuviškai, žmonės – žmoningai* ir t. t.⁸⁴ Vargu kur nors gyvojoje kalboje jis galėjo tokių pavyzdžių rasti.

Kasakauskas sielojosi dėl tolesnio lietuvių kalbos likimo. Jis teisingai suprato gramatikos ir norminimo reikšmę. „Kalbos, neturinčios gramatikos, – citavo jis lenkų gramatikos autoriaus O. Kopčinskio žodžius, – yra panašios į laukinę dirvą, kur dygsta kas nori, auga kaip nori, todėl nei malonaus reginio, nei patogaus vartojimo neteikiančios žmonėms“.

XVIII a. – XIX a. viduryje buvo parašyta ir daugiau lietuvių kalbos gramatikų. Tačiau jos dėl įvairių priežasčių nebuvo išspausdintos. Dalies šių gramatikų rankraščiai išliko iki mūsų dienų, apie kitų buvimą liudija įvairūs šaltiniai.

Krokuvos nacionaliniame muziejuje saugomas apie 1719 m. lotynų kalba parašytas lietuvių kalbos gramatikos „*Gramatices Litvanicae*“ rankraštis⁸⁵.

Lotynų kalba (su gausiais vokiškais intarpais) 1728 m. parašytos lietuvių kalbos gramatikos rankraštis išlikęs ir Halėje. Šios gramatikos autorius galėjo kartais būti Halės lietuvių kalbos seminaro dėstytojas Jonas Richteris (1705 – 1754)⁸⁶.

1811 m. lietuvių kalbos gramatiką „*Kalbrieda Lietuwiszkay Lenkiszka Lezuwie mieleysnieme Zemayciu*“ parašė Aleksandras Butkevičius (apie 1780 – 1829). Spėjama, ši gramatika parašyta lyginant lietuvių ir lenkų kalbas. Rankraštis neišliko⁸⁷.

Yra žinių, kad lietuvių kalbos gramatiką buvo parašęs Dominykas Mogėnas (1745 – apie 1825 – 7)⁸⁸.

L. Jucevičiaus liudijimu, tyrinėjo lietuvių kalbą ir išvertė iš vokiečių kalbos K. Milkaus gramatiką „mokslo mėgėjas ir puikus lietuvių kalbos žinovas“ Juozapas Arnulpas Giedraitis (1754 – 1838)⁸⁹.

Gramatiką „*Kalbrieda Lezuwe Žemaytyszka*“ 1835 m. lenkų kalba parašė Simonas Grosas (apie 1770 – 1835). Ją labai teigiamai vertino M. Valančius. Gramatikos gale pridėtas nedidelis lenkų – lietuvių kalbų žodynelis⁹⁰.

⁸⁴ Grammatyka języka żmudzkiego, p. 14.

⁸⁵ Palionis J. Keletas naujų duomenų lietuvių kalbos gramatikų istorijai. – VVU Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija, 1955, t. 1, p. 196 – 204.

⁸⁶ Specht F. Das Litauische Seminar an der Universität Halle. – Aph, 1935, 5, p. 47 – 48; Eigminas K. Lietuvių kalbos gramatikos, p. 30; Bense G. Lithuanica in Halle. – ZfSl, 1974, 19, p. 295 – 297.

⁸⁷ Kaupuž A., Lukšaitė I. A. Butkevičiaus gramatikos byla. – Klb., 1962, 5, p. 122 – 161.

⁸⁸ Ten pat, p. 128.

⁸⁹ Lukšienė M. Liudvikas Adomas Jucevičius. – Kn.: Jucevičius L. A. Raštai. V., 1959, p. 49; Jucevičius L. Mokyti žemaičiai. V., 1975, p. 64 – 65.

⁹⁰ Kruopas J. S. Grosio „Słownik polsko-żmudzki“ rankraštis. – LiK, 1956, 1, p. 415 – 419.

Taip pat lenkiškai lietuvių kalbos gramatiką „Žemaičių—lietuvių kalbos gramatika, parašyta atsižvelgiant į kitas lietuvių tarmes“ („Grammatyka żmudzko-litewska z uwzględnieniem innych narzeczy litewskich“) apie 1823—1837 m. parašė Kajetonas Rokas Nezabitauskis (1800—1876). Gramatikos rankraštis neišliko⁹¹.

Yra išlikęs 1854 m. Juozo Čiuldos (1796—1861) lenkiškai parašytos lietuvių kalbos gramatikos „Trumpi metmenys apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles ir pastabos apie lietuvių mitologiją“ („Pomysły o prawidłach gramatycznych języka Żmudzkiego i nad Mytologią Litewską“) rankraštis. Šioje gramatikoje, be kita ko, yra įdomus skyrius apie lietuvių eilėdarą⁹².

Apie 1830—1858 m. lietuvių kalbos gramatiką parašė Kazimieras Kristupas Daukša (1800—apie 1858). Ši gramatika („Trumpa Kalbmokslea liezuv'o lietuviško“) ypač vertinga tuo, jog ji — pirmoji žinoma lietuvių kalbos gramatika, parašyta lietuviškai⁹³. Visos ankstesnės lietuvių kalbos gramatikos, kaip matėme, buvo parašytos lotynų, vokiečių ar lenkų kalbomis.

Apie 1836 m. gramatiką, o kiek anksčiau ir kai kuriuos kitus lietuvių kalbotyros darbus parašė Jurgis Plioteris (1810—1836). Tačiau nė vienas šių darbų neišliko⁹⁴.

Esama žinių, kad lietuvių kalbos gramatiką prieš 1860 m. parašė Karolis Nerlichas (1808—1860). Rankraštis neišliko.

Apie 1858 m. lietuvių kalbos gramatiką parašė Vilniaus kunigų seminarijos kalbų ir teologijos dėstytojas Fortunatas Čechanovskis (1824—1882). Gramatikos rankraštis minimas Vilniaus miesto mokyklų ataskaitose.

Neišliko rankraštis ir Aleksandro Prekerio (ar jo brolio Jono) apie 1857 m. parašytos lietuvių kalbos gramatikos.

Yra žinoma, jog buvo ir daugiau lietuvių kalbos gramatikos rankraščių⁹⁵.

Daugelis šių gramatikų (bent sprendžiant iš likusių rankraščių) buvusios gana žemo lygio, skirtos praktikos reikalams gramatikėlės. Jų autoriai dažniausiai buvo labiau lietuvių švietimu ir kultūra susirūpinę dvasininkai, įvairių mokyklų mokytojai ar šiaip inteligentai. Lietuvių kalbos gramatikos mokslo raidai šios rankraštinės gramatikos beveik jokios įtakos neturėjo.

Lietuvių kalbos gramatikų apžvalgoje reikėtų paminėti ir vieną lenkų kalbos gramatiką, būtent, mokytojo Motiejaus Marcinsko (apie 1790—apie 1860) „Lenkiška gramatika lietuviams, besimokantiems lenkų kal-

⁹¹ Liet. biblgr., 1, p. 520.

⁹² Jurgutis V. Rasta Juozo Čiuldos 1854 metų gramatika. — Bibliotekų darbas, 1960, Nr. 1, p. 24—27; Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje. K., 1970, p. 485—486; Žukas V. Keletas K. Donelaitį liečiančių rankraščių. — LiK, 1965, 7, p. 320—322; Jurgutis V. Juozo Čiuldos gramatikos „Pratarmė“. — Knygotyra, 1974, 4(11), p. 147—165.

⁹³ Balčikonis J. Surastas kalbos mokslo dokumentas. — Tiesa, 1955.IV.16.

⁹⁴ Liet. biblgr., 1, p. 526; Lebedys J. Simonas Stanevičius, p. 132—137.

⁹⁵ Eigminas K. Lietuvių kalbos gramatikos, p. 28—38.

bos“ („Grammatyka polska dla litwinów uczących się języka polskiego“). Gramatika buvo išleista 1833 m. ir skirta Suvalkijos parapinėms mokykloms. 1861 m. buvo išleistas antrasis gramatikos leidimas. Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijai šis darbas tuo įdomus, kad jame pateikiama lietuviškų gramatikos terminų ir lietuviški pavyzdžiai imami iš vakarų aukštaičių tarmės⁹⁶.

Šioje lietuvių kalbos gramatikų apžvalgoje palietėme ir kai kuriuos darbus, parašytus jau antrojoje XIX a. pusėje. Tačiau tie darbai savo moksliniu lygiu, savo pobūdžiu dar labiau susiję su XIX a. pirmosios pusės lietuvių kalbos gramatikomis, su, jei taip galima sakyti, „ikišleicherine“ epocha. Į šį laikotarpį norėtusi nukelti ir vieną jau pačiame XIX a. gale išleistą, tiesa, parašytą kiek anksčiau, lietuvių kalbos gramatiką.

Šios gramatikos autorius – XIX a. lietuvių rašytojas, švietėjas Mikalojus Akelaitis (1829–1887)⁹⁷.

Tarp XIX a. vidurio lietuvių kultūros veikėjų Akelaitis – viena iš įdomiausių asmenybių. Gimė jis Čiuoderiškiuose (netoli dab. Kapsuko), gyveno Rietave, Svirlaukyje, Surviliškyje, Vilniuje, Varšuvoje, Paryžiuje, kur ir mirė. Aktyviai dalyvavo 1863 m. sukilime. Savarankiškai išmoko keletą kalbų. Šiek tiek susipažinęs su lyginamąja-istorine kalbotyra, Akelaitis panoro atsidėti lietuvių kalbos studijoms. 1856 m. vasario 25 d. laiške M. Valančiui jis rašė: „Noriu iszguldianti sawą kalbą; ketinu parasziti Žodiną ir Kalbriedą Zemajtiszką suligintą su kalbomis Indiszkaĳ-Europejiszkomis“⁹⁸. Akelaitis buvo didelis savo gimtosios kalbos patriotas, norėjęs „ištraukti iš paniekinimo tą kalbą, kuri turi sanskrito didumą, lotynų galybę, graikų dailumą ir italų giesmingumą“⁹⁹.

Akelaičiui rūpėjo įvairūs lietuvių kalbos klausimai. Tačiau dėl nepakankamo lingvistinio pasiruošimo jis juos sprendė naiviai, pasikliaudamas nieku nepagrįstomis etimologijomis. Viename laiške jis tiesiog rašė: „Taigi, gamtos padedamas, padariau atradimus, iki šiol nežinomus lingvistams. Jeigu dievas duos, paskelbsiu juos pasauliui ir nurodysiu taisykles, pagal kurias, mokant vieną kalbą, galima pažinti visas gyvąsias ar mirusias“¹⁰⁰.

Šiuo keliu eidamas, Akelaitis rašė ir savo lietuvių kalbos gramatiką „Grammatyka języka litewskiego. Głosownia“, kuri buvo išleista po autoriaus mirties – 1890 m. Poznanėje. Nepaisant daugybės naivių etimologizavimų, Akelaičio gramatikoje randame ir vertingos medžiagos bei įdomių pastebėjimų (pavyzdžiui, apie trejopą lietuvių kalbos balsių ilgumą)¹⁰¹. Apie faktinę jo gramatikos medžiagą teigiamai atsiliepė ir žymusis lenkų filologas A. Briukneris¹⁰². Pagaliau tarp Akelaičio etimologijų, kaip pas-

⁹⁶ MLTEnc., 2, p. 509.

⁹⁷ Liet. l. ist., 1, p. 502–503; Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. V., 1969.

⁹⁸ Janulaitis A. M. Akelaičio laišakai. – TiŽ, 1925, 3, p. 293.

⁹⁹ Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis, p. 18.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 65.

¹⁰¹ Otrębski J. Mikołaj Akielewicz (1829–1887) i jego „Grammatyka języka litewskiego.“ – ABSI, 1970, 7, p. 12.

¹⁰² Brückner A. – AfSiPh, 1891, 3, p. 313–314.

tebi J. Otrebskis, būta ir tokių, kurias (žinoma, nepriklausomai nuo Akelaičio) paskelbė ir kiti tyrinėtojai¹⁰³.

Nors Akelaičio gramatika parašyta lenkų kalba, bet jis šalia lenkiškų terminų kartais duoda ir lietuviškus, neretai savo paties sukurtus (*balsyba* 'garsų mokslas', *raštradailė* 'grafika', *tartis* 'skiemuo', *žodžkiltis* 'etimologija'). Akelaitis vienas pirmųjų pavartojo ir naujadarą *žodynas*, kuris šiandien yra norminis lietuvių literatūrinės kalbos žodis. 1856 m. minėtame laiške M. Valančiui jis rašė: „Wadinu „Žodinas“, ne Žodinis, kaip nor Walleniawicze ir Ivinskis; nes sakom – karklis, karklinas, puszis, puszinas: už tataj ir žodis – žodinas“¹⁰⁴.

Polonistams tam tikros įdomios faktinės medžiagos teikia ir Akelaičio gramatikos lenkų kalba. Apskritai, J. Otrebskio žodžiais tariant, Akelaitis skirtinas prie tos grupės nusipelnusių veikėjų, kurie „statė santaikos ir draugystės tiltą tarp abiejų tautų, lietuvių ir lenkų“.

XVII a.—XIX a. VIDURIO ŽODYNŲ APŽVALGA

Tam tikromis lietuvių leksikografijos užuomazgomis galima laikyti lietuviškas glosas, randamas įvairiuose nelietuviškų ir kai kurių lietuviškų raštų tekstuose ir lapų parašėse. Tai buitinių daiktų pavadinimai, asmenvardžiai, mitologiniai vardai, aptinkami Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės metraščiuose, dvarų inventorių knygos, parašytose lenkų, rusų (baltarusių), lotynų kalbomis. Įvairių leksinių glosų randame J. Bretkūno biblijos vertime, M. Daukšos 1595 m. katekizme¹⁰⁵.

Tačiau tikrasis lietuvių leksikografijos pradininkas yra K. Širvydas.

Konstantinas Širvydas, vienas žymiausių lietuvių raštijos kūrėjų, gimė 1579 m. veikiausiai Anykščių apylinkėse. 1598 m. įstojo į Jėzuitų ordiną Vilniuje. Mokėsi Vilniuje, Rygoje, Tartu, Nesvyžiuje, Pultuske. Mokytojavo Nesvyžiuje. Dėstė Vilniaus jėzuitų akademijoje. Dešimt metų sakė pamokslus lietuvių ir lenkų kalbomis šv. Jono bažnyčioje Vilniuje. Mirė džiova Vilniuje 1631 m. rugpjūčio 23 d.¹⁰⁶

Širvydo žodynų istorija yra gana sudėtinga ir kol kas iki galo neišaiškinta. Šią istoriją komplikuoja tas faktas, kad nėra išlikusio sveiko pirmojo leidimo egzemplioriaus, o antrojo leidimo tėra žinoma tik data – 1631 m.

Teigiama, kad pirmąjį savo lenkų – lotynų – lietuvių kalbų žodyną Širvydas išleido Vilniuje 1629 m. Iki mūsų dienų išlikęs šio leidinio egzempliorius yra be pradžios ir pabaigos. Kad tas žodynas iš tikrųjų yra Širvydo, nekyla beveik jokių abejonių – tai rodo kalbos faktų analizė. Negalima

¹⁰³ Otrebski. Gr., 1, p. 76.

¹⁰⁴ Šį terminą Akelaitis galėjo būti paėmęs iš rankraštinį J. Pabrėžos darbų, plg. Balašaitis A. Iš lietuvių kalbotyros terminų istorijos. – LKK, 1975, 16, p. 237–239.

¹⁰⁵ Pakalka K. Iš K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum“ žodyno istorijos. – LKK, 1960, 3, p. 277; Kruopas J. Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje. – Ten pat, p. 223–255.

¹⁰⁶ Liet. l. ist., 1, p. 146–150; Liet. biblgr., 1, p. 393–400; Specht F. Šyrwids Leben und Schriften. – Kn.: Šyrwids Punktay sakimu. Hrsg. von F. Specht. Göttingen, 1929, p. 7*–61*; Lebedys. Sen. l. l., p. 80–86.

tiksliai pasakyti ir šio žodyno pavadinimo. Paprastai jis vadinamas „Trijų kalbų žodynu“ („*Dictionarium trium linguarum*“)¹⁰⁷.

Širvydas, rašydamas savo žodyną, pasinaudojo N. Folkmaro ir B. Fontano žodynu „*Dictionarium quatuor linguarum*“ (veikiausiai 1613 m. leidimu), jo „*Polonicolatina*“ dalimi¹⁰⁸. Iš šio žodyno paėmęs lenkiškus ir lotyniškus žodžius, maža ką pakeisdamas, jiems parinko lietuviškus atitikmenis.

1642 m. – vadinamasis trečiasis – Širvydo žodyno leidimas nuo išlikusio pirmojo leidimo labai daug skiriasi. Pirmajame leidime yra maždaug šeši tūkstančiai žodžių, o trečiajame – apie dešimt tūkstančių. Įdomus ir tas faktas, jog 1642 m. leidime nesama maždaug dviejų tūkstančių žodžių, kurie buvę užfiksuoti pirmajame leidime¹⁰⁹. Be to, 1642 m. žodyno lenkiškajai-lotyniškajai daliai naudotas visai kitas šaltinis, būtent – G. Knapškio 1621 m. „*Thesaurus Polono Latino Graecus*“¹¹⁰. Dėl šių priežasčių V. Urbutis siūlo į Širvydo žodyno defektinį leidimą ir 1642 m. leidimą (taip pat ir vėlyvesnius) žiūrėti kaip į du visai savarankiškus lietuvių leksikografijos darbus¹¹¹.

1677 ir 1713 m. žodyno leidimai labai maža tesiskiria nuo 1642 m. leidimo¹¹².

Visus Širvydo žodynus laikyti to paties leksikografijos veikalo leidimais, be abejo, skatina tas faktas, jog išlikusių leidimų titulinuose lapuose įrašyta, jog tai naujas peržiūrėtas ir papildytas leidimas („*Tertia editio recognita et aucta*“, „*Quarta...*“, „*Quinta...*“).

Širvydo žodynai pirmiausia buvo skiriami Jėzuitų akademijos auklėtiniais, „tarp gramatikos sienų prakaituojantiems ir dailesnės literatūros trokštantiesiems“, ir dvasininkams, kurie lenkiškai ar lotyniškai mokėjo geriau nei lietuviškai.

Šie žodynai yra be galo svarbūs lietuvių leksikografijos paminklai. Jie daug prisidėjo prie lietuvių kalbos norminimo ir turtinimo. Širvydas puikiai mokėjo gyvąją liaudies kalbą. Lietuviškais žodžiais jis stengėsi pakeisti tuo metu jau plačiai įsigalėjusias įvairias svetimybes. Kai lenkiškiems ir lotyniškiems žodžiams nerasdavo tinkamų atitikmenų liaudies kalboje, Širvydas kurdavo įvairius naujadarus¹¹³.

¹⁰⁷ Pakalka K. Min. veik., p. 281–282. K. Pakalka, remdamasis gana patikimais argumentais, mano, kad pirmasis Širvydo žodyno leidimas turėjęs išeiti apie 1620 m., plg. Pakalka K. Apie defektinį trikalbį K. Širvydo žodyną. – MA Darbai, 1973, 4(45), p. 131–142; Balašaitis A., Pakalka K. Dar dėl K. Širvydo defektinio žodyno leidimo datos. – Blt., 1976, 12(2), p. 171–175.

¹⁰⁸ Pakalka K. Dėl K. Širvydo žodyno „*Dictionarium trium linguarum*“ lenkiškosios dalies šaltinio. – MA Darbai, 1960, 1(8), p. 217–221.

¹⁰⁹ Пакалка К. Первый литовский словарь („*Dictionarium Trium Linguarum*“) К. Ширвидаса (1629). Автореферат дисс. Вильнюс, 1964, с. 11.

¹¹⁰ Ларин. Кр. и. обз., с. 120–123.

¹¹¹ Urbutis V. Pirmasis lietuvių kalbos žodynas ir keletas jo retų žodžių. – Blt., 1967, 3(2), p. 213.

¹¹² Пакалка К. Указ. соч., с. 11.

¹¹³ Pakalka K. K. Širvydo „*Dictionarium Trium Linguarum*“ naujadarai. – LKK, 1961, 4, p. 281–300; Balašaitis A. ir Pakalka K. Filologijos terminai K. Širvydo žodyne „*Dictionarium Trium Linguarum*“. – MA Darbai, 1960, 1(8), p. 211–216; Borowska N. Wpływ słowiańskie na litewską terminologię kościelną na

Širvydas, pats būdamas rytų aukštaitis, tiek savo žodynuose, tiek ir kituose raštuose vartojo nemaža gimtosios tarmės elementų¹¹⁴. Tačiau gimtąja tarpe jis neapsiribojo ir stengėsi remtis visos lietuvių kalbos leksika.

Širvydo žodynai beveik iki XIX a. vidurio buvo vieni svarbiausių, o vadinamojoje Didžiojoje Lietuvoje net ir vieninteliai spausdinti lietuvių leksikografijos veikalai. Jie turėjo didžiulės įtakos visai lietuvių leksikografijos raidai.

Pirmasis Rytų Prūsijoje išspausdintas lietuvių kalbos žodynas buvo F. V. H a k o 1730 m. Halėje išleistas „Lietuvių – vokiečių ir vokiečių – lietuvių žodynas“ („Vocabularium lithvanico-germanicum et germanico-lithvanicum“).

Kaip ir anksčiau minėta gramatika, Hako žodynas buvo skirtas Lietuvių kalbos seminaro klausytojams¹¹⁵. Tai palyginti nedidelis žodynėlis, apimantis apie keturis tūkstančius žodžių, vartojamų tik Naujajame testamente ir psalmėse. Šiame žodyne beveik nesama jokios frazeologijos, labai maža sinonimų.

Nepaisant minėtų trūkumų, Hako žodynas suvaidino teigiamą vaidmenį Rytų Prūsijos lietuviškosios leksikografijos raidoje: šiuo žodynu naudojosi vėlesnieji žodynų autoriai, į savo darbus įtraukdami Hako pateiktą leksiką¹¹⁶.

1747 m. Karaliaučiuje buvo išleistas P. Ruigio „Lietuvių – vokiečių ir vokiečių – lietuvių žodynas“ („Littauisch – Deutsches und Deutsch – Littauisches Lexicon“).

Pilypas Ruigys (Ruhig), lietuvių kalbos tyrinėtojas, pirmasis lietuvių liaudies dainų skelbėjas, religinių raštų autorius, gimė 1675 m. kovo 31 d. Katinavoje. Nuo 1692 m. studijavo Karaliaučiaus universitete. Apie 1695 m. gyveno Kaune. Nuo 1708 m. iki mirties – Valtarkiemio kunigas. Mirė 1749 m. balandžio 6 d.¹¹⁷

Ruigio žodynas, palyginus su Hako žodynu, beveik dvigubai didesnis. Ruigys, be savo ir kai kurių talkininkų surinktos medžiagos, rengdamas žodyną, naudojosi Hako ir Širvydo (1677 m.) žodynais.

Ruigio žodynas – pirmasis spausdintas lietuvių leksikografijos darbas, kuriame panaudota tautosaka. Šiame žodyne randame apie keturiasdešimt priežodžių, patarlių ir šiaip vaizdingesnių posakių, naudojamų retesniems lietuviškiems žodžiams paaiškinti, taip pat kai kurių vokiečių kalbos žodžių tikslesnei reikšmei atskleisti, pvz.: *Augęs, užaugęs ir dar ūgterėjęs* ‘labai aukštas žmogus’ (II, 44), *Bagočius – ragočius irgi puikočius* ‘turtuolis yra išdidus ir pavojingas’ (I, 117), *Devints vanduo nuo kisieliaus*

podstawie Dictionarium Szyrwida. – In: Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. Warszawa, 1957, t. 2, p. 320–365.

¹¹⁴ Pakalka K. Širvydo žodyno „Dictionarium Trium Linguarum“ leksiniai dialektizmai. – LKK, 1962, 5, p. 221–226.

¹¹⁵ Falkenhahn V. Zu den Anfängen der Baltistik. – In: Beiträge zur Geschichte der Slawistik. Berlin, 1964, p. 256–265.

¹¹⁶ Ларин. Кр. и. обз., с. 124.

¹¹⁷ Liet. l. ist., 1, p. 229–231; Kruopas J. Lietuvių kalbos ugdytojas. – Moks- las ir gyvenimas, 1975, Nr. 4, p. 38–40; Palionis J. Pilypas Ruigys. – MK, 1975, 1, p. 44–47; Leščinskas V. Pilypas Ruigys. – Žm. ir'k., p. 121–125.

'labai tolima draugystė, giminystė' (I, 61), *Jaučiu būdams, nebaubsi kaip bulius* (II, 161).

Šiuo atžvilgiu Ruigio žodynas pralenkia ne tik Hako, bet ir Širvydo žodynus.

Atitinkamiems vokiečių kalbos žodžiams Ruigys kartais randa nemaža lietuviškų sinonimų, plg. *Abenddemmerung – Prieblandė, Apytamsa, Priblindimas, Pryvakarė, Prietemis* (II, 4); *Eltern – Gimdytojai, Tėvai, Tėvs bei moma* (II, 117); *Kleid – Rūbas, Sermėga, Drabužis, Apvalkalas, Drapana* (II, 225) ir kt. Arba štai kiek giminystės terminų jis pateikia vienoje vietoje, suskirstydamas juos į atitinkamas grupes: *Dėdė, Dėdžius, Dėdėkė, Teta, Tetėnis, Avynas, Avynienė, Uošvis, Uošvė, Šešurs, Anyta, Svotai, Svočios; Svainė, Svainis, Laigons, Laigonienė, Marti, Dieveris, Moša, Gentė, Užkurys, Užtupys, Bobkalys, Kaliboba; Brotužis, Brotužė, Seserėnai, Seserų vaikai, Seserėčios, Brožis, Broliavaikiai* (II, 171).

Ruigio žodynas – reikšmingas lietuvių leksikografijos paminklas, turėjęs įtakos tiek vėlesnei lietuvių leksikografijos raidai, tiek ir apskritai literatūrinės kalbos formavimuisi¹¹⁸.

Ruigio žodynas sudarė pagrindą ir kito vertingo lietuvių leksikografijos paminklo – 1800 m. Karaliaučiuje išleisto K. Milkaus „Lietuvių – vokiečių ir vokiečių – lietuvių žodyno“ („Littauisch – deutsches und Deutsch – littauisches Wörter-Buch“).

Ruigio žodynas, kaip nurodoma tituliniam lape, Milkaus buvo „daugybė žodžių, posakių ir priežodžių puse padidintas ir pagerintas“.

Milkus savo žodyno (daugiausia lietuviškai – vokiškos dalies) papildymus ėmė iš įvairių šaltinių. Pirmiausia, jis nurodo, pasinaudojęs trimis rankraštiniais žodynais, iš kurių svarbiausias buvo J. Brodovskio žodynas. Iš šio žodyno Milkus paėmė nemaža (apie 300) priežodžių, vaizdingų posakių, kuriuose, anot jo, „geriausiai atsiskleidžia kalbos dvasia“. Apskritai Milkaus žodyne, kaip teisingai pažymėjo J. Lebedys, „pirmenybė jau buvo suteikta tautosakai ir gyvosios kalbos frazeologijai, o biblinė frazeologija nustumta į antrą vietą“¹¹⁹. Kitų dviejų nedidelių rankraštinų vokiečių – lietuvių kalbų žodynų, kuriais taip pat naudojėsis, autorių Milkus nenurodo. Svarbus Milkaus žodyno papildymų šaltinis buvo ir K. Donelaičio „Metai“. Tiesa, šiuo kūriniu Milkus nepasinaudojo tiek daug, kiek J. Brodovskio žodynu, tačiau iš Donelaičio poemos jis pasiėmė įvairių vaizdingų posakių, taip pat atskirų žodžių¹²⁰.

Be šių rašytinių šaltinių, Milkus žodyną praturtino ir savo paties surinktais faktais. Apskritai jo žodyną lyginant su Ruigio žodynu, pirmiausia į akis krinta frazeologijos gausumas. Štai Ruigio žodyno straipsnis: „Waggis, gies, m. ein Dieb“ (I, 169). Milkaus: „Waggis, giēs, m. ein Dieb. Gudrus Waggis, ein verschmitzter Dieb. Daug Waggiū prawisso, es sind viel Diebe geworden. Waggiui bėgancziam wiens Kėlas, o jeszkcancziam daug Kellū, der Dieb hat nur einen Weg, der ihn aber sucht, sehr viele vor sich. Waggis į Delmoną, Szelmis į Dymžaką, ein Erzdieb“ (I, 310).

¹¹⁸ Lebedys. Sm. I t., p. 28, 580–597; Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. V., 1964, p. 101–103; Ларин. Кр. и. обз., с. 125.

¹¹⁹ Lebedys. Sm. I t., p. 30.

¹²⁰ Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 108–109.

Panašių pavyzdžių galima parinkti gana daug.

Tarp gausių Milkaus papildymų kartais galima rasti ir lietuvių kalbos dvasiai nebūdingų posakių, nereikalingų svetimybų. Ne veltui ir F. Neselmannas, po pusės šimtmečio pats parengęs naują lietuvių kalbos žodyną, nurodė, jog „Milkus, nors ir praplėtė Ruigio darbą, bet ne visur jį pagerino“¹²¹.

Norėdamas, kad jo žodynas susilauktų didesnio populiarumo, Milkus kreipėsi į žymiausių to meto Prūsijos humanitarinių mokslų atstovus, kad jie pareikštų savo nuomonę apie lietuvių kalbą ir lietuvius. Trijų tokių mokslininkų atsiliepimai, kaip savotiškos prakalbos, ir išspausdinti Milkaus žodyne.

Berlyno universiteto profesorius D. Jenišas teigiamai įvertina lietuvių kalbos vaizdingumą, žodžių gausumą jausmams išreikšti ir kitas ypatybes. Pažymėtina, kad Jenišas prieš keletą metų buvo laimėjęs Berlyno akademijos konkursą idealiai kalbai nustatyti. Konkursiniame darbe jis taip pat labai gerai atsiliepęs apie lietuvių kalbą, be kita ko, paminėdamas ir jos „malonų skambumą“, kuri jis pajutęs, lygindamas ją su vokiečių kalba, dar vaikystėje¹²².

Karaliaučiaus universiteto profesorius C. Heilsbergas taip pat teigiamai atsiliepia apie lietuvių kalbą ir lietuvių charakterio bruožus.

Ypač svarbu, kad šiame žodyne randame jau tuo metu pagarsėjusio vokiečių filosofo I. Kanto žodį, kuriį jis pavadinęs „Draugo prieraišu“. Kantas su aiškia simpatija kalba apie lietuvius, kuriuos jis gana gerai pažino, jų charakterio savybes, lietuvių kalbos reikšmę mokslui¹²³.

Milkaus žodynas, galima sakyti, užbaigė tam tikrą lietuvių leksikografijos etapą. Šiam etapui būdingi palyginti nedidelės apimties, praktikos reikalams skirti žodynai, kurių autoriai iš esmės rėmėsi ne šnekamąja kalba, o rašto paminklais, pirmenybę dažniausiai teikė biblinei leksikai.

Šalia spausdintų ano meto lietuvių leksikografijos darbų, yra išlikę ir rankraštinių įvairios vertės žodynų, taip pat esama žinių ir apie kai kuriuos neišlikusius žodynų rankraščius.

Dar D. Kleinas savo gramatikos („Grammatica Litvanica“) prakalboje „Šviesiausiam ir galingiausiajam Elektoriui“ nurodo, jog, be naujos gramatikos ir vokiško kompendiumo, „prie Aukščiausios Šviesybės kojų nuolankiausiai dedas“ ir lietuvišką žodyną¹²⁴. Šis Kleino žodynas nebuvo išspausdintas. J. Gerulis 1922 m. iškėlė mintį, jog anoniminis žodynas „Lexicon Lithuanicum in usum eorum conscriptum“ yra D. Kleino vokiečių – lietuvių kalbų žodyno nuorašas¹²⁵. Tai minčiai pritarė ir V. Falkenhanas¹²⁶. Tačiau kiek nuodugniau šį rankraštį tyrinėjęs B. Larinas dėl

¹²¹ Nesselmann G. H. F. Wörterbuch der Littauischen Sprache. Königsberg, 1851, p. VI; Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 109–110.

¹²² Maciūnas. Lit. sąj., p. 159–160; Lebedys. Sen. l. l., p. 188–189.

¹²³ Rickevičiūtė K. I. Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą. – Problemos, 1968, Nr. 1, p. 56–65.

¹²⁴ Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, p. 76–77, 402.

¹²⁵ Gerullis G. Das Lexicon Lithuanicum Daniel Kleins. – K Z, 1922, 50, p. 233.

¹²⁶ Falkenhahn V. Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Königsberg–Berlin, 1941, p. 337.

jame pasitaikančių įvairaus pobūdžio netikslumų žodyno nelinkęs skirti Kleinui. B. Larinas pritaria nuomonei, jog žodynas parašytas XVII a. ir kad jo autorius nebuvo susipažinęs su K. Širvydo žodynu¹²⁷. Apskritai tai palyginti nedidelės (223 puslapių) apimties, skurdokas, be jokios frazeologijos žodynėlis.

XVII a. pabaigai skirtinas kitas daug didesnės apimties vokiečių – lietuvių kalbų žodynas „Vokiečių – lietuvių kalbų raktas“ („Clavis Germanico-Lithvana“). J. Lebedys šio žodyno autoriumi laikė Fridrichą Pretorijų (1624 – 1695)¹²⁸. Tai gana reikšmingas lietuvių leksikografijos paminklas. Jo autorius naudojėsi ne tik rašytiniais šaltiniais (religine literatūra, D. Kleino, T. Šulco – K. Sapūno gramatikomis), bet daugeliu atvejų rėmėsi ir gyvąja kalba. Žodyne nemaža sinonimikos. Šis žodynas tam tikros įtakos turėjo ir vėlesnei lietuvių leksikografijos raidai.

Įvairiuose šaltiniuose minima ir keletas kitų Rytų Prūsijos XVII a. lietuviškų žodynų rankraščių. Pavyzdžiui, yra žinoma, kad 1651 m. Karaliaučiaus universiteto Filosofijos fakultetui buvo įteiktas lietuvių kalbos gramatikos autoriaus K. Sapūno „Nomenclator“ (veikiausiai lotynų – lietuvių kalbų žodynas)¹²⁹. Esama žinių, jog tariamai graikiškos kilmės lietuviškų žodžių žodynėlių buvo sudaręs Fridrichas Partacijus (1643 – 1687)¹³⁰. Vokiečių – lotynų – lietuvių kalbos žodynas buvo pavestas parašyti ir Sapūno gramatikos išleidėjui T. Šulcui. Tačiau šis dėl mirties žodyno veikiausiai nespėjo parašyti¹³¹. XVII a. skiriamas vadinamasis Andrejaus Krauzės žodyno rankraštis. Tai nedidelės apimties vokiečių – lietuvių kalbų žodynas, beveik be frazeologijos. Krauzė galėjęs būti ir šio rankraščio savininkas, o ne autorius (šio žodyno rankraštis yra išlikęs)¹³².

Keletas lietuviškų žodynų Rytų Prūsijoje buvo parašyta, bet neišspausdinta ir XVIII amžiuje.

Antai esama žinių, kad lietuvių – vokiečių kalbų žodyną apie 1706 m. parašęs tautosakos rinkėjas Įsruties vyskupas Jokūbas Perkūnas (1665 – 1711)¹³³. Nedidelį vokiečių – lietuvių kalbos žodyną parašė klaidietis Jonas Richteris¹³⁴. Išlikęs ir Jono Kuncmano (1707 – 1755) žodynėlio rankraštis¹³⁵.

Tačiau jeigu šie, kaip ir daugelis ankstesniųjų rankraštinių žodynų, lietuvių leksikografijoje beveik jokių pėdsakų nepaliko ir minėtini tik grynai kaip istoriografiniai faktai, tai XVIII a. J. Brodovskio žodyno rankraštis ne tik leksikografijos, bet apskriti lietuvių filologijos istorijoje užima išskirtinę vietą.

¹²⁷ Ларин. Кр. и. обз., с. 123–124.

¹²⁸ Lebedys. Sm. I. t., p. 508–512; Lebedys. Sen. I. l., p. 159–160.

¹²⁹ Lebedys. Sm. I. t., p. 507; Liet. biblgr., 1, p. 533.

¹³⁰ Liet. biblgr., 1, p. 525; Lebedys. Sen. I. l., p. 159.

¹³¹ Lebedys. Sm. I. t., p. 507; Liet. biblgr., 1, p. 538.

¹³² Lebedys. Sm. I. t., p. 506; Lebedys. Sen. I. l., p. 158.

¹³³ Liet. biblgr., 1, p. 525; Lebedys. Sen. I. l., p. 174.

¹³⁴ Specht F. Das Litauische Seminar an der Universität Halle. – APh, 1935, 5, p. 47–53.

¹³⁵ Lebedys. Sm. I. t., p. 503–504.

Jokūbas Brodovskis gimė prieš 1695 m. Geldapės mieste ar jo apylinkėse. 1710 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą. Nuo 1713 m. bažnytinės mokyklos mokytojas Trempuose. Ten 1744 m. Brodovskis ir mirė.

Visą laisvalaikį jis skyrė kalbiniam darbui. G. Ostermejerio liudijimu, prie savo žodyno Brodovskis dirbo apie 30 metų. Dirbo labai atkakliai, kartais dėl vieno žodžio ar posakio keliaudavo kelias mylias. „Kadangi lietuviai, su kuriais jis nuolat bendravo, be jo paties kalbos mokėjimo, buvo vieninteliai jo mokytojai, tai jis visuomet turėdavo su savim rašomąją lentelę, kad, išgirdęs ką nors sau nežinoma, tuojau galėtų užsirašyti ir pasikui namuose įtraukti“¹³⁶, – rašė Ostermejeris.

Brodovskis parašė stambų dviejų dalių: lietuvių – vokiečių ir vokiečių – lietuvių kalbų žodyną. Išlikusi tėra vokiškai lietuviškoji dalis – didžiulis, per tūkstantį puslapių rankraštis (trūksta pirmųjų puslapių ir pabaigos). Lietuviškai vokiškoji dalis buvusi gerokai mažesnė – 461 puslapis.

Brodovskio žodyno pobūdį gana aiškiai nusako, anų laikų papročiu, dedama ilgoka antraštė: „Vokiečių – lietuvių ir lietuvių – vokiečių kalbų žodynas, kuriame yra tiek biblijos Senojo ir Naujojo testamento žodžiai, tiek namų apyvokos žodžiai, taip pat daugiau kaip du tūkstančiai lietuviškų priežodžių ir daugiau kaip šimtas mįslių ir kuris tuo būdu yra jei ne visiškai pilnas, tai bent gana išsamus. Visa tai vien dievo garbei ir lietuvių kalbos mylėtojų labai dideliu vargu ir atsidėjimu sulasė

Jokūbas Brodovskis, Trempų precentorius“¹³⁷.

Be gausios savo paties iš gyvosios kalbos surinktos medžiagos, Brodovskis žodynui panaudojo F. V. Hako žodyną, spėjamojo F. Pretorijaus žodyno rankraštį, 1735 m. biblijos vertimą, M. Pretorijaus „Prūsijos įdomybių“ („Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne“) ankstesniąją redakciją. Galimas daiktas, jog Brodovskis bus naudojėsis ir D. Kleino gramatika bei K. Širvydo žodynu¹³⁸.

Brodovskio žodynas ano meto lietuvių leksikografijos fone išsiskiria nepaprastai gausia tautosakine medžiaga, kurioje ryškiai atsispindi Rytų Prūsijos lietuvių buitį, visuomeniniai santykiai, nacionalinė priespauda¹³⁹. Žodynas pasižymi labai turtinga sinonimika, ypač būdinga sąvokoms, susijusioms su valstiečių kasdienine aplinka. Į žodyną Brodovskis dėjo ir įvairius lietuviškus asmenvardžius, vietovardžius. Šiame žodyne randame bene patį turtingiausią senųjų lietuvių dievų vardų rinkinį (spėjama, kad šiuos vardus jis bus paėmęs iš minėto M. Pretorijaus veikalo). Ne veltui A. Šleicheris, naudojėsis šiuo žodynu daugiau kaip šimtmečiui praėjus po jo autoriaus mirties, jį pavadino lietuvių kalbos tezauru („Thesaurus linguae lituanicae“)¹⁴⁰.

Apskritai Brodovskio žodynas netelpa į tą lietuvių leksikografijos etapą, kuris baigiasi K. Milkaus žodynu. J. Lebedys teisingai Brodovskį pa-

¹³⁶ Cituojama iš ten pat, p. 20.

¹³⁷ Ten pat, p. 21.

¹³⁸ Ten pat, p. 21–24; Lebedys. Sen. I. 1., p. 174–178.

¹³⁹ Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 97–98; Liet. I. ist., I, p. 233–234.

¹⁴⁰ Schleicher A. Lituanica. – In: Sitzungsberichte d. Kaiserl. Akademie d. Wiss. Wien. Philos.-histor. Classe, 1853, 11, p. 81.

vadino naujosios lietuvių leksikografijos pradininku. Žinoma, labai gaila, kad toks žymus mūsų leksikografijos veikalas nebuvo išspausdintas, ir jis negalėjo turėti didesnio poveikio lietuvių literatūrinės kalbos raidai. Lietuvių leksikografijai, nors ir neišspausdintas, Brodovskio žodynas turėjo nemaža įtakos. Kaip matėme, juo naudojosi Milkus, rašydamas savąjį žodyną. Gana daug Brodovskio žodynu pasinaudojo F. Neselmanas. Mūsų jau minėtas A. Šleicheris į savo lietuvių kalbos chrestomatiją įdėjo daugiau kaip 500 šio žodyno priežodžių, apie 100 vaizdingų posakių, apie 150 mįslių. O iš čia nemaža tos medžiagos dalis pateko į 1894 m. M. Miežinio „Lietuviškai – latviškai – lenkiškai – rusišką žodyną“. Aišku, pati didžiausia Brodovskio žodyno medžiagos dalis tiesiogiai, o kartais ir per tarpininkus, patenka į akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ tomus¹⁴¹.

Brodovskio žodynas kartu yra ir didžiausias XVIII a. smulkiosios lietuvių tautosakos rinkinys. Taigi į lietuvių filologijos istoriją Brodovskis įeina ir kaip vienas pirmųjų tautosakos rinkėjų¹⁴².

Nemaža įvairių lietuvių kalbos žodynų mėginta rašyti šiuo laikotarpiu ir Lietuvoje.

Esama liudijimų, kad lietuvių kalbos žodyną rašęs Raseinių pijorų kolegijos rektorius Kristupas Lopacinskis (gyvenęs XVIII a. pirmojoje pusėje). Rankraštis nėra išlikęs¹⁴³.

1823 m. datuojamas Kajetono Roko Nezabitauski (1800–1876) žodyno rankraštis „Žodnikas Letuwiszkaĳ-Žemajtiszkas yr Lenkiszkaĳ yszrožitas“. Spėjama, kad tikrasis šio žodyno autorius buvęs Kajetono brolis Kiprijonas Juozapas Nezabitauskis (1779–1837). Jo rašomu žodynu buvo susidomėjęs net žymusis danų kalbininkas K. R. Raskas¹⁴⁴.

Apie 1825 m. nedidelį lenkų – lietuvių kalbų žodyną parašęs Aleksandras Butkevičius. Šis žodynas buvęs pritaikytas anksčiau to paties autoriaus parašytai lietuvių kalbos gramatikai¹⁴⁵.

Gana svarbią vietą lietuvių leksikografijos istorijoje užima rankraščiniai Dionizo Poškos (apie 1757–1830) darbai.

Žymus XIX a. lietuvių poetas, kultūros veikėjas Poška paliko didžiąją dviejų tomų (virš 2000 puslapių) lenkų, lotynų ir lietuvių kalbų žodyno rankraštį „Słownik Języka Litewskiego, Polskiego i Łacinskiego przez Dionizego Paszkiewiczza, Żmuydzina“ (rankraštis baigiasi žodžiu *Sianie*; žodyno antraštė, kaip matome, faktiškai neatitinka žodyno struktūros).

Savo žodyną Poška rašė įžymiojo lenkų leksikografo S. B. Lindės paveiktas¹⁴⁶.

¹⁴¹ Lebedys. Sm. 1. t., p. 38–39.

¹⁴² Liet. l. ist., 1, p. 232–235; Liet. t. ap., p. 29–30.

¹⁴³ Liet. biblgr., 1, p. 516.

¹⁴⁴ Каупуџа А. XIX а. прадзios Lietuvos kultūros veikėjai pagal prof. I. N. Lo-bojkos susirašinėjimą su N. P. Rumiancevu, muziejaus steigėju. – Literatūra, 1967, 10, p. 166–167.

¹⁴⁵ Liet. biblgr., 1, p. 498.

¹⁴⁶ Ягич. Ист., с. 142–146; К. К. (= K. Korsakas) S. Lindės žodynas ir D. Poška. – LiK, 1961, 5, p. 620–621; К. К. (= K. Korsakas) S. Lindė ir lituanistika. – Ten pat, 1962, 6, p. 480–482.

*Linde paraszi Lękams puyku Zodinika,
Wertas garbinga warda, Giera Rasztinika –
bet ant dabar raszoma, tars ne wienas waykis:
„At! ney szieyp ney teyp payszi Žiemaytis Palaykis“¹⁴⁷.*

Šiuo ketureiliu pradėdamas žodyną, Poška tartum nurodė pagrindinį savo leksikografinio darbo skatintoją ir aptarė kuklias savo, kaip žodynininko, jėgas, toliau dar pridurdamas:

*Nepeyk tun mana rasztul neš raszi artois,
Su Zagre, ne Su Płunksna Žiemes Raszitois*¹⁴⁸.

Iš Lindės „Słownik języka polskiego“ (Warszawa, 1807–1814) Poška ėmė lenkiškus žodžius ir dalį iliustracinių pavyzdžių, vertė juos į lietuvių kalbą, kartais ir savaip perdirbo. Lietuviškajai žodyno daliai, be savo paties pavyzdžių, surinktų iš gyvosios kalbos, Poška pasinaudojo J. Rėzos psalmynu (1625 m.), K. Širvydo žodynu (1677 ir 1713 m. leidimais), K. Milkaus žodynu, K. Bogušo darbu „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę“, J. A. Giedraičio verstu Naujuoju testamentu (1816 m.), J. Rupeikos verstu „Jonu iš Svisločės“, Kaj. Nezabitausko elementoriumi (1824 m.) ir savo paties raštais¹⁴⁹.

Poškos žodyne sukaupta gausi lietuvių leksikos medžiaga, esama įdomių mėginimų kurti lietuvišką įvairių mokslo sričių terminiją. Tačiau apskritai jam trūksta griežtesnės sistemos. Dažnai nukrypstama į įvairius istorinio, etnografinio pobūdžio aiškinimus. Žodyno frazeologija, palyginus, pavyzdžiui, su J. Brodovskio žodynu, yra skurdi, be to, dažnai verstinė.

Be minėto žodyno rankraščio, Poška paliko dar du nedidelius rankraščius, kurie tam tikru požiūriu taip pat įdomūs lietuvių leksikografijos istorijai. Tai rinkinėlis lietuviškų žodžių, „kurie savo forma yra panašūs į lotynų kalbos žodžius, o abiem kalbom tą pačią dalykų esmę reiškia“. Čia Poška pateikia ir keletą lietuviškų posakių, panašių į atitinkamus lotynų kalbos posakius (*Trahite viri Iugum – Traukiete wiray Iunga, Deus Dedit Dona dabit Dentes – Diewas Dawe Dūna Dūs Dątys ir kt.*)¹⁵⁰.

Šis rinkinėlis buvo Poškos laiško J. Leleveliui priedas. Įdomu, kad tame laiške Poška atkreipia dėmesį ir į tam tikrų lietuvių ir lotynų kalbų gramatinių formų panašumą¹⁵¹.

Kitas rankraštis yra taip pat nedidelis – tai lenkų, lotynų ir lietuvių kalbų žodyno medžiaga, kurios dalis buvo panaudota žodyne.

Poškos leksikografiniai darbai nebuvo išspausdinti ir didesnės tiesioginės įtakos tolesnei lietuvių leksikografijos raidai neturėjo. Tačiau jo rašomas žodynas buvo gerai žinomas kitiems ano meto žemaičių kultūros veikėjams ir skatino jų domėjimąsi gimtąja kalba ir leksikografija.

¹⁴⁷ Poška D. Raštai. Surinko V. Laurynaitis, tekstą paruošė D. Urbas. V., 1959, p. 84–85.

¹⁴⁸ Ten pat, p. 86–87.

¹⁴⁹ Ten pat, p. 702–703; Pakalka K. D. Poškos kalbiniai darbai. Dipl. darb. (rankraštis). Vilniaus valstybinis universitetas, 1953, p. 56–61.

¹⁵⁰ Poška D. Raštai, p. 563–589.

¹⁵¹ Ten pat, p. 559–561.

Idomijų samprotavimų apie lietuvių kalbos žodyną, taip pat mėginių aiškinti įvairių vietovardžių kilmę randame ir Poškos lenkiškai rašytame darbe „Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių ir žemaičių tautos istoriją ir jos kalbą“¹⁵².

Savita vieta lietuvių leksikografijos istorijoje, ypač botanikos terminologijos srityje, tenka žemaičių švietėjui, botanikui Jurgiui Pabrėžai (1771–1849). Rankraštiniame jo palikime randame tokius darbus, kaip „Botanikos žodynas lotynų – žemaičių kalbomis“ („Dictionarium Botanicum Latino Samogiticum“), „Botanikos vardynas, arba Senosios botanikos pavadinimų palyginimas su sisteminės botanikos pavadinimais“ („Nomenclator Botanicus seu comparatio Nominum Veteris Botanicae ad nomina Botanicae systematicae“), „Augalų pavadinimų sąrašas lotynų ir žemaičių kalbomis“ („Elenchus nominum vegetabilium latino samogiticorum“), „Lotyniško bei žemaitiško botanikos žodyno papildymas“ („Supplementum Dictionarii Botanici Latino Samogitici“), „Labiausiai paplitusių ligų pavadinimų lentelė lotynų, lenkų ir žemaičių kalbomis“ („Tablica Nazwisk Chorob naypospolitszych Łacińsko-Polsko-Żmudzka“)¹⁵³.

Pabrėža pagrįstai laikomas lietuvių botanikos pionieriumi. Jis apkeliavo visą Žemaitiją, dalį Rytų Prūsijos, smulkiai aprašė ten matytą augmeniją, surinko jos pavadinimus. Augalams, kuriems nebūta pavadinimų gyvojoje liaudies kalboje, Pabrėža kūrė naujadarus. Nemaža jo sudarytų augalų sistematikos, anatomijos bei morfologijos terminų ir šiandien laikomi norminiais, įtraukiami į botanikos terminų žodynus.

Pabrėža buvo sudaręs savą lietuvišką rašybą (vienas būdingiausių jos bruožų – dvigubų raidžių vartojimas balsių ilgumui žymėti).

Gaila, nė vienas Pabrėžos darbas, jam gyvam esant, nebuvo išspausdintas¹⁵⁴.

Vienas produktyviausių XIX a. pirmosios pusės žodynininkų buvo D. Sutkevičius.

Dominikas Sutkevičius gimė 1782 m. Raseinių apskrityje. Apie 1801–1803 m. studijavo fiziką Vilniaus universitete. Vėliau mokytojavo Merkinėje, Žemaičių Kalvarijoje (dab. Varduva), Gardine. Nuo 1825 m. gyveno ir dirbo įvairiuose vienuolynuose Vilniuje, Paparčiuose, Raseiniuose, Palėvenėje, kur ir mirė 1849 m. (kitais duomenimis – 1854 m.)¹⁵⁵.

1835 m. Sutkevičius parašė „Lietuvių žemaičių – lenkų žodyną“ („Słownik Litewsko-Żmudzko Polski“). Tai stambus (1048 puslapių) rankraštis. Savo žodynui medžiagą jis rinko iš K. Širvydo žodyno ir „Punktų sakymų“, M. Daukšos Postilės, vadinamosios J. Morkūno Postilės (1600 m.), S. Bitnerio 1701 m. Naujojo testamento vertimo, K. Bogušo „Apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią“ ir iš kitų XVIII–XIX a. raštų. Iš gyvosios liaudies kalbos Sutkevičius medžiagos beveik nerinko. Ypač gausiai jis naudojosi K. Širvydo žodyno medžiaga.

¹⁵² Ten pat, p. 262–329.

¹⁵³ Liet. biblgr., 1, p. 522–523.

¹⁵⁴ Gaivenis K. Jurgis Pabrėža. – V. ir žd., p. 171–173; Dagys J. Medžiaga tirti biologijos istorijai Lietuvoje XIX a. – Kn.: Iš mokslų istorijos Lietuvoje. V., 1960, t. 1, p. 34–40; Jurgis Pabrėža (1771–1849). Vyr. red. K. Jankevičius. V., 1972.

¹⁵⁵ Kruopas J. D. Sutkevičiaus leksikografiniai darbai. – LKK, 1966, 8, p. 217.

J. Kruopas pagrįstai ši Sutkevičiaus darbą pavadino „pirmuoju istoriniu lietuvių kalbos žodynu“.

Apie 1842 m. Sutkevičius parašė antrą papildytą 1835 m. žodyno variantą¹⁵⁶.

1848 m. pastarųjų dviejų žodynų pagrindu Sutkevičius sudarė dar vieną, ši kartą trikalbį žodyną „Zodnikas Letuwiszkay-Lotiniszkay-Lenkiszkas. Par Kuniga Dominika Sutkiewiczze Dominikona tikra Letuwnika su dideliu wargiu Isztaysitas“. Savo apimtimi jis yra truputį didesnis už 1835 m. žodyną (1835 m. žodynas turi 17 924 žodžius, o 1848 m. – apie 19 150 žodžių)¹⁵⁷.

Nemažas yra ir žymiojo mūsų kultūros ir literatūros veikėjo Simono Daukanto (1793–1864) rankraštinis leksikografijos palikimas. Daukantas, kaip ir daugelis kitų XIX a. lietuvių kultūros veikėjų, labai sielojosi lietuvių kalbos reikalais. Jau pirmojo savo kūrinio „Darbų senųjų lietuvių ir žemaičių“ (1822 m.) „prataryme“ jis rašė: „Noriejau wiel muna rasztu parodity népritelems Lituwos yr Žemaycziu kalbos, jog kikwinas norijs gal raszity lituwysz kay jey tur spieka, ligy daly kayp yr kyta yszdaylynta jau kalba“¹⁵⁸.

Leksikografijos dalykais Daukantas pradėjo domėtis savo literatūrinės veiklos pradžioje ir nesiliovė iki pat mirties. Svarbiausi jo leksikografiniai darbai yra šie.

Apie 24 tūkstančių žodžių lenkų – lietuvių kalbų žodynas. Jį Daukantas, kaip spėja J. Kruopas, parašė po 1820 metų. Visas žodyno rankraštis nėra išlikęs¹⁵⁹.

1850–1864 metais Daukantas parašė kitą gerokai didesnę lenkų – lietuvių kalbų žodyną, kuriame esama per 37 tūkstančius lietuviškų atitikmenų. Tai didžiausias ir reikšmingiausias Daukanto leksikografijos darbas. Jame galima rasti iš tikrųjų labai daug įdomių lietuvių kalbos leksikos pavyzdžių – archaizmų, dialektizmų, paties Daukanto sukurtų naujadarų¹⁶⁰.

Mėgino Daukantas rašyti ir gan stambų lietuvių – lotynų kalbų žodyną (parašė A–G raides). Rašydamas šio žodyno lietuviškąją dalį, jis gana plačiai naudojo F. Neselmano 1851 m. žodynu, taip pat P. Ruigio, K. Milkaus, K. Širvydo darbai¹⁶¹.

Rankraštiniame Daukanto palikime randame ir kitų smulkesnių leksikografinių darbų – įvairių žodžių sąrašų, leksikografinių pastabų¹⁶².

Vienas Daukanto leksikografijos darbas buvo ir išspausdintas. Tai nedidelis lotynų – lietuvių kalbų žodynėlis (apie 4 tūkstančiai lietuviškų žodžių), pridėtas prie Daukanto 1838 m. išleistos knygos „Epitome Historiae Sacrae“ („Trumpos šventosios istorijos ištraukos“).

¹⁵⁶ Liet. biblgr., 1, p. 535.

¹⁵⁷ Kruopas J. Min. veik., p. 217–223.

¹⁵⁸ Daukantas S. Darbay senuju Lituwui yr zemaycziu 1822. K., 1929, p. 6; Daukantas S. Raštai. V., 1976, t. 1, p. 39–40.

¹⁵⁹ Kruopas J. S. Daukanto leksikografiniai darbai. – LKK, 1961, 4, p. 302.

¹⁶⁰ Ten pat, p. 305–307.

¹⁶¹ Ten pat, p. 307–311.

¹⁶² Liet. biblgr., 1, p. 499–504; Kruopas J. Min. veik., p. 311–314; Kruopas J. S. Daukanto pastabos dėl G. Neselmano žodyno. – LKK, 1962, 5, p. 227–238.

Lietuviškoji Daukanto žodynų dalis daugiausia remiasi gyvąja kalba – gimtąja jų autoriaus tarme. Įdomūs Daukanto naujadarai. Sveikintinos jo pastangos gryninti lietuvių kalbą, vengiant svetimžodžių. Tiesa, šiuos svetimžodžius jis ne visada gerai skyrė nuo tikrų lietuviškų žodžių. Savo leksikografiniuose darbuose, kaip ir apskritai kituose raštuose, skoliniais Daukantas nelaiškė latvizmų. Jo žodynams trūksta geresnės leksikografinės technikos. Šiuo atžvilgiu, kaip pastebi J. Kruopas, Daukanto žodynai nusileidžia D. Poškos, D. Sutkevičiaus leksikografiniams darbams.

Esama žinių, kad etimologinį dabartinės ir senosios lietuvių kalbos žodyną rašęs Raseinių teismo raštininkas Leonas Uvainis (1753–1828). Amžininkų liudijimu, Uvainis mokėjo daug kalbų ir buvo geras lietuvių kalbos žinovas. Kilus sumanymui Vilniaus universitete steigti lietuvių kalbos katedrą, Uvainis buvo siūlomas jos vedėju. Žinoma, apie rimtesnį etimologinį lietuvių kalbos žodyną tuo metu dar negalėjo būti jokios kalbos. Tačiau kaip pirmasis bandymas Uvainio darbas turėjęs būti įdomus. Žodyno rankraštis nėra išlikęs¹⁶³.

Prieš 1835 m. lietuvių–lenkų–lotynų kalbų žodyną parašęs „lenkų kariuomenės leitenantas, Vilniaus universiteto teisių fakulteto studentas, kalbų ir piešimo dėstytojas“, kaip sakosi apie save vienoje prancūzų kalba parašytoje knygutėje, Aleksandras Antanas Varkulevičius (gimimo ir mirties datos nežinomos). Po 1831 m. sukilimo jis pasitraukė į Prūsiją, o vėliau apsigyveno Prancūzijoje. Žodyno rankraštis nėra išlikęs¹⁶⁴.

Yra išlikęs 1835 m. Simono Groso „Lenkų–žemaičių kalbų žodyno“ („Słownik Polsko–Żmudzki“) rankraštis. Tai priedas prie jau minėtos Groso lietuvių kalbos gramatikos. Žodyno apimtis labai nedidelė – apie 3 tūkstančiai žodžių. Įdomu, kad Grosas prie linksniuojamų ar asmenuojamų žodžių duoda nuorodas, kuria linksniuote ar asmenuote (pagal jo gramatiką) šie žodžiai kaitomi¹⁶⁵.

Vertingu darbu lietuvių leksikografiją mėgino praturtinti Kazanės universiteto profesorius A. Ugianskis.

Andrius Morkus Ugianskis gimė 1816 m. balandžio 27 d. Taručiuose, netoli Kurtuvėnų. 1840 m. baigė Kražių gimnaziją, 1845 m. filologijos kandidato laipsniu – Kazanės universitetą. Dirbo Simbirsko (dab. Ulanovskas), Kazanės gimnazijose. 1850 m. Kazanės universitete jam buvo suteiktas graikų filologijos magistro laipsnis. Nuo 1861 m. iki mirties (1870.X.19) profesoriavo Kazanės universitete, dėstydamas klasikinės filologijos dalykus¹⁶⁶.

Taigi Ugianskis buvo pirmasis mūsų leksikografas, turėjęs specialų filologinį išsimokslinimą.

¹⁶³ Maciūnas. Lit. sąj., p. 152.

¹⁶⁴ Kaupuža A. Ar buvo XIX a. pradžioje išleistas A. A. Varkulevičiaus lietuviškai-lenkiškai-lotyniškas žodynas? – Literatūra, 1966, 9, p. 287–291.

¹⁶⁵ Kruopas J. S. Groso „Słownik Polsko-Żmudzki“ rankraštis (1835). – LiK, 1956, 1, p. 415–419.

¹⁶⁶ Drotvinas V. Andrius Morkus Ugianskis. – Literatūra ir menas, 1970.X.10, p. 13; Drotvinas V. A. Ugianskio 100-sioms mirties metinėms. – Klb., 1971, 23(1), p. 110–112.

Medžiagą žodynui Ugianskis pradėjo rinkti 1856 m. Kaip matyti iš jo korespondencijos su M. Valančium¹⁶⁷, Ugianskis žodyną norėjęs parengti graikų, lotynų kalbų gerų žodynų pavyzdžiu, duoti frazeologijos, etimologinių pastabų, nuorodų apie žodžių išplitimą ir t. t. Jis buvo susidaręs didžiulę žodyno kartoteką, persirašęs į korteles stambiausią ano meto lietuvių kalbos žodyną – F. Neselmano „Wörterbuch der litauischen Sprache“. Būsimam žodynui medžiagą Ugianskis rūpestingai rinko iš senųjų lietuvių raštijos paminklų, savo meto lietuviškų leidinių. Gerai suprasdamas gyvosios kalbos faktų reikšmę, jis svajojo sugrįžti į Lietuvą ir čia atsidėti žodyno darbui. Ugianskis prašė universiteto vadovybės leidimo daktaro disertacijos reikalais išvykti į užsienį, kad ta proga galėtų Karaliaučiuje išsirinkti medžiagą žodynui iš senųjų lietuviškų rankraščių.

Šiaip didesnę gyvenimo dalį praleidęs nelietuviškoje aplinkoje, apie gyvąją lietuvių kalbą, o ypač apie jos tarmes, Ugianskis turėjo gana menką supratimą. Antai 1861 m. vasario 26 d. laiške L. Ivinskiui jis piktinasi, kam šis į savo kalendorių įdėjęs A. Baranausko „Anykščių šilėlį“ ir „kitas eiles to pat autorias“. Anot Ugianskio, tai negirdėti barbarizmai, ir jų autorius „visai nemokantis lietuviškos kalbos ypatybių“¹⁶⁸.

Žodynui Ugianskis buvo surinkęs apie 100 tūkstančių žodžių. Iš pradžių lietuviškus žodžius jis ketino aiškinti lenkų, rusų, vokiečių arba lotynų kalbomis. Tačiau vėliau buvo linkęs pasitenkinti tik rusiškais atitikmenimis.

Ugianskio žodyno rankraščio likimas nėra žinomas¹⁶⁹.

Maždaug tuo pačiu laiku kaip Ugianskis didelį lenkų – lietuvių kalbų žodyną rašė Ugianskio žemietis, pirmasis lietuviškų kalendorių sudarytojas Laurynas Ivinskis (1811–1881). Ugianskis net buvo kvietęs Ivinskį žodyną rengti bendromis jėgomis.

Ivinskio žodyno rankraštis (2688 puslapiai, baigiasi *S* raide) saugomas Lenkijos Mokslų akademijos bibliotekoje Krokuvoje¹⁷⁰.

Ivinskis buvo pradėjęs rašyti ir stambų rusų – lietuvių kalbų žodyną. Dalį šio žodyno rankraščio (*A* – *Девятыи*, turinčio 1193 puslapius) jis buvo įteikęs Imperatoriškajai geografinėi draugijai Peterburge. Tačiau veikiausiai negavęs pritarimo šiam žodynui spausdinti, Ivinskis toliau ne tęsė pradėto darbo.

Lietuviška šio žodyno rankraščio dalis pasižymi leksikos turtingumu, gausu sinonimikos, paties Ivinskio sukurtų naujadarų¹⁷¹.

Be šių dviejų stambiausių Ivinskio žodynų, jo rankraštiniame palikime esama ir daugiau mažesnės apimties leksikografinių darbų. Pavyzdžiui, jis buvo pradėjęs rašyti keturkalbį rusų – lietuvių – lotynų – lenkų kalbų

¹⁶⁷ Biržiška V. Nežinomi senieji lietuviški tekstai. – *TiŽ*, 1931, 7, p. 326–336.

¹⁶⁸ Wolter E. Litauische Schriften und Schriftsteller des 19. Jahrhunderts (Ugianskis, Želvovics und S. Stanewicz). – *MLL Ges.*, 1893, 3, p. 455; Jonikas P. Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antroje XIX a. pusėje. Čikaga, 1972, p. 75.

¹⁶⁹ Drotvinas V. Andrius Morkus Ugianskis, p. 13.

¹⁷⁰ Kruopas J. L. Ivinskio leksikografiniai darbai. – *MA Darbai*, 1960, 1(8), p. 192; *Liet. biblgr.*, 1, p. 511.

¹⁷¹ Kruopas J. L. Ivinskio leksikografiniai darbai, p. 192–194.

žodyną (šio žodyno pradžia Ivinskis irgi buvo įteikęs Geografinėi draugijai), sudaręs mineralų, uolienuų bei akmenų pavadinimų sąrašą ir kt.¹⁷³

Ivinskio žodynai yra reikšmingas indėlis į XIX a. lietuvių leksikografiją. Lietuviškoji šių žodynų medžiaga yra įdomi lietuvių kalbos istorijai, istorinei dialektologijai. Ivinskis yra vienas pirmųjų rusų – lietuvių kalbų žodyno sudarinėtojų. Gaila, kad dėl nepalankių sąlygų Ivinskio leksikografijos darbai nebuvo baigti ir išspausdinti.

Platūs buvę XIX a. lietuvių kultūros veikėjo, jau mūsų minėtos lietuvių kalbos gramatikos autoriaus M. Akelaičio leksikografiniai užmojai.

Akelaitis buvo sumanęs parengti lietuvių kalbos lyginamąjį žodyną, lietuvių – lenkų ir lenkų – lietuvių kalbų žodynus.

Lyginamajame žodyne lietuvių kalbos žodžiai turėjo būti lyginami su giminingais slavų, graikų, gotų, lotynų ir sanskrito žodžiais. Įvairiuose bibliografiniuose leidiniuose minimas šis Akelaičio žodynas kaip parašytas darbas. Tačiau J. Kruopas gana patikimai įrodė, kad Akelaitis šio žodyno nebuvo parašęs, bet tiktai rengėsi rašyti¹⁷³.

Iš sumanytų žodynų Akelaitis, atrodo, parengė tiktai lietuvių – lenkų kalbų žodyno rankraštį, kuris buvo patekęs į lenkų kalbininko J. Karlovičiaus rankas.

Akelaičio rankraštiniam palikime randame įvairios smulkesnės leksikografinės medžiagos. Jis išsaugojo ir anoniminį XIX a. antrosios pusės lietuvių – lenkų kalbų žodyną, kurio lietuviškoji dalis remiasi rytų aukštaičių tarne (kai kurių tyrinėtojų Akelaitis buvo laikomas šio žodyno autoriumi).

Tiek sunkios gyvenimo sąlygos, tiek nepakankamas pasiruošimas, tiek ir paties Akelaičio charakteris neleido jam atsidėti rimtesniam lietuvių leksikografijos darbui ir įgyvendinti savo sumanymų¹⁷⁴.

Yra žinoma, kad apie XIX a. vidurį įvairius lietuvių kalbos žodynus mėgino rašyti Simonas Stanevičius¹⁷⁵, taip pat žemaitis Jumskis (retesnius jo žodyno žodžius buvo persirašęs A. Kašarauskas)¹⁷⁶, jau minėtas rankraštinės lietuvių kalbos gramatikos autorius K. Daukša (šio žodyno išrašų irgi randame A. Kašarausko rankraštyje)¹⁷⁷, taip pat rankraštinės gramatikos autorius A. Prekeris¹⁷⁸, Juozas Bogdanavičius (jis galėjo būti ir ne rankraščio autorius, bet tiktai savininkas)¹⁷⁹, Šiaulių apskrities mārška Anupras Liutkevičius¹⁸⁰.

Būta ir anoniminių leksikografijos darbų.

Su šio laikotarpio lietuvių leksikografija glaudžiai susijusi ir A. Kašarausko (lenkiškai pasirašinėjo Kossarzewski) veikla.

¹⁷³ Ten pat, p. 194–197.

¹⁷⁴ Kruopas J. M. Akelaitis leksikografas. – LKK, 1970, 12, p. 168–169.

¹⁷⁵ Ten pat, p. 176–177.

¹⁷⁶ Lebedys J. Simonas Stanevičius. V., 1955, p. 198; Liet. biblgr., 1, p. 535.

¹⁷⁷ Būga K. Medžiaga lietuvių kalbos žodynui ir šnektoms tirti. – TiŽ, 1923, 1, p. 344–345, 352–366; Liet. biblgr., 1, p. 512.

¹⁷⁸ Būga K. Medžiaga lietuvių kalbos žodynui ir šnektoms tirti, p. 344–345; Liet. biblgr., 1, p. 504.

¹⁷⁹ Liet. biblgr., 1, p. 530.

¹⁸⁰ Ten pat, p. 496.

¹⁸¹ Maciūnas. Lit. sąj., p. 152.

Ambraziejus Pranciškus Kašarauskas gimė 1821 m. prie Pavandėnės (Telšių r.). Mokėsi Varnių kunigų seminarijoje. Kunigavo įvairiose Lietuvos vietose. Po 1863 metų sukilimo buvo ištremtas į Sibirą. Mirė 1880 m. Tomske. 1883 m. jo rankraščiai buvo persiūsti į Lietuvą¹⁸¹. Dirbdamas Lietuvoje, Kašarauskas savarankiškai studijavo gamtos mokslus, aprašinėjo retesnius augalus, M. Valančiaus paskatintas, į lietuvių kalbą vertė botanikos vadovėlį. K. Būgos žodžiais tariant, Kašarauskas taip pat buvęs didelis lietuvių tautos dalykų mėgėjas¹⁸²: jis rinko žodžius, padavimus, pasakas, vietų ir asmens vardus. Kaip minėta, jo rankraščiuose yra išlikę įdomios leksinės medžiagos iš dingusių Jumskio, K. Daukšos žodynų rankraščių. Dalį Kašarausko lituanistinės medžiagos paskelbė K. Būga¹⁸³. 1937 m. buvo paskelbti ir Kašarausko tautosakos rinkiniai. Kašarausko surinkta medžiaga panaudojama akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“ (santrumpa **Kos.**).

Lietuvių kalbos leksikografijos ir apskritai lietuvių kalbos klausimais Kašarauskas rašęs ir lenkų spaudoje. Jis skatino ir kitus domėtis lituanistika. Tarp jo tautosakos rinkinių esama tekstų, užrašytų A. Baranausko.

Šalia įvairių rankraštinių lietuvių leksikografijos darbų, parašytų Lietuvoje ar Rytų Prūsijoje, minėtinas Danijoje parašytas lyginamasis lietuvių ir latvių kalbų žodynas.

Šio žodyno autorius Christianas Fridrichas Temleris gimė 1717 m. Vokietijoje, Zerbste (netoli Magdeburgo). Didesnę gyvenimo dalį jis praleido Kopenhagoje, kur ėjo įvairias diplomatinės pareigas. Ten 1780 m. ir mirė¹⁸⁴.

Temleris buvo didelių poliglotinių gabumų žmogus, turėjęs milžinišką retų ir senų knygų kolekciją. Didžiausias jo darbas buvo „Glossarium Illyricum“ („Dictionarium Slavonicum“) – lyginamasis slavų, baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų žodynas. Šio žodyno rankraščiu (žodynas nebuvo išspausdintas) naudojosi ir gerai jį vertino žymusis čekų kalbininkas, moderniosios slavistikos pradininkas Jozefas Dobrovskis.

Tačiau lietuvių leksikografijos istorijai svarbiausias yra 1772 m. Kopenhagoje parašytas „Latvių kalbos žodynas su lietuvių kalbos tapatybėmis ir skirtybėmis“ („Glossarium Letticum, cum harmonia et differentia Dialecti Lituanicae“). Tai nedidelis 87 puslapių rankraštis, bet kaip pirmas šios rūšies žodyno bandymas, aišku, yra įdomus.

Lietuviškąją medžiagą šiam žodynui, kaip spėja J. Kruopas, Temleris veikiausiai bus ėmęs iš F. V. Hako ir P. Ruigio žodynų¹⁸⁵.

Du XIX a. pradžios rankraštiniai vokiečių – latvių – lietuvių – lenkų ir rusų – lietuvių – latvių kalbų žodynėliai saugomi Leningrado M. Sal-

¹⁸¹ Zinkevičius Z. Ambraziejus Kašarauskas. – V. ir žd., p. 174–175.

¹⁸² Būga. R. r., 3, p. 602.

¹⁸³ Būga K. Medžiaga lietuvių kalbos žodynui ir šnektoms tirti, p. 344–372.

¹⁸⁴ Draviņš K. Dr. jur. Christian Friedrich Temler und sein vergleichendes Wörterbuch der lettischen Sprache. – Slaviska Institutets vid Lunds Universitet Årsbok 1948–1949. Lund, 1951, p. 165–174; Zemzare D. Latviešu vārdnīcas. Rīgā, 1961, p. 153–157.

¹⁸⁵ Kruopas J. Seniausias lyginamasis latvių ir lietuvių kalbų žodynas. – LiK, 1957, 2, p. 469–470.

tykovo-Ščedrino bibliotekoje. Tai 360 žodžių sąrašai pagal rusų ar vokiečių kalba pateiktas atitinkamas lyginamųjų žodynų programos¹⁸⁶.

Poznanėje saugomas Jano Ošutovskio (miręs 1774 m.) lyginamojo prancūzų – vokiečių – lenkų – lotynų – lietuvių kalbų žodyno rankraštis¹⁸⁷.

Lietuvių kalbos pavyzdžių buvo ir didžiuosiuose Europos daugiakalbiuose žodynuose. Iš tokio tipo žodynų ypač minėtini gamtininko ir keliautojo P. S. Palaso (1741 – 1811) redaguotas, Peterburge išleistas „Lyginamieji visų kalbų ir tarmių žodynai...“ („Linguarum totius Orbis vocabularia comparativa. Sectio Linguas Eur. et Asiae complexa“, I dviejų tomų leidimas – 1787–1789 m., II keturių tomų leidimas – 1790–1791 m.)¹⁸⁸; vokiečių J. Chr. Adelungo (1732–1806) ir J. S. Faterio (Vater, 1771–1826) veikalas „Mitridatas, arba bendroji kalbotyra“ („Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde“, 1806–1817).

Šie veikalai, šiaip reikšmingi kalbos mokslo istorijai, lietuvių leksikografijai kokios nors įtakos, žinoma, neturėjo. Be to, ir lietuviški pavyzdžiai juose toli gražu ne visada buvo teisingi. Tačiau pats faktas, jog šie pavyzdžiai buvo įtraukti į tokius veikalus, tam tikru mastu skatino domėjimąsi lietuvių kalba.

Baigiant šio laikotarpio lietuvių leksikografijos apžvalgą, dar reikėtų sustoti prie vieno J. S. Faterio darbo, kuris gana glaudžiai susijęs su lietuvių leksikografijos istorija.

Johanas Severinas Fateris, kuris į kalbos mokslo istoriją įėjęs daugiausia kaip minėto „Mitridato“ bendraautoris, buvęs gana plataus profilio filologas – Jenos, Halės universitetų profesorius, Berlyno, Miuncheno ir įvairių užsienio akademijų narys. Jis parašė rusų, lenkų kalbų gramatikas. Baltų kalbotyrai reikšmingiausias jo veikalas „Senovės prūsų kalba“ („Die Sprache der alten Preussen“. Braunschweig, 1821) – tai pirmoji stambesnė monografija apie senovės prūsų kalbą. Baltų kalbomis Faterį domėtis, matyt, be kita ko, skatino ir tas faktas, kad jis pats su šiuo kraštu buvo artimai susijęs – „visą dešimtmetį tarp Priegliaus ir Nemuno pragyvenęs“.

Fateris savo knygoje pateikia ir prūsų kalbos žodyną, kuriame, be vokiškų reikšmės paaiškinimų, duodami ir lietuvių bei latvių (kartais taip pat ir rusų, lenkų ir kt.) kalbų atitikmenys. Tai tartum savotiška lyginamojo baltų kalbų žodyno užuomazga. Atitikmenys kartais gana vykusiai parinkti, plg. pr. *aulauns* ‘miręs’: liet. *lavonas*, pr. *garrin* ‘medis’: liet. *giria*, pr. *giede* ‘laukti’: lat. *gaidīt*, pr. *kumpinna* ‘kliudo (hindert)’: liet. *kumpas*, pr. *laimiskai* ‘turtingai’: liet. *laimėti*, pr. *maldai* ‘jauni’: lenk. *młody*, pr. *warein* ‘jėga, galia’: lat. *vara*, pr. *weldisna* (forma atstatyta iš vnsk. gal. *weldisnan*) ‘paveldėtojas’: liet. *paveldėti* ir kt.

Lygindamas pr. *ackis*, liet. *akys* su lat. *acis*; pr. *kittan*, liet. *kitas* su lat. *cits*, Fateris nurodo, kad priebalsių *k* ir *c* kaitaliojimasis yra būdingas latvių kalbos reiškinyms¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Zemzare D. Piezīmes par dažām latviešu un lietuviešu vārdnīcām. – R. kr. Endz., p. 639–646.

¹⁸⁷ Leszczyński R. Lietuviški žodžiai nežinomame XVIII a. žodyne. – Aušra, Seinai, 1974, Nr. 1.

¹⁸⁸ Pakalka K. XVIII a. rusų „Visų kalbų žodyną“ lietuviškoji leksika. – MA Darbai, 1977, 3(60), p. 133–140.

¹⁸⁹ Vater J. S. Die Sprache der alten Preussen. Braunschweig, 1821, p. 115, 125.

Tačiau apskritai Faterio lyginimai, mėginimai aiškinti žodžių kilme atspindi bendrą XIX a. pradžios kalbotyros lygį. Štai pr. *kaiminans* palyginęs su liet. *kaimynas*, jis nurodo, jog pastarasis veikiau kilęs iš vok. *heim, cheim*, negu iš gr. *χώμη*¹⁹⁰.

BENDRA XVII a. — XIX a. VIDURIO LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMO CHARAKTERISTIKA

Apžvelgę lietuvių kalbotyrą arba, teisingiau pasakius, jos užuomazgas iki XIX amžiaus vidurio — lyginamojo-istorinio metodo susiformavimo, galime padaryti ir tam tikras bendresnio pobūdžio išvadas.

Šio laikotarpio lietuvių kalbotyroje vyrauja praktikos reikalams skirti darbai — įvairios gramatikos ir žodynai. Panašų vaizdą matome ir daugelio kitų Europos šalių kalbos moksle. Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos ir žodynai kuo nors esmingesniu nesiskiria nuo kitų Europos kalbų šios srities veikalų.

Tiesa, dalies Europos nacionalinių kalbų gramatikos dėl palankesnių istorinių sąlygų pasirodė kiek anksčiau negu lietuvių. Pavyzdžiui, pirmoji ispanų kalbos gramatika išleista jau 1492 m., prancūzų — 1531 m., vokiečių — 1534 m.¹⁹¹, vengrų — 1539 m., čekų — 1567 m., lenkų — 1568 metais¹⁹².

1596 m. Vilniuje buvo išleista Lavrentijaus Zizanijaus, o 1619 m. taip pat Vilniuje (spausdinta Vievėje) Meletijaus Smotrickio daugiausia bažnytine slavų kalba besiremiančios rusų kalbos gramatikos.

Pirmoji latvių kalbos gramatika, J. G. Rehehūzeno (Rehehusen) „Lengvas ir tikras latvių kalbos vadovėlis“ („Manuductio ad linguam Lettonicam facilis et certa“), pasirodė Rygoje 1644 m. (parašyta apie 1630 m.)¹⁹³.

Nemaža dalis pirmųjų įvairių nacionalinių kalbų gramatikų buvo parašytos svetimomis kalbomis (dažniausiai lotynų) ir skiriamos kitataučiams. Antai pirmąją lenkų kalbos gramatiką lotynų kalba parašė prancūzas Piotras Stojenskis (Petrus Statorius). Antroji (pirmą kartą išleista 1594 m.) labai įdomi N. Folkmaro lenkų kalbos gramatika buvo skirta vokiečiams¹⁹⁴.

Pirmoji latvių kalbos gramatika, kaip matėme, parašyta lotyniškai, antroji — 1685 m. išleista H. Adolfijo (Adolphi) latvių kalbos gramatika — parašyta vokiečių kalba. Kitos XVII—XVIII a. latvių kalbos gramatikos taip pat buvo parašytos vokiečių arba lotynų kalbomis¹⁹⁵.

¹⁹⁰ Ten pat, p. 124.

¹⁹¹ Die deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie. Leipzig, 1969, B. 1, p. 194.

¹⁹² Loja. V. vēst., p. 50.

¹⁹³ Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. Rīgā, 1965, p. 132; plačiau apie pirmāsias latvių kalbos gramatikas plg. Grabis R. Pārskats par 17. gadsimta latviešu valodas gramatikām. — Valodas un literatūras institūta raksti, 1955, 5, p. 205—266; Grīšle R. 17. gadsimta gramatikas kā latviešu valodas vēstures avots. — Ten pat, 1958, 7, p. 245—255.

¹⁹⁴ Лер-Сплавинский Т. Польский язык. М., 1954, с. 344—345.

¹⁹⁵ Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda, p. 572—573.

Svarbiausios XVI a. vokiečių kalbos gramatikos taip pat buvo parašytos lotyniškai¹⁹⁶. Net toks kovotojas dėl vokiečių kalbos teisių kaip G. V. Leibnicias (1646–1716), norėdamas, kad jį geriau suprastų apsišvietusi visuomenė, daugiausia rašė lotyniškai ir prancūziškai¹⁹⁷.

Lotynų kalba figūravo ir daugelyje pirmųjų nacionalinių kalbų žodynų. Pirmasis svarbesnis 1564 m. išleistas J. Mončinskio lenkų kalbos žodynas buvo lotynų–lenkų. Garsusis G. Knapskio 1621 m. žodynas buvo lenkų–lotynų–graikų kalbų¹⁹⁸.

Pats pirmasis mūsų kaimynų latvių žodynas, G. Mancelio „Lettus“ (1638), tėra tik pavadintas lotyniškai, o šiaip jis yra vokiečių–latvių. Tačiau jau antrasis žinomas latvių žodynas, G. Elgerio 1683 m. Vilniuje išleistas „Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum“, turi ir lotyniškąją dalį. Be kita ko, G. Elgeris savo žodynui lenkiškąją – lotyniškąją dalį paėmė iš K. Širvydo žodyno¹⁹⁹.

Kaip daugelio kitų tautų, taip ir lietuvių to meto kalbotyroje mėginama spręsti kalbų giminystės, jų kilmės klausimus. Jie sprendžiami dar gana naiviai, dažniausiai įvairiomis etimologijomis. Tačiau šio laikotarpio etimologijai tinka didžiojo prancūzų švietėjo Voltero apibūdinimas, jog „etimologija tai mokslas, kur priebalsiai reiškia labai mažai, o balsiai dar mažiau“. A. Briukneris, apžvelgdamas įvairius ano laikotarpio lenkų kalbos etimologizavimus, vaizdingai pasakė, jog toji etimologija tokia tolina nuo tikrosios etimologijos, kaip astrologija nuo astronomijos²⁰⁰.

Vis dėlto, sprendžiant kalbų giminystės klausimus, šio meto lietuvių kalbotyroje būta ir gana racionalių minčių. Anų laikų lietuvių kalbos tyrinėtojai iš tikrųjų pastebėjo tam tikrą lietuvių kalbos panašumą į lotynų ir graikų kalbas. Jie jau pabrėžė lietuvių, latvių ir senovės prūsų kalbų giminystę, nurodė šių kalbų artimumą slavų kalboms. Taigi ir lietuvių kalbotyroje jau pasirodė šiokių tokių lyginamojo-istorinio metodo daigų.

Ryšium su bendru kultūriniu pakilimu XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvos inteligentija susidomi lietuvių kalba, kovoja dėl jos teisių. Rašomi žodynai, gramatikos. Tačiau daugelis šių darbų dėl įvairių priežasčių nebuvo išspausdinti.

Apžvelgiant šio laikotarpio lietuvių kalbos tyrinėjimus, reikėtų prisiminti ir dvi įdomias XVIII a. Rytų Prūsijoje vykusias diskusijas lietuviškų raštų kalbos klausimais.

Pirmoji yra susijusi su vokiečių kilmės Gumbinės pastoriaus Mykolo Merlino (Mörlin, 1641–1708) 1706 m. Karaliaučiuje išleista pusiau lotyniškai, pusiau vokiškai parašyta knygele „Pagrindinis lietuvių kalbos principas“ („Principium primarium in lingua Lithvanica“). Merlinas ragino „kalbėti liaudžiai jos pačios kalba“, siūlė šalinti iš lietuvių kalbos visus bar-

¹⁹⁶ Die deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie, B. 1, p. 237.

¹⁹⁷ Бах А. История немецкого языка. М., 1956, с. 232–233.

¹⁹⁸ Лер-Сплавинский Т. Польский язык, с. 345.

¹⁹⁹ Plačiau apie latvių leksikografiją ir jos santykius su lietuvių leksikografija plg.: Zemzare D. Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam). Rīgā, 1961; Urbutis V. Senieji latvių kalbos žodynai. – LKK, 1963, 6, p. 287–312.

²⁰⁰ Brückner A. Dzieje języka polskiego. Wrocław–Kraków, 1960, p. 22–44; plg. Пизани В. Этимология. М., 1956, с. 8–32.

barizmus, atsargiai vartoti naujadarus, vengti siaurų provincializmų, per daug nepasikliauti analogija. Iš gramatikų, Merlino nuomone, galima pramokti tik kalbos pradmenų. Geriausių lietuvių kalbos pavyzdžių jis siūlė ieškoti idiomose, priežodžiuose, patarlėse, liaudies dainose. Merlino knygelė sukėlė gyvą diskusiją. Vieni čia keltoms mintims pritarė, kiti prieštaravo. Karšti Merlino idėjų šalininkai buvo Pil. Ruigys ir pirmosios pasaulietinio turinio lietuviškos knygelės autorius J. Šulcas²⁰¹.

Antroji diskusija, vykusį 1781–1791 m. tarp K. Milkaus ir G. Ostermejerio, kur Milkaus, kaip geriau mokėjusio gyvąją kalbą, pozicijos buvo gal kiek artimesnės Merlino idėjoms, nebuvo tokia reikšminga: ji lietiė ne tiek esmines kalbos vartosenos problemas, kiek stilistinius giesmių redagavimo principus. Tačiau ji taip pat teigiamai veikė raštų kalbos raidą, skatino domėjimąsi lietuvių kalba²⁰².

Teigiamos įtakos bendrai lietuvių kalbotyros raidai turėjo ir žymiojo mūsų filologo, kovotojo dėl lietuvių kalbos teisių Rytų Prūsijoje Liudviko Rėzo (1776–1840) veikla. Jo paskelbtomis lietuvių liaudies dainomis, K. Donelaičio kūryba, kaip geru faktiniu lietuvių kalbos šaltiniu, naudojosi daugelis mokslininkų. Įdomių samprotavimų lietuvių literatūrinės kalbos raidos klausimais randame jo „Lietuviškosios biblijos istorijoje“ („Geschichte der litthauischen Bibel“. Königsberg, 1816) ir „Filologinėse-kritinėse pastabose“ („Philologisch-kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel“. Königsberg, 1816–1824, B. I–II). L. Rėza buvo F. Kuršaičio mokytojas ir globėjas²⁰³.

LYGINAMOJO-ISTORINIO METODO ATSIRADIMAS IR LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMAS

Vargu ar yra mokslo pasaulyje kitas pavyzdys, kai konkretus tyrimo metodas būtų suvaidinęs atskiros tautos mokslo ir apskritai kultūros istorijoje tokį svarbų vaidmenį, kokį suvaidino kalbotyros lyginamasis-istorinis metodas lietuvių kalbos tyrinėjimo, o tuo pačiu ir lietuvių nacionalinės kultūros istorijoje.

Lyginamasis-istorinis metodas susiformavo XIX a. pirmojoje pusėje. Tačiau tam tikrų šio metodo pradmenų aptinkame ir daug ankstesnio laikotarpio kalbos problemas liečiančiuose darbuose. Esama šių pradmenų, kaip matėme, ir lietuvių kalbotyros ištakose.

Didžiulės reikšmės šiam metodui susiformuoti turėjo artimesnis europiečių susipažinimas su senovės indų kultūra ir kalba.

Jau XVI a. italų keliautojas Filipas Sasetis (Sasseti) palygino senovės indų kalbos žodžius su italų ir lotynų kalbų žodžiais. Tačiau į šį jo lygini-

²⁰¹ Jonikas P. Maž. Lietuvos bažnytinės kalbos reformos projektas 18 a. pradžioje. – APH, 1937, 6, p. 74–83; Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 87–90.

²⁰² Gineitis L. Pirmoji polemika lietuvių raštijos klausimais. – LiK, 1962, 6, p. 244–256.

²⁰³ Jovaišas A. Liudvikas Rėza. V., 1969, p. 157–184.

mą, paskelbtą „Laiškuose iš Indijos“, niekas neatkreipė rimtesnio dėmesio²⁰⁴.

Tiktai XVIII a. antrojoje pusėje senovės indų kalbos panašumas su kitomis kalbomis buvo aiškiai suformuluotas, ir iš šio panašumo padarytos atitinkamos išvados. Tai atliko anglų mokslininkas Viljamas Džonsas (Sir William Jones, 1746–1794).

Džonsas buvo didelių lingvistinių gabumų žmogus, gerai mokėjęs daugelį Vakarų Europos, klasikinių ir Rytų pasaulio kalbų. Dvidešimtmetis jaunuolis, jis parašė persų kalbos gramatiką²⁰⁵. Gyvenimas taip susiklostė, jog Džonsas tapo teisininku ir 1783 m. išvyko į Kalkutą. Ten 1784 m. įkūrė Azijos draugiją (Asiatick Society) Indijos kalboms ir kultūrai tyrinėti ir iki mirties buvo šios draugijos prezidentu. 1786 m., dar tik pusmetį pastudijavęs sanskritą, Džonsas draugijos posėdyje padarė pranešimą, kurio ištraukai buvo lemta patekti į daugelį pasaulio kalbotyros vadovėlių. Štai toji ištrauka:

„Sanskrito kalba, kad ir kokia sena ji būtų, yra nuostabios struktūros; tobulesnės negu graikų kalba, turtingesnės negu lotynų kalba ir rafinuotesnės negu bet kuri iš šių, tačiau šioms dviem kalbų struktūroms ji per daug artima tiek veiksmažodžių šaknų, tiek ir gramatinių formų atžvilgiu, kad tas artimumas būtų galėjęs atsirasti atsitiktinai; artimumas iš tikrųjų yra toks didelis, jog nė vienas filologas negalėtų visų šių trijų kalbų tyrinėti, netikėdamas, kad jos kilo iš vieno bendro šaltinio, kuris jau galbūt nebeegzistuoja. Esama panašaus pagrindo, nors ir ne tokio įtikimo, manyti, kad ir gotų, ir keltų kalbos, nors ir sumišusios su visai skirtinga tarpe (idiom), esančios tos pačios kilmės kaip sanskritas; taip pat ir senovės persų kalba galėtų būti priskirta prie tos pačios šeimos“²⁰⁶.

Du kartus Lietuvoje viešėjęs įžymusis indų filologas S. K. Četerdžis (Chatterji) Džonsą palygino su pačiais šviesiaisiais žmonijos protais²⁰⁷.

Džonso įsteigta Azijos draugija intensyviai tyrinėjo senovės indų kalbą. Su tyrinėjimų rezultatais gerai susipažino anglų filologai. Tačiau dėl tuometinės Napoleono blokados šie tyrinėjimai sunkiai pasiekdavo Europos kontinento mokslininkus. Netrukus indų filologijos židiny vis dėlto atsirado ir pačiame Europos kontinente: jį įkūrė vokiečių mokslininkai broliai Augustas Vilhelmas (1767–1845) ir Fridrichas (1772–1829) Šlėgeliai (Schlegel)²⁰⁸.

Susipažinimas su sanskritu turėjo lemiamos įtakos lyginamajam-istoriniam metodui susiformuoti galbūt dėl dviejų priežasčių. Pirmiausia, sanskritas turi labai sudėtingą ir daugeliu atžvilgių archaišką morfologiją bei priebalsių sistemą. Antra, senovės indų gramatikai iki smulkesnių detalių ištyrinėjo šios archaiškos kalbos fonetiką ir morfologiją. XIX a. pradžioje

²⁰⁴ Reformatskis A. Kalbotyros įvadas. V., 1963, p. 319; Robins. Hist. of Ling., p. 135.

²⁰⁵ Cannon G. H. Sir William Jones's Persian Linguistics. – Port. of Ling., 1, p. 36–57.

²⁰⁶ Edgerton F. Sir William Jones. – Ten pat, p. 5–6; Delbrück. Einl., p. 1; Reformatskis A. Kalbotyros įvadas, p. 319; Loja. V. vėst., p. 54–55; Robins. Hist. of Ling., p. 134; Блумфилд Л. Язык. М., 1968, с. 26–27.

²⁰⁷ Chatterji S. K. Sir William Jones. – Port. of Ling., 1, p. 18–36.

²⁰⁸ Pedersen. Ling. Sc., p. 18–19.

Europos mokslininkai jau buvo gerai susipažinę su indų gramatikos mokslo laimėjimais ir galėjo jais pasinaudoti tirdami kitas kalbas²⁰⁹.

Žinoma, sanskritas nebūtų galėjęs suvaidinti istorinėje kalbotyroje tokio vaidmens, jeigu XIX a. pradžioje istoriškumas nebūtų buvęs taip akcentuojamas kitose mokslo šakose, pavyzdžiui, filosofijoje, sociologijoje, teisėje. Tuo metu klestintis romantizmas taip pat skatino domėtis tautų, kartu ir jų kalbų, praeitimi bei senove.

Kalbant apie sanskrito vaidmenį lyginamajai-istorinei kalbotyrai, pravartu priminti ir jo santykius su lietuvių kalba.

Senovės indų literatūrinė kalba – sanskritas turi nemaža bendrų bruožų su lietuvių kalba. Dabar tai plačiai žinomas faktas. Net ižymusis Indijos valstybės veikėjas, didelis sanskrito mylėtojas Džavaharlalas Neru savo knygoje „Indijos atradimas“ yra nurodęs, jog „artimiausia sanskritui Europoje yra lietuvių kalba“²¹⁰. XIX a. pradžioje šis panašumas buvo be galo didelė sensacija. Tai buvo svarbus akstinas susidomėti lietuvių kalba. Buvo net pasklidę gandai, kad sanskrito profesorius gali laisvai susikalbėti su Lietuvos valstiečiais. Žinoma, šie gandai labai toli nuo tiesos. Tačiau kai kurie sanskrito ir lietuvių kalbos elementai iš tikrųjų, pasakytume, stulbinančiai panašūs, pgl.: skr. *sūnuḥ* – liet. *sūnus*, skr. *vīraḥ* – liet. *vyras*, skr. *pādaḥ* – liet. *padas*, skr. *naktiḥ* – liet. *naktis*, skr. *aviḥ* – liet. *avis*, skr. *dhūmaḥ* – liet. *dūmas*, skr. *mṛtiḥ* – liet. *mirtis* ir kt. (sanskrito *ḥ* atitinkamose pozicijose tariama *s*)²¹¹.

Lietuvių kalbos ir sanskrito panašumas buvo viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių, kaip vėliau matysime, lietuvių kalba susidomėjo jau ir patys pirmieji lyginamosios-istorinės kalbotyros kūrėjai.

Bet grįžkime prie šios kalbotyros, jos metodo atsiradimo.

Džonsas 1786 m. padarė išvadą apie sanskrito ir dalies Europos kalbų giminystę, jų bendrą kilmę, o po trijų dešimtmečių Europoje pasirodė veikalų, kuriuose jau konkrečia lingvistinių faktų analize patvirtinama tam tikra kalbų giminystė ir, žinoma, bendra jų kilmė. Lygindami atskirų kalbų faktus, ypač akcentuodami lyginamųjų gramatinių formų svarbumą, mokslininkai, iš pradžių to specialiai ir nesiekdami, sukūrė naują lingvistinio tyrinėjimo metodą, kuris iš pagrindų pakeitė kalbos mokslą.

Didžiausi nuopelnai sukuriant šį metodą tenka vokiečių kalbininkui F. Bopui ir danų kalbininkui R. K. Raskui.

Francas Bopas gimė 1791 m. rugsėjo 14 d. Maince. Dar besimokydamas gimnazijoje, daugiausia savo mokytojo K. J. Vindišmano (Windischmann) skatinamas, Bopas susidomėjo orientalistika. 1812 m. jis išvyko į Paryžių, kur penkeris metus studijavo indų filologiją, taip pat persų, arabų kalbas. 1817 m. ilgesnį laiką pabuvojo Londone, garsėjusiame tuomet gausiais senovės indų rankraščių rinkiniais. 1821 m. V. Humbolto pastangomis

²⁰⁹ Meillet. Intr., p. 454–456; Звегинцев. Ист. яз., I, с. 24.

²¹⁰ Неру Дж. Открытие Индии. М., 1955, с. 175.

²¹¹ Mironas R. Kas yra sanskritas. – V. ir žd., p. 40–41; Mironas R. Sanskrito ir lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo bendrybės. – VVU Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija, 1958, 4, p. 65–80; Mironas R. Sanskrito ir lietuvių kalbos lyginamosios-istorinės fonetikos pagrindiniai bruožai. – Klb., 1968, 19, p. 55–66; Chatterji S. K. Balts and Aryans. Simla, 1968.

Bopas buvo paskirtas Berlyno universiteto orientalistinės literatūros ir bendrosios kalbotyros profesoriumi. Šiame poste jis išbuvo iki pat savo mirties, 1867 m. spalio 23 d., ramiai dirbdamas mokslinį darbą, atitrūkęs nuo didžiųjų ano meto Europos politinių įvykių²¹².

1816 m. F. Bopas išleido savo garsųjį veikalą „Apie sanskrito asmenavimo sistemą lyginant su graikų, lotynų, persų ir vokiečių kalbų asmenavimo sistemomis. Kartu su Ramajano ir Mahabharato epizodais, tiksliai metriškai verstais iš originalo teksto ir keletu ištraukų iš Vedų. Išleista ir pratarinė parašyta K. J. Vindišmano“ („Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache. Nebst Episoden des Ramajan und Mahabharat in genauen metrischen Übersetzungen aus dem Originaltexte und einigen Abschnitten aus den Vedas herausgegeben und mit Vorerinnerung begleitet von K. J. Windischmann“). Tai nedidelė knygutė, tačiau jau pirmuosiuose šešiasdešimtyje jos puslapių, kurie buvo skirti sanskrito veiksmoždzio analizei, anot A. Leskyno, buvo padėtas moderniosios kalbotyros pagrindas²¹³.

Bopas savo knygoje norėjo įrodyti, kad „visose kalbose, kurios kilo iš sanskrito arba kartu su juo iš bendro protėvio“, yra visai ta pati asmenavimo sistema. Šiam teiginiui pagrįsti, jo nuomone, „pirmiausia reikia susipažinti su senovės indų kalbų asmenavimo sistema, paskui lyginant peržiūrėti graikų, lotynų, vokiečių ir persų kalbų sistemas, nustatant jų tapatybę ir kartu susipažįstant su palaiptu ir pakopomis einančiu paprastu kalbinio organizmo irimu, taip pat siekimu pakeisti jį mechaniniais junginiais, dėl ko susidaro įspūdis naujo organizmo, nors iš tikrųjų lieka seni, bet mūsų neatpažįstami elementai“²¹⁴. Bopas, lygindamas atskirų kalbų gramatinės formas, norėjo atstatyti pirmykštį jų pavidalą, surasti tokią prokalbę, iš kurios susidarė vėlesnės kalbos. Tačiau jis, veltui ieškodamas šios prokalbės, sukūrė lyginamąją indoeuropiečių kalbų gramatiką, vaizdingu A. Meje posakiu tariant, panašiai kaip Kristupas Kolumbas, norėdamas atrasti kelią į Indiją, rado Ameriką²¹⁵.

Kaip matome, pirmajame Bopo veikale lietuvių kalba dar nefigūravo, tačiau 1823 m. liepos 16 d. laiške K. J. Vindišmanui jis rašo, jog šią vasarą Berlyno akademijoje skaitęs pranešimą apie sanskrito santykį su giminingomis kalbomis ir kad šalia anksčiau lygintų kalbų jis pridėjęs taip pat latvių, lietuvių, senovės prūsų ir slavų kalbas²¹⁶. Nuo šio laiko lietuvių kalba, kaip ir kitos baltų kalbos, jau pastoviai patenka į Bopo mokslinių interesų ratą.

²¹² Martineau R. Franz Bopp. — Port. of Ling., 1, p. 200–206; Leskien A. Bopp. — Ten pat, p. 207–221; Loja. V. vēst., p. 62–65; Verburg P. A. The Background to the Linguistic Conceptions of Franz Bopp. — Port. of Ling., 1, p. 221–250; Lefmann S. Franz Bopp, sein Leben und seine Wissenschaft. Berlin, 1891; Pedersen. Ling. Sc., p. 254–258; Mounin. Hist., p. 172–179; Десницкая. Вopr. из., c. 34–43; Jespersen O. Language. London, 1947, p. 47–55.

²¹³ Leskien A. Bopp. — Port. of Ling., 1, p. 209.

²¹⁴ Звегинцев. Ист. яз., 1, с. 30.

²¹⁵ Meillet. Intr., p. 458.

²¹⁶ Lefmann S. Min. veik., p. 75 (laiškai).

1833 m. Bopas pradėjo leisti kapitalinį veikalą „Sanskrito, zendo, graikų, lotynų, lietuvių, gotų ir vokiečių kalbų lyginamoji gramatika“ („Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Gothischen und Deutschen“). Veikalas baigtas leisti 1852 metais; nuo II dalies (1835 m.) jo antraštėje tarp lietuvių ir gotų kalbų įterpiama senovės slavų kalba. Antrajame šios gramatikos leidime (1856–1861 m.) jau įtraukiama ir armėnų kalba.

Savo gramatikoje Bopas gana nemaža vietos skiria lietuvių kalbai. Lietuvių kalbos faktus jis daugiausia ima iš K. Milkaus gramatikos. Paskutiniuose skyriuose, nagrinėdamas žodžių darybos dalykus, Bopas jau šen ten suspėjo pasinaudoti F. Neselmano žodynu; kai kurias veiksmažodines konstrukcijas jis paėmęs iš lietuviško biblijos vertimo. Žinoma, Bopas pirmiausia buvo sanskritologas, dėl to baltų, kaip ir slavų, kalbų duomenys – viena iš silpnusiųjų gramatikos vietų. Tačiau pats lietuvių kalbos pateikimas į pagrindinį ano meto kalbotyros veikalą buvo labai reikšmingas faktas lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje.

Bopas parašė keletą sanskritų gramatikų (lotynų ir vokiečių kalbomis), išvertė įvairių indų literatūros kūrinių. Litanistikos istorijai įdomus jo „Sanskrito žodynas, kuriame visos šaknys ir labiausiai vartojami žodžiai paaiškinama ir su graikų, lotynų, germanų, lietuvių, slavų, keltų žodžiais palyginama“ („Glossarium sanscritum, in quo omnes radices et vocabula usitatissima explicantur et cum vocabulis graecis, latinis, germanicis, lithuanicis, slavicis, celticis comparantur“).

1853 m. Bopas išleido studiją „Apie senovės prūsų kalbos giminystės santykius“ („Über die Sprache der alten Preussen in ihrem verwandtschaftlichen Beziehungen“). Tai 1849 m. Berlyno akademijos posėdyje skaitytas pranešimas. Įdomu tai, kad šioje studijoje Bopas išdėsto savo pažiūras apie baltų ir slavų kalbų santykius.

Prūsų, lietuvių ir latvių kalbos, Bopo nuomone, sudarančios artimai giminingų kalbų grupę, kuri šliejasi prie slavų kalbų. Tačiau tai nereiškia, kad baltų kalbos yra sudėtinė slavų kalbų dalis. Bopas nurodo ir šias kalbų grupes skiriančius bruožus. Minėtoje studijoje, sprenddamas kalbų giminystės klausimą, jis mėgina remtis net ir reliatyviąja kalbų chronologija: artimesnė ar tolimesnė kalbų giminystė priklausanti nuo jų išsiskyrimo laiko. Bopo nuomone, baltų – slavų kalba nuo savo „azijinės sesers“, kurią esą galima vadinti sanskritu arba niekuo nevadinti (matyti, čia Bopas galvoje turėjo prokalbę), atsiskyrė vėliau, negu klasikinės, germanų ir keltų kalbos, bet prieš azijinės dalies suskilimą į iranėnų ir indų kalbų šakas. Taigi Bopas čia pirmą kartą iškelia mintį apie baltų ir slavų glaudžius ryšius su indų – iranėnų kalbomis. Kalbėdamas apie baltų ir slavų kalbų artimumą, laikydamas jas bendra indoeuropiečių šaka, Bopas kartu nurodo, jog šios šakos viduje ypač archaiška yra baltų kalbų grupė²¹⁷.

Danų kalbininkas O. Jespersenas, prisimindamas A. Mejė posakį, kur Bopas lyginamas su Kolumbu, rašė, jog kaip norvegai iš Islandijos prieš

²¹⁷ Bopp F. Über die Sprache der alten Preussen. Berlin, 1853, p. 80 (kituose egzemplioruose p. 4; ši F. Bopo studija pakartotinai išleista knygoje: Bopp F. Kleine Schriften zur vergleichenden Sprachwissenschaft. Leipzig, 1972, p. 479–533); Karaliūnas. Sant., p. 9–10; Топопов. Уч., с. 255–256.

Kolumbą atrado Ameriką, nieiškodami kelio į Indiją, taip danas Raskas savo islandų kalbos tyrinėjimais prieš Bopą atrado lyginamąją gramatiką, visai neiškodamas aplinkinio kelio per sanskritą. Žinoma, danų kalbininko žodžiuose turbūt daugiau esama sąmojo negu tiesos²¹⁸, tačiau Rasko nuopelnų lyginamajai kalbotyrai negalima sumenkinti, kaip darė kai kurie XIX ir XX a. pradžios kalbotyros istorikai, atspindėdami dar tas nuotaikas ir tendencijas, jog lyginamoji kalbotyra apskritai esanti „vokiečių mokslas“.

Rasmus Kristianas Raskas gimė 1787 m. lapkričio 22 d. Briandekilde netoli Odensės Fino saloje. 1807 m. pradėjo studijuoti Kopenhagos universitete, bet jokios aukštosios mokyklos niekada nebaigė, mat, jis studijavo tik tai, kas jam buvo įdomu, nieko negalvodamas apie ateities karjerą. 1811 m., kai Raskas išleido senosios islandų kalbos gramatiką, Danijos Mokslų akademija paskelbė konkursą tyrinėjimui apie šios kalbos kilmę ir ryšius su kitomis kalbomis parašyti. 1814 m. Raskas įteikė akademijai savo darbo „Tyrinėjimas apie senovės skandinavų arba islandų kalbos kilmę“ („Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse“) rankraštį. Šis darbas laimėjo aukso medalį, tačiau išspausdintas buvo tik 1818 m., kai Raskas jau buvo išvykęs į septynerių metų mokslinę kelionę (1816 m. rudenį išvyko į Stokholmą, iš ten į Peterburgą, Maskvą, Persiją, Indiją, Ceiloną; 1823 m. viduryje su gausiais rankraščių rinkiniais grįžo į Kopenhagą). Nuo 1823 m. jis profesoriavo Kopenhagos universitete. Kopenhagoje Raskas ir mirė – 1832 m. lapkričio 14 dieną.

Nuo Rasko prasidėjo danų kalbotyros klestėjimas, kuris tebesitęsia iki mūsų dienų²¹⁹. Be minėtos senosios islandų kalbos gramatikos, konkursinio darbo, Raskas parašė ispanų, frizų, italų, anglų, lapių kalbų gramatikas, taip pat įvairius hebrajų, Avestos ir kitų kalbų tyrinėjimus.

Žinoma, lyginamajai-istorinei kalbotyrai didžiausios reikšmės turėjo konkursinis Rasko darbas apie islandų kalbos kilmę, kuriame praktiškai buvo panaudotas lyginamasis-istorinis metodas, be to, nepasitelkiant sanskrito. Sanskrito nepanaudojimas buvo nemažas Rasko darbo trūkumas. Tačiau jame buvo naujovių, kurių pasigedome 1816 m. F. Bopō veikale. Viena iš tokių naujovių buvo slavų ir baltų kalbų įtraukimas. Tarybinis kalbininkas A. Reformatskis pabrėžia, jog slavų ir ypač baltų kalbų įtraukimas žymiai sumažino aną trūkumą²²⁰.

Danų mokslininko mintys apie baltų kalbas buvo reikšmingos tolesniam jų tyrinėjimui. Iš tikrųjų Raskas pirmasis iškėlė baltų kalbų reikšmę kalbotyrai, pabrėžė šių kalbų savaimingumą, tuo pačiu atmesdamas prielaidą, kad jos esančios kitų kalbų mišinys²²¹. Jo nuomone, baltų kalbos kilo iš to paties šaltinio kaip slavų ir germanų kalbos. Rasko veikale randame ir tam tikrą baltų bei slavų kalbų lyginamąją analizę.

²¹⁸ Handel. Dz. j., p. 70; Jespersen O. Language, p. 36–40.

²¹⁹ Hjelmslev L. Essais linguistiques. Copenhagen, 1959, p. 9–20; Hjelmslev L. Commentaires sur la vie et l'oeuvre de Rasmus Rask. – Port. of Ling., 1, p. 179–195; Malone K. Rasmus Rask. – Ten pat, p. 195–199; Loja. V. vēst., p. 65–66; Pedersen. Ling. Sc., p. 248–254; Mounin. Hist., p. 166–172.

²²⁰ Reformatskis A. Kalbotyros įvadas, p. 320–321.

²²¹ Pedersen. Ling. Sc., p. 65; Топоров. Уч., с. 253.

Rasko domėjimąsi lituanistika rodo ir šis įdomus faktas. 1824 m. spalio 1 d. N. Rumiancevas laiške Vilniaus universiteto profesoriui I. Loboikai rašė: „Mokslininkas Raskas rašo man, kad labai norėtų matyti išleistą žemaičių kalbos žodyną. Atsimenu, jūs pranešėte (?) man, kad tasai kunigas, kuriam rašau, tokį darbą dirba. Būkit malonus, persiųskit jam išrašą iš laiško, kurį esu gavęs iš p. Rasko, aš čia tą ištrauką pridėdau“. Čia kalbama apie Kip. Nezabitauskio žodyną, apie kurį Raskui, matyt, buvo parašęs N. Rumiancevas, o gal I. Loboika, taip pat bendravęs su Rasku²²².

Šalia Bopo ir Rasko, kaip lyginamojo-istorinio kalbotyros metodo kūrėjus, reikėtų paminėti rusų mokslininką Aleksandrą Vostokovą (1781–1864)²²³, moderniosios slavistikos pradininką čeką Josefą Dobrovskį (1753–1829)²²⁴, kurie savarankiškai šį metodą mėgino taikyti slavų kalbų tyrinėjimams. Vengras Samuelis Djarmatis (Gyarmathi, 1751–1830) 1799 m. lotynų kalba išleido knygą „Gramatiškai įrodyta vengrų kalbos giminystė su finų kilmės kalbomis“ („Affinitas Lingvae Hungaricae cum Lingvis Fennicae Originis grammaticae demonstrata“), kurioje lyginamasis-istorinis metodas pritaikomas finougrių kalbų grupei. Deja, daugelis S. Djarmačio tėvynainių šią knygą išjuokė²²⁵.

Bopo ir Rasko darbai turėjo lemiamos reikšmės tolesnei lyginamosios kalbotyros raidai, mat, jais, H. Pederseno žodžiais tariant, „kastuvus buvo įsmeigtas į dirvą, kuri buvo geriau pritaikyta lingvistiniam kultivavimui negu kitos“²²⁶.

Tuoju pat po Bopo ir Rasko novatoriškų darbų pasirodė nemaža tyrinėjimų kitų mokslininkų, kurie toliau tobulino lyginamąjį-istorinį metodą, taikydami jį atskiroms indoeuropiečių kalbų grupėms ar atskiroms, dažniausiai naujai besiformuojančioms, kalbos mokslo sritims.

Vienas tokių mokslininkų buvo germanų filologijos kūrėjas Jakobas Grimmas (Grimm, 1785–1863), ypač sustiprinęs kalbotyroje istorizmo pozicijas²²⁷.

Grimmas specialiai lietuvių kalbos nėra tyrinėjęs, tačiau atskiros šio mokslininko mintys, jo požiūris apskritai į kalbos mokslą lietuvių kalbotyrai buvo reikšmingas.

Antai dar 1812 m. Grimmas, recenzuodamas Rasko islandų kalbos gramatiką, rašė: „Kiekviena individualybė, net ir kalbų pasaulyje, turi

²²² Каупуза А. XIX а. прадзios Lietuvos kultūros veikėjai pagal prof. I. N. Lobjokos susirašinėjimą su N. P. Rumiancevu, muziejaus steigėju. – Literatūra, 1967, 10, p. 166, 189; Каупуж А. К вопросу об истории преподавания славянских языковедческих дисциплин в старом Вильнюсском университете. – КІВ., 1972, 23(2), p. 136–137.

²²³ Reformatiskis A. Kalbotyros įvadas, p. 321; Кравчук. 3 іст., с. 6–10; Loja. V. vēst., p. 68; Ягич. Ист., с. 215–224.

²²⁴ Кравчук. 3 іст., с. 96–97; Pedersen. Ling. Sc., p. 48–49; Ягич. Ист., с. 100–137.

²²⁵ Zsirai M. Sámuel Gyarmathi, Hungarian Pioneer of Comparative Linguistics. – Port. of Ling., 1, p. 58–70; Pedersen. Ling. Sc., p. 11, 105–106.

²²⁶ Pedersen. Ling. Sc., p. 241.

²²⁷ Benfey Th. Jacob Ludwig Karl Grimm. – Port. of Ling., 1, p. 120–154; Scherer W. Jacob Grimm. – Ten pat, p. 154–169; Jespersen O. Jacob Grimm. – Ten pat, p. 169–179.

būti šventai saugoma; derėtų, kad net ir mažiausias, labiausiai paniekintas dialektas būtų paliktas sau pačiam ir savo prigimčiai ir jokių būdu neturėtų kęsti prievartos, nes jame slypi tam tikrų pranašumų, kurių nėra didžiausioje ir labiausiai vertinamoje kalboje²²⁸.

Grimas ne kartą yra pabrėžęs lietuvių kalbos turtingumą, jos reikšmę kalbotyrai. „Lietuvių kalba pasižymi senoviškumu bei formų turtingumu, ir vargu ar yra kita kalba Europoje, kuri būtų tiek artima sanskritui...“²²⁹, – rašė Grimas savo garsiojoje „Vokiečių kalbos istorijoje“.

Šis vokiečių mokslininkas recenzavo L. Rėzos paskelbtas lietuvių liaudies dainas, J. S. Faterio studiją apie senovės prūsų kalbą, gerai atsiliepė apie K. Donelaičio kūrybą, palankiai įvertino L. Rėzos lituanistinę veiklą²³⁰. Žinoma, visa tai kėlė tiek kitataučių, tiek ir pačių lietuvių susidomėjimą lietuvių kalba.

Daugumas pirmųjų lyginamojo-istorinio metodo kūrėjų pagrindinį dėmesį buvo sukoncentravę į indoeuropiečių kalbų morfologiją ir fonetiką, o vokiečių mokslininkas Augustas Fridrichas Potas (Pott, 1802–1887) savo tyrinėjimo objektu iš esmės pasirinko indoeuropiečių kalbų leksiką. Ne be pamato jis laikomas etimologijos ir lyginamosios fonetikos, kaip atskirų kalbos mokslo šakų, pagrindėju²³¹.

1833–1836 m. Potas išleido savo svarbiausią veikalą „Etimologiniai tyrinėjimai indoeuropiečių kalbų srityje, ypač atsižvelgiant į garsų pasikeitimus sanskrito, graikų, lotynų, lietuvių ir gotų kalbose“ („Ety-mologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen, mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Littauischen und Gothischen“). 1859–1876 m. išėjo antras šešių tomų šio veikalų leidimas, pavadintas „Indoeuropiečių kalbų šaknų žodynu“ („Wurzelwörterbuch der indogermanischen Sprachen“).

Be minėto veikalų, kuriame labai plačiai panaudojami lietuvių, latvių ir senovės prūsų kalbų faktai, Potas lotyniškai parašė ir specialiai baltų kalboms skirtą studiją „Apmąstymas apie prūsų–lietuvių kalbos pirmenybę tiek prieš slavų, tiek ir latvių (= baltų) kalbas“ („De Borusso-Lithuanicae tam in Slavicis quam Letticis linguis principatu commentatio“, I dalis išleista Halėje 1837 m., II – 1841 m.).

Šiame darbe Potas pateikia gana vykusią baltų kalbų charakteristiką, parodo jų archaiškumą, palyginus su germanų ir slavų kalbomis. Jo nuomone, baltų kalbos santykiauja su slavų kalbomis tartum vyresnioji sesuo su jaunesniąja seserimi. Potas duoda daug baltų ir slavų kalbų leksikos gretinimų, kurie dažniausiai yra labai vykę. Tačiau didžiausias šio kalbininko lyginimų trūkumas – tai, jog jis aiškiau neatskiria senosios baltų kalbų leksikos nuo skolinių²³². Baltų kalbų leksikos pavyzdžius jis kartais

²²⁸ Cituojama iš ten pat, p. 170.

²²⁹ Grimm J. Geschichte der deutschen Sprache. Leipzig, 1868, B. 1, 3. Aufl., p. 119.

²³⁰ Grimm J. Kleinere Schriften. Berlin, 1869, B. 4, p. 161; Jovaišas A. Liudvikas Rėza, p. 44–45, 88–89, 312–313.

²³¹ Gabelentz G. von der. Pott. – Port. of Ling., 1, p. 251–261; Loja. V. vėst., p. 69; Pedersen. Ling. Sc., p. 262–264; Delbrück. Einl., p. 34–36.

²³² Топоров. Уч., с. 254–255.

lygina ne tik su indoeuropiečių, bet ir su estų, suomių, vengrų kalbų pavyzdžiais (estų, suomių kalbų pavyzdžiai dažniausiai yra skoliniai iš baltų kalbų).

Baltų kalbų leksiką Potas mėgino tyrinėti ir atskiromis semantinėmis grupėmis: mėnesių, gyvulių, augalų, drabužių pavadinimus. Faktinę lietuvių kalbos medžiagą jis daugiausia ėmęs iš P. Ruigio, K. Milkaus darbų.

Kaip matome, lietuvių kalba patenka jau į daugelio lyginamosios kalbotyros pionierių veikalus. Tačiau šio etapo kalbininkams lietuvių kalba dar nėra tiesioginis tyrinėjimo objektas. Jie nustato lietuvių kalbos vietą indoeuropiečių kalbų tarpe, pabrėžia šios kalbos archaiškumą, jos vertę kalbos mokslui, paskatina lietuvių kalba susidomėti ateinančią mokslininkų kartą.

PIRMIEJI RUSŲ MOKSLININKŲ MĖGINIMAI TYRINĖTI LIETUVIŲ KALBĄ

Tam tikras rusų mokslininkų susidomėjimas lietuvių kalba pastebimas dar prieš atsirandant lyginamajam-istoriniam metodui.

Kaip jau esame minėję, lietuvių ir apskritai baltų kalbų kilmės klausimą, jų santykius su slavų kalbomis mėgino spręsti genialusis rusų mokslininkas M. Lomonosovas (1711 – 1765)²³³.

Teigiama poveikio didesniai susidomėjimui lietuvių kalba turėjo buvusio Rusijos valstybės veikėjo, diplomato, vėliau įžymaus senienu rinkėjo, slavistikos tyrinėjimų organizatoriaus N. Rumiancevo (1754 – 1826) veikla²³⁴. Rumiancevo paskatintas, Kaj. Nezabitauskis važinėjo po žemaičius tirti šio krašto tarmių. Su Rumiancevu palaikė ryšius ir teikė jam lituanistinę medžiagą D. Poška²³⁵.

Šia proga negalima nepaminėti ir Vilniaus universiteto rusų literatūros profesoriaus ukrainiečio I. Loboikos (1786 – 1861), per kurį N. Rumiancevas daugiausia ir skatino lietuvių kultūros veikėjus rinkti lituanistinę medžiagą.

Pirmasis rusų mokslininkas, išleidęs platesnę lituanistikos problemoms skirtą studiją, buvo Piotras Kepenas.

Kepenas gimė 1793 m. vasario 19 d. Charkove vokiečių kilmės gydytojo šeimoje. 1814 m. jis teisės magistro laipsniu baigė Charkovo universitetą. Užėmė įvairius aukštus postus carinėje administracijoje, kuri laiką buvo ir vyriausiojo šilkininkystės inspektoriaus pavaduotoju. Tačiau savo tarnybas stengėsi panaudoti mokslo tiriamajam ir organizaciniam darbui. Kepenas pasižymėjo darbais iš statistikos, geografijos, etnografijos, archeologijos srities, palaikė artimus ryšius su žymiausiaisiais ano meto Rusijos ir užsienio slavistais, leido vieną pirmųjų rusų bibliografijos žurnalų. 1843 m.

²³³ Palionis. R. k. ind., p. 6–7.

²³⁴ Ягич. Ист., с. 165–167; Palionis. R. k. ind., p. 8.

²³⁵ Liet. l. ist., 1, p. 323, 376.

buvo išrinktas Rusijos Mokslų akademijos nariu. Mirė 1864 m. gegužės 23 d. savo dvare Karabage, netoli Aluštos (Krymo sritis)²³⁶.

Savo studiją „Apie lietuvių (= baltų) tautų kilmę, kalbą ir literatūrą“ („О происхождении, языке и литературе Литовских народов“) Kepenas paskelbė 1827 m. Tai nebuvo originalus darbas. Studijos autorius mėgino apibendrinti jam prieinamą šia tema paskelbtą medžiagą ir vienur kitur pareikšti savo nuomonę.

Jis apžvelgia ankstesniasias teorijas apie lietuvių kilmę, pats, be kita ko; pritardamas lietuvių kalbos kildinimui iš slavų kalbų. Čia taip pat pateikiama žinių apie atskirų baltų tautų istoriją, o ypač daug vietos skiriama latvių ir lietuvių literatūroms. Rašydamas apie lietuvių literatūrą, Kepenas atskirai aptaria Rytų Prūsijos lietuvių ir „žemaičių“ (t. y. lietuvių be Rytų Prūsijos) literatūras. Jis naudoja G. Ostermejerio, L. Rėzos, K. Milkaus darbus²³⁷. Ypač plačiai, atrodo, pasinaudota L. Rėzos „Lietuviškosios biblijos istorija“ („Geschichte der Lithauischen Bibel“. Königsberg, 1816)²³⁸.

Nemaža naudingų žinių apie lietuvių literatūrą Kepenui suteikė ir specialiai jam atsiųstas D. Poškos straipsnis²³⁹.

Savo metu Kepeno studija buvo gana populiari. Jos populiarumą rodo ir tas faktas, jog jau kitais metais ji, kiek papildyta, buvo išversta į lenkų kalbą²⁴⁰, o dar metais vėliau ir į vokiečių kalbą²⁴¹.

1851 m. Kepenas išleido pirmąjį etnografinį Rusijos žemėlapi²⁴² (medžiagą šiam veikalui jis pradėjo rinkti žymiai anksčiau). Pastarasis darbas taip pat reikšmingas lituanistikai: jis duoda daug svarbios medžiagos apie lietuvių kalbos išplitimą XIX amžiaus pradžioje²⁴³. Šiuo atžvilgiu svarbi ir vėlesnė Kepeno surinkta etnografinė medžiaga²⁴⁴.

Tais pačiais metais Kepenas Rusijos Mokslų akademijos darbuose²⁴⁵ vokiečių kalba paskelbė straipsnį „Lietuvių tautos išplitimas ir galybė“ („Der Lithauische Volkstamm-Ausbreitung und Stärke“), kuriame taip pat pateikiama vertingų duomenų apie lietuvių tautybės gyventojų paplitimą.

²³⁶ Ягич. Ист., с. 224–226; MLTEnc., 2, p. 122; Потепалов С. Г. О роли П. И. Кепена в истории русско-славянских культурных связей в 20–30-х гг. XIX в. – ВСЯ, 1962, 6, с. 177–214.

²³⁷ Palionis. R. k. ind., p. 10–11; Žukas V. P. Kepeno darbas „Apie lietuvių tautos kilmę, kalbą ir literatūrą“. – VVU Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija, 1958, 5, p. 153–166.

²³⁸ Jovaišas A. Liudvikas Rėza, p. 175.

²³⁹ Liet. l. ist., 1, p. 376.

²⁴⁰ Į lenkų kalbą ją išvertė L. Rogalskis ir paskelbė žurnale „Dziennik Wileński. Historia i literatura“, 1828, 5, p. 3–30, 195–222, 249–264, 427–443.

²⁴¹ Vokiškas P. Šreterio vertimas paskelbtas: Magazin, herausg. von der Lettisch-literarischen Gesellschaft. Mitau, 1829, B. 3, p. 1–109.

²⁴² Этнографическая карта Европейской России, составлена П. Кеппеном. Санктпетербург, 1851.

²⁴³ Vidugiris A. Kalbų sąveikos klausimu. – Kn.: Dubingiai. V., 1971, p. 237–238.

²⁴⁴ Ten pat.

²⁴⁵ Bulletin de la Classe des Sciences Historiques, Philologiques et Politiques. St. Petersbourg, 1851, v. 8.

Kepeno darbai lituanistikos istorijoje suvaidino teigiamą vaidmenį: jie populiarino lietuvių kalbą, lietuvių literatūrą²⁴⁶ Rusijos ir kitų šalių mokslininkų tarpe, skatino šiais dalykais labiau susidomėti pačius lietuvius, o šio rusų mokslininko surinkti statistiniai etnografiniai duomenys neprado reikšmės iki mūsų dienų.

Kalbėdami apie Kepeną sakėme, kad tai buvo pirmasis rusų mokslininkas, parašęs platesnę lituanistikos studiją, o apie Preisą, pakartodami akademiko V. Lamanskio žodžius, galime pasakyti, jog jis Rusijoje ir apskritai slavuose buvo pirmas mokslininkas – lietuvių kalbos žinovas²⁴⁷.

Piotras Preisas gimė 1810 m. netoli Pskovo neturtingo muzikanto šeimoje. 1824–1828 m. Peterburgo universitete studijavo klasikinę filologiją, kartu domėdamasis slavų kalbomis, ypač senaisiais jų rašto paminklais. Dėl lėšų trūkumo universiteto nebaigė ir 1828 m. išvyko į Dorpatą (dab. Tartu), kur vietos gimnazijoje dėstė rusų kalbą, o visą laisvalaikį skyrė kalbotyros studijoms. 1838 m. vasarą Preisas gavo atostogų ir buvo paskirtas prie Peterburgo universiteto rengtis magistro egzaminams ir apskritai moksliniam darbui. Jis buvo numatytas vadovauti naujai įkurtai Peterburgo universiteto slavų filologijos katedrai. Tuo metu Preiso studijoms vadovavo įžymusis rusų slavistas A. Vostokovas. Išlaikęs magistro egzaminus, 1839 m. Preisas trejiems metams komandiruojamas į užsienį (Karaliaučių, Berlyną, Halę, Prahą, Zagrebą, Vieną ir kt.). Savo kelionių po užsienį metu jis susipažino su tokiomis ano meto filologijos mokslo įžymybėmis, kaip F. Bopu, A. F. Potu, P. J. Šafaržiku ir kt. P. J. Šafaržikas, artimiau susipažinęs su Preisu, pareiškė, kad Rusija pastarojo asmenyje susilauks antro Vostokovo. 1842 m. grįžęs iš mokslinės komandiruotės, Preisas pradėjo labai sėkmingai vadovauti minėtai slavistikos katedrai. Tačiau nelaukta mirtis 1846 m. gegužės 20 d. nutraukė tiek daug žadėjusio šio rusų slavisto veiklą. Kai po metų Preiso biblioteka ir rankraščiai buvo perduoti Peterburgo universitetui, Preiso studijų draugas akademikas I. Sreznovskis vienam užsienio slavistui rašė: „Aš žiūrinėjau juos ir vos neverčiau, kad mes taip anksti netekome šio nepakeičiamo mokslininko“²⁴⁸.

Lietuvių, taip pat latvių, kalba Preisas susidomėjo dar mokytojaujdamas Dorpate. Didelį dėmesį lietuvių kalbai jis skyrė ir savo mokslinės komandiruotės metu. Šios komandiruotės plane, be kita ko, buvo rašoma: „Slavų kalbų tyrinėtojui darosi nepaprastai reikalingas lietuvių kalbos studijavimas, tuo nieku būdu negalima abejoti po to, kas apie šį dalyką pasakyta Grimo, Bopo, Boleno, Rėzos, Šafaržiko ir kitų...“²⁴⁹

Nuo lietuvių kalbos studijų Preisas ir pradėjo savo mokslinę komandiruotę. 1839 m. pabaigoje jis atvyko į Karaliaučių ir labai intensyviai ėmė mokytis lietuvių kalbos. Profesoriaus L. Rėzos rekomenduotas, mokytis jam padėjo vienas studentas „lietuvis iš prigimties“ – vėliau garsus

²⁴⁶ Lebedys J. Mikalojus Daukša, p. 370; Jovaišas A. Liudvikas Rėza, p. 151–152, 175, 183, 309.

²⁴⁷ Palionis. R. k. ind., p. 13.

²⁴⁸ Ten pat, p. 13–14; Ягич. Ист., с. 330–338, 477–479; Булахов. В. яз., с. 202–203.

²⁴⁹ Palionis. R. k. ind., p. 14.

lietuvių kalbos tyrinėtojas Fridrichas Kuršaitis. F. Kuršaičio pamokomis Preisas buvo „labai patenkintas“. Jis skaitęs lietuviškus raštus, lietuvių kalbos klausimais konsultuodavęsis su L. Rėza (pastarasis buvo leidęs naudotis jam ir savo turtinga lituanistine biblioteka), be to, kasdien pas jį užėidavęs vienas lietuvis puskarininkis, su kuriuo jis stengdavęsis šnekučiuotis lietuviškai²⁵⁰.

Pirmoji lietuviška knyga, kurią Preisas pradėjo rimtai studijuoti, buvo K. Donelaičio „Metai“. Ši poema rusų mokslininkui padarė didžiulį įspūdį. Štai ką rašė Preisas 1840 m. kovo 1 d. ataskaitoje Rusijos švietimo ministru: „Autorius be galo vykusiai pasinaudojo dialogine forma, kuri vyrauja visame eiliuotame kūrinyje ir suteikia jam ypatingo gyvumo bei judrumo. Poemos kalba yra gryna lietuvių kalba ir, profesoriaus Rėzos žodžiais tariant, pavyzdinė. Ne tokia ji kituose lietuvių raštuose, ypač vertimuose iš vokiečių kalbos. Reikia dar pasakyti, kad visa Donelaičio (mirusio 1780 metais) poema parašyta hegzametrais: tuo ji pralenkė, galbūt net ir gerokai, Klopštoką“²⁵¹.

Dėl lietuvių kalbos studijų Preisas Karaliaučiuje užtruko ilgiau, negu buvo numatęs savo komandiruotės plane.

Minėtoje ataskaitoje Preisas išdėstė savo pažiūras įvairiais lietuvių kalbos klausimais. Čia jis pabrėžė lietuvių kalbos savaimingumą, nurodė reikalą gerai iširti Rusijos imperijoje gyvenančių lietuvių tarmes, akcentavo lietuvių kalbos reikšmę gilesnėms slavų kalbų studijoms. Preisas nurodė ir kai kuriuos būdingus baltų bei slavų kalbų bendruosius bruožus, ypač vykusiai charakterizavo slavų kalbų skolinius lietuvių kalboje. Jį kartu su A. Šleicheriu galima laikyti lietuvių kalbos slavizmų tyrinėjimų pionieriumi²⁵².

Lituanistinių studijų reikalais Preisas buvo užsukęs ir į Halę, kur anksčiau buvęs lietuvių kalbos seminaras. Čia jis tikėjosi rasti kokios nors įdomesnės lituanistinės medžiagos, tačiau per, matyt, labai trumpą laiką jos aptikti nepavykė²⁵³.

Nepaliaujamą Preiso domėjimąsi lituanistika vaizdžiai rodo ir jo laišakai, rašyti iš Peterburgo, jau grįžus iš mokslinės komandiruotės, savo buvusiam lietuvių kalbos mokytojui F. Kuršaičiui. Viename laiške jis rašo, jog per kokius dvejus trejus metus surinksiąs iš tenykščių bibliotekų ir paskelbsiąs visą lituanistinę medžiagą, be to, ketinąs nuvykti į Lietuvą visko „pažiūrėti savo akimis ir paklausti savo ausimis“.

Ypač įdomus Preiso 1844 m. rugpjūčio 10 d. laiškas, kuriame jis sielojasi dėl lietuvių Rytų Prūsijoje likimo ir nurodo priemones (matyt, F. Kuršaičio paklaustas) jai gaivinti. Jis rašo: „Mano atsakymas į Jūsų klausimą yra trumpas: 1) išleiskite lietuvišką laikraštį (skelbiantį atitinkamus valdžios įsakymus, religinio, moralinio, istorinio, ekonominio ir kt. turinio straipsnius 1 kartą per savaitę) ir 2) įkurkite lietuvių draugiją su

²⁵⁰ Ten pat, p. 15.

²⁵¹ Ten pat.

²⁵² Ten pat, p. 16–18; Топоров. Оч., с. 255; Skardžius P. Die slavische Lehnwörter im Altlitauischen. K., 1931, p. 14.

²⁵³ Palionis. R. k. ind., p. 19.

sąlyga, kad ši Jūsų tyrinėjimus spausdintų²⁵⁴. Čia Preisas taip pat išdėstė savo pažiūras dėl draugijos tikslų, nuostatų ir t. t.

Iš tikrųjų abu Preiso pasiūlymai (tiesa, veikiausiai laimingo atsitikimo dėka) buvo įvykdyti, deja, jau po Preiso mirties – 1849 m. F. Kuršaitis pradėjo leisti „Keleivį“, o 1879 m. Tilžeje buvo įkurta Lietuvių literatūros draugija (Litauische Litterarische Gesellschaft), kurios tikslai faktiškai atitiko Preiso išdėstytuosius. Tartum pažymint šio rusų mokslininko nuopelnus draugijos įkūrimui ir apskritai lituanistikai, draugijos periodiniame leidinyje buvo išspausdintas Preiso ataskaitos vokiškas vertimas (vertė E. Volteris)²⁵⁵.

Kaip matome, Preisas ne tiktai studijavo lietuvių kalbą, bet ir nuoširdžiai rūpinosi jos ugdymu. Deja, ankstyva mirtis neleido mokslininkui įvykdyti daugelio planuotų darbų, jų tarpe ir išsamesnių lietuvių kalbos tyrinėjimų.

Taiklią P. Preiso nuopelnų lituanistikai charakteristiką pateikė J. Palionis: „P. Preisas buvo pirmasis rusų mokslininkas, kuris pradėjo sistemingai studijuoti ir moksliskai tyrinėti lietuvių kalbą, pirmasis rusų slavistas, kuris savo darbuose plačiai ir mokamai ėmė operuoti lietuvių kalbos duomenimis. Todėl su jo vardu ir sietina ne tik padidėjusio rusų mokslininkų domėjimosi, bet ir jų rimto mokslinio lietuvių kalbos tyrinėjimo pradžia“²⁵⁶.

Nemaža dėmesio lietuvių kalbai skyrė taip pat rusų tautosakininkas, istorikas ir kalbininkas Hilferdingas.

Aleksandras Hilferdingas gimė 1831 m. liepos 14 d. Varšuvoje žymaus carinės Rusijos valdininko šeimoje. 1852 m. jis baigė Maskvos universiteto Istorijos ir filologijos fakultetą. Užėmė aukštus diplomatinis ir administracinius postus. 1856 m. išrinktas Rusijos Mokslų akademijos nariu korespondentu. Po 1863 m. sukilimo Varšuvoje talkininkavo ruošiant įvairias reformas. Prisidėjo prie lietuvių spaudos lotyniškoms raidėms uždraudimo. Rusų filologijos istorijoje žygdarbiu laikoma jo 1871 metų kelionė į Olonecko guberniją rinkti bylinių. 1872 m. Hilferdingas antrą kartą keliavo į šiaurę, užsikrėtė šiltine ir tų pačių metų liepos 2 d. mirė Kargopolyje²⁵⁷.

Lietuvių kalba Hilferdingas susidomėjo besimokydamas universitete, mat, tuo metu labai domėjosi sanskritu santykiu su slavų kalbomis. Šias kalbas lygindamas, jis gausiai operavo ir lietuvių kalbos faktais. Savo tyrinėjimus jis apibendrino atskiru leidiniu paskelbtoje magistro disertacijoje „Dėl slavų kalbos santykio su giminingomis kalbomis“ („Об отношении языка славянского к языкам родственным“). M., 1853).

Hilferdingas, propaguodamas slavofilų idėjas, stengėsi įrodyti, kad Vakarų Europos kalbos (joms jis priskyrė ir senąją graikų kalbą) yra labai nutolusios nuo sanskritu (sanskritas tuo metu buvo kalbos idealas!), o

²⁵⁴ Ten pat.

²⁵⁵ MLLGes., 1887, 2, p. 313–324.

²⁵⁶ Palionis. R. k. ind., p. 20.

²⁵⁷ Ягич. Ист., с. 769–774; Tumas J. Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. K., 1924, p. 23, 25; Булахов. В. яз., с. 70–72.

slavų ir lietuvių (baltų) kalbos išliko labai artimos sanskritui, vadinasi, jos esančios pranašesnės už kitas indoeuropiečių kalbas. Jis suformulavo net penkis fonetikos dėsnius, bendrus sanskritui ir slavų bei baltų kalbų grupei. Daugelis Hilferdingo teiginių buvo klaidingi. Tačiau lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijai yra svarbus tas faktas, jog šis rusų mokslininkas savo darbe gausiai operavo lietuvių kalbos duomenimis. Pavyzdžiui, jis pateikė net atitinkamų sanskrito ir lietuvių kalbos daiktavardžių paradigmas.

Hilferdingo tyrinėjimai paskatino J. Jušką parašyti lietuvių kalbos ir sanskrito atitikmenų žodyną²⁵⁸.

Hilferdingas akcentavo lietuvių kalbos reikšmę slavų kalbų tyrinėjimui. „Be lietuvių kalbos, – rašė jis, – mokslinis slavų kalbų tyrimas negalimas, neišivaizduojamas, ir viena iš svarbiausių priežasčių tų klaidų, kurias darydavo kai kurie mūsų mokslininkai, tyrinėjusieji slavų kalbų dėsnius ir ypatybes, buvo kaip tik ta, kad jie neatsižvelgė į lietuvių kalbos faktus“²⁵⁹.

Hilferdingas kėlė mintį steigti lietuvių kalbos katedras Rusijos universitetuose: „Reikėtų rusų studentams sudaryti sąlygas lietuviškai mokytis. Tiesioginė praktinė nauda, turint galvoje mokslo interesus, reikalauja, kad mūsų universitetuose, bent Maskvos, Peterburgo ir Kijevo, būtų įkurtos lietuvių katedros“²⁶⁰.

Hilferdingas domėjosi ir Lietuvos istorijos klausimais.

Gana plačiai mėgino lietuvių kalbą tyrinėti ir A. Hilferdingo draugas, bendraamžių laikytas lietuviu Mikuckis.

Stanislovas Mikuckis gimė 1814 m. spalio 26 d. Didžiuosiuose Lepkuose (Lenkija, Bialystoko vaivadija). 1851 m. jis baigė Maskvos universitetą. Dirbo Varšuvos bibliotekoje, 1873–1888 m. – Varšuvos universitete. Nuo 1881 m. šio universiteto lyginamosios kalbotyros katedros docentas. 1878 m. Maskvos universitetas už lietuvių kalbos tyrinėjimus Mikuckiui suteikė lyginamosios kalbotyros daktaro laipsnį. Mirė 1890 m. rugpjūčio 25 d. Varšuvoje²⁶¹.

Mikuckis, kaip ir A. Hilferdingas, talkininkavo caro valdžiai tuo metu įvedant lietuvių spaudai rusiškus rašmenis.

Ši Maskvos universiteto auklėtinį į lietuvių kalbos studijas ištraukti paskatino I. Sreznevskis. Sreznevskis, kaip ir apskritai Rusijos Mokslų akademija, į Mikuckį dėjo didelių vilčių ir tikėjosi, kad jis taps žymiu mokslininku, lietuvių kalbos tyrinėtoju²⁶².

1853 m. Rusijos Mokslų akademija Mikuckį pasiuntė trejiems metams į Lietuvą tyrinėti tarmių. Pagal atitinkamą programą jis turėjo ištirti:

²⁵⁸ Вeнeдиктов Г. К. Материалы к истории литуанистики из архива И. И. Срезневского. – LKK, 1975, 16, p. 203–219.

²⁵⁹ Palionis. R. k. ind., p. 22.

²⁶⁰ Ten pat.

²⁶¹ Wolter E. Stanisław Mikucki. – MLLGes., 1893, 3, p. 490–496; MLTEnc., 2, p. 593; Tumas J. Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas, p. 24–32 (Kai kurie J. Tumo pateikti S. Mikuckio biografijos faktai kelia abejonių. Įvairiuose šaltiniuose nurodoma ir skirtinga S. Mikuckio gimimo data.); Булахов. В. яз., с. 166–168.

²⁶² Ягич. Ист., с. 776.

„1. Kokie bruožai nusako lietuvių kalbos pobūdį ir jos artimiausią giminytę su slavų kalba? 2. Kokie lietuvių kalbos rašytiniai ir liaudies kūrybos dalykai yra ypač svarbūs istoriniu-filologiniu atžvilgiu? 3. Koks yra lietuvių raštijos periodas ir kokie buvo svarbiausieji jos vaisiai, pradėdant nuo pačių seniausių?“²⁶³. Taip pat Mikuckis turėjęs parašyti „lyginamąjį lietuvių – rusų kalbų žodyną, kur ypač smulkiai būtų aprašyti visi žodžiai, kurių reikšmė gali būti svarbi rusų ir lietuvių kalbų tyrinėtojams“²⁶⁴.

Savo mokslinės kelionės ataskaitas Mikuckis paskelbė Rusijos Mokslių akademijos „Žiniose“. Šiose ataskaitose, anot akademiko V. Jagičiaus, „esama labai daug vertingos medžiagos, jose nepaprastai daug pastebėjimų, tačiau autoriaus samprotavimai dažniausiai neišlaiko kritikos, nes jie atsiradę akiai, iš anksto neapgalvojus“²⁶⁵.

Minėto žodyno Mikuckis neparašė. Buvo išspausdintas tik keletas puslapių šio žodyno pavyzdys („Проба литовского-русского словаря“)²⁶⁶.

Mikuckis mėgino aiškinti kai kurių lietuviškų vardų ir pavadinimų kilmę²⁶⁷. Taip pat jis paskelbė didesnę straipsnį apie baltų ir slavų kalbų santykius su kitomis indoeuropiečių kalbomis²⁶⁸. Tačiau šie, kaip ir daugelis jo darbų, nors kartais būdami ir labai pretenzingi, dažniausiai rėmėsi paviršutiniu faktų sugretinimu ir didesnės vertės kalbos mokslui neturi.

Kaip matome, XIX a. pradžioje ir ypač jo viduryje rusų mokslininkai jau gana plačiai pradeda domėtis lietuvių kalba. Susipažinę su lyginamuoju istoriniu metodu, jie supranta lietuvių kalbos reikšmę gilesniam slavų kalbų tyrinėjimui, rūpinasi lietuvių kalbos specialistų ugdymu. Tam tikros reikšmės susidomėti lietuvių kalba šiems mokslininkams turėjo ir tas faktas, kad didžioji dalis Lietuvos tuo metu įėjo į Rusijos valstybės sudėtį.

Labai teigiamą vaidmenį, skatindamas rusų ir lietuvių mokslininkus domėtis lietuvių kalba, tuo metu suvaidino žymusis rusų slavistas Izmailas Sreznevskis (1812–1880).

²⁶³ Palionis. R. k. ind., p. 24.

²⁶⁴ Ten pat.

²⁶⁵ Ягич. Ист., с. 776.

²⁶⁶ Материалы для сравнительного и объяснительного словаря и грамматики. Санктпетербург, 1854, т. 2, с. 170–176.

²⁶⁷ Виленский вестник, 1860, № 40.

²⁶⁸ Наблюдения и замечания о лето-славянском языке, сравнительно с прочими арийскими языками. — Записки Русского географического общества по Отделению этнографии, 1867, т. 1, с. 543–615.

LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMAS VOKIETIJOJE

Kurdami lyginamąjį-istorinį metodą, labiausiai nusipelnė, kaip minėjome, vokiečių kalbininkas F. Bopas ir danų kalbininkas R. K. Raskas. XIX a. šį metodą nuolat tobulina ar pritaiko atskiroms naujoms kalbų grupėms įvairių tautų mokslininkai. Tačiau vis dėlto daugiausia XIX a. ir XX a. pradžios kalbotyrą praturtina vokiečių kalbininkai. Svariausias vokiečių mokslininkų žodis yra ir šio laikotarpio lietuvių kalbotyroje.

Vokiečių mokslininkai taip intensyviai lietuvių kalba susidomėjo dėl dviejų priežasčių. Pirmiausia, jie gerai suprato šios kalbos reikšmę lyginamajai-istorinei indoeuropeistikai. Antra, jie buvo įsitikinę, jog ši kalba, kaip ir apskritai baltų kalbos, netrukus išnyks (čia jie jau turėjo gerą senovės prūsų kalbos pavyzdį!), todėl skubėjo užfiksuoti ateities mokslininkų kartoms „mirštančios“ lietuvių kalbos faktus.

Be to, vokiečiams tyrinėti lietuvių kalbą buvo labai palankios sąlygos. Rytų Prūsija ir vadinamasis Klaipėdos kraštas, kur nuo seno buvo vartojama lietuvių kalba, įėjo į Vokietijos sudėtį. Vokietijoje, ypač Rytų Prūsijoje, buvo sukaupta labai daug lituanistinės, tiek spausdintos, tiek ir rankraštinės, literatūros. Karaliaučiuje, o kurį laiką ir Halėje, veikė specialūs lietuvių kalbos seminarai.

Teigiamą vaidmenį lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje suvaidino ir 1879 m. Tilžėje įkurta Lietuvių literatūros draugija (Litauische Litterarische Gesellschaft). Kreipimąsi šiai draugijai įkurti šalia asmenų, tuo metu daugiau ar mažiau susijusių su Rytų Prūsija (K. Jakobiu, M. Felkelium, E. Gizevijum, K. Cygleriu, V. Manhartu, L. Pasarge, M. Tepenu, F. Nesselmanu), pasirašė ir tokie žinomi mokslininkai, kaip A. Becenbergeris, F. Miklošičius, A. F. Potas, J. Šmitas.

„Lietuvių kalba, kuri yra viena svarbiausių kalbotyrai, – buvo rašoma minėtame kreipimesi, – greitai nyksta. Iš karto vokiečių, lenkų, rusų, latvių kalbų spaudžiama, ji trumpai begyvuos. Drauge su kalba žūsta ir savitumas tautos, kuri kadaisie viešpatavo šiaurės Europoje, drauge žūsta ir papročiai, sakmės, mitai, žūsta ir liaudies poezija, kuri patraukė Herderio dėmesį ir kurią imitavo Šamiso“¹.

Šios draugijos organe „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“ („Lietuvių literatūros draugijos pranešimai“) buvo

¹ MLLGes., 1883, 1, p. 2.

paskelbta nemaža vertingų lietuvių kalbos tyrinėjimų, tautosakos, įvairių tarminių tekstų ir kitos svarbios medžiagos.

Susipažinkime su žymiausiai šio laikotarpio vokiečių mokslininkais – lietuvių kalbos tyrinėtojais.

FERDINANDAS NESELMANAS

Georgas Heinrichas Ferdinandas Neselmanas (Nesselmann) gimė 1811 m. vasario 14 d. Fiurstenave (Fürstenau), netoli Elbingo (dab. Lenkija, Gdansko vaivadija), pamokslininko („sakytojo“) šeimoje. Besimokydamas Elbingo gimnazijoje, pasižymėjo gabumais matematikai ir kalboms. Jau tada mokykloje ar savarankiškai jis mokėsi lotynų, graikų, hebrajų, prancūzų, anglų, italų, ispanų, portugalų kalbų. 1831 m. Neselmanas įstojo į Karaliaučiaus universitetą, kur dvejus metus studijavo matematiką, tačiau vėliau, profesoriaus P. Boleno vadovaujamas, atsidėjo orientalistikos studijoms. 1837 m. jam suteikiamas filosofijos daktaro laipsnis. 1838 m. pristačius lotynų kalba parašytą habilitacinį darbą iš sanskrito gramatikos, jis buvo paskirtas orientalistikos docentu, 1843 m. – ekstraordinariiniu, o 1859 m. – ordinariniu profesoriumi. Mirė Neselmanas 1881 m. sausio 7 d. Karaliaučiuje².

Neselmanas – didelės erudicijos ir įvairiapusiško išsilavinimo žmogus. Jis paskelbė stambią monografiją apie senovės graikų algebrą, buvo didelis numizmatikos specialistas (vadovavo universiteto numizmatikos kabinetui, išspausdino keliolika šios srities straipsnių), rašė sanskrito, persų, arabų, tiurkų filologijos bei istorijos klausimais. Tačiau pačią svarbiausią Neselmano mokslinio palikimo dalį vis dėlto sudaro baltistika – lietuvių ir senovės prūsų filologijai skirti darbai.

Svarbiausias Neselmano lituanistinis darbas – tai 1851 m. išleistas lietuvių – vokiečių kalbų žodynas („Wörterbuch der Littauischen Sprache“. Königsberg, 1851). Šis darbas iki F. Kuršaičio žodynų išleidimo buvo pats didžiausias lietuvių leksikografijos veikalas.

Neselmanas buvo kabinetinio tipo mokslininkas. Praktiškai lietuvių kalbos jis gerai nemokėjo, todėl ir jo žodynas rėmėsi ankstesniais spausdintais ir rankraštiniais lietuvių leksikografijos darbais bei įvairių talkininkų užrašyta medžiaga.

Pagrindiniai Neselmano žodyno šaltiniai buvo K. Širvydo „*Dictionary trium linguarum*“ (1713 m. leidimas)³, F. V. Hako, P. Ruigio, K. Milkaus žodynai; keli L. Rėzos archyve buvę rankraštiniai žodynai, jų tarpe ir J. Brodovskio. Nemaža medžiagos, daugiausia iš gyvosios kalbos užrašytų žodžių ir posakių, Neselmanas gavo ir iš savo talkininkų: K. Jor-

² (Bezenberger A.) Ferdinand Nesselmann (Nekrolog). – AM, 1881, 18, p. 324–331; (Voelkel M. J. A.) Nekrolog. – MLLGes., 1883, 1, p. 250–251; MLTEnc., 2, p. 688.

³ Apie šį žodyną Neselmanas atsiliepė: „Für den älteren žemaitischen Dialekt von grosser Wichtigkeit“ („senesniai žemaičių (t. y. lietuvių, be Rytų Prūsijos. – A. S.) dialektui didžiai reikšmingas“), plg. Nesselmann G. H. F. Wörterbuch der Littauischen Sprache, p. V.

dano, J. Meškaičio, K. Glogavo (Glogau), R. Cipelio (Zippel), E. Berbo-
mo (Beerbohm), K. Cyglerio (Ziegler) ir kt.

Neselmano žodyno sandara gerokai skyrėsi nuo kitų ano meto žodynų: jis atsisakė įprastinės alfabetinės žodžių grupavimo tvarkos, nenorėdamas žodžių „kaip pakliuvus suversti“ („wie Kraut und Rüben durcheinander geworfen“). Veikiausiai ne be senovės indų gramatikų įtakos jis lietuvių kalbos garsus pamėgino suklasifikuoti į tam tikrą sistemą ir pagal šią sistemą žodyne pateikė lietuvių kalbos žodžius. Štai kokia tvarka Neselmano žodyne surašyti žodžiai: *A, Ai, Au, E, Ei, I, O, Ū (=uo), U, Ui* (šiuo garsų junginiu žodyne prasideda tik trys žodžiai), *J, W, T, D, C, Dz* (nesama nė vieno žodžio), *Cz (=č), Dž, K, G, P, B, L, M, N, R, S, Sz (=š), Z, Ž*. Atskiruose žodyno straipsniuose žodžius Neselmanas grupavo pagal etimologinį principą, pavyzdžiui, prie žodžio *stegiu* rasime ir *stogas*, ir *pastogė*, ir *pastoginė*, ir *užstegiu*, prie žodžio *manau* bus prišlieti ir *minėjimas*, ir *menas*, ir *atminimas*, ir *atmintis*, ir *paminklas*, ir *pramonė* ir t. t. Priešdėlėti veiksmažodžiai pateikiami nepriešdėlėtų veiksmažodžių lizduose. Žinoma, skaitytojui, ypač geriau nemokančiam lietuvių kalbos, toks žodžių grupavimas yra labai nepatogus, ir mūsų leksikografijoje vėliau šiuo keliu nebuvo einama⁴.

Neselmanas žodyne nevengė įvairių etimologinių pastabų, prie lietuviškų žodžių kartais nurodydavo atitinkamus lenkų, rusų, vokiečių ir kitų kalbų žodžius. Taip pat jis stengėsi nurodyti retesnių žodžių šaltinius.

Keletą dešimtmečių Neselmano žodynas Europos kalbininkams buvo pagrindinis lietuvių kalbos leksikos šaltinis. Nemaža įtakos jis turėjo ir tolesnei lietuvių leksikografijos raidai. Šis žodynas buvo tartum koks atramos taškas naujos leksinės medžiagos rinkėjams ir žodynų rengėjams.

Vienas iš buvusių Neselmano talkininkų K. Cygleris 1879 m. paskelbė pluoštą žodyno papildymų⁵. Šiuos papildymus komentavo Rytų Prūsijos kalbininkas K. Jakobis⁶. Gana plačius Neselmano žodyno papildymus paskelbė L. Geitleris⁷, A. Beczenbergeris⁸.

I. Sreznevskio iniciatyva Rusijos Mokslų akademijos „Žiniose“ buvo paskelbta recenzija, kurios autorius – S. Mikuckis⁹.

A. Ugianskis, kaip minėjome, ruošdamasis rašyti savo lietuvių kalbos žodyną, Neselmano žodyną buvo persirašęs į korteles. Jo 1865 m. rašte Kazanės universiteto Istorijos ir filologijos fakultetui, be kita ko, nurodoma ir Neselmano žodyno lietuviškosios dalies apimtis – 33 478 žodžiai¹⁰.

⁴ Pagrįstai šią F. Neselmano žodyno sistemą kritikavo F. Kuršaitis, pareiškėdamas, jog savąjį žodyną sutvarkęs pagal „visoje Europoje vartojamą alfabetą“, žr. Kurschat F. Littauisch-deutsches Wörterbuch. Halle, 1883, p. XI; M. Akelaitis apie F. Neselmano žodyno tvarką rašė: „Jo Žodinas it tikra tamsi giria: klaidžiok be galo o nerasi ko jeszkaį“, plg. Janulaitis A. M. Akelaičio laiškai. – *Tiž*, 1925, 3, p. 294.

⁵ Ziegler. Litauische Wörter, die im Nesselmann'schen Wörterbuche nicht vorfindlich sind. – *MLLGes.*, 1883, 1, p. 15–21.

⁶ Jacoby. Bemerkungen zum Vocabularium von Ziegler. – *Ten pat*, p. 129–138.

⁷ Geitler L. Litauische Studien. Prag, 1875, p. 74–123.

⁸ Bezzenberger A. Litauische Forschungen. Göttingen, 1882, p. 95–206.

⁹ Срезневский И. И. и Микуцкий П. С. Словарь литовского языка Г. Несельмана. – *Известия второго отделения Императорской Академии Наук. Санктпетербург*, 1852, т. 1, с. 105–115.

¹⁰ Drotvinas V. A. Ugianskio 100-sioms metinėms. – *Klb.*, 1971, 21(1), p. 112.

Kaip rodo išlikusios rankraštinės pastabos, Neselmano žodyną atidžiai studijavo S. Daukantas. Jis šio žodyno žodžius lygino su atitinkama žemaičių leksika, iškėlė vieną kitą netikslumą, vienur kitur stengėsi Neselmana papildyti (tiesa, ne visos S. Daukanto pastabos teisingos)¹¹.

Neselmasas, beveik trisdešimtmečiui praėjus po pirmojo leidimo pasirodymo, buvo parengęs ir antrąjį savo žodyno leidimą. Naujasis leidimas buvo kiek papildytas, pataisytas, ir įdomiausia, kad pats Neselmasas atsisakė savo originalios žodžių grupavimo sistemos, pasirinkdamas įprastinę alfabetinę tvarką, tik priešdėlėtus veiksmažodžius davė tame pačiame lizde su nepriešdėlėtais. Sekdamas A. Šleicheriu, pakeitė ir savo žodyno rašybą¹². Rengdamas naująjį žodyno leidimą, Neselmasas nemaža pasinaudojo ir F. Kuršaičio darbais.

Kaip rodo M. Felkelio jau po autoriaus mirties paskelbta Neselmano naujojo žodyno ištrauka (*T raidė*)¹³, šis leidimas iš tikrųjų būtų buvęs gerokai tobulesnis už pirmąjį. Tačiau viso šio žodyno išleisti jau nebuvo reikalo, nes kitais metais pasirodė F. Kuršaičio lietuvių – vokiečių kalbų žodynas.

Lenkų kalbininkas F. K. Malinovskis (1807 – 1881) Neselmano 1851 m. žodyną buvo išvertęs į lenkų kalbą (vertėjas lietuvių kalbos žodžius surašė alfabetine tvarka). Deja, Malinovskio žodynas nebuvo išleistas.

Didelis Neselmano nuopelnas lietuvių kalbotyrai ir apskritai filologijai yra K. Donelaičio raštų išleidimas. 1865 m. pasirodžius A. Šleicherio parengtam K. Donelaičio raštų leidimui, Neselmasas parašė griežtą šio leidimo kritiką¹⁴. Iš tikrųjų Neselmano parengtas K. Donelaičio raštų leidimas¹⁵ yra tobulesnis už A. Šleicherio: Neselmasas stengėsi išlaikyti mūsų poeto vartotą kirčiavimo sistemą, išsaugojo jo eilėdarą, sužymėjo prozodinius ženklus.

A. Šešelgis, tekstologiniu požiūriu tyrinėjęs K. Donelaičio raštų leidimus, taip atsiliepia apie Neselmano parengtą leidimą: „Jo paruoštas Donelaičio raštų leidimas buvo puikus redagavimo pavyzdys daugeliui vėlesniųjų redaktorių, ruošusių spaudai pakartotines poeto kūrinių publikacijas“¹⁶.

Lietuvių filologijos istorijoje Neselmasas minėtinas ir kaip vieno stambiausių lietuvių liaudies dainų rinkinio¹⁷ išleidėjas. Šiame rinkinyje Nesel-

¹¹ Kruopas J. S. Daukanto leksikografiniai darbai. – LKK, 1961, 4, p. 312–314; Kruopas J. S. Daukanto pastabos dėl G. Neselmano žodyno. – Ten pat, 1962, 5, p. 227–238.

¹² Nachrichten. – MLLGes., 1883, 1, p. 96–97.

¹³ Voelkel M. J. A. Probe aus dem Manuskript der neuen Bearbeitung des Neselmannschen Wörterbuchs. – Ten pat, p. 278–343.

¹⁴ Nesselmann G. H. F. Chr. Donelaitis littau. Dichtungen von Aug. Schleicher Petersb. 1865. – AM, 1866, 3, p. 454–458; Noch einmal Donalitus – Schleicher. – Ten pat, 1867, 4, p. 65–79.

¹⁵ Nesselmann G. H. F. Christian Donalitus Littauische Dichtungen nach den Königsberger Handschriften mit metrischer Übersetzung, kritischen Anmerkungen u. genauem Glossar. Königsberg, 1869.

¹⁶ Šešelgis A. Donelaičio raštų redagavimo ir leidimo praktika. – LiK, 1965, 7, p. 313.

¹⁷ Littauische Volkslieder, gesammelt, kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt von G. H. F. Nesselmann. Berlin, 1853.

manas pateikė 410 lietuvių liaudies dainų ir 55 melodijas. Dainos surinktos daugiausia iš įvairių Rytų Prūsijos ir Lietuvos spausdintų ir rankraštinųjų šaltinių. Nepaisant ydingo dainų redagavimo principo (Neselmanas taisė dainas, stengdamasis atstatyti tariamai senąjį jų tekstą), šis rinkinys daug prisidėjo prie lietuvių liaudies dainų populiarinimo¹⁸, neretai jis buvo ir medžiagos šaltinis įvairiems lingvistiniams tyrinėjimams.

Neselmanas yra taip pat vienas iš žymiausių senovės prūsų kalbos tyrinėtojų ir šios kalbos paminklų leidėjų. Pirmiausia čia minėtinos jo knygos: „Senovės prūsų kalba“ („Die Sprache der alten Preussen“. Berlin, 1845), „Prūsų kalbos tezaurus“ („Thesaurus Linguae Prussicae“. Berlin, 1877).

Būtina atkreipti dėmesį į tą faktą, jog pirmojoje iš čia minimų knygų Neselmanas pirmą kartą pavartojo terminą *baltų kalbos* (Baltische Sprachen), kuris šiuo metu yra visuotinai prigijęs tiek lietuvių, tiek irkitose kalbose.

Senovės prūsų kalbos problemoms skirta ir keletas mažesnės apimties Neselmano darbų.

Neselmano prūsistikos darbai, galima sakyti, buvo naujas senovės prūsų kalbos tyrinėjimo etapas. Juose buvo ne tik ištaisytos įvairios ankstesniųjų tyrinėtojų (J. S. Faterio, P. Boleno) klaidos, bet šie darbai, ypač kruopščiai surinkta faktinė medžiaga, buvo pagrindas naujiems tyrinėjimams. Senovės prūsų kalba po Neselmano darbų jau tampa, anot vaizdingo J. Otremskio palyginimo, mylimuoju indoeuropeistų kūdikiu.

Neselmano prūsistikos darbai kartu nemaža prisidėjo ir prie lietuvių kalbos, ypač jos leksikos, istorijos tyrinėjimo. Net ir mūsų laikų kalbininkai, aiškindami prūsų kalbos žodžių kilmę, kartais savarankiškai prieina prie tų pačių išvadų, kurias prieš šimtą metų jau buvo padaręs Neselmanas¹⁹.

1846 m. Neselmanas, aptardamas įvairias lietuvių kalbos žodyno problemas, rašė: „Po penkiasdešimt metų lietuvių kalbos žodyno parengimas bus jau neįmanomas dalykas“²⁰ (suprask: lietuvių kalba jau bus išnykusi...). Žinoma, čia Neselmanas klydo. Tačiau iš pražūties gelbėdamas lietuvių kalbos ir apskritai dvasinės kultūros faktus, šis mokslininkas iš tikrųjų labai daug nusipelnė lietuvių filologijai.

AUGUSTAS ŠLEICHERIS

Jeigu pirmieji lyginamojo-istorinio metodo kūrėjai atkreipė dėmesį į lietuvių kalbos archaiškumą, pabrėžė jos savarankiškumą, o, pavyzdžiui, F. Bopas lietuvių kalbos faktus plačiai naudojo savo veikaluose, tai A. Šleicheris, stambiausia XIX a. vidurio indoeuropeistikos figūra, jau rimtai atsidėjo lietuvių kalbos tyrinėjimams. Jo lituanistikos darbai – naujas kokybinis etapas lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje.

Šleicheris gimė 1821 m. vasario 19 d. Meiningene gydytojo šeimoje. 1822 m. Šleicherio tėvas buvo paskirtas Zonebergo (Sonneberg) apskrities

¹⁸ Liet. t. ap., p. 51–52.

¹⁹ Eckert R. Baltistische Studien. Berlin, 1971, p. 59.

²⁰ Nesselmann. Zum littauischen Lexikon. – Neue Preussische Provinzial-Blätter. Königsberg, 1846, B. 2, H. 2, p. 149.

gydytoju, ir visa šeima persikėlė į šį miestą. Zoneberge prabėgo būsimojo mokslininko vaikystė, ir Šleicheris šį miestą apskritai laikė savo gimtine, vėliau jam dedikavo net ir vieną mokslo darbų. 1840 m. baigęs Koburgo (Coburg) gimnaziją, Šleicheris įstojo į Leipcigo universitetą studijuoti teologijos ir orientalistikos. Nuo 1841 m. jis studijuoja tuometinėje Vokietijos teologijos citadelėje – Tiubingeno universitete. Tačiau jo interesai nuo teologijos pamažu krypsta į filosofiją, jis vis labiau pasineria į kalbotyros problemas, uoliai studijuoja sanskritą, persų ir semitų kalbas. 1843 m. Šleicheris persikelia į Bonos universitetą ir atsideda filologijos studijoms. Čia jis turi puikių mokytojų. Klasikinės filologijos seminarus jam veda buvęs Humboltų namų mokytojas F. Velkeris (Welcker). Romanų filologijos kūrėjas F. Dycas (Diez) dėsto gotų ir senovės vokiečių aukštaičių kalbas. Mūsų atžvilgiu labai teigiamas įtakos Šleicheriui turėjo jo sanskrito profesorius Chr. Lasenas, pirmasis jį paskatinęs susidomėti baltų ir slavų kalbomis.

1846 m. Šleicheris baigia universitetą ir gauna trejų metų atostogas mokslinėms kelionėms į Paryžių ir Londoną.

1849 m., norėdamas geriau pramokti čekų kalbos, Šleicheris atvyksta į Prahą. 1850 m. jis pakviečiamas profesoriauti šio miesto universitete. Prahoje Šleicheris randa profesoriaujantį G. Kurcijų (Curtius), būsimąjį vieną žymiausių XIX a. graikų kalbos specialistų ir indoeuropeistų. Tarp Kurcijaus ir Šleicherio, beveik vienmečių ir be galo savo pamėgtam mokslui atsidavusių žmonių, užsimezga nuoširdi draugystė. Universitete Šleicheris dėsto klasikinę filologiją, slavistikos, baltistikos, germanistikos dalykus, sanskritą ir kalbotyros teorijos klausimus.

Tolesnis Šleicherio gyvenimas Prahoje susiklostė nesėkmingai, ir pati mokslinio darbo aplinka pasidarė visiškai nepakenčiama. Šios nesėkmės priežastis – sudėtingos visuomeninės-politinės ano meto sąlygos. Šiaip ar taip, Šleicheris buvo vokietis, dirbo vokiškame Prahos universitete. Nors jis buvo demokratiškas pažiūrų ir didelės tolerancijos žmogus, vis dėlto neišvengė įvairių konfliktų su čekų nacionalinio judėjimo veikėjais. Antra vertus, ir čekus engianti Austrijos-Vengrijos valdžia nemėgo Šleicherio, kurio religinės ir politinės pažiūros buvo laisvamaniškos ir radikalios.

1857 m. už dvigubai mažesnę atlyginimą Šleicheris pradeda dirbti Jenos universitete. Tačiau netrukus ir Jena jam teko nusivilti. Visuomeninė-politinė situacija, sunkios materialinės sąlygos taip nervino Šleicherį, jog jis apie tą pačią Jeną, kurią prieš keletą metų lygino su laisve ir žaliu mišku, su karčia ironija pareiškė: „Jena – didelė bala, o aš – varlė joje“.

Nepaisant nepalankių gyvenimo sąlygų, Šleicheris Jenoje be galo daug dirbo. Jis pamažu tampa žymiausiu Europos kalbotyros atstovu. Šleicherio nuopelnai kalbos mokslui ypač vertinami užsienyje. Jau 1857 m. Šleicherį savo nariu korespondentu išrinko Rusijos Mokslų akademija. 1862 m. jis kviečiamas dirbti į Varšuvos universitetą (Szkola Główna). Tais pačiais metais Šleicheriui pasiūloma persikelti į Peterburgą. 1863 m. jis atsisako kvietimo vykti į Dorpatą (Tartu) universitetą. 1867 m. Šleicherį garbės nariu išrenka Zagrebo Jugoslavų mokslo ir meno akademija.

1868 m. gruodžio 6 d. Šleicheris staiga mirė tada dar nežinoma liga – veikiausiai plaučių tuberkulioze.

Šleicheris buvo ne tik genialus mokslininkas, talentingas pedagogas, bet ir labai patraukli asmenybė. Be kalbotyros, jis, galima sakyti, turėjo dar vieną specialybę – buvo aistringas botanikas. Taip pat jis buvo geras sportininkas. Sportas, fizinis darbas, nuolatinis bendravimas su gamta jam padėdavo nežmoniškai intensyviai dirbti protinį darbą. „Gabumais pasigirti negaliu..., tačiau turiu geležinę valią, su kurios pagalba pasiekiu viską, ką randu reikalinga“, – viena proga pasakė Šleicheris Izmailui Sreznevskiui. Ši geležinė valia jam iš tikrųjų padėjo labai daug ką pasiekti, bet ji tikriausiai buvo ir viena ankstyvos Šleicherio mirties priežasčių: jo darbo užmojai ir tempai turbūt neatitiko iš prigimties silpnos sveikatos²¹.

Šleicheris sėkmingai užbaigė tam tikrą indoeuropiečių kalbotyros etapą, kurį pradėjo F. Bopas ir R. K. Raskas²². Tokie Šleicherio veikalai, kaip „Indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos kompendiumas“ („Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen“. Weimar, 1861 – 1862; per penkiolika metų išėjo keturi leidimai vokiečių kalba, be to, vertimai anglų ir italų kalbomis, nepilnas vertimas rusų kalba), „Vokiečių kalba“ („Die deutsche Sprache“. Stuttgart, 1860; išleista penkis kartus), „Senovės slavų kalbos formų mokslas“ („Die Formenlehre der kirchenslawischen Sprache“. Bonn, Wien, Prag, 1852; dalis paskelbta ir rusų kalba), „Lietuvių kalbos vadovėlis“ („Handbuch der litauischen Sprache“. Prag, 1856 – 1857, 1–2.), „Polabų kalbos garsų ir formų mokslas“ („Laut- und Formenlehre der polabischen Sprache“. St. Petersburg und Riga, 1871; išleista po autoriaus mirties), yra XIX a. vidurio indoeuropeistikos viršūnė. Kokios populiarios anuo metu buvo Šleicherio idėjos teoriniais kalbos mokslo klausimais, pakankamai aiškiai rodo tas faktas, kad nedidelė jo studija „Darvino teorija ir kalbotyra“ („Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft“. Weimar, 1863) per kelio metaus buvo išleista vokiečių (tris kartus), anglų, rusų, vengrų kalbomis.

Šiandien, nagrinėjant kūrybinį Šleicherio palikimą, galima plačiau kalbėti apie šį mokslininką, kaip kalbos teoretiką, indoeuropeistą, germanistą, slavistą, baltistą, aptarti jo pažiūras indoeuropiečių kalbų prokalbės, genealoginės klasifikacijos ir daugeliu kitų klausimų. Tačiau didžioji jo kūrybinio palikimo dalis – jau praeitas kalbos mokslo etapas. Su nemaža dalimi jo teiginių, ypač su pažiūra į kalbą kaip gyvą organizmą, mėginimu perkel-

²¹ Lefmann S. August Schleicher. Leipzig, 1870; Dietze J. August Schleicher als Slawist. Berlin, 1966; Schmidt J. Schleicher. – Port. of Ling., 1, p. 374–395; Sabaliauskas A. Augustas Šleicheris. – LKK, 1969, 11, p. 257–269; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 21–30; Seidel E. Die Persönlichkeit Schleichers. – In: Synchronischer und diachronischer Sprachvergleich. Bericht über die Wissenschaftliche Arbeitstagung zu Ehren des 150. Geburtstages von August Schleicher. Herausg. von Prof. Dr. H. Spitzbardt. Jena, 1972, p. 8–17; Jespersen O. Language, p. 71–83.

²² Robins. Hist. of Ling., p. 178; Desnitskaja A. V. August Schleicher als Sprachtheoretiker. – In: Synchronischer und diachronischer Sprachvergleich, p. 18–36; Spitzbardt H. August Schleichers materialistische Sprachauffassung im Licht der marxistisch-leninistischen Sprachtheorie. – Ten pat, p. 37–50; Eckert R. Zum Verhältnis von Diachronie und Synchronie bei August Schleicher und heute. – Ten pat, p. 71–78; Dietzel H. August Schleicher und die Sprachpflege seiner Zeit. – Ten pat, p. 79–85; Jankowsky. Neogr., p. 99–107; Чикобава А. С. Проблема языка как предмета языкознания. М., 1959, с. 33–50.

ti į kalbos mokslą tokias darvinizmo sąvokas, kaip „kova dėl būvio“, „natūrali atranka“, nesutiko jau ir daugelis Šleicherio bendraamžių²³.

Bendrųjų indoeuropeistikos problemų tyrinėjimus bei gana trumpalaikes teorines Šleicherio pažiūras kur kas ilgiau pergyveno šio mokslininko atskirų indoeuropeičių kalbų ar jų grupių studijos. Ypač tai pasakytina apie baltų ir slavų kalbas.

Plačiau nesustojant prie Šleicherio slavistikos darbų, norėtusi pacituoti tik pagrindinio jo šios srities veikalo įvertinimą, duotą žinomo tarybinio slavisto S. Bernšteino, praėjus lygiai šimtmečiui po to veikalo pasirodymo: „Svarbiausia data slavų kalbų lyginamosios gramatikos istorijoje buvo 1852 metai. Būtent tais metais buvo išspausdinti du darbai, sudarę epochą mūsų mokslo istorijoje. Aš turiu galvoje pirmą tomą, fonetiką, puikios savo metui Miklošičiaus „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen“ („Lyginamoji slavų kalbų gramatika“) ir fundamentalių Šleicherio veikalą „Formenlehre der kirchenslawischen Sprache“... Metodo tikslumu ir faktų interpretacija Šleicherio veikalas, be abejo, pralenkė Miklošičiaus gramatiką. Galima sakyti, kad XIX a. viduryje Šleicherio „Formenlehre“ buvo didžiausias mūsų mokslo pasiekimas... Didelis Šleicherio nuopelnas buvo tas, kad jis lyginamajam slavų kalbų tyrinėjimui pradėjo naudoti lietuvių kalbos medžiagą. Vėliau ši medžiaga padėjo išspręsti daugelį svarbių istorinės fonetikos klausimų“²⁴.

Jeigu, aptardami lyginamosios slavų kalbotyros formavimąsi ir slavų kalbų į indoeuropeistiką įvedimą, mes vis dėlto šalia Šleicherio galime paminėti ir kitus kalbininkus, tai, kalbėdami apie baltistikos, kaip indoeuropeistikos dalies, atsiradimą, Šleicheriui turime skirti tikrai unikalią vietą, o jo parašytą pirmąją mokslinę lietuvių kalbos gramatiką ir dabar minėti kaip tikrą mokslo žygdarbį.

Intensyviau baltų kalbomis Šleicheris, atrodo, susidomi 1849 m. Tų metų spalio 12 d. laiške A. Vaničekui jis rašė: „Ateityje ypač manau tyrinėti santykius tarp slavų ir baltų kalbų. Parengiamąsias studijas pradėjau šią vasarą...“²⁵

1849 m. Šleicheris čekiškai parašo ir pirmąjį savo tiesiogiai su baltistika susijusį darbą „Iš kur kilo pusbalsiai *ѣ*, *ѥ* ir kas juos atitinka lietuvių kalboje“ („Z čeho povstały půlohlasý *ѣ*, *ѥ* a co jim odpovídá v litevském jazyku“). Vokiškas straipsnio variantas buvo išspausdintas 1850 metais. Šleicherio knygoje „Sisteminga Europos kalbų apžvalga“ („Die Sprachen

²³ Pedersen. Ling. Sc., p. 242, 265–272; Mounin. Hist., p. 196–202; Ushmann G. August Schleicher und Ernst Haeckel. — In: Synchronischer und diachronischer Sprachvergleich, p. 62–70. Tačiau negalima pamiršti, jog tam tikru atžvilgiu Šleicherio kalbos, kaip organizmo, supratimas iš dalies išliko ir F. de Sossiūro bei jo šalininkų koncepcijoje. Ne veltui vienas žymiausių mūsų dienų indoeuropeistų V. Pizanis teigia, jog „Šleicherio įtaka dabartinės kalbotyros teorijai ir praktikai yra žymiai didesnė, negu apie ją buvo galima galvoti“, Пизани В. Общее и индоевропейское языкознание. — Общ. и инд. яз., с. 96; plg. t. p. Pisani V. Augusto Schleicher e alcuni orientamenti della moderna linguistica. — Paideia, 1949, 4, p. 297–319.

²⁴ Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. М., 1961, с. 112–113 (šio veikalo tekstą sudaro 1952/53 ir 1953/54 mokslo metais skaitytos paskaitos Maskvos universitete); plg. Dietze J. August Schleichers Leistung als Slavist. — In: Synchronischer und diachronischer Sprachvergleich, p. 51–61.

²⁵ Dietze J. August Schleicher als Slavist, p. 27.

Eropas inu systematischer Übersicht“. Bonn, 1850), kurioje buvo paskelbtas ir ką tik minėtas straipsnis, randame išnašą, kur Šleicheris kalba apie savo būsimočius planus: „Autorius jau seniai yra pasiryžęs vietoje išmokti lietuvių kalbą ir jos gramatikai, kaip ir apskritai baltų—slavų kalboms, skirti savo artimiausius metus, o galbūt net ir visą ateitį“²⁶.

Vargais negalais gavęs iš Vienos Mokslų akademijos lėšų, Šleicheris 1852 m. gegužės 31 d. atvyksta į Karaliaučių. Čia pirmiausia jis aplanko F. Kuršaitį, norėdamas, kad šis praktiškai pamokytų lietuvių kalbos. Neparodžius Kuršaičiui didesnio entuziazmo jam padėti, Šleicheris nuvyksta pas F. Neselmaną, kuris labai mielai priima. Tačiau, pats būdamas vokietis ir lietuvių kalbos pramokęs iš knygų, gyvosios lietuvių kalbos negali Šleicherio pamokyti. Neselmanas leidžia Šleicheriui naudotis savo liuanistiniais rinkiniais, supažindina su Karaliaučiuje esančia liuanistine literatūra, be to, rekomenduoja jam keletą provincijos pastorių, kurie būsią naudingi kelionėje po Rytų Prūsijos lietuvių gyvenamas apylinkes.

Šleicheris iš Karaliaučiaus tuoj pat iškeliauja pas Rytų Prūsijos lietuvius. Per penketą mėnesių jis aplanko daugybę vietovių (Ragainę, Tilžę, Priekulę, Smalininkus, Pilkalną, Kaukėnus, Būdviečius, Kraupišką). Bendraudamas su žmonėmis, gana greitai pramoksta lietuviškai. Šleicheris buvo labai gabus gyvajai kalbai, kaip jis pats sakėsi, turėjo „papūgos talentą“.

Su lietuviais Šleicheris bendrauja įvairiausiomis progomis. Dalyvauja jų vestuvėse, krikštynose, laidotuvėse, pabaigtuvėse. Domisi jų nacionaliniais valgiais, namų apyvokos daiktais, viskuo, kas susiję su lietuvių dvasine kultūra ir buitimi.

Žinoma, nemaža ir vargų tenka patirti Šleicheriui tokiaame atsilikusia-me krašte, koks XIX a. viduryje buvo Rytų Prūsija, ypač lietuvių gyvenamos sritys, — juk lietuvių kalba ten geriausiai buvo išlikusi pačių neturtin-giausių sluoksnių tarpe. Tačiau lietuvių kalbos archaiškos formos jam palengvina iškęsti visus sunkumus, ir tarp Rytų Prūsijos lietuvių, kaip vėliau rašė savo gramatikos pratarėje, Šleicheris jaučiasi „lyg koks stropus au-galų kolekcionierius arba medžiotojas, kuris, išvydęs retą žolę arba nukautą žvėrį, pamiršta jį varginusią kelionę po brūzgynus ir pelkes“²⁷. Savo pranešimą Vienos Mokslų akademijai apie kelionę jis ir pavadino „Laiškai... apie mokslinės kelionės į Lietuvą pasisėkimą“²⁸.

Iš tikrųjų Šleicheriui kelionė pasisekė. Spalio mėnesio vidury jis su gausiais liuanistikos rinkiniais, o svarbiausia, gerai pramokęs lietuviškai, grįžo į Prahą, kur, susisteminęs medžiagą, per keletą metų parašė savo gar-siąją lietuvių kalbos gramatiką. Prieš išleisdamas gramatiką, Šleicheris pas-kelbė dar dvi mažesnes liuanistines studijas. 1853 m. čekų žurnale „Ča-sopis Českého Museum“ (1853, 27, p. 320—334) išspausdinamas jo darbas „Apie lietuvių kalbą, ypač jos santykį su slavų kalba“ („O jazyku litevském, zvláště ohledem na slovanský“). Šiame darbe Šleicheris lygina slavų ir bal-tų kalbas ir prieina išvadą, kad slavų kalbos yra išlaikiusios senesnę mor-

²⁶ Ten pat, p. 29.

²⁷ Schleicher A. Litauische Grammatik. Prag, 1856, p. V.

²⁸ Schleicher A. Briefe...über die Erfolge einer nach Litauen unternommen Reise. — Sitzungsberichte d. Kaiserl. Akademie d. Wiss. Wien. Philos.-histor. Classe, 1852, 9, p. 524—558.

fologinę struktūrą negu baltų [kalbos, o baltų kalbų fonetinė struktūra savo archaiškumu pralenkia slavų kalbas. Tais pačiais metais Vienos Mokslių akademijos darbuose²⁹ jis paskelbia studiją bendru pavadinimu „Lituanica“, kurioje nagrinėja lietuvių kalbos rašybos klausimus, aptaria rankraštinių J. Brodovskio žodyną, M. Mažvydo 1547 m. katekizmą, klasifikuoja lietuvių kalbos veiksmažodžius.

Rašydamas lietuvių kalbos gramatiką, Šleicheris ne tik naudojo savo paties surinkta medžiaga, ankstesnėmis (D. Kleino, K. Milkaus, G. Ostermejerio) gramatikomis, tuo metu jau paskelbtais F. Kuršaičio darbais, bet konsultantu į Prahą pasikvietė ir lietuvi mokytoją Kumutaitį, pas kurį buvo ilgiau gyvenęs savo viešnagės Rytų Prūsijoje metu ir iš kurio daugiausia pramoko gyvosios lietuvių kalbos (Kumutaitis gyveno netoli Ragainės, Kakšiuose, vok. Gross-Kakschen). Lietuvių kalbos gramatiką su didesnėmis ir mažesnėmis pertraukomis Šleicheris rašė septynerius metus – pradėjo dar gerokai prieš savo kelionę į Rytų Prūsiją, 1848 m., ir baigė 1855 m. viduryje; intensyviausiai dirbo, žinoma, paskutiniuosius trejus metus. 1856 m. balandžio mėnesį Šleicherio „Lietuvių kalbos gramatika“ („Litauische Grammatik“) buvo išleista Prahoje. 1857 m. buvo išleista chrestomatija „Lietuvių kalbos skaitiniai ir žodynas“ („Litauisches Lesebuch und Glossar“). Šios dvi knygos ir sudaro Šleicherio „Lietuvių kalbos vadovėlių“ („Handbuch der Litauischen Sprache“).

Šleicheris savo gramatikoje pirmą kartą lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje taip plačiai ir nuosekliai, su jo veikalams būdingu nepaprastu sistemingumu aprašė lietuvių kalbos struktūrą.

Trumpai aptaręs lietuvių kalbos vietą kitų indoeuropiečių kalbų tarpe, šios kalbos reikšmę kalbotyrai, šiek tiek pateikęs žinių apie lietuvių kalbos tarmes, pirmajame gramatikos skyriuje (p. 7–85) Šleicheris aprašo lietuvių kalbos, jos Rytų Prūsijos aukštaičių tarmės, fonetinę sistemą. Šiame skyriuje jis ypač daug dėmesio skiria šaknies balsių kaitos klausimams. Tas klausimas baltų kalbų gramatikų istorijoje apskritai buvo nagrinėjamas pirmą kartą. Rašant apie šaknies balsių kaitą, Šleicheriui, atrodo, labai pravertė F. Neselmano žodynas, kur žodžiai grupuojami etimologiniu principu. Žodžius, kurie jam ir jo talkininkui Kumutaičiui nebuvo žinomi, Šleicheris tiesiog ir pažymi kaip paimtus iš Neselmano žodyno. Grupodamas bendrašaknius lietuvių kalbos žodžius, Šleicheris, reikia pasakyti, labai nedaug kur yra suklydęs net ir dabartinio kalbos mokslo požiūriu (pvz., su žodžiu *mirti* jis be reikalo gretina slavizmą *morai* 'neštuvai laidotuvėse', su *dievas* – slavizmą *dyvas*, tos pačios šaknies žodžiais laiko veiksmažodžius *arti* ir *irti*, žodį *gardus* sieja su veiksmažodžiu *gerti*).

Antrasis gramatikos skyrius (p. 86–169) skirtas žodžių darybai. Ši plati ir sudėtinga problema Šleicherio gramatikoje, kaip prisipažįsta ir pats autorius, nagrinėjama dar tik bendrais bruožais. Labai reikšmingas yra žodžių darybos skyriaus paskutinis paragrafas „Šis tas apie skolintus žodžius“, kuriame Šleicheris, ar tik ne pirmasis lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje, mėgina suformuluoti skolinių nustatymo kriterijus, labai įžval-

²⁹ Sitzungsberichte d. Kaiserl. Akademie d. Wiss. Wien. Philos.-histor. Classe, 1853, 11, p. 76–156.

giai pastebėdamas, jog, pavyzdžiui, liet. *dūšià* yra slavizmas, nes šalia liet. šaknies *dus-* (plg. *dausà, dūsauti*) lauktime lietuviškos formos **dusè*, šalia lietuviškos šaknies *gyv-* lietuviškos kilmės negali būti žodis *žývyti* ir t. t.³⁰

Morfologijos skyriuje (p. 170–254) Šleicheris aptaria lietuvių kalbos vardažodžio ir veiksmažodžio kaitybą. Stengdamasis kiek galima tiksliau parodyti lietuvių kalbos linksniavimo bei asmenavimo įvairumą, jis nesitenkina vien tik savo paties girdėtomis formomis, bet gana dažnai daro ekskursus į kitas ankstesniasias lietuvių kalbos gramatikas, senuosius raštus. Ypač daug dėmesio Šleicheris skiria jau nykstančioms archaiškoms lietuvių kalbos ypatybėms – priebalsiniam daiktavardžių kamienui, atematiniams veiksmažodžiams.

Rašydamas sintaksės skyrių (p. 255–339), Šleicheris daugiausia rėmėsi G. Ostermejerio gramatika, F. Kuršaičio „Lietuvių kalbos tyrinėjimais“ („Beiträge zur Kunde der litauischen Sprache“. Königsberg, 1843) ir G. Kurcijaus mokykline graikų kalbos gramatika (ši gramatika buvo pavyzdys ir pirmosios mokslinės A. Bylenšteino³¹ latvių kalbos gramatikos sintaksės skyriui!). Tačiau, palyginus Šleicherio sintaksę su ankstesniais darbais, nesunku pastebėti, jog Šleicheris savo pirmtakus gerokai pralenkė.

Labai rūpestingai Šleicheris parengė ir antrąją savo vadovėlio dailę – chrestomatiją, kurioje su tiksliais metrikomis pateikiama lietuvių tautosakos (dainų, mįslių, priežodžių, pasakų) pavyzdžių iš L. Rėzos, F. Neselmano, S. Stanevičiaus, S. Daukanto ir kitų rinkinių, J. Brodovskio žodyno rankraščio. Nemaža tautosakos dalykų užrašyta paties Šleicherio, taip pat jo pagalbininko Kumutaičio. Be kita ko, čia skelbiami apskritai pirmieji lietuviškų pasakų tekstai, taip pat pirmasis tiksliai užrašytas lietuvių padavimas³². Norėdamas duoti kiek galima pilnesnį gyvosios lietuvių kalbos vaizdą, savo chrestomatiją Šleicheris baigia „Gromata muszkitėrio isz Puskepaliu sàvo tėvams“.

Rengiant chrestomatiją Šleicheriui iš tikrųjų labai daug padėjo Kumutaitis, o sudarant žodyną talkino netgi mokslininko žmona.

Suprantama, Šleicherio veikalas turėjo ir trūkumų. Kad ir koks genialus svetimtautis kalbininkas, jis vis vien taip gerai neišmoks lietuvių kalbos, taip nepajus jos visų subtiliausių niuansų, kaip nuo mažų dienų šia kalba kalbėjęs tyrinėtojas. Bene pats didžiausias Šleicherio gramatikos trūkumas – lietuvių kalbos priegaidžių neskyrimas. F. Kuršaitis savo „Lietuvių kalbos tyrinėjimuose“ (1849, II) lietuvių kalbos priegaides jau buvo aprašęs gana detalai. Apie šį Kuršaičio darbą Šleicheris atsiliepė labai teigiamai, tiesiog nurodydamas, kad Kuršaičio darbas jam buvęs „neįkainojamos vertės“, studijuojant lietuvių kalbos kirčiavimą, ir kad jis jį buvo išmokęs atmintinai³³. Tačiau tvirtapradės ir tvirtagalės priegaidės skyrimas, nors jos ir labai priminė serbų kalbos priegaides, Šleicheriui

³⁰ Skardžius P. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. K., 1931, p. 14.

³¹ Bielenstein A. Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen. Berlin, 1863–1864, B. 1–2.

³² Liet. t. ap., p. 52–53; Kerbelytė B. Lietuvių liaudies padavimai. V., 1970, p. 21.

³³ Schleicher A. Litauische Grammatik, p. IX.

atrodė per daug subtilus dalykas³⁴, ir savo veikale jis rašė: *rągas – ragaí, degù – dęga, žálias – žolė* ir t. t.

Daugelis kitų Šleicherio gramatikos trūkumų buvo tiesiogiai susiję su bendru to meto kalbos mokslo lygiu, ir šiandien juos jam prikaišioti, žinoma, būtų naivu³⁵.

Šleicherio gramatika lietuvių kalbotyrai ir apskritai kultūrai turėjo milžiniškos reikšmės. Ji padėjo tvirtą pamatą tolesniam lietuvių kalbos tyrinėjimui. Vėlesnieji lietuvių kalbos gramatikų autoriai jau negalėjo išsiversti be Šleicherio veikalo. Ypač didelės įtakos jo gramatika turėjo kitam kapitaliniam lietuvių kalbos veikalui – F. Kuršaičio gramatikai. Ne veltui savo gramatikos pratarinėje Kuršaitis rašė: „Šleicheris kalbotyroje buvo didvyris, kurį aš kaip savo mokytoją, meistrą kalbos gramatikai atvaizduoti, didžiai gerbiu“³⁶. A. Baranauskas 1870 m. Šleicherio gramatiką išsivertė lietuviškai ir naudojo ją, dėstydamas Kauno kunigų seminarijoje. Pats A. Baranauskas buvo lankęsis pas Šleicherį Jenoje. Po Šleicherio mirties jo archyve rasta keletas Baranausko rašytų tekstų, kuriuos Šleicheriui buvo nusiuntęs akademikas A. Šifneris³⁷. Šleicherio veikalą gerai buvo išstudijavę A. Juška, J. Spudulis, K. Jaunius, J. Jablonskis, K. Būga ir kiti lietuvių kalbos tyrinėtojai. Šleicherio gramatika, be abejo, suvaidino nemažą vaidmenį lietuvių kalbos rašybos formavimesi ir vakarų aukštaičių tarmės pasirinkime lietuvių literatūrinės kalbos pamatu³⁸.

Ši gramatika paliko pėdsakų net ir latvių kalbos gramatikų istorijoje³⁹.

Šleicherio lietuvių kalbos gramatikos išleidimas buvo didelis įvykis visoje ano meto indoeuropeistikoje. Šleicheris savo pavyzdžiu įrodė, jog gramatiką reikia rašyti ne iš laiko nublukintų, dažnai nepatikimų tekstų, o iš gyvų žmonių kalbos. Jo kelionė į Lietuvą buvo tiesiog užkrečianti – tyrinėti lietuvių kalbą pačioje Lietuvoje indoeuropeistams pasidarė beveik mados dalykas⁴⁰.

Išleidęs gramatiką, Šleicheris baltų kalbų gramatikos klausimais pasiskelbė dar keletą smulkesnių straipsnių.

Nemažos reikšmės lietuvių kalbos mokslui turėjo Šleicherio mintys, išdėstytos ir kituose jo kalbotyros veikaluose, skirtuose bendrosios indoeuropiečių kalbotyros klausimams.

Šleicherio domėjimąsi baltistikos problemomis labai skatino ir Rusijos Mokslų akademija. 1862 m. šios akademijos Istorijos ir filologijo-

³⁴ Ten pat, p. 11.

³⁵ Dėl bendros Šleicherio gramatikos charakteristikos plg. Eckert R. Zu August Schleichers „Litauischer Grammatik“. – In: Baltistische Studien. Berlin, 1971, p. 9–20; Otrębski. Gr., 1, p. 75.

³⁶ Kurschat F. Grammatik der littauischen Sprache. Halle, 1876, p. XI.

³⁷ Alminauskis K. Vyskupo Antano Baranausko laišakai Hugo Weberiui. – Aph, 1930, 1, p. 101.

³⁸ Jonikas P. Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje. Čikaga, 1972, p. 60–61, 71, 100–103, 108.

³⁹ Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. Rīgā, 1965, p. 564; Ancītis K. Kādas valodnieciskas polemikas simtgadu piemiņai. – R. kr. Endz., p. 303.

⁴⁰ Handel. Dz. j., p. 86–87; Beneš B. Vilhelm von Humboldt, Jacob Grimm, August Schleicher. Winterthur, 1958, p. 91.

skyrčiau posėdyje akademikai O. Biotlingas, A. Šifneris, A. Kunikas pasiūlė suintensyvinti baltų–slavų lingvistinius tyrinėjimus ir šiam darbui numatė Šleicherį. 1863 m. akademija penkeriems metams paskyrė Šleicheriui metinį 400 sidabrinųjų rublių honorarą. Šleicheris sutiko parašyti lyginamąją slavų kalbų gramatiką, lyginamąją baltų kalbų gramatiką ir baltų–slavų prokalbės gramatiką.

Tačiau, prieš įvykdydamas šį grandiozinį uždavinį, Šleicheris akademijai padarė dar vieną darbą, nepaprastai reikšmingą lietuvių kultūros istorijai, – parengė pirmąjį mokslinį K. Donelaičio raštų leidimą. Donelaičio kūryba Šleicheris domėjosi jau gana seniai. Dar savo lietuvių kalbos chrestomatijos prakalboje jis rašė, jog reikalingas naujas K. Donelaičio „Metų“ leidimas ir, turėdamas vietos, šį „vienintelį klasikinį lietuvių veikalą“ būtų mielai dėjęs į chrestomatiją. „Skaitydamas šį meistrišką darbą, nuoširdžiai gailėjau, – rašė Šleicheris, – jog, neturėdama literatūros, žūsta tokia kalba, kuri formos tobulumu galėtų lenktyniauti su graikų, romėnų, senovės indų kūrinių“⁴¹.

Šleicherio parengti K. Donelaičio raštai buvo išleisti 1865 m. Peterburge⁴². Rengdamas spaudai šį veikalą, Šleicheris naudojo pirminiais teksto šaltiniais, konsultavosi su F. Kuršaičiu. Donelaičio kūrinius jam padėjo skaityti jau rašant gramatiką talkinęs mokytojas Kumutaitis ir kitas ragaiškinis mokytojas Jurgis Meškaitis, į žodyno koregavimo darbą buvo įtrauktas ir A. Baranauskas, tuo metu profesoriavęs Peterburgo dvasinėje akademijoje.

Redaguojant Donelaičio raštus, pagrindinis kriterijus Šleicheriui buvo autentiškumas: jis vengė bet kokių kupiūrų, gražinimų ar švelninimų, stengdamasis mokslo pasauliui parodyti būrų poetą tokį, koks jis iš tikrųjų buvo. Tokiu būdu Šleicheris davė pradžią naujai Donelaičio raštų redagavimo tradicijai, kuri išliko iki mūsų dienų⁴³.

Vis dėlto Šleicherio parengtame Donelaičio raštų leidime buvo ir trūkumų, kuriuos, vos knygai išėjus, labai griežtai iškėlė F. Neselmas (spėjama, jog čia galėjo būti ir tam tikro asmeniškumo)⁴⁴. Šleicheris vėliau nurodė, kad nemaža klaidų jo Donelaičio raštų leidime atsirado dėl nepalankių spausdinimo sąlygų: jis gyvenęs toli nuo spausdinimo vietos ir negalėjęs perskaityti tik vieną korektūrą. Didžiąją dalį klaidų Šleicheris ištaisė ir paskelbė akademijos biuletenyje.

Parengęs Donelaičio raštų leidimą, Šleicheris atsidėjo jau anksčiau minėtiems akademijos pageidautiems darbams. Tačiau iš šios srities jis spėjo paskelbti tik keletą straipsnių. Staigi mirtis neleido jam įvykdyti šių didžiulių, ne tik slavistikai, bet ir baltų kalbų mokslui svarbių darbų.

⁴¹ Schleicher A. Litauisches Lesebuch und Glossar, p. VIII.

⁴² Schleicher A. Christian Donaleitis. Litauische Dichtungen. St. Petersburg, 1865.

⁴³ Šešelgis A. Donelaičio raštų redagavimo ir leidimo praktika. – LiK, 1965, 7, p. 309–312, 317–318.

⁴⁴ Dietze J. August Schleicher als Slawist, p. 58.

AUGUSTAS LESKYNAS

Įvairiose kalbotyros istorijose, kai kalbama apie Šleicherio nuopelnus kalbos mokslui, paprastai paminimas faktas, jog Šleicheris išugdė du mokslininkus, kurie, kaip ir jų mokytojas, tvirtai įėjo į kalbotyros istoriją, – tai Augustas Leskynas ir Johanas Šmitas. Abu šie mokslininkai minėtini ir lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje. Ypač daug lituanistikai nusi-pelnė pirmasis.

Leskynas (Leskien) gimė 1840 m. liepos 8 d. Kylio mieste iš Rytų Prūsijos kilusio staliaus šeimoje. 1860 m. gimtojo miesto universitete pradėjo studijuoti klasikinę filologiją ir kalbotyrą. Tačiau po penkių semestrų persikėlė į Leipcigo universitetą, kur klausė G. Kurcijaus paskaitų. 1864 m. baigęs universitetą, mokytojavo garsiojoje Leipcigo Tomo mokykloje (Thomasschule). 1866 m., galutinai nutaręs pasirinkti mokslo karjerą, Leskynas išvyko į Jeną, kurios universitete tuo laiku profesoriavo Šleicheris. Čia Leskynas atsideda slavistikos ir baltistikos studijoms. Tarp mokytojo ir mokinio užsimezga labai draugiški ryšiai. „Leskynas patinka man vis labiau ir labiau, aš iš jo daug ko tikiuosi. Jis yra rūpestingas darbininkas, šviesaus proto ir stiprios valios. Be to, turi gerą atmintį“⁴⁵, – rašė Šleicheris apie savo mokinį Kurcijui. „Dar niekada mirtis taip betarpiškai neįsiskverbė į mano gyvenimą, aš dar vis negaliu įsivaizduoti, kad jau nebėra žmogaus, su kuriuo aš taip artimai buvau susijęs. Aš neparašiau nė vieno sakinio, kurio nebūtų skaitęs Šleicheris, nepaskelbiau jokios mūsų mokslo minties, kurios nebūčiau jam išdėstęs...“⁴⁶, – rašė Leskynas po savo mokytojo mirties.

1867–1869 m. Leskynas dėstė Getingeno universitete. 1869 m. jis buvo pakviestas po Šleicherio mirties profesoriauti Jenoje. Tačiau čia jam teko dirbti tik vieną semestrą.

1870 m. Leskynas pradėjo vadovauti Leipcigo universiteto slavistikos katedrai. Tai buvo pirmoji slavistikos katedra Vokietijoje. Kurcijus rekomendaciniam laiške ministerijai pabrėžė, jog šiai vietai užimti tinkamiausias kandidatas yra Leskynas, nes jis, be kita ko, savo paskaitose gali tobulai naudoti „kalbotyrai labai svarbios lietuvių kalbos“ faktus⁴⁷. 1871 m. liepos 22 d. Leskynas Leipcigo universitete skaitė įžanginę paskaitą „Apie slavų ir baltų kalbų šiaurės Vokietijoje išnykimą“.

Visas tolesnis mokslininko gyvenimas ir veikla susiję su Leipcigo universitetu.

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Leipcigo universitetas Leskyno ir kitų vokiečių mokslininkų dėka tampa vienu žymiausių pasaulio kalbotyros centrų. Daugiausia Leskyno dėka Leipcigas šiuo metu tampa turbūt ir pagrindiniu baltistikos bei lituanistikos tyrinėjimų centru.

Pedagoginė Leskyno veikla traukia į Leipcigą įvairių tautų studentus. Leskyno mokinių tarpe randame ir vėliau daug lituanistikai ar apskritai

⁴⁵ Dietze J. Das Bild Leskiens in den Briefen August Schleichers. – In: Beiträge zur Geschichte der Slawistik. Berlin, 1964, p. 363.

⁴⁶ Schlimpert G. August Leskien und die Gründung des Lehrstuhls für slawische Sprachen an der Universität Leipzig. – Ten pat, p. 231.

⁴⁷ Ten pat, p. 230.

baltistikai nusipelniusių mokslininkų – tai E. Bernekeris, A. Briukneris, O. Brokas, K. Brugmanas, A. Doričius, E. Frenkelis, J. Otremskis, J. Rozvadovskis, F. de Sosiūras, F. Špechtas, O. Vydemanas, E. Volteris ir kiti. Leskyno paskaitų klausė ir deskriptyvinės lingvistikos kūrėjas amerikiečių kalbininkas L. Blumfildas (Bloomfield), vienas žymiausių amerikiečių indoeuropeistų K. Bakas (Carl Darling Buck).

Lietuvių kalbos kursą Leskynas skaitė beveik visą savo pedagoginės veiklos laikotarpį. Kaip įdomų faktą galima priminti, jog jo lietuvių kalbos paskaitų Leipcige klausė ir mūsų literatūros klasikas Jonas Biliūnas. Biliūnui patiko tiek Leskyno paskaitos, tiek liuanistinėms studijoms palanki Leipcigo universiteto aplinka. Vėliau, persikėlęs į Ciurichą, viename laiške (1904.XI.1) Biliūnas rašė: „Itin gaila, kad čia nėra Leskyno ir jo seminarijos“⁴⁸.

Už nuopelnus liuanistikai Leskynas 1907 m. buvo išrinktas Lietuvių mokslo draugijos garbės nariu. 1914 m., Leskynui švenčiant auksinį daktaro disertacijos jubiliejų, jį savo garbės nariu išrinko Maskvos universiteto mokslinė taryba.

Mirė Leskynas Leipcige 1916 m. rugsėjo 20 d.

Kaip mokslininkas, Leskynas buvo labai atsargus. Jis vengdavo hipotetinių, nepakankamai pagrįstų teiginių. Klaidingą, neteisingai argumentuotą etimologiją atmesti jam būdavo didesnis džiaugsmas, negu sukurti naują. Leskyną labai mėgo ir vertino jo mokiniai. F. Špechtas savo didžiausią liuanistikos veikalą paskyrė „savo neužmirštamo mokytojo“ atminimui. A. Doričius Leskynui, dėkodamas už sudominimą liuanistika, dedikavo savo knygą apie lietuvių dialektologiją. A. Briukneris savo mokytojui paskyrė „Slaviškus svetimžodžius lietuvių (= baltų) kalbose“. Balys Sruoga prisimena, kaip jo profesorius E. Bernekeris Leskyną su pagarba vadindavęs „visažiniu seniu“. V. Jagičiui Leskynas buvęs „anima candida“ – tyra siela⁴⁹.

Pirmasis stambesnis Leskyno darbas, atkreipęs mokslo visuomenės dėmesį ir nepraradęs savo vertės iki mūsų dienų, yra monografija apie linksniavimą baltų–slavų ir germanų kalbose⁵⁰. Pirmiausia šis veikalas labai svarbus metodologiniu požiūriu: jo įžangoje, galima sakyti, pirmą kartą buvo taip aiškiai suformuluotas ir tyrinėjimo praktika mėgintas pagrįsti jaunagramatikų teiginys apie garsų kitėjimo dėsningumą. „Prieleisti bet kokius, atsitiktinius, vienas su kitu ryšio neturinčius nukrypimus iš esmės reikštų, kad tyrinėjimo objektas, kalba, moksliniam pažinimui nėra prieinamas“⁵¹, – rašė Leskynas. Svarbią vietą šioje studijoje užima baltų ir slavų kalbinių santykių problema. Leskynas čia pamėgino suderinti Šleicherio „genealoginio kalbų medžio“ ir J. Šmito „bangų“ teori-

⁴⁸ Biliūnas J. Raštai. V., 1955, t. 2, p. 392–393, plg. p. 359, 366, 425.

⁴⁹ Streitberg W. August Leskien. – Port. of Ling., 1, 469–473 (t. p. II, 1921, 7, p. 138–143); Jagić V. August Leskien. – AfsIph, 1920, 37, p. 270–280; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 31–36.

⁵⁰ Leskien A. Die Declination im Slavisch-Litauischen und Germanischen. Leipzig, 1876 (Unveränderter Nachdruck der Originalausgabe – Leipzig, 1963).

⁵¹ Ten pat, p. XXXIV (cituojama iš 1963 m. leidimo); plg. Helbig. Gesch., p. 15–16; Delbrück. Einl., p. 115–116; Jespersen O. Language, p. 93.

jas, stengdamasis pabrėžti jų stipriąsias puses, parodydamas, kad šios teorijos praktiškai viena kitai neprieštarauja, nes jau istoriniais laikais esama užfiksuotų kalbinės raidos atvejų, patvirtinančių ir vienos, ir kitos teorijos įmanomumą. Leskynas teigė, jog baltų, slavų ir germanų kalbos galėjusios pergyventi bendrą istorinį etapą nepriklausomai nuo kitų ide. kalbų. Tačiau nėra jokio reikalo pripažinti germanų – baltų – slavų ar baltų – slavų – arijų (indų – iranėnų) prokalbės. Baltų ir slavų kalbos galėjusios būti grandimi, jungusia germanų ir indų – iranėnų kalbas. Leskyno nuomone, baltų, slavų ir germanų kalbų linksniavimo sistemos, išskyrus kai kuriuos linksnius, turinčius formantą *-m*, nėra jau tokios panašios. Bet baltų ir slavų prokalbė Leskynas laikė jau abejonių nekeliančiu dalyku⁵².

Šiame veikale Leskynas vykusiai aiškino daugelį baltų kalbų istorinės gramatikos klausimų. Žinoma, ne su visais šiais aiškinimais šiandien galima sutikti. Pagaliau ir baltų kalbų faktų interpretacija ne visur teisinga⁵³. Tačiau daugiausia tai ne Leskyno, o bendro ano meto baltistikos, ypač baltų kalbų dialektologijos, lygio kaltė.

1884 m. Leskynas išleido „Lietuvių kalbos žodžių šaknies kaitą“ („Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen“. Leipzig, 1884). Tai, galima sakyti, buvo pirmoji lituanistikos istorijoje monografija, skirta atskiram lietuvių kalbos istorinės gramatikos klausimui. Iš pradžių Leskynas lietuvių kalbos balsių kaitos faktus rinko kaip pagalbinę medžiagą apskritai indoeuropiečių, vėliau ypač slavų kalbų, vokalizmo problemoms tyrinėti. Tačiau, susikaupus labai daug medžiagos, ryžosi parašyti studiją apie žodžių šaknies balsių kaitą lietuvių kalboje, žinoma, plačiai panaudodamas ir kitų baltų kalbų faktus. Faktinę medžiagą šiai studijai daugiausia jis ėmė iš F. Neselmano žodyno, A. Šleicherio, F. Kuršaičio darbų, neseniai pasirodžiusio brolių Juškų dainų rinkinio, senųjų ir kai kurių ano meto lietuviškų raštų (M. Valančiaus, L. Ivinskio), savo paties surinktos lietuvių tautosakos. Pagrindinis latvių kalbos faktų šaltinis jam buvo A. Bylenšteino gramatika ir K. Ulmanio 1872 m. latvių – vokiečių kalbų žodynas.

Leskyno veikalas anuo metu iš tikrųjų buvo didelis lituanistikos laimėjimas. Tam tikrą vertę jis išlaikė ir iki mūsų dienų. Daugelis šiame veikale pateiktų balsių kaitos pavyzdžių yra teisingi žiūrint ir dabartinio mokslo akimis. Nemaža Leskyno etimologinių gretinimų taip pat nekelia abejonių (čia jis daug kur naudojo A. Fiko etimologinių indoeuropiečių kalbų žodynu). Jų tarpe esama ir tokių, kuriuos Leskynas apskritai, atrodo, paskelbė pirmasis ir kurie vėliau pateko į įvairių etimologinę literatūrą, plg. tokias populiarias, daugiausia iš Leskyno darbų paplitusias etimologijas, kaip: *baldas* – *bildėti*, *bāras* – *beřti*, *gālas* – *gēlti*, *kařtas* – *kīřsti*, *skarā* – *skīřti*, *talkā* – *telkti*, *tīlēs* ‘valties grindų lentos’ – *pātalas* ir kt.

Žinoma, esama Leskyno darbe ir nemaža trūkumų. Antai tuo metu jau buvo pasirodę pagrindiniai Kuršaičio darbai, ir lietuvių kalbos priegaidžių sistema nekėlė abejonių. Tačiau Leskynas vis dar tebevartojo Šlei-

⁵² Топоров. Уч., с. 268–269; Karaliūnas. Sant., p. 11.

⁵³ Mažiulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija). V., 1970, p. 28, 92–94.

cherio kirčių žymėjimo sistemą, tiesa, pripažindamas, kad vis dėlto geriau būtų buvęs vartoti Kuršaičio sistemą, bet jam būtų buvę sunku nustatyti priegaides tų žodžių, kurių nesama Kuršaičio darbuose⁵⁴. Daug keblumų Leskynui kėlė ir lietuvių kalbos dvibalsio *uo*, kuris, kaip žinome, ir paties Kuršaičio darbuose maišomas su *o*, traktavimas. Taip pat, kaip ir kituose savo darbuose, čia Leskynas gana daug kur naudojosi nepatikimais lietuvių kalbos, ypač jos tarmių, faktais.

Kitas kapitalinis Leskyno lituanistikos veikalas buvo „Lietuvių kalbos vardažodžių daryba“ („Die Bildung der Nomina im Litauischen“. Leipzig, 1891). Šis veikalas tiek faktinės medžiagos gausumu, tiek sistemingu jos išdėstymu tiesiog stebino to meto indoeuropiečių kalbų tyrinėtojus. Būdinga, jog, be senųjų raštų, žodynų, specialių kalbotyros darbų, tautosakos, Leskynas daug kur naudojosi ir grožine lietuvių literatūra, tuo metu pradėjusia rodytis lietuviškąja periodika. Latvių kalbos faktus, kaip ir anksčiau aptartam veikalui, jis ėmė iš A. Bylenšteino gramatikos ir K. Ulmanio žodyno. Labai kruopščiai pateikė ir prūsų kalbos faktus (čia jam pravertė tuo metu jau paskelbti F. Neselmano prūsistikos darbai). Žodžių kilmės klausimus sprendamas, Leskynas daug kur galėjo pasinaudoti A. Briuknerio, A. Fiko, F. Miklošičiaus, V. Tomseno darbais.

Labai teigiama šio Leskyno veikalo ypatybė, kad jame pagaliau pradėta vartoti Kuršaičio priegaidžių žymėjimo sistema. Tiesa, čia esama nemaža ir nenuoseklumų bei netikslumų: ne visus žodžius jis galėjo rasti Kuršaičio darbuose, be to, pavyzdžiai iš Juškų dainų rinkinių kirčiuojami pagal ten vartotą sistemą (neskiriant tvirtagalės ir tvirtapradės priegaidės)⁵⁵. Tačiau vis dėlto tai buvo didžiulis žingsnis į priekį, padėjęs indoeuropėistikoje galutinai įsitvirtinti Kuršaičio sistemai.

Lietuvių kalbos vardažodžius Leskynas sugrupuoja pagal atitinkamas priesagas: pradėjęs balsinėmis (*-o-*, *-ā-*, *-i-*, *-u-*), toliau nagrinėja priesagas su *-j-* ir priebalsines priesagas (*-v-*, *-n-*, *-m-*, *-r-*, *-l-*, *-k-*, *-g-*, *-t-*, *-d-*, *-p-*, *-b-*, *-s-*, *-š-*, *-ž-*). Žodžius su balsinėmis priesagomis ir *-j-* jis labai smulkiai skirsto pagal šių žodžių šaknį.

Aptardamas įvairias priesagas, Leskynas kreipia nemaža dėmesio ir į jų reikšmę, bet priesagų reikšmės vis dėlto yra silpnoji Leskyno veikalo pusė.

Šiandien skaitydami Leskyno darbą, aišku, randame jame nemaža trūkumų.

Kai kurios net ir labai darios lietuvių kalbos priesagos, pavyzdžiui, *-inga-*, *-iška-*, *-inja-*, *-ininka-*, *-oka-*, nebuvo pakankamai aptartos.

Nerasdamas priesagos *-ūna-* latvių kalboje, matydamas, kad ši priesaga paplitusi slavų kalbose, be to, turėdamas galvoje, kad slavų *-uno-* fonetiškai turėtų atliepti liet. *-auna-*, Leskynas padarė išvadą, kad lietuvių kalbos priesaga *-ūna-* yra slaviškos kilmės. Taip pasielgti Leskyną paskatino dar ir toji aplinkybė, kad lietuvių kalboje šalia vyriškosios giminės priesagos *-ūna-* vedinių dažnai pasitaiko aiškiai slaviškos moteriškosios

⁵⁴ Leskien A. Der Ablaut..., p. 6 (268).

⁵⁵ Daugelį Leskyno veikale neteisingai kirčiuojamų žodžių ir šiaip pateikiamų netikslumų nurodo K. Būga (R. r., 2, p. 698–721); plg. Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. V., 1941, p. 7.

giminės formos su priesaga *-ūnka*. F. Kuršaitis savo gramatikoje tiesiog ir nurodė, jog visų priesagos *-ūna-* darinių moteriškoji giminė yra su priesaga *-ūnkā*⁵⁶.

Ši Leskyno nuomonė kalbos moksle vyravo labai ilgai. Net ir J. Jablonskis savo 1919 m. „Lietuvių kalbos gramatikoje“ vengė pavyzdžių su priesaga *-ūna-*. Padėtis pasikeitė, tik kai K. Būga 1921 m. išleido specialią studiją, kurioje įrodė šios priesagos lietuvišką kilmę.

Tačiau, antra vertus, negalima pamiršti ir to fakto, jog Leskynas šiame veikalė nemaža kitų tyrinėtojų (daugiausia A. Briuknerio) slavizmais laikomų žodžių pirmasis paskelbė esant lietuviškos kilmės.

Labai mažai Leskynas palietė ir asmenvardžių bei vietovardžių darybą, kaip jau matyti iš veikalė pavadinimo, visiškai nenagrinėjo veiksmazodžių darybos, iš sudurtinių vardažodžių tepalietė tik priešdėlinius (neišskirdamas jų į atskirą grupę).

Ne visa Leskyno pateikiama faktinė medžiaga, ypač tarminė, buvo pakankamai patikima. Tobulai nemokėdamas gyvosios lietuvių kalbos, jis dažnai nepajėgdavo atskirti tikrų kalbos faktų nuo įvairių neteisingų užrašymų.

Tačiau, nepaisant šių trūkumų, Leskyno „Lietuvių kalbos vardažodžių daryba“ buvo iš tikrųjų didžiulis lietuvių kalbotyros laimėjimas, daug įtakos turėjęs vėlesniems šios srities tyrinėjimams. Ypač plačiai šiuo veikalė naudojosi J. Endzelynas, rašydamas savo garsiąją „Latvių kalbos gramatiką“. Kad lietuvių kalbos žodžių daryba šiuo metu geriau ištyrinėta negu kitos gramatikos sritys, taip pat nemažas Leskyno nuopelnas.

Leskynas paskelbė gana daug ir mažesnės apimties darbų, kurie vienu ar kitu atžvilgiu svarbūs lietuvių kalbos mokslui.

Reikšmingi yra Leskyno lietuvių kalbos akcentologijos tyrinėjimai. Akcentologija apskritai yra buvusi mėgstama Leskyno tyrinėjimų sritis. Antai slavistai labai vertina jo serbų–chorvatų kalbų akcentologinius tyrinėjimus⁵⁷. Lietuvių kalbos istorijai ypač svarbus nedidelis Leskyno straipsnis apie lietuvių kalbos žodžio galo kiekybės santykius⁵⁸, kuriame buvo suformuluotas dėsnis: „Senąjį ilgumą išlaikė tie pirminiai žodžio galo ilgieji skiemenys, kurie turėjo tvirtagalę priegaidę; tie, kurie turėjo tvirtapradę priegaidę, – sutrumpėjo“. Šis dėsnis kalbininkų dabar ir vadinamas *Leskyno dėsniu*.

Leskynas pirmasis parašė gana plačią studiją apie lietuvių kalbos ištiktukus⁵⁹. Jis pabrėžė, jog lietuvių kalboje jie ypač gausiai vartojami. Leskynas mėgina lietuvių kalbos ištiktukus klasifikuoti pagal darybą ir pateikia ilgą alfabetinį jų sąrašą, paaiškindamas reikšmę, sakiniiais pailiustruodamas jų vartoseną. Įdomu, kad Leskynas šioje studijoje pasinaudojo turbūt pačiu turtingiausiu ištiktukų mūsų literatūros kūriniu – M. Valančiaus „Palangos Juze“.

⁵⁶ Kurschat F. Grammatik der Littauischen Sprache. Halle, 1876, p. 88.

⁵⁷ Кравчук. 3 іст., с. 106–107.

⁵⁸ Leskien A. Die Quantitätsverhältnisse im Auslaut des Litauischen. – AfslPh, 1881, 5, p. 188–190.

⁵⁹ Leskien A. Schallnachahmungen und Schallverba im Litauischen. – IF, 1902–1903, 13, p. 165–212.

Minėtinas jo didelis straipsnis apie Bretkūno 1591 m. „Postilės“ dalelytes ir jungtukus⁶⁰, kuriame pateikiama jų vartosenos statistika, aiškina kilmę, lyginama su kitų raštų ir dabartinės lietuvių kalbos vartoseną. Tai taip pat vienas pirmųjų šios srities tyrinėjimų.

Kaip minėjome, savo „Lietuvių kalbos vardažodžių daryboje“ Leskynas beveik nenagrinėjo lietuvių kalbos asmenvardžių. Tačiau vėliau šiai problemai jis paskyrė keletą straipsnių⁶¹, kuriuose bando išskirti būdingiausius lietuvių kalbos asmenvardžių komponentus, nagrinėja dvikamienių asmenvardžių darybą.

Vokiečių lingvistinėje periodikoje (daugiausia žurnale „Indogermanische Forschungen“) paskelbta nemaža smulkesnių Leskyno straipsnių, skirtų įvairioms lietuvių kalbos istorinės gramatikos, etimologijos problemoms⁶².

Leskynas taip pat yra recenzavęs ir pirmųjų mūsų žymiųjų dialektologų – A. Baranausko ir K. Jauniaus darbus⁶³. Iš detalios ir kritiškos Leskyno recenzijos ne vienas Europos kalbininkas pirmą kartą plačiau susipažino su šių kalbininkų darbais, jų pažiūromis įvairiais lietuvių kalbotyros klausimais, mėginimais klasifikuoti lietuvių kalbos tarmes.

Leskynas yra ir „Lietuvių kalbos skaitinių“ („Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch“. Heidelberg, 1919) autorius. Tai pats populiariausias užsienio kalbininkų tarpe lietuvių kalbos vadovėlis, iš kurio pirmuosius lietuvių kalbos pagrindus gavo vos ne visi pastarųjų dešimtmečių užsienio indoeuropeistai.

Pirmoji vadovėlio dalis yra savotiška lietuvių literatūros chrestomatija, kurioje pateikiama tautosakos pavyzdžių, didelė ištrauka iš K. Donelaičio raštų, dalis A. Baranausko „Anykščių šilelio“, XVI–XVII a. rašto paminklų pavyzdžių; „naujoji“ lietuvių literatūra reprezentuojama V. Kudirkos poetiniais vertimais, ištraukėle iš M. Valančiaus „Palangos Juzės“, XIX a. pabaigos Rytų Prūsijos lietuviškos periodikos pavyzdžiais. Antrąją vadovėlio dalį sudaro labai sistemingai išdėstyta lietuvių kalbos gramatika. Vadovėlis baigiamas kirčiuotu žodynu. Žodyne nurodomi ir atitinkamų lietuvių kalbos skolinių šaltiniai.

„Lietuvių kalbos skaitiniai“ buvo paskutinis stambus Leskyno darbas. Jis pasirodė jau po autoriaus mirties. Jo korektūras baigė skaityti vokiečių germanistas ir indoeuropeistas V. Streitbergas ir E. Bernekeris.

Šį vadovėlį gana griežtai kritikavo K. Būga⁶⁴. Tačiau Būgos kritika liečia beveik tik rašybos, atskirų lietuvių kalbos žodžių tikslų formų pateikimo ar kirčiavimo dalykus. Būga, žinoma, turėjo pagrindo būti nepa-

⁶⁰ Leskien A. Litauische Partikeln und Konjunktionen. – Ten pat, 1903, 14, p. 89–113.

⁶¹ Leskien A. Litauische Personennamen. – Ten pat, 1909, 26, p. 325–352; Zu den Litauischen Personennamen. – Ten pat, 1911, 28, p. 390–396; Die litauischen zweistämmigen Personennamen. – Ten pat, 1914–1915, 34, p. 296–333.

⁶² Plg. Streitberg G. August Leskiens Schriften (1866–1916). – ZfsIph, 1932, 9, p. 1–10.

⁶³ Leskien A. Aus Arbeiten litauischer Gelehrter über ihre Sprache. – IFAnz., 1902–1903, 13, p. 79–97.

⁶⁴ Būga. R. r., 2, p. 177–191.

tenkintas dėl Leskyno rašybos trūkumų, mat, 1911–1913 m. jis kartu su J. Endzelynu buvo nustatę mokslo raštams gana nuoseklią lietuvių rašybą. Tačiau Leskynas jos nesilaikė.

Apskritai ši Leskyno knyga, nors išleista 1919 m., faktiškai atspindi dar XIX a. pabaigos lietuvių rašybos, o iš dalies ir kalbos mokslo padėtį. Dėl senatvės ir ligos Leskynui, matyt, jau buvo sunku sekti naująją lietuvių kalbotyrą, literatūrą ir vos besiformuojančią, daug ginčų kėlusią rašybą.

Leskyno vardas pateko ir į mūsų tautosakos istoriją⁶⁵, nes jis kartu su K. Brugmanu išleido vieną reikšmingesnių XIX a. lietuvių tautosakos rinkinių⁶⁶. Šiame rinkinyje pateikiamos 1880 m. Vilkyškių apylinkėse (į rytus nuo Pagėgių) Leskyno užrašytos 143 lietuvių liaudies dainos ir dvi pasakos, nagrinėjama dainų eilėdara. Lietuvių liaudies dainų eilėdarą Leskynas nagrinėja labai kvalifikuotai⁶⁷. Apskritai jį galima laikyti mūsų dainų kalbos stiliaus tyrinėjimo pradininku. Leidinyje Leskynas pateikia ir trumpą Vilkyškių tarmės charakteristiką.

Kitą anksčiau (1879 m. vasarą) tose pat vietose surinktų lietuvių liaudies dainų pluoštą Leskynas yra paskelbęs žurnale „Archiv für slavische Philologie“⁶⁸.

Tiek savo veikalais, tiek ir pedagogine veikla Leskynas nusipelnė vieno žymiausių XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios baltistų, ypač lietuvių kalbos tyrinėtojų, vardą.

JOHANAS ŠMITAS

J. Šmitas (Schmidt) į indoeuropeistikos istoriją pirmiausia įėjo dėl savo garsiosios „bangų“ teorijos, kuri davė pradžią indoeuropiečių dialektologijai. Neprarado savo reikšmės ir kiti šio kalbininko, vadinamosios „Berlyno mokyklos“ vado, darbai.

Šmitas gimė 1843 m. liepos 29 d. Prenclau mieste. 1860–1862 m. studijavo klasikinę filologiją Bonoje. 1862 m. persikėlė į Jena, kur studijavo lyginamąją kalbotyrą. Čia jo studijoms vadovavo A. Šleicheris. 1865 m. baigęs Jenos universitetą, dar metus Berlyne studijavo sanskritą. 1868 m. pradėjo dirbti Bonos universitete. 1873 m. paskiriamas Graco universiteto lyginamosios kalbotyros ir sanskrito ordinariniu profesoriumi. Nuo 1876 m. iki pat mirties – 1901 m. liepos 4 d. – profesoriavo Berlyne, vadovaudamas katedrai, kurios vedėju ne taip seniai buvo lyginamosios kalbotyros pradininkas F. Bopas⁶⁹.

Studijuodamas Jenoje pas Šleicherį, Šmitas labai susidomėjo baltų ir slavų kalbomis. Rusų kalbininko, kalbotyros istoriko S. Buličiaus žodžiais,

⁶⁵ Liet. t. ap., p. 66.

⁶⁶ Leskien A. und Brugmann K. Litauische Volkslieder und Märchen aus dem Preussischen und dem Russischen Litauen. Strassburg, 1882.

⁶⁷ Aleksynas K. Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės. – LiK, 1971, 11, p. 23–24.

⁶⁸ Leskien A. Litauische Volkslieder aus Willkischken. – AfsIph, 1880, 4, p. 591–610.

⁶⁹ Kretschmer P. Johannes Schmidt. – KZ, 1905, 38, p. V–XIV.

„čia jis nuodugnai susipažino su slavų ir baltų kalbomis, ir šių kalbų mokėjimas jį teigiamai išskyrė iš kitų vakarų kalbininkų“⁷⁰.

Dar būdamas Šleicherio studentu, Šmitas talkino savo mokytojui, rengusiam K. Donelaičio raštų leidimą.

Taip pat Šleicherio „Indoeuropiečių chrestomatijoje“ („Indogermanische Chrestomatie“. Weimar, 1869) randame pažymėta, jog senovės indų ir lietuvių kalbos tekstus parengė J. Šmitas.

Gausiai lietuvių kalbos faktais operuojama pirmajame stambesniame Šmito darbe „Dėl indoeuropiečių vokalizmo istorijos“ („Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus“. Weimar, 1871–1875, I–II). Šiame veikle Šmitas liečia ir slavų kalbų skolinių lietuvių kalboje problemą. Tiesa, ne visada sėkmingai jis atskiria bendrus baltų ir slavų kalbų žodžius nuo skolinių.

Lietuvių kalbos istorijos, lietuvių ir apskritai baltų kalbų santykių su kitomis indoeuropiečių kalbomis tyrinėjimui yra reikšmingas ir garsusis Šmito veikalas „Indoeuropiečių kalbų giminystės santykiai“ („Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen“. Weimar, 1872).

Cia Šmitas įtikinamai parodė, jog atsiradusios kalboje naujos ypatybės nesiplečia toliau taisyklingai šakodamosi, kaip manė Šleicheris ir kiti genealoginio kalbų medžio teorijos šalininkai, – jų plitimas, esą, prirena vandens bangas, kurios, toldamos nuo centro, plinta nuolat silpnėjančiais koncentriniais ratais⁷¹. Šmito teorija leido naujai paaiškinti daugelį sunkiai suvokiamų indoeuropiečių kalbų reiškinių.

Šmito veikalas ypač svarbus sprendžiant baltų ir slavų kalbų giminystės problemą. „Nors Šmito knyga nenagrinėjo baltų ir slavų kalbinių ryšių klausimo, jos reikšmė šios problemos sprendimui sunku pervertinti. Šios knygos reikšmė yra ta, kad joje visiškai kitaip buvo keliami ir sprendžiami pagrindiniai indoeuropiečių dialektologijos klausimai; žymiu mastu Šmitui pavyko atsikratyti hipotezės apie gausias tarpines prokalbes“⁷², – rašė V. Toporovas.

Ligi šiol lietuvių kalbos istorinės morfologijos tyrinėjimui neprarado reikšmės ir kapitalinis Šmito veikalas „Indoeuropiečių kalbų bevardės giminės žodžių daugiskaitos sudarymas“ („Die Pluralbildung der indogermanischen Neutra“. Weimar, 1889), apie kurį F. Špechtas pasakęs, jog „lygaus jam, ko gero, nerasime visoje indoeuropiečių kalbotyroje“⁷³.

Pačioje savo mokslinės veiklos pradžioje Šmitas paskelbė ir keletą straipsnių, kuriuose nagrinėjamos lietuvių kalbos istorinės gramatikos, lietuvių kalbos santykių su kitomis indoeuropiečių kalbomis problemos⁷⁴.

⁷⁰ Б — ч С. (= Булич С. К.) Шмидт. — Энциклопедический словарь. С.-Петербург, 1903, т. 39А (78), с. 731.

⁷¹ Ivič. Ling. kryp., p. 42–43; Karaliūnas. Sant., p. 11; Loja. V. vēst., p. 110–111; Дегтерева. П. разв., 1, с. 12–16; Шпехт Ф. „Индоевропейское“ языкознание от младограмматиков до первой мировой войны. — Общ. и инд. яз., с. 16–17; Десницкая. Вопр. из., с. 154–164.

⁷² Топоров. Оч., с. 265.

⁷³ Шпехт Ф. Указ. соч., с. 28.

⁷⁴ Schmidt J. Über das litauische Nominalsuffix -u. — KSchl. Beitr., 1865, 4, p. 257–267; Die Entwicklung von unursprünglichem *j* im Slawischen und Litauischen. — Ten pat, 1869, 6, p. 129–152.

Apskritai baltų ir slavų kalbotyros problemomis Šmitas daugiausia domėjosi pirmojoje savo mokslinės veiklos pusėje. Vėliau jo dėmesį labiau traukė graikų, sanskrito kalbos ir, žinoma, bendrosios indoeuropeistikos problemos. Tačiau ir šios srities darbuose jis gausiai operavo lietuvių kalbos duomenimis.

Lietuvių kalbos kursą Šmitas daug kartų skaitė ir Vokietijos universitetuose. Savo paskaitas jis paprastai planuodavo dvejų metų ciklais ir dėsydavo sanskritą, graikų, lotynų, gotų ir lietuvių kalbas.

KARLAS BRUGMANAS

K. Brugmano reikšmė indoeuropeistikai kažkuo primena A. Šleicherio nuopelnus šiai mokslo sričiai. Abu jie pasiekė vertingų rezultatų, tyrinėdami atskiras indoeuropiečių kalbas, o garsusis Brugmano „Grundrisas“, kaip ir Šleicherio „Kompendiumas“, apibendrino ano meto indoeuropeistikos laimėjimus. Nemaži Brugmano nuopelnai ir lituanistikai.

Brugmanas (Brugmann) gimė 1849 m. kovo 16 d. Vysbadene. 1867 m. pradėjo Halės universitete studijuoti filologiją. Tačiau jau kitais metais persikėlė į Leipcigo universitetą, kur pagrindinis Brugmano mokytojas buvo G. Kurcijus. 1872 m. Bonoje išlaikęs valstybinius egzaminus, mokytojavo Vysbadeno, vėliau Leipcigo gimnazijose. Mokytojaudamas ruošėsi sanskrito ir lyginamosios kalbotyros profesūrai. 1882 m. buvo paskirtas ekstraordinariu Leipcigo universiteto profesoriumi. Nuo 1884 m. ordinarinis Freiburgo (i. Br.) universiteto profesorius. Tačiau 1887 m. grįžo atgal į Leipcigą naujai įsteigtos indoeuropiečių kalbotyros profesūros užimti. Leipcige Brugmanas profesoriavo iki mirties – 1919 m. birželio 29 dienos⁷⁵.

Brugmanas yra vienas iš pagrindinių vadinamosios jaunagramatikių mokyklos kūrėjų. Jis buvo be galo produktyvus, daugelyje indoeuropeistikos sričių sėkmingai dirbęs kalbininkas.

Lietuvių kalba Brugmanas susidomėjo jau, galima sakyti, pačioje savo mokslinės veiklos pradžioje. Būdamas ištikimas jaunagramatikių principui, jog svarbiausia tyrinėti gyvąją kalbą, o ne „kalbą popieriuje“ (t. y. tekstą), jis 1880 m. rugpjūčio mėnesį atvyko į Lietuvą, Garliavos apylinkes. Čia per dviejų mėnesių viešnagę surinko nemaža tautosakos, gerai išstudijavo vietinę tarmę. Netrukus viešnagės rezultatus paskelbė drauge su A. Leskynu išleistoje knygoje⁷⁶.

Šioje knygoje išspausdintos 106 Brugmano užrašytos lietuvių liaudies dainos, 47 pasakos ir 2 vestulinės kvieslio oracijos. Pasakų ir oracijų tekstai kirčiuoti. Pasakos taip pat Brugmano išverstos ir į vokiečių kalbą. Šis pasakų rinkinys su vokišku vertimu buvo labai naudingas indoeuropeistams, tyrinėjusiems sintaksės problemas. Pavyzdžiui, B. Delbriukui, rašant kapitalinę „Indoeuropiečių kalbų lyginamąją sintaksę“, rinkinys buvo pagrindinis lietuvių kalbos sintaksės pavyzdžių šaltinis.

⁷⁵ Streiberg W. Karl Brugmann. – Port. of Ling., 1, p. 575–580 (t. p. II, 1921, 7, p. 143–148); Mironas R. Karlas Brugmanas. – Žm. ir k., p. 169–173.

⁷⁶ Leskien A. und Brugmann K. Litauische Volkslieder und Märchen aus dem Preussischen und dem Russischen Litauen. Strassburg, 1882.

Knygoje Brugmanas pateikia ir gana išsamų Garliavos tarmės aprašą (p. 277–329). Reikia pasakyti, jog tai yra pirmoji platesnė atskiros lietuvių kalbos tarmės monografija. Brugmanas, remdamasis užrašytais tekštais ir šiaip savo išpūdziais, čia aprašo daugiausia tas tarmės ypatybes, kurios kuo nors skiriasi nuo įprastinės ano meto lietuvių rašto kalbos (daugiausia, žinoma, nuo Šleicherio ir Kuršaičio gramatikų). Skaitant šį aprašą, galima iš tikrųjų stebėtis, kaip Brugmanas per tokį trumpą laiką taip gerai susipažino su tarme ir pastebėjo tiek daug, rodos, kitataučio ausiai sunkiai suvokiamų dalykų. Brugmanas rašo, jog, lėčiau kalbant, kartais jis jausdavo ir skirtumą tarp tvirtagalės ir tvirtapradės priegaidės. Šiaip tekstų užrašymuose šios priegaidės neskiriamos – jis vartoja tą pačią kirčių žymėjimo sistemą, kurią vartojo Šleicheris ir Leskynas (ankstesniuose darbuose).

Atskiras Garliavos tarmės ypatybes Brugmanas kartais palygina ir su atitinkamomis kitų lietuvių kalbos tarmių ypatybėmis. Daugiausia jis čia remiasi Šleicherio, Kuršaičio, Becenbergerio, J. Juškos darbais.

Brugmano paskelbtos lietuvių liaudies dainos, pasakos, vestuvių folkloro pavyzdžiai yra vertingas indėlis ir į lietuvių tautosakos mokslą⁷⁷.

Prie Brugmano pasakų vokiško vertimo buvo pridėtos V. Volnerio (Wollner) pastabos, kuriose atkreipiamas dėmesys į lietuviškų pasakų bendrumus su slavų ir kitų Europos tautų pasakomis. Faktiškai tai pirmasis darbas, kuriame atskleidžiami lietuvių ir slavų tautų pasakojamosios tautosakos ryšiai⁷⁸.

Pats svarbiausias Brugmano darbas yra vadinamasis „Grundrisas“ – „Indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos pagrindai“. Pirmasis šio veikalo leidimas pasirodė 1886–1893 m., antrasis 1897–1916 m.⁷⁹ Po autoriaus mirties antrasis leidimas buvo išspausdintas dar du kartus – 1930 ir 1967 m. Brugmanas parašė šio veikalo fonetikos, žodžių darybos ir morfologijos skyrius – šešias stambias knygas (apie 4000 puslapių!). Sintaksės skyrių parašė B. Delbriukas.

Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijai Brugmano veikalas reikšmingas tuo, kad čia bendrame indoeuropiečių kalbų raidos fone – šalia senovės indų, senovės iranėnų, senovės armėnų, senovės graikų, albanų, lotynų, oskų–umbrų, senovės airių, gotų, senovės vokiečių aukštaičių, senovės slavų – nagrinėjami ir lietuvių kalbos istorinės gramatikos klausimai, skiriant jiems iš tikrųjų didelį dėmesį. Brugmanas ne tik pasinaudoja ankstesniais lietuvių kalbos tyrinėjimais, bet daugeliu klausimų pareiškia ir savo nuomonę. Jo veikale plačiai panaudojami lietuvių kalbos tarmių faktai. Aptardamas atskirus lietuvių kalbos faktus, Brugmanas nepalieka nuošalyje ir latvių bei senovės prūsų kalbų duomenų. Nemažą dalį baltų kalbų reiškinių jis nagrinėja kartu su slavų kalbų reiškinių.

Savo „Grundrise“ Brugmanas nagrinėjo ir apskritai baltų bei slavų kalbų giminytės klausimą. Šiaip į atskirų indoeuropiečių kalbų grupių

⁷⁷ Liet. t. ap., p. 66; Aleksynas K. Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės. – LiK, 1971, 11, p. 23–24, 60–61.

⁷⁸ Liet. t. ap., p. 66; Sauka L. Lietuvių liaudies pasakos. – Kn.: Lietuvių tautosaka. V., 1965, t. 3, p. 13.

⁷⁹ Brugmann K. und Delbrück B. Grundriss der vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1897–1916, B. 1–5.

prokalbes žiūrėjęs gana skeptiškai, Brugmanas pripažino, jog baltų ir slavų kalbos seniau pergyvenusios tam tikrą bendrystės laikotarpį (Zeit der baltisch-slavischen Urgemeinschaft)⁸⁰.

„Grundrise“ jis išvardija septynis baltų ir slavų kalbų požymius (Kennzeichen), rodančius šių kalbų glaudžius ryšius. Kadangi šie požymiai lingvistinėje literatūroje vėliau ne kartą buvo plačiau diskutuojami, juos čia ir išvardysime:

- 1) ide. sonantų *n, r* virtimas liet. *in, ir*, slav. *bn, ė, br*;
- 2) geminatų tiek po trumpųjų, tiek po ilgųjų balsių suprastėjimas;
- 3) įvardžiuotinių būdvardžių formų su įvardžiu *jo-* susidarymas;
- 4) *nt* kamieno dalyvių daugumos linksnių perėjimas į *i* kamieną, taip pat kitų priebalsinių kamienų, pavyzdžiui, *n* kamieno, daugiskaitos vietininko ir linksnių su *m-* sufiksais perėjimas į *i* kamieną;
- 5) ide. įvardžių **so(s), *sā* pakeitimas liet. *tàs, tà*, sen. slav. *tǫ, ta*;
- 6) įvardžių vienaskaitos naudininko liet. *mānie* (Brugmanas nurodo formą *mānei*), pr. *mennei*, sen. slav. *mǫnĕ* susidarymas pagal vienaskaitos kilmininką: liet. *manė*, sen. slav. *mene*;
- 7) *o-*kamienių daiktavardžių vienaskaitos kilmininko pakeitimas abliatyvine forma⁸¹.

Brugmanas yra paskelbęs ir keletą mažesnės apimties straipsnių, skirtų lietuvių kalbos ar apskritai baltų kalbų istorinės morfologijos klausimams. Vokiečių spaudoje jis recenzavo ir vieną kitą lituanistinį leidinį⁸².

ADALBERTAS BECENBERGERIS

Ligi šiol mūsų aptarti mokslininkai ryškiausiai pėdsakus paliko vienoje kurioje baltistikos šakoje, dažniausiai lituanistikoje. Būdavo atveju, kai jie vienodai plačiai tyrinėjo ir lietuvių, ir senovės prūsų kalbas. Tačiau Becenbergeris buvo pirmasis mokslininkas, kurio tyrinėjimų sfera apėmė ir lietuvių, ir senovės prūsų, ir latvių kalbas — ir ne tik kalbas: šis mokslininkas nemaža nusipelnė baltų tautų literatūros, tautosakos, archeologijos, etnografijos mokslui. Todėl visai pagrįstai Becenbergeris laikomas baltų filologijos pradininku.

Becenbergeris (Bezenberger) gimė 1851 m. balandžio 14 d. Kaseilyje (Cassel). 1859—1869 m. būsimasis mokslininkas lankė Kaselio Fridricho licėjų (Lyceum Fridericianum), 1869—1872 m. studijavo Getingeno universitete. 1872 m. šiame universitete už darbą apie gotų kalbos prievėksnius ir dalelytes jis gavo daktaro laipsnį. Tais pat metais Becenbergeris pereina tobulintis į Miuncheno universitetą. Šiuo metu jis labiausiai domisi germanistikos problemomis. Tačiau daugiausia savo mokytojo, vieno pirmųjų vokiečių komparatyvistų T. Benfėjaus (Th. Benfey, 1809—1881) įtakoje Becenbergeris vis labiau susidomi indoeuropeistika, o vėliau, savo bičiulio A. Fiko skatinamas, įsitraukia į baltistikos problemas.

⁸⁰ Ten pat, 1, p. 146.

⁸¹ Ten pat, p. 20—21; plg. Karaliūnas. Sant., p. 12—13.

⁸² Str.(eitberg) W. Karl Brugmanns Schriften. 1871—1909. — IF, 1909, 26, p. 425—440.

Apgyņęs habilitacinį darbą iš gotų kalbos istorijos, 1874 m. Becenbergeris tampa Getingeno universiteto privatdocentu, o 1879 m. paskiriamas šio universiteto ekstraordinarinį profesoriumi. 1880 m. jis užima Karaliaučiaus universiteto sanskrito ir lyginamosios kalbotyros ordinarinio profesoriaus vietą. Nuo šio laiko visas tolesnis Becenbergerio gyvenimas susijęs su Karaliaučiumi. Jis buvo renkamas dekanu, po Pirmojo pasaulinio karo tris kartus iš eilės buvo išrinktas universiteto rektoriumi. Iš aktyvios veiklos universitete jis pasitraukė 1921 m. Mirė Becenbergeris 1922 m. spalio 31 d. Karaliaučiuje⁸³.

Kaip minėjome, savo mokslinę karjerą Becenbergeris pradėjo germanistika, vėliau įsitraukė į indoeuropeistikos problemas. Tiesa, iš šios srities jis nėra paskelbęs didesnės apimties studijų, tačiau kai kurie straipsniai suvaidino svarbų vaidmenį indoeuropeistikos raidoje.

Pavyzdžiui, 1890 m. jis paskelbė straipsnį apie senuosius indoeuropiečių guturalinius priebalsius⁸⁴. Tuo metu indoeuropeistų tarpe vyravo pažiūra, jog ide. prokalbėje būta dviejų rūšių veliariinių priebalsių: palatalinių-veliariinių (tada vadintų paprastai palataliniais) ir grynųjų veliariinių. Becenbergeris šiame straipsnyje padarė išvadą, jog gryniesi veliariniai yra dvejopos kilmės: *q*- eilės (labialiniai-veliariniai) ir *k*- eilės (gryniesi veliariniai). Vadinasi, kartu su jau minėtais palataliniais-veliariniais būta trijų šių indoeuropiečių priebalsių rūšių. Ši Becenbergerio idėja (ją maždaug tuo pačiu metu iškėlė ir H. Osthofas) pateko į garsųjį K. Brugmano „Grundrisą“ ir įsivyravo to meto indoeuropeistikoje.

Becenbergeris paskelbė nemaža straipsnių ir atskirais graikų, lotynų, sanskrito kalbų klausimais. Kartu su keltų kalbų specialistu V. Stokesu jis iš naujo parengė A. Fiko „Lyginamojo indoeuropiečių kalbų žodyno“ keltiškąją dalį („Urkeltischer Sprachschatz“).

Kaip Becenbergerio nuopelno indoeuropeistikai negalima nepaminėti jo organizacinės veiklos. Juk jis, dar dirbdamas Getingeno universitete, 1877 m. įkūrė pirmąjį grynai indoeuropiečių kalbotyros problemoms skirtą žurnalą „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen“ („Indoeuropiečių kalbų mokslo straipsniai“). Iki 1892 m. Becenbergeris šį žurnalą redagavo vienas, o nuo 1893 m. kartu su V. Prelvicu. 1906 m. „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen“ susijungė su kitu panašios paskirties žurnalu „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen“ („Indoeuropiečių kalbų lyginamosios kalbotyros žurnalas“). Iki pat mirties Becenbergeris buvo vienas iš šio žurnalo redaktorių.

Indoeuropeistikos istorijoje Becenbergerio įkurtas žurnalas suvaidino labai svarbų vaidmenį. Nemaži šio žurnalo nuopelnai ir lituanistikai: be daugybės paties Becenbergerio lituanistikos ir apskritai baltistikos proble-

⁸³ Gerullis G. Adalbert Bezenberger. — II, 1924, 9, p. 269–279; Trautmann R., Ebert M. Adalbert Bezenberger. — KZ, 1923, 51, p. 291–313; Yčas J. Adalbert Bezenberger. — TiŽ, 1924, 2, p. 49–56; Yčas J. Bezenberger'is ir Lietuvių tauta. — Ten pat, p. 57–59; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 50–54; Savukynas B. Adalbertas Becenbergeris. — Žm. ir k., p. 175–177.

⁸⁴ Bezenberger A. Die indogermanischen gutturalreihen. — BB, 1890, 16, p. 234–239.

moms skirtų straipsnių, jame buvo publikuojami ir tokių baltistų, kaip F. Fortunatovo, J. Endzelyno, J. Zubato, J. Mikolos, O. Vydemano, K. Miülenbacho ir kt., darbai.

Savo veiklą baltistikos srityje Becenbergeris pradėjo baltų kalbų senųjų tekstų publikavimu. 1874 m. jis paskelbė pirmąją šios serijos knygą „XVI amžiaus lietuvių ir latvių spaudiniai“ („Litauische und Lettische Drucke des 16. Jahrhunderts“. Göttingen, 1874), kurioje su plačia įžanga ir komentarais pateikiamas M. Mažvydo 1547 m. katekizmas. Kitais metais išėjo antroji šios serijos knyga, kurioje taip pat su plačiais komentarais publikuojamas 1586 m. latviškas liuteronų katekizmas, 1559 m. lietuviškas krikštijimo formuliaras (M. Mažvydo „Forma krikštymo“) ir tariamasis prūsųškas (faktiškai latviškas) S. Grunau kronikoje rastas maldos „Tėve mūsų“ tekstas.

1882 m. šioje serijoje, dabar jau pavadintoje „XVI ir XVII amžiaus lietuvių ir latvių spaudiniai“ („Litauische und Lettische Drucke des 16. und 17. Jahrhunderts“. Göttingen, 1882), buvo paskelbta B. Vilento „Enchiridionas“ (mažasis Liuterio katekizmas ir kai kurios maldos) ir „Evangelijos bei epistolos“, o 1885 m. išleistoje ketvirtoje knygoje – K. Širvydo „Punktų sakymų“ pirmoji dalis. Pastarąsias dvi knygas spaudai parengė ir komentarus parašė jau ne pats Becenbergeris: pirmoji buvo parengta vokiečių kalbininko F. Bechtelio, o antroji – kito vokiečių kalbininko R. Garbės.

Šios publikacijos lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje suvaidino labai teigiamą vaidmenį: į mokslinę apyvartą buvo paleisti tiesiog unikalūs senieji lietuvių kalbos tekstai. Juk, pavyzdžiui, pirmosios lietuviškos knygos – M. Mažvydo katekizmo – tais laikais apskritai tebuvo žinomas vienintelis, Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje saugomas, egzempliorius.

Su pastaraisiais Becenbergerio leidiniais savo tematika yra artimai susijusi ir jo monografija „Lietuvių kalbos istorijos apybraiža“ („Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache“. Göttingen, 1877).

Šiame stambiame veikle Becenbergeris pateikia rūpestingą M. Mažvydo, J. Bretkūno, B. Vilento, S. Vaišnoro, J. Morkūno, L. Zengštoko, J. Rézos, D. Kleino, K. Sapūno raštų ir kitų senųjų lietuvių kalbos paminklų aprašymą. Atskirai nagrinėja tų paminklų tarmę, fonetiką, žodžių darybą, morfologiją, sintaksę, leksiką.

Becenbergeris buvo pirmasis lingvistas, kuris taip plačiai savo veikle operavo J. Bretkūno biblijos vertimo rankraščio faktais. Aptardamas minėtų paminklų kalbines ypatybes, Becenbergeris nesitenkino vien paprastu faktų konstatavimu. Jis aiškino jų kilmę, lygino su kitų indoeuropiečių kalbų duomenimis. Daugelis Becenbergerio aiškinimų išlaikė ilgus laiko bandymus ir pateko į mūsų dienų lingvistikos veikalus.

Nepaisant įvairių trūkumų, šis Becenbergerio veikalas išties šimtmetį – iki pasirodant J. Palonio monografijai „Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.“ (V., 1967) – buvo, galima sakyti, pagrindinis senųjų lietuvių kalbos raštų apibendrinamojo pobūdžio tyrinėjimas.

Nemaža nuopelnų Becenbergeris turi ir lietuvių dialektologijai. Dar dirbdamas Getingene, Becenbergeris pradėjo lankytis Rytų Prūsijos lietuvių gyvenamose vietose. Vėliau, jau profesoriaudamas Karaliaučiuje,

jis daugelį kartų dialektologinę medžiagą rinko įvairiose Rytų Prūsijos, Klaipėdos krašto, taip pat ir carinės Rusijos valdomose Lietuvos vietose (Biržuose, Papilyje).

Reikšmingiausias Becenbergerio lietuvių dialektologijos veikalas – 1882 m. paskelbta ir A. Fikui dedikuota knyga „Lietuvių kalbos tyrinėjimai“ („Litauische Forschungen“. Göttingen, 1882). Šioje knygoje publikuojami 1879–1881 m. Becenbergerio užrašyti lietuviški tekstai – dainos, pasakos, mįslės, priežodžiai bei patarlės, praeikimai bei keiksmazodžiai, prietarai bei tikėjimai, didžiulis pluoštas (apie trys tūkstančiai žodžių) F. Neselmano žodyno papildymų, pateikiamos taip pat ir 34 lietuviškų dainų melodijos.

Čia skelbiamą medžiagą Becenbergeris daugiausia užrašė iš įvairių buvusios Rytų Prūsijos, Klaipėdos krašto (Kalotė, Kretingalė, Šilutė ir kt.), Biržų, Papilio ir kt. vietų kilusių lietuvių. Vieną kitą tekstą jam pateikė ir įvairūs talkininkai. Panaudojo Becenbergeris taip pat kai kuriuos rašytinius lietuvių ir vokiečių šaltinius, tarp jų ir „žavingą knygutę“ – M. Valančiaus „Palangos Juzę“.

Suprantama, Becenbergerio paskelbtuose tekstuose esama nemaža trūkumų: pasitaiko netikslių užrašymų, nevienoda rašyba, kaip ir ankstesniuose A. Leskyno darbuose, čia neskiriama tvirtagalė ir tvirtapradė priegaidės. Tačiau mūsų dialektologijai šis darbas, kaip ir kiti mažesnės apimties tarminiai tekstai, didžiai vertingas. Juk daugeliu atvejų tai yra pagrindinis šaltinis jau išnykusioms lietuvių kalbos tarmėms pažinti.

Be minėtos knygos, Becenbergeris paskelbė straipsnių seriją „Lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimai“⁸⁵. Pirmieji du šios serijos straipsniai skirti Rytų Prūsijos lietuvių dialektams, o trečiajame aptariamos kai kurios Papilio apylinkių tarmės ypatybės.

Ryškiaus pėdsakus Becenbergeris paliko ir lietuvių kalbos istorinės gramatikos moksle. Pirmiausia čia turbūt reikėtų paminėti jo straipsnį apie lietuvių kalbos priegaides⁸⁶, kuris pateko ne tiktai į baltų kalbų tyrinėjimo, bet apskritai į indoeuropeistikos istoriją⁸⁷. Šiame straipsnyje Becenbergeris įrodė artimą ryšį tarp lietuvių ir graikų kalbų žodžio galo priegaidžių.

Painius lietuvių kalbos istorinės akcentologijos klausimus Becenbergeris nagrinėjo ir kituose straipsniuose. Faktiškai Becenbergeris kartu su F. de Sosiūru priėjo išvadą, jog lietuvių kalboje būta dvejopos akcentuacinės paradigmos – baritoninės ir kilnojamos⁸⁸.

Keletą straipsnių Becenbergeris yra paskelbęs ir lietuvių kalbos vokalizmo klausimais.

Iš lietuvių kalbos istorinės morfologijos problemoms skirtų darbų reikėtų išskirti Becenbergerio straipsnį „Lietuvių kalbos būsimasis laikas“⁸⁹,

⁸⁵ Bezenberger A. Zur litauischen dialektforschung. – BB, 1884, 8, p. 98–142; 1885, 9, p. 253–293; 1894, 20, p. 105–110.

⁸⁶ Bezenberger A. Grammatische Bemerkungen. – Ten pat, 1883, 7, p. 61–78.

⁸⁷ Loja. V. vēst., p. 102; Шпехт Ф. „Индоевропейское“ языкознание от младограмматиков до первой мировой войны. – Общ. и инд. яз., с. 40.

⁸⁸ Иллич-Свитыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском. М., 1963, с. 11, 13–14.

⁸⁹ Bezenberger A. Das litauische futurum. – BB, 1901, 26, p. 169–183.

kuriame įrodinėjama, jog lietuvių kalbos būsimąjo laiko paradigma yra senojo indoeuropietiško būsimąjo laiko tęsinys. Galima pridurti, jog tuo pačiu metu savarankiškai panašią išvadą priėjo ir žymusis prancūzų kalbininkas A. Mejė.

Beveik per visą savo mokslinės veiklos laikotarpį Becenbergeris tyrinėjo ir indoeuropiečių, jų tarpe baltų kalbų, leksikos problemas. Kai kurios Becenbergerio paskelbtos lietuviškų žodžių etimologijos yra priimanamos ir mūsų dienų mokslininkų. Pavyzdžiui, liet. *kója*, lat. *kāja* jis susiejo su gr. κῆῖν 'bėgti', lot. *cieō* 'judu, krutu'⁹⁰; liet. *linkėti* – su liet. *liñkti*, *leñkti*⁹¹.

Becenbergeris buvo vienas pirmųjų baltistų, kuris baltų etnogenėsės klausimus mėgino spręsti remdamasis toponimine medžiaga. Šiuo atžvilgiu įdomūs jo straipsniai „Lietuvių ir prūsų riba“⁹², „Apie kai kurių Rytų Prūsijos vietovardžių paplitimą“⁹³. Čia Becenbergeris, remdamasis vietovardžiuose išplitusiais tokiais bendriniais žodžiais, kaip liet. *kiėmas* – pr. *caymis*, liet. *ųpė* – pr. *ape*, liet. *kálnas* – pr. *garbis*, mėgina nustatyti senąsias lietuvių ir senovės prūsų genčių ribas.

Be kita ko, dar reikėtų pridurti, jog Becenbergeris lietuvius šiose srityse laikė autochtonais, o ne kolonistais, atsikėlusiais iš gretimų Lietuvos sričių.

Į baltistikos ir apskritai indoeuropeistikos istoriją Becenbergeris įėjo ir kaip vienas žymiausių senovės prūsų kalbos tyrinėtojų. Šioje baltistikos srityje jo veikla yra labai įvairiapusė.

1897 m. kartu su V. Zimonu Becenbergeris paskelbė fotografuotinį Elbingo žodynėlio leidimą⁹⁴, apie kurį V. Mažiulis yra pasakęs, jog tai „visiškai tikslus originalo pakaitalas“⁹⁵. Becenbergeris surado ir paskelbė iki tol nežinomų senovės prūsų kalbos fragmentų⁹⁶. Labai vertinga 1907 m. paskelbta jo studija apie svarbiausio senovės prūsų kalbos paminklo, vadinamojo Trečiojo katekizmo, kalbą⁹⁷. Jis vienas iš pirmųjų plačiau tyrinėjo prūsų asmenvardžius⁹⁸. Becenbergeris recenzavo F. Neselmano, E. Bernekerio, R. Trautmano prūsistikos veikalus. Jo recenzijos tiek dėl savo problematikos, tiek dėl naujų faktų ir idėjų gausumo, tiek ir dėl apimties laikytinos visai savarankiškoms šios baltų kalbos studijomis.

Becenbergeris yra nustatęs įvairių prūsų kalbos žodžių tikrąsias formas, išaiškines jų reikšmę, šaltinius, pateikęs etimologijas ir radęs joms patikimų semantinių paralelių kitose kalbose.

⁹⁰ Bezenberger A. Lit. *kója* (lett. *kāja*) 'Fuß'. – KZ, 1915, 47, p. 82.

⁹¹ Bezenberger A. Lit. *linkėti* 'wünschen'. – Ten pat, 1922, 50, p. 73.

⁹² Bezenberger A. Die litauisch-preussische grenze. – AM, 1882, 19, p. 651 – 655.

⁹³ Bezenberger A. Über die verbreitung einiger ortsnamen in Ostpreussen. – Ten pat, 1883, 20, p. 123–128.

⁹⁴ Bezenberger A. und Simon W. Das Elbinger Deutsch-preussische Vokabular. Königsberg, 1897.

⁹⁵ Mažiulis V. Kalbos paminklai. – Kn.: Prūsų kalbos paminklai, p. 29.

⁹⁶ Endzelīns J. Senprūšu valoda. Rīgā, 1943, p. 12.

⁹⁷ Bezenberger A. Studien über die Sprache des preussischen Enchiridions. – KZ, 1907, 41, p. 65–127.

⁹⁸ Bezenberger A. Die Bildung der altpreussischen Personennamen. – AM, 1876, 13, p. 385–435.

Ne be mokytojo įtakos senovės prūsų kalba susidomėjo ir šioje srityje daug nuveikė žymiausi Becenbergerio mokiniai — J. Gerulis ir R. Trautmanas. Becenbergeris buvo pirmasis žymus indoeuropeistas, kuriam latvių kalba tapo tiesioginiu tyrinėjimų objektu, kuris šios kalbos faktus sugebėjo imti iš pačių patikimiausių šaltinių — gyvosios liaudies kalbos. Kaip minėta, jis išleido senųjų latvių kalbos svarbių paminklų.

Tiek latvistikai, tiek ir apskritai baltistikai labai vertingas Becenbergerio veikalas „Apie Prūsijos latvių kalbą“ („Über die Sprache der preussischen Letten“. Göttingen, 1888), kuriame pateikiama įdomių faktų apie Kuršių Neringos žvejų latvių kalbą. Ypač svarbūs čia skelbiami jo paties užrašyti tarminiai tekstai, kurie parodo ir lietuvių kalbos įtaką šio krašto latvių kalbai⁹⁹.

Daug vertingos medžiagos apie Kuršių Neringą ir jos gyventojus randame Becenbergerio veikale „Kuršių Neringa ir jos gyventojai“ („Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner“. Stuttgart, 1889).

Latvių kalbos tarmių mokslui, ypač istorinei dialektologijai, labai svarbi Becenbergerio knyga „Latvių kalbos tarmių studijos“ („Lettische Dialekt-Studien“. Göttingen, 1885), kurioje užfiksuota dabar jau išnykusių arba daug siauriau berandamų latvių kalbos tarmių ypatybių¹⁰⁰. Šioje knygoje taip pat liečiamas ir lietuvių kalbos įtakos latvių kalbai klausimas.

Pats didžiausias Becenbergerio nuopelnų latvistikai įvertinimas turbūt yra J. Endzelyno žodžiai, jog Becenbergeris buvo vienas iš tų mokslininkų, kurio darbai paskatinę jį susidomėti savo gimtąja latvių kalba.

Kaip jau minėjome, moksliniai Becenbergerio interesai aprėpė ne tik kalbotyros problemas.

Becenbergeris pirmasis vokiečių kalba paskelbė kiek platesnį darbą apie lietuvių literatūros istoriją¹⁰¹. Su jo vardu labai dažnai susiduria lietuvių tautosakos tyrinėtojai. Į mūsų tautosakos istoriją savo veikalu „Lietuvių kalbos tyrinėjimai“ jis pateko kaip vienas žymesniųjų žodinės liaudies kūrybos rinkėjų¹⁰². Jis gana gerai suvokė lietuvių liaudies dainų specifiką, iškėlė tokių bruožų, kurie domina ir dabartinius mūsų tautosakos tyrinėtojus¹⁰³.

Becenbergerio vardas minimas ir mūsų etnografijos istorijoje. Čia ypač gerai atsiliepiama apie jo lietuvių liaudies tradicinės vasaros šventės — joninių — aprašymą. Minimi jo straipsniai, skirti lietuvių gyvenamųjų namų istorijai. Nurodomas faktas, jog Becenbergeris Karaliaučiuje, atvirame ore, buvo įsteigęs Tėviškės muziejų, kuriame buvo suvežta lietuvių, mozūrų, taip pat vakarinės Prūsijos gyventojų gyvenamųjų namų, ūkinių pastatų ir kitų buitinių daiktų¹⁰⁴.

⁹⁹ Morkūnas K. ir Sabaliauskas A. Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė ir lietuvių kalbos įtaka šių žvejų latvių kalbai. — LKK, 1959, 2, p. 145—148.

¹⁰⁰ Rudzite M. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964, p. 44.

¹⁰¹ (A. Bezenberger). Die litauische Literatur. — In: Die Kultur der Gegenwart: ihre Entwicklung und ihre Ziele. Berlin und Leipzig, B. 1, 1908.

¹⁰² Liet. t. ap., p. 66—67; Niemis A. Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai. — Mūsų tautosaka, 1932, 6, p. 109.

¹⁰³ Aleksynas K. Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės. — LiK, 1971, 11, p. 76, 115.

¹⁰⁴ Lietuvių etnografijos bruožai. Red. A. Vyšniauskaitė. V., 1964, p. 30.

Becenbergeris, anot vieno jo biografo, buvo pirmasis ir galbūt paskutinis indoeuropeistas, griebęsis kastuvo: norėdamas geriau įsigilinti į baltų tautų proistorę, jų etnogenezę, jis ėmėsi ir archeologinių tyrinėjimų. Šioje mokslo srityje Becenbergeris taip pat paliko darbų, kuriais remiasi ir dabartiniai archeologai¹⁰⁵. Archeologijos reikalais Becenbergeris paskutinį kartą ir lankėsi Lietuvoje: 1921 m. archeologai jį buvo pasikvietę apžiūrėti tarp Palangos ir Kretingos vykdomų kasinėjimų.

Gana artimi ryšiai Becenbergerį siejo su K. Būga. Pastarasis Karaliaučiuje yra klausęs Becenbergerio paskaitų. Studijuoti pas šį mokslininką norėjęs V. Krėvė-Mickevičius. Pas Becenbergerį tartis lituanistikos reikalais vyko E. Volteris.

Jau steigiamajame Vilniaus Lietuvių mokslo draugijos susirinkime (1907.VIII.5) Becenbergeris buvo priimtas į šią draugiją ir netrukus išrinktas jos garbės nariu. Kauno universitetas jį prieš pat mirtį (1922.X.15) kartu su Maironiu išrinko savo garbės profesoriumi. Garbės nariu Becenbergerį išrinko ir J. Endzelyno iniciatyva įkurta Latvių filologų draugija (Latviešu filologu biedriba).

OSKARAS VYDEMANAS

XIX a. pabaigoje gana rimtą indėlį į lietuvių kalbos tyrinėjimą įnešė Vydemanas.

Vydemanas (Wiedemann) gimė 1860 m. gruodžio 3 d. Lietuvoje, Jurbarke. Studijavo Dorpato universitete, kur 1886 m. už darbą apie senovės slavų kalbos asmenavimą¹⁰⁶ gavo magistro laipsnį. 1887 m. jis – šio universiteto privatdocentas. 1889 m. už disertaciją apie lietuvių kalbos būtajį kartinį laiką gavo lyginamosios kalbotyros daktaro laipsnį. 1890 m. išvyko į Vokietiją gilinti studijų ir iki amžiaus galo (1917 m.) liko gyventi Leipcige. Tačiau, F. Špechto žodžiais tariant, jis, „veltui tikėjęsis dėstytojo pareigų kuriame nors Vokietijos universitete, daugelį metų turėjo dirbti Leipcige vertėju ir todėl buvo prarastas mokslui“¹⁰⁷.

Lietuvių kalbos mokslo istorijai reikšmingiausi du Vydemano darbai – tai minėtoji disertacija „Lietuvių kalbos būtasis kartinis laikas“ („Das litauische Präteritum“. Strassburg, 1891) ir kalbininkams skirtas „Lietuvių kalbos vadovėlis“ („Handbuch der litauischen Sprache“. Strassburg, 1897).

Vydemano darbas apie lietuvių kalbos būtajį kartinį laiką yra kruopščiai atliktas, gausia faktine medžiaga pagrįstas tyrinėjimas. Suprantama, į lietuvių kalbos veiksmažodžio istoriją Vydemanas žiūri iš Brugmano epochos pozicijų, kai indoeuropiečių kalbų senoji asmenavimo sistema buvo rekonstruojama senovės graikų ir sanskrito veiksmažodžio pagrindu, kai

¹⁰⁵ Lietuvos archeologijos bruožai. Red. K. Jablonskis, P. Kulikauskas. V., 1961, p. 28, 63, 129–130 ir kt.; Gimbutas M. The Balts. New York, 1963, p. 17, 59, 206.

¹⁰⁶ Wiedemann O. Beiträge zur altbulgarischen Conjugation. St. Petersburg, 1886.

¹⁰⁷ Шпехт Ф. „Индоевропейское“ языкознание от младограмматиков до первой мировой войны. – Общ. и инд. яз., с. 35.

lietuvių kalbos veiksmožodis iš visų indoeuropiečių šeimos grupių kalbų buvo laikomas naujoviškiausiu. Tam tikras šio darbo trūkumas yra ir tai, jog čia vartojama A. Šleicherio lietuvių kalbos kirčių sistema, t. y. neskiriama tvirtagalė ir tvirtapradė priegaidės.

Nemažoje Vydemano knygos dalyje, be veiksmožodžio, nagrinėjami ir lietuvių kalbos vokalizmo klausimai. Čia paliečiamos ir kai kurių žodžių kilmės problemos; ne be reikalo šis Vydemano darbas dar ir dabar nurodomas baltų ir slavų kalbų etimologinių žodynų literatūros sąrašuose. Apskritai studija apie lietuvių kalbos būtajį kartinį laiką susilaukė teigiamo atgarsio daugelio tyrinėtojų darbuose¹⁰⁸. Šią savo knygą Vydemanas paskyrė A. Šleicherio atminimui.

Antrasis Vydemano darbas, „Lietuvių kalbos vadovėlis“, susideda iš gramatikos, tekstų ir žodyno. Lietuvių kalbos fonetika ir morfologija čia pateikiama su plačiais istoriniais komentarais, lyginama su kitomis indoeuropiečių kalbomis, nurodoma gausi atitinkamų klausimų literatūra. Priešingai anksčiau minėtai knygai, šiame darbe autorius vartoja jau F. Kuršaičio priegaidžių sistemą (išskyrus tą dalį tekstų, kurie paimti iš Šleicherio chrestomatijos). Žodyne prie nelietuviškos kilmės žodžių nurodoma, iš kur jie paskolinti.

Palyginus su vėlesniais lietuvių kalbos vadovėliais kitataučiams kalbininkams, šiame Vydemano darbe gana nevykusiai parinkti tekstai. Pagrindinę jų dalį sudaro kirčiuota ištrauka iš F. Kuršaičio peržiūrėto lietuviško Naujojo testamento vertimo. Vydemanas, kaip ir Šleicheris, matyt, buvo tos nuomonės, kad biblija yra patogiausia priemonė kalbai išmokti. Žinoma, iš dalies jie teisūs, nes anais laikais biblija buvo beveik vienintelė knyga, kurios tikslus vertimus jau turėjo daugelis pasaulio kalbų. Tačiau, ant ra vertus, šie vertimai toli gražu neatspindėjo gyvosios kalbos. Vydemano vadovėlyje taip pat pateikiamas didokas K. Donelaičio kūrybos pluoštas ir lietuvių tautosakos pavyzdžiai, paskelbti Šleicherio chrestomatijoje.

Be šių dviejų pagrindinių darbų, Vydemanas lietuvių kalbos istorinės gramatikos, etimologijos, baltų ir slavų kalbų santykių klausimais vokiečių lingvistinėje periodikoje paskelbė keletą straipsnių, iš kurių bene svarbiausias — apie lietuvių kalbos žodžio galo ypatumus¹⁰⁹.

ALEKSANDRAS BRIUKNERIS

Lituanistika savo mokslinę karjerą pradėjo ir Vokietijoje didesnę gyvenimo dalį praleidęs Briukneris — vienas pačių žymiausių lenkų filologų, kultūros istorikų ir garsiausių pasaulio slavistų.

Briukneris (Brückner) gimė 1856 m. sausio 29 d. Ternopolyje, Galicijoje (dabar Ukrainos TSR). 1872 m. baigęs Lvove gimnaziją, iki 1875 m. studi-

¹⁰⁸ Ten pat; Otrębski. Gr., 1, p. 85; Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968, p. 359—360.

¹⁰⁹ Wiedemann O. Zu den litauischen Auslautsgesetzen. — KZ, 1891, 32, p. 109—122; plg. Litu-slavisches. — BB, 1905, 29, p. 311—320; 1906, 30, p. 207—223; Etymologien. — Ten pat, 1902, 27, p. 193—261.

javo šio miesto universitete, o vėliau Vienoje. 1876 m. Vienos universitete už darbą apie slaviškus skolinius baltų kalbose Briukneris gavo filosofijos daktaro laipsnį. 1877–1878 m. jis tobulinosi Leipcige pas A. Leskyną ir Berlyne pas V. Jagičių.

1878–1881 m. Briukneris buvo Lvovo ir Vienos universitetų docentas. Pasitraukus iš Berlyno V. Jagičiui, 1881 m. Briukneris užima jo vietą, tapdamas šio universiteto slavų kalbų ir literatūrų ekstraordinariu profesorium. 1892 m. jam suteikiamas ordinarinio profesoriaus vardas. Šiame poste Briukneris išbuvo iki 1924 m. – pasitraukimo į emeritūrą. Mirė Briukneris Berlyne 1939 m. gegužės 24 d.¹¹⁰

Beveik šešis dešimtmečius Briukneris pragyveno Berlyne, tik 1889–1890 m. pusmečiui buvo išvykęs padirbėti į Lenkijos ir Peterburgo bibliotekas. Šios kelionės metu jis surado, o vėliau ir išleido seniausią lenkų kalbos paminklą „Šventojo kryžiaus pamokslus“ („Kazania świętokrzyskie“. Warszawa, 1891). Vien dėl šio atradimo, anot jo biografų, Briukneris nusipelnė pastovią vietą lenkų mokslo istorijoje¹¹¹.

Briuknerio publikacijų sąrašas – apie pusantro tūkstančio pozicijų¹¹², tarp jų tokie veikalai, kaip „Lenkų kultūros istorija“ („Dzieje kultury polskiej“. Kraków, 1930–1939, I–IV), „Senovės Lenkijos enciklopedija“ („Encyklopedia Staropolska“. Warszawa, 1939, I–II), „Lenkų kalbos istorija“ („Dzieje języka polskiego“. Kraków, 1906), „Etimologinis lenkų kalbos žodynas“ („Słownik etymologiczny języka polskiego“. Kraków, 1927), keliomis kalbomis išleistos lenkų, rusų literatūros istorijos ir kt. Nemaža svarbiausių Briuknerio veikalų išleisti po keletą kartų autoriui esant gyvam ir po jo mirties.

Minėjome, jog mokslinę veiklą Briukneris pradėjo lietuvių kalbos tyrinėjimu. Tiesa, pirmasis jo darbas skirtas ne tik lietuvių kalbai, bet apskritai baltų kalboms, jų santykiams su slavų kalbomis, būtent, slavų kalbų skoliniam baltų kalbose. Tačiau lietuvių kalbos faktais šiame darbe operuojama daugiausia.

Slavizmų lietuvių kalboje problemą iki Briuknerio daugiau ar mažiau buvo lietę jau A. Šleicheris, P. Preisas, J. Šmitas, J. Karlovičius, tačiau Briuknerio veikalas „Slaviški svetimžodžiai lietuvių (= baltų) kalbose“ („Die slavischen Fremdwörter im Litauischen“. Weimar, 1877) pradėjo visai naują šios srities tyrinėjimo etapą.

Briukneris savo knygos prakalboje teisingai pažymi, jog skoliniai domina tiek kalbininką, tiek ir kultūros istoriką. Būdamas ištikimas šiai tezei, jis pirmiausia plačiai aptaria lietuvių ir slavų tautų santykių istoriją. Ne visur jis čia vienodai kritiškas ir objektyvus. Pavyzdžiui, vargu galima sutikti su jo teiginiu, kad XIV a. Lietuvos valstybėje slavų tautos buvo daug aukštesnio kultūros lygio negu lietuviai (plg. p. 4); be abejo, jis pervertina krikščionybės vaidmenį, šališkai žiūri į Lietuvos ir slavų kraštų feodalų

¹¹⁰ Otrębski J. Aleksander Brückner. Poznań, 1949; Slavia Occidentalis, 1949, 20, p. 1–46; Ostrowska E. Aleksander Brückner. – JP, 1969, 49, p. 321–327; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 46–49.

¹¹¹ Ostrowska. E. Min. veik., p. 325.

¹¹² Wislocki W. T. Bibliografia prac Aleksandra Brücknera. – In: Studia staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera. Kraków, 1928, p. 683–793.

karus. Tiesą sakant, jau šioje knygoje pastebimas tam tikras tendencingumas, susiformuoja gana neigiama Briuknerio pažiūra į lietuvius, kuriai jis, galima sakyti, buvo ištikimas ir vėlesniuoju savo mokslinės veiklos laikotarpiu¹¹³.

Ižanginėje knygos dalyje Briukneris taip pat aptaria kriterijus, kuriais remiantis galima nustatyti, iš kurios slavų kalbos žodis į lietuvių kalbą pateko, mėgina suformuluoti fonetinius ir morfologinius lietuvių ir slavų kalbų atitikmenis, pagal kuriuos galima spręsti, ar tai savas lietuvių kalbos žodis, ar skolinys iš slavų, parodo fonetinius slavų kalbų žodžių, patekusių į lietuvių kalbą, pakitimus.

Tartum nukrypdamas nuo pagrindinės temos, Briukneris ižanginėje darbo dalyje pateikia ir gana platų lietuvių kalbos germanizmų sąrašą (plg. p. 12–19), kuris, matyt, jam daugiausia buvo reikalingas, kad galėtų paryškinti didžiulę slavų kalbų įtaką lietuvių kalbai.

Pagrindinę knygos dalį užima lietuvių kalbos slavizmų sąrašas, kurį sudaro apie pusantro tūkstančio antraštinių žodžių. Trumpame skyrelyje apžvelgiama slavų kalbų įtaka lietuvių kalbos sintaksei ir žodžių darybai. Po jo eina latvių kalbos slavizmų sąrašas – apie penki šimtai žodžių ir senovės prūsų kalbos slavizmai – apie šimtas trisdešimt žodžių.

Pagrindiniai lietuvių kalbos faktų šaltiniai Briukneriui buvo F. Neselmano žodynas ir L. Geitlerio „Lietuvių kalbos studijos“, taip pat jis naudojo P. Ruigio, K. Milkaus, F. Kuršaičio (vok.–liet.) žodynus, F. Fortunatovo ir V. Milerio, F. Neselmano dainų rinkinius, kai kuriais senaisiais lietuvių raštijos paminklais ir kt. Latvių kalbos faktus Briukneris daugiausia ėmė iš 1872 m. K. Ulmanio latvių–vokiečių kalbų žodyno.

Įvairiomis progomis tokie kalbininkai, kaip A. Becenbergeris, J. Mikola, K. Būga, J. Endzelynas, P. Skardžius ir kt., nurodė Briuknerio veikalo trūkumus – daugiausia tai, jog didelę dalį tikrų baltų kalbų žodžių jis palaikė skoliniais. Pavyzdžiui, slavizmais Briukneris laikė lietuvių kalbos žodžius: *arūodas, bandà, būrỹs, kàrvė, krėšlas, kùlšis, kuñpis, kùrpė, lóva, māras, mylūs, nýtis, nuogas, pākulos, prašýti, sarmatà, súodžiai, šývas, šúlas, vēnteris* ir kt. Tačiau tuo metu Briuknerio veikalas buvo didžiai vertingas, novatoriškas darbas, daugeliu atžvilgių įdomus ir dabartiniams baltų kalbų leksikos tyrinėtojams. Ypač nusistebėjimą kelia tas faktas, jog Briukneris jį parašė, būdamas dvidešimties metų jaunuolis.

Lietuvių kalbos leksikos, o iš dalies ir kultūros istorijos, tyrinėtojams svarbus kapitalinis Briuknerio veikalas „Etimologinis lenkų kalbos žodynas“, kuris, nepaisant įvairių, dažniausiai daugeliui Briuknerio darbų būdingų trūkumų, laikomas vienu geriausių šios srities slavų kalbų žodynų. Šiame žodyne labai gausu lietuvių kalbos faktų, dažnai įdomus jų traktavimas. Tačiau, nors žodynas buvo išleistas 1927 m., lietuvių kalbos pavyzdžiai pateikiami ne literatūrinės kalbos ar to meto lingvistinėje literatūroje įprasta rašyba, o kažkokių XIX a. ir fonetinės rašybos mišiniu, nežymimos priegaidės, gausu įvairių netikslumų ir korektūros klaidų.

¹¹³ Plg. Ochmański J. Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku. Białystok, 1965, p. 24; Лауцюте Ю. О словах литовского происхождения в польском языке. – Кіб., 1971, 22(2), p. 93–94; Дзєндзєлївський Й. О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. Київ, 1969, с. 10–11.

Žodyno įžangoje Briukneris išdėsto savo pažiūras į slavų kalbų kilmę, jų santykius su kitomis indoeuropiečių kalbomis. Šia proga jis taip pat paliečia baltų ir slavų kalbų giminystės problemą. Jo nuomone, apie 1500 m. prieš m. e. baltų ir slavų protėviai išsiskyrė iš kitų indoeuropiečių ir užėmė teritoriją apie vidurinę Dneprą, Nemuną ir Vyslą. Apie 1000-tuosius metus prieš m. e. ši bendrystė (įžangybė) suskilo į baltus ir slavus. IV – V m. e. šimtmečiuose baltai suskilo į prūsus, lietuvius ir latvius.

Baltų ir slavų kalbų santykių problemai Briukneris ir anksčiau yra paskyręs įdomų straipsnį – „Baltų ir slavų kalbinė vienybė“¹¹⁴. Akstinas parašyti Briukneriui šis straipsnis buvo 1908 – 1912 m. diskusija dėl baltų ir slavų seniausiųjų santykių¹¹⁵.

Briuknerio nuomone, pagrindinis baltų ir slavų kalbų vienybės argumentas yra šių kalbų leksika, o baltų ir slavų kalbų leksika yra tokia artima, jog nėra nė vienos slaviškos šaknies, kurios nebūtų baltų kalbose, ir atvirkščiai. Baltų ir slavų kalbų kamienų darybos identiškumas, jo nuomone, yra svarbesnis baltų ir slavų kalbų vienybės argumentas negu visi K. Brugmano nurodytieji „punktai“. Šiaip Briukneris diskusiją dėl baltų ir slavų kalbų vienybės pavadino „tuščiu dalyku“, nors pats faktiškai joje dalyvavo, atstovaudamas baltų ir slavų kalbų vienybės šalininkams, tačiau ne visai sutikdamas su jų argumentacija.

Keletą įdomių straipsnių Briukneris paskelbė ir atskirais lietuvių kalbos istorijos klausimais. Iš jų galbūt pirmiausia reikėtų paminėti jo studijas apie lietuvių kalbos naujadarus¹¹⁶, M. Petkevičiaus katekizmą¹¹⁷.

Galima pridurti, jog Briuknerio straipsnis apie lietuvių kalbos naujadarus, kaip pavyzdinis jaunagramatikų metodika parengtas darbas, pateko į garsųjį K. Brugmano parašytą šios lingvistinės mokyklos manifestą¹¹⁸.

Briukneris paskelbė plačią studiją ir apie baltų bei slavų kalbų tyrinėjimo istoriją¹¹⁹.

Kaip nuopelną mūsų literatūros istorijai reikia paminėti ir tą faktą, jog Briukneris paskelbė Ezopo pasakėčios vertimo nežinomą lietuvišką rankraštį¹²⁰.

Nemaži Briuknerio nuopelnai ir senovės prūsų kalbos tyrinėjimo srityje. Jau buvo minėta, jog knygoje „Slaviški svetimžodžiai lietuvių (= baltų) kalbose“ jis paskyrė specialų skyrelį senovės prūsų kalbos slavizmams. Šią problematiką Briukneris nagrinėjo ir plačiame straipsnyje „Senovės prūsų ir lenkų kalba“¹²¹. Briukneris išaiškino kilmę ir nustatė šaltinius

¹¹⁴ Brückner A. Die lituslavische Spracheinheit. – KZ, 1914, 46, p. 217–239.

¹¹⁵ Karaliūnas. Sant., p. 13–20; Топоров. Из ист., с. 3–17.

¹¹⁶ Brückner A. Zur Lehre von den sprachlichen Neubildungen im Litauischen. – AfslPh, 1878, 3, p. 233–311.

¹¹⁷ Brückner A. Der litauisch-polnische Catechismus vom Jahre 1598. – Ten pat, 1891, 13, p. 557–590.

¹¹⁸ Звегинцев. Ист. яз., 1, с. 160.

¹¹⁹ Grundriss der indogermanischen Sprach- und Altertumskunde, Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft; B. 2. Die Erforschung der indogermanischen Sprachen. 3. Slavisch-Litauisch. Strassburg, 1917.

¹²⁰ Brückner A. Ein unbekannter litauischer Aesop. – KZ, 1910, 43, p. 374–377.

¹²¹ Brückner A. Preussisch und Polnisch. – AfslPh, 1898, 20, p. 481–518.

didelio būrio senovės prūsų kalbos žodžių. Daliai jo aiškinimų pritarė ir vėlesnieji šios kalbos tyrinėtojai, plg. pr. *rūkai* 'drabužiai' (< lenk. *rucho*), pr. *scalenix* 'paukščių šuo' (plg. liet. *skalikas* : *skālyti* < lenk. *skolić*), pr. *solthe* 'toks kepsnys' (< lenk. *calta*), pr. *supūni* 'moteris, marti' (< lenk. **żupani*), pr. *waldwico* 'riteris' (< lenk. *włodyka*) ir kt.

Briukneris vienas pirmųjų kiek plačiau tyrinėjo ir lietuvių (resp. baltų) mitologiją. Iš šios srities Briuknerio darbų pirmiausia minėtina knyga „Senovės Lietuva“ („Starożytna Litwa. Ludy i Bogi“. Warszawa, 1904).

Briukneris rašė ir lietuvių literatūros, istorijos, politikos klausimais, recenzavo įvairius su lituanistika susijusius leidinius.

Kaip žmogus Briukneris buvo labai užsidaręs, nebendravo nei su savo kolegomis, nei mokiniais. Kiek artimesni ryšiai jį siejo tik su indoeuropeistu V. Šulce, o vėliau su slavistu M. Fasmeriu. Beveik šešis dešimtmečius dirbęs Berlyne, jis nesukūrė kokios nors ryškesnės savo mokyklos. Su dauguma lenkų kalbininkų jo santykiai buvę blogi¹²². Kai 1935 m. J. Otremskis, tuo metu profesoriavęs Vilniaus universitete, dedikavo Briukneriui vieną savo darbą, pastarasis Otremskiui parašė, kad „Vilnius man malonesnis negu Krokuva – Varšuva“¹²³.

Aprėpdamas labai plačią tematiką, be galo intensyviai, dažnai skubotai dirbdamas, Briukneris neišvengė įvairių klaidų, netikslumų. Kartais jo darbams kenkė ir tam tikras subjektyvumas, polemikas, beveik į publicistiką pereinantis stilius. Dėl šių ypatybių jo veikalai neretai būdavo aštriai kritikuojami. Kritikai polemikos įkarštyje, nukrypę į antraeilius dalykus, dažnai užmiršdavo ir teigiamus Briuknerio darbų bruožus. Tačiau, nepaisant visų trūkumų, šis enciklopedinio tipo mokslininkas paliko ryškius pėdsakus įvairiose slavistikos srityse, kartu nemaža nusipelnėdamas ir lituanistikai.

ERICHAS BERNEKERIS

E. Bernekeris (Berneker) gimė 1874 m. vasario 3 d. Karaliaučiuje. Jau gimtojo miesto gimnazijoje jis išsiskyrė neeiliniais gabumais, nepaprastu darbštumu ir domėjimusi įvairiais mokslo dalykais. Dvidešimt vienerių metų jis baigė universitetą, dvidešimt ketverių – apgynė habilitacinį darbą, o dvidešimt aštuonerių – jau buvo universiteto profesorius.

Iš pradžių Bernekeris studijavo Freiburgo (i. Br.) universitete, kur jo mokytojas buvo žymus vokiečių germanistas H. Paulis. Netrukus jis persikėlė į Leipcigą. Čia Bernekeris turėjo progos klausyti paskaitų tokių mokslininkų, kaip K. Brugmanas, A. Leskynas, E. Zyversas (Sievers), V. Vuntas (Wundt). Ypač didelę įtaką Bernekeriui, kaip būsimajam slavistui ir baltistui, darė Leskynas, kurio vadovaujamas jis ir baigė universitetą.

1896 – 1899 m. Bernekeris dėstė rusų kalbą Berlyno Rytų kalbų seminare. Berlyno universitete jis apgynė ir habilitacinį darbą. 1902 m. Bernekeris tapo Prahos universiteto profesoriumi. Po septynerių metų persikėlė

¹²² Nitsch. *Ze wsp.*, p. 98–99, 105, 131–134.

¹²³ Otrębski J. Aleksander Brückner, p. 44.

į Breslau (dabartinį Wrocławą), o nuo 1911 m. iki mirties – 1937 m. kovo 15 d. – buvo Miuncheno universiteto profesorius¹²⁴.

Bernekeris buvo didelės erudicijos, plačių interesų slavistas. Be mokymosi minėtuose universitetuose, jis studijų tikslais apie metus praleido Rusijoje, kur Maskvos universitete klausė ir F. Fortunatovo paskaitų. Ilgesnį laiką gyveno Lenkijoje. Profesoriaudamas Prahoje, ypač gerai susipažino su čekų kalba ir literatūra.

1922–1929 m. Bernekeris redagavo V. Jagičiaus įsteigtą tarptautinį slavistikos žurnalą „Archiv für slavische Philologie“, kuriame buvo paskelbta ir vertingų baltistikos tyrinėjimų.

Į slavistikos mokslo istoriją Bernekeris pirmiausia įėjo kaip istorinės slavų kalbų sintaksės pradininkas¹²⁵. Iš šios srities svarbiausias jo veikalas „Slavų kalbų žodžių tvarka“ („Die Wortfolge in den slavischen Sprachen“. Berlin, 1900). Šis darbas tiek savo tyrinėjimo metodika, tiek gausiais faktais (taip pat ir lietuvių kalbos) svarbus ir baltų kalbų mokslui¹²⁶. Ne veltui šiuo veikalu taip plačiai naudojosi J. Endzelynas, rašydamas savo „Latvių kalbos gramatikos“ sintaksės skyrių¹²⁷.

Tačiau pats reikšmingiausias Bernekerio slavistikos veikalas yra „Slavų kalbų etimologinis žodynas“ („Slavisches etymologisches Wörterbuch“. Heidelberg, 1908–1913). Kurį laiką tai buvo geriausias slavų kalbų etimologinis žodynas. Gaila, jog Pirmojo pasaulinio karo baisumai, kurie tiesiogiai palietė ir mokslininką, atsiliepė jo sveikatai, ir jis nesiryžo baigti šio didžiulio darbo, teparašęs jį iki žodžio *морѣ*. 1924 m. buvo išleistas antras nepakeistas žodyno leidimas.

Bernekeris labai gausiai savo žodyne panaudojo baltų kalbų faktus. Plačiai šiuo žodynu savo mokslo darbuose naudojosi K. Būga, kuriam tas žodynas daugeliu atvejų buvo akstinas naujoms baltų kalbų etimologijoms. Prie savo studijos „Slavų – baltų etimologijos“ („Славяно-балтийские этимологии“), siunčiamos žurnalo „Русский филологический вестник“ redaktoriui, pridėtame laiške Būga rašė: „Mano 263 slavų – baltų etimologijos yra pataisymai ir papildymai Bernekerio žodynui“¹²⁸. Būgos pastabos labai pravertė vėlesniems baltų ir slavų žodžių kilmės tyrinėtojams.

Apskritai šiuodu mokslininkai yra nemaža bendradarbiavę. Bernekeris labai sielojosi dėl ankstyvos Būgos mirties. 1924 m. gruodžio 24 d. laiške Baliui Sruogai Bernekeris rašė: „Didžiai ir nuoširdžiai liūdžiu dėl Būgos... jis buvo jauno lietuvių mokslo pasididžiavimas“.

Bene daugiausia Bernekeris nusipelnė baltistikai, išleisdamas senovės prūsų kalbos paminklus. Jo parengtas visų prūsų kalbos paminklų leidimas „Prūsų kalba“ („Die preussische Sprache“. Strassburg, 1896) iki R. Trautmano knygos „Senovės prūsų kalbos paminklai“ pasirodymo buvo geriausias apibendrinamojo pobūdžio prūsistikos veikalas.

¹²⁴ Lommel H. Erich Berneker. – IJ, 1938, 22, p. 380–383; Nitsch. Ze wsp., p. 251–253; Sabaliauskas A. Erichas Bernekeris. – MK, 1974, 1, p. 37–40.

¹²⁵ Кравчук. 3 іст., с. 109.

¹²⁶ Hermann E. Litauische Studien. Berlin, 1926, p. 1–2.

¹²⁷ Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951, p. 1046–1057.

¹²⁸ Būga. R. r., 1, p. 433.

Istorinei baltų kalbų fonetikai svarbus Bernekerio straipsnis apie indoeuropiečių dvibalsio *eu* atliepimą baltų ir slavų kalbose¹²⁹.

Kaip savotišką Bernekerio ryšį su Lietuva reikia priminti ir šio vokiečių mokslininko santykius su mūsų rašytoju ir mokslininku B. Sruoga. Bernekeris buvo pagrindinis Sruogos profesorius jo studijų metu Miunchene. Jis vadovavo ir Sruogos disertacijai. Sruoga palaikė santykius su Bernekeriu ir vėliau dirbdamas Kauno universitete.

*
* *
*

Be mūsų jau plačiau aptartų XIX a. vidurio – XX a. pradžios lietuvių kalbos tyrinėtojų, dirbusių Vokietijoje, minėtini taip pat ir kiti vokiečių mokslininkai, kurie paliko vienokius ar kitokius pėdsakus lituanistikos istorijoje.

Karaliaučiaus universiteto profesorius Pėteris Bolenas (Bohlen, 1796 – 1840) 1830 m. paskelbė kitados reikšmingą darbą „Apie lietuvių kalbos ir sanskrito giminystę“ („Über die Verwandtschaft zwischen der Lithauischen und Sanskritsprache“). Jame gana vykusiai apibūdinami bendrieji lietuvių kalbos ir sanskrito bruožai. Boleną domėtis lietuvių kalba skatino ir V. Humboltas. Šiam susidomėjimui tam tikros įtakos galėjo turėti L. Rėza, drauge su Bolenu profesoriavęs Karaliaučiaus universitete. Jau po Boleno mirties buvo išspausdinta per šimtą Klaipėdos krašte jo užrašytų lietuvių liaudies dainų. Domėjosi jis ir senovės prūsų kalba.

Džonas Vilhelmas Piersonas (Pierson, 1833 – 1899), be daugelio specialių senovės prūsų kalbos tyrinėjimų, paskelbė platų straipsnį apie lietuvių kalbos žodžių atitikmenis senovės prūsų kalboje¹³⁰.

Pirmą kartą indoeuropeistikos istorijoje, nagrinėjant etimologijos problemas, tiek daug lietuvių kalbos faktų pateikiama žymiojo etimologo Augusto Fiko (Fick, 1833 – 1916)¹³¹ veikale „Indoeuropiečių prokalbės žodynas“ („Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache“. Göttingen, 1868). Vėlesnieji šio veikalo leidimai vadinosi „Lyginamuoju indoeuropiečių kalbų žodynu“ („Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen“. Göttingen, IV leid. 1890 – 1909, I – III). Baltų ir slavų kalbų santykių tyrinėtojai yra įdomus Fiko darbas „Buvusioji Europos indoeuropiečių prokalbė“ („Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas“. Göttingen, 1873). Negalima pamiršti, jog Fikas susidomėti lietuvių kalba paskatino ir A. Becenbergerį. Viename 1873 m. laiške jis Becenbergeriui rašė: „Studijuokite Jūs dabar visų pirma lietuvių ir slavų kalbas ir kartu, kiek reikiant, keltų; tai darbui kurios nors indoeuropiečių kalbos srityje yra svarbiau, negu perteklius sanskrito ir Zendo“.

¹²⁹ Berneker E. Von der Vertretung des idg. *eu* im baltisch-slavischen Sprachzweig. – IF, 1899, 10, p. 145 – 167.

¹³⁰ Pierson W. Litauische Aequivalente für altpreussische Wörter. – AM, 1870, 7, p. 577 – 602; Nachtrag zu den „litauischen Aequivalenten“. – Ten pat, 1871, 8, p. 362 – 367.

¹³¹ Bezenberger A. August Fick. – Port. of Ling., 1, p. 453 – 468 (t. p. II, 1918, 5, p. 282 – 298); Pedersen. Ling. Sc., p. 272 – 277.

Su mūsų kalbininko A. Baranausko mokslinė veikla glaudžiai susijęs vokiečių kalbininkas, ilgametis Veimaro gimnazijos mokytojas, vėliau Eisenacho gimnazijos direktorius Hugo Vėberis (Weber, 1838–1904), skatinęs Baranauską tyrinėti lietuvių tarmes, drauge su juo išleidęs „Lietuvių rytiečių tekstus“ („Ostlitauische Texte“. Weimar, 1882).

Lietuvių kalbos sintaksės problemos bendrame indoeuropiečių kalbų fone pirmą kartą taip plačiai išnagrinėtos buvo indoeuropiečių lyginamosios sintaksės pradininko Jenos universiteto profesoriaus Bertoldo Delbriuko (Delbrück, 1842–1922)¹³² veikale „Indoeuropiečių kalbų lyginamoji sintaksė“ („Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen“. Strassburg, 1893–1900, I–III), kuris įėjo į garsųjį K. Brugmano „Grundrisą“.

Getingeno ir Halės universitetų profesorius Fridrichas Bechtelis (1855–1924)¹³³ lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje pirmiausia minėtinas kaip B. Vilento „Enchiridion“ ir „Evangelijų bei epistolų“¹³⁴ išleidėjas ir šių mūsų raštijos paminklų kalbos tyrinėtojas. Lituanistika domėtis skatino jis ir savo mokinius.

Karaliaučiaus, Tiubingeno universitetų profesorius Richardas Garbė (1857–1927) yra pirmasis mokslininkas, kiek plačiau nagrinėjęs K. Širvydo raštų kalbą: 1884 m. jis su išsamia įžanga išleido šio mūsų autoriaus „Punktų sakymų“ I dalį¹³⁵.

Tiek Bechtelio, tiek ir Garbės parengti lietuvių kalbos paminklai buvo paskelbti A. Becenbergerio pradėtoje leisti baltų kalbų senųjų tekstų serijoje.

Valteris Prelvicas (Prellwitz, 1864 – ?) vienas pirmųjų plačiau tyrinėjo vokiečių kalbos skolinius baltų kalbose¹³⁶. Kartu su A. Becenbergeriu redaguotame žurnale „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen“ bei kituose leidiniuose jis paskelbė straipsnių, kuriuose liečiami ir įvairūs lietuvių kalbos leksikos bei morfologijos klausimai.

Tilžės gimnazijos mokytojas, vienas iš Lietuvių literatūros draugijos steigėjų M. Felkelis (M. I. A. Voelkel) išleido darbą „Lietuvių kalbos linksniaavimo kirčio kaita“ („Der Tonwandel in der litauischen Deklination“. Tilsit, 1873). Jis taip pat parašė lietuvių kalbos vadovėlį („Litauisches Elementarbuch“. Heidelberg, 1879), knygelę apie Kuršių Neringos latvių kalbą („Die lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung“. Heidelberg, 1879) ir kt. Tačiau šiam entuziastui trūko geresnio lingvistinio pasiruošimo.

Lietuvių kalbos leksikos tyrinėjimui labai reikšmingas veikalas buvo H. Frišbyro (Frischbier) „Prūsų žodynas“ („Preussisches Wörterbuch“. Berlin, 1882–1883, I–II): šiame Rytų Prūsijos vokiečių kalbos žodyne užfiksuota gana daug lituanizmų.

¹³² Hermann E. Berthold Delbrück. – Port. of Ling., 1, p. 489–496 (t. p. II, 1922, 8, p. 259–266).

¹³³ Sittig E. Friedrich Bechtel. – IJ, 1926, 10, p. 414–421.

¹³⁴ Bechtel F. Bartholomäus Willent's litauische Übersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien. Göttingen, 1882.

¹³⁵ Garbe R. Szyrwid's Punkty Kazán. Göttingen, 1884.

¹³⁶ Prellwitz W. Die deutschen Lehnwörter im Preussischen und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Litauischen. Göttingen, 1891.

Keletą įdomių baltistikos straipsnių paskelbė ir žymus vokiečių germanistas ir indoeuropeistas V. Štreitbergas (1864–1925)¹³⁷.

Mažiau ar daugiau reikšmingų lietuvių kalbos mokslui darbų šiuo metu taip pat paskelbė E. Levis (Lewy), H. Lomelis, E. Fiorstemanas (Förstemann), R. Hasenkampas (Hassencamp) ir kiti vokiečių mokslininkai.

¹³⁷ Streitberg W. Der Genetiv Pluralis und die baltisch-slavischen Auslautgesetze. – IF, 1892, 1, p. 259–299; Vokalkürzung im Baltischen. – Ten pat, 1893, 2, p. 415–435; Vokaldehnung vor tautosyllabischen *-ns* im Baltischen. – Ten pat, 1894, 3, p. 148–156.

LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMAS KITOSE EUROPOS ŠALYSE (DANIJA, PRANCŪZIJA, ŠVEICARIJA, OLANDIJA, NORVEGIJA, ŠVEDIJA, SUOMIJA, VENGRIJA)

Esame pastebėję, kad XIX ir XX a. pradžioje iš Europos kalbininkų lietuvių kalbą ypač sėkmingai tyrinėjo vokiečiai. Tačiau XIX a. pabaigoje svarbūs lyginamosios kalbotyros centrai formuojasi ir kitose Europos šalyse. K. R. Rasko tradicijos labai palankią dirvą randa Danijos mokslininkų tarpe. Ne veltui pabrėžiama, jog nė viena tauta proporcingai jos didumui nėra davusi tiek daug kalbos mokslui, kaip danai. Rimtu vokiečių universitetų konkurentu taip pat tampa Paryžius, kuris jau mūsų laikais, anot taiklaus lenkų indoeuropeisto J. Kurilovičiaus palyginimo, pasidarė tikra lyginamosios kalbotyros Meka. Kartu su plintančia lyginamąja kalbotyra auga domėjimasis ir lietuvių kalba.

Lietuvių kalbos tyrinėjimų paskelbia danų, šveicarų, prancūzų, suomių, olandų ir kitų tautų mokslininkai. Šie mokslininkai dažniausiai nebuvo vien lietuvių ar apskritai baltų kalbų specialistai. Tačiau jie buvo gerai susipažinę su lietuvių kalbos pagrindais, ne vienas jų lankėsi Lietuvoje, lietuvių kalbą dėstė savo šalių aukštosiose mokyklose, skatino šia kalba domėtis savo mokinius.

Ypač daug lietuvių kalbos mokslui tuo metu nusipelnė danas V. Tomsenas, šveicaras F. de Sosiūras, prancūzai A. Mejė ir R. Gotjo, suomis J. Mikola.

VILHELMAS TOMSENAS

V. Tomsenas (Thomsen) gimė 1842 m. sausio 25 d. Kopenhagoje. Labai anksti susidomėjo kalbotyra. Dar neįstojęs į universitetą, jau skaitė sanskritiškai, arabiškai, buvo išstudijavęs K. R. Rasko darbus. 1859 m. pradėjo studijuoti Kopenhagos universitete, tiesa, iš pradžių teologiją, bet greitai atsidėjo vien kalbotyros studijoms. Tais tikslais Tomsenas lankėsi Helsinkio, Peterburgo, Leipcigo, Prahos, Vienos, Budapešto, Paryžiaus universitetuose.

1869 m. už darbą „Gotų kalbos klasių įtaka suomių kalbai“ („Den gotiske Sprogklasser indflydelse paa den finske“)¹ Tomsenui buvo suteiktas daktaro laipsnis. 1871 m. jis pradėjo dirbti Kopenhagos universitete. 1887 m. – ordinarinis profesorius. Šias pareigas ėjo iki 1913 m.

¹ Šis Tomseno darbas buvo E. Zyverso išverstas į vokiečių kalbą tokiu pavadinimu: „Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen“ (Halle, 1870).

Mirė Tomsenas Kopenhagoje 1927 m. gegužės 12 dieną².

Tomsenas buvo labai universalus kalbininkas, palikęs kapitalinių tyrinėjimų indoeuropiečių, finougrių ir tiurkų kalbotyroje. Tai tiesiog unikalus mokslo istorijos atvejis.

1928 m. Tarybų Sąjungos Mokslų Akademija, minėdama pirmąsias Tomseno mirties metines, jam pagerbti išleido knygą³. Joje keliami mintis, kad Tomsenas buvęs ne tik vienas didžiausių savo epochos kalbininkų, bet ir apskritai mokslininkų. Tomseno mokslinių interesų platumą gražiai iliustruoja ir anoje knygoje išspausdinti straipsniai: „Tomsenas ir Vidurinės Azijos istorija“, „Tomsenas ir tiurkologija“, „Tomsenas apie seniausią Rusijos istorijos periodą“, „Tomsenas — germanistas“. Žinoma, ir tie straipsniai dar pilnai neapėmė danų mokslininko interesų platumo.

1893 m. Tomsenas iššifavo XVIII a. pietiniame Sibire, Aukštutinio Jenisejaus pakrantėse, rastus ant akmenų ir uolose iškaltus įrašus⁴, kurie suteikė įdomių žinių apie VII—VIII m. e. a. Vidurinės Azijos klajoklius.

1876 m. Anglijoje, Oksfordo universitete, jis skaitė paskaitų ciklą apie rusų valstybės pradžią. Šios paskaitos 1877 m. atskira knyga buvo išleistas Anglijoje, o vėliau išverstos į vokiečių, švedų, rusų, danų kalbas.

Labai populiarai ir Tomseno „Kalbotyros istorija“ („Sprogvidenskabens historie“. Köbenhavn, 1902), kuri buvo išversta į vokiečių, rusų kalbas⁵.

Į lietuvių kalbos tyrinėjimo istoriją Tomsenas pateko tik dėl vienos savo knygos — tai klasikinis jo veikalas „Ryšiai tarp finų ir baltų (lietuvių — latvių) kalbų“ („Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog“. Köbenhavn, 1890; praktiškai knyga pasirodė 1893 m.).

Baltų ir finougrių kalbų santykius Tomsenas epizodiškai jau buvo lietus ir savo daktaro disertacijoje. 1877 m. Danijos Karališkosios mokslo draugijos posėdyje apie šių kalbų santykius jis skaitė pranešimą, kuris 1885 m. jau buvo išaugęs į ištisą veikalą.

Suomių kalbininkas E. N. Setialia (Setälä) yra vaizdingai pasakęs, jog Tomsenas minėtu veikalu padėjo pamatinį akmenį suomių priešistorėi. Nepaprastai svarbus šis veikalas yra ir senajai baltų kalbų istorijai tyrinėti.

Prieš pasirodant Tomseno veikalui jau buvo paskelbta keletas mažesnės apimties darbų, įvairių straipsnių, kuriuose tyrinėjami baltų ir finougrių kalbų leksiniai santykiai. Tačiau danų mokslininko veikalas buvo visai naujas šios mokslo srities etapas.

Tomsenas išnagrinėjo 226 baltų kalbų skolinius finougrių kalbose (plg. suom. *halla* 'šalna', *hanhi* 'žąsis', *heimo* 'šeima', *heinä* 'šienas', *kirves* 'kirvis', *oinas* 'avinas', *pelu* 'pelai', *ratas* 'ratas', *vuohi* 'ožys' ir kt.) ir 180 finougrių skolinių baltų (daugiausia latvių) kalbose (*Jelgava*, *kāzas* 'vestuvės', *launags* 'pavakariai', *maksa* 'kaina', *rija* 'jauja' ir kt.). Dėl da-

² Sandfeld K. Vilhelm Thomsen. — Port. of Ling., 1, p. 496—503 (t. p. II, 1929, 13, p. 385—392); Wulff K. Vilhelm Thomsen. — Ten pat, 1922, 8, p. 257—259; Sa-baliauskas. Ž. atg., p. 56—61.

³ Памяти В. Томсена. Л., 1928.

⁴ Добльхофер Э. Знаки и чудеса. М., 1963, с. 332—359.

⁵ Thomsen V. Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19 Jahrhunderts. Halle, 1927; Томсен В. История языковедения до конца XIX века. М., 1938.

lies šių skolinių kilmės abejojo pats Tomsenas. Tačiau didesnė jų dalis nekelia abejonių ir mūsų laikų mokslininkams.

Ižanginėje veikalų dalyje Tomsenas detalai aptarė šių skolinių lyginamąją fonetiką, tiesiog nustatė dėsnius, kokie garsai turėjo atliepti vienu ar kitu kalbų garsus, kaip jie keitėsi.

Metodologiniu atžvilgiu Tomseno veikalas yra svarbus ne tik baltų ar finougrių kalbų tyrinėtojams, jis reikšmingas nagrinėjantiems bet kurių kalbų leksinius ryšius⁶. Šio veikalų reikšmė nesiriboja vien kalbotyra – įdomių faktų jis pateikia ir istorikams.

Nemaža mokslininkų (J. Kalima, E. Nieminenas, P. Aristė, K. Abenas, V. Zepsas) baltų ir finougrių santykius tyrinėjo ir pastaraisiais dešimtmečiais. Jie koregavo ne vieną Tomseno teiginį. Pavyzdžiui, Tomsenas baltų kalbose surado tik 180 finougrių skolinių, o estų kalbininkas K. Abenas, savo disertacijoje⁷ mini apie 500 žodžių, kurie į latvių kalbą pateko iš Pabaltijo finų, daugiausia lyvių ir estų, kalbų. Tam tikrų priekaištų Tomsenui pareiškta ir dėl skolinių chronologijos: pastarasis juos datavo paskutiniais prieš m. e. ir pirmaisiais m. e. šimtmečiais – kiti tyrinėtojai linkę datuoti gerokai ankstesniu laiku. Tačiau reikia nepamiršti, kad baltų kalbos, ypač lietuvių ir latvių tarmės, tuo metu, kai Tomsenas rašė savo veikalą, buvo maža ištyrinėtos.

Tomseno darbu savo lietuvių kalbos istorijos tyrinėjimuose daug kur rėmėsi K. Būga. Šį darbą labai vertino J. Endzelynas. Apskritai, kaip prisimena Endzelyno mokiniai, apie šį danų kalbininką Endzelynas kalbėdavo su didžiule pagarba, primindavo, jog jis (kaip ir F. Fortunatovas) nėra parašęs nei vieno žodyno, nei vienos gramatikos, cituodavo K. Brugmano žodžius, jog „Tomsenas mielai eina ten, kur kiti negali ar nenori eiti“, taip pat paskutinį Tomseno „Kalbotyros istorijos“ sakinį: „Inter virtutes grammaticae habebitur aliqua nescire“ („Viena iš gramatikos dorybių yra ko nors nežinoti“). Šiuos romėnų filologo Kvintiliano žodžius ir pats Endzelynas buvo įrašęs savo „Lettische Grammatik“ tituliniam puslapyje⁸.

Kai 1912 m. Tilžės Lietuvių literatūros draugija Tomseną išrinko garbės nariu, jis šios draugijos pirmininkui A. Kuršaičiui parašė laišką, kuriame priminė, jog pirmą kartą su lietuvių kalba susipažino neturėdamas dvidešimties metų. Nuo to laiko, – rašė Tomsenas, – su didžiausiu interesu domėjaisi šia „nuostabia kalba“, skaičiau apie ją paskaitas, o didžiausias mano džiaugsmas buvo tyrinėti jos priešistorę. Įdomu, kad šis laiškas neseniai pasiekė Tarybų Lietuvą. Radęs savo tėvo archyve, jį atsiuntė akademikui J. Balčikonui A. Kuršaičio sūnus Arminas Kuršaitis.

FERDINANDAS DE SOSIŪRAS

F. de Sosiūras (de Saussure), be abejo, buvo vienas iš žymiausių tiek lyginamosios, tiek ir apskritai kalbotyros atstovų. Jo nuopelnai lingvis-

⁶ Pedersen. Ling. Sc., p. 106.

⁷ Aben K. Eesti ja liivi laenuid läti sõnavaras. Tartu, 1947 (rankraštis).

⁸ Kableka J. Iš prof. J. Endzelyno baltų filologijos įvado paskaitų. – Ž. ir žm., p. 173.

tikai kartais lyginami su M. Koperniko nuopelnais astronomijai ar A. Einšteino – fizikai⁹.

Jugoslavų kalbininkė M. Ivič, turbūt populiariausios šiuo metu kalbotyros istorijos autorė, taip apibūdina Sosiūrą: „Dėl tvirtos individualybės, didelio, originalaus lingvistinio talento, aiškaus polinkio į teoriją ir milžiniškos įtakos savo mokiniams jis tapo ne tiktai reikšmingos mokyklos (vad. *Ženevos mokyklos*), bet ir ištisos epochos kalbos moksle kūrėju: jo idėjomis, kurias jis pirmasis viešai ir sugestyviai gynė, remiasi visa šiuolaikinė struktūrinė lingvistika“¹⁰.

Sosiūras gimė 1857 m. lapkričio 26 d. Ženevoje prancūzų kilmės didikų šeimoje (XVI a. religinių kovų metu Sosiūro proseneliai iš Lotaringijos persikėlė į Šveicariją). Iš šios giminės kilo nemaža žymių Šveicarijos mokslininkų, menininkų, visuomenės veikėjų. Sosiūras, 1875 m. įstojęs į Ženevos universitetą, studijavo ne tik klasikinę filologiją, filosofiją, meno istoriją, bet ir chemiją bei fiziką. 1876 m. rudenį jis persikėlė į Leipcigą. Studijuodamas Leipcige, Sosiūras parašė garsųjį savo darbą „Senosios indoeuropiečių kalbų balsių sistemos tyrinėjimas“ („Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes“. Leipzig, 1879), kuriam, J. Lojos žodžiais tariant, buvo lemta vainikuoti visus jaunagramatikų tyrinėjimus¹¹. Ši knyga pasirodė 1878 m. pabaigoje (nors išleidimo metai pažymėti 1879), taigi jos autoriui buvo sukakę vos dvidešimt vieneri metai. 1878–1879 m. Sosiūras studijavo Berlyno universitete. 1879 m. gale vėl grįžo į Leipcigą, kur 1880 m. vasario mėnesį su pagyrimu išlaikė daktaro egzaminus ir apgynė disertaciją.

Sosiūro disertacija „Apie absoliutinio genetyvo vartojimą sanskrite“ („De l'emploi du génitif absolu en sanscrit“. Genève, 1881) toli gražu neprilygo jo studentiškam darbui apie indoeuropiečių vokalizmą. Anot A. Mejė, tai buvo „paprastas techninis aprašymas“. Nors, antra vertus, šis darbas rodo, kaip puikiai jo autorius buvo išstudijavęs sanskritą.

1880 m. Sosiūras atvyko į Paryžių. Čia su vienu mokslo metų (1889–1890) pertrauka darbavosi iki 1891 m. Paryžiuje jis išugdė ištisą plejadą prancūzų lingvistų, tarp kurių pirmiausia minėtini A. Mejė ir M. Gramonas (Grammont, 1866–1946).

1889 m. Sosiūrai buvo pasiūlyta katedros vedėjo vieta Paryžiaus Aukštojoje mokykloje (École des Hautes Études) su sąlyga, jeigu jis priims prancūzų pilietybę. Tačiau Sosiūras vis dėlto nutarė grįžti į tėvynę. 1891 m. jis buvo paskirtas Ženevos universiteto indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos profesoriumi.

Profesoriaudamas Ženevoje, Sosiūras išugdė du pasaulinio masto šveicarų kalbininkus: stilistikos mokslo pradininką Š. Bali (Bally, 1865–1947) ir A. Sešė (Sechehaye, 1870–1946), pagarsėjusį darbais iš psichologijos ir kalbos mokslo santykių.

⁹ Ullmann S. Language and Style, nurodoma iš: Readings in Modern English Lexicology. Leningrad, 1969, p. 10; Karaliūnas S. Ferdinandas de Sosiūras. – Ž. ir žm., p. 161.

¹⁰ Ivič. Ling. kryp., p. 124.

¹¹ Loja. V. vėst., p. 133.

Ženevoje Sosiūras 1906–1912 m. tris kartus skaitė kalbos bendrosios teorijos kursą, kurio dėl ligos nespėjo parengti spaudai. Šis kursas Sosiūro mokinių buvo išleistas po autoriaus mirties. Tai ir buvo tas veikalas, kuris suvaidino didžiulį vaidmenį pasaulio kalbos mokslo raidoje.

F. de Sosiūras mirė Ženevoje 1913 m. vasario 22 d. Dėl sunkios ligos jau nuo 1912 m. vasaros semestro jis neskaitė paskaitų¹².

Su Sosiūro vardu, galima sakyti, yra susijusios trys lingvistinės mokyklos ar kryptys: Ženevos mokykla, Prancūzų lingvistinė mokykla, ypač vadinamoji „sociologinė lingvistika“, ir Kopenhagos mokykla¹³.

Ženevos lingvistinė mokykla nuo 1941 m. leidžia specialų žurnalą, kurį pavadino „Ferdinando de Sosiūro sąsiuviniais“ („Cahiers Ferdinand de Saussure, publiés par la Société genevoise de linguistique“).

Lietuvių kalba Sosiūras susidomėjo jau pačioje mokslinės veiklos pradžioje. Garsiajame jaunystės dienų veikale „Senosios indoeuropiečių kalbų balsių sistemos tyrinėjimas“ jis ne tik operuoja lietuvių kalbos duomenimis, bet ir sprendžia tiesiogiai su lietuvių kalbos istorija susijusias problemas, pavyzdžiui, nustato, jog lietuvių kalbos junginys *ir* atitinka indų – graikų – lotynų *ro – ra*.

Apskritai šis Sosiūro veikalas svarbus lietuvių kalbos fonetikos prostorei, kuri savaime yra indoeuropiečių fonetikos proistorės dalis. Tuo veikalu remiasi visa vadinamoji laringalų teorija¹⁴, be kurios šiandien neįmanoma spręsti indoeuropiečių vokalizmo bei žodžio šaknies problemų.

Tikras lyginamosios kalbotyros triumfas buvo, kai danų kalbininkas H. Hendriksenas 1941 m. paskelbė darbą, kuriame įrodoma, kad specifinis gerklinis garsas hetitų kalboje (Sosiūro laikais tokios indoeuropiečių kalbos dar niekas nežinojo) yra kaip tik tose pozicijose, su kuriomis Sosiūras siejo tam tikro indoeuropiečių kalbų nežinomos kokybės paslaptingo garso pasirodymą (Sosiūras jį žymėjo *A)¹⁵. Vadinasi, tai, ką Sosiūras 1878 m. pagrindė teoriškai, po 63 metų buvo įrodyta praktiškai.

Lietuvių kalbos problemas Sosiūras lieté ne tik tyrinédamas bendruosius indoeuropeistikos klausimus; lietuvių kalbai jis yra paskyręs ir specialių studijų. Dar daugiau, jeigu mes palyginsime šio mokslininko nuopelnus atskirų indoeuropiečių kalbų tyrinėjimui, tai turbūt neapsiriksim teigdami, kad į lietuvių kalbos mokslą Sosiūro indėlis yra pats didžiausias.

Ypač vertingi Sosiūro lietuvių kalbos akcentologijos tyrinėjimai. Šių tyrinėjimų pradžia yra 1889 metai: tų metų birželio 8 d. Paryžiaus

¹² Streitberg W. Ferdinand de Saussure. — Port. of Ling., 2, p. 100–110 (t. p. II, 1915, 2, p. 203–213); Gauthiot R. Notice. — Ten pat, p. 87–91; Meillet A. Notice. — Ten pat, p. 92–100; Mauro T. de. — In: Saussure F. de. Cours de linguistique général. Paris, 1972, p. 319–404; Mounin. La ling., p. 48–68; Szemerényi. Richt., p. 19–52.

¹³ Звегинцев. Ист. яз., I, с. 321–322.

¹⁴ Пизани В. Общее и индоевропейское языкознание. — Общ. и инд. яз., с. 129–135; Lindeman F. O. Einführung in die Laryngaltheorie. Berlin, 1970.

¹⁵ Hendriksen H. Untersuchungen über die Bedeutung des Hethitischen für die Laryngal-Theorie. Det kgl. Danske Vidensk. Selskab. Hist.-filolog. Medd. Copenhagen, 1941, 28, 2; 1927 m. tiesioginę šių garsų sąsają nurodė ir J. Kurilovičius, plg. Ivič. Ling. kryp., p. 126.

Lingvistų draugijoje Sosiūras padarė pranešimą apie lietuvių akcentologiją¹⁶. Pranešimo pagrindu buvo parašytas straipsnis, kuris 1894 m. paskelbtas Lingvistų draugijos darbuose¹⁷.

Šioje studijoje Sosiūras mėgina įrodyti, kad F. Kuršaičio skiriamos dvejopos lietuvių kalbos priegaidės yra iš esmės susijusios ne su senuoju kirčio (d'accent) skirtumu, bet su skiemens ilgumu ar trumpumu (quantité). Jo nuomone, lietuvių kalbos tvirtapradė priegaidė yra ten, kur buvo senieji indoeuropiečių ilgieji balsiai ar dvibalsiai, taip pat ilgieji skiemeniniai sklandieji ar nosiniai garsai, tvirtagalė priegaidė – kur buvo trumpieji dvibalsiai ir trumpieji sklandieji ar nosiniai garsai. Straipsnio gale buvo pažymėta, kad jis bus tęsiamas, tačiau tęsinio Sosiūras neišspausdino. Tiesa, kaip į darbo tęsinį iš dalies galima žiūrėti į kitus du jo straipsnius. Kaip vėliau matysime iš Sosiūro laiško, apie lietuvių kalbos akcentologiją jis buvo ketinęs rašyti knygą. Jos neparašė, tačiau kitam Sosiūro straipsniui buvo lemta tvirtai įeiti į baltų, taip pat ir slavų, kalbų akcentologijos tyrinėjimo istoriją. Apie šį straipsnį tarybinis kalbininkas, lietuvių akcentologijos tyrinėtojas V. Ilič-Svityčius rašė: „Jo (F. de Sosiūro. – A. S.) nedidelis straipsnis daugeliui dešimtmečių į priekį nustatė baltų akcentologijos tyrinėjimų kryptį. Sosiūras sąmoningai atsisakė išorinio lietuvių kalbos medžiagos gretinimo su kitų indoeuropiečių kalbų duomenimis. Jis, analizuodamas akcentuacines lietuvių kalbos vardažodžio paradigmas, pritaikė vidinės rekonstrukcijos metodą ir sukūrė savo argumentacija nepriekaištingą schemą, paaiškinančią skirtingą kirčio vietą įvairiose akcentuacinėse paradigmosė“¹⁸.

Šis Sosiūro straipsnis paskelbtas 1896 m.¹⁹ Jame buvo suformuluotas mūsų akcentologijos dėsnis, jog: „Tam tikru metu prieš dialektinį susiskaldymą... kirtis kėlėsi paprastai vienu skiemeniu į priekį, jeigu jis buvo tvirtagalė priegaidė turinčiame skiemenyje, o sekantis skiemo turėjo tvirtapradę priegaidę“. Kaip matome, šis dėsnis remiasi prielaida, kad kažkada ne tik kirčiuotieji, bet ir nekirčiuotieji skiemenys turėjo skirtingas priegaides. Pirmą kartą Sosiūras minėtą dėsni paskelbė 1894 m. rugsėjo 8 d. Ženevoje X orientalistų suvažiavime padarytame pranešime²⁰.

Savarankiškai šį dėsni baltų ir slavų kalbose atrado ir Fortunatovas. Todėl pagrįstai šis dėsnis mūsų literatūroje dažniausiai ir vadinamas Sosiūro – Fortunatovo dėsniu²¹.

¹⁶ Saussure F. de. Recueil des publications scientifiques. Heidelberg, 1922, p. 602.

¹⁷ Saussure F. de. À propos de l'accentuation lituanienne. – MSL, 1894, 8, p. 425 – 446; Recueil des publications scientifiques, p. 490–512.

¹⁸ Илич-Свитыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском. М., 1963, с. 10.

¹⁹ Saussure F. de. Accentuation lituanienne. – IFAnz., 1896, 6, p. 157–166; Recueil des publications scientifiques, p. 526–538.

²⁰ Saussure F. de. Recueil des publications scientifiques, p. 604. Viename iš ano suvažiavimo aprašymų nurodoma, kad šio pranešimo ne prancūzas „gaila, mažą tegalėjęs suprasti, nes jis labai tyliau balsu buvo perskaitytas“, plg. IFAnz., 1895, 5, p. 110.

²¹ Plačiau apie šį dėsni plg. Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968, p. 31–33; Karaliūnas S. Baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimu (I. De Sosiūro – Fortunatovo dėsnis). – MA Darbai, 1966, 1(20), p. 167–177; Илич-Свитыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском, с. 10–17.

Sosiūro akcentologijos darbai rodo, kad jis labai gerai buvo išstudijavęs lietuvių kalbą, puikiai susipažinęs su ano meto lituanistine literatūra, senaisiais lietuvių kalbos paminklais, vykusiai operavo lietuvių kalbos tarmių faktais. Iš Sosiūro laiškų galima spręsti, kokį milžinišką paruošiamąjį darbą jis buvo atlikęs, kol parašė minėtus straipsnius²².

Apskritai šie Sosiūro straipsniai po F. Kuršaičio lietuvių kalbos priegaidžių aprašymo turbūt buvo pats svarbiausias XIX a. lietuvių akcentologijos pasiekimas.

Istorinei lietuvių kalbos gramatikai svarbus Sosiūro straipsnis apie lietuvių kalbos priebalsinio kamieno daugiskaitos vardininką ir vienaskaitos kilmininką, paskelbtas 1894 m. ir dedikuotas A. Leskynui²³. Šiame straipsnyje tyrinėjama žodžio galo ir kai kurių galūnių balsio sinkopės problema. Remdamasis detaliam M. Mažvydo, M. Daukšos, K. Širvydo, B. Vileto raštų, tautosakos, tarminių tekstų analize, Sosiūras parodo priebalsinio kamieno galūnės *-es* nykimo procesą.

Vieną straipsnį Sosiūras parašė ir lietuvių etimologijos klausimais²⁴. Būtent, jis mėgino paaiškinti lietuvių kalbos žodžio *kùms̃tis* (*kùms̃tė*) kilmę. Sosiūro nuomone, liet. *kùms̃tė* kilusi iš formos **punkstė*, kuri atitinkanti rus. *пѣсть* 'plaštaka, kumštis', vok. *Faust* 'kumštis', o visi šie kumščio pavadinimai savo ruožtu būtų sietini su indoeuropiečių skaitvardžiu, reiškiančiu '*penki*' (plg. liet. *penki*, rus. *пѣмь* ir t. t.). Nepaisant kai kurių abejonių, iki šiol ši Sosiūro etimologija yra pats populiariausias liet. *kùms̃tis* kilmės aiškinimas.

Sosiūras tam tikrą duoklę atidavė ir senovės prūsų kalbai. Prūsų kalbos klausimais jis paskelbė tris nedidelės apimties straipsnius, kuriuose nagrinėjo įvairias prūsų kalbos morfologijos bei žodžių darybos problemas²⁵.

Sosiūras lietuvių kalbą yra dėstęs ir Paryžiaus bei Ženevos aukštosiose mokyklose. Paryžiuje lietuvių kalbos kursą jis skaitė 1888–1889, o Ženevoje 1901–1902 mokslo metais.

Yra duomenų, jog Sosiūras lankėsi Lietuvoje (veikiausiai pas Rytų Prūsijos lietuvius). Vieni teigia, kad čia jis buvo atvykęs 1879 m. po savo studijų Berlyne, kiti mano, kad po daktarinės disertacijos gynimo, t. y. 1880 m.²⁶

Kaip įdomų faktą reikia paminėti ir Sosiūro laišką mūsų kalbininkui K. Jauniui. Šį laišką lotynų kalba Sosiūras, J. Bodueno de Kurtenė para-

²² Слюсарева Н. А. О письмах Ф. де Соссюра к И. А. Бодуэну де Куртенэ. — *Blт.*, 1970, 6(1), p. 117–124.

²³ Saussure F. de. Sur le nominatif pluriel et le génitif singulier de la déclinaison consonantique en lituanien. — *IF*, 1894, 4, p. 456–470; *Recueil des publications scientifiques*, p. 513–525.

²⁴ Saussure F. de. Lituanien *kùms̃tė* 'le poing'. — *MSL*, 1893, 7, p. 93; *Recueil des publications scientifiques*, p. 463.

²⁵ Saussure F. de. Vieux prussien *siran* 'le cœur'; Traitement de l'*ū* en vieux prussien; Les féminins en *-ū* du vieux prussien. — In: *Recueil des publications scientifiques*, p. 443–447.

²⁶ Слюсарева Н. А. Указ. соч., с. 118; Mauro T. de. Notes biographiques et critiques sur F. de Saussure. — In: Saussure F. de. *Cours de linguistique générale*. Paris, 1972, p. 331–332; Godel R. À propos du voyage de F. de Saussure en Lituanie. — *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 1973, 28, p. 7–24.

gintas, parašė 1889 m. lapkričio 23 d. Jame, be kita ko, sakoma: „Kai pradėjau rašyti knygelę apie lietuvių kalbos kirčius (de accentibus), pasigedau daugelio būtinų dalykų, praleistų dėl gramatikų apsilėidimo, todėl labai troškau, jei tik būtų galima, iš pačių lietuvių lūpų išgirsti teisybę ir gerai išdėstyti. Taip pat ir Paryžiuje suradau daug lietuvių tautybės žmonių ir supratau, kad beveik visų jų kalba taip iškraipyta lenkiško tarimo, kad kažin ar galima tikėtis iš jų kokios pagalbos“.

Laišką baigdamas, Sosiūras rašė: „Kadangi nemoku lenkų ir rusų kalbų, norėčiau, kad pamėgintum man atsakyti lotynų, vokiečių arba prancūzų kalbomis, tačiau mieliausia būtų gauti lietuvišką laišką, ypač jei jis būtų sukirčiuotas“²⁷.

Susijaudino K. Jaunius, gavęs Sosiūro laišką, ir, matyt, skubiai sėdo rašyti atsakymą. „Sunku pasakyti, kiek aš gavau dėžiaugsmo iš Tamstos rašto! ir neįmanu, kaip (reiks) atsigerinti Boduenui de Courtenay už tą didelę malonę, kad jis teikė Tamstai mane prirodyti...“²⁸, — rašė K. Jaunius. Deja, parašęs ilgą įžangą, laiško nebaigė ir Sosiūrai niekada jo neišsiuntė... Čia jau kaltas K. Jaunius charakteris.

Lituanistikos klausimais Sosiūras susirašinėjo su J. Boduenu de Kurtenė, žymiuoju čekų kalbininku J. Zubatu²⁹.

Šių dienų kalbotyrai, kaip minėta, daugiausia įtakos turėjo po mirties (1916 m.) išleistas Sosiūro veikalas „Bendrosios kalbotyros kursas“. Ši knyga buvo sudaryta iš Sosiūro mokinių užrašų. Ją redagavo Š. Bali ir A. Sešė³⁰.

Net ir šioje knygoje, kuri iš esmės skirta kalbos teorijos problemoms, Sosiūras dviejose vietose užsimena apie lietuvių kalbą, pabrėždamas jos reikšmę indoeuropiečių kalbotyrai. „Lietuvių kalba..., — rašo Sosiūras, — rašto paminklais paliudyta tik nuo 1540 metų, tačiau ir šioje vėlyvoje epochoje ji pateikia apskritai tiek pat tikrą indoeuropiečių prokalbės vaizdą, kaip III amžius prieš m. e. lotynų kalba“³¹.

Šis pagrindinis, į daugelį pasaulio kalbų išverstas Sosiūro veikalas, žinoma, taip pat prisideda prie lietuvių kalbos populiarinimo³².

²⁷ Kalbininko Kazimiero Jaunius rankraštiniis palikimas. Parengė S. Skrodenis. V., 1972, p. 115–120.

²⁸ Ten pat, p. 96. Leidinio rengėjai, būdami labai atsargūs, šį K. Jaunius laišką priskyre prie laiškų „nežinomiems asmenims“, tačiau nekyla, atrodo, abejonių, kad jis buvo rašytas Sosiūrai.

²⁹ Piročkinas A. F. de Sosiūro laiškas J. Zubatui. — Blt., 1973, 9(2), p. 199–202.

³⁰ Saussure F. de. Cours de linguistique générale. Genève, 1916. Apie šios knygos reikšmę kalbotyrai plg.: Ivič. Ling. kryp., p. 126–131; Karaliūnas S. Ferdinandas de Sosiūras. — Ž. ir žm., p. 161–168; Hjelmslev L. Essais linguistiques. Copenhagen, 1959, p. 90–91; Loja. V. vēst., p. 135–140; Helbig. Gesch., p. 33–48; Mauro T. de. Notes biographiques et critiques sur F. de Saussure. — In: Saussure F. de. Cours de linguistique générale, p. 353–404; Будагов Р. А. Из истории языкознания (Соссюр и соссюрианство). М., 1954; Чикобава А. С. Проблема языка как предмета языкознания. М., 1959, с. 96–125; Слюсарева Н. А. Теория Ф. де Соссюра в свете современной лингвистики. М., 1975; Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974, с. 47–59.

³¹ Saussure F. de. Cours de linguistique générale. Paris, 1972, p. 45.

³² 1977 m. Maskvoje rusų kalba išleisti pagrindiniai Sosiūro raštai „Труды по языкознанию“. Knygoje pateikiamas platus jos parengėjo A. Holodovičiaus straips-

Į kalbos mokslo istoriją pateko ir Ferdinando de Sosiūro brolis matematikos profesorius Renė de Sosiūras. Jis yra parašęs darbų apie dirbtinės kalbos problemas, sukūręs šios kalbos (panašios į esperanto bei ido) projektą.

ANTUANAS MEJĖ

Iš tiesioginių F. de Sosiūro mokinių lituanistikai daugiausia nusipelnė A. Mejė (Meillet) – pati ryškiausia prancūzų kalbotyros figūra.

Mejė gimė 1866 m. lapkričio 11 d. vidurio Prancūzijos mieste Mulene (Moulins). 1889 m. lyginamosios kalbotyros studijas baigė Paryžiaus Aukštojoje mokykloje (École des Hautes Études), kur jo mokytojas buvo F. de Sosiūras. Baigęs studijas, Mejė paliekamas dirbti šioje mokykloje Sosiūro pavaduotoju. 1891 m. Sosiūrai perėjęs dirbti į Ženevos universitetą, Mejė paskiriamas į savo mokytojo vietą. Nuo 1899 m. jis dirba ir kitose aukštojoje mokykloje – Prancūzijos koledže (Collège de France). 1902–1906 m. Mejė buvo ir Paryžiaus Rytų kalbų mokyklos (École des Langues Orientales) armėnų kalbos profesorius.

1924 m. Mejė buvo išrinktas Prancūzijos instituto Mokslų akademijos nariu. Jis taip pat buvo ilgametis Paryžiaus lingvistų draugijos pirmininkas ir jos biuletenio („Bulletin de la Société de Linguistique de Paris“) redaktorius. Mejė įsteigė Paryžiuje slavistikos institutą (Institut d'Études Slaves) ir redagavo šio instituto organą „Revue des Études Slaves“ („Slavų kalbų tyrinėjimų žurnalas“).

Keliolika užsienio mokslų akademijų ar kitų mokslo įstaigų Mejė buvo išsirinkusios savo nariu ar garbės nariu. Be kita ko, 1906 m. jis buvo išrinktas Rusijos Mokslų akademijos nariu, o vėliau Tarybų Sąjungos Mokslų Akademijos nariu korespondentu.

Mejė mokslinis palikimas iš tikrųjų yra milžiniškas – 24 knygos ir 540 straipsnių, neskaičiuojant daugybės smulkių recenzijų.

A. Mejė mirė 1936 m. rugsėjo 21 d. Šatomejano (Chateameillant) mieste. Palaidotas gimtajame Mulene³³.

Mejė buvo vienas iš sociologinės krypties kalbotyroje kūrėjų ir pagrindinių jos atstovų. Įvairiems kalbos reiškiniams paaiškinti jis stengėsi rasti socialinių priežasčių.

Mejė stengėsi patobulinti lyginamąjį-istorinį metodą. Jis vykusiai pasinaudojo lingvistinės geografijos ir eksperimentinės fonetikos laimėjimais. Mejė taip pat išdėstė originalias pažiūras į prokalbę. Jo nuomone, „lyginamosios gramatikos metodas vartojamas ne indoeuropiečių kalbai

nis apie Sosiūro gyvenimą ir darbus. Apie Sosiūro baltų kalbų akcentologijos tyrinėjimus rašo V. Dybo. Skelbiami taip pat A. Zaluzniako, I. Tronskio, Viač. Ivanovo straipsniai apie atskirus Sosiūro darbus.

³³ Vendryes J. Antoine Meillet. – Port. of Ling., 2, p. 201–240; Sommerfelt A. Antoine Meillet, the Scholar and the Man. – Ten pat, p. 241–249; Mounin. La ling., p. 38–47; Sabaliauskas A. Antuanas Mejė. – Blt., 1966, 2(2), p. 227–230; Schmitleinas R. Antanas Meillet. – Aph, 1937, 6, p. 5–11; Salys A. Prof. A. Meillet ir jo santykiai su Lietuva. – Naujoji Romuva, 1936, Nr. 36, p. 918–920; Щербач Л. Памяти А. Meillet. – ВЯ, 1966, 3, с. 97–104.

atkurti tuo pavidalu, kaip ja buvo kalbama, o tik nustatyti tam tikrai atitikmenų tarp istoriškai paliudytų kalbų sistemai“. „Šių atitikmenų visuma sudaro tai, kas vadinama indoeuropiečių kalba“. Net ir Mejė oponentai, nesutikdami su tokiu prokalbės esmės aiškinimu, negali nutylėti šių samprotavimų „blaivumo ir protingumo“³⁴.

Pažiūras į bendruosius indoeuropiečių kalbotyros klausimus Mejė daugiausia išdėstė savo tiesiog nepralenkiamo populiarumo veikale „Įvade į lyginamąjį indoeuropiečių kalbų tyrinėjimą“ („Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes“. Paris, 1903). Dar jam gyvam tebesant, Prancūzijoje ši knyga išėjo septynis kartus. Tris kartus A. Mejė veikalas išleistas rusiškai, du kartus lenkiškai ir t. t.

Bendrosios indoeuropiečių kalbotyros problemoms Mejė paskyrė dar keletą veikalų. Vienas iš jų — „Lyginamasis metodas istorinėje kalbotyroje“ („La méthode comparative en linguistique historique“. Paris, 1925) — išverstas ir į lietuvių kalbą (V., 1956; vertė K. Kuzavinis).

Tačiau ne mažiau kaip bendrosios kalbotyros studijos yra svarbūs ir Mejė atskirų indoeuropiečių kalbų tyrinėjimai. Prancūzų mokslininkas parašė puikių darbų apie armėnų, lotynų, graikų, iranėnų, germanų ir kitas kalbas.

Labai vaisinga Mejė mokslinės veiklos sritis buvo slavistika. Iš šios srities darbų pirmiausia reikėtų paminėti dviejų dalių veikalą „Senosios slavų kalbos etimologijos ir žodyno tyrinėjimai“ („Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave“. Paris, 1902–1905, I–II) ir tiesiog kapitalinį darbą „Bendroji slavų kalba“ („Le slave commun“. Paris, 1924), kuris 1951 m. buvo išleistas ir rusų kalba.

Mejė teisingai suprato pasaulinę rusų kalbos reikšmę, nurodydamas, kad „rusų kalbos virtimas didžiąja literatūrine kalba ir pasaulinė Rusijos reikšmė rusų kalbai suteikė naują padėtį: rusų kalbos žodžiai pradėjo taip pat skverbtis į vakarų kalbas, praturtindami šių kalbų žodyną“³⁵.

Labai anksti Mejė susidomėjo ir baltų kalbomis. Pirmuosius baltistikos pagrindus Mejė gavo iš savo įžymiojo mokytojo Sosiūro, apie kurį jis buvo išsitaręs, kad jo įtaką randąs kiekvieniame savo raštų puslapyje.

Didesnių darbų, skirtų baltų kalbų problemoms, Mejė neparasė. Tačiau lietuvių kalbos, kaip ir kitų baltų kalbų, faktais jis plačiai operavo savo pagrindiniuose, ypač slavistikos klausimams skirtuose, veikaluose.

Labai svarbios ir iki šiol gyvai tebediskutuojamos Mejė pažiūros į baltų ir slavų kalbų santykius. Pirmą kartą savo pažiūras šiuo klausimu jis išdėstė minėtame darbe „Senosios slavų kalbos etimologijos ir žodyno tyrinėjimai“³⁶, trumpai pakartojo „Įvade į lyginamąjį indoeuropiečių kalbų tyrinėjimą“³⁷, tačiau detaliausiai baltų ir slavų kalbų santykių problema

³⁴ Reformatskis A. Kalbotyros įvadas. V., 1963, p. 327; plg. Ivič. Ling. kryp., p. 85–86; Сомерфельт А. Французская лингвистическая школа. — Новое в лингвистике, 1965, т. 4, с. 357–371; Чикобава А. С. Проблема языка как предмета языкознания, с. 84–96.

³⁵ Мейе А. Общеславянский язык. М., 1951, с. 412.

³⁶ Meillet A. Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. Paris, 1905, v. 2, p. 201–202.

³⁷ Meillet A. Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes. Alabama, 1967, p. 72–73.

Mejė buvo aptarta knygoje „Indoeuropiečių dialektai“ („Les dialectes indoeuropéens“. Paris, 1908).

Mejė pabrėžia, jog baltų ir slavų kalbų panašumas yra akivaizdus. Šį panašumą, Mejė nuomone, nulėmė trys priežastys: 1) baltų ir slavų kalbos kilo beveik iš identiškų indoeuropiečių dialektų (šių kalbų neskyrė nė viena svarbesnė izoglosa); 2) baltų ir slavų kalbos per visą savo raidos istoriją nepatyrė staigių sistemos pakitimų (aucune fracture brusque du système); 3) baltai ir slavai gyveno gretimuose regionuose panašiomis civilizacijos sąlygomis. Šių kalbų leksikos panašumą, be to, nulėmė dar ir tas faktas, kad daugelis baltų kalbų skolinių atėjo iš slavų.

Toliau Mejė detalčiai išnagrinėjo K. Brugmano nurodytus aštuonis baltų ir slavų kalbų artimumo požymius ir padarė tokias išvadas:

1) Ide. sonantų *l, m, n, r* raida buvo panaši ne tik baltų, slavų, bet ir germanų bei keltų, o iš dalies ir kitose indoeuropiečių kalbose.

2) Geminatų išnykimas yra bendros indoeuropiečių kalbų tendencijos rezultatas.

3) Įvardžiuotiniai būdvardžiai baltų ir slavų kalbose skiriasi detalėmis, ir jų reikšmingumas nėra vienodas. Be to, įvardis **io-* greta daiktavardžių ir būdvardžių labai panašiai vartojamas ir Avestos kalboje.

4) Esamojo laiko vyriškosios giminės veikiamieji dalyviai perėjo į *io* kamieną pagal moteriškosios giminės dalyvių *iā* kamieną. Šis perėjimas nėra būdingas vien tik baltų ir slavų kalboms: tikslų šio pasikeitimo ekvivalentą randame ir vakarų germanų kalbose.

5) Įterpimas *-i-* tokiose formose, kaip liet. *akmen-i-mis* ir sen. slav. *kamen-b-mi*, būdingas taip pat ne tik šioms kalboms, pavyzdžiui, jį randame lotynų, armėnų kalbose.

6) Parodomąjo įvardžio **to-*, **tā-* kamienai pakeitė senąsias **so-*, **sā-* tipo formas (plg. skr. *sá*, *sā*) ne tik baltų, slavų, bet ir vakarų germanų k.

7) Įvardžio liet. *manie* (< **manei*), *mán*, sen. pr. *mennei* naudininkai neatitinka sen slav. *mǫnĕ* nei šaknies, nei žodžio galo vokalizmu.

8) Vienaskaitos genetyvas – ablatyvas liet. *vilko* yra tas pats, kaip sen. slav. *vľoka*, tačiau jie abu atitinka skr. *vřkāt*.

Paneigęs K. Brugmano argumentus, Mejė padaro apibendrinamojo pobūdžio išvadą, jog „baltų ir slavų kalbų raida vyko paraleliai; dėl šio paralelizmo, suprantama, atsirado kai kurių identiškų formų, bet šios inovacijos nerodo bendro tų kalbų raidos periodo“³⁸.

Turbūt pagrįstai Mejė prikišamas tam tikras K. Brugmano argumentų kritikos kategoriškumas. Tačiau ši kritika, V. Toporovo žodžiais tariant, „turėjo be galo svarbios reikšmės, nes ji parodė, jog iki to laiko pateikiami argumentai baltų – slavų prokalbės naudai negali būti laikomi įtikinamais“³⁹.

Mejė knyga „Indoeuropiečių dialektai“, ypač jos skyrius apie baltų ir slavų kalbų santykius, sukėlė gyvą diskusiją, kurioje dalyvavo ir tebedalyvauja daugelis žymių baltų ir slavų kalbų tyrinėtojų.

³⁸ Meillet A. Les dialectes indoeuropéens, p. 40–48; plg. Karaliūnas. Sant., p. 14–15; Toporov. Из ист., с. 3–7.

³⁹ Toporov. Указ. соч., с. 5.

Mejė yra paskelbęs ir keliolika specialių straipsnių, skirtų įvairiems baltų kalbų istorinės gramatikos, etimologijos klausimams⁴⁰.

Prancūzų lingvistinėje spaudoje jis recenzavo daugelį svarbių baltistikos leidinių, jų tarpe K. Būgos „Kalbą ir senovę“, J. Jablonskio 1922 m. „Lietuvių kalbos gramatiką“ ir kt.

1894 m. X orientalistų suvažiavime, kalbėdamas diskusijose dėl ten padaryto F. de Sosiūro pranešimo, Mejė pirmasis atkreipė dėmesį, jog Sosiūro suformuluotas kirčio perkėlimo dėsnis galėjęs veikti ir slavų kalbose⁴¹.

Mejė keletą kartų Paryžiuje yra skaitęs lietuvių kalbos kursą. Trejetą kartų jis lankėsi Lietuvoje, paskutinį kartą 1922 metais. Kaune jis tada susipažino su žymiaisiais lietuvių kalbininkais K. Būga ir J. Jablonskiu. Tų metų spalio 9 d. Kauno universitete Mejė skaitė paskaitą apie lietuvių kalbos reikšmę indoeuropiečių kalbotyrai. Tais pačiais metais paskaitų ciklą apie kalbos ryšius su tautos kultūra jis skaitė ir Rygos universitete.

Įvairiomis progomis Mejė yra pabrėžęs lietuvių kalbos archaiškumą. Gerai žinomas jo posakis: „Tas, kuris nori žinoti, kaip kalbėjo mūsų proseneliai, turi atvažiuoti pasiklausyti, kaip kalba lietuvis valstietis“.

Mejė mokiniai – tai ištisa pasaulio lingvistų karta: prancūzai R. Gotjo, E. Benvenistas, A. Vajanas (Vaillant), A. Ernū (Ernout), Ž. Vandrijesas (Vendryes), P. Šantrenas (Chantraine), lenkai J. Kurilovičius, V. Doroševskis, J. Safarevičius, norvegai A. Somerfeltas, Chr. S. Stangas, italai Dž. Bonfantė, Dž. Devotas, danai V. Briondalis, L. Jelmslevas (Hjelmslev), šveicaras M. Nydermanas (Niedermann), rumunas A. Rosetis, čekas V. Machekas, serbas A. Beličius, indas S. K. Čaterdžis (Chatterji), armėnas R. Ačarjanas, rusas L. Ščerba ir daugelis kitų. Kaip matome, Mejė mokinių tarpe esama ir nemaža žymių lituanistų. Kai Paryžiuje studijavo lietuvis J. Bukota, kas savaitę jis lankydavosi pas savo profesorių, su kuriuo skaitydavo A. Baranausko „Anykščių šilelį“.

Dera pridurti, jog Mejė buvo ne tik žymus kalbininkas, bet ir subtilus žodžio meistras. Jo raštai pasižymi lakoniška kalba, aiškiu minčių dėstymu, griežta logika, sugebėjimu paprastai kalbėti apie sudėtingiausius dalykus. Įžymusis tarybinis kalbininkas, Mejė mokinys L. Ščerba yra pasakęs, jog kiekvienas Mejė straipsnis – tai savotiškas mažas šedevras.

Mejė turėjo aštrią klausą ir puikią fonetinę intenciją. Jis nuostabiai greitai sugebėdavo išmokti gerai suprasti svetimą kalbą, tačiau nesugebėdavo imituoti. Mejė ištartas svetimų kalbų, ypač anglų, citatos auditorijoje, kaip prisimena A. Somerfeltas, būdavo sutinkamos su tyliu pagyvėjimu. Mejė suprasdavo šio pagyvėjimo priežastį ir nusišypsodavo.

⁴⁰ Meillet A. Letto-slavica. – MSL, 1897, 10, p. 135–142; Letto-slavica. – Ten pat, 1899, 11, p. 172–186; Les nominatifs pluriels lituaniens du type *vilkaĩ*. – BSL, 1916, 20, p. 141–144; L'accent dans la flexion des noms lituaniens. – Ten pat, 1918, 21, p. 27–28; Dissimilation vocalique en vieux prussien. – Ten pat, p. 131–132; Lettone „*jumis*“. – StB, 1931, 1, p. 115–117; Sur l'étymologie de lett. *pēlni*. – Ten pat, 1933, 3, p. 73; À propos de l'article de M. R. Gauthiot sur les intonations lithuanienues. – La Parole, 1900, p. 193–200; À propos du groupe lituanien de *beriu*. – In: Streitberg – Festgabe. Leipzig, 1924, p. 258–261; Lituanien *pėrnai*. – В кн.: Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевського. Київ. 1928, т. 2, с. 185–186, ir kt.

⁴¹ IF Anz., 1895, 5, p. 110.

Keletą paskutinių gyvenimo metų Mejė buvo beveik apakęs. Dirbti jam padėjo jo mokiniai ir žmona, kuri, priešingai savo vyrui, puikiai kalbėjo svetimomis kalbomis.

ROBERAS GOTJO

R. Gotjo (Gauthiot) gimė 1876 m. birželio 13 d. Paryžiuje vokiečių kalbos mokytojo šeimoje. 1892 m. baigęs licėjų, jis studijuoja naująsias kalbas, ypač susidomi germanistika. Gauna vokiečių kalbos mokytojo teises. Tačiau suartėjęs su A. Mejė ir jo mokiniais, atsideda indoeuropeistikos studijoms.

1900 m. Paryžiaus Aukštoji mokykla (École des Hautes Études) Gotjo komandiruoja į Lietuvą tyrinėti tarmių. Už Buivydžių tarmės aprašą jis gauna šios mokyklos baigimo diplomą.

Suomijoje Gotjo gilina finougrių kalbų studijas. 1903 m. pabaigoje jis pradeda dirbti Paryžiaus Aukštojoje mokykloje. A. Mejė paskatintas, dabar pagrindinį dėmesį skiria iranistikos studijoms. 1913 m. už sogdų kalbos vokalizmą gauna daktaro laipsnį. Organizuoja ekspediciją rytų iranėnų dialektams tirti.

Nepaprastai intensyvią ir vaisingą Gotjo mokslinę veiklą nutraukia Pirmasis pasaulinis karas. Kaip prancūzų armijos atsargos karininkas Gotjo mobilizuojamas, fronte sunkiai sužeidžiamas ir 1916 m. rugsėjo 11 d. Paryžiuje miršta⁴².

Svarbiausi Gotjo veikalai yra „Indoeuropiečių kalbų žodžio galas“ („La fin de mot en indo-européen“. Paris, 1913), „Sogdų kalbos gramatikos apybraiža“ („Essai de grammaire sogdienne“. Paris, 1914–1923) ir jau minėtas lituanistikos darbas „Buivydžių tarmė“ („Le parler de Buividze“. Paris, 1903).

Gotjo buvo tvirtai įsitikinęs, jog kalbininkas pirmenybę turi atiduoti gyvajai kalbai, jos tarmėms, o ne rašto paminklams. Ši idėja ir atvedė Gotjo į Lietuvą. Žinoma, sunku įsivaizduoti, kaip užsienietis, gerai nemokėdamas kalbos, gali aprašyti anksčiau niekieno netyrinėtą tarmę. Gotjo labai lengvai sugebėdavo išmokti svetimą kalbą. Čia, be abejo, turėjo įtakos ir toji aplinkybė, jog jis buvo užaugęs dvikalbėje šeimoje (jo motina buvo vokiečių).

Buivydžiuose (netoli Pandėlio) Gotjo viešėjo 1900 m. liepos ir rugpjūčio mėnesį. Visus aprašo faktus, kaip pabrėžia knygos prakalboje, jis surinko iš gyvosios kalbos. Tarmę aprašo labai sistemingai, sugebėdamas pastebėti būdingiausius jos bruožus. Tai buvo pirmasis atskiros lietuvių kalbos tarmės aprašas, išleistas atskira, tiesa, gana nedidele (112 puslapių) knyga. Be paties aprašo, knygoje pateikiama viena pasaka ir trumpas žodynėlis.

⁴² Junker H. Robert Gauthiot. – IJ, 1920, 6, p. 126–129; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 69–71; Sabaliauskas A. Roberas Gotjo. – MK, 1976, 6, p. 50–52; Zinkevičius Z. Roberas Gotjo. – Žm. ir k., p. 179–181.

Lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimo istorijoje ši knyga užima iš tikrųjų ypatingą vietą⁴³. Ligi šiol ja naudojasi tiek lietuvių, tiek ir užsienio mokslininkai. Įdomu, jog, daugiau kaip pusei šimtmečio praėjus po jos pasirodymo, amerikiečių kalbininkas E. Hampas (Hamp), pasinaudojęs šia knyga, aprašė Buivydžių tarmės fonemas⁴⁴.

Antra vertus, Gotjo, būdamas svetimtautis, negalėjo tiksliai pajusti visų šios gana sudėtingos tarmės fonetikos niuansų ir padarė klaidų, kurios vėliau kartais klaidindavo kitus tyrinėtojus. Pavyzdžiui, šalia *u*-kamienių vnsk. kilmininko galūnės *-oūs* < *-aūs* jis pateikia ir *-ūs*, kuri, matyt, buvo ne kas kita, kaip neaiškiai šios tarmės atstovų ištariamas dvibalsis⁴⁵.

Gotjo veikla lituanistikos srityje neapsiribojo vien Buivydžių tarmės aprašu. Antai 1904 m. Paryžiaus lingvistų žurnale jis perspausdino didoką nežinomo autoriaus žemaitišką tekstą⁴⁶. Eksperimentiniu būdu tyrinėjo lietuvių kalbos priegaides ir balsių kiekybę⁴⁷. Remdamasis, be kita ko, ir baltų kalbų skoliniais Pabaltijo finų kalbose, mėgino aiškinti lietuvių kalbos dvibalsio *ie* kilmę⁴⁸.

Rusų filologų leidinyje, skirtame F. Fortunatovui pagerbti, Gotjo paskelbė straipsnį lietuvių kalbos žodžių etimologijos klausimais⁴⁹. Taip pat šio leidinio lituanistinę dalį jis referavo Tilžės Lietuvių literatūros draugijos organe⁵⁰ (R. Gotjo buvo šios draugijos narys).

Atskiromis progomis lietuvių kalbos klausimus Gotjo lieté ir savo darbuose, skirtuose kitų indoeuropiečių ar finougrų kalbų problemoms. Tačiau didžiausias jo nuopelnas lituanistikai vis dėlto yra monografija apie Buivydžių tarmę.

JOSEPIŠ MIKOLA

J. Mikola (Jooseppi Julius Mikkola) gimė 1866 m. liepos 6 d. Ilejarvio (Ylöjärvi) bažnytkaimyje Satakuntos provincijoje. Su pagyrimu baigęs geriausią to meto Suomijos vidurinę mokyklą – Hiamenlinos (Hämeenlinna) normalinę gimnaziją, 1886 m. Mikola pradėjo studijuoti Helsinkio universitete, kuriame tuo metu jau buvo pradėję rodytis pirmieji baltistikos daigai. Sanskritą ir lyginamąją kalbotyrą jam dėstė O. Doneris. Tačiau pirmuosius studijų metus Mikola daugiausia skiria skandinavų filologijai ir apskritai germanistikai. Šiuo tikslu jis 1887 m. išvyksta į Upsalos universitetą.

⁴³ Gerullis G. Litauische Dialektstudien. Leipzig, 1930, p. VII; Senn A. Handbuch der litauischen Sprache. Grammatik. Heidelberg, 1966, B. 1, p. 41.

⁴⁴ Hamp E. Buividze Lithuanian Phonemes. – International Journal of Slavistics and Poetics, 1959, v. 1–2, p. 195–202.

⁴⁵ Plg. Zinkevičius. LD, p. 94; Mažiulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija). V., 1970, p. 270.

⁴⁶ Gauthiot R. Un texte lituanien en dialecte Žemaitė. – MSL, 1903–1906, 13, p. 116–130, 187–201.

⁴⁷ Gauthiot R. De l'accent et de la quantité en lithuanien. – La Parole, 1900, p. 143–157.

⁴⁸ Gauthiot R. Über den litauischen *ë*-Laut. – MLLGes., 1911, 5, p. 266–268.

⁴⁹ Готто Р. Литовские этимологии. – РФВ, 1902–1903, 48–49, с. 401–406.

⁵⁰ Gauthiot R. Bibliografisches. – MLLGes., 1911, 5, p. 269–270.

Grįžęs į Suomiją, 1889 m. Mikola išlaiko kandidatinius egzaminus ir dvejiems metams komandiruojamas į Rusiją. Savo slavistikos studijoms jis pasirenka Charkovą ir Maskvą. Toks pasirinkimas nėra atsitiktinis: Charkove tuo metu dirba A. Potebnia, o Maskvoje – F. Fortunatovas. Studijų tikslais Mikola lankosi Peterburge, Varšuvoje, Vienoje, keliauja po Serbiją. 1893 m. jis apgina daktaro disertaciją apie finų ir slavų kalbų santykius⁵¹. Mikolos disertacija ano meto kalbotyroje buvo labai reikšmingas įvykis. Ne veltui ir šiandien kai kurie kalbotyros istorikai, minėdami šią disertaciją, prideda epitetą „garsioji“.

1895 m. Mikola paskiriamas Helsinkio universiteto slavų filologijos docentu. 1896 m. jis išvyksta į Pomeraniją ir Rytų Prūsiją, kur ištiria keleto kaimų kašubų kalbos liekanas. Tais pačiais metais apsilanko Leipcige, susipažįsta su K. Brugmanu ir A. Leskynu. 1900 m. Mikolai suteikiamas ekstraordinarinio, o 1921 m. ordinarinio profesoriaus vardas. 1920 m. jam buvo siūloma užimti Leipcigo universiteto slavistikos katedrą, kurią įkūrė ir kuriai daug metų vadovavo A. Leskynas. Mikola buvo vienas iš Suomijos Mokslų akademijos kūrėjų, 1921–1922 m. – jos prezidentas, 1946 m. – garbės narys. Keliolika metų jis vadovavo Helsinkio Finougrų draugijai.

Mirė Mikola 1946 m. rugsėjo 28 d. Helsinkyje⁵².

Anuomet Mikola buvo ne tik žymiausias Suomijos, bet ir vienas žymiausių Europos slavistų. Pirmiausia jis pagarsėjo slavų ir Pabaltijo finų kalbinių santykių tyrinėjimais. Šiai temai, kaip minėta, buvo skirta jo daktaro disertacija, kur pirmą kartą taip plačiai nagrinėjami slavų skoliniai Pabaltijo finų kalbose. Prie šios temos jis sugrįžta dar kartą beveik po pusės šimtmečio – išleidžia knygą „Senieji santykiai tarp Pabaltijo finų ir rusų kalbų“ („Die älteren Beziehungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch“. Helsinki, 1938). Ta tema Mikola paskelbė ir straipsnių, tarp kurių esama, anot E. Niemineno, tikrų skolinių tyrinėjimo perlų⁵³. Slavų akcentologijai svarbus Mikolos darbas „Kirčiavimas ir skiemens kiekybė vakarų slavų kalbose“ („Betonung und Quantität in den westslavischen Sprachen“. Helsingfors, 1899). Pats pagrindinis Mikolos slavistikos veikalas, žinoma, yra jo trijų tomų „Praslavų gramatika“ („Urslavische Grammatik“. Heidelberg, 1913, I; 1942, II; 1950, III).

Mikola yra taip pat tyrinėjęs ir įvairias germanų, lotynų kalbos problemas. Jis parašė net įdomų darbą apie tiurkiškųjų Dunojaus bulgarų istoriją. Apskritai istorija buvo labai mėgstama Mikolos tyrinėjimų sritis. 1939 ir 1942 m. atskirom knygom buvo išleisti jo straipsniai istorijos klausimais, anksčiau paskelbti įvairiuose žurnaluose.

Galima sakyti, jog visiškai lygiagrečiai su slavistika Mikola pradėjo domėtis ir baltų kalbotyros klausimais. Nesitenkindamas vien knyginėmis

⁵¹ Mikkola J. J. *Berührungen zwischen den westfinnischen und den slavischen Sprachen*. Helsingfors, 1894.

⁵² Nieminen E. Jooseppi Julius Mikkola. – *Sonderabdruck aus den Sitzungsberichten der Finnischen Akademie der Wissenschaften* 1947. Helsinki, 1949, p. 47–66; Sabaliauskas A. *Josepis Mikola*. – *Blt.*, 1966, 2(1), p. 109–111; Sabaliauskas. *Ž. atg.*, p. 86–90.

⁵³ *Fig. t. p. Kiparsky V. About Etymology*. – *Germano-Slavica. A Canadian Journal of Germanic and Slavic Comparative Studies*. Waterloo, 1974, Nr. 3, p. 9.

baltų kalbų studijomis, 1894 ir 1895 m. vasaromis kartu su žmona, žinoma suomių rašytoja, pasirašinėjusia slapyvardžiu Maila Talvio⁵⁴, jis lankosi Lietuvoje. Ploksčiuose, apsigyvenęs pas Petrą Kriauciūną, mokosi lietuvių kalbos, renka lietuvių tautosaką, artimai susipažįsta su V. Kudirka. Pastarasis netgi padeda Mikolai rinkti tautosaką. Laiške F. Fortunatovui Mikola džiaugiasi, kad lietuvių kalbos tarmių studijas jis galįs tęsti ir Helsinkyje, mat, čia rusų kariuomenės pulkuose esama nemaža lietuvių iš Suvalkų ir Kauno gubernijų⁵⁵.

Baltų kalbų klausimais Mikola nepaskelbė didesnių studijų, tačiau jo straipsniai šia problematika nenustojo reikšmės ir šiandien. Mikola vienas pirmųjų nagrinėjo baltų kalbų įtaką slavų kalboms, dar 1895 m. paskelbė straipsnį „Lietuvių kalbos skoliniai slavų kalbose“⁵⁶. Šiame straipsnyje jis, nesutikdamas su kai kuriais A. Briuknerio baltų ir slavų kalbinių santykių aiškinimais, įrodinėja, jog lietuviški žodžiai *degūtas*, *indaujā*, *giņtaras*, *kāušas*, *krēšlas*, *kūrpē*, *pākulos*, *putrā* pateko į slavų kalbas. Įdomu, jog per tokį ilgą laiką nuomonė kalbos moksle dėl šių slavų kalbų baltizmų beveik nepasikeitė (*krēšlas* pastaruoju metu laikomas bendru baltų ir slavų kalbų žodžiu).

Kituose etimologiniuose straipsniuose jis mėgino aiškinti lietuvių kalbos žodžių *blaivās*, *kaūkas*, *gýsla*, *lokýs*, *daļgis*, *dimstis*, *pienas*, *sviestas*, *žirgas* kilmę⁵⁷.

Vieną kitą straipsnį Mikola yra skyręs ir lietuvių kalbos istorinės fonetikos klausimams⁵⁸.

Nemaža Mikola domėjosi ir prūsistikos problemomis. Dar 1903 m. Helsinkyje paskelbtame darbe⁵⁹ jis nagrinėja senovės prūsų kalbos bevardės giminės klausimą. Tame pačiame darbe ir kai kuriuose vėlesniuose straipsniuose⁶⁰ Mikola tyrinėja senovės prūsų kalbos leksiką. Įdomių minčių čia jis pareiškia žodžių *coestue* ‘šepetys’ (: liet. *kasýti*), *redo* ‘vaga’ (: lat. *rēda* ‘pakraštyš’), *mixkai* ‘vokiškai’ (: lenk. *miemiec* ‘vokietis’) ir kt. kilmės klausimais.

Kalbant apie Mikolos prūsų kalbos leksikos tyrinėjimus, ypač 1903 m. darbą, gal reiktų atkreipti dėmesį, jog jis kartais yra įžiūrėjęs per didelę

⁵⁴ Maila Talvio 1894 m. suomių žurnale „Suomen Kuvalehti“ (Nr. 21, p. 327–330) išspausdino straipsnį apie lietuvių liaudies dainas, pateikdama ir penkių dainų suomiškus vertimus.

⁵⁵ Mikola apie kelionę į Lietuvą parašė straipsnį, kurį jo žmona kaip priedą pridėjo prie savo autobiografijos „Rukkaset ja kukkaset“. Porvoo, 1947, p. 222–229, 232–236; plg. Gustaitis M. Petras Kriauciūnas. Mariampolė, 1926, p. 30–31; Niemi A. R. Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai. K., 1932, p. 135; Venclova A. Jaunystės atradimas. V., 1966, p. 419–421; Zinkevičius Z. Mikolos laiškas F. Fortunatovui lituanistikos klausimais. – Klb., 1975, 26(1), p. 90–92.

⁵⁶ Mikkola J. J. Litauische lehnwörter im Slavischen. – BB, 1895, 21, p. 118–121.

⁵⁷ Mikkola J. J. Baltische Etymologien. – Ten pat, 1896, 22, p. 239–255; 1899, 25, p. 73–76; Beiträge zur baltischen Etymologie. – AfslPh, 1924, 39, p. 12–14.

⁵⁸ Mikkola J. J. Woher lit. *iau* und slav. *ju*? – IF, 1904, 16, p. 95–101; Lituano *ginčas* e il suo *ē* non palatalizzato. – StB, 1932, 2, p. 102.

⁵⁹ Mikkola J. J. Baltisches und Slavisches. Helsingfors, 1902–1903.

⁶⁰ Mikkola J. J. Zum altpreuussischen Wortschatz. – AfslPh, 1924, 39, p. 139–140; Zur Erklärung einiger baltischen Wörter. – StB, 1933, 3, p. 131–133.

lenkų ir išmirusių Pomeranijos dialektų įtaką senovės prūsų kalbai. Su to _
kia Mikolos nuomone daugelis vėlesniųjų tyrinėtojų nesutiko⁶¹.

1930 m. lankydamasis Rygoje, Mikola skaitė paskaitą „Senieji finų ir baltų kalbų santykiai“, kuri buvo paskelbta latviškai⁶². Šioje paskaitoje Mikola kėlė mintį, jog baltų ir Pabaltijo finų kalbų santykių tyrinėtojai per mažai dėmesio kreipia į finų kalbų įtaką baltų kalboms. Jo nuomone, baltai iš finų galėjo pasiskolinti daugiau žodžių, susijusių su laivininkyste, taip pat drabužių, augalų pavadinimų. Mikola čia atkreipė dėmesį ir į kai kurias panašias baltų ir Pabaltijo finų kalbų gramatinės konstrukcijas.

Mikola išugdė daug žymių suomių kalbininkų. Tarp jų randame ir tokius žymius baltistus, kaip E. Nieminenas ir V. Kiparskis. Net ir sulaukęs senyvo amžiaus, Mikola buvo imlus naujoms idėjoms. Kai V. Kiparskis Suomijoje paskelbė pirmą straipsnį iš fonologijos srities, kuris čia sukėlė tikrą audrą, Mikola laiške N. Trubeckojui rašė: „Aš labai patenkintas šiuo straipsniu, jis labai gerai parašytas, vyresnieji kalbininkai nežino, ką sakyti, bet domisi juo, o jaunieji susižavėję“⁶³. Artimai Mikola bendravo su K. Būga. Dirbdamas Peterburge, jis taip pat palaikė glaudžius ryšius su E. Volteriu. Savo rekomendacijomis Mikola padėjo žymiajam mūsų tautosakos tyrinėtojiui suomių mokslininkui A. Niemiui. Labai draugiški santykiai Mikolą siejo su jo buvusiu mokytoju F. Fortunatovu⁶⁴.

Mikola buvo daugelio įvairių šalių mokslinių organizacijų narys, kelių universitetų garbės daktaras. 1925 m. jis buvo išrinktas ir TSRS Mokslų Akademijos nariu korespondentu.

Mikolai pagerbti išleistas straipsnių rinkinys „Mélanges de philologie offerts à M. J. J. Mikkola“ (Helsinki, 1932), kuriame paskelbta ir baltistikai svarbių darbų.

Po J. Mikolos mirties E. Nieminenas išleido jo viešnageš Lietuvoje metu surinktas lietuvių liaudies dainas⁶⁵.

* * *

Baltų kalbų tyrinėjimo istorijoje tam tikrų pėdsakų paliko ir reto universalumo olandų kalbininkas Christianas Kornelijus Ūlenbekas (Uhlenbeck, 1866–1951)⁶⁶. Leideno universitete jis daktaro laipsnį gavo už darbą „Pirmykštė leksinė giminystė tarp baltų–slavų ir germanų kalbų“ („De verwantschapsbetrekkingen tussen de Germaansche en Balto-

⁶¹ Levin J. F. The Slavic Element in the Old Prussian Elbing Vocabulary. Berkeley—Los Angeles—London, 1974, p. 91–107.

⁶² Mikola J. Vecākie sakari somu un baltu valodu starpā. — IMM, 1930, 2, p. 436–446.

⁶³ N. S. Trubetzkoy's Letters and Notes. Prepared for publication by R. Jakobson with the assistance of H. Baran, O. Ronen and M. Taylor. The Hague—Paris, 1975, p. 265.

⁶⁴ Керт Г. М. Ф. Ф. Fortunatov и финно-угроведение. — Советское финно-угроведение, 1965, 1(3), с. 225–228.

⁶⁵ Litauische Volkslieder aus dem handschriftlichen Nachlass Prof. J. J. Mikkolas, übersetzt und herausgegeben von Eino Nieminen. Helsinki, 1949.

⁶⁶ Josselin de Jong J. P. B. de. In Memoriam Christianus Cornelius Uhlenbeck. — Port. of Ling., 2, p. 253–266.

slavische talen“. Leiden, 1888)⁶⁷. Ūlenbekas tyrinėjo ir senovės prūsų kalbą. Vieną šios srities straipsnį jis paskelbė Tilžės Lietuvių literatūros draugijos organe⁶⁸. Taip pat jis išleido ir senovės prūsų kalbos katekizmus⁶⁹. Atskirų lietuvių kalbos žodžių kilmę Ūlenbekas mėgino aiškinti įvairiuose etimologiniuose straipsniuose. Lietuvių kalbos faktais operavo ir etimologiniuose gotų, sanskrito kalbų žodynuose. Vėliau, įsitraukęs į baskų, eskimų, Amerikos indėnų, Kaukazo, Altajaus kalbų studijas, apie savo pirmuosius indoeuropeistikos darbus Ūlenbekas atsiliepė gana skeptiškai, minėtą disertaciją pavadindamas „labai vidutiniška“.

Prie lituanistikos populiarinimo Olandijoje prisidėjo ir šio krašto filologas R. van der Miolenas, kuris Leideno universitete apgynė iš lietuvių tautosakos srities disertaciją⁷⁰, 1908 m. viešėjo Lietuvoje, buvo išrinktas Lietuvių mokslo draugijos nariu korespondentu⁷¹.

Olafą Broką (Broch, 1867–1961)⁷², norvegų slavistikos Nestorą, galima laikyti ir Norvegijos lituanistikos pradininku. Mat, jis, 1895 m. grįždamas iš Vengrijos, ilgesnį laiką pabuvojo į pietus nuo Vilniaus esančiose apylinkėse, kur buvo ypač palankios sąlygos baltarusių ir lietuvių kalbų kontaktams tyrinėti. Šiame krašte (dabar Baltarusijos TSR Gardino srities Varanavo r.) surinktos medžiagos pagrindu Brokas paskelbė darbą apie baltarusių kalbą⁷³. Jame ypač didelis dėmesys kreipiamas į baltarusių ir lietuvių kalbų fonetinius kontaktus. Šios išvykos metu Brokas prisirinko daug medžiagos ir apie tų vietų lietuvių kalbą. Chr. S. Stango padedamas ir skatinamas, daugiau kaip po šešiasdešimties metų Brokas išleido platų Žirmūnų ir Bastūnų apylinkių (Varanavo r.) lietuvių tarmės aprašą⁷⁴. Norvegų mokslininko paskelbta medžiaga yra labai vertinga, ypač turint galvoje tą faktą, kad ši lietuvių kalbos tarmė jau beveik išnykusi.

Šalia K. R. Rasko, V. Tomseno ir kitų žymiųjų danų kalbininkų lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje reikėtų paminėti ir mažiau žinomą danų slavistą Kopenhagos universiteto profesorių Kasparą Vilhelmą Smitą (Smith, 1811–1881)⁷⁵. Lietuvių kalbą Smitas studijavo 1846 m. Karaliaučiuje. Jis paskelbė stambų darbą apie baltų ir slavų kalbų vokalizmą ir vardažodžių linksniavimą⁷⁶. Su lietuvių kalbos pagrindais Smitas supa-

⁶⁷ Buvo išleistas ir vokiškas darbo variantas: *Die lexikalische Urverwandtschaft des Balto-slavischen und Germanischen*. Leiden, 1890.

⁶⁸ Uhlenbeck C. C. *Prussica*. — *MLLGes.*, 1893, 3, p. 449–451.

⁶⁹ Uhlenbeck C. C. *Die drei altpreussischen Katechismen nach Nesselmann neu herausgegeben und mit Anmerkungen versehen*. Leiden–Leipzig, 1889.

⁷⁰ Meulen R. van der. *Die Naturvergleiche in der Liedern und Totenklagen der Litauer*. Leiden, 1907.

⁷¹ *LT*, 1908, 1(2), p. 306–308.

⁷² Gallis A. *Professor Olaf Broch zum Gedächtnis (1867–1961)*. — *ScSl*, 1961, 7, p. 327–332; Vidugiris A. *Olafas Brokas*. — *LiK*, 1962, 6, p. 485–486.

⁷³ Broch O. *Über einen weissrussischen Dialekt aus der Gegend südlich von Vilna*. — *ZfslPh*, 1957–1958, 26, p. 1–46.

⁷⁴ Broch O. *Zum Litauischen südlich von Vilna*. — *NTS*, 1960, 19, p. 1–71; atskiru atspaudu šis darbas pasirodė jau 1958 m., plg. Vidugiris A. *Nauji darbai apie lietuvių kalbos tarmes*. — *LKK*, 1959, 2, p. 239–245.

⁷⁵ Ягич. *Ист.*, с. 768–769.

⁷⁶ Smith C. G. *De locis quibusdam grammaticae linguarum Balticarum et Slavo-nicarum*. Havniae, 1857–1859; *Bemerkungen über die primitiven Fürwörter der bal-*

žindino V. Tomseną. Jis buvo tasai mokytojas, kurį Tomsenas prisiminė minėtame laiške A. Kuršaičiui.

Baltistikos pradžią Suomijoje galima sieti su Helsinkio universiteto sanskrito ir lyginamosios kalbotyros profesoriumi Otu Doneriu (Donner, 1835–1909), kuris 1880 m. paskelbė darbą „Apie lietuvių kalbos įtaką finų kalboms“⁷⁷.

Švedijoje lietuvių kalbos problemomis domėjosi žymus indoeuropeistas Evaldas Lidenas (Lidén, 1862–1939). Jis yra suformulavęs dėsnių apie priebalsio *v* išnykimą žodžio pradžioje prieš priebalsius *r*, *l* (šis dėsnis, Lideno nuomone, veikęs baltų, slavų ir kai kuriose kitose ide. kalbose)⁷⁸, paskelbęs baltų kalbų žodžių etimologijų. Pas Lideną norėjo vykti specializuotis K. Būga⁷⁹.

Nesvetimos baltistikos problemos buvo ir švedų slavistui Sigurdui Agreliui (Agrell, 1881–1937). Jis ypač plačiai yra tyrinėjęs baltų ir slavų kalbų konsonantizmo istoriją⁸⁰.

Įvairių baltų kalbų žodžių kilmę nagrinėjo švedų kalbininkai H. Petersonas (Pettersson)⁸¹, P. Personas (Persson).

Keletą lietuvių kalbos etimologijų paskelbė ir Budapešte dirbęs kalbininkas L. v. Patrubanas⁸².

tischen und slavischen Sprachen. — KSchl. Beitr., 1861, 2, p. 330–350; 1863, 3, p. 97–112, 129–151; plg. Топоров. Уч., с. 261.

⁷⁷ Donner O. Über den Einfluss des Litauischen auf die finnischen Sprachen. — Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft, hgb. von F. Techmer. Leipzig–Heilbron, 1884, 1, p. 257–271 (1880 m. šis darbas buvo paskelbtas suomiškai).

⁷⁸ Lidén E. Ein baltisch-slavisches Anlautgesetz. — Göteborgs Högskolas Årsskrift, 1899, 5, Nr. 4, p. 3–31; plg. Endzelynas J. Baltų kalbų garsai ir formos. V., 1957, p. 46.

⁷⁹ Būga. R. r., 3, p. 871.

⁸⁰ Agrell S. Baltoslavische Lautstudien. Lund, 1919; Zur Baltoslavischen Lautgeschichte. Lund, 1921; plg. Būga. R. r., 2, p. 214–223.

⁸¹ Pettersson H. Baltische und slavische Wortstudien. Lund, 1918; Studien über die indogermanische Heteroklasie. Lund, 1921; plg. Būga. R. r., 3, p. 685–687.

⁸² Patrubány L. v. Lituanica. — IF, 1913, 32, p. 326–329.

LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMAS RUSIJOJE IR KITOSE SLAVŲ ŠALYSE (LENKIJA, ČEKOSLOVAKIJA, BULGARIJA IR KT.)

Kaip esame minėję, rusų mokslininkai lietuvių kalba pradėjo domėtis dar prieš lyginamojo-istorinio metodo atsiradimą. Šis domėjimasis nuolat augo, o ypač suintensyvėjo XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, kai Rusijoje pradėjo formotis savarankiškos lingvistinės mokyklos, įnešusios svarbų indėlį ne tik į savo šalies, bet ir į pasaulinę kalbotyrą. Reikšmingų lietuvių kalbos tyrinėjimų šiuo metu paskelbė taip pat lenkų, čekų, bulgarų ir kitų slavų tautų kalbininkai.

FILIPAS FORTUNATOVAS

Tarp rusų mokslininkų, tyrinėjusių lietuvių kalbą, ugdžiusių pirmuosius nacionalinius lietuvių kalbos tyrinėtojų kadrus, įvairiais būdais prisidėjusių prie lietuvių kalbos mokslo progreso sunkiais caro priespaudos metais, pati garbingiausia vieta tenka F. Fortunatovui.

Fortunatovas gimė 1848 m. sausio 2(14) d. Vologdoje, kur jo tėvas buvo vietinės gimnazijos direktorius. 1852 m. Fortunatovų šeima persikėlė į Petrozavodską. Čia būsimasis kalbininkas pradėjo lankyti gimnaziją, kurios kursą baigė jau Maskvoje. 1864 m. Fortunatovas įstojo į Maskvos universiteto Istorijos ir filologijos fakultetą. 1868 m. baigęs universitetą, jis buvo paliktas ruoštiis profesūrai, o 1871 m. išlaikęs magistro egzaminus, buvo komandiruotas dvejiems metams į užsienį tobulintis žymiausiose ano meto Europos lingvistikos centruose. Komandiruotės metu Fortunatovas pabuvojo Leipcige, Berlyne, Tiubingene, Karaliaučiuje, Paryžiuje, Londone. Leipcige jis lankė A. Leskyno, G. Kurcijaus, Paryžiuje – M. Brealio paskaitas. Tiubingene, žymiausio tuo laiku vedų specialisto R. Roto (Roth) vadovaujamas, studijavo Rigvedą ir Avestą. Londone, Paryžiaus, Berlyno bibliotekose susipažino su įvairiais sanskrito ir vedų kalbos rankraščiais. Apskritai kelionės metu Fortunatovas didžiausią dėmesį skyrė indų filologijai ir, kaip matysime vėliau, lietuvių kalbos studijoms.

1875 m. apgynęs magistro disertaciją, profesorių F. Koršo ir F. Buslajevio rekomenduotas, Fortunatovas buvo išrinktas Maskvos universiteto indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos katedros docentu. 1884 m. jis buvo pakeltas ekstraordinarieniu, o 1886 m. – ordinarieniu profesoriumi.

Universitete Fortunatovas skaitė bendrosios kalbotyros, lyginamosios indoeuropiečių kalbų fonetikos ir morfologijos kursus, dėstė gotų, lietuvių,

senovės slavų kalbas, sanskritą, vadovavo įvairiems seminarams, rengė jaunuosius mokslininkus.

Maskvos universitete Fortunatovas dirbo iki 1902 m. Išrinktas etatiniu ordinariniu akademiku, jis persikėlė į Peterburgą. Čia redagavo įvairius Mokslų akademijos leidinius, rūpinosi rusų rašybos reforma.

Mirė F. Fortunatovas 1914 m. rugsėjo 20 (spalio 3) d. Kosolmoje, netoli Petrozavodsko. Šį tarp dviejų ežerų įsiterpusį, rūstaus žavesio kupiną šiaurės Rusijos kampelį Fortunatovas buvo nepaprastai pamėgęs ir jau nuo 1894 m., iš pradžių gyvendamas Maskvoje, o vėliau Peterburge, čia praleisdavo savo vasaros atostogas. Palaidotas kaimo kapinėse¹.

Fortunatovo veikla Maskvos universitete – tai ištisa rusų kalbotyros epocha, nemažos reikšmės turėjusi ir užsienio kalbos mokslui.

Kada Fortunatovas pradėjo mokytis Maskvos universitete, kalbos mokslo lygis čia jau buvo gana aukštas. Ypač daug čia buvo nusipelnęs žymus rusų mokslininkas ir puikus pedagogas F. Buslajevas. Šiame universitete jis jau skaitė indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos ir rusų kalbos istorijos kursus. Pirmąjį kursą skaitydamas, jis sekė tik Vakarų Europos kalbininkais, apsiribodamas slavų kalbų bruožų, išskiriančių jas iš kitų indoeuropiečių kalbų, charakteristika, o rusų kalbos istorijos kursas rėmėsi jau savarankišku gausių senosios rusų raštijos paminklų ir liaudies kūrybos tyrinėjimu². Pagal 1863 m. statutą Maskvos universitete buvo nutarta organizuoti indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos katedrą, kuri vėliau buvo pavadinta lyginamosios kalbotyros ir sanskrito katedra. Šiai katedrai vadovavo sanskrito ir kitų rytų kalbų specialistas P. Petrovas, senosios mokyklos atstovas, kreipęs dėmesį tik į praktinį kalbų mokymą. Po Petrovo mirties šią vietą užėmė Fortunatovas.

Nepaprastai turiningos, originalios Fortunatovo paskaitos ir pati mokslininko asmenybė traukte traukdavo klausytojus ne tik iš įvairių ano meto Rusijos vietų, bet ir iš užsienio šalių, net tokių, kur lyginamoji indoeuropiečių kalbotyra turėjo jau senas garbingas tradicijas. Fortunatovas Maskvoje sukūrė savarankišką mokyklą, kuri lingvistikos istorijoje vadinama Maskvos, arba Fortunatovo, mokykla. Fortunatovo mokiniai buvo tokie žymūs Rusijos kalbos mokslo atstovai, kaip A. Šachmatovas, V. Požezinskis, G. Uljanovas, M. Pokrovskis, N. Durnovo, J. Budė, B. Ljapunovas, A. Tomsenas, V. Ščepkinas, N. Sokolovas, D. Ušakovas. Į Maskvą pas Fortunatovą tobulintis buvo atvykę vokiečiai F. Solmsenas, E. Bernekeris, suomis J. Mikola, danas H. Pedersenas, norvegas O. Brokas, švedas T. Tornbiornsonas, serbas A. Beličius ir kt. Kaip matome, daugelis šių vardų yra tvirtai įjėję ir į lietuvių kalbos tyrinėjimo istoriją.

¹ Поржезинский В. Ф. Ф. Fortunatov. М., 1914; Поржезинский В. Ф. Ф. Fortunatov (некролог). – ЖМНП, 1914, декабрь, с. 67–85; Шахматов А. А. Ф. Ф. Fortunatov (некролог). – Известия Имп. Академии наук, 1914, № 14, с. 967–974; Булахов. В. яз., с. 264–272; Vasmer M. Philipp Fortunatov. – II, 1922, 8, p. 266–271; Balčikonis J. Akademikas Fortunatovas. – Tarybinis mokytojas, 1958. I. 16; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 107–116.

² Чемоданов. Ср. яз., с. 16–20; Loja. V. vēst., p. 196–197.

Kaip rodo neseniai paskelbti įvairūs archyviniai duomenys, Fortunatovą labai aukštai vertino jo bendraamžiai, tokios kalbotyros įžymybės, kaip K. Brugmanas, A. Leskynas, B. Delbriukas³.

Žymiausias jugoslavų lingvistas, Jugoslavijos Mokslų akademijos prezidentas A. Beličius Fortunatovui rašė: „Aš tvirtai įsitikinęs, kad jeigu daugiau ar mažiau savarankiškai galiu traktuoti kalbos faktus – tai vien Jūsų mokyklos nuopelnas; jeigu taip nėra, tai tiktai mano kaltė, kad aš nesugebėjau pasinaudoti mokslu, taip gausiai siūlomu mums Jūsų pasakaitose“⁴.

Fortunatovo mokykla turėjo nemaža įtakos Prahos lingvistinės mokyklos atstovams⁵. Įžymiojo rusų kalbininko idėjos suvaidino tam tikrą vaidmenį net ir formuojantis danų struktūralistų mokyklos kūrėjo L. Jeltslevo lingvistinėms pažiūroms⁶.

Fortunatovo nuopelnai mokslui buvo gražiai įvertinti dar jam gyvam esant. 1884 m., Kijevo ir Maskvos universitetams kartu pasiūlius, be disertacijos gynimo jam buvo suteiktas lyginamosios kalbotyros daktaro laipsnis. Kaip jau minėta, 1902 m. akademikų A. Šachmatovo ir A. Byčkovo siūlymu jis išrenkamas Rusijos Mokslų akademijos akademiku (1898 m. jau buvo išrinktas neetatiniu šios akademijos akademiku). 1907 m. Fortunatovas buvo išrinktas Serbų Karališkosios akademijos nariu. 1911 m. filosofijos daktaro laipsnį jam suteikė Kristianijos (Oslo) universitetas. 1908 m. Fortunatovas buvo išrinktas Helsinkio Finougrų draugijos garbės nariu ir t. t.

1902 m. trisdešimties metų mokslinės ir pedagoginės veiklos Maskvos universitete proga Fortunatovui pagerbti buvo išleistas stambus straipsnių rinkinys⁷, kuriame savo darbus paskelbė tokie žymūs Rusijos ir užsienio kalbininkai, kaip A. Šachmatovas, V. Jagičius, F. Koršas, J. Karskis, A. Pogodinas, A. Tomsonas, G. Iljinskis, A. Sobolevskis, G. Uljanovas, N. Durnovo, J. Boduenas de Kurtenė, V. Požezinskis, J. Endzelynas, J. Mikola, A. Mejė, E. Bernekeris, F. Solmsenas, R. Gotjo ir kt.

Fortunatovas skatino rusų kalbotyros raidą ne tik kaip žymus mokslininkas, tyrinėtojas ir pedagogas; teigiamą vaidmenį suvaidino jo asmenybė. Jo mokiniai ir bičiuliai, pavyzdžiui, labai šiltai prisimena vadinamuosius Fortunatovo ketvirtadienius, kada mokslininko bute susirinkdavo jo studentai, dažnai kalbos moksle žengę vos pirmuosius žingsnius, pradedantieji mokslininkai ir jau galutinai susiformavę mokslo žmonės. Pastovūs šių ketvirtadienių lankytojai buvo F. Koršas ir Fortunatovo brolis Stepanas – istorikas. Ketvirtadienių metu buvo aptariama naujausia lingvistinė literatūra, diskutuojami sudėtingiausi kalbos mokslo klausimai.

³ Березин. Оч., с. 30–31; Березин. Р. яз., с. 73–75.

⁴ Березин. Оч., с. 30; plg. Ivič. Ling. круп., р. 100–102.

⁵ Ivič. Ling. круп., р. 143.

⁶ Hjelmslev L. Principes de grammaire générale. Copenhague, 1928, p. 111; Fischer-Jørgensen E. Louis Hjelmslev. – Acta Linguistica. Copenhague, 1965, 9(1), p. III–XXII; plg. Березин. Оч., с. 99.

⁷ Сборник статей в честь проф. Ф. Ф. Фортунатова. Варшава, 1902–1903 (=РФВ, 48–49).

mai. Fortunatovo ketvirtadienius V. Požezinskis pavadino „savotiškomis kalbotyros akademijomis“⁸.

Kuo nusipelnė Fortunatovas rusų, o kartu ir pasaulio kalbos mokslui? Į šį klausimą atsakyti nėra labai paprasta. Kaip kažkada Fortunatovo nekrologe taikliai pastebėjo A. Šachmatovas, „negausus spausdintų darbų sąrašas... labai menką duoda supratimą apie velionio mokslinius darbus“⁹. Mat, Fortunatovas, būdamas gyvas, neišleido nė vienos grynai kalbos mokslo knygos (atskira knyga buvo išspausdinta tik jo magistro disertacija¹⁰). Jis paskelbė tik apie trisdešimt straipsnių (tiesa, kartais labai didelių), kurių nemaža dalis – įvairūs atsiliepimai apie kitų tyrinėjimus, ataskaitos, recenzijos, prakalbos kitų darbams ir t. t.¹¹

Nenoras publikuoti savo darbų, per didelis reiklumas sau, galima sakyti, buvo tam tikra Fortunatovo, kaip mokslininko, tragedija.

Iš indoeuropeistikos sričių, kurias ypač praturtino Fortunatovo idėjos, pirmiausia reikėtų paminėti indoeuropiečių kalbų fonetiką ir akcentologiją. Pavyzdžiui, Fortunatovas sukūrė labai darnią indoeuropiečių skiemeninių sonantų kilmės ir raidos teoriją¹², kuri sukėlė gyvą Europos kalbininkų diskusiją. Lingvistinėje literatūroje Fortunatovo vardu buvo pavadintas „/ + dantinis“ virtimo cerebralinio priebalsiu dėsnis. Svarbiausi Fortunatovo atradimai indoeuropiečių akcentologijos srityje, kaip matysime, daugiausia susiję su baltų kalbų tyrinėjimais.

Baltų kalbomis, ypač lietuvių kalba, Fortunatovas susidomėjo vos pradėjęs mokslinę veiklą ir nesiliovė domėjėsis iki pat gyvenimo pabaigos. Baltų kalbų tyrinėjimai užima vieną iš pačių svarbiausių vietų jo moksliniame palikime. Štai kaip Fortunatovą charakterizuoja įžymusis tarybinis kalbininkas akademikas L. Ščerba: „Filipas Fiodorovičius visą gyvenimą ir daugiausia tyrinėjo baltų kalbas ir buvo, matyt, nepaprastai puikus (совершенно исключительным) lituanistas. Tai matyti iš to, jog, nepaisant negausios jo spausdintos medžiagos, niekas ir dabar negali tapti lituanistu, neišstudijavęs viso to, ką šiuo klausimu parašė Fortunatovas ir žmonės, buvę jo įtakoje“¹³.

⁸ Поржезинский В. Ф. Ф. Фортунатов, с. 24.

⁹ Шахматов А. А. Ф. Ф. Фортунатов (некролог), с. 967.

¹⁰ Фортунатов Ф. Ф. Sāmaveda-Āraṇyaka-Saṃhitā. Приложение: Несколько страниц из сравнительной грамматики индоевропейских языков. М. 1875; apie šį darbą plg. Петерсон М. Н. Академик Ф. Ф. Фортунатов. — В кн.: Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды. М., 1956, т. 1, с. 9—11.

¹¹ F. Fortunatovo darbų bibliografija plg. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды, т. 1, с. 17—20.

¹² Fortunatov Ph. L + Dental im Altindischen. — ВВ, 1881, 6, p. 215—220; Фортунатов Ф. Ф. Индоевропейские плавные согласные в древнеиндийском языке. — В кн.: *харистѣрия* Сборник статей по филологии и лингвистике в честь Ф. Е. Корша. М., 1896, с. 457—490; šis darbas F. Solmseno buvo išverstas ir į vokiečių kalbą, plg. Fortunatov Ph. Die indogermanischen Liquiden im Altindischen. — КЗ, 1898, 36, p. 1—37; apie F. Fortunatovo teoriją plg. Кацнельсон С. Д. Теория сонантов Ф. Ф. Фортунатова и ее значение в свете современных данных. — ВЯ, 1954, 6, с. 47—61; Десницкая. Вопр. из., с. 77—78; Березин. Оч., с. 63—72.

¹³ Щерба Л. В. Указ. соч., с. 90.

Fortunatovo studijų Maskvos universitete metu čia mokėsi jau ir keletas lietuvių. Su vienu iš tokių, Andrium Botyrium, Fortunatovas palaikė artimus santykius. A. Botyrius (apie 1845—apie 1900) 1871 m. kandidato laipsniu baigė Maskvos universiteto Istorijos ir filologijos fakultetą, tais pat metais universiteto darbuose išspausdino studiją „Sakmės apie lietuvių griaustinį Perkūną“¹⁴. Baigdamas universitetą, Botyrius pasikvietė Fortunatovą ir kitą būsimąjį žymų orientalistą V. Milerį atvykti į jo tėviškę vietinės lietuvių tarmės tirti. Taip 1871 m. vasarą Fortunatovas su Mileriu atvyko į to meto Suvalkų gubernijos Kalvarijos apskrities Liudvinavo apylinkės Triobiškių kaimą (dab. Liudvinavo apyl., Kapsuko r.). Su šios tarmės ypatybėmis rusų mokslininkai Botyrius jau buvo supažindinti Maskvoje. Viešnağės metu Fortunatovas ir Mileris Triobiškių ir Juniškių kaimuose per tris savaites užrašė 150 dainų (apie pusę jų — iš vienos samdinės), taip pat pasakų, priežodžių. Didesnę užrašytos medžiagos dalį — 100 dainų — rusų mokslininkai 1872 m. paskelbė universiteto leidinyje¹⁵. Dėl lietuvių spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo leidinio redaktoriaus reikalavimu Fortunatovas ir Mileris šį lietuvių liaudies dainų rinkinį pateikė rusiškais rašmenimis, pritaikytais tarmės garsams žymėti. Rinkinyje duodami ir dainų vertimai į rusų kalbą. Tai faktiškai buvo pirmasis didesnis lietuvių liaudies dainų rinkinys, prieinamas rusiškai skaitančiai auditorijai. Kaip pažymi mūsų tautosakos tyrinėtojai, Fortunatovo ir Milerio rinkinyje paskelbtos dainos yra turiningos, meniškos¹⁶. Supranta ma, šis rinkinys svarbus ir lietuvių kalbos mokslui. Pirmiausia, jame pateikiama nemaža tarminių tekstų, kurie užfiksuoti gana tikslia aniems laikams transkripcija. Tekstų vertę didina ir toji aplinkybė, kad juos visus prieš spausdinimą patikrino tarmės atstovas, minėtas Botyrius. Be to, prie dainų rinkinio pateikta ir trumpa tarmės charakteristika, parašyta Fortunatovo („О лудвиновском наречии“, p. 130—137). Čia pirmą kartą kiek detaliau aptariami šios artimos literatūrinei kalbai tarmės fonetikos ir morfologijos bruožai (tarmės sintaksę apibūdino V. Mileris, plg. Синтаксические замечания, p. 529—531).

Įvairiuose lingvistiniuose leidiniuose buvo cituojama šio dainų rinkinio pratarmėje pateikiama vaizdinga lietuvių kalbos tarmių charakteristika: „Kažin ar yra kita tokia indoeuropiečių kalba, kuri turi tiek daug tarminių atspalvių, kaip lietuvių kalba... Kas kiekviena dešimtis, dvidešimtis varstų jau galima pastebėti tam tikrų ypatybių, įdomių morfologiniu, fonetiniu ar leksiniu atžvilgiu. Neretai vienoje vietoje yra išlikęs koks nors žilos senovės bruožas, o kitose šnektose jau išnykęs“ (p. 126).

Gaila, kad, nustojus toliau leisti minėtą leidinį, nebuvo paskelbta kita Fortunatovo ir Milerio surinktos lietuvių tautosakos dalis.

Lietuvių kalbos dalykai rūpėjo Fortunatovui ir jo komandiruotės Vakarų Europos šalyse metu. Antai Karaliaučiuje jis studijavo ten esančius senuosius lietuviškus leidinius bei rankraščius, susipažino su F. Kuršaičiu.

¹⁴ МТЛЕпс., 1, p. 257—258.

¹⁵ Литовские народные песни, собранные Ф. Фортунатовым и Всеv. Миллером. — Известия Московского университета, 1872, № 1, с. 125—165; № 2—3, с. 427—531.

¹⁶ Liet. t. ap., p. 65.

Komandiruotės ataskaitoje Fortunatovas nurodė: „Mano lingvistinės studijos tuo metu dažniau krypo į lietuvių kalbą, jos vietos ir santykių tiek su slavų, tiek ir su kitomis indoeuropiečių kalbomis nustatymą“¹⁷.

1874 m. Fortunatovas paskelbė straipsnį¹⁸, kuriame rašė apie senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose vartojamą žodį *nepotis* ‘anūkas’, senas liepiamosios nuosakos formos, jungtuką *angu* ‘arba’. Netrukus pasirodė didokas jo straipsnis, skirtas lietuvių kalbos leksikos klausimams. Šiame straipsnyje, remdamasis senųjų raštų ir tarmių duomenimis, Fortunatovas patikslino įvairiuose kalbiniuose raštuose vartojamų retesnių lietuviškų žodžių reikšmes, jų paplitimą¹⁹.

Šiuo metu Fortunatovas pradėjo ir baltų kalbų akcentologijos tyrinėjimus, kurie jo moksliniame palikime yra vieni iš pačių svarbiausių, turėję didžiulės reikšmės ne tik baltų, bet ir slavų bei apskritai indoeuropiečių kalbų mokslui.

1880 m. pasirodė pirmieji šių tyrinėjimų rezultatai – straipsnis „Apie baltų – slavų kalbų lyginamąjį kirčio mokslą“²⁰. Apie šį darbą F. Koršas iš anksto rašė žurnalo redaktoriui V. Jagičiui: „Galiu nudžiuginti Jus tikra žinia, kad Fortunatovas beveik baigė Jums įdomų straipsnį apie baltų – slavų kirtį; tai – kažkas Epochenmachendes arba bent keliantis visiškai naujus klausimus“²¹.

Savo darbe Fortunatovas pabrėžė lietuvių kalbos faktų reikšmę istorinei slavų kalbų kirčio raidai pažinti. Jis išaiškino kirčio ir priegaidės santykį tokiuose žodžiuose, kaip liet. *vařnas*, *vårna* – rus. *вóрон*, *ворóна*, serb. *vřàna*, liet. *gařdas* – rus. *гóрод*, serb. *gřad*, liet. *kařkalas* < **kalkalas* – rus. *кóлокол*. Čia Fortunatovas pirmą kartą iškėlė mintį, kad lietuvių kalbos junginiai *iř*, *iľ* (kai po jų eina priebalsis) atitinka senovės indų *ř*, kilusį iš ide. trumpojo skiemeninio sonanto *ř* ir *ľ*, ir lietuvių *ir*, *il* atitinka senovės indų *řr*, *ũr*, kilusius iš ide. ilgųjų skiemeninių sonantų *ř̄*, *ľ̄*. Fortunatovo straipsnio mintys turėjo didelės reikšmės tolesniems indoeuropiečių akcentologijos tyrinėjimams – jos tiesiogiai susijusios su atitinkamais F. de Sosiūro, A. Becenbergerio, H. Hirto atradimais²².

1885 m. Fortunatovas paskelbė kitą baltų kalbotyrai nepaprastai svarbų tyrinėjimą „Apie baltų kalbų kirtį ir ilgumą“²³. Skirtas prūsų kalbai, faktiškai jis yra tikrai pirmoji dalis planuotos daug platesnės studijos, kurioje turėjo būti išnagrinėta ši problema visose baltų kalbose²⁴.

¹⁷ Березин. Оч., с. 29.

¹⁸ Fortunatov Ph. Miscellanea. – KSchl. Beitr., 1874, 8, p. 111–119.

¹⁹ Fortunatov Ph. Lituania. – BB, 1879, 3, p. 54–73; plg. Palionis. R. k. ind., p. 29.

²⁰ Fortunatov Ph. Zur vergleichenden Betonungslehre der lituslavischen Sprachen. – AfslPh, 1880, 4, p. 575–589.

²¹ Березин. Оч., с. 72.

²² Ten pat, p. 72–76; Кацнельсон С. Д. Указ. соч., с. 50; Щерба Л. В. Указ. соч., с. 91.

²³ Фортунатов Ф. Ф. Об ударении и долготе в балтийских языках. – РФВ, 1885, 33, с. 252–297; po poros metų ši Fortunatovo studija buvo F. Solmseno išversta į vokiečių kalbą: Über Accent und Länge in den baltischen Sprachen. – BB, 1887, 22, p. 153–188.

²⁴ F. Fortunatovo archyve išliko nebaigtos tolesnės šios studijos dalys, viena jų vadinasi „Долгота в латышском языке“, plg. Березин. Оч., с. 285.

Šiame darbe Fortunatovas pirmasis pateikė tokią detalią senovės prūsų kalbos kirčio ir priegaidės analizę. Jis išaiškino, jog 1561 m. prūsų kalbos katekizme balsių ilgumas žymimas tik tada, kai šie balsiai kirčiuoti. Sugretinęs daugelį senovės prūsų kalbos taip pažymėtų žodžių su lietuvių ir slavų kalbų atitikmenimis, Fortunatovas priėjo išvadą, jog prūsų kalboje buvęs laisvas žodžio kirtis. Jis išaiškino prūsų kalbos priegaidžių pobūdį, jų santykį su lietuvių kalbos priegaidėmis²⁵.

Lietuvių kalbos akcentologijai nepaprastai reikšmingas Fortunatovo darbas „Kritiškas G. K. Uljanovo veikalas „Baltų – slavų kalbos veiksmažodžių kamienų reikšmė“ nagrinėjimas“²⁶. Šio darbo istorija tokia. Buvęs Fortunatovo mokinys G. Uljanovas už minėtą veikalą 1895 m. buvo pristatytas apdovanoti Rusijos Mokslų akademijos M. Lomonosovo premija. Fortunatovas, kaip geriausias šios srities specialistas, parašė platų (158 spaudos puslapių!) atsiliepimą, kuris po dvejų metų buvo paskelbtas akademijos darbuose.

Fortunatovas ne tik kritiškai išnagrino Uljanovo veikalą, bet ir papildė jį savais samprotavimais, nauja faktine medžiaga. Tačiau pati didžiausia Fortunatovo darbo reikšmė yra ta, kad čia visiškai nepriklausomai nuo F. de Sosiūro buvo suformuluotas garsusis dėsnis, dabar paprastai vadinamas Sosiūro – Fortunatovo dėsniu. „Akūtinis ilgumas dar lietuvių (= baltų) – slavų kalboje perkėlė į save prieš einančio skiemens kirtį, jeigu pastarasis pats neturėjo akūtinio ilgumo“²⁷, – rašė Fortunatovas. Kaip matome, formulavimas šiek tiek skiriasi nuo Sosiūro pateiktojo, tačiau esmė visai ta pati. Tiesa, skirtumas dar ir tas, jog Fortunatovas teigia, jog šis dėsnis veikęs „baltų – slavų kalboje“, tuo tarpu Sosiūras jį suformulavo tik lietuvių kalbai. Tačiau dėl šio dėsnio veikimo slavų kalbose pastaruoju metu nemaža dalis tyrinėtojų abejoja arba net jį neigia²⁸.

Rusijos Mokslų akademija Fortunatovui už G. Uljanovo darbo nagrinėjimą paskyrė Puškino aukso medalį.

Nepaprastai reikšmingas lituanistikos istorijos faktas yra Fortunatovo skaitytas lietuvių kalbos kursas. Jau 1878 m. tokį kursą jis skaitė Maskvos universitete²⁹. Šį kursą Fortunatovas apskritai Rusijos universitetuose pradėjo skaityti pirmasis. Jį lankė daugelis rusų ir kitų tautų būsimų garsių kalbininkų. Fortunatovo lietuvių kalbos paskaitų klausė ir nemažas būrys lietuvių, to meto Maskvos universiteto įvairių specialybių studentų. Tarp jų buvo ir mūsų literatūrinės kalbos normintojas J. Jablonskis, taip pat keletas būsimų žymių kultūros veikėjų. Šios paskaitos ne tikai turėjo didžiulę mokslinę vertę – jos suvaidino ir nemažą vaidmenį lietuvių kultūros, nacionalinio judėjimo istorijoje.

²⁵ Palionis. R. k. ind., p. 30–31.

²⁶ Fortunатов Ф. Ф. Критический разбор сочинения Г. К. Ульянова „Значения глагольных основ в литовско-славянском языке“. „Отчет о присуждении Ломоносовской премии в 1895 г.“. – Сборник Отделения русского языка и словесности АН, 1897, 64, № 11, с. 1–158.

²⁷ Ten pat, p. 62.

²⁸ Plg. Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968, p. 31–33.

²⁹ Отчет о состоянии и действиях Императорского Московского Университета за 1878 г. М., 1879, с. 24–25; už šią informaciją autorius dėkingas maskviečiui kalbininkui G. Venediktovui.

Fortunatovo lietuvių kalbos kursas paprastai trukdavo dvejus metus. Savo paskaitose pirmiausia jis pateikdavo plačią lietuvių kalbos tarmių apžvalgą. Lietuvių kalbos tarmes Fortunatovas skirstė į keturias grupes: žemaičių, klaipėdiškių, rytų lietuvių ir vidurio lietuvių. Pastarąją tarmę, kuri iš esmės atitinka dabartinius vakarų aukštaičius, savo ruožtu Fortunatovas skirstė į šiaurės, pietų ir vidurio šnektas. Turint galvoje ano meto lietuvių dialektologijos mokslo lygį, Fortunatovo klasifikacija buvo gana detali ir pakankamai motyvuota.

Toliau paskaitose Fortunatovas kritiškai aptardavo svarbiausius lietuvių kalbos šaltinius, gramatikas, įvairius tyrinėjimus. Suprantama, pagrindinę jo paskaitų dalį sudarė lietuvių kalbos fonetikos ir morfologijos nagrinėjimas. Nemaža laiko būdavo skiriama pratyboms, kurių metu buvo skaitomi ir nagrinėjami įvairių lietuvių kalbos tarmių tekstai.

Tam tikrą vaidmenį Fortunatovo lietuvių kalbos paskaitos suvaidino ir vakarų aukštaičių tarmę pasirenkant lietuvių literatūrinės kalbos pagrindu³⁰.

Fortunatovo lietuvių kalbos paskaitas pagal savo užrašus pradėjo spausdinti V. Požezinskis³¹. Tačiau buvo išspausdinta tik jų pradžia. Likusi fonetikos dalis buvo 1961 m. paskelbta Lunde³². Spaudai šias paskaitas parengė V. Rūkė-Dravinia. Jų rankraštis buvo rastas švedų kalbininko, Fortunatovo buvusio mokinio T. Torbjornsono archyve. Manoma, kad tai buvusi V. Požezinskio (arba studentų kolektyvo) užrašų kopija.

Suprantama, gaila, kad Fortunatovo lietuvių kalbos paskaitos baltų kalbų tyrinėtojus pasiekė taip pavėluotai ir negalėjo suvaidinti to vaidmens, kurį jos būtų atlikusios, jeigu būtų paskelbtos XIX a. pabaigoje.

Su Fortunatovo vardu susiduriame ir lietuvių leksikografijos istorijoje. 1886 m. Fortunatovas pradėjo redaguoti A. Juškos žodyną. Jis žodynui parašė plačią įžangą, suredagavo A–D raides. Tačiau ir vėliau, redaguojant žodyną kitiems redaktoriams, Fortunatovas nemaža prisidėjo prie šio lietuvių leksikografijos veikalo. Jis kruopščiai peržiūrėdavo kitų redaktorių suredaguotas dalis. Fortunatovo darbą prie Juškos žodyno labai teigiamai įvertino lietuvių leksikografijos tyrinėtojai³³.

Fortunatovui prižiūrint, Rusijos Mokslų akademija pradėjo leisti įžymų lietuvių kalbos paminklą – M. Daukšos postilę³⁴.

Dideli nuopelnai Fortunatovui tenka ne tik lietuvių kalbos mokslo, bet ir įvairiose kultūrinio gyvenimo srityse. Su jo vardu susijęs lietuvių spaudos draudimo lotyniškais rašmenimis panaikinimo klausimas. Šiuo atžvilgiu ypač įdomus neseniai TSRS Mokslų Akademijos archyve Leningrade rastas Fortunatovo ranka rašytas Rusijos Mokslų akademijos

³⁰ Palionis. R. k. ind., p. 38–39.

³¹ Из лекций Ф. Ф. Fortunatova по фонетике литовского языка по записи В. К. Поржезинского. – РФВ, 1897, 38, с. 211–230.

³² Fortunatov Ф. Ф. Лекции по фонетике литовского языка, читанные в Московском университете в 1890–1891 и 1891–1892 ак. гг. – Årsbok, 1957/1958. Lund, 1961, p. 7–63.

³³ Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas. – LiK, 1961, 5, p. 227–273; Palionis. R. k. ind., p. 39–40.

³⁴ Lebedys J. Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 374–375.

rezoliucijos lietuvių spaudos draudimo klausimu projektas, kuriame sakoma: „...iš tikrųjų būtinais reikia kuo greičiau atpalaiduoti lotynišką-lietuvišką raidyną nuo bet kokio uždraudimo bei varžymo ir leisti Rusijoje spausdinti šiuo raidynu lietuviškas knygas bei įvairių rūšių periodinius leidinius. Neteisingas lotyniško-lietuviško raidyno uždraudimas negalėjo duoti jokių kitų rezultatų, išskyrus neigiamus, ir tik panaikinus šį draudimą... lietuvių tautą nukreipsime normalaus vystymosi keliu“³⁵.

Spaudos draudimo metu Fortunatovas prenumeruodavo Rytų Prūsijoje leidžiamą lietuvišką spaudą ir ja aprūpindavo Maskvos universiteto studentus lietuvius³⁶.

Fortunatovo skatinamas, rašytojas bei publicistas A. Vilkutaitis buvo pradėjęs rengti rusų–lietuvių kalbų žodyną. J. Šliūpas, žymiojo rusų mokslininko raginamas, mėgino įkurti Lietuvių filologijos draugiją.

Fortunatovas buvo 1905 m. švietimo ministro sudarytos komisijos lietuvių kalbos programai Lietuvos mokyklose parengti pirmininkas. Be jo, į šią komisiją įėjo K. Jaunius, E. Volteris, Maironis.

1907 m. kovo 25 d. (balandžio 7 d.) Lietuvių mokslo draugijos steigiamajame susirinkime Vilniuje pirmininkaujantis E. Volteris pirmiausia pranešė, kad akademiškai Fortunatovas ir Šachmatovas per jį prašę priimti juos pirmosios lietuvių mokslo organizacijos nariais. Čia pat J. Basanavičius perskaitė ir Fortunatovo sveikinimą susirinkimo dalyviams³⁷. Tais pačiais metais Fortunatovas ir jo talentingiausias mokinys Šachmatovas buvo išrinkti Lietuvių mokslo draugijos garbės nariais.

GRIGORIJUS ULJANOVAS

Maskvos lingvistinei mokyklai mes turime būti dėkingi už pirmuosius plačius lietuvių ir apskritai baltų kalbų veiksmažodžio struktūros ir raidos tyrinėjimus. Juos pradėjo F. Fortunatovo mokinys G. Uljanovas.

Uljanovas gimė 1859 m. rugsėjo 21 (spalio 3) d. prie Dono, buvusioje Ust-Medvedickajos stanicoje (dabartinis Serafimovičiaus miestas). 1877 m. gimtinėje aukso medaliu baigęs gimnaziją, jis įstojo į Maskvos universiteto Istorijos ir filologijos fakultetą. Šalia slavistikos dalykų Uljanovas pas V. Milerį mokėsi sanskrito, lankė F. Fortunatovo gotų kalbos kursą. Antroje ir trečiame kurse pas Fortunatovą studijavo ir lietuvių kalbą. Už studentiškus darbus apie linksniavimą sanskrito, graikų ir lotynų kalbose buvo apdovanotas sidabro medaliu.

1881 m. baigęs universitetą, Uljanovas buvo paliktas ruoštis profesūrai. 1884 m. jis išlaikė magistro egzaminus ir 1885 m. Maskvos universite-

³⁵ Tyla A., Zinkevičius Z. Rašyta F. Fortunatovo ranka. – Literatūra ir menas, 1972.IV.1; Березин. Уч., с. 33.

³⁶ „Aušros“ redakcijos atsakymuose („Gromatų skardinėje“) randame ir tokį pranešimą: „Prof. Fortun., Maskvoje. Tamstos 8 rublius, prenumeratą už Auszrą, apturėjome. Dėkui labai szirdingai. Auszra taip taps ir toliaus prisiūsta“ (1885, Nr. 2–3, p. 93).

³⁷ Gerulis L. (= L. Gira. – A. S.) „Lietuvių mokslo draugija“ ir jos steigimas. – LT, 1907, 1, p. 157–158.

te skaitė pirmąją paskaitą. 1886–1888 m. Uljanovas – šio universiteto privatdocentas.

1888 m. iš Varšuvos universiteto pasitraukus S. Mikuckiui, Uljanovas pakviečiamas užimti jo vietą. 1889 m. jam suteikiamas ekstraordinarinio, o 1891 m. – ordinarinio profesoriaus vardas. 1898 m. Uljanovas buvo Istorijos ir filologijos fakulteto dekanu. 1899 m. jis paskiriamas Varšuvos universiteto rektoriumi. Šias pareigas ėjo penketą metų. Vėliau buvo Rygos srities švietimo kuratoriumi, švietimo ministro pavaduotoju, net senatoriumi.

Mirė Uljanovas 1912 m. balandžio 8(21) d. Jaltoje³⁸.

1888 m. žurnale „Русский филологический вестник“ ir atskiru atspaudu buvo paskelbtas stambus Uljanovo darbas „Senosios slavų ir lietuvių kalbos esamojo laiko kamienai“ („Основы настоящего времени в старославянском и литовском языках“. РФВ, 20, с. 1–236). Čia Uljanovas aptarė senosios slavų kalbos veiksmažodžių esamojo laiko kamienų tipus, juos lygindamas su atitinkamais lietuvių kalbos veiksmažodžių kamienais. Taip pat jis mėgino nustatyti šių kalbų veiksmažodžių kamienų santykį su ide. prokalbės veiksmažodžių kamienais³⁹. Už šį darbą po gynimo 1889 m. Uljanovui buvo suteiktas magistro laipsnis.

Ypač reikšmingas buvo antrasis Uljanovo baltų ir slavų kalbų veiksmažodžio tyrinėjimas „Baltų – slavų kalbos veiksmažodžių kamienų reikšmė“ („Значение глагольных основ в литовско-славянском языке“), kurio pirmoji dalis – „Kamienai, žymintys skirtumus pagal rūšis“ („Основы, обозначающие различия по залогам“) – buvo 1890–1891 m. paskelbta minėtame žurnale (РФВ, 24, с. 105–142; 25, с. 41–134, 181–212; 26, с. 1–91) ir 1891 m. atskiru atspaudu. Už šį tyrinėjimą 1891 m. Maskvos universitete Uljanovui suteiktas daktaro laipsnis.

Antroji tyrinėjimo dalis – „Kamienai, žymintys skirtumus pagal veikslus“ („Основы, обозначающие различия по видам“. Варшава) – buvo paskelbta 1895 m.

Šis Uljanovo darbas tuo metu buvo, galima sakyti, kapitalinis baltų ir slavų kalbų veiksmažodžio sistemos tyrinėjimas, padėjęs pagrindą kitiems šios srities darbams. Ypač reikia turėti galvoje faktą, jog iki Uljanovo šių kalbų veiksmažodžių veikslai, kamienų reikšmės buvo beveik netyrinėta. Veikale pateikta originali slavų veikslų kilmės teorija, dėl kurios dar ir šiandien diskutuoja mokslininkai⁴⁰.

³⁸ Карский Е. Г. К. Ульянов (некролог). – РФВ, 1912, 68, с. 237–241; MLTEnc., 3, р. 600; Kai kuriuose šaltiniuose Uljanovo vardas (ir tėvavardis) nurodoma *Georgijus (Georgijevičius)*, tačiau jam rašytuose laiškuose, taip pat jo nekrologe rašoma *Grigorijus (Konstantinovičius)*. 1907 m. savo laišką Rusijos MA Rusų kalbos ir literatūros skyriui jis taip pat pasirašė *Григорий Ульянов*.

³⁹ Palionis. R. k. ind., p. 41.

⁴⁰ Plg. Маслов Ю. Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании. – В кн.: Вопросы глагольного вида. Сборник сост. Ю. С. Маслов. М., 1962, с. 22, 24; Ван-Вейк Н. О происхождении видов славянского глагола. – Ten pat, р. 238–239, 243; Ненец И. Генезис славянской видовой системы. – Ten pat, р. 267–268; Достал А. Установление видового значения конкретного глагола. – Ten pat, р. 287, 291–292.

Labai daug šiuo Uljanovo veikalu pasinaudojo J. Endzelynas, rašydamas „Latvių kalbos gramatikos“ veiksmažodžio skyrių. Su nemaža dalimi veikalo minčių sutinka ir dabartiniai lietuvių kalbos veiksmažodžio veikslų tyrinėtojai, kurie drauge pabrėžia, jog Uljanovas buvo pirmasis, plačiau tyrinęs šią lietuvių kalbos gramatikos problemą⁴¹.

Uljanovo darbas, kaip matėme, buvo akstinas F. Fortunatovui parašyti platų jo nagrinėjimą, kuriame buvo suformuluotas ir žinomasis lietuvių akcentologijos dėsnis.

„Pripažindamas kartu su mokslininkais specialistais svarbią prof. Uljanovo darbo reikšmę baltų ir slavų kalbų tyrinėjimui, aš drįstu išreikšti viltį, kad Mokslų akademija laikys teisingu dalyku apdovanoti Lomonosovo premija darbą, kuris iš esmės praturtina mokslą“⁴², — rašė F. Fortunatovas. Iš tikrųjų Uljanovui už abi šio darbo dalis 1895 m. buvo paskirta M. Lomonosovo tūkstančio rublių premija.

Labai teigiamai šį Uljanovo veikalą (pirmąją dalį) įvertino ir J. Zubatas. Be kitų dalykų, jis taikliai pastebėjo, jog „visa, kas čia pateikiama, negalima tiksliai įrodyti, tačiau negalima ir nuginčyti“⁴³.

Indoeuropiečių kalbų veiksmažodžio kamienų reikšmes Uljanovas nagrinėjo ir vėliau. Jis paskelbė straipsnį apie dvigubų kamienų reikšmes⁴⁴, kuris taip pat nepraradęs iki šiol savo aktualumo⁴⁵.

Iš kitų baltistikos srities Uljanovo darbų galima paminėti J. Spruogio veikalo „XVI a. senovės žemaičių žemės geografinis žodynas“ recenziją⁴⁶ ir ypač J. Endzelyno darbo „Latvių kalbos prielinksniai“ pirmosios dalies nagrinėjimą⁴⁷.

Šiame straipsnyje Uljanovas pagrįstai atmetė J. Endzelyno oponento profesoriaus M. Krašeninikovo neteisingus priekaištus, padarytus latvių kalbininko disertacijos gynimo metu ir vėliau paskelbtus spaudoje.

Uljanovo vardas susijęs ir su A. Juškos žodynu. Mat, pasitraukus nuo žodyno redagavimo J. Jablonskiui, nauju žodyno redaktoriumi Rusijos Mokslų akademija 1907 m. pakvietė Uljanovą. Uljanovas redagavo žodyno *K* raidę. Tačiau šiam darbui Uljanovas, matyt, neturėjo nei laiko, nei pakankamo pasiruošimo. Jo redaguoti rankraščiai nerasti, tačiau K. Būga apie jo darbą yra atsiliepęs neigiamai⁴⁸.

Apskritai Uljanovas, apsikrovęs administracinėmis pareigomis, kildamas carinės hierarchijos laiptais, vis mažiau laiko rado moksliniam darbui.

⁴¹ Дамбрюнас Л. Глагольные виды в литовском языке. — Ten pat, p. 365.

⁴² Фортунатов Ф. Ф. Критический разбор сочинения Г. К. Ульянова..., с. 152.

⁴³ Zubatý J. (Rec.) — IF Anz., 1894, 3, p. 157.

⁴⁴ Ульянов Г. К. Краткое значение удвоенных основ. — РФВ, 1902—1903, 48—49, с. 235—249.

⁴⁵ Елизаренкова Т. Я. Значение основ презенса в Ригведе. — В кн.: Языки Индии. М., 1961, с. 95.

⁴⁶ РФВ, 1889, 21, с. 124—131.

⁴⁷ Изв., 1906, 11(4), с. 430—446.

⁴⁸ Plg. Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas. — LiK, 1961, 5, p. 253—254, 356—357, 359.

VIKTORAS POŽEZINSKIS

F. Fortunatovui persikėlus į Peterburgą, Maskvos universitete lituanistinės tradicijos nenutrūko: jas tęsė Fortunatovo mokinys V. Požezinskis.

Požezinskis (Porzeziński) gimė 1870 m. rugpjūčio 4 d. Temnikove (dab. Mordovijos ATSR) lenkų šeimoje. Maskvoje baigęs gimnaziją, Požezinskis pradėjo lankyti šio miesto universitetą, kurio Istorijos ir filologijos fakultetą 1892 m. labai sėkmingai baigė ir buvo paliktas ruoštis profesūrai.

Be pagrindinio jo mokytojo Fortunatovo, studijų metais Požezinskiui didesnės įtakos turėjo įžymieji rusų filologai, taip pat nemaža nusipelnę lituanistikai, – V. Mileris ir F. Koršas.

1895 m. Požezinskis – Maskvos universiteto privatdocentas, 1901 m. – ekstraordinarinis profesorius. 1902 m. jis ruošėsi pereiti į Krokuvos universitetą, tačiau Fortunatovo rekomendacija paskiriamas vadovauti Maskvos universiteto lyginamosios kalbotyros katedrai. 1903 m. jam suteikiamas ordinarinio profesoriaus vardas. Minėtai katedrai Požezinskis vadovavo iki 1921 m. – išvykimo į Varšuvą.

Nuo 1921 m. pabaigos iki pat mirties – 1929 m. kovo 12 d. – jis buvo Varšuvos universiteto profesorius. 1924–1925 m. buvo šio universiteto Filosofijos fakulteto dekanas, kurį laiką ėjo prorektorius pareigas. Kiekvienais metais Požezinskis taip pat važiuodavo skaityti paskaitų į privatų Liublino universitetą, keletą metų buvo ir šio universiteto Humanitarinio fakulteto dekanu. 1925 m. Požezinskis buvo išrinktas Lenkijos Mokslų akademijos nariu korespondentu, o 1927 m. – tikruoju nariu⁴⁹.

Požezinskis buvo pats ištikimiausias savo didžiojo mokytojo Fortunatovo mokinys, pats karščiausias jo idėjų šalininkas ir propaguotojas.

Požezinskį daugiausia domino bendrosios indoeuropiečių kalbotyros, slavistikos ir baltistikos problemos. Iš pirmosios problematikos minėtinas „Kalbotyros įvadas“ („Введение в языковедение“. М., 1907), „Senovės indų, graikų, lotynų ir senovės slavų kalbų lyginamosios fonetikos apybraiža“ („Очерк сравнительной фонетики древнеиндийского, греческого, латинского и старославянского языков“. М., 1912), „Senovės indų, graikų, lotynų ir senovės slavų kalbų lyginamoji morfologija“ („Сравнительная морфология древнеиндийского, греческого, латинского и старославянского языков“. М., 1914).

Slavistikai svarbiausi Požezinskio darbai yra: „Lyginamoji slavų kalbų gramatika“ („Сравнительная грамматика славянских языков“. М., 1914; II leid. 1926), „Trumpa rusų kalbos istorinės gramatikos paskaitų pagalbinė priemonė“ („Краткое пособие к лекциям по исторической грамматике русского языка“. М., 1916; III leid. 1920). Kaip matyti ir iš pačių antraščių, šie Požezinskio darbai parašyti Maskvos universitete jo skaitytų kursų pagrindu. Anuomet jie turėjo nemažos reikšmės rusų lingvistikai. Apie aukštą mokslinį Požezinskio darbų lygį pakankamai liudija

⁴⁹ Szober S. Wiktor Porzeziński. Życie i praca (1870–1929). – PF, 1929, 14, p. VII–XXIV; Doroszewski W. Wiktor Porzeziński. – II, 1930, 14, p. 371–374; Nitsch. Ze wsp., p. 59, 104, 231–235; Handel. Dz. j., p. 249–250.

ir tas faktas, kad jo „Kalbotyros įvadas“ buvo išverstas į vokiečių kalbą („Einleitung in die Sprachwissenschaft“. Leipzig, 1910) ir išleistas, galima sakyti, pasauliniame ano meto kalbotyros centre Leipzige. Požezinskis daug prisidėjo išugdant tokius mokslininkus, kaip fonologijos kūrėją N. Trubecokojų, rusų mokslinės sintaksės kūrėją A. Peškovskį, indoeuropeistą ir li-tuanistą M. Petersoną, lenkų kalbininką S. Šoberį (Szober) ir kitus.

Gana dideli Požezinskio nuopelnai ir baltistikai. Baltų kalbomis, pir-miausia, žinoma, lietuvių kalba, Požezinskis susidomėjo dar būdamas stu-dentas. 1890–1892 m. jis klausė Fortunatovo lietuvių kalbos paskaitų. Norėdamas dar geriau išigilinti į šią kalbą, 1893, 1894, 1895 m. vasaromis jis buvo atvykęs į Lietuvą (buv. Kauno ir Suvalkų gubernijas) lietuvių kal-bos tarmių tyrinėti. Šių tyrinėjimų rezultatus 1896 ir 1899 m. paskelbė Rusijos Mokslų akademijos darbuose⁵⁰.

Šioje studijoje Požezinskis, remdamasis surinkta medžiaga, F. Fortu-natovo, K. Jauniaus darbas, mėgina patikslinti atskirų lietuvių kalbos tar-mių ribas, iškelia būdingesnes fonetines bei morfologines tarmių ypatybes. Taip pat jis nurodo lietuvių kalbos vartojimo plotą buvusioje Vilniaus gu-bernijoje. Nepaisant įvairių trūkumų, šis Požezinskio darbas „dar toliau, negu F. Fortunatovas, pastūmė į priekį lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimą“⁵¹.

Šalia gyvosios lietuvių kalbos Požezinskis nemaža domėjosi ir jos se-naisiais paminklais. Iš šios srities ypač minėtinas dar 1896 m. paskelbtas Požezinskio straipsnis apie M. Daukšos kalbą⁵², kuriame jis apibūdina Daukšos rašybą, jo kalbos fonetines, morfologines ypatybes, mėgina lokalizuoti tarmę. Suprantama, ne su visais Požezinskio teiginiais šiandien galima sutikti. Pavyzdžiui, jis buvo įsitikinęs, kad bet kurioje padėtyje M. Daukšos kalboje egzistavę nosiniai balsiai, kurie skambėję kaip garsų samplaikos iš „daugiau ar mažiau nosinio balsio + daugiau ar mažiau ryškaus nosinio prie-balsio“. Požezinskis klydo ir dėl priebalsių minkštumo žymėjimo⁵³. Ta-čiau šiaip ar taip tai buvo pirmasis platesnis mūsų žymiojo kalbos paminklo tyrinėjimas, kuris neprarado savo reikšmės ir iki šiol.

1898 m. Požezinskis paskelbė plačią O. Vydemano lietuvių kalbos va-dovėlio („Handbuch der litauischen Sprache“. Strassburg, 1897) recenziją⁵⁴.

Baltistikos problemoms skirtos ir abi Požezinskio disertacijos. 1901 m. atskira monografija paskelbtoje magistro disertacijoje „Dėl baltų kalbų asmenavimo formų istorijos“ („К истории форм спряжения в балтийских языках“. М., 1901) jis pamėgino duoti gana detalią baltų kalbų veiksma-žodžio asmens galūnių raidą ir apžvelgti laikų bei nuosakų kamienų darybą. Nepaisant įvairių trūkumų, ginčytinų aiškinimų, šis darbas buvo iš tikrųjų

⁵⁰ Поржезинский В. К. Заметки по диалектологии литовского языка. — Изв., 1896, 1(2), с. 467–494; 1898, 3(4), с. 1110–1139.

⁵¹ Palionis. R. k. ind., p. 43–44.

⁵² Поржезинский В. К. Несколько данных для характери стики сочинений литовского писателя М. Даукша. — В кн.: *χριστήρια* Сборник статей по филологии и лингвистике в честь Ф. Е. Корша, с. 513–539.

⁵³ Palionis. Liet. l. k., p. 33, 70.

⁵⁴ РФВ, 1898, 39, с. 277–303; plg. Palionis. R. k. ind., p. 44.

svarus indėlis į baltų kalbų veiksmažodžio tyrinėjimą. Požezinskio atskirų faktų analizė remiasi turtinga tarminė ir senųjų rašto paminklų medžiaga⁵⁵. Minėtina, kad šiame veikale Požezinskis pasiūlė įdomią hipotezę dėl senojo ide. diftongo *eu* raidos baltų kalbose⁵⁶.

1903 m. atskira knyga išėjo Požezinskio daktaro disertacija „Sangražinė veiksmažodžių forma lietuvių ir latvių kalbose“ („Возвратная форма глаголов в литовском и латышском языках“. М., 1903). Požezinskis buvo pirmasis tyrinėtojas, taip išsamiai nagrinėjęs sangražinius baltų kalbų veiksmažodžius. Pirmiausia jis čia nušviečia sangražinių veiksmažodžių formų susidarymą lietuvių ir latvių kalbose. Pamėgini atkurti šių veiksmažodžių vaizdą bendroje lietuvių—latvių epochoje. Ypač reikšminga šioje monografijoje pateikiama semantinė sangražinių veiksmažodžių klasifikacija. Kaip ir ankstesniame veikale, čia operuojama gausia faktine lietuvių kalbos medžiaga. J. Endzelynas, kitados gana skeptiškai vertinęs šį darbą, iškėlęs įvairių netikslumų, padaręs nemaža priekaištų dėl nepakankamo latvių kalbos faktų panaudojimo, nurodė, jog „lietuvių kalbai jis pasinaudojo jeigu ir ne visais, tai daugeliu šaltinių“⁵⁷. Pagrindinis latvių kalbos faktų šaltinis Požezinskiui buvo A. Becenbergerio ir A. Bylenšteino darbai. Kalbant apie latvių kalbos faktų panaudojimą, galima sakyti, jog Požezinskio darbai iš dalies atspindėjo dar tuos laikus, kai, anot J. Endzelyno kažkada vaizdingai perfrazuoto viduramžių posakio (*graeca sunt, non leguntur*), buvo: *lettica sunt, negleguntur*.

Požezinskio baltų kalbų veiksmažodžio tyrinėjimai tiek savo metodu, tiek ir labai gausia faktine medžiaga anuomet užėmė reikšmingą vietą baltų kalbų moksle. Daug kur be jų negali išsiversti ir dabartinis šių problemų tyrinėtojas⁵⁸.

Istorinei baltų kalbų fonetikai reikšmingas platus Požezinskio straipsnis apie latvių ir prūsų kalbų žodžio galo reiškinius⁵⁹.

Būdamas geras tiek baltų, tiek slavų kalbų specialistas, Požezinskis gyvai reagavo ir į 1908—1912 m. diskusiją dėl baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių. 1911 m. jis paskelbė straipsnį „Baltų—slavų kalbinė bendrytė“⁶⁰, kuriame nesutinka su baltų ir slavų kalbų bendrybių A. Mejė kritika. Pagrindinė Požezinskio išvada — „baltų ir slavų kalbos pergyveno bendrą periodą, kuriame atsirado nemaža naujadarų“. Jis pateikė taip pat naujų faktų, kuriuos galima laikyti baltų ir slavų kalbų inovacijomis ir į kuriuos neatkreipė dėmesio ankstesnieji tyrinėtojai. Tačiau metodinė Požezinskio straipsnio pusė nebuvo be priekaištų: jis neatsižvelgė į naujas A. Mejė idė-

⁵⁵ Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968, p. 386; plg. šio Požezinskio darbo recenzijas: Berneker E. — AfslPh, 1903, 25, p. 473—499; Zubaty J. — IFAnz., 1904, 16, p. 50—59.

⁵⁶ Karaliūnas. Sant., p. 70.

⁵⁷ Endzelins. D. izl., 1, p. 681.

⁵⁸ Bernadišienė P. Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sangražinių veiksmažodžių semantinės funkcijos. — VVPI Mokslo darbai, 1957, 3, p. 175—200; plg. Palionis. R. k. ind., p. 44—46.

⁵⁹ Поржезинский В. К. Явления конца слова в латышском и прусском языках. — РФВ, 1902—1903, 48—49, с. 608—646.

⁶⁰ Porzeziński W. Die baltisch-slavische Sprachgemeinschaft. — Rsl, 1911, 4, p. 1—26.

jas, sprendžiant šią sudėtingą problemą, ir jo argumentai kitiems tyrinėtojams pasirodė nepakankamai įtikimi⁶¹.

Požezinskis yra išspausdinęs ir daugiau mažesnės apimties straipsnių, skirtų įvairioms lietuvių kalbos istorijos problemoms⁶². 1897 m., kaip minėjome, jis paskelbė dalį F. Fortunatovo skaityto lietuvių kalbos kurso.

Pats Požezinskis, F. Fortunatovui išvykus į Peterburgą, Maskvos universitete skaitė lietuvių kalbos kursą. Jo paskaitų klausė nemaža būsimųjų įžymių mokslininkų (tarp jų ir R. Jakobsonas), taip pat lietuvių – įvairių specialybių Maskvos universiteto studentų.

Lietuvių kalba Požezinskis nepaliovė domėtis iki pačios savo gyvenimo pabaigos. Net ir jo nekrologe žymusis lenkų kalbininkas K. Nitšas, išvardydamas įvairias paskutiniųjų Požezinskio gyvenimo metų pareigas ir darbus, kaip paskutinį nurodė „išmirštančios lietuvių salos prie Beržūnos (Berezyny) ir Nemuno santakos dialektologinį tyrinėjimą“⁶³.

NIKOLAJUS SOKOLOVAS

Lietuvių kalbos mokslui nusipelnė ir kitas Fortunatovo mokinys N. Sokolovas.

Sokolovas gimė 1875 m. gruodžio 10 d. Trubčevske, Briansko srityje. 1899 m. baigęs Maskvos universitetą, Fortunatovo rekomendacija buvo paliktas rengtis profesūrai. 1908–1909 m. jis tobulinasi Leipcigo universitete pas K. Brugmaną ir A. Leskyną. 1909 m. Sokolovas paskiriamas Maskvos universiteto privatdocentu. 1919–1922 m. jis – Voronežo universiteto profesorius, o 1922 m. vėl grįžta į Maskvos universitetą, kuriame profesoriauja iki mirties – 1923 m. gegužės 27 d.⁶⁴

Su lietuvių kalbos pagrindais susipažinęs universitete, 1901 m. Sokolovas atvyko į Lietuvą ir tyrinėjo Kauno bei Ukmergės apylinkių tarmes.

Lituanistikos dalykai jam rūpėjo ir tobulinantis Leipcige. Čia jį Leskynas painformavo apie neseniai universitetui perduotus A. Baranausko laiškus ir tarmių tekstus, siūstus H. Vėberiuui. Leskynas pasiūlė rusų mokslininkui patyrinėti juos ir ką galima išleisti. Kadangi Sokolovas tuo metu dėl kitų darbų Baranausko rankraščiams galėjo skirti gana mažai laiko, jis apie juos parašė tik straipsnį, kurį kartu su dviem tarminių tekstų pavyzdžiais, užrašytais Pašvitinio apylinkėse, išspausdino Rusijos Mokslų aka-

⁶¹ Топоров. Из ист., с. 7; Karaliūnas. Sant., p. 15–16.

⁶² Porzeziński W. Przyczynki do dziejów języka litewskiego. — In: Symbolae grammaticae in honorem Rozwadowski. Kraków, 1928, t. 2, p. 27–33; Der Dativ sg. der -i- Stämme im Litauischen. — IF, 1912, 31, p. 423–426; Litewskie *a i e* pod akcentem. — В кн.: Статьи по славянской филологии и русской словесности. Сборник статей в честь А. И. Соболевского. Л., 1928, с. 357–358.

⁶³ Nitsch. Ze wsp., p. 235.

⁶⁴ Būda V. Prof. N. N. Sokolovo lituanistiniai darbai. — Literatūra ir menas, 1953.V.31; Palionis. R. k. ind., p. 46–48; Palionis J. Nikolajus Sokolovas. — MK, 1975, 6, p. 47–49; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 120–122; MLTEnc., 3, p. 259.

demija⁶⁵. Šiame straipsnyje bendrais bruožais supažindinama su Baranausko tekstais, nurodoma, iš kurių vietų jie užrašyti⁶⁶.

1912–1914 m. vasaromis Sokolovas vėl lankosi Lietuvoje. Dabar jis tyrinėja žemaičių tarmes. Apie jas parašo plačią monografiją, kurios anotaciją paskelbia 1921 m. Voroneže⁶⁷. Pirmojoje monografijos dalyje jis pateikė tekstų, užrašytų Laižuvos, Mosėdžio, Salantų, Gargždų, Palangos, Šiluvos apylinkėse, o antroji dalis skirta tų tekstų nagrinėjimui⁶⁸. Gaila, kad nebuvo paskelbta visa Sokolovo monografija.

Sokolovas rūpinosi plačiau organizuoti lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimą. 1912 m. birželio 14 d. Lietuvių mokslo draugijos susirinkime šiuo klausimu jis skaitė pranešimą, kurio pagrindu parašytas straipsnis buvo paskelbtas lietuvių spaudoje („Viltis“, 1912, Nr. 71). Sokolovo pranešime keliami mintis, jog reikia sudaryti lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimo komisiją, kuri parengtų tam tikrą tyrinėjimo programą, užmegztų ryšius su „vietiniais veikėjais šioje srityje“. Jo pasiūlymams buvo pritarta. K. Būga apsiėmė parengti bendrą visų lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimo programą, o komisija turėjo sudaryti atskiras kiekvienos tarmės programas. Dėl to, kaip nurodo J. Palionis, Sokolovą galima laikyti „organizuoto lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimo pradininku“⁶⁹.

Domėjosi Sokolovas ir lietuvių kalbos praktikos, ypač rašybos, reikalais. Vilniuje jis išleido ir J. Boduenui de Kurtenė dedikavo net specialią knygelę apie lietuvių kalbos rašybą⁷⁰. Kaip žinome, rašybos klausimas tuo metu lietuviams buvo ypač aktualus. Diskusijoje dėl rašybos reformų dalyvavo, o kartais net ir savo rašybas vartojo ne tik kalbininkai, bet ir rašytojai, visuomenės veikėjai. Tai buvo laikai, kai, anot Sokolovo, kiekvienas raštingas lietuvis laikė savo pareigą ką nors „išrasti“. Įsijungė į šią diskusiją ir Sokolovas kaip visiškai „nesuinteresuotas asmuo“, kuris seniai domėjosi Lietuva ir norėjo kuo galėdamas padėti. Sokolovas siūlė lietuvių rašybą reformuoti prastinimo linkme. Rašybos reforma, jo nuomone, labiausiai turi atsižvelgti į poreikius tos visuomenės dalies, kuriai ši reforma skiriama. Jis nepritarė A. Jakšto, A. Vireliūno, Vydūno ir kitų rašybos reformoms. Norintiems geriau susipažinti su teoriniais rašybos klausimais Sokolovas rekomendavo rusų kalbininko, vėliau žymaus tarybinio leksikografo D. Ušakovo darbą „Rusų rašyba“ („Русское правописание“. М., 1911).

Sokolovas spausdino straipsnius lietuvių laikraščiuose. 1917 m. rudenį dalyvavo Maskvoje įvykusiame lietuvių vakare.

⁶⁵ Соколов Н. Н. Литовские рукописи еп. Барановского. — Изв., 1910, 15(2), с. 180–188, ir atskirai — С.-Петербург, 1910.

⁶⁶ Tik Sokolovas, atrodo, klysta (o vėliau šią klaidą kartoja ir kiti), jog tekstai ir laiškai Baranausko rašyti 1890 m. pabaigoje — 1891 m. pradžioje. Sokolovas čia, matyt, buvo susipažinęs su visa Baranausko korespondencija, rašyta H. Vėberui 1875–1898 m.

⁶⁷ Соколов Н. Н. Жемайтское наречие литовского языка. — Воронежский Историко-археологический вестник, 1921, в. 1, с. 50–51.

⁶⁸ Plg. Булаховский Л. А. Из Baltica в русской лингвистической литературе (1914–1922). — Тiž, 1924, 2, р. 43.

⁶⁹ Palionis J. Nikolajus Sokolovas, p. 48.

⁷⁰ Соколов Н. Н. Литовская орфография и ее реформаторы. Вильно, 1915.

Rusų kalbininko N. Durnovo laiške K. Būgai, kur pranešama apie Sokolovo mirtį⁷¹, nurodoma, kad Sokolovas taip pat yra tyrinėjęs lietuvių liaudies dainų kalbą, rašęs apie S. Daukanto raštų kalbos ypatybes, lietuvių gyvenviečių pėdsakus Oriolo gubernijoje, buvo parašęs straipsnį apie absoliutinio naudininko konstrukcijas lietuvių ir slavų kalbose. Tačiau šie jo darbai, atrodo, nėra išlikę. Ankstyva mirtis neleido šiam talentingam rusų kalbininkui baigti pradėtų lituanistikos darbų.

JANAS BODUENAS DE KURTENĖ

J. Boduenui de Kurtenė, kuris kaip ir F. de Sosiūras dabartiniu metu yra vienas iš populiariausių kalbininkų, lietuvių kalbotyros istorijoje tenka labai savita vieta: jis nepaliko kokių nors reikšmingesnių lietuvių kalbos tyrinėjimų, bet savo pedagogine, visuomenine veikla tiek daug nuspėlnė nacionalinei mūsų kultūrai, tuo pačiu ir kalbos mokslui, jog šiuo atžvilgiu vargu ar galėtų lygintis su juo kas nors iš kitataučių mokslininkų.

Boduenas de Kurtenė (Baudouin de Courtenay) gimė 1845 m. kovo 13 d. Rodzimine (netoli Varšuvos) matininko šeimoje. Tolimi jo tėvo protėviai buvo kilę iš Prancūzijos. 1862–1866 m. Boduenas de Kurtenė studijavo Varšuvos Vyriausiojoje mokykloje, kurioje, kaip vėliau rašė savo biografijoje, daugiausia domėjosi „garsų fiziologija, sanskritu, lietuvių kalba ir slavų kalbomis, ypač uoliai rinkdamas medžiagą lenkų kalbos istorijai“. 1867–1868 m. tobulinosi Prahoje, Jenoje ir Berlyne. Jenoje klausė A. Šleicherio paskaitų. Berlyne jo sanskrito studijoms vadovavo A. Vėberis. 1868 m. dvejiem metam buvo komandiruotas į Peterburgą, kur, I. Sreznenskio vadovaujamas, parašė magistro disertaciją „Apie senąją lenkų kalbą ligi XIV amžiaus“ („О древнепольском языке до XIV столетия“. Лейпциг, 1870). 1870 m. Leipcigo universitete Boduenas de Kurtenė gauna filosofijos daktaro laipsnį už „Keletas analogijos veikimo atvejų lenkų kalbos linksniavime“⁷² ir kitus užsienio komandiruotės metu parašytus darbus. Čia jis klauso A. Leskyno paskaitų, tyrinėja šiaurės Italijos ir pietvakarių Austrijos slavų tarmes. 1875 m. Peterburgo universitete apgina daktaro disertaciją apie minėtas Italijos ir Austrijos slavų tarmes „Rezjū šnektų fonetikos tyrinėjimas“ („Опыт фонетики резьянских говоров“. Варшава—Санктпетербург, 1875).

1875–1883 m. Boduenas de Kurtenė profesoriauja Kazanės, 1883–1893 m. – Dorpatu (dab. Tartu), 1894–1899 m. – Krokuvos, 1900–1918 m. – Peterburgo, nuo 1918 m. iki mirties (1929 m. lapkričio 3 d.) – Varšuvos universitetuose. 1897 m. jis buvo išrinktas Rusijos Mokslų akademijos nariu korespondentu⁷³.

⁷¹ Laiškas saugomas Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto bibliotekoje. Remiantis šiuo laišku, apie Sokolovo mirtį buvo pranešta ir lietuvių spaudoje („Lietuva“, 1923.VI.17).

⁷² Baudouin de Courtenay J. Einige Fälle der Wirkung der Analogie in der polnischen Deklination. – KSchl. Beitr., 1868, 6, p. 19–88.

⁷³ Ułaszyn H. Jan Baudouin de Courtenay. Poznań, 1934; Nitsch. Ze wsp., p. 182–193; Szober S. Wybór pism. Warszawa, 1959, p. 406–416; Vasmer M. J.

Boduenas de Kurtenė save laikė autodidaktu, apie visus savo žymiuosius mokytojus atsiliepdavo gana skeptiškai. Apie A. Šleicherį jis citavo F. Neselmano žodžius, jog tai buvo „didis, bet visiškai vienpusiškas formos genijus“, A. Leskyno paskaitos jam buvo „didžiai įdomios“, bet iš esmės nedavė nieko naujo, užsiėmimai su I. Sreznevskiu buvo „beprasmiški“. Tik semestrą sanskrito studijų Berlyne Boduenas de Kurtenė prisimindavo kaip laimingiausią savo gyvenimo periodą.

Šio mokslininko reikšmė dabartiniam kalbos mokslui iš tikrųjų yra milžiniška. Jo įkurta Kazanės lingvistinė mokykla suformulavo daugelį pagrindinių struktūrinės lingvistikos idėjų⁷⁴.

Boduenas de Kurtenė buvo be galo patraukli asmenybė. L. Ščerbos žodžiais tariant, „jis buvo „tiesos riteris“ pačia geriausia ir kilniausia prasme“. Per 64 metų mokslinės veiklos laikotarpį Boduenas de Kurtenė ne tik paskelbė apie 400 įvairios apimties mokslo darbų, redagavo daugelį leidinių, išspausdino apie 200 publicistinių straipsnių ir brošiūrų, bet, kaip puikus pedagogas, padėjo išaugti visai plejadi žymių, dažnai skirtingo profilio kalbininkų. Jo mokiniai buvo: rusai V. Bogorodickis, A. Aleksandrovas, L. Ščerba, V. Vinogradovas, B. Larinas, E. Polivanovas, L. Jakubinskis, A. Baranikovas, lenkai M. Kruševskis, K. Nitšas, H. Ulašinas, V. Doroševskis, S. Šoberis, vokiečiai M. Fasmeris, latviai E. Blesė, A. Abelė, lietuviai K. Būga ir daugybė kitų.

Pirmasis artimiau su lituanistika susijęs Bodueno de Kurtenė darbas buvo Prahos kalbininko A. Ludvigo studijos apie vedų infinityvą ir jo ryšius su baltų ir slavų kalbų veiksmazodžiu („Der Infinitiv im Veda mit einer Systematik des litauischen und slavischen Verbs“. Prag, 1871) recenzija⁷⁵. 1876 m. jis recenzuoja lenkų kalbininko J. Karlovičiaus darbą „Apie lietuvių kalbą“⁷⁶. Šioje recenzijoje, be kitų dalykų, Boduenas de Kurtenė labai šiltais žodžiais atsiliepia ir apie A. Baranauską, su kuriuo buvo susipažinęs 1875 m., pirmą kartą lankydamasis Lietuvoje. Recenzavo jis ir M. Miežinio „Lietuviškai-latviškai-lenkiškai-rusišką žodyną“⁷⁷.

Pats didžiausias Bodueno de Kurtenė nuopelnas lituanistikai – tai jo darbas prie A. Juškos surinktų liaudies dainų leidimo. Jis ne tik redagavo šį vieną iš pačių svarbiausių XIX a. lietuvių dvasinės kultūros ir

Baudouin de Courtenay. – II, 1932, 16, p. 338–340; Skardžius P. J. Baudouin de Courtenay. – APH, 1930, 1, p. 170–173; Palionis R. k. ind., p. 54–63; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 122–129; Богородицкий В. Казанский период профессорской деятельности И. А. Бодуэна де Куртенэ (1875–1883 г.). – PF, 1930, 15, p. 465–479; Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974, с. 381–394; Булахов В. яз., с. 28–35.

⁷⁴ Stankiewicz E. Baudouin de Courtenay and the Foundations of Structural Linguistics. Lisse, 1976; Jakobson R. Kazańska szkoła polskiej lingwistyki i jej miejsce w światowym rozwoju fonologii. – BPTJ, 1960, 19, p. 3–34; Doroszewski W. Jan Baudouin de Courtenay – językoznawca i myśliciel. – In: Baudouin de Courtenay J. N. Dzieła wybrane. Warszawa, 1974, t. 1, p. 9–97; Loja. V. vēst., p. 211–218; Березин. Р. яз., с. 171–216; И. А. Бодуэн де Куртенэ (к 30-летию со дня смерти). М., 1960. Šioje knygoje publikuojami A. Leontjevo, V. Topogovo, Viač. Ivanovo, A. Posvianskajos, V. Grigorjevo, N. Tolstojaus straipsniai, L. Bokarevos ir A. Leontjevo sudaryta Bodueno de Kurtenė darbų bibliografija.

⁷⁵ ЖМНП, 1872, 161, с. 283–291.

⁷⁶ Przegląd Krytyczny, 1876, Nr. 8, p. 308–314; Wisła, 1904, Nr. 2–3, p. 184–192.

⁷⁷ Tydzień, 1894, Nr. 35.

gyvosios kalbos paminklų, bet išsirūpino leidimą spausdinti jį lotyniškomis raidėmis. Talkino Boduenas de Kurtenė ir leidžiant A. Juškos žodyną. Vienu metu jis net buvo pasisiūlęs šį veikalą redaguoti⁷⁸. Apskritai Boduenas de Kurtenė buvo artimas Juškų šeimos žmogus. Apie Juškas jis paskelbė straipsnių, kuriuose smulkiai aprašė jų gyvenimą ir mokslinę veiklą⁷⁹.

Minėjome, jog Boduenas de Kurtenė anksti susipažino su Baranausku. Jų korespondencija truko iki 1895 m. Kaip matyti iš Bodueno de Kurtenė paskelbtų jam rašytų Baranausko laiškų⁸⁰, įžymusis mokslininkas Baranauskui siuntė įvairią literatūrą, skatino jo kalbinius ir matematinius tyrinėjimus (pats Boduenas de Kurtenė labai domėjosi matematikos problemomis), rūpinosi jo darbų spausdinimu. „Tamstos gi gerumo nei galų, nei kraštų“, – rašė Baranauskas viename laiške.

Dar artimesni kontaktai Bodueną de Kurtenė siejo su Baranausko mokiniu K. Jauniumi. Boduenas de Kurtenė yra nurodęs, jog susitikimai su Jauniumi jam net duodavo „stiprų akstiną mąstyti“⁸¹. Galima spėti, jog Jauniaus mintys yra turėjusios tam tikro poveikio susiformuojant Bodueno de Kurtenė pažiūroms baltų ir slavų kalbų giminystės klausimu (abu jie neigė baltų – slavų prokalbę)⁸².

Per Jaunių Boduenas de Kurtenė susipažino su K. Būga ir buvo pastarojo mokytojas Peterburgo universitete. Jo rekomendacija Būga buvo paliktas rengtis profesūrai. Mokytoją ir mokinį siejo labai draugiški ryšiai.

Boduenas de Kurtenė lietuvių kalbos kursą dėstė Kazanės, Dorpato, Peterburgo universitetuose, Peterburgo Aukštuosiuose moterų kursuose. 1883–1884 mokslo metais Dorpato universitete jis su studentais skaitė Donelaičio raštus.

Be 1875 m., Boduenas de Kurtenė Lietuvoje lankėsi 1885 m. Tada jis visą mėnesį gyveno Veliuonos apylinkėse. Kaune vėl susitiko su Baranausku ir Jauniumi.

1900 m. rašytame straipsnyje apie XIX a. kalbotyrą Boduenas de Kurtenė, kalbėdamas apie žymiausius akcentologijos tyrinėtojus, šalia tokių mokslininkų, kaip Verneris, Leskynas, Sosiūras, Fortunatovas, Šachmatovas, Mejė, Hirtas, mini ir mūsų kalbininkus Kuršaitį, Baranauską, Jaunių⁸³.

1907 m. Boduenas de Kurtenė buvo išrinktas Lietuvių mokslo draugijos garbės nariu.

Kaip minėta, šio mokslininko pastangomis buvo gautas leidimas A. Juškos dainų rinkinius išleisti lotyniškomis raidėmis. Apie lietuvių spau-

⁷⁸ Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas. – LiK, 1961, 5, p. 225–228, 275–286.

⁷⁹ Baudoin de Courtenay J. Książdz Antoni Juszkievicz. – Nowiny, 1880, Nr. 329, 354; 1881, Nr. 35; Badania lingwistyczne (Juszkiewicz, Kruszewski, Bogorodickij). – Ten pat, 1880, Nr. 329, 354; Jan Juszkiewicz. – PF, 1885, 1, p. 762–774; Jan Juszkiewicz, badacz litewski. – Kraj, 1886, Nr. 29, 30, 31; Заметки к некрологу Н. В. Юшкевича. – ЖМНП, 1887, 225, с. 47–48.

⁸⁰ LT, 1909, 1(3), p. 408–433.

⁸¹ Baudoin de Courtenay J. Do charakterystiki ś. p. Kazimierza Jawnisa. – Draugija, 1908, Nr. 16, p. 382–386.

⁸² Būga. R. r., 1, p. 407; Топоров. Из ист., с. 19.

⁸³ Baudouin de Courtenay J. N. Dzieła wybrane, t. 1, p. 13(165).

dos draudimą Boduenas de Kurtenė parašė net ir atskirą brošiūrą „Lietuvių alfabeto klausimas Rusijos valstybėje“ („Kwestya alfabetu litewskiego w państwie rosyjskiem“. Kraków, 1904)⁸⁴.

Boduenas de Kurtenė buvo aistringas pavergtų tautų gynėjas. Jis išleido brošiūrą „Nacionalinis ir teritorinis autonomijos požymis“ („Национальный и территориальный признак в автономии“. Санктпетербург, 1913), už kurią atsidūrė caro valdžios kalėjime. Nemaža jis yra rašęs ir ateizmo klausimais.

ALEKSANDRAS ALEKSANDROVAS

J. Boduenas de Kurtenė viename 1885 m. laiške lenkų kalbininkui J. Karlovičiui, rašydamas apie savo mokinius, būsimojus garsiosios Kazanės mokyklos kūrėjus, teigė: „Man atrodo, kad iš visų mano „mokinių“ Aleksandrovas – labiausiai vykęs“⁸⁵. Žinoma, šiandien galima polemizuoti dėl tokios charakteristikos. Juk tarp to meto Bodueno de Kurtenė mokinių buvo M. Kruševskis, V. Bogorodickis, kurių vardai taip dažnai minimi kalbotyros istorijoje. Tačiau iš Kazanės laikotarpio Bodueno de Kurtenė auklėtinių lituanistikai vis dėlto daugiausia nusipelnė A. Aleksandrovas (1861 – 1918) – žymiojo rusų revoliucinio demokrato N. Dobroliubovo pusbrolis.

Kazanės universitetą Aleksandrovas baigė 1883 m. Profesūrai rengtis jis atvyko į Dorpato universitetą, į kurį 1883 m. persikėlė ir jo žymusis mokytojas Boduenas de Kurtenė. 1886 m. apgynęs magistro disertaciją, Aleksandrovas pradėjo dirbti šiame, o vėliau Charkovo universitete. 1888 m. jis buvo paskirtas Kazanės universiteto lyginamosios kalbotyros, vėliau slavų filologijos katedros profesoriumi, kurį laiką buvo ir šio universiteto Istorijos ir filologijos fakulteto dekanu.

1885 m. Aleksandrovas pirmą kartą atvyko į Lietuvą. Lankėsi įvairiose vietose. Susipažino su A. Baranausku, kuriam, atrodo, padarė gerą įspūdį. Boduenas de Kurtenė prisimena, jog Aleksandrovas taip susidraugavo su Baranausku, tada jau Žemaičių pavyskupiui, jog vieną kartą, vaikščiodami už miesto, net lenktynių bėgė⁸⁶. Laiške H. Vėberui, rašydamas apie Aleksandrovo lankymąsi 1886 m., Baranauskas priduria: „Jaunas dar mokytojas, lietuviškai gražiai išmoko kalbėti, pamėgo žmonėms...“⁸⁷ Lankėsi Aleksandrovas Lietuvoje ir vėliau. Susipažino su P. Kriaučiūnu, L. Gira, V. Krėve-Mickevičium.

Aleksandrovui mokslinės veiklos pradžioje būdingas didelis interesų įvairumas (tikriausiai ne be mokytojo Bodueno de Kurtenė įtakos). Jis vienas pirmųjų rusų kalbininkų tyrinėja vaikų kalbos formavimosi proble-

⁸⁴ Plg. Merkys V. Rusijos Mokslų akademija ir lietuvių spauda 1865 – 1904 m. – Lietuvos istorijos metraštis. 1974 metai. V., 1976, p. 33–48.

⁸⁵ Березин. Оч., с. 9.

⁸⁶ A. a. Kunigo vyskupo Antano Baranauskio laišakai į profesorių Joną Baudouin'ą de Courtenay. – LT, 1909, 1(3), p. 410–411.

⁸⁷ APH, 1939, 8, p. 236; Baranauskas A. Raštai. V., 1970, t. 2, p. 266.

mas⁸⁸, gilinas i afazijos klausimus⁸⁹, paskelbia įvairių straipsnių iš rusų dialektologijos.

Pirmasis lituanistinis Aleksandrovo darbas – jo magistro disertacija „Apie lietuvių nacionalinio poeto Donelaičio kalbą“ („Sprachliches aus dem Nationaldichter Litauens Donelaitius. I. Zur Semasiologie“. Dorpat, 1886). Tai nebuvo išsamus tyrinėjimas: jame kiek detaliau aptariami tik liaudies etimologijos būdu sudaryti žodžiai, garsažodžiai, metaforos. Tačiau kaip pirmas šios rūšies darbas, žinoma, buvo sveikintinas reiškinys. Negalima nepastebėti ir didelės autoriaus simpatijos mūsų klasikui. Jis tiesiog kelia mintį, jog jeigu Donelaitis savo kūrinį būtų parašęs kuria nors didžiąja kultūrine kalba, jis būtų pripažintas vienu iš pirmųjų didžiųjų rašytojų tarpe.

Iš lituanistikos srities Aleksandrovas parašė ir daktaro disertaciją, kuri taip pat buvo paskelbta atskira knyga – „Lietuviškos studijos. I. Sudurtiniai vardažodžiai“ („Litauische Studien. I. Nominalzusammensetzungen“. Dorpat, 1888) – ir apginta Dorpato universitete (vienas iš oponentų buvo Boduenas de Kurtenė, jam knyga ir dedikuojama).

Medžiagą šiam darbui Aleksandrovas surinko iš A. Juškos dainų rinkinių, Donelaičio raštų, F. Kuršaičio, F. Neselmano žodynų, A. Baranausko ir H. Vėberio „Lietuvių rytiečių tekstų“, A. Becenbergerio „Lietuvių kalbos tyrinėjimų“. Jis gana plačiai aptaria sudurtinių vardažodžių komponentus, jų formų pakitimus, reikšmės niuansus, pateikia būdingesnių sudurtinių vardažodžių sąrašus, nagrinėja sudurtinius skolinius, ypač daug dėmesio kreipdamas į liaudies etimologijos atvejus. Tai buvo iš tikrųjų reikšmingas lietuvių kalbos žodžių darybos tyrinėjimas⁹⁰.

Aleksandrovo knygą dvikamieniais sudurtiniais daiktavardžiais su galūnėmis *-as* ir *-a* savotiškai papildė K. Būga savo studijoje „Apie lietuvių asmens vardus“⁹¹.

Lietuvių kalbos liaudies etimologijos problemas Aleksandrovas nagrinėjo ir plačiame straipsnyje „Lietuviški etiudai“⁹². Aleksandrovas yra prisidėjęs prie A. Juškos žodyno rengimo⁹³.

Labai artimai Aleksandrovas yra bendravęs su K. Jauniumi. Jo iniciatyva Kazanės universitetas Jauniui suteikė garbės daktaro laipsnį. Jauniui mirus, Aleksandrovas apie mūsų kalbininką skaitė pranešimą, kurį vėliau paskelbė spaudoje.

1886 m. rudenį Aleksandrovas Dorpato universitete pradėjo skaityti lietuvių kalbos kursą⁹⁴.

⁸⁸ Александров А. Детская речь. Варшава, 1883 (отдельный оттиск из „РФ. Вестника“ 1883 г.).

⁸⁹ Alexandrow A. Über die Bedeutung der Sprachstörungen für die Sprachwissenschaft. Dorpat, 1886 (Sonderabdruck aus „Neue Dörptsche Zeitung“).

⁹⁰ Palionis. R. k. ind., p. 64–65.

⁹¹ Būga. R. g., 1, p. 206–222.

⁹² Александров А. Литовские этюды. – РФВ, 1888, 19, с. 133–156.

⁹³ Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas. – LiK, 1961, 5, p. 226, 302–303.

⁹⁴ Kondratas Z. Lituanistika Tartu universitete. – Mokslas ir gyvenimas, 1969, Nr. 1, p. 9; Булахов. В. яз., с. 12.

Aleksandrovas buvo vienas pirmųjų mokslininkų, kuriam kilo mintis organizuoti kažką panašaus į baltistų konferenciją. 1903 m. rengiantis kviesti slavistų suvažiavimą, jis pasiūlė sudaryti specialią komisiją, į kurią, be jo paties, turėjo įeiti F. Fortunatovas, A. Šachmatovas, J. Boduenas de Kurtenė, E. Volteris ir K. Jaunius. Komisija turėjo parengti pasiūlymus, kaip planuoti ir organizuoti baltų tautų kalbų, literatūros ir istorijos tyrimą. Tačiau prasidėjęs Rusijos karas su Japonija sužlugdė slavistų suvažiavimą, o kartu ir komisijos aktyvesnę veiklą⁹⁵.

1911 m. Aleksandrovas įstojo į vienuolyną, tapo žymiu pravoslavų dvasininku ir kaip mokslininkas, žinoma, jau nebegalėjo pateisinti savo didžiojo mokytojo į jį kažkada dėtų vilčių.

JANAS HANUŠAS

Tarp pirmųjų lenkų kalbininkų, plačiau susidomėjusių lietuvių kalba, minėtinas ir talentingas, deja, anksti miręs indoeuropeistas J. Hanušas.

Hanušas gimė 1858 m. birželio 13 d. netoli Stanislavovo (dabartinio Ivano Frankovsko, Ukrainos TSR). 1877 m. įstojo į Krokuvos universitetą klasikinės filologijos ir slavistikos studijuoti. 1881 m. išvyko į Leipcigą, kur jo mokytojai buvo K. Brugmanas, E. Vindišas, G. Kurcijus, lietuvių kalbą dėstęs A. Leskynas. 1882 m. čia gavo daktaro laipsnį. 1883 m. studijavo Berlyne pas J. Šmitą ir A. Vėberį. 1884 m. studijų reikalais išvyko į Vieną. Ten apgynęs habilitacinį darbą, 1885–1886 m. dirbo universitete, be kitų dalykų, pirmą kartą čia dėstydamas ir lietuvių kalbą. Gavęs Krokuvos Mokslų akademijos stipendiją, išvyko į Italiją ir Prancūziją, kur studijavo albanų, keltų kalbas.

Tačiau tiek daug žadėjusią mokslinę karjerą nutraukė šiltinė. Hanušas mirė 1887 m. liepos 26 d. Paryžiuje⁹⁶.

Nepaisant ankstyvos mirties, Hanušas suspėjo parašyti daug straipsnių ir platesnių studijų įvairiais polonistikos, slavistikos, sanskrito, bendrosios indoeuropiečių kalbotyros klausimais. Jau po Hanušo mirties buvo baigta spausdinti plati jo studija apie Lenkijos armėnų kalbą⁹⁷.

Svarbiausias Hanušo baltistikos darbas yra 1886 m. paskelbta studija „Apie lietuvių (= baltų)–slavų epochą indoeuropiečių prokalbės atžvilgiu“⁹⁸.

Pritardamas K. Brugmano tezei, jog apie artimą kalbų giminystę galima kalbėti tik tada, kai šiose kalbose randame visą grupę joms būdingų naujovių tiek fonetikos, tiek morfologijos, tiek žodžių darybos, tiek sintaksės, tiek ir leksikos srityse, Hanušas mėgina parodyti tas naujoves, kurios,

⁹⁵ Drotvinas V., Grinaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius. V., 1970, p. 32.

⁹⁶ A. A. K. (= A. A. Kryński. – A. S.). Hanusz Jan. – Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. Warszawa, 1901, t. 27–28, p. 390–393; Ягич. Ист., с. 780–782.

⁹⁷ Hanusz J. O języku ormian polskich. – Rozpr., 1886, 11, p. 350–481; ten pat, 1888, 13, p. 214–296.

⁹⁸ Hanusz J. O dobie litewsko-słowiańskiej w stosunku do prajęzyka indoeuropejskiego. – Ten pat, 1886, 11, p. 249–272.

jo nuomone, leidžia kalbėti apie bendrą baltų ir slavų kalbų epochą. Jis išskiria dvidešimt du požymius, kuriais baltų ir slavų kalbos skiriasi nuo indoeuropiečių prokalbės. Žinoma, toli gražu ne visos šios naujovės dėl vienu ar kitu priežasčių yra tvirti argumentai, rodantys bendrą baltų ir slavų epochą. Tačiau toks sistemingas jų pateikimas buvo teigiamas akstinas tolesnėms diskusijoms. Hanušas mėgino ir chronologizuoti baltų – slavų epochą. Jo nuomone, baltai – slavai į atskiras baltų ir slavų gentis turėję suskilti maždaug tarp V pr. m. e. ir II m. e. a. Būdinga, kad Hanušas, spręsdamas šią problemą, stengėsi panaudoti gana įvairią medžiagą: baltų ir slavų skolinius finų kalbose, toponimikos duomenis, senųjų autorių liudijimus. Tiesą sakant, jis čia darė vieną esminę klaidą, būtent, baltų skolinius Pabaltijo finų kalbose laikė baltoslaviškais. Tačiau šiuo atveju negalima pamiršti ir to fakto, jog Hanušas savo studiją rašė dar prieš pasirodant V. Tomseno veikalui apie baltų ir Pabaltijo finų kalbų santykius⁹⁹.

Lituanistikos klausimais Hanušas parašė ir daugiau straipsnių. Antai čekų filologų leidinyje čekų kalba jis paskelbė straipsnį apie lietuvių kalbą ir literatūrą¹⁰⁰, vokiečių žurnale „Archiv für slavische Philologie“ labai dalykiškai recenzavo E. Volterio parengtą M. Daukšos katekizmo leidimą¹⁰¹.

Apie Hanušo domėjimąsi lietuvių kultūra ir simpatijas lietuviams liudija ir tas faktas, kad jis, vos atvykęs į Paryžių, įstojo į M. Akelaičio ir kitų Lietuvos emigrantų organizuotą „Želmens“ draugiją¹⁰².

JANAS KARLOVIČIUS

Lenkų etnografas, kalbininkas, tautosakininkas, muzikologas J. Karlovičius gimė ten pat, kur ir mūsų literatūros klasikas Vincas Krėvė-Mickevičius, – Subartonyse (Varėnos r.) 1836 m. gegužės 28 d. Baigęs Vilniaus gimnaziją, 1852–1857 m. studijavo Maskvos universitete, vėliau studijas gilino Paryžiuje, Heidelberge, Briuselyje. 1866 m. Berlyno universitete gavo filosofijos daktaro laipsnį už darbą iš istorijos srities. Daug keliavo po užsienio šalis. Gyveno Lietuvoje. Persikėlęs į Lenkiją, redagavo etnografijos žurnalą „Wisła“, dirbo enciklopedijos redakcijoje. Mirė Varšuvoje 1903 m. birželio 14 d.¹⁰³

Didžiausias Karlovičiaus nuopelnas lenkų kalbotyrai – du kapitaliniai žodynai: „Lenkų tarmių žodynas“ („Słownik gwar polskich“. Kraków, 1900–1911, I–VI) ir vadinamasis Varšuvos „Lenkų kalbos žodynas“ („Słownik języka polskiego“. Warszawa, 1898–1923, I–VIII, kartu su A. Krynskiu ir V. Niedzwiedzkiu). Šie leksikografijos paminklai svarbūs ir lietuvių kalbos mokslui, mat, juose užfiksuota įvairių lituanizmų ar tik Lietuvos lenkų kalbai būdingų žodžių.

⁹⁹ Топоров. Оч., с. 269–270; Karaliūnas. Sant., p. 12.

¹⁰⁰ Hanusz J. Několik slov o jazyku litevském a jeho literatuře. – Slovanský Sborník. Praha, 1887, 6, p. 4–10, 77–82.

¹⁰¹ Hanusz J. Lituanica. – AfSIPh, 1887, 10, p. 642–648; plg. Lebedys J. Mikalojus Daukša, p. 372–373.

¹⁰² Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. V., 1969, p. 72.

¹⁰³ MLTEnc., 2, p. 66–67; Grigas K. Lituanistinė medžiaga J. Karlovičiaus rankraštiniam palikime. – LiK, 1958, 3, p. 595–600.

Anuo metu gana reikšmingas lituanistikos darbas buvo plati Karlovičiaus studija „Apie lietuvių kalbą“¹⁰⁴. Šioje studijoje kritiškai aptariami ankstesni darbai apie lietuvių kalbą, pradedant tokiais autoriais, kaip K. Bogušas, K. Kasakauskas, J. I. Kraševskis, M. Akelaitis, ir baigiant A. Šleicheriu. Toliau joje nagrinėjami lietuvių kalbos ryšiai su slavų, germanų ir kitomis ide. kalbomis, pateikiama statistinių duomenų apie lietuvių kalbos paplitimą, mėginama apibūdinti tarmes, aptarti lietuvių kalbos fonetikos, morfologijos, sintaksės ypatybes. Studijos gale duodama lietuviškų leidinių ir lietuvių kalbos tyrinėjimų bibliografija.

Karlovičius taip pat paskelbė straipsnį apie lietuviškus vietovardžius¹⁰⁵.

Lietuvių tautosakos tyrinėjimui svarbus jo darbas „Liaudies padavimai ir pasakos, surinkti Lietuvoje“¹⁰⁶. Rinkinyje išspausdintos 84 pasakos ir sakmės, užrašytos iš Vilniaus, Lydos, Naugarduko, Trakų, Švenčionių ir kt. apylinkių.

Karlovičius buvo paskelbęs atsišaukimą, kuriame ragino užrašinėti ir siųsti jam lietuvių tautosaką.

Jis susirašinėjo su J. Juška, J. Jablonskiu, J. Šliūpu, M. Davainiu-Silvestraičiu ir kitais lietuvių kultūros veikėjais.

Kaip rodo archyve išlikę rankraščiai, Karlovičius mėgino versti į lenkų kalbą K. Donelaičio „Metus“¹⁰⁷.

JANAS ROZVADOVSKIS

Beveik visą savo mokslinės veiklos laikotarpį lituanistikos baruose sėkmingai darbavosi J. Rozvadovskis, šalia J. Bodueno de Kurtenė laikytas pačiu žymiausiu lenkų kalbininku.

Rozvadovskis (Rozwadowski) gimė 1867 m. gruodžio 7 d. Čarnoje, tarp Tarnuvo ir Dembicos, inžinieriaus šeimoje. Anksti netekęs tėvo, patyrė nemažą vargo. Gimnaziją baigė Krokuvoje. 1885 m. Krokuvos universitete pradėjo studijuoti klasikinę filologiją. Dėl karinės tarnybos 1887–1888 m. buvo nutraukęs studijas, tačiau 1888–1889 m. vėl jas tęsė tame pačiame universitete.

1891 m. Rozvadovskis išvyko tobulintis į Leipcigą, kur klausė A. Leskyno, E. Zyverso, E. Vindišo paskaitų, lankė K. Brugmano seminarus. 1895 m. grįžęs iš Leipcigo, mokytojavo toje Krokuvos gimnazijoje, kurią pats buvo baigęs. 1897 m. Krokuvos universitete apgynė habilitacinį darbą ir buvo paskirtas šio universiteto docentu, nuo 1900 m. profesoriumi. Krokuvoje Rozvadovskis susidraugavo su J. Boduenu de Kurtenė, tuo metu

¹⁰⁴ Karłowicz J. O języku litewskim. – Rozpr., 1875, 2; išspausdinta atskiru atspaudu (242 p.).

¹⁰⁵ Karłowicz J. Czteryście kilkadziesiąt nazwisk miejscowości litewskich. – Pamiętnik Fizyograficzny, 1883, 3; yra atspaudas.

¹⁰⁶ Karłowicz J. Podania i bajki ludowe zebrane na Litwie. – Zbiór wiadomości Komisji antropologicznej Akademii Umiejętności, 1875, 11; yra atspaudas; plg. Liet. t. ap., p. 67–70.

¹⁰⁷ Žukas V. Keletas K. Donelaitį liečiančių rankraščių. – LiK, 1965, 7, p. 327–328.

taip pat profesoriavusiu Krokuvos universitete. Jų draugystei netrukde visiškai priešingi charakteriai: Rozvadovskis buvo nekalbus, užsidaręs, gana konservatyvus.

Krokuvoje Rozvadovskis dirbo iki gyvenimo pabaigos. 1912–1913 m. ir 1915–1916 m. jis buvo išrinktas Krokuvos universiteto rektoriumi. Nuo 1903 m. buvo Lenkijos Mokslų akademijos narys, 1920 m. išrinktas jos viceprezidentu. 1925–1929 m. buvo šios aukščiausios Lenkijos mokslo įstaigos prezidentas.

Mirė 1935 m. kovo 13 d. Varšuvoje, išsėdęs į traukinį, kuriuo turėjo grįžti į Krokuvą.

Paskutiniais gyvenimo metais buvo kankinamas sunkios akių ligos. Maža begalėjo dirbti. Paskaitas skaitė be noro, tartum abejodamas jų reikalingumu.

Mėgo filosofiją. Iš šios srities yra paskelbęs ir darbų. Buvo puikus stilistas. Slapyvardžiu išspausdino keletą novelių. Po mirties jo archyve rasta ir nebaigta apysaka. Kalbos klausimais rašė populiarius straipsnius, ypač gražiai rašė vaikams. A. Mejė apie Rozvadovskį yra pasakęs, jog tai buvo mokslininkas ir poetas, sugebėjęs įžvelgti ir iškelti kalboje slypinčią ekspresijos jėgą¹⁰⁸.

Daugiausia Rozvadovskio iniciatyva 1908 m. Krokuvoje buvo įsteigtas lenkų slavistų žurnalas „Rocznik slawistyczny“ („Slavistikos metraštis“). Kartu su K. Nitšu 1913 m. jis įsteigė ir patį populiariausią polonistų žurnalą „Język Polski“ („Lenkų kalba“).

Kūrybinį Rozvadovskio palikimą būtų galima skirstyti į tris didesnes grupes: bendrosios kalbotyros klausimai, polonistika ir indoeuropeistika. Tokia tematika suskirstyta ir jo 1959–1961 m. Lenkijos Mokslų akademijos išleista „Raštų rinktinė“ („Wybór pism“).

Iš bendrosios kalbotyros srities ypač reikšmingas Rozvadovskio darbas „Žodžių daryba ir žodžių reikšmė“ („Wortbildung und Wortbedeutung“. Heidelberg, 1904). Polonistikai labai svarbus veikalas „Lenkų kalbos istorinė fonetika“ („Historyczna fonetyka, czyli głosownia języka polskiego.“ Kraków, 1915; II leid. 1923).

Labai plati ir įvairi Rozvadovskio indoeuropeistikos darbų tematika¹⁰⁹. Atskirai jis yra tyrinėjęs graikų, lotynų, slavų, keltų, čigonų kalbų problemas, tačiau ypač jį domino indoeuropiečių kalbų prokalbės, jų senųjų santykių klausimai. Daugiausia su šia problematika susiję ir gausūs jo onomastikos darbai, iš kurių ypač pažymėtinas po autoriaus mirties T. Lér-Splavinskio ir J. Safarevičiaus išleistas platus veikalas „Studija apie slavų vandenių pavadinimus“ („Studia nad nazwami wód słowiańskich“. Kraków, 1948).

¹⁰⁸ Nitsch. Ze wsp., p. 53–54, 217–230; Urbańczyk S. Jan Rozwadowski (próba charakterystyki). Działalność Jana Rozwadowskiego w zakresie językoznawstwa polskiego. — In: Rozwadowski J. M. Wybór pism. Warszawa, 1959, t. 1, p. 7–38; Szober S. Wybór pism. Warszawa, 1959, p. 421–425.

¹⁰⁹ Safarewicz J. Działalność Jana Rozwadowskiego w zakresie językoznawstwa indoeuropejskiego. — In: Rozwadowski J. M. Wybór pism. Warszawa, 1961, t. 2, p. 5–17.

Vadinamąja indoeuropiečių protėvyne Rozvadovskis laikė į šiaurę nuo Juodosios jūros esančią Europos pietryčių teritoriją, o slavų protėvyne buvo linkęs lokalizuoti į rytus nuo Dnepro esančioje Ukrainos dalyje¹¹⁰.

Su šia tematika glaudžiai susijęs įdomus Rozvadovskio straipsnis apie leksinius slavų ir iranėnų kalbų ryšius¹¹¹.

Atsiliepdamas į A. Mejė, V. Požezinskio ir J. Endzelyno darbus, Rozvadovskis įsijungė į diskusiją apie baltų ir slavų kalbų ryšius, parašydamas platų straipsnį „Apie pirminius baltų ir slavų kalbų tarpusavio santykius“¹¹², kuriame išdėstė originalią teoriją šių ryšių klausimu. Rozvadovskio nuomone, buvę trys baltų ir slavų kalbų tarpusavio santykių raidos periodai: 1) senasis bendrystės periodas (doba prawspólności), galimas daiktas, trukęs III tūkstantmetį pr. m. e., 2) periodas, kai santykiai tarp tų kalbų buvo nutrūkę ir jų raida vyko nepriklausomai (kažkada II ir I tūkstantmetyje pr. m. e.), 3) naujo suartėjimo ir kaimyninių santykių periodas, prasidėjęs apie mūsų eros pradžią ir tebesitęsiantis iki šių dienų.

Rozvadovskio teorija kelia rimtų abejonių, nes tiek materialinė kultūra, tiek toponimija, tiek ir istorinių šaltinių fragmentai rodo, kad baltai ir slavai veikiausiai nuo seniausių laikų gyvenę kaimynystėje ir artimesni šių tautų kontaktai niekada nebuvę nutrūkę¹¹³. Tačiau atskiros Rozvadovskio straipsnio mintys iš tikrųjų įdomios. Jis gana plačiai apžvelgia baltų kalbų įtaką slavų kalboms, pateikia baltų ir slavų kalbų pagrindinių leksinių skirtumų sąrašą.

Labai svarbus Rozvadovskio nuopelnas lituanistikai yra anoniminės 1737 m. gramatikos „Universitas linguarum Litvaniae“ išleidimas. 1895 m. radęs šią gramatiką vienoje bibliotekoje ir pamatęs jos didžiulę svarbą lietuvių akcentologijai, pakartotinai ją išleido 1896 m. Krokuvoje¹¹⁴.

Jis paskelbė ir plačią studiją apie šioje gramatikoje vartojamą kirčiavimo sistemą¹¹⁵, detaliai ją palygino su F. Kuršaičio sistema, palietė įvairius lietuvių kalbos istorinės akcentologijos ir tarmių kirčiavimo klausimus.

Etnografinėms lietuvių riboms, senajam lietuvių kalbos vartojimo plotui nustatyti svarbūs Rozvadovskio paskelbti lietuvių kalbos paplitimo žemėlapiai su komentarais¹¹⁶.

¹¹⁰ Ten pat, p. 9.

¹¹¹ Rozwadowski J. Stosunki leksykalne między językami słowiańskimi a irańskimi. — RO, 1915, 1, p. 95–110 (t. p. Wybór pism, t. 2, p. 114–125).

¹¹² Rozwadowski J. O pierwotnym stosunku wzajemnym języków bałtyckich i słowiańskich. — RSl, 1912, 5, p. 1–24 (t. p. Wybór pism, t. 2, p. 96–113).

¹¹³ Karaliūnas. Sant., p. 16; Топоров. Из ист., с. 7–9.

¹¹⁴ Universitas linguarum Litvaniae...denuo edidit... Ioannes Rozwadowski. Cracoviae, 1896.

¹¹⁵ Rozwadowski J. Der litauische Akzent in der „Universitas linguarum Litvaniae“. — IF, 1896, 7, p. 233–270 (t. p. lenkiškai: Akzent litewski w „Universitas linguarum Litvaniae“. — In: Wybór pism, t. 2, p. 292–321).

¹¹⁶ Rozwadowski J. Objasnienia do mapy języka litewskiego w gubernii wilénskiej. — MPKJ, 1904, 1, p. 89–93, ir žemėlapis; Mapa językowego obszaru litewskiego. — In: Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa, 1914, p. 335–339, ir žemėlapis.

1915 m. enciklopediniame lenkų leidinyje buvo paskelbtas apibendrinamojo pobūdžio Rozvadovskio straipsnis „Baltų kalbos“¹¹⁷. Didesnė dalis skiriama lietuvių kalbai, jos istorijai, tarmėms, santykiams su kitomis kalbomis. Pateikiama ir trumpa lietuvių literatūros istorija bei lietuvių kalbos tyrinėjimo apžvalga.

„Draugijos“ žurnale Rozvadovskis buvo paskelbęs etimologinį straipsnį¹¹⁸, kuriame liet. *skutūlė* mėginamas sieti su gr. *σκυτάλη*. Šis straipsnis buvo skirtas J. Jauniaus atminimui.

Lietuvių kalbos faktus Rozvadovskis plačiai naudojo ir kituose etimologiniuose darbuose. Apskritai Rozvadovskis buvo geras etimologas, planavęs net rašyti etimologinį slavų kalbų žodyną. Baltų kalbų hidronimų etimologijos dažnai liečiamos minėtame veikale „Studija apie slavų vandenų pavadinimus“.

Rozvadovskis rinko medžiagą iš įvairių Lietuvos vietų, tačiau jos niekur nepaskelbė. Ypač plačiai jis 1901 m. tyrinėjo Zietelos tarmę. Yra išlikę Rozvadovskio užrašytų šios tarmės tekstų¹¹⁹.

Rozvadovskis mėgino organizuoti ir platų Lenkijos teritorijoje esančių lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimą. Antai jo iniciatyva 1926 m. profesorius S. Šoberio bute buvo sukviesti žymūs lenkų kalbininkai (J. Boduenas de Kurtenė, V. Požezinskis, K. Nitšas, J. Otremskis) ir nutarta aprašyti įvairias tuometinės Lenkijos lietuvių tarmes. Šis pasitarimas jauniausiam jo dalyviui J. Otremskiui ir davė akstiną parengti žinomąjį Tverėčiaus tarmės aprašą¹²⁰.

Lietuvių kalbos kursą Rozvadovskis skaitė Krokuvos universitete. Taip pat jis aktyviai dalyvavo Krokuvos lietuvių „Rūtos“ draugijos veikloje, buvo net šios draugijos pirmininku¹²¹.

Rozvadovskio reikšmę lituanistikai turbūt geriausiai nusako J. Safarevičiaus žodžiai: „Nors dabar lituanistikos tyrinėjimai labai pažengę į priekį, tačiau Rozvadovskio darbai ir toliau didele dalimi nepraranda savo vertės ir tebėra pastovus šios srities mokslo laimėjimas“¹²².

¹¹⁷ Rozwadowski J. *Języki bałtyckie*. — *Encyklopedia Polska*, t. 3; *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich*. Kraków, 1915, cz. 2, p. 366—386 (t. p. su tomo redaktoriaus J. Safarevičiaus komentarais: *Wybór pism*, t. 2, p. 271—291).

¹¹⁸ Rozwadowski J. *Lit. skutūlė*: grec. *σκυτάλη*. — *Draugija*, 1908, Nr. 16, p. 441—442 (t. p. *Wybór pism*, t. 2, p. 322—323); pastaruoju metu liet. *skūtulas*, *skutūlė* 'toks indas, abrinas, vagonė' laikomi skoliniais iš vokiečių k., plg. Būga. R. r., 2, p. 308—309; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, p. 824.

¹¹⁹ Safarewicz J. *Min. veik.*, p. 15; baltarusių ir Zietelos lietuvių kalbų kontaktus Rozvadovskis nagrinėja straipsnyje: *Uwagi o dyftongach ig, uo w południowo-zachodnim narzeczu białoruskim*. — *MPKJ*, 1904, 1, p. 207—220 (t. p. *Wybór pism*, t. 2, p. 341—351).

¹²⁰ Skroblaitė M. *Dvi lietuvių kalbos tyrinėtojų šventės*. — *Švyturys*, 1967, Nr. 12, p. 16.

¹²¹ *MLTEnc.*, 2, p. 323; Gudaitis L. „*Gabija*“. — *Literatūra*, 1973, 15(1), p. 60—61.

¹²² *Safarewicz J. Min. veik.*, p. 16.

LEOPOLDAS GEITLERIS

Pirmasis čekų mokslininkas, aktyviau tyrinėjęs lietuvių kalbą, buvo L. Geitleris.

Geitleris gimė 1847 m. spalio 18 d. Prahoje. Studijavo Prahoje ir Vienoje. 1870 m. Vienos universitete gavo filosofijos daktaro laipsnį. 1873 m. buvo paskirtas Prahos universiteto privatdocentu. Kaip nurodo V. Jagičius, sekdamas Šleicheriu, kurio atminimas tada dar buvo gyvas Prahos mokslininkų tarpe, ir savo mokytojų M. Hatalos bei A. Ludvigo skatinamas, Geitleris pradėjo tyrinėti lietuvių kalbą. Tuo tikslu jis 1873 m. atvyko į Lietuvą, susipažino su Kauno ir Suvalkų gubernijų, taip pat Rytų Prūsijos lietuvių tarmėmis.

1874 m. Geitleris buvo paskirtas naujai atidaryto Zagrebo universiteto profesoriumi ir tais pat metais išrinktas Jugoslavų mokslų ir meno akademijos tikroju nariu. Persidirbęs Geitleris susirgo sunkia nervų liga ir mirė 1885 m. birželio 2 d. Heiligenštate (netoli Vienos)¹²³.

Geitleris paskelbė nemaža straipsnių įvairiais lietuvių kalbos bei literatūros klausimais, lietuvių kalbos faktais plačiai operavo savo slavistikos darbuose.

1873 m. jis išleido knygą apie senovės slavų kalbos fonetiką¹²⁴. Joje šios kalbos faktai nuosekliai lyginami su lietuvių kalbos reiškiniais. Metodologiniu požiūriu tai buvo iš tikrųjų įdomus mėginimas, tačiau Geitleris, nepakankamai išsigilinęs į slavų kalbų istorijos faktus, mechanškai siedamas juos su lietuvių kalbos pavyzdžiais, daug kur klydo. Nemaža priekaištų galima padaryti ir lietuvių kalbos faktų jo interpretavimui (*girnos* < *gernos*, *dešimtis* < *dešemtis*, *žemė* < *žemiā*). Lietuvių kalbos duomenų šiam darbui Geitleris daugiausia ėmė iš F. Neselmano žodyno ir S. Mikuckio darbų.

Po poros metų buvo išleista Geitlerio knyga „Lietuviškos studijos“ („Litauische Studien“. Prag, 1875). Čia duodama ištraukų iš senųjų lietuvių kalbos paminklų (M. Mažvydo, J. Bretkūno, M. Daukšos, K. Širvydo raštų), tarminių tekstų, užrašytų iš Endriejavo (K. Jauniaus užrašyta pasaka), Zarasų, Šiaulių, Panevėžio apylinkių. Spausdinamas A. Baranausko „Anykščių šilelio“ tarmiškas tekstas. Mėginama spręsti viena kita baltų ir slavų kalbų istorinės fonetikos problema. Pateikiamas pluoštas baltų ir slavų kalbų bendrų žodžių ir F. Neselmano žodyno papildymas.

Geitleris išleido ir kitą mažesnės apimties lietuvių dialektologijos studiją¹²⁵, kurioje nagrinėjamos K. Širvydo „Punktų sakymų“ ir S. Daukanto „Būdo“ kalbinės ypatybės, pateikiami šių veikalų įdomesnių žodžių žodynėliai (dažnai su gana plačiais komentarais).

¹²³ Bs. (= J. Basanavičius. — A. S.). Leopoldas Geitleris. — Auszra, 1885, Nr. 7–8, p. 211–214; MLTEnc., 1, p. 537; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 97–98; Ягич. Ист., c. 776–778; Petr J. Cesta L. Geitlera do Litvy a její výsledky (rankraštis).

¹²⁴ Geitler L. Starobulharska fonologie se stálým zřetelem k jazyku litevskému. Praha, 1873.

¹²⁵ Geitler L. Beiträge zur Litauischen Dialektologie. — Sitzungsberichte d. Kaiserl. Akademie d. Wiss. Wien. Philos.-histor. Classe, 1884, 108, p. 339–406; atskiras atspaudas — Wien, 1885.

R. K. Raskas

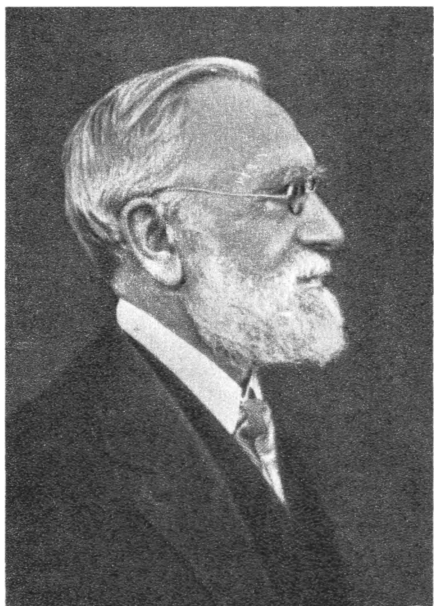
J. Šmitas

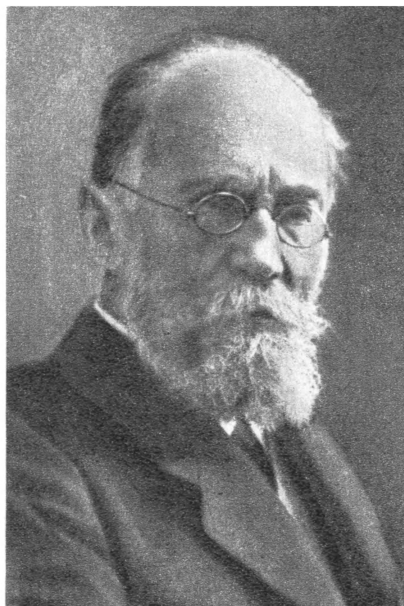
A. Šleicheris

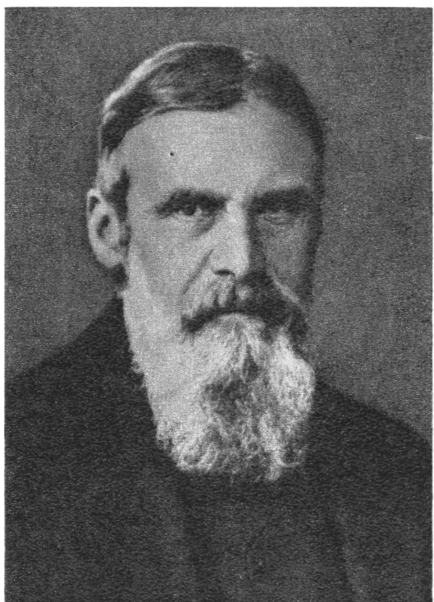
F. Bopas

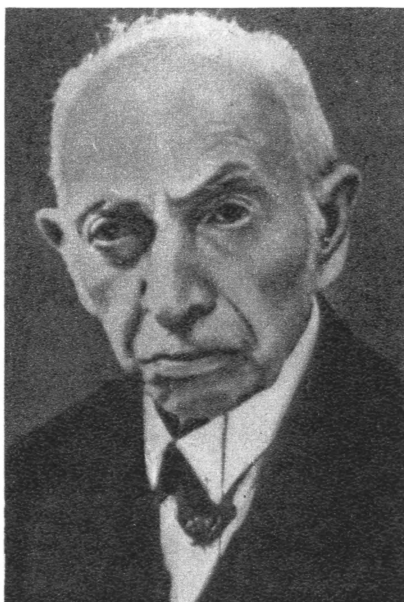
A. Leskynas

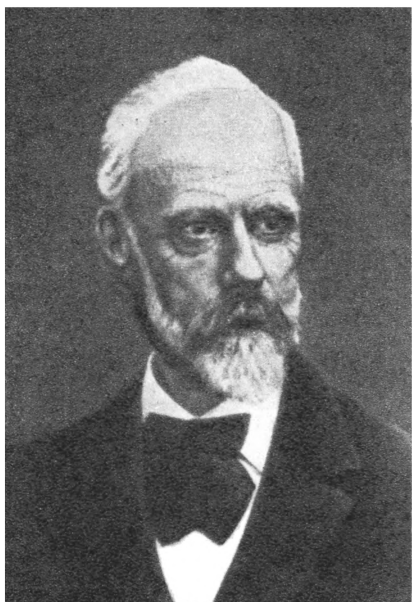
K. Brugmanas

A. Becenbergeris

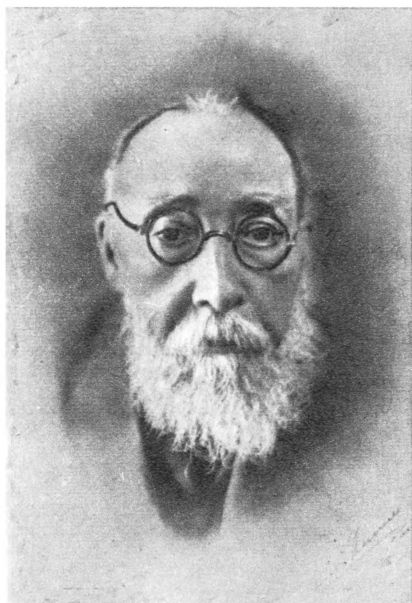
A. Briukneris

V. Tomsenas

F. de Sosiūras

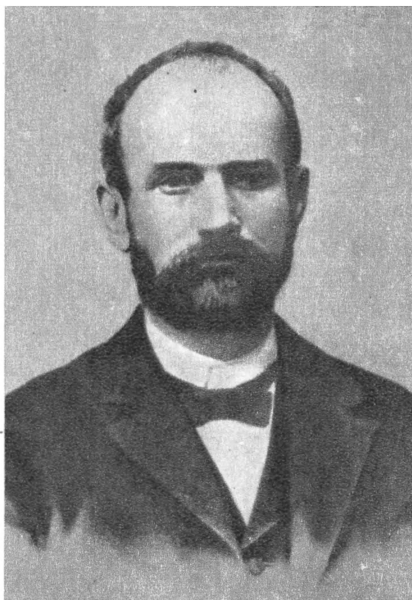
A. Mejė

R. Gotjo

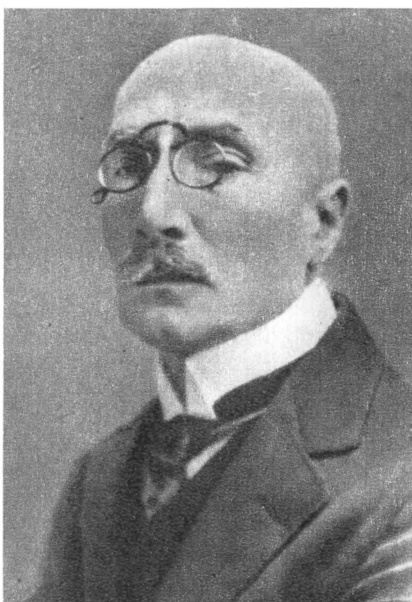
F. Fortunatovas

J. Boduenas de Kurtenė

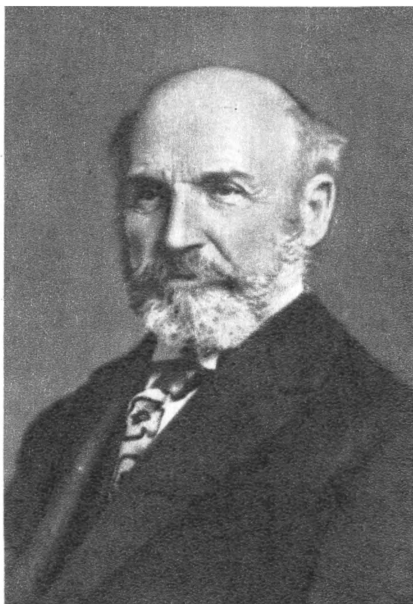
A. Šachmatovas

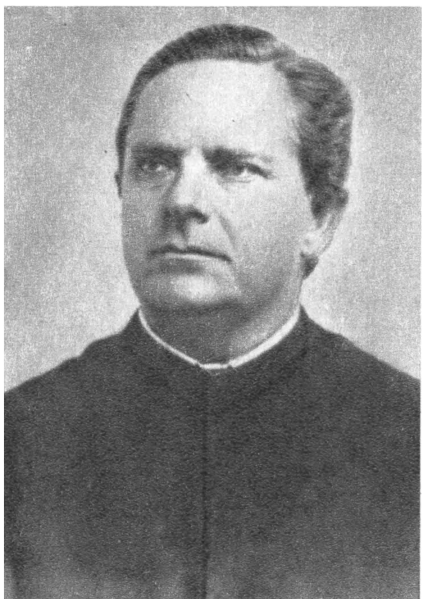
J. Rozvadovskis

F. Kuršaitis

J. Zubatas

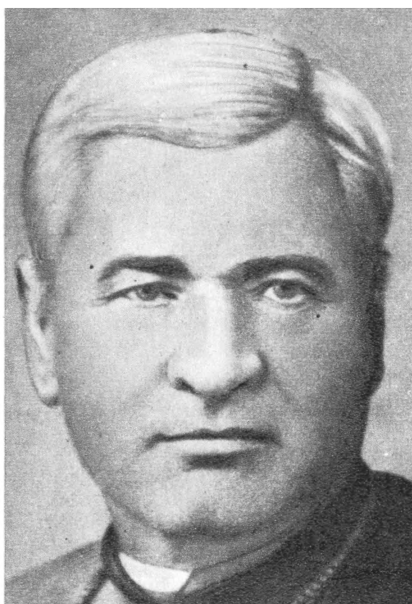
K. Jaunius

A. Juška

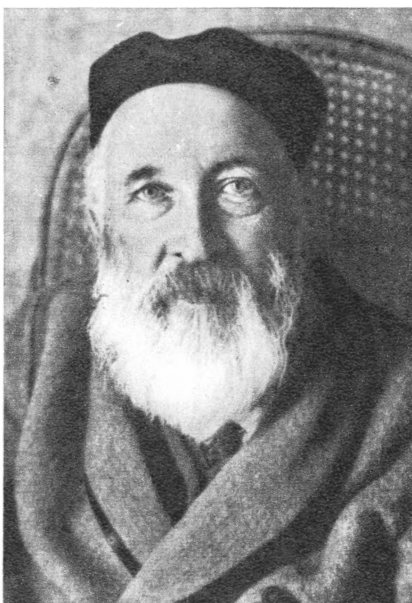
J. Juška

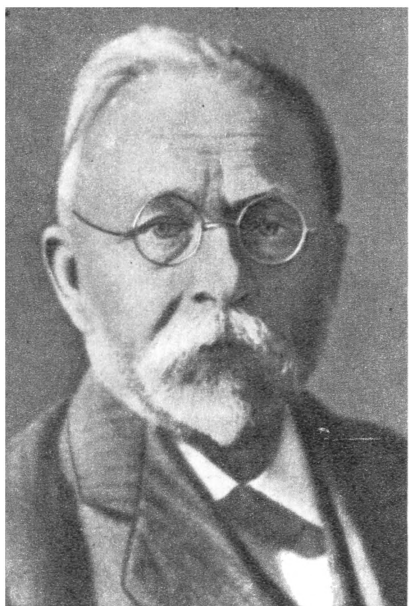
A. Baranauskas

K. Būga

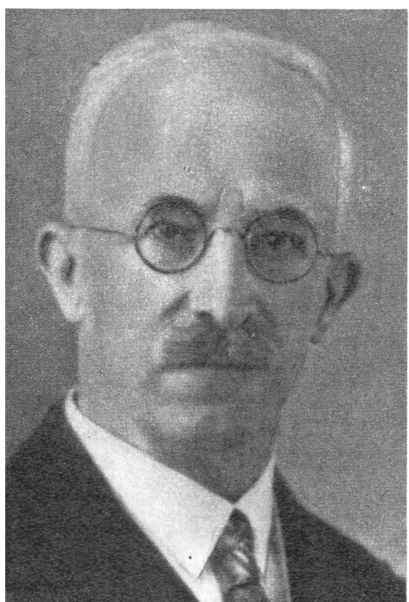
J. Jablonskis

H. Pedersen

L. Jelmslev

M. Nyderman

P. Aruma

GRAMMATICA

Litvanica

Mandato & Autoritate

SERENISSIMI ELECTORIS
BRANDENBURGICI

adornata,

& præviâ Censurâ
primùm

in lucem edita

à

M. DANIELE Klein/

Pastore Tils. Litv.

Præmissa est ad Lectorem Præfatio
non minùs utilis, quàm necessaria.

Cic. de Clar. Orat.

Nihil simul est & inventum & perfectum.

REGIOMONTI,

Typis & sumptibus JOHANNIS REUSNERI,
ANNO *χριστογωρίας* clō. lcc. llll.

DICTIONARIUM TRIVM LINGVARVM,

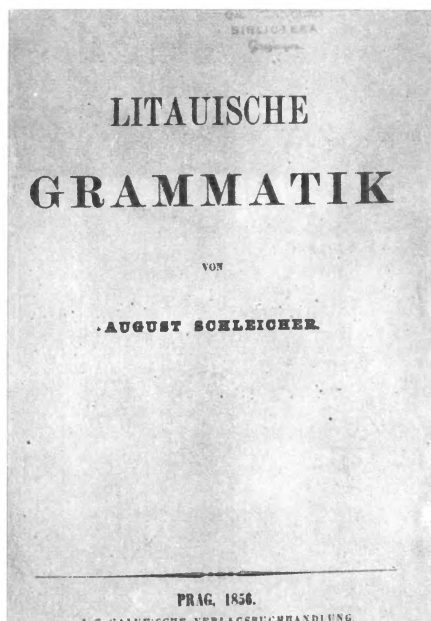
In usum Studiosae Iuuentutis,

AVCTORE
CONSTANTINO SZYRVID
È SOCIETATE JESV.

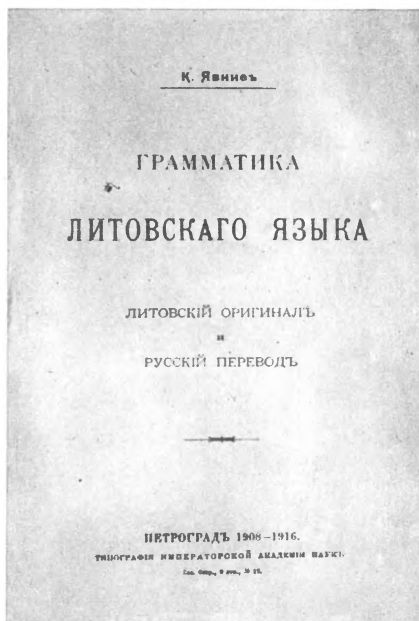

Cum Superiorum permisso editum.
Tertia editio recognita & aucta.

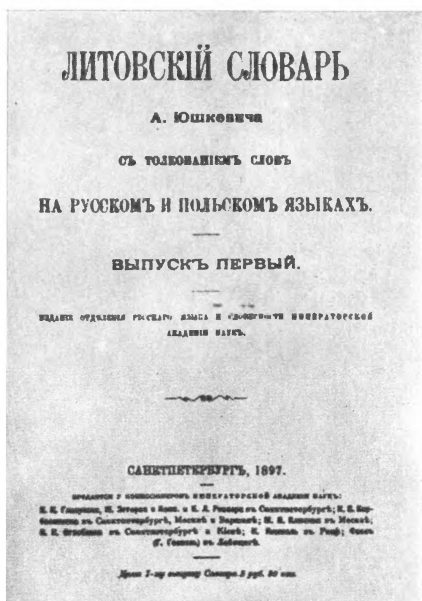
V I L N Æ,
Typis Academicis Societatis JESV.
Anno Domini M. DC. XLII.

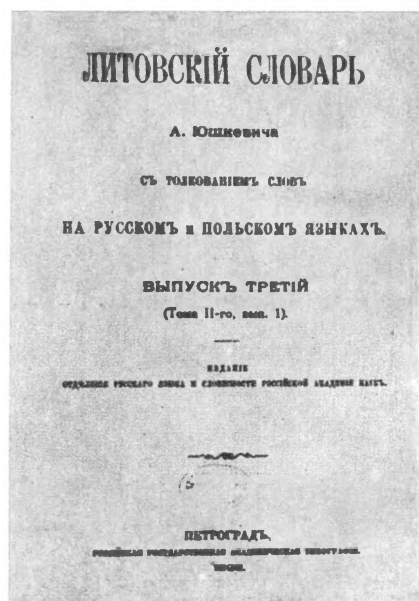
A. Šleicherio gramatikos titulinis puslapis

K. Jauniaus gramatikos titulinis puslapis

A. Juškos žodyno pirmosios ir trečiosios knygų tituliniai puslapiai

Lietuvių kalbos ŽODYNAS

sudarė K. BŪGA

I SASIUVINIS

IŠLEIDO ŠVIETIMO MINISTERIJA

KAUNAS

VALSTYBĖS SPAUSTUVĖ

1924 m.

LIETUVIŠKOS KALBOS
GRAMATIKA.

RAŠYTOJAMS
IR
SKAITYTOJAMS VADOVĒLIS.

PARAŠĖ
PETRAS KRIAUŠAITIS.

TILŽEJE 1901.
SPAUZDINTA PAS OTTO v. MAUDERODE.

J. Jablonskio gramatikos titulinis puslapis

Silmingianis Poni. Mokytojas. Kovasoji!

. Kru sarikas atsimintis Dainas ir Suviltis. Riedz nebūvsijs
 kuniga Antanc. Dainas N. Jaisirini pāraunai ir Weberii mūsūm-
 ceai. Šis nespējis galvot tiep jūgai atmarūti ir padīkavoti ne
 manūmāmas nēro negaliam. Šānū narijs tiklāi Jānstei ir gērs
 . Šis, šepadīkavoti nūmūcāmas šēk apē Jānstei rāuļos
 ir apē gēsmo, mēto kad māno rāuļos ne tokia bāp. Šim, šis,
 nēpūcētis vāstīms pēkti, šānājs girti; bet Jānstei pravij-
 tēn tykēti nēk nūmūcāta. Šānājs Dainas, šlīnkāms kūtēn
 mas (kā nū Jānstei pūfē kas nēis turē. Dabār jī man
 vīko, kad mānāra Jānstei, kad gēnūrs bēta dainas spādi-
 nant pūkīnēti, dēdant vēnā nētan sarēkēs nīsa, kītā
 vīsaī kārīnū i. t. k. atbrāds bēn kēlāk dainū pādu ir pātrū
 kērtis ne mānājs vēlēt nēis pēnūmā šāis pānāis iānūis
 iānūis, šāko jē jōg gēnāms bēta bēn vīzēlās atnāmas
 gēnūmū dēdant, ir vēlū dainā skāptant, nēgi dānīs,
 tāmū i. t. k. dānūmīs ir jās tēpū kītū vīzēlāntant. Šānāks
 .s mānāgs vīsaī tokiaī nekūnū dainū atnāmas ir nēnā-
 mi ir jū pīnūkēras atitātīti cēlybīs, dān atvīnda nekūnās
 valē jīms šānāms aplēsta; tiep jōg nēdānū vīnā vīzējē
 kēnājs tokiaī dainū, kūtīs gālīma bēta cētōmīs pīpārītē;
 nēstis gī kītā cēg, ne dānīs, bet dainū valēlīs. Šo nekūnās
 dainās nēnānā vīnūkē mēlēi: pūrdiā apē vīnā dāiklā,
 vīnūpū gī ir pabāgā apē kītā nēko in pīrmajs nēnūzītītē;
 ir vīko, kad tēnāi ne vīnā bēn bēn kēti dainū cēg kāmēlāi.
 Atbrāds nekūnās dainās (H. 128 i. k.) kūtīs Štrādēls (Dvīd-
 vīstis), kūtīs bēn vīlūmū isspāustis apē 1824 (e cna 1817) m.
 bet ne tiklāi nēpasakīta kēnā tēs dainās, cēlā ir dānīs nekū-
 vīs aplēsta, ir šānāi pēnūmānūtē, tiep jōg nū vīnā gēnūmā
 ir vīnūmāmas pūpūtē. Šānā gēras bēta dāiklās pēnūmā
 ir spāustītūms Nesselmano, Štrādēls, šlīnkāms i. k. dainū sarin.

senjāusjosi indeurópiškosi kalbosī:
sanskrytiško, baktriško, grēkiško,
senjāusjojo lotyniško, gētiško, šēt
nerāsi slāvju kalbō. Tātārpū
«mūsu Lētuvēj pagavo rāzimo
budā nu Lanku» kāip teisingai
sāka Juškā minavōtojo vēto. To-
dēl nedzīvai, kād jēme netiku-
sei rāšyti, pasiveizēdamis i Lin-
kus, kurjūn kalbā netūr divi-
balsju.

2.) kāip turēm rāšyti, mōkā mūs
su kalbōs dēsnei. Vīsas divbalses
išdāgā žilō senōvi iš vēntisunju
balsju par prypleikima a, ā;
tōs isprāustoses balses nemār jān
apkita: ā sutrumpēje i a; ō
senoviškasis a prys i (apliē kitus
atsitēkimus tē nesnekām) susilpa

Jerhamas!

N 129. 1) Bergė kalėbi ... kun. Berlo-
kaitis, au abonaro (= poruataro) Sei-
nuoma. 2) L. apšvalga — iško
(= kuo) čia netra stebėkes (y. g. repa-
lartomas ar legalo atkakus); ruty,
laktreitis, kankams repielankus
(tas patis J. P.). 3) Kaunas — darbi-
ninkai apvairė čioji (kole, žventė) sa-
vo globejos žventė. 4) Nauja drau-
gija — Peterburge nštvirhno (= pa-
tvirhno) nauja ruty draugija...
5) Karo ministerijos raštvedys
(Š. Amerika) prouetė etc. =
raštvinikas, sekretorius... 6) Vol-
teris mono (= kėta, kėna) apdėrbti
ir itėstėti... Ju tu Jėhly —

i nos inā "t'kras, namolmju" Innasi' Eikius jo pa-
 smektimū dšw. 1, 13 Lacedemonis tou nujautēs iemē su parrada-
 zū innesny bendrautēi 68,9 parrabakus... traukē su karimūnā,
 kurē wreny inna' korans tikawo ir saupramy. Wade 80, 5 notit
 Kiegkveins katba iūprate, reek pitmū iōi šēdius innae parma-
 nite dāw. pma 3, 5 Nes je wens hie gra sakoms kounarint rēont
 tada tas... rōndas inā dakturidū 43, 1 Nes [= pēt] wēi
 tas; Kou... inā pasaka: ne kajp buti lojktaj
 dā. 168... se nētko nekundamas nē tnapy-
 damar... anasakitis, tad šijwe
 pasen... uokacionika
 mēti...

Denobē ma... inā...
 ca nūmē cōwēpāromē ngyeko-namolekōmē) maporzi no ykajani-
 Tōwēpēpēra a ilkwē okatrābasomē to loc. s. ma...
 kasa a to dōcturōsajaw ukasē wōpāts, mōp. to kōbō-
 es, Tōwēpēra, Jpōba, Cōmpī-Melādin, Mōzōn, Dōnzē, Jēbōnā,
 Mūndēn, Tpyādānā, Aōzēn-Melādin, Mōzōn, Dōnzē, Jēbōnā,
 niro Kōpānū) to lōgōrēnā a Jēlōzōj. Bū dpyōnā nē bēpō-
 ngyōnā dē wōpāts sūw okwōnānō to cōpānū dōb, nūmē 70
 mānā oiwōbā ma... nēpēmā to oiwōbā ma...
 105...

P'loti "zopomb"
 (u dōctōro bakallē "inkurāg") : nīdkios... Est... palipai
 kūrē dš. 14, 16 : smy. bēpā skals wgnis... suf-
 "a gancōs sēpēō byō sryūng" dš 26936, plānā
 skals l'pēdama, mōlukūjū tautu Jēlu dš. 9335, 6
 p. 10212.
 Byra pōp B LXX 317.

K. Būgos etimologinio žodyno kortelės

Čekų ir jugoslavų spaudoje Geitleris paskelbė ir daugiau straipsnių apie lietuvių kalbą ir literatūrą, lietuvių kalbos santykius su slavų kalbomis. Ypač įdomus jo straipsnis „Lietuva ir lietuviai“¹²⁶, kuriame gyvai aprašomi kelionės po Lietuvą išpūdžiai, duodama įvairių etnografinių, istorinių, lingvistinių žinių. Pavyzdžiui, Geitleris pastebi, kad Klaipėdoje lietuviai viešose vietose nekalba savo tarme, o stengiasi vartoti rašomąją kalbą.

Zagrebo universitete Geitleris yra dėstęs lietuvių kalbos kursą.

Kaip ir daugelio ano meto kitataučių kalbininkų raštuose, Geitlerio darbuose pasitaiko nemaža netikslumų. Šiandien tie darbai didesnės vertės neturi, bet tada suvaidino teigiamą vaidmenį. Anot J. Basanavičiaus, Geitleris „buvo tikras prietelius nuvargintos mūsų tautos ir mūsų dailios kalbos“. Geitlerio slavistikos tyrinėjimams būdingos drąsios idėjos, įdomios hipotezės, bet dažnai trūksta rimtesnės argumentacijos.

JOSEFAS ZUBATAS

J. Zubatas (Zubatý) gimė 1855 m. balandžio 20 d. Prahoje staliaus šeimoje. 1873 m. Prahos universitete pradėjo studijuoti klasikinę filologiją. Tačiau jau pirmajame semestre taip pat klausė žymaus sanskritologo, vėliau nemaža įtakos turėjusio Zubatui A. Ludvigo paskaitų, lankė slavisto M. Hatalos paskaitas, o pas vos pradėjusį dirbti docentą L. Geitlerį mokėsi lietuvių kalbos.

Vėliau Zubatas vis labiau domisi indoeuropeistika, ypač senovės indų filologija, studijuoja taip pat hebrajų, koptų kalbas.

1884 m. Zubatas Prahos universitetui įteikė habilitacinį darbą „Vedų infinityvas“. 1885 m. jis buvo paskirtas šio universiteto docentu, 1891 m. – indologijos ir lyginamosios kalbotyros ekstraordinariu profesoriumi, o 1896 m. – ordinariu profesoriumi. Universitete Zubatas dirbo iki 1925 m.

1911–1916 m. Zubatas buvo Čekų mokslo draugijos generalinis sekretorius. 1923 m. jis buvo išrinktas Čekų Mokslų akademijos prezidentu. Šias pareigas ėjo iki mirties.

Zubatas mirė 1931 m. kovo 21 d. gimtojoje Prahoje, kur prabėgo beveik visas jo gyvenimas¹²⁷.

Zubatas buvo labai įvairiapusiškas kalbininkas. Tiesa, biografai paprastai pabrėžia, jog jis nėra paskelbęs nė vienos knygos. Tačiau jo įtaka čekų filologijai buvo didžiulė. Zubatas, V. Macheko žodžiais tariant, buvo pirmasis čekų komparatyvistas „velkėjo formātu“, kito jo mokinio – O. Hujerio – pasakymu, „čekų indologijos pradininkas“. Zubatas taip pat buvo klasikas, slavistas, baltistas. Jį domino pačios įvairiausios kalbos mokslo sritys: fonetika, morfologija, sintaksė, leksika, stilistika. Labai daug

¹²⁶ Geitler L. Litva i Litvané. – Osvěta, 1874, Nr. 7, p. 477–489; Nr. 8, p. 568–581.

¹²⁷ Machek V. Josef Zubatý. – LF, 1961, 84, p. 306–324; Mathesius V. Die Persönlichkeit Josef Zubatýs. – Port. of Ling., 2, p. 77–86; Blese E. Prof. J. Zubatija zinātniskā darbība. – IMM, 1931, 2, p. 45–52; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 99–103; Nitsch. Ze wsp., p. 67–68; plg. J. Zubato 1924.IX.22 d. laišką. – Krivulė, 1924, Nr. 10, p. 5–6.

jis nuveikė ir savo gimtosios čekų kalbos kultūros, norminimo srityje. Teorinėmis pažiūromis Zubatas buvo artimas tuo metu vyraujančiai indoeuropeistikos kryptčiai – jaunagramatikams. Tačiau, antra vertus, jis gerai jautė ir jaunagramatikų metodo trūkumus, suprato, jog kalba – tai sistema ir jos reiškiniai negalima tirti izoliuotai. Zubato pažiūros turėjo nemaža įtakos ir Prahos lingvistinės mokyklos atstovams¹²⁸.

Lituanistika Zubatas, kaip matėme, susidomėjo dar būdamas pirmo kurso studentas.

Viename savo straipsnyje Zubatas rašė, jog lietuvių kalba jis susidomėjo ne vien dėl jos reikšmės slavistikai: „Buvo čia ir simpatija čeko, pavergtos tautos sūnaus, dar labiau pavergtai tautai“. Šiuo atžvilgiu jis skyrėsi nuo daugelio vokiečių ir kitų Vakarų Europos mokslininkų.

Su baltistika susijęs ir pirmasis Zubato straipsnis – A. Leskyno veikalas „Linksniavimas slavų – baltų ir germanų kalbose“ recenzija, 1878 m. paskelbta studentų žurnale („Akademické listy“, t. 1, p. 4–5).

Gal daugiausia Zubatas indoeuropeistikai nusipelnė savo sintaksės tyrinėjimais, kuriems, iš vienos pusės, galėtume pasakyti, būdingas novatoriškumas, net didelė drąsa, o iš antros – labai kruopšti argumentacija. Yra pakankamo pagrindo tvirtinti, jog dabartinių čekų mokslininkų – sintaksės tyrinėtojų laimėjimai susiję su Zubato tradicijomis.

Lietuvių ir apskritai baltų kalbos istorinės sintaksės mokslui svarbi Zubato studija „Indoeuropiečių kalbų lyginamoji sintaksė“¹²⁹. Šioje studijoje Zubatas labai gausiai operuoja baltų kalbų faktais. Jis kritiškai apžvelgia iki to laiko atliktus indoeuropiečių sintaksės tyrinėjimus, daugiausia apsisitodamas prie pagrindinio šios srities veikalo – B. Delbriuko „Indoeuropiečių kalbų lyginamosios sintaksės“. Kaip teisingai pastebėjo V. Mažiulis¹³⁰, Zubatas, kaip ir jo pirmtakai, per daug pervertino sanskrito sintaksės archaiškumą, tačiau atskiros jo mintys negali nedominti mūsų laikų tyrinėtojų.

Įdomių faktų lietuvių kalbos sintaksės tyrinėtojas ras ir Zubato studijoje „Kai kurių, ypač slaviškų,rieveksmių klausimu“¹³¹. Remiantis gausia indoeuropiečių kalbų medžiaga, čia tyrinėjamas predikatinis pažyminiu einančių formųrieveksmėjimas. Daugeliu pavyzdžių parodoma, kaip senieji vardažodiniai sakiniai įtraukiami į veiksmožodinių sakinių sudėtį ir virsta jų dalimis – iš pradžių predikatiniais pažyminiais, o vėliau aplinkybėmis einančiaisrieveksmiais. Šis Zubato darbas yra svarbus indoeuropiečių, žinoma, ir lietuvių kalbos, sakinio struktūros raidai tirti.

Lietuvių kalbos sintaksės problemos plačiai liečiamos ir Zubato studijoje „Beasmeniai sakiniai“¹³².

¹²⁸ Ivič. Ling. kryp., p. 143.

¹²⁹ Zubatý J. Srovnávací skladba jazyků indoevropských. – Věstník České akademie. Praha, 1901, 10, p. 507–532 (t. p. Zubatý J. Studie a články. Praha, 1954, t. 2, p. 7–44).

¹³⁰ Mažiulis V. Baltų kalbų dalykai čekų kalbininko J. Zubaty darbuose. – LiK, 1957, 2, p. 472.

¹³¹ Zubatý J. K výkladu některých příslovcí, zvláště slovanských. – Sborník filologický. Praha, 1912, 3, p. 120–167 (t. p. Studie a články, t. 2, p. 106–161).

¹³² Zubatý J. Die „man“-sätze. – KZ, 1907, 40, p. 478–520 (t. p. Studie a články, t. 2, p. 437–476).

Istorinės lietuvių kalbos gramatikos klausimams Zubatas yra paskyręs ir keletą specialių straipsnių. Pirmiausia čia reikia nurodyti straipsnių seriją, bendrai pavadintą „Baltiškiosios smulkmenos“¹³³. Šiuose straipsniuose Zubatas nagrinėja vardažodžių prieveiksmėjimą, jungtuko *ė* ‘o, bet’ kilmę, enklitinius įvardžius, iliatyvo susidarymą, senąją dviskaitos vietininko formą ir kt.

Anuomet labai populiarī buvo Zubato teorija apie lietuvių *uo* kilmę¹³⁴. Jo nuomone, indoeuropiečių kalbinė bendrystė turėjusi dvejomą *ō*, kurių vienas lietuvių kalboje virtęs dvibalsiu *uo*, o antrasis – *o*. Gana sėkmingai jis bandė nustatyti kriterijų, kur ide. *eu* baltų kalbose virto *jau* ir kur *au*¹³⁵.

Zubatas buvo ir žymus etimologas, tyrinėjęs tiek atskirų žodžių kilmę, tiek metodinius etimologijos klausimus¹³⁶. Baltų kalbų medžiaga jis labai plačiai operuoja etimologiniuose darbuose, skirtuose slavų, daugiausia čekų, leksikos problemoms. Zubato rinktinių raštų pirmojo tomo¹³⁷ registre randame 416 baltų kalbų žodžių! Iš baltų etimologijos atskirų darbų gal pirmiausia reikėtų paminėti įdomų straipsnį „Apie tam tikras *st-* prasidedančias šaknis baltų–slavų kalbose“¹³⁸, kuriame semantiškai klasifikuojami šio tipo baltų ir slavų kalbų žodžiai. Straipsnyje „Etimologinė medžiaga“¹³⁹, be kitų dalykų, nagrinėjama baltų ir slavų žodžio pradžios *k* ir *š* (*klausyti* : *šlovė*), *g* ir *ž* (*gnýbti* : *žnábyti*) santykis. Zubato nuomone, senasis indoeuropietiškas gomurinis priebalsis baltų ir slavų kalbose nevirto palataliniu dėl šių kalbų kontakto su vakarinių (t. y. kentuminių) kalbų grupe.

Čekų mokslininkas yra paskelbęs ir baltų kalbų žodžių etimologijų. Iš įdomesnių, platesnio pritarimo sulaukusių jo siejimų galima paminėti: liet. *pažastis* – skr. *hásta-* ‘ranka’, lat. *tēls* ‘vaizdas’ – slav. *tělo* ‘kūnas’ ir kt.¹⁴⁰

Zubatas buvo pirmasis gerai pasirengęs mokslininkas, planavęs parašyti etimologinį lietuvių kalbos žodyną. 1901 m. žurnale „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen“ pasirodė net skelbimas, kur greita A. Valdės etimologinio lotynų kalbos žodyno, E. Bernekerio slavų kalbų etimologinio žodyno buvo nurodoma, jog rengiamas ir profesoriaus J. Zubato „Lietuvių kalbos etimologinis žodynas“. Deja, Zubatas savo plano neįvykdė.

¹³³ Zubatý J. Baltische Miscellen. – IF, 1894, 3, p. 119–145; 1894, 4, p. 470–478; 1896, 6, p. 269–307; 1897, 8, p. 214–218.

¹³⁴ Zubatý J. Zum baltischen ů. – BB, 1892, 18, p. 241–266.

¹³⁵ Zubatý J. (Rec.) – AfsIPh, 1898, 20, p. 396–397; plg. Karaliūnas. Sant., p. 65, 70–71.

¹³⁶ Machek V. Etymologické práce Jos. Zubatého. – Slovo a slovesnost, 1956, 17, p. 193–198.

¹³⁷ Zubatý J. Studie a články. Praha, 1945, t. 1(1); 1948, t. 1(2).

¹³⁸ Zubatý J. Über gewisse mit *st-* anlautende Wurzeln im Baltisch-Slavischen. – In: Věstník Královské české společnosti nauk. Praha, 1895 (t. p. Studie a články, t. 1(2), p. 145–174).

¹³⁹ Zubatý J. Etymologický příspěvek. – Rozpravy filologické. Venované Janu Gebauerovi. Praha, 1898, p. 166–174 (t. p. Studie a články, t. 1(2), p. 174–181).

¹⁴⁰ Zubatý J. Etymologien. – BB, 1891, 17, p. 326, 327.

Labai daug Zubatas nusipelnė latvistikai: po A. Becenbergerio jis buvo pirmasis indoeuropeistas, pradėjęs plačiai tyrinėti šią baltų kalbą. Keletą straipsnių Zubatas paskelbė net ir latviškai – jie buvo išspausdinti latvių literatūriniame žurnale „Austrums“. Iš latvistikai skirtų darbų ypač reikėtų paminėti įdomią studiją „Apie latvių liaudies dainų vadinauosius pridedamuosius balsius“¹⁴¹. Su ja artimai susijusi ir kita pora metų anksčiau čekų kalba paskelbta Zubato studija „Apie aliteraciją latvių ir lietuvių dainose“¹⁴².

Suprantama, pastarosios Zubato studijos yra reikšmingos ne tik tai baltų kalbotyrai, bet ir tautosakos mokslui¹⁴³.

Zubatas yra recenzavęs nemažą baltų kalbų tyrinėjimų. Vakarų Europos kalbininkus jis plačiai supažindino su rusų ir kitomis slavų kalbomis parašytais baltistikos darbais.

Negalima pamiršti, jog Zubatas nuo pat žurnalo „Indogermanische Forschungen“ įsteigimo (1892 m.) iki 1913 m. rašė jam baltų ir slavų kalbotyros bibliografijos skyrių, o vėliau tą darbą perdavė savo mokiniui O. Hujeriui.

Lietuvių kalbą su dideliu pasisekimu Zubatas dėstė Prahos universitete. Antai 1895 m. gegužės 5 d. laiške savo bičiuliui latvių kalbininkui K. Miūlenbachui Zubatas rašė: „Aš skaitau šį semestrą vėl lietuvių kalbą ir turiu dvidešimt klausytojų“¹⁴⁴.

Nuo pat jaunystės Zubatas rengėsi atvažiuoti į Lietuvą ir Latviją, kaip jis sakė, aplankyti savo „mylimus baltus“. Tačiau dėl įvairių priežasčių nepavyko jam įvykdyti šio ketinimo.

Kaip įdomų Zubato biografijos faktą galima paminėti jo didžiulį domėjimąsi muzika – ne tikai domėjimąsi, bet ir kūrybą! Josefo Jiržičeko (Jiříček) slapyvardžiu Zubatas paskelbė ir savo muzikos kūrinį. Jis buvo artimas garsiojo čekų kompozitoriaus A. Dvoržako draugas. Net spėjama, jog Zubato paskatintas Dvoržakas sukūrė žinomą „Lietuviškų dainų“ ciklą¹⁴⁵. 1896 m. Rytų Prūsijoje Birutės draugijos šventėje buvo atliktos dvi paties Zubato harmonizuotos lietuvių liaudies dainos¹⁴⁶.

ALEKSANDRAS DORIČIUS

Tarp XX a. pradžios lietuvių kalbos tyrinėtojų minėtinas ir bulgarų kalbininkas A. Doričius.

Gimė Doričius 1887 m. kovo 3 d. Sofijoje. Gimtajame mieste baigęs gimnaziją, studijavo Graco, Lozano, Leipcigo universitetuose. Studijų

¹⁴¹ Zubatý J. Über die sogenannten Flickvokale des lettischen Volkslieds. – Věstník Královské české společnosti nauk. Praha, 1896 (t. p. Studie a články, t. 2, p. 237–261).

¹⁴² Zubatý J. O alliteraci v písniích lotyšských a litevských. – Věstník Královské české společnosti nauk. Praha, 1894 (t. p. Studie a články, t. 2, p. 200–236).

¹⁴³ Plg. Aleksynas K. Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės. – LiK, 1971, 11, p. 24–25.

¹⁴⁴ J. Zubatija vēstules K. Mülenbacham. – FBR, 1932, 12, p. 108.

¹⁴⁵ Plg. Jurkštas V. A. Dvoržakas ir Lietuva. – Tiesa, 1966.IX.3.

¹⁴⁶ Piročkinas A. Prūsijos veikėjų laišakai Josefui Zubatui. – Literatūra, 1976, 18(1), p. 100–102.

tikslais lankėsi Prahoje, Paryžiuje. Leipzigo universitete, vadovaujamas vokiečių baltisto G. Veigando (Weigand), parašė daktaro disertaciją apie senovės slavų kalbos prievėksmį¹⁴⁷. Apie ją teigiamai atsiliepė A. Leskynas ir K. Brugmanas.

Grįžęs į Bulgariją, Doričius dirbo leksikografo darbą. Kartu su Veigandu parengė vokiečių – bulgarų ir bulgarų – vokiečių kalbų žodyną.

Mirė Doričius Sofijoje 1961 m. sausio 12 d.

Lietuvių kalbos faktais vienur kitur operuojama ir minėtoje Doričiaus disertacijoje. Tačiau prie disertacijos pridėtoje autobiografijoje bulgarų kalbininkas nurodo, jog 1907 m. vasaros atostogų dalį studijų reikalais praleidęs Prahoje, dalį – Lietuvoje, o nuo 1908 m. atostogas visiškai paskyręs lietuvių kalbos studijoms vietoje („an Ort und Stelle“).

Lietuvių kalba susidomėti Doričių paskatino Leskynas. Pirmą kartą, kaip matėme, į lietuvių gyvenamą vietą jis atvyko 1907 m. vasarą. Tą kartą jis, A. Kuršaičio patartas, ilgiau pabuvojo Ožių (vok. Aszen) kaime prie Šešupės (netoli Ragainės, buv. Rytų Prūsijoje). 1908 m. vasarą jis vėl lankėsi buvusioje Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte. 1909 m. Doričius pabuvojo Vilniuje, Marcinkonyse, Utenoje, Užpaliuose, Kupiškyje, Salantuose. Viešnagės metu sukauptą medžiagą jis paskelbė atskira knyga „Lietuvių dialektologijos tyrinėjimai“ („Beiträge zur litauischen Dialektologie“. Tilsit, 1911 = MLLGes., Heidelberg, 1912, H. 31), kurią išleido Tilžės Lietuvių literatūros draugija.

Šioje knygoje Doričius pateikia trumpas tyrinėtų lietuvių kalbos tarmių charakteristikas ir nemažą pluoštą tarminių tekstų – daugiausia pasakų, įvairių atsitikimų, keletą tarmiškai rašytų laišku, net pasakojimą apie lietuvių delegacijos lankymąsi pas vokiečių kaizerį Vilhelmą I. Knygos pradžioje aptariami taip pat bendresnio pobūdžio dalykai – lietuvių kalbos ribos, lietuvių skaičius, lietuvių kalbos tarmių klasifikacija. Doričiaus knyga griežtai kritikavo J. Endzelynas¹⁴⁸ ir K. Būga¹⁴⁹. Iš tikrųjų ją buvo už ką kritikuoti. Pirmiausia Doričius neskyrė lietuvių kalbos priegaidžių. Be to, net lietuvių kalbos balsių kiekybė jam atrodė esanti nepastovi: tas pats žodis tame pačiame sakinyje nevienodai ištariamas¹⁵⁰. Esama knygoje ir kitokių netikslumų bei klaidų. Doričiaus darbas iš tikrųjų patvirtina šia proga laiške Endzelynui parašytus Būgos žodžius: „Kaip nelengva esama svetimtaučiai lietuvių kalba tyrinėti!“

Endzelynas ir Būga, žinoma, rado šioje knygoje ir kai ką teigiama. Pavyzdžiui, Būga pastebėjo, kad geresni yra Doričiaus tekstai, užrašyti Rytų Prūsijoje, kur jam ilgiau teko pagyventi. Šiandien šie teigiami Doričiaus knygos bruožai dar labiau išryškėjo: juk joje pateikiama duomenų apie tokias lietuvių kalbos tarmes, kurios jau visiškai išnyko. Šiais duomenimis remiasi ir naujaisi mūsų dialektologijos tyrinėjimai¹⁵¹.

¹⁴⁷ Doritsch A. Gebrauch der altbulgarischen Adverbia. Inaugural-Disertation. Leipzig, 1910.

¹⁴⁸ Endzelīns. D. izl., 2, p. 500–503.

¹⁴⁹ Būga. R. r., 2, p. 175–176; 3, p. 861–862.

¹⁵⁰ Doritsch A. Beitrage zur litauischen Dialektologie, p. IX–X.

¹⁵¹ Zinkevičius. LD, p. 91, 258, 302.

Dalyvavo Doričius ir lietuvių spaudoje (paskelbė nežinomą J. Zauerveino eilėrašį)¹⁵². Bendravo jis su J. Basanavičium, J. Tumu-Vaižgantu. Lietuvių kalbos ir literatūros institute saugoma keletas Doričiaus ranka nurašytų J. Zauerveino laiškų¹⁵³.

* * *

Vienu kitu žodžiu reikėtų paminėti ir tuos rusų bei kitų slavų kraštų mokslininkus, kurie platesnių specialių lietuvių kalbos tyrinėjimų nepaskelbė, bet atskirais darbais ar pedagogine veikla turėjo teigiamo poveikio lietuvių kalbos mokslo raidai.

Žymusis ukrainiečių kalbininkas, Charkovo lingvistinės mokyklos kūrėjas Aleksandras Potebnia (1835–1891) lietuvių kalbos faktais plačiai operavo savo sintaksės, etimologijos, tautosakos ir kituose darbuose. Jis yra tyrinėjęs ir slavų kalbų baltizmus. Rusijos Mokslų akademijos prašomas, recenzavo A. Juškos žodyną. Savo raštuose pabrėžė lietuvių kalbos reikšmę slavistikai. Jo mokinys buvo ir E. Volteris¹⁵⁴.

Kuo šilčiausiais žodžiais J. Jablonskis prisiminė savo mokytoją akademiką Fiodorą Koršą (1843–1915), kuris mokėjo lietuvių kalbą, ja skatino domėtis savo mokinius, rūpinosi, kad būtų panaikintas lietuvių spaudos draudimas¹⁵⁵.

Žymus rusų orientalistas Vsevolodas Mileris (1848–1913), kaip minėjome, su F. Fortunatovu lankėsi Lietuvoje, kartu su juo paskelbė lietuvių liaudies dainų rinkinį. Čia randame Milerio pateiktas ir būdingesnes Liudvinavo šnektos sintaksės ypatybes. Jis taip pat išspausdino straipsnį apie baltų ir slavų kalbų infinityvą¹⁵⁶.

Tam tikrą duoklę lietuvių kalbai atidavė ir J. Bodueno de Kurtenė mokinys, Kazanės lingvistinės mokyklos atstovas Vasilijus Bogorodickis (1857–1941). Jis paskelbė Palangos tarmės fonetikos aprašą¹⁵⁷, apie kurį teigiamai atsiliepė K. Būga. Laiške J. Endzelynei Būga rašė, jog „B-io esama žmogaus gana pastabaus (turima neprasta ausis). Žemaičių garsus jis gana gerai pastebėjo“¹⁵⁸. Kitataučiui tai jau tikrai didelis Būgos komplimentas! Bogorodickio archyve esama rankraštinių darbų lietuvių kalbos akcentologijos klausimais¹⁵⁹.

Akademikas Aleksejus Šachmatovas (1864–1920) specialiai lietuvių kalbos nėra tyrinėjęs. Tačiau su jo vardu nuolat susiduriame, kal-

¹⁵² Viltis, 1909, Nr. 146.

¹⁵³ Kuzmickas V., Šešelgis A. Jurgis Zauerveinas. Medžiaga bibliografijai. V., 1975, p. 170–171.

¹⁵⁴ Березин. Р. яз., с. 9–71; Palionis. R. k. ind., p. 50–55.

¹⁵⁵ Jablonskio raštai. K., 1932, t. 1, p. 185–189.

¹⁵⁶ Miller W. Über den letto-slavischen Infinitiv. – KSchl. Beitr., 1876, 8, p. 156–174.

¹⁵⁷ Богородицкий В. Диалектологические заметки. VIII. Об антропофоническом строении жемайтского слова по наблюдениям в Полангене. – РФВ, 1911, 65, с. 111–118.

¹⁵⁸ Būga. R. g., 3, p. 853, 862.

¹⁵⁹ Березин. Р. яз., с. 343; Березин. Оч., с. 288.

bėdami apie mūsų žymiųjų kalbininkų K. Jauniaus, J. Jablonskio, K. Būgos mokslinę veiklą. Šachmatovas rūpinosi A. Juškos žodyno leidimu, prisidėjo prie M. Daukšos postilės leidimo¹⁶⁰. Jo straipsnis apie seniausius slavų ir keltų kalbų santykius buvo akstinas K. Būgai parašyti žinomą studiją apie senųjų baltų gyvenamąsias vietas. Nemaža padėjo Šachmatovas ir Lietuvių mokslo draugijai, kurios garbės nariu buvo išrinktas 1907 m. pirmajame visuotiniame susirinkime (kartu su A. Becenbergeriu, A. Leskynu, J. Boduenu de Kurtenė, K. Jauniumi ir F. Fortunatovu). Su lietuvių kalba Šachmatovas susipažino labai anksti. Trylikametis berniukas laiške giminėms giriasi savo „filologiniu biudžetu“, jog už 40 persiškų ir 8 arabiškus žodžius įsigijęs 50 suomiškų ir lietuviškų žodžių. Gimnazistas jis jau talkino F. Fortunatovui tyrinėjant lietuvių kalbą¹⁶¹.

Aleksandras Kočiubinskis (1845–1907) buvo pirmasis mokslininkas, argumentuotai kėlęs mintį, jog senųjų baltų teritorijos ribaėjusi daug toliau į rytus ir pietus nuo dabartinės jų gyvenamosios vietos. Šia tema 1896 m. jis skaitė pranešimą Rygoje įvykusiame Rusijos archeologų suvažiavime¹⁶². Ankstesniame archeologų suvažiavime Vilniuje skaitytame pranešime Kočiubinskis nagrinėjo lietuvių kalbos reikšmę indoeuropiečių kalbotyrai¹⁶³. Lietuvių kalbos problemas jis lieté ir kituose savo darbuose.

Rusų kalbos istorijos tyrinėtojas akademikas Aleksejus Sobolevskis (1856–1929) sukūrė originalią hipotezę apie senuosius baltų ir slavų kalbų santykius, tyrinėjo slavų kalbų baltizmus, mėgino nustatyti senųjų baltų ribas¹⁶⁴.

Georgijus Ginkenas (1869–1918) 1893 m. vasarą buv. Suvalkų gubernijoje tyrinėjo lietuvių tarmes, rinko etnografinę medžiagą. Savo ataskaitoje¹⁶⁵ jis, atrodo, pirmasis paskelbė iš žmonių lūpų užrašytus kapsų, zanavykų, guogų ir kt. pravardinius tarmių pavadinimus. Ginkenas, kaip ir daugelis pažangių rusų mokslininkų, gynė lietuvių teisę turėti savo raidyną¹⁶⁶.

Kartu su G. Ginkenu į Lietuvą buvo atvykęs ir Aleksandras Pogodinas (1872–1947), kuris taip pat tyrinėjo lietuvių kalbos tarmes¹⁶⁷, skelbė lietuvių tautosaką. Pogodinas rašė ir kitais lietuvių kalbos, Lietuvos

¹⁶⁰ Lebedys J. Mikalojus Daukša. V. 1963, p. 374.

¹⁶¹ Березин. Р. яз., с. 133–170; Palionis. R. k. ind., p. 48–50; Масальская Е. А. Легендарный мальчик. Повесть о брате моем А. А. Шахматове. М., 1929.

¹⁶² Кочубинский А. А. Территория донсторической Литвы. — ЖМНПр., 1897, 1, с. 60–94.

¹⁶³ Кочубинский А. А. Литовский язык и наша старина. М., 1895.

¹⁶⁴ Соболевский А. И. Следы литовского влияния на славянские языки. — РФВ, 1885, 4, с. 297–300; Где жила Литва? — Известия Императорской Академии наук. Сер. 6, 1911, № 12–18, с. 1051–1054; plg. Būga. R. r., 1, p. 410–418; Karaliūnas. Sant., p. 22–23.

¹⁶⁵ Гинкен Г. Г. Материалы по литовской этнографии. — ЖС, 1894, 4, с. 487–498.

¹⁶⁶ Palionis. R. k. ind., p. 68–69.

¹⁶⁷ Погодин А. Л. Отчет о поездке в Ковенскую губернию летом 1893 года. — ЖС, 1894, 4, с. 114–119, 233–258.

istorijos klausimais, tyrinėjo Lietuvos čigonų kalbą, paskelbė straipsnį apie kuršius¹⁶⁸.

Grigorijus Iljinskis (1876–1937) lietuvių kalbos problemas lieté daugelyje savo etimologinių, slavų kalbų gramatikos tyrinėjimų. Prisidėjo prie A. Juškos žodyno leidimo. Bendradarbiavo su K. Būga. Savo darbų paskelbė ir lietuvių spaudoje¹⁶⁹.

Baltarusių filologas ir etnografas akademikas Jefimijus Karskis (1861–1931) paskelbė labai vertingą straipsnį apie baltų kalbų įtaką baltarusių kalbai¹⁷⁰. Šią temą jis nagrinėja ir kapitaliniame veikale „Baltarusiai“ („Белоруссы“. Вильна–Варшава, 1904–1922, I–III).

Latvių kilmės etnografas ir kalbininkas Julijus Kuznecovas (1843–1905) lietuvių kalbos klausimais paskelbė keletą straipsnių, rinko lietuvių tautosaką, rūpinosi spaudos draudimo panaikinimu.

Archeografas, latvių dainų rinkėjas Janis Spruogis (1833–1918), ilgesnį laiką dirbęs Vilniuje, paskelbė vertingą lietuvių vietovardžių rinkinį („Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия“. Вильна, 1888).

Lietuvių kalbos problemas savo darbuose lieté ar skatino jos tyrinėjimą taip pat rusų mokslininkai A. Budilovičius, S. Buličius, V. Lamanskis, A. Preobraženskis ir kiti.

Nemaža lituanistikai nusipelnė chorvatų kalbininkas, Rusijos Mokslų akademijos narys Vatroslavas Jagičius (Jagić, 1838–1923). Jis prisidėjo prie A. Juškos žodyno leidimo, paskelbė keletą straipsnių istorinės lietuvių kalbos gramatikos klausimais, dėstė lietuvių kalbą. Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijai reikšmingas jo kapitalinis veikalas „Slavų filologijos istorija“ („История славянской филологии“. Санктпетербург, 1910).

Anksti miręs lenkų kalbininkas, Krokuvos ir Leipcigo universitetų auklėtinis Janas Bystronis (Bystron, 1860–1902) su plačiais komentarais išleido įdomų lietuvių kalbos paminklą – 1605 m. Vilniuje išspausdintą J. Ledezmos katekizmo vertimą („Katechism Ledesmy w przekładzie wschodnio-litewskim“. Kraków, 1890).

Lituanistikos problemomis domėjosi lenkai – K. Apelas (Appel), Z. Celichovskis, L. Malinovskis, čekai – J. Gebaueris, O. Hujeris¹⁷¹, slovakas M. Hatala, slovėnas F. Miklosičius (Miklosich). Vokiečių kilmės sanskritologas ir indoeuropeistas A. Ludvigas 1870 m. Prahos universitete pradėjo skaityti lietuvių kalbos kursą.

¹⁶⁸ Palionis. R. k. ind., p. 65–68.

¹⁶⁹ Ильинский Г. К. Этимологии балтийско-славянских названий „зубра“. – Тiž, 1926, 4, p. 51–56; Еще раз о происхождении названия реки Двины. – Ten pat, p. 56–57; plg. Журавлев В. К. Григорий Андреевич Ильинский. М., 1962; Būda V. Ir lituanistikos baruose padirbėjęs. – MK, 1976, 3, p. 63–64; Būga R. r., 1, p. 581–607; 3, p. 713–714.

¹⁷⁰ Карский Е. Ф. К вопросу о влиянии литовского и латышского языков на белорусское наречие. – РФВ, 1903, 49, с. 1–23.

¹⁷¹ Čekoslovakijos lituanistikos pradininkais jau galima laikyti L. Rėzos dainų į čekų kalbą vertėją Františką Ladislavą Čelakovskį (1799–1852) ir žymųjį slovakų filologą Pavelą Josefą Šafaržiką (Šafařík, 1795–1861), plg. Řeháček L. P. J. Šafařík a počátky naší baltistiky. – Acta Universitatis Carolinae-Philologica 3. Slavica Pragensia, 1961, t. 3, p. 41–54; Genzelis B. P. J. Šafaržikas ir Lietuva. – Mokslas ir gyvenimas, 1978, Nr. 1, p. 33–34.

LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖTOJAI LIETUVIAI

XIX a. vidurys – XX a. pradžia yra reikšmingas lietuvių kalbos tyrinėjimo etapas, kuriame labai svarų žodį tarė ir patys lietuviai. Lietuvių susidomėjimas savo gimtąja kalba neatskiriamas nuo bendro lituanistinio sąjūdžio, prasidėjusio jau XIX a. pradžioje, kai, pradėjus irti feodalizmui, formuojantis kapitalistiniams santykiams, atsirado palankesnės sąlygos kultūriniam gyvenimui. Ši susidomėjimą ypač teigiamai veikė žymiųjų lyginamosios-istorinės kalbotyros atstovų – rusų, vokiečių ir kitų tautų mokslininkų – dėmesys lietuvių kalbai. Šiuo metu lietuvių kalbininkai, tiesa, dažniausiai dar ne profesionalai, nesiriboja vien faktinės medžiagos rinkimu ar praktinių darbų rašymu – jie gilinasi ir į teorines lietuvių kalbos problemas, savo atradimais kartais praturtindami bendrąją indoeuropiečių kalbotyrą.

Dėl istorinių ir politinių sąlygų lietuvių kalbos tyrinėjimo židiniai atskirai formuojasi Rytų Prūsijoje ir į carinės Rusijos valstybės sudėtį įėjusioje Lietuvoje.

1905–1907 m. revoliucijos sukrėsta, caro valdžia leido lietuvių inteligentams 1907 m. įkurti Vilniuje Lietuvių mokslo draugiją (pirmininkas J. Basanavičius), kuri jau kiek platesniu mastu mėgino organizuoti lituanistinės medžiagos kaupimą ir lietuvių kalbos tyrinėjimą¹.

FRIDRICHAS KURŠAITIS

Lietuvių kalbos tyrinėjimus, kuriuos kažkada Rytų Prūsijoje pradėjo D. Kleinas, sėkmingai tęsė P. Ruigys, K. Milkus, G. Ostermejeris ir kiti gramatikų bei žodynų autoriai, vainikavo Fridricho Kuršaičio, paties žymiausio šio krašto lietuvių kalbos tyrinėtojo lietuviu, darbai.

F. Kuršaitis (Kurschat) gimė 1806 m. balandžio 24 d. Noragėliuose, Pakalnės apskrityje (buv. Rytų Prūsija). Baigęs tėvo vadovaujamą Noragėlių pradinę mokyklą, Kuršaitis keletą metų mokytojavo. 1836 m. baigęs Elbingo (dab. Elbliongo) gimnaziją, Karaliaučiaus universitete studijavo teologiją.

Universitete Kuršaitį rūpestingai globojo L. Rėza. Jo vadovaujama lietuvių kalbos seminare Kuršaitis buvo gambiausias studentas. Netrukus

¹ Liet. i., 2, p. 451–458; Jurginis J. Lietuvių mokslo draugija. – Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1975, t. 8, p. 37–118.

po Rėzos mirties 1841 m. jis pats tampa seminaro vedėju ir eina šias pareigas iki 1883 m. 1844 m. pradžioje jis buvo paskirtas taip pat Karaliaučiaus lietuvių karių kapelionu. Tų pat metų pavasarį, baigęs universitetą, buvo ordinuotas kunigu. 1865 m. Kuršaičiui suteikiamas profesoriaus vardas, o 1875 m. Karaliaučiaus universitetas už lituanistinius darbus jam suteikė filosofijos garbės daktaro ir laisvųjų menų magistro laipsnį. Už nuopelnus lituanistikai 1882 m. Čekų Mokslų akademija Kuršaitį išrinko savo garbės nariu.

Mirė Kuršaitis Krante (dab. Zelenogradskas) 1884 m. rugpjūčio 23 d. Palaidotas Karaliaučiuje².

Keturis dešimtmečius Kuršaitis labai intensyviai darbavosi lietuvių kalbos mokslo baruose. Pirmieji šio darbo rezultatai buvo paskelbti 1843 m. išleistoje „Lietuvių kalbos tyrinėjimų“ („Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache“. Königsberg, 1843) pirmoje dalyje.

Knygelės prakalboje Kuršaitis cituoja žymųjį slovąkų filologą P. J. Šafaržiką, kuris nurodo, jog lietuvių kalbos ir istorijos tyrinėjimas dar dirvonuoja ir kad viskas, kas ligi šiol toje srityje parašyta, yra tik paruošiamasis darbas. Toliau Kuršaitis suformuluoja liūdną savo, kaip lietuvių kalbos tyrinėtojo, credo, kuris vėliau gana tiksliai bus kartojamas Lietuvių literatūros draugijos (Litauische Litterarische Gesellschaft) steigimo kreipimėsi ir daugelio XIX a. vokiečių mokslininkų darbuose. „Lietuvių tauta, — rašė Kuršaitis, — dėl nepalankių aplinkybių greitai žingsniu yra stumiamą į pražūtį, ir todėl pats laikas surinkti tai, ką dar savita galima rasti iš kalbos, papročių ir šiaip lietuvių gyvenimo — jeigu tam nėra skirta visiškai žūti, o tai būtų nesugrąžinamas nuostolis mokslui. Kadangi aš pats šiai tautai priklausau, todėl visada laikiau savo uždaviniu šiems tikslams kiek įstengdamas darbuotis“ (p. 4–5).

Pirmasis Kuršaičio darbas buvo skiriamas jo lietuvių kalbos seminaro klausytojams — būsimiems lietuviškų parapijų kunigams. Jame alfabeto tvarka ir pagal atitinkamą semantinę klasifikaciją pateikiami būdingiausi vokiečių kalbos prielinksniniai posakiai ir lietuviški jų atitikmenys. Daugelis vokiškų posakių į lietuvių kalbą gražiai, gyvai išversti, tačiau esama nemaža ir pažodinių vertimų, barbarizmų, kurie, žinoma, rodo ne nepakankamą Kuršaičio lietuvių kalbos mokėjimą, o atspindi ano meto Rytų Prūsijos lietuvių gyvąją kalbą. Savo darbo tituliniam lape Kuršaitis pažymėjo, jog tai „priedas Ruigio — Milkaus žodynui“.

Su pirmuoju Kuršaičio darbu sietina ir jo lietuvių kalbos kirčiavimo tyrinėjimų pradžia. Mat, knygelės paskutiniame lankė, likus dar neišnaudotos vietos, jis pridėjo keturių puslapių skyrelį „Lietuvių kalbos akcentas“, kuriame pabrėžia intonacijos svarbą lietuvių kalbos tarčiai, nurodydamas labai būdingus pavyzdžius (*žolė, žolė, žolė; žolės, žolės, žolės* ir kt.). Šis skyrelis buvo tartum įvadas po šešerių metų pasirodžiusios antros „Lie-

² Prabočių Anūkas (= A. Bruožis. — A. S.). Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai. Tilžė, 1920, p. 61–64; Jablonskio raštai. K., 1932, t. 1, p. 135–140; Jonikas P. Fridrikas Kuršaitis (1806–1884). — Vairas, 1935, Nr. 1, p. 73–77; MLTEnc., 2, p. 261–262; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 147–154; Liet. biblgr., p. 213–221; Tumelis J. Fridricho Kuršaičio autobiografija. — Žm. ir k., p. 141–145.

tuvių kalbos tyrinėjimų“ („Beiträge zur Kunde der littaaischen Sprache“. Königsberg, 1849) dalies, turėjusios paantraštę „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas“ („Laut- und Tonlehre der littaaischen Sprache“).

Šiame darbe pirmą kartą lietuvių kalbotyros istorijoje taip detaliai aprašytos lietuvių kalbos priegaidės ir pirmą kartą nustatytos keturios daiktavardžių kirčiuotės. Kuršaitis skyrė dvi kirčiavimo grupes: tvirtagalės (tęstinės, vok. geschliffene) ir tvirtapradės (stumtinės, vok. gestossene) priegaidės, o šias grupes savo ruožtu skirstė į a ir b poskyrius, pavyzdžiui, *kišmas* (I, a), *sōdas* (I, b), *lāngas* (II, a), *brōlis* (II, b). Kuršaitis taip pat atskyrė dviskiemenių ir daugiaskiemenių daiktavardžių kirčiavimą. Kuršaičio skirstymo iš esmės laikomasi ir dabartinėse gramatikose bei žodynuose (pakeisti tik kirčiuočių pavadinimai).

Minėtina dar ir tai, jog šiame darbe Kuršaitis ėmė neberašyti dvigubų priebalsių ir nuosekliai pradėjo vartoti *i* kaip minkštinamąjį ženklą prieš užpakalinės eilės balsius.

Šio veikalo rankraštis buvo duotas recenzuoti žymiajam vokiečių kalbininkui A. F. Potui, kuris labai palankiai apie jį atsiliepė³.

Kaip esame minėję, pirmą kartą lietuvių kalbos priegaidės gana nuosekliai buvo aptartos anoniminėje 1737 m. gramatikoje „Lietuvos kalbų visetas“ („Universitas lingvarum Litvaniae“). Tačiau Kuršaitis su šiuo darbu, be abejonės, nebuvo susipažinęs, lietuvių kalbos priegaides jis ištyrė savarankiškai. Jo tyrinėjimų rezultatus greitai sužinojo ir jiems pritarė daugelis žymiųjų indoeuropiečių kalbų tyrinėtojų. Kuršaitis kaip lietuvių kalbos priegaidžių atradėjas pateko ir į lyginamosios kalbotyros istoriją.

A. Šleicheriui, kaip minėta, šis darbas buvęs „neįkainojamos vertės“, tačiau savo gramatikoje Kuršaičio priegaidžių sistemos jis dar nedrįso taisyti. H. Pedersenas, apibendrinamas didžiausius XIX a. kalbotyros laimėjimus, rašė: „Ne Šleicheris, bet lietuvis kunigas ir liaudies švietėjas Fridrich Kurschat (lietuviškai Pridrikis Kuršatis) buvo pirmasis, kuris ištyrė labai svarbų lietuvių kalbos struktūros reiškinį – kirtį...Kuršaičio mokslas pasirodė teisingas, ir akmuo, kurį Šleicheris išmetė, tapo kertiniu lietuvių kalbos tyrinėjimų akmeniu“⁴. Kuršaičio atradimas užfiksuotas ir garsiajame A. Mejė „Įvade į lyginamąjį indoeuropiečių kalbų tyrinėjimą“⁵. A. Potebnia, recenzuodamas A. Juškos žodyno rankraštį, patarė šiam susipažinti su Kuršaičio darbuose vartojama kirčiavimo sistema⁶. Jaunajam K. Būgai Kuršaičio veikalai buvo „vienatijas priegaidės mokytojas“⁷.

Kapitalinis Kuršaičio darbas yra jo „Lietuvių kalbos gramatika“ („Grammatik der littaaischen Sprache“. Halle, 1876).

Rašyti lietuvių kalbos gramatiką, kai dar taip neseniai buvo išleista puiki Šleicherio gramatika, Kuršaitį paskatino dvi aplinkybės. Pirmiausia, jam, dėstančiam praktinį lietuvių kalbos kursą, buvo aišku, jog Šleicherio gramatika labiau tinkanti specialioms lingvistinėms studijoms, o ne kalbos

³ Kurschat F. Grammatik der littaaischen Sprache. Halle, 1876, p. V.

⁴ Pedersen. Ling. Sc., p. 65–66.

⁵ Meillet. Intr., p. 474.

⁶ Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas. – LiK, 1961, 5, p. 217.

⁷ Būga. R. r., 3, p. 12.

mokymuisi. Antra, minėtoje gramatikoje nebuvo skiriamos priegaidės, pasitaikė vienas kitas netikslumas ar per siaurai aptartas dalykas. Visa tai Kuršaičiui norėjosi ištaisyti. Kita vertus, siekdamas praktinių kalbos mokymosi tikslų, Kuršaitis kartu norėjo, jog jo skaitytojai susidarytų pilnesnį vaizdą apie lietuvių kalbą ir lietuvius, todėl nevengė teorinių, o kartais ir tiesiogiai su kalbotyra nesusijusių dalykų.

Ižanginėje dalyje Kuršaitis daug plačiau negu Šleicheris kalba apie lietuvių kalbos ribas (yra ir lietuvių kalbos ploto žemėlapis), įvairiais šaltiniais remdamasis, mėgina nustatyti lietuvių skaičių. Jo nuomone, lietuvių esama tarp pusantro ir dviejų milijonų. Tačiau Kuršaitis nurodo, jog šis skaičius ilgainiui mažės. Šioje dalyje yra net skyrelis „Lietuvių tautos nykimas“. Nagrinėjama Lietuvos vardo kilmė. Pateikiama žinių apie pasaulio kalbų klasifikaciją, net trumpai apibūdinamos izoliuojančios, agliutinuojančios, flektyvinės kalbos. Pagal Šleicherio medžio teoriją aptariama lietuvių kalbos vieta indoeuropiečių kalbų tarpe. Kiek plačiau negu Šleicherio gramatikoje Kuršaičio veikale pateikiama žinių apie lietuvių kalbos tarmes, nors šios žinios, tiesą sakant, irgi labai šykščios. *Žemaičių* terminą Kuršaitis vartoja geografinė prasme, žemaičiams priskirdamas net Panevėžį, Kupiškį, Anykščius. Užsimena jis ir apie A. Baranausko tarmių klasifikaciją.

Trumpai, bet gana tiksliai Kuršaitis apibūdina lietuvių kalbos santykius su senovės prūsų ir latvių kalba.

Pirmą kartą lietuvių kalbos gramatikų istorijoje Kuršaičio veikale taip detalčiai aprašomos lietuvių kalbos priegaidės. Balso judėjimą, tariant vienus ar kitus garsus, Kuršaitis pailiustruoja ne tik grafiškais vaizdais, bet ir natomis. Šia proga derėtų pridurti, jog Kuršaičio priegaidžių ženklai: akūtas (´), cirkumfleksas (~) ir gravis (˘) visai ta pačia reikšme vartojami lietuvių kalbos moksle bei praktikoje ir dabar.

Platūs ir išsamūs yra žodžių darybos, kaitybos skyriai. Juose pateikiama daug vertingos, faktinės medžiagos, ypač iš Kuršaičio gimtosios tilžėnų tarmės. Visur labai didelis dėmesys kreipiamas į kirčiavimo dalykus. Ištaisomi Šleicherio gramatikoje ar kitų autorių darbuose pasitaikantys netikslumai.

Palyginus su ankstesnėmis gramatikomis, plačiausias yra Kuršaičio ir sintaksės skyrius.

Kaip gramatikos priedą Kuršaitis pridėjo ir skyrelį apie lietuvių liaudies poeziją – dainas. Be trumpos, tačiau gana taiklios dainų charakteristikos, jų publikacijų apžvalgos, čia su melodijomis skelbiamos ir 25 lietuvių liaudies dainos. Kaip įdomią detalę galima priminti, jog prancūzų kompozitorius L. A. Burgo-Diukdrė (L. A. Bourgault-Ducoudray, 1840–1910), remdamasis Kuršaičio publikacija, apie lietuvių liaudies dainas parašė įdomų straipsnį ir išspausdino jį viename Paryžiaus žurnale⁸.

Kuršaičio gramatika iki pagrindinių J. Jablonskio gramatikos darbų pasirodymo buvo pats išsamiausias lietuvių kalbos struktūros aprašas.

⁸ Čiurlionytė J. Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai. V., 1969, p. 41, 56–58.

Tilžės gimnazijos mokytojas J. Šykopas (E. J. Schiekopp) pagal Kuršaičio veikalą parašė gramatiką, skirtą šios gimnazijos mokiniams lietuviams mokytis lietuvių kalbos⁹. V. Kudirka ragino ją išversti į lietuvių kalbą¹⁰. Vėliau J. Šykopo gramatika (faktiškai tai buvo Kuršaičio gramatikos santauka), ši tą pakeitus bei papildžius, buvo išversta į rusų ir lenkų kalbas¹¹.

Savo didžiulės reikšmės Kuršaičio gramatika neprarado ir iki mūsų dienų¹².

Kaip šios gramatikos ir kitų Kuršaičio veikalų trūkumą reikia paminėti tai, kad Kuršaitis dėl savo gimtosios tarmės įtakos painiojo *ie* ir *é* bei *uo* ir *o*.

Mūsų kalbotyros istorijoje Kuršaitis minėtinas ir kaip vienas žymiausių leksikografų. Medžiagą lietuvių kalbos žodynui jis pradėjo rinkti dar studijuodamas universitete.

1870 m. buvo išleistas Kuršaičio „Lietuvių kalbos žodyno“ („Wörterbuch der littauischen Sprache“) vokiečių – lietuvių kalbų dalies pirmasis tomas („Deutsch-litauisches Wörterbuch“. Halle, 1870). Antrasis šios dalies tomas pasirodė 1874 m. Tai daugiau kaip tūkstančio puslapių veikalas, ir tuo metu jis buvo didžiausias vokiečių – lietuvių kalbų žodynas. Kadangi šią žodyno dalį Kuršaitis leido anksčiau negu gramatiką, tai įžanginėje dalyje taip pat kalba apie tarmes, išdėsto savo kirčiavimo pagrindus, aptaria rašybos principus.

1883 m. buvo išleista Kuršaičio žodyno lietuvių – vokiečių kalbų dalis („Litauisch-deutsches Wörterbuch“. Halle, 1883). Šiame žodyne yra apie dvidešimt tūkstančių antraštinių žodžių.

Iš pradžių Kuršaitis buvo užsimojęs šią dalį rašyti daug didesnę, o medžiagą jai rinkti iš įvairių raštų bei tarmių. Tačiau įtempto darbo ir metų naštos išvargintas, jis nutarė apsiriboti Rytų Prūsijos lietuvių kalbos leksika (gyvosios kalbos ir spausdintų šaltinių). Jausdamas, kad tai pasutinis jo lingvistinis darbas, Kuršaitis žodyno prakalboje trumpai aprašo savo mokslinę ir tarnybinę veiklą ir tartum testamentą baigia ją žodžiais: „Taip aš baigiu savo literatūrinį lietuvių kalbos darbą, linkėdamas savo tautai, kuriai gimimu priklausiau ir ilgą amžių sąžiningai dirbau, palaimos“ (po nepilnų metų Kuršaitis mirė).

Šiai Kuršaičio žodyno daliai būdinga viena visiškai unikali leksikografijos naujovė, būtent: žodžius, kurių autorius pats nėra gerai pažinęs, kurių teisingumo negalįs garantuoti, jis surašė laužtiniuose skliaustuose. Vadinasi, atmetę taip pažymėtus veikalo žodžius, gautume paties Kuršaičio kalbos žodyną.

⁹ Schiekopp J. Litauische Elementar-Grammatik. Tilsit, 1879–1881, t. 1–2.

¹⁰ Varpas, 1898, Nr. 1, p. 13.

¹¹ MLTEnc., 3, p. 396; iš rusiško šios gramatikos vertimo lietuvių kalba buvo dėstoma ir Veiverių mokytojų seminarijoje, plg. Kudirka J. Veiverių mokytojų seminarija (1866–1918). V., 1970, p. 30.

¹² Otrębski. Gr., 1, p. 75; Grinaveckis V. 100 metų F. Kuršaičio gramatikai. – Pergalė, 1976, Nr. 4, p. 182–183; Žymus kalbotyros veikalas. – Mokslas ir gyvenimas, 1976, Nr. 8, p. 30–31. V. Grinaveckis kelia mintį, kad Kuršaičio gramatikos kalbinį pagrindą sudaro ne jo gimtosios tarmės garsai ir formos, o Mažosios Lietuvos pietinės vakarų aukštaičių šnektos ypatybės; plg. Drotvinas V. Fridrichas Kuršaitis ir jo „Lietuvių kalbos gramatika“. – Žm. ir k., p. 133–141.

Labai svarbu, jog visas Kuršaičio žodyno tekstas kirčiuotas.

Kuršaičio žodynas yra pats reikšmingiausias Rytų Prūsijos lietuvių kalbos leksikos paminklas. Beveik visa jo žodyno medžiaga patenka į akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ tomus.

Rinkti žodyno medžiagą Kuršaičiui padėjo ir jo talkininkai: K. Jakobis, R. Cipelis (Zippel), K. Jedinaitis (Jedinant), Liudvikas Kuršaitis (F. Kuršaičio brolis), P. Kelkis, Lapaitis (Lappat).

Nemažos reikšmės Kuršaičio raštai turėjo ir mūsų rašybos formavimuisi. 1870 m. žodyne jis nurodė, jog po ilgų svyravimų graikų kalbos pavyzdžiu nutaręs laikytis fonetinės rašybos. Kuršaitis rašė: *bėgu, bėgau, bėksiu, bėkti; dirbu, dirbau, dirpsiu, dirpti; dinkstū, dingau, diñksiu, diñkti* (Šleicheris rašė: *bėgti, dirbti, dingti*), nors kaip ir Šleicheris rašė: *piąuti, piūtis, spiąuti*. Kaip ir Šleicheris vartojo *ū*, bet vietoj Šleicherio *ē* rašė *iė*. Vietoj Šleicherio *rugei, senei* Kuršaitis rašė: *rugiai, seniai*. Veiksmažodžių *šalti, salti* esamojo laiko formose jis rašė *q*.

Lietuvių kalbos studijų reikalais Kuršaitis 1872, 1874 ir 1875 m. lankėsi Lietuvoje. Bendravo su M. Valančiumi¹³, A. Baranausku ir jo mokiniais¹⁴, su Veiverių mokytojų seminarijos moksleiviais ir jų mokytoju J. Kai riūkščiu¹⁵. Susirašinėjo su S. Daukantu¹⁶. Karaliaučiuje Kuršaitį aplankė P. Arminas.

Kuršaitis buvo nepaprastai darbštus ir produktyvus žmogus. Be minėtų lingvistikos darbų, jis yra paskelbęs daug ir kitokio pobūdžio raštų.

1843 m. Kuršaitis išleido naują savo mokytojo L. Rėzos lietuvių liaudies dainų leidimą¹⁷.

Jis buvo daugelio lietuviškų religinių raštų autorius. 1858 ir 1865 m. perredagavo lietuvišką biblijos vertimą, kuris vėliau buvo daug kartų leidžiamas. Iš vokiečių kalbos išvertė Betcherio (Böttcher) knygą „Brangvyn’s tikra namų sloga“ (Karaliaučius, 1844). Vokiečių valdžios nurodymu 1849–1880 m. leido ir redagavo savaitraštį „Kelevis“, kurį dažniausiai pats ir prirašydavo.

Kuršaitis buvo vokiečių valdžiai ištikimas, lietuvių tautos ateitimi netikėjęs, konservatyvių pažiūrų žmogus. Tačiau lietuvių kalbos mokslui jo nuopelnai iš tikrųjų yra milžiniški.

ALEKSANDRAS KURŠAITIS

Lietuvių kalbotyros, ypač leksikografijos, istorijoje minėtinas ir Fridricho Kuršaičio brolio sūnus Aleksandras.

¹³ Valančius M. Raštai. V., 1972, t. 1, p. 520–521.

¹⁴ F. Kuršaičio laišakai A. Baranauskui. Pateikė V. Maciūnas. — MS, 1940, 3, p. 149–153. Kai 1902 m. F. Kuršaičio sūnėnas Aleksandras Kuršaitis aplankė A. Baranauską Seinuose, šis jį labai svetingai sutiko, vaišino stipriu vynu ir cigaretėmis, kalbėjo apie savo darbus. A. Kuršaitis jam parodė sąsiuvinį, kuriame prieš trisdešimt metų jo dėdė kelionės į Lietuvą metu buvo susirašęs kalbines pastabas. A. Baranauskas paprašė svečių perskaityti tas vietas, kurios buvo parašytos, remiantis pokalbiais su juo, plg. Kurschat A. Ein Ausflug nach dem russischen Litauen. — MLLGes., 1911, 5, p. 319–321.

¹⁵ Kudirka J. Veiverių mokytojų seminarija, p. 14, 21, 41.

¹⁶ Daukantas S. Raštai. V., 1976, t. 2, p. 718–720.

¹⁷ Dainos oder litthauische Volkslieder... Neue Auflage. Durchges., berichtigt und verb. von F. Kurschat. Berlin, 1843.

A. Kuršaitis gimė 1857 m. spalio 2 d. Kretingoje, kur jo tėvas tuo metu mokytojavo. Likęs našlaitis, Fridricho Kuršaičio globojamas, Karaliaučiaus universitete studijavo vokiečių, graikų, lotynų ir lietuvių kalbas. Mokytojavo Tilžės gimnazijoje, kur vadovavo ir lietuvių kalbos seminarui. 1898–1923 m. buvo Lietuvių literatūros draugijos pirmininkas.

Studijų reikalais 1902 m. lankėsi Lietuvoje. 1917–1918 m. dirbo Vilniuje ir Kaune vokiečių okupacinės valdžios administracijoje (mokyklų organizavimo skyriuje).

Mirė 1944 m. rugpjūčio 17 d. Kyfersfeldene (VFR)¹⁸.

A. Kuršaitis redagavo ir papildė J. Šykopo gramatikos II leidimą¹⁹. Parengė ir išleido „Lietuviškus skaitinius“ („Litauisches Lesebuch“. Tilsit, 1911–1913). Kartu su H. Šeu (Scheu) išleido pastarojo surinktas pasakas²⁰ (A. Kuršaitis jas išvertė į vokiečių kalbą, sudarė žodyną). Tačiau kalbinėms studijoms šis rinkinys nėra tinkamas, mat, leidėjai nepakankamai atsižvelgė į pasakų sekėjo tarmės ypatybes²¹.

Svarbiausias A. Kuršaičio lituanistikos darbas – tai po autoriaus mirties išleistas keturių tomų „Lietuviškai-vokiškas žodynas“ („Litauisch-deutsches Wörterbuch. Thesaurus linguae Lituanicae“. Göttingen, 1968–1973, I–IV).

Kaip buvo minėta, didelį lietuvių–vokiečių kalbų žodyną norėjo išleisti F. Kuršaitis, tačiau dėl senatvės apsiribojo tik Rytų Prūsijos lietuvių kalbos leksika. Šį trūkumą norėjo ištaisyti Tilžės Lietuvių literatūros draugija, į savo programą įtraukdama tokio žodyno rengimą. Bet dėl susiklosčiusių aplinkybių darbą teko atlikti ilgamečiui draugijos pirmininkui A. Kuršaičiui, leksikografo karjerą pradėjusiam dėdės žodyno korektūrų skaitymu.

Į šį žodyną pirmiausia pateko abiejų F. Kuršaičio žodyno dalių medžiaga. Toliau A. Kuršaitis ją labai gausiai papildė savo paties sukaupta medžiaga, kurią jis rinko iš įvairių žodynų, raštų, periodikos leidinių ir gyvosios kalbos. Į žodyną sudėta daug vietovardžių, asmenvardžių. Dažnai nurodoma šaltiniai, esama etimologinių ir kitokio pobūdžio pastabų. Žodyno tekstas kirčiuotas.

Ruošiant spaudai, A. Kuršaičio žodyną redagavo vokiečių kalbininkai V. Vismanas (Wilhelm Wissmann, 1899–1966) ir E. Hofmanas, talkininkaujant autoriaus sūnui Arminui Kuršaičiui ir H. Krik (Hertha Krick).

Dabartinės leksikografijos požiūriu A. Kuršaičio žodynui galima būtų nemaža ką prikišti. Tai toli gražu nėra lietuvių kalbos tezaurus: vieno žmogaus gyvenimo tokiame žodynu parengti nepakanka. Tačiau fak-

¹⁸ MLTEnc., 2, p. 261; Kuršaitis Arm. Aleksandras Kuršaitis. – Kn.: Kurschat A. Litauisch-deutsches Wörterbuch. Göttingen, 1968, t. 1, p. XI–XIII, XX–XXII; Nausėdas V. Aleksandras Teodoras Kuršaitis ir jo žodynas. – Ž. ir žm., p. 176–181.

¹⁹ Litauische Elementar-Grammatik von J. Schiekkopp. 2 Aufl. von A. Kurschat. Tilsit, 1901.

²⁰ Pasakos apie paukščius Žemaitische Tierfabeln... Hersg. von H. Scheu und A. Kurschat. Heidelberg, 1913.

²¹ Būga. R. r., 2, p. 175.

tine medžiaga, ypač Rytų Prūsijos lietuvių kalbos faktais, šis veikalas iš tikrųjų yra didžiai svarbus lietuvių kalbotyrai²².

A. Kuršaitis yra paskelbęs ir lietuvių etnografijos darbų. Be to, redagavo Lietuvių literatūros draugijos organą „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“. Lankydamasis Lietuvoje, jis bendravo su J. Jablonskiu, J. Balčikoniu. Seinuose A. Kuršaitis susitiko su A. Bara-
nausku ir šį susitikimą, kaip matėme, vaizdžiai aprašė savo kelionės
ispūdžiuose²³.

* * *

Tam tikrą indėlį į lietuvių kalbotyrą šiuo metu įnešė ir kiti Rytų Prūsijos lietuvių ar artimai su lietuviais susiję kultūros veikėjai.

Karolis Rudolfas Jakobis (Jacoby, 1817–1881) Lietuvių literatūros draugijos, kurios pirmininku 1879 m. buvo išrinktas, darbuose paskelbė dialektologinės medžiagos. Mokyklos reikalams išleido „Lietuvių kalbos chrestomatiją“ („Litauische Chrestomathie zum Schulgebrauch“. Leipzig, 1880).

Vilius Kalvaitis (1848–1914), be gausios tautosakinės medžiagos, paskelbė labai svarbų lietuvių kalbos mokslui asmenvardžių ir vietovardžių rinkinį „Lietuwiszķų wardų klėtele“ (Tilžė, 1910)²⁴.

Kristupas Jurkšaitis (Jurkschat, 1852–1915) užrašė gimtojo Galbrasčių (netoli Ragainės) kaimo šnektos tekstų, rinko medžiagą vokiečių – lietuvių kalbų žodynui. Kalbininkams svarbūs ir tarmiškai užrašyti jo tautosakos rinkiniai, ypač „Lietuviškos pasakos ir pasakojimai“ („Litauische Märchen und Erzählungen“. Heidelberg, 1898).

Žymus Klaipėdos krašto buržuazinis veikėjas, kovotojas dėl lietuvių kalbos teisių šiam krašte Vilius Gaigalaitis (1870–1945)²⁵ 1900 m. savo daktaro disertacijoje pirmasis plačiai išnagrinėjo savito lietuvių kalbos paminklo, vadinamosios Volfenbiutelio 1573 m. postilės, kalbą. V. Gaigalaičio tyrinėjimas buvo paskelbtas Lietuvių literatūros draugijos darbuose²⁶.

Žurnalistas Mikelis Ašmys (1891–1918) vokiečių kalba paskelbė du lietuvių kalbos vadovėlius („Metoula-Sprachführer. Litauisch“. Berlin–Schöneberg, 1912; „Polyglott Kuntze. Litauisch“. Bonn, 1912).

* * *

²² Balčikonis J. Naujas žodynas. – Pergalė, 1968, Nr. 10, p. 173–175; K. K. (= K. Korsakas. – A. S.) Naujas lietuvių kalbos žodynas. – Literatūra ir menas, 1968, VI. 22; Schmalstieg W. R. (Rec.) – General Linguistics. The Pennsylvania State University Press, 1970, 10(1), p. 33–40; 1973, 13(1), p. 51–52; Locher J. P. (Rec.) – Kratylas, 1973, 18(2), p. 162–178.

²³ Kurschat A. Ein Ausflug nach dem russischen Litauen. – MLLGes., 1911, 5, p. 312–328.

²⁴ Nausėdas V. „Lietuvišķų vardų klėtelė“ ir jos autorius. – V. ir žd., p. 235–239.

²⁵ Žostautaitė P. Vilius Gaigalaitis. – Kraštotyra. V., 1971, p. 101–107.

²⁶ Gaigalat W. Eine litauische Handschrift aus dem Jahre 1573. – MLLGes., 1899, 4, p. 416–418; Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573. – MLLGes., 1911, 5, 1–57, 117–165, 231–247.

JONAS JUŠKA

Lietuvių filologijos istorijoje labai garbinga vieta tenka broliams Jonui ir Antanui Juškom. Nemaža nusipelnė šie broliai ir lietuvių kalbotyrai.

J. Juška gimė 1815 m. birželio 8 d. Žarėnuose (Telšių r.). 1833–1839 m. jis mokėsi Kražių gimnazijoje, 1840–1844 m. studijavo klasikinę filologiją Charkovo universitete. 1842 m. šiame universitete, grįžęs iš ilgalaikės komandiruotės Berlyne ir Prahoje, slavistikos paskaitas pradėjo skaityti I. Sreznevskis. Su šiuo rusų mokslininku artimai susipažino J. Juška, ir toji pažintis turėjo, galima sakyti, lemiamos įtakos tolesnei mokslinei J. Juškos veiklai.

Kandidato laipsniu baigęs universitetą, J. Juška mokytojavo Mogiliovo, Novgorodo, Nižnij Novgorodo (dab. Gorkis), Jekaterinburgo (dab. Sverdlovskas), Kazanės gimnazijose, buvo Novgorodo, Peterburgo, Kazanės kadetų korpuso inspektoriumi. 1885 m. išėjo į pensiją.

Mirė J. Juška Kazanėje 1886 m. gegužės 11 d.²⁷

Lietuvių kalba, I. Sreznevskio paskatintas, labiau domėtis J. Juška pradėjo apie 1852 m.

1856 m. išėjus A. Šleicherio lietuvių kalbos gramatikai, Rusijos Mokslų akademija J. Juškai davė šį veikalą recenzuoti. Jis parašė plačią gramatikos recenziją, kuri buvo paskelbta akademijos darbuose ir atskiru leidiniu²⁸. Savo recenzijoje J. Juška gana detalai atpasakoja gramatikos turinį ir atskirais klausimais pareiškia kritinių pastabų. Pavyzdžiui, jis priekaištuoja Šleicheriui, jog šis, aprašydamas tik Rytų Prūsijos lietuvių tarmę, nedavė bendro visos lietuvių kalbos vaizdo. Šiai tarmei būdinga didelė vokiečių kalbos įtaka, o žemaičių tarmė patyrė mažiausiai svetimų kalbų įtakos. Nagrinėdamas žodžių darybą, Šleicheris, J. Juškos nuomone, per mažai lietuvių kalbos šaknis ir darybos elementus lyginęs su kitų kalbų, ypač slavų, faktais. Žinoma, ne visos J. Juškos pastabos yra teisingos. Pavyzdžiui, jis priekaištuoja Šleicheriui, kad šis teigė, jog lietuvių kalbos *n* prieš *g*, *k* yra gomurinis. Anot A. Juškos, gomurinio *n* lietuvių kalboje visiškai nėra.

Recenzavo J. Juška Rusijos Mokslų akademijai ir rankraštinius M. Akelaičio darbus²⁹.

Rusijos Mokslų akademija išleido ir vieną svarbiausių J. Juškos darbų – „Kalbos lėtuviszko lėžuv'o ir lėtuviszkas statraszimas arba ortograpija“ (Peterburgas, 1861)³⁰. Šiame darbe J. Juška pateikia kiek deta-

²⁷ Tumas J. Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai. K., 1924, p. 79–121; Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas. – LiK, 1961, 5, p. 87–377; Liet. l. ist., 2, p. 38–41; Liet. t. ap., p. 58–62; Baudouin de Courtenay J. Jan Juszkiewicz. – PF, 1885, 1, p. 762–774; MLTEnc., 1, p. 728.

²⁸ Юшкевич И. Записка о книге А. Шлейхера: „Handbuch der Litauischen Sprache“. Prag. 1856. Санктпетербург, 1857 (из V-го тома Известий II-го Отделения Императорской Академии Наук).

²⁹ Tolutienė B. Min. veik., p. 125.

³⁰ Šis darbas rusų („О говорах литовского языка“) ir lietuvių („Ape kalbas lėtuviszko lėžuv'o“) kalbomis buvo išspausdintas leidinyje „Материалы для сравнительного и объяснительного словаря и грамматики“ (Санктпетербург, 1861), o lietuvių kalba išleistas ir atskiru atspaudu.

lesnę lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją, suskirstydamas jas į žemaičių, Prūsijos lietuvių, ariogališkių³¹ ir rytiečių tarmes, mėgina suformuluoti šių tarmių pagrindines ypatybes. Kalbėdamas apie rašybos problemas, jis pataria rašyti *aj, ej, ij, oj, uj* (vietoj *ai, ei, ii, oi, ui*), minkštumą žymėti „dešiniu kirčiu“ (‘), vietoj *y* rašyti *i*, vartoti *v, š, č*, o ne *w, sz, cz* ir t. t. Kaip matome, dalis J. Juškos siūlymų įsigalėjo ir išliko dabartinėje mūsų rašyboje.

Šiame darbe J. Juška, atrodo, pirmasis pavartojo terminus *įvardis, šaknis*. Šiaip daugelį lietuviškų gramatikos terminų (*dėsmė* ‘nuosaka’, *linkis* ‘linksnis’, *vienlikis* ‘vienaskaita’, *dauglikis* ‘daugiskaita’, *esantysis laikas* ir kt.) jis yra paėmęs iš S. Daukanto „Prasma lotinų kalbos“ (Petrapilis, 1837).

J. Juškos darbe esama įvairių netikslumų, tarmių charakteristika gana paviršutinė, nenagrinėjami kirčio ir priegaidės klausimai, bet anuomet jis buvo reikšmingas vos bepradėjusios formuotis nacionalinės lietuvių kalbotyros įvykis.

1863 m. J. Juška Rusijos Mokslų akademijai įteikė rusų kalba parašytą lietuvių kalbos gramatiką („Учебная грамматика литовского языка. Летувишка kalbrėdė“). Tačiau recenzentai (O. Biotlingas, F. Vydemanas ir A. Šifneris) nurodė nemaža gramatikos trūkumų, ir ji nebuvo išspausdinta.

Gramatiką kartu su skaitinių knyga vidurinei mokyklai J. Juška mėgino išspausdinti 1864 m. be akademijos pagalbos, bet ir šį kartą nesėkmingai³². Minėtina, kad šioje gramatikoje J. Juška bene pirmasis pavartojo terminus *galūnė, skiemuo, skaitvardis*.

Apie dešimtį metų (pradėjo 1856 m.) J. Juška, I. Sreznevskio paskatintas, rengė kitą lietuvių kalbotyros veikalą „Lietuvių kalbos šaknų žodyną“ („Литовский корнеслов“). Kaip matyti iš J. Juškos laiškų ir I. Sreznevskiui nusiųstų šio žodyno bandomųjų straipsnių, tai turėjęs būti lyginamasis lietuvių, latvių ir senovės prūsų kalbų žodynas su slavų kalbų atitikmenimis (viename laiške savo rašomą veikalą jis vadina „литовско-славянский корнеслов“). Dėl nepalankių darbo sąlygų (dirbti prie žodyno galėjęs tik atliekamu nuo pedagoginio darbo laiku) J. Juška šio žodyno nebaigė. Suprantama, tuo metu tokio pobūdžio rimtesnio žodyno apskritai dar nebuvo įmanoma parašyti. Tačiau pats mėginimas yra įdomus mūsų kalbotyros istorijos faktas³³.

J. Juška buvo pirmasis kalbininkas lietuvis, domėjęs sanskritu ir lietuvių kalbos santykiais. Maskvos kalbininkas bulgaristas G. Venediktovas, kuris puikiai moka ir lietuvių kalbą, neseniai akademiko I. Sreznevskio archyve surado J. Juškos sudarytą lietuvių – sanskritu kalbų atitikmenų žodynėlį („Словарь литовско-санскритских соответствий“). Tą žodynėlį J. Juška sudarė 1855 m. ir kartu su 1856 m. sausio 3 d. laišku nusiun-

³¹ Ariogališkių tarmės nurodomos tokios ribos: vakaruose – iki Viduklės ir Jurbarko, pietuose – iki Nemuno ir toliau Užnemunėje „po Augustavos rėdyba“, rytuose – iki Nevėžio, šiaurėje – iki Tytuvėnų ir Baisogalos.

³² Tolutienė V. Min. veik., p. 126–128.

³³ Вenedиктов Г. К. Материалы к истории литуанистики из архива И. И. Срезневского. – LKK, 1975, 16, p. 203–224.

tė I. Sreznevskiu. Imtis šio darbo J. Jušką paskatino žinomas A. Hilferdingo tyrinėjimas apie sanskrito santykį su slavų kalbomis. J. Juškos žodynėlyje apie pusketvirto šimto lietuviškų žodžių, kurių daugumai pateikiami sanskritiškai atitikmenys³⁴. Šiuos atitikmenis jis ėmė iš A. Hilferdingo tyrinėjimo, kuris buvo gana žemo lygio, o pats J. Juška apie sanskritą turėjo menką supratimą, todėl didesnė pateikiamų atitikmenų dalis faktiškai neturi nieko bendra.

Iš rankraščių J. Juškos darbų minėtinas dar jo lietuvių – rusų – lenkų kalbų žodynas („Ручной литовско-русский словарь“), kurį jis buvo parašęs iki žodžio *marnastis*.

Patys didžiausi J. Juškos nuopelnai lietuvių filologijai, žinoma, yra jo darbas prie brolio Antano tautosakos ir leksikografijos veikalų.

Kalbant apie J. Juškos lituanistinius darbus, dar kartą norėusi pabrėžti tą didžiulę įtaką, kurią jam darė Izmailas Sreznevskis. Geriausiai šią įtaką yra nusakęs pats J. Juška viename laiške įžymiajam rusų mokslininkui: „Kuo toliau žengiu savo lietuvių kalbos tyrinėjimuose, kuo daugiau susipažįstu su senaisiais slavų raštijos paminklais, tuo labiau įsitikinu Jūsų pamokymų ir pagalbos reikšme bei svarbumu, tuo giliau mano širdyje šaknijasi pagarbos ir dėkingumo jausmas Jums, Izmailai Ivanovičiaus, kaip naujo mano dvasinio gyvenimo periodo kaltininkui“³⁵. Paskutinį gyvenimo dešimtmetį J. Juška ypač artimai bendravo su J. Boduenu de Courtenay.

ANTANAS JUŠKA

A. Juška gimė 1819 m. birželio 16 d. Daujotuose (Raseinių r.), kur tėvai, smulkūs bajorai, buvo atsikėlę iš Žemaičių. Taigi A. Juška iš mažens turėjo progos gerai pažinti žemaičių ir aukštaičių tarmes. 1834–1839 m. jis mokėsi Kražių gimnazijoje. Vienas iš jo mokytojų ten buvo M. Valančius. 1843 m. A. Juška baigė Vilniaus kunigų seminariją. Kunigavo Zarasuose, Obeliuose, Antazavėje, Ukmergėje, Pušalote, Lyduvėnuose, Vilkijoje, Veliuonoje, Alsėdžiuose. 1879 m. persikėlė į Kazanę pas brolių Joną.

Kazanėje 1880 m. lapkričio 1 d. A. Juška ir mirė³⁶.

Lituanistinę medžiagą, įdomesnius šnekamosios kalbos žodžius ir smulkiąją tautosaką, A. Juška pradėjo rinkti apie 1850 m. Vėliau kaupti šią medžiagą tapo pagrindiniu jo gyvenimo tikslu. Dirbdamas tiesiog su fanatišku užsidegimu, A. Juška sukaupe tokį jos kiekį, kokio lietuvių filologija dar nežinojo. Į lietuvių filologijos istoriją A. Juška įėjo kaip vienas žymiausių leksikografų ir nepralenkiamas liaudies dainų rinkėjas.

³⁴ Ten pat, p. 203–205, 216–219.

³⁵ Ten pat, p. 215; plg. Венедиктов Г. К. К истории литуанистики в России (письма И. Юшки к И. И. Срезневскому). — В кн.: Балто-славянские исследования. М., 1974, с. 242–256; LKK, 1978, 18, p. 177–203.

³⁶ Tomas J. Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai. K., 1924, p. 79–121; Tolutienė B. Min. veik., p. 87–377; Liet. l. ist., 2, p. 38–41; Liet. t. ap., p. 57–62; MLTEnc., 1, p. 727; (Baudouin de Courtenay J.) — Nowiny, 1880, Nr. 329, 354; 1881, Nr. 35.

Pirmasis A. Juškos leksikografijos darbas buvo lenkų – lietuvių kalbų žodynas („Słownik polsko-litewski“), kurį jis parašė apie 1853–1854 m. Tai palyginti nedidelės apimties darbas (lenkiškąją dalį sudaro apie 7 tūkstančiai žodžių). Jau šiame žodyne didelė lietuviškos leksikos dalis užrašyta iš liaudies lūpų, nemaža esama sinonimų. Prie kai kurių žodžių pateikiami lotyniški ir rusiški atitikmenys. Tačiau autorius savo pirmuoju leksikografijos darbu, matyt, nebuvo patenkintas ir nemėgino jo išleisti³⁷.

Apie 1856–1857 m. A. Juška pradėjo labiau domėtis teoriniais lietuvių kalbos klausimais. Tuo metu, atrodo, jis gerai išstudijuoja ką tik išėjusią A. Šleicherio lietuvių kalbos gramatiką.

Pamažu A. Juška sukaupia didelę iš liaudies kalbos surinktų žodžių kartoteką. M. Valančiaus raginamas, iš surinktos medžiagos jis pradeda rašyti antrą, dabar lietuvių – lenkų kalbų, žodyną. 1865 m. baigia rašyti pirmosios redakcijos *S* raidę. Dar keletą metų taiso, papildinėja šį veikalą ir pradeda galvoti apie jo išleidimą. Dabar jam į talką ateina brolis Jonas. 1876 m. jis I. Sreznevskiui įteikia žodyno *M* raidę. Žodynas Sreznevskiui padaro gerą įspūdį. Netrukus Rusijos Mokslų akademijos Rusų kalbos ir literatūros skyrius, kuriam tuo metu vadovavo akademikas J. Grotas, žodyno rankraštį (*A* raidę) peržiūrėti paveda Charkovo universiteto profesoriui, Rusijos Mokslų akademijos nariui korespondentui A. Potebniai. Žymusis ukrainiečių kalbininkas apie atsiųstą žodyno dalį parašo recenziją, kurioje, nurodęs kai kurių trūkumų, taisytinių vietų, siūlo žodyną spausdinti net ir tuo atveju, jeigu jo autorius nepanorėtų dar kartą peržiūrėti rankraščių ir daug ko juose taisyti³⁸. 1877 m. Juškoms buvo pranešta, jog Mokslų akademija sutinkanti žodyną išleisti. Pagaliau net buvo gautas leidimas spausdinti žodyną lotyniškais rašmenimis. Nei žodyno autoriui Antanui Juškai, nei pastaruosius metus prie jo daugiausia dirbusiam broliui Jonui nebuvo lemta pamatyti spausdinto savo veikalą: pirmoji dalis (*A–D* raidės) buvo išspausdinta 1897 m.³⁹, antroji (*E–J* raidės) – 1904 m., trečioji (iki žodžio *Kukštuoties*) – 1922 m. Galutinėje redakcijoje lietuviški žodžiai buvo verčiami ne tik į lenkų, bet ir į rusų kalbą.

A. Juškos žodynas – visiškai naujas lietuvių leksikografijos reiškinys. Žodyno rankraštyje buvo daugiau kaip 30 tūkstančių žodžių, beveik visi užrašyti tiesiog iš liaudies kalbos. Žodyno pirmosios dalies redaktorius F. Fortunatovas prakalboje rašė: „A. V. Juškevičiaus žodynas yra be galo vertingas darbas dėl daugybės jame esančių atskirų lietuviškų žodžių ir ištisų frazių, juo labiau, kad labai daug šių žodžių pateikiama čia pirmą kartą, kituose žodynuose jie nežinomi“. Toliau F. Fortunatovas pabrėžė, jog autorius „į savo žodyną dėjo tik tuos žodžius, kuriuos pats girdėjo; todėl didelė žodyno vertė yra ir ta, kad jis sudarytas iš žodžių, užrašytų tiesiai iš liaudies lūpų“⁴⁰. Šis žodynas yra tikras XIX a. antrosios pusės šnekamosios lietuvių kalbos veidrodys: jame ir „gražūs“, ir vulgarūs žodžiai, ir skoliniai, ir žodžiai bei sakiniai, atspindintys sunkią ano meto liaudies

³⁷ Tolutienė B. Min. veik., p. 129–130.

³⁸ Ten pat, p. 199, 212–214.

³⁹ Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках. Санктпетербург, 1897.

⁴⁰ Ten pat, p. II.

būklę. Labai įdomus ir tas faktas, jog A. Juška, nors ir būdamas kunigas, į savo žodyną įdėjo daug mažiau bažnyčią ir religiją liečiančios medžiagos, negu bet kurių kitų iki tol spausdintų lietuvių kalbos žodynų autoriai.

Išspausdintos žodyno dalys, kaip puikus lietuvių kalbos leksikos šaltinis, iš karto pateko į tarptautinės kalbotyros apyvartą. Suprantama, žodyne esama ir trūkumų. Gal svarbiausias jų – kirčiavimas. Šiuo atžvilgiu A. Juškos žodynas neprilygsta F. Kuršaičio leksikografijos darbams. Ne visur A. Juškai pasisekdavo pažymėti kirčio vietą ir nustatyti garso ilgumą (ypač žemaičių tarmėse). Tiesa, kai kuriuose dvigarsiuose jis savotiškai mėgino žymėti ir priegaides. Apskritai A. Juškos kirčiavime esama nemaža nenuoseklumų⁴¹. Šie nenuoseklumai iš jo atėjo net į kai kurias mūsų dienų leksikografijos darbus (pvz., A. Kuršaičio žodyną). Vienur kitur A. Juška klydo ir atstatydamas žodžių formas. Pavyzdžiui, žodį *bakūžė* laikydamas mažybine forma, jis sudarė antraštinį žodį *bakà*. Tikriausiai panašiu būdu A. Juškos žodyne atsirado ir žodis *aras*, kuris vėliau greitai paplito net literatūrinėje kalboje⁴².

Be jau minėto F. Fortunatovo, A. Juškos žodyno atskiras dalis redagavo Jono Juškos sūnus Vytautas, J. Jablonskis, G. Uljanovas, J. Šlapelis, K. Būga. Vienaip ar kitaip prie šio leksikografijos veikalo taip pat prisidėjo J. Boduenas de Kurtenė, A. Aleksandrovas, A. Šachmatovas, G. Iljinskis.

Apskritai A. Juškos žodyno leidimas – tai vienas iš gražiausių lietuvių filologų ir rusų mokslininkų bendradarbiavimo puslapių sunkiais carizmo sprespaudos metais.

A. Juška buvo parašęs ir latvių – lietuvių – lenkų kalbų žodyną. Žodyno medžiagą 1875 m. siuntė Rygos Latvių draugijos mokslo komisijai (Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija). Už šiuos darbus jis buvo priimtas į draugiją tikruoju nariu. A. Juška buvo gerai pramokęs latvių kalbos, artimai bendravo su latvių kalbininku ir pažangiu visuomenės veikėju A. Dyrikiu⁴³. Net ir į savo didįjį žodyną vienu metu jis buvo sumanęs dėti latviškus atitikmenis.

1863 m. A. Juška išleido elementorių („Abecėla arba lementor’us dėl mažu vajkel’u“. Wilniuje, 1863). Įdomu, jog jis buvo parašęs ir žemaitišką šio vadovėlio variantą.

Ne tik tai lietuvių tautosakai, bet ir kalbos mokslui, kaip autentiška faktinė medžiaga, nepaprastai svarbūs buvo A. Juškos dainų rinkiniai: „Lietuviškos dąjnos“ (Казань, 1880 – 1882, I – III; visuose trijuose tomuose yra 1586 dainos), „Lietuviškos svotbinės dąjnos“ (Petropylė, 1883; 1111 dainų), „Melodje ludowe litewskie“ (Kraków, 1900; 1711 melodijų, spaudai paruošė J. Boduenas de Kurtenė ir lenkų muzikologas Z. Noskovskis). Abiejų brolių vardu 1867 m. Rusijos Mokslų akademija išleido nedidelį rinkinį (33 dainos) lietuvių ir rusų kalbomis „Литовские народные песни с переводом на русский язык“ (lietuviški dainų tekstai buvo transponuoti rusiškais rašmenimis).

Beveik prieš šimtą metų rūpestingas Juškų globėjas J. Boduenas de Kurtenė rašė: „Brolių Juškų atminimas neišnyks, kol gyvens lietuvių liau-

⁴¹ Tolutienė B. Min. veik., p. 193–196.

⁴² Būga. R. r., 2, p. 73.

⁴³ Zemzare D. Latviešu vārdnīcas. Rīgā, 1961, p. 352–362.

dis, kol egzistuos mokslininkai, besidomintys jos dvasinio ir visuomeninio gyvenimo reiškiniais⁴⁴. Žymusis mokslininkas neklydo: Tarybų Lietuvoje puošnėmis knygomis buvo pakartotinai išleisti svarbiausi A. Juškos dainų rinkiniai, tiek spausdinta, tiek ir rankraštine jo žodyno medžiaga patenka į akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ tomus, apie A. Jušką kaip leksikografą paskelbtas vertingas B. Tolutienės disertacinis darbas.

VYTAUTAS JUŠKA

Šalia brolių Antano ir Jono Juškų lietuvių kalbotyros istorijoje vienu kitu žodžiu minėtinas ir anksti užgesęs talentas – Jono Juškos sūnus Vytautas.

V. Juška gimė 1870 m. rugpjūčio 31 d. Jekaterinburge (dab. Sverdlovskas), kur tuo metu jo tėvas mokytojavo. 1875 m. su tėvais persikėlė į Kazanę. Studijuodamas slavistiką Kazanės universitete, už darbą apie kašubų kalbą ir literatūrą V. Juška gavo sidabro medalį. Baigęs universitetą pirmojo laipsnio diplomu ir truputį padirbęs prancūzų kalbos mokytoju, V. Juška atvyko gilinti žinių į Dorpato universitetą pas gerą šeimos bičiulį J. Bodueną de Kurtenė ir L. Mejerį (Meyer). 1894 m. šiame universitete V. Juška gauna magistro laipsnį. Labai aktyviai dalyvauja lietuvių studentų visuomeninėje veikloje⁴⁵.

Toliau V. Juška ryžtasi atsidėti darbui prie dėdės žodyno. Mokslų akademijos lėšomis 1895 m. pradžioje jis komandiruojamas į Maskvą pas tuometinį žodyno redaktorių F. Fortunatovą, su kuriuo detalčiai aptarė žodyno redagavimo darbą. Netrukus V. Juška oficialiai paskiriamas žodyno redaktoriumi. Gavęs Liaudies švietimo ministerijos komandiruotę, 1895 m. kovo–liepos mėnesius jis praleidžia Suvalkų gubernijoje, tyrinėdamas pietvakarines lietuvių tarmes. Paskui dar ketvertui mėnesių vyksta į Veliuoną ir kitas vietas tikrinti dėdės žodyno medžiagos.

Grįžęs į Dorpatą, V. Juška suredaguoja žodyno *E–G* raides ir išvyksta į Peterburgą. Čia jis paskiriamas Peterburgo universiteto privatdocentu ir 1896 m. kovo mėn. skaito pirmąją paskaitą apie lietuvių kalbos garsus ir formas. Planuoja sušaukti lituanistų kongresą, kurio svarbiausias tikslas būtų apsvarstyti lietuvių rašybos problemas. Tačiau staiga suserga šiltine, grįžta į Dorpatą ir 1896 m. balandžio 21 d. miršta⁴⁶.

ANTANAS BARANAUSKAS

Lietuvių kalbos mokslui daug nusipelnė ir mūsų literatūros klasikas A. Baranauskas.

Baranauskas gimė 1835 m. sausio 17 d. Anykščiuose gausioje valstie-

⁴⁴ Baudouin de Courtenay J. Jan Juszkiewicz. – PF, 1885, 1, p. 774.

⁴⁵ Lašas V. Pro domo sua. – Mokslas ir gyvenimas, 1961, Nr. 1, p. 9.

⁴⁶ Svirplis (=L. Vaineikis? – A. S.). Nekroliogas. – Varpas, 1896, Nr. 5, p. 72–73; Tumas J. Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai, p. 117–121; Vaižganto raštai. K., 1929, t. 14, p. 44–48; Tolutienė B. Min. veik., p. 234–236, 307–318; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 159–162.

čio šeimoje. Mokėsi Anykščių parapijėje, vėliau Rumšiškių valsčiaus raštininkų mokykloje. Raštininkavo Vainute, Raseiniuose, Sedoje, Skuode. 1856–1858 m. mokėsi Varnių kunigų seminarijoje. 1858–1862 m. studijavo Peterburgo dvasinėje akademijoje. 1863–1864 m. tobulinosi Miuncheno, Romos, Insbruko, Liuvono universitetuose. 1865 m. profesoriavo Peterburgo dvasinėje akademijoje, 1867–1884 m. – Kauno kunigų seminarijoje, be kitų dalykų, čia dėstydamas ir lietuvių kalbą. 1884 m. tapęs Žemaičių pavyskupiū, o 1897 m. – Seinų vyskupu, lietuvių kalbos problemomis maža besidomėjo, o pasinėrė į matematikos studijas, iš šios srities paskelbė net keletą straipsnių specialiuose leidiniuose.

Mirė Baranauskas 1902 m. lapkričio 26 d. Seinuose, kur ir palaidotas.

Baranauskas buvo labai talentingas, tvirto charakterio, geležinės valios žmogus, o kaip literatas – tiesiog viena prieštaringiausių ir dramatiškiausių asmenybių lietuvių literatūros istorijoje⁴⁷.

Kalbotyra Baranauskas pradėjo domėtis mokydamasis Varniuose. Ten jis parašė rašinį apie lietuvių ir žemaičių liaudies kalbą, kuriame aukštino lietuvių kalbą, ragino studijuoti tautosaką, nurodė lietuvių kalbos tyrinėjimo uždavinius. „Norint ištobulinti lietuvių kalbą..., reikia ištirti kiekvienos parapijos, net kiekvieno kaimo kalbą, palyginti visas tarmes, nustatyti jų skirtumus ir atrinkti iš jų visa, kas reikalinga, pirmiausia žiūrint kalbos prigimties ir išsireiškimo lengvumo, aiškumo... Kiekvienas klebonas turėtų laisvu nuo tarnybos metu rašyti pastabas apie savo parapijos kalbą. Ilgainiui pilnas tokių pastabų rinkinys padėtų lietuvių kalbos tyrinėtojams, kurie iš parengtos medžiagos galėtų parašyti lietuvių kalbos žodyną, gramatiką ir kitas knygas apie lietuvių kalbos taisykles ir normas“⁴⁸, – rašė Baranauskas. Įdomu, kad šiame rašinyje jis kelia mintį, jog pirmas didelis smūgis lietuvių kalbos interesams buvęs krikščionybės įvedimas. Tuo metu Baranauskas sukūrė ir eilėraščių, kuriuose atsispindi jo domėjimasis kalbotyros problemomis. Seminarijos laikotarpiu ėmė bendradarbiauti su A. Kašarausku, kuris rinko tautosaką, ketino rašyti lietuvių kalbos gramatiką ir žodyną⁴⁹.

Kalbotyros klausimais Baranauskas ypač domėjosi studijuodamas Peterburge. Ši jo domėjimasi pastebėjo ir akademikas A. Šifneris, dėstęs Dvasinėje akademijoje lotynų kalbą. Šifnerio patartas, Baranauskas rinko kalbinę medžiagą ir per jį siuntė A. Šleicheriui⁵⁰. 1865 m. pradžioje Baranauskas, grįždamas iš Romos į Peterburgą, net aplankė žymųjį kalbininką Jenoje, kur juodu, kaip galima spręsti iš Baranausko laiškų nuotrupų, svarstė įvairius lietuvių kalbos klausimus⁵¹.

⁴⁷ Mikšytė R. Antano Baranausko kūryba. V., 1964; Liet. l. ist., 1, p. 542–570; Tumas J. Antanas Baranauskas (1835–1902). K., 1924; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 154–159.

⁴⁸ Baranowski A. O mowie ludu žmudzkiego i litewskiego. – Litwa, 1913, Nr. 11–12, p. 112; cituojama iš B. Tolutienės vertimo, LiK, 1961, 5, p. 103.

⁴⁹ Mikšytė R. Min. veik., p. 68–71.

⁵⁰ Alminauskis K. Vyskupo Antano Baranausko laišakai Hugo Weberiui (1875–1898). – APh, 1930, 1, p. 101; 1931, 2, p. 105–106.

⁵¹ Ten pat, 1930, 1, p. 92–93; 1939, 8, p. 258.

Labai aktyviai į lietuvių kalbos tyrinėjimo darbą Baranauskas įsijungia Kaune, kai 1871 m. pradžioje, vyskupo M. Valančiaus nurodymu, tampa pirmuoju lietuviškai skaitomo homiletikos (pamokslų sakymo metodikos) kurso ir lietuvių kalbos dėstytoju Kauno kunigų seminarijoje. Dėstyti reikalams jis dar 1870 m. į lietuvių kalbą išsiverčia Šleicherio lietuvių kalbos gramatiką⁵². Išvertęs šį veikalą ir būdamas ne visur juo patenkintas, 1875–1878 m. Baranauskas pats parašė gramatiką, kurią diktudavo savo klausytojams⁵³, bet jos nėra išleidęs. Buvo galutinai suredagavęs pirmuosius 60 puslapių ir nusiuntęs savo bičiuliui vokiečių kalbininkui H. Vėberui, kuris ketino ją išspausdinti vokiečių kalba. J. Boduenas de Kurtenė siūlėsi Baranausko gramatiką lietuviškai išleisti Kazanės universitete, o vėliau Krokuvos Mokslų akademijoje. Tačiau Baranauskas, spaudos draudimo metu vengdamas konflikto su caro vyriausybe, nepasinaudojo žymiojo mokslininko paslauga.

Be Baranausko žinios ir nenurodęs autoriaus, šią gramatiką (pagal užrašus) 1896 m. Tilžėje išleido P. Sereika⁵⁴. Moksliniu atžvilgiu ji gana įdomi ir yra daug vertingesnė už anksčiau išėjusias lietuviškas gramatikas. Tačiau išleista ji su daugybe klaidų. Sunku ją skaityti ir dėl labai neįprastų terminų, pgl.: „Sakynis esti sav vėnas, sakmenis po kartą tėtariant. Sakmeninis vadinosi: sakyba, apisaka ir sakymazga... Sakynis ketojasi daiktovardžui, pridedant sakaną, arba prėsaką, o žodžui sakulį, arba aptarymą kokį“ (p. 63). Vardažodžių paradigmos čia visur pateikiami trys vietininkai (*vietlankis*, *vidulankis*, *artilankis*): *katėje*, *katèn*, *katėspi*; *katėse*, *katėсна*, *kaczumpi*; *joje*, *jon*, *jospì*; *jose*, *josna*, *jumpi* ir t. t.

Dirbdamas Kauno kunigų seminarijoje, Baranauskas iš savo auklėtinių rinko tarminius tekstus ir siuntė juos H. Vėberui. Šiuos tekstus drauge su plačiais gramatiniais komentarais 1920–1922 m. išleido F. Špechtas, tuo plačiai išgarsindamas Baranauską kaip dialektologą.

Vienas svarbiausių paskelbtų Baranausko kalbotyros darbų yra „Pastabos apie lietuvių kalbą ir žodyną“⁵⁵. Šį darbą išleido Rusijos Mokslų akademija. Jame Baranauskas rašo apie lietuvių kalbos reikšmę ide. kalbų mokslui, aptaria lietuvių kalbos žodyno, fonetikos ypatybes, klasifikuoja tarmes.

Baranauskas buvo pirmasis kalbininkas, pateikęs tokią detalią ir gerai motyvuotą lietuvių tarmių klasifikaciją. Svarbiausiu skirstymo kriterijumi laikydamas „nevienodą prieš priebalsį esančių junginių *an* ir *am* ir tiems junginiams atliepiančio nosinio *q* tarimą“⁵⁶, jis to meto Kauno gubernijos lietuvių kalbos plotą suskirstė į vienuolika tarmių:

⁵² Ten pat, 1930, 1, p. 79; Jonikas P. Lietuvių kalba ir jos gaivinimas prieš „Aušrą“. – MS, 1940, 3(1), p. 48–51.

⁵³ Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto bibliotekoje saugoma net 11 Baranausko gramatikos rankraščių – užrašų.

⁵⁴ Kalbamokslis lietuviškos kalbos, išdūtas per LL. Tilžė, 1896.

⁵⁵ Барановский А. Заметки о литовском языке и словаре. Санктпетербург, 1898 (отдельный оттиск из LXV-го тома Сборника Отделения русского языка и словесности Имп. АН).

⁵⁶ Ten pat, p. 55.

1) Žt – žemaičiai telšiečiai (dabartiniai šiaurės žemaičiai⁵⁷), 2) Žr – žemaičiai raseiniečiai (pietų žemaičiai), 3) Wž – vakariečiai žemiečiai (vakarų aukštaičių šiauliškių dalis), 4) Wp – vakariečiai pietiečiai (vakarų aukštaičiai kauniškiai, didesnė dalis), 5) R1ž – rytiečiai pirmieji žemiečiai (vakarų aukštaičiai šiauliškiai, vad. vidurio aukštaičių dalis), 6) R1p – rytiečiai pirmieji pietiečiai (vakarų aukštaičių ir pietų aukštaičių dalis, vad. pietiniai vidurio aukštaičiai su „priedžūkiu“), 7) R2 – rytiečiai antrieji (rytų aukštaičių šiaurės panevėžiškių dalis, vad. Mūšos upynas), 8) R3 – rytiečiai tretieji (rytinė panevėžiškių dalis, vad. „grynieji puntininkai“), 9) R4 – rytiečiai ketvirtieji (anykštėnai), 10) R5 – rytiečiai penktieji (kupiškėnai), 11) R6 – rytiečiai šeštieji (rytų aukštaičiai uteniškiai ir vilniškiai, t. p. pietų aukštaičiai, neaiški tik dabartinių širvintiškių padėtis)⁵⁸.

Kaip matome, Baranauskas visai nemini vakarų žemaičių (vad. donininkų). Tai atsitiko todėl, kad jis skirstė tik buvusios Kauno gubernijos lietuvių tarmes.

Baranausko tarmių klasifikaciją ypač išpopuliarino dialektologiniai F. Špechto ir J. Gerulio darbai, kuriuose ja remiamasi.

Baranausko klasifikacija iš esmės remiamasi ir naujojoje lietuvių kalbos tarmių klasifikacijoje, pateiktoje A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus. Patys autoriai naująją klasifikaciją taip apibūdina: „Palyginus šią tarmių klasifikaciją su ankstesnėmis, matyti, kad daugeliu atvejų ji sutampa su A. Baranausko klasifikacija: skiriasi tiksliai terminai ir atskiros detalės. Toks sutapimas nėra atsitiktinis, nes... A. Baranauskas orientavosi į esminius tarmių vokalizmo bruožus, tuo tarpu kai kiti dialektologai pasitenkino tik atskiroomis izofonomis. Todėl tam tikra prasme šią tarmių klasifikacijos schemą galima laikyti nauja A. Baranausko klasifikacijos redakcija, pritaikyta tam mokslo lygiui, kurį yra pasiekus šių dienų dialektologija“⁵⁹. Tai iš tikrųjų retas atvejis, kad faktiškai prieš šimtmetį sudaryta klasifikacija po keliasdešimt metų pertraukos vėl grįžtų į kalbininkų tyrinėjimus ir dialektologijos vadovėlius.

Daug ginčų ligi šiol tebekelia Baranausko lietuvių akcentologijos tyrinėjimai. Savo originalią teoriją lietuvių kalbos balsių ilgumo, kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų priegaidės klausimais jis išdėstė minėtame darbe „Pastabos apie lietuvių kalbą ir žodyną“⁶⁰, laiškuose H. Vėberui ir drauge su juo „Lietuvių rytiečių tekstuose“⁶¹. Baranausko nuomone, lietuvių kalbos tarmėse balsiai iš seno buvę trumpi, pusilgiai ir ilgi. Trumpieji balsiai susideda iš vienos moros (kiekybinio momento), pusilgiai iš dviejų morų, o ilgieji iš trijų. Visose žodžių formose būna vienoda priegaidė, tačiau ji esti ne ant viso skiemens, o tik ant vienos kurios moros. „Akcentas pa-

⁵⁷ Baranausko ir dabartinio tarmių skirstymo apytikris santykis pateikiamas remiantis R. Venckutės parengta medžiaga: Iš Antano Baranausko lingvistinio palikimo. – MK, 1975, 1, p. 40–44.

⁵⁸ Барановский А. Указ. соч., с. 49–51.

⁵⁹ Girdenis A., Zinkevičius Z. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – Klb., 1966, 14, p. 147; Zinkevičius LD, p. 13.

⁶⁰ Барановский А. Указ. соч., с. 13–36.

⁶¹ Baranowski A. und Weber H. Ostlitausche Texte. Weimar, 1882, p. XV–XXXI.

rodo tariamo skiemens kiekybę ir tikslią sudėtį. Kirtis yra akcento sudedamoji dalis, apimanti ne visą skiemenį, o tik vieną jo kiekybinį momentą; dėl to vienokios ar kitokios sudėties trumpųjų ir ilgųjų skiemenų kirtis yra vienodas... Akcentas atskleidžia skiemens kiekybę, bet jos nepadidina. Tai rodo trumpieji galūnių skiemenys, kurie, ir gavę akcentą, tariami trumpai... Norint nustatyti ritminės struktūros poveikį žodžiams, būtina pirma iširti tą jų kiekybę ir tą sudėtį, kuri etimologiškai tenka atskiriems skiemenims. Daugiaskiemenis žodis turi tik vieną akcentuotą skiemenį, o neakcentuotų skiemenų tarimas neparodo nei visos etimologinės kiekybės, nei tiklios sudėties (su kai kuriomis išimtimis)... Norint nustatyti kurio neakcentuoto skiemens kiekybę ir sudėtį, reikia susirasti jį tokioje aplinkoje, kuri suteiktų jam akcentą⁶², – rašė Baranauskas.

Su savo teorija apie trejopą balsių ilgumą ir lietuvių kalbos kirčiavimą Baranauskas buvo supažindinęs ir F. Kuršaitį, tačiau, kaip 1875 m. spalio 4 d. rašė laišką H. Vėberui, tasai kietas, nepasiduoda⁶³. Gana skeptiškai apie Baranausko akcentologijos tyrinėjimus atsiliepė ir K. Būga, nurodydamas, jog „atskirti visos Lietuvos šnektų garsų ypatybės nebuvo galima ir Baranauskui, nes tam skyrimui nelabai tinka anykštėno ausis“⁶⁴. Baranausko teoriją griežtai kritikavo J. Gerulis⁶⁵ ir jo mokiniai P. Skardžius⁶⁶ bei A. Salys⁶⁷. Tačiau pastaruoju metu pažiūras į šią teoriją mėginama reviduoti, nurodant, jog atskiri Baranausko teiginiai visai sutampa su tokių moderniosios kalbotyros atstovų, kaip N. Trubeckojus, L. Jeltslevas, P. Gardas, teiginiais⁶⁸. Tiesa, net ir Gerulis, kruopščiai tyrinėjęs Baranausko užrašytus tekstus, juos palyginęs vietoje su atitinkamos tarmės atstovų kalba, rašė: „Tuo pačiu augo mano pagarba Baranauskui. Kaip giliai šis vyskupas, kuriam vis dėlto trūko fonetinio ir kalbotyros išsimokslinimo, susipažino su lietuvių kalbos tarmėmis!“⁶⁹

Pats Baranauskas lietuvių akcentologijos pradininku laikė nežinomą „Universitas lingvarum Litvaniae“ autorių. 1882 m. gegužės 7 d. laiške H. Vėberui jis rašė: „Sziomis dėnomis tą knygėlę pirmūkart pamaczaū iř gāwęs ant kēleto dėnū ketinū pērsiraszyti wisa... Skaĩtant maĩ taĩ užęjo ant mĩslēs, nihil novi sub sole... Ne māno pirmojo, nei Kurszāiczo isztĩrta jĩlgūmai, sánkrowos ir smagūmas lētūwizskos kałbōs; bet dar mūsu senēlams negĩmus, jaũ tũ daiktũ būta mōkytēms žinomũ“⁷⁰.

Jau minėtuose „Lietuvių rytiečių tekstuose“ buvo paskelbtas Baranausko „Anykščių šilelis“ – tarminis ir paties Baranausko sunormintas (tiesa, ne visai nuosekliai) variantas. Šiuo leidiniu, kaip autentišku anykštėnų tarmės šaltiniu, naudojosi nemaža kalbininkų.

⁶² Барановский А. Указ. соч., с. 20–21; Venckutė R. Iš Antano Baranausko lingvistinio palikimo, p. 42–43.

⁶³ APh, 1930, 1, p. 80.

⁶⁴ Būga. R. r., 2, p. 176, 574.

⁶⁵ Gerulis G. Litauische Dialektstudien. Leipzig, 1930, p. IX–X.

⁶⁶ Skardžius P. (Rec.) – APh, 1935, 5, p. 220.

⁶⁷ Salys A. A. Baranauskas. – Kn.: Lietuviškoji enciklopedija. K., 1934, t. 2, sklt. 1180–1181.

⁶⁸ Venckutė R. Min. veik., p. 40–42.

⁶⁹ Gerullis G. Min. veik., p. IX.

⁷⁰ APh, 1937, 6, p. 157–158.

Baranauskas buvo sudaręs ir savo rašybos sistemą, jos pagrindu paėmęs A. Šleicherio rašybą. Skirtingai nuo Šleicherio, jis vartjo *w*, *l*, vnsk. įnag. rašė *ranką*, *gerybę*. Vietoj Šleicherio *rugei*, *arklei* jis rašė *rugiai*, *arklai* (= *arkliai*)⁷¹.

Savo rašyba Baranauskas, kaip ir prieš jį J. Juška, norėjo norminti lietuvių kalbą, tačiau tokiu būdu, kad užrašytą tekstą kiekvienos tarmės atstovas galėtų skaityti savaip.

Baranauskas minėtinas ir kaip lietuvių kalbotyros terminų kūrėjas. Toli gražu ne visi jo terminai buvo vienodai vykę. Tačiau tokie, kaip *balsis*, *sakinys*, *rašyba*, *raidė*, *tarmė*, tvirtai įėjo į lietuvių kalbą. Iš neprigijusių Baranausko terminų galima paminėti: *gimlankis* 'naudininkas', *skundlankis* 'galininkas', *siaudis* 'priebalsis', *stiebimas* 'laipsniavimas', *mazgybalsis* 'jungiamasis balsis', *taikinimas* 'asmenavimas', *lieptaikis* 'liepiamoji nuosaka', *dogodis* 'hipotezė' ir t. t. Lietuviškoje matematikos terminijoje taip pat įsigalėjo vienas kitas Baranausko sudarytas terminas.

Be jau minėto A. Šleicherio ir H. Vėberio, Baranauskas artimai bendravo su tokiais žymiais to meto lietuvių kalbos tyrinėtojais, kaip F. Kuršaitis⁷², J. Boduenas de Kurtenė⁷³, A. Aleksandrovas, L. Geitleris. Glaudūs ryšiai jį siejo su Rusijos Mokslų akademija, ypač su akademiku A. Šifneriu, kurio atminčiai Baranauskas dedikavo savo drauge su H. Vėberiu išleistus „Lietuvių rytiečių tekstus“. Rusijos Mokslų akademija siuntė Baranauskui recenzuoti Varšuvos gimnazijos mokytojo J. Gyliaus lietuvių – rusų kalbų žodyną. Minėtinas faktas, jog Baranauskas akademijos išleistame darbe „Pastabos apie lietuvių kalbą ir žodyną“ griežtai ir kartu labai blaiviai pasisakė prieš draudimą spausdinti lietuviškus raštus lotyniškais rašmenimis⁷⁴.

Amžininkų liudijimu, Baranauskas buvęs prastas pedagogas: jam buvo būdingi mokslininko tyrinėtojo bruožai⁷⁵. Žymiausias jo mokinys – Kazimieras Jaunius. Tačiau, Baranausko žodžiais tariant, jis buvęs toks mokinys, kuris „non jurat in verba magistri“⁷⁶, t. y. akiai netiki savo mokytoju⁷⁶.

KAZIMIERAS JAUNIUS

K. Jaunius gimė 1848 m. gegužės 18 d. Lembo kaime (netoli Kvėdaros), dabartiniame Šilalės rajone. Baigęs Rietavo lenkišką pradžios mokyklą, 1860–1864 m. mokėsi Telšių progimnazijoje, 1866–1869 m. – Kauno gubernijos gimnazijoje. 1871 m. įstojo į Kauno kunigų seminariją. 1875 m. baigęs seminariją, buvo pasiūstas toliau studijuoti į Peterburgo dvasinę akademiją. 1879 m. išlaikęs egzaminus ir apgynęs diplominius darbus (vieną iš teologijos, antrą iš rusų filologijos) – „Apie dorovės elementus ko-

⁷¹ Ten pat, 1930, 1, p. 74–76.

⁷² F. Kuršaičio laišakai A. Baranauskui. Pateikė V. Maciūnas. – MS, 1940, 3(1), p. 149–153.

⁷³ A. a. Kunigo vyskupo Antano Baranausko laišakai į profesorių Joną Baudouin'ą de Courtenay. – LT, 1909, 1(3), p. 408–433.

⁷⁴ Барановский А. Указ. соч., с. 79–80.

⁷⁵ Tumas J. Min. veik., p. 35; Mikšytė R. Min. veik., p. 254, 274–276.

⁷⁶ APh, 1937, 6, p. 170.

medijoje pagal Gogolio kūrinis „Revizorius“ ir „Pusstotė“), Jaunius gavo kandidato laipsnį ir buvo pripažintas pirmos klasės teologijos magistras.

Faktiškai ruošdamasis dvasininko karjerai, Jaunius gavo ir gerą lingvistinį išsilavinimą, juo labiau, kad šis mokslas jį traukė jau iš jaunų dienų. Kauno gubernijos gimnazija 1865 m. buvo perorganizuota į klasikinę gimnaziją su graikų ir lotynų kalbomis. Išėjęs iš gimnazijos, Jaunius lotynų kalbos mokėsi savarankiškai, o kunigų seminarijoje rado Baranauską, dėstantį ir lietuvių kalbos kursą. Jaunius tapo geriausiu A. Baranausko mokiniumi.

Kai 1875 m. J. Boduenas de Kurtenė ir J. Karlovičius lankėsi Kaune, A. Baranauskas tarp savo geriausių mokinių pristatė svečiams ir Jaunį. J. Boduenas de Kurtenė vėliau rašė, kad tokiais mokiniais galėtų didžiulis ir Vokietijos universitetų kalbotyros profesoriai⁷⁷.

Nemaža filologijos dalykų buvo mokoma ir Dvasinėje akademijoje. Be to, šiuos dalykus dažnai dėstė žymūs to meto rusų mokslininkai. Pavyzdžiui, lotynų kalbą Jauniui akademijoje dėstė akademikas A. Šifneris, hebrajų – žymus orientalistas profesorius D. Chvolsonas, graikų kalbos gramatiką ir romėnų literatūrą – L. Miuleris. Akademijoje Jaunius mokėsi taip pat sanskritu, vokiečių, prancūzų kalbų. Ypač gerai jis išmoko lotynų kalbą: šia kalba buvo dėstomos visos teologinės disciplinos.

Suprantama, religinio profilio mokyklose Jaunius negalėjo gauti tokių teorinių lingvistikos pagrindų, kurie tuo metu jau buvo dėstomi geriausiuose Rusijos ir Vakarų Europos universitetuose. Šioje srityje jis liko autodidaktas.

1879 m. Jaunius grįžo į Lietuvą ir buvo paskirtas Kauno katedros vikaru, o 1880 m. pradėjo dar dėstyti Kauno kunigų seminarijoje lotynų kalbą ir įvairius teologijos dalykus. 1885 m. Jaunius skiriamas šios seminarijos moralinės teologijos, homiletikos ir lietuvių kalbos profesoriumi. Nuo 1883 m. jis ėjo ir Kauno mergaičių gimnazijos kapeliono pareigas.

Metai, praleisti Kaune, buvo pats darbingiausias ir laimingiausias Jauniaus gyvenimo tarpas. Tačiau dvasiškoji vyresnybė buvo nepatenkinta Jauniumi, per daug įsigilinusiu į kalbotyros dalykus ir blogai atliekančiu savo, kaip kunigo, pareigas. 1892 m. jis buvo atleistas iš kunigų seminarijos. Vyskupas jam pasiūlė pasirinkti kurią nors kaimo parapiją. Tačiau Jaunius atsisakė apskritai likti Žemaičių vyskupystėje. 1893 m. jis buvo paskirtas Kazanės klebonu, kur netrukus susirgo nervų liga. 1895 m. Jaunius, pedagogas ir liberalios visuomenės veikėjas Jadvygės Juškytės rūpesčiu, parvežamas atgal į Lietuvą.

1898 m. Jaunius buvo paskirtas Peterburgo dvasinės akademijos graikų kalbos dėstytoju, o nuo 1899 m. lotynų filologijos ir graikų kalbos ordinariiniu profesoriumi. Nuo 1902 m. vietoj lotynų filologijos Jaunius dėstė hebrajų kalbą.

Krokuvos universitetas 1903 m. Jaunį kvietė vadovauti naujai steigiamai lietuvių kalbos katedrai. Kazanės universitetas 1904 m. jam suteikė lyginamosios kalbotyros garbės daktaro laipsnį.

⁷⁷ Baudouin de Courtenay J. Do charakterystyki ś. p. Kazimierza Jawnsa. – Draugija, 1908, Nr. 16, p. 382; LT, 1909, 1(3), p. 409.

Sunkiai susirgęs, Jaunius 1906 m. iš Dvasinės akademijos pasitraukė. Mirė visų apleistas 1908 m. kovo 9 d. Peterburge. Palaidotas Kaune⁷⁸.

Lituanistikos istorijoje Jaunius pirmiausia minėtinas kaip žymus lietuvių kalbos tarmių tyrinėtojas. Pirmasis šios srities Jauniaus darbelis buvo jo, dar seminaristo, tarmiškai užrašyta pasaka („Pásaka paraszýta pagal kalbós Endrejáwiszkiu“), kurią savo knygoje paskelbė čekų kalbininkas L. Geitleris⁷⁹.

1891–1900 m. Jaunius savo bičiulio Konstantino Gukovskio (1857–1906) redaguotame leidinyje „Informacinė Kauno gubernijos knyga“ („Памятная книжка Ковенской губернии“) išspausdino Ukmergės, Kauno, Raseinių, Zarasų, Šiaulių, Panevėžio tarmių aprašus ir straipsnį apie lietuvių kalbos priegaides⁸⁰.

Iš minėtų tarmių tyrinėjimų ypač svarbūs Raseinių ir Panevėžio tarmių aprašai. Apibūdinamas šių tarmių ypatybes, Jaunius labai daug dėmesio skyrė tiek aprašomųjų, tiek ir apskritai lietuvių kalbos tarmių kirčio ir priegaidės klausimams. Panevėžio tarmės apraše jis suformuluoja dėsnį, jog visi ilgieji balsiai, dvibalsiai ir sonoriniai dvigarsiai prieš pagrindinį kirtį turi tvirtagalę priegaidę, o visi šie garsai ar garsų junginiai, esantys skiemenyse, einančiuose po pagrindinio kirčio, turi tvirtapradę priegaidę. Su šiuo Jauniaus teigimu iš esmės sutinka žymiausi lietuvių kalbos tyrinėtojai⁸¹. Jaunius čia taip pat mėgina suformuluoti antrinio kirčio priegaidžių dėsnius, parodo, jog visose lietuvių kalbos tarmėse senovinė tvirtapradę priegaidė galiniuose skiemenyse yra virtusi tvirtagale.

Jauniaus darbuose esama užfiksuota ir tokių ypatybių, kurių šiandien jau nerandame. Pavyzdžiui, iš jo tyrinėjimų matyti, kad Kvėdarnos šnekta tuo metu dar neatitraukė kirčio. Žemaičių tarmių atitrauktinio kirčio priegaidė Jauniaus laikais buvusi kylanti, ir dvibalsiuose spūdis koncentravosi ant antrojo sando. Rytų aukštaičių ilgųjų balsių ir dvibalsių *ie, uo* priegaidės tuo metu dar veikiausiai buvo gerai skiriamos⁸².

Paskatintas fakto, jog į jo tarmių aprašus, paskelbtus „Informacinėje Kauno gubernijos knygoje“, atkreipė dėmesį tokie mokslininkai, kaip

⁷⁸ Drotvinas V. Kalbininko Kazimiero Jauniaus gyvenimas ir mokslinė veikla. — Kn.: Drotvinas V., Grinaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius. V., 1970, p. 5–66; Zinkevičius Z. Žymaus kalbininko sukaktis. — Klb., 1958, 1, p. 21–26; Literatūra apie K. Jaunių. Sudarė Z. Zinkevičius. — Ten pat, p. 27–32; Zinkevičius Z. Kazimieras Jaunius. — Pergalė, 1958, Nr. 2, p. 117–120; Morkūnas K. Kazimieras Jaunius. — KK, 1968, 14, p. 92–96; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 163–174; Александров А. Памяти ксендза Казимира Йосифовича Явниса. — Известия Общества археологии, истории и этнографии, 1908, т. 24, с. 247–253; atskiras leidinys — Казань, 1908.

⁷⁹ Geitler L. Litauische Studien. Prag, 1875, p. 21–23.

⁸⁰ Lietuviški šių darbų vertimai (vertė V. Grinaveckis) paskelbti minėtoje V. Drotvino ir V. Grinaveckio knygoje, p. 79–172.

⁸¹ Būga. R. r., 3, p. 20; Endzelynas J. Baltų kalbų garsai ir formos. V., 1957, p. 12; Lietuvių kalbos gramatika. Vyr. red. K. Ulvydas. V., 1965, t. 1, p. 137–142; A. Laigonaitė, remdamasi savo eksperimentiniais tyrinėjimais, teigia, kad literatūrinėje kalboje nekirčiuoti ilgieji skiemenys tiek prieš kirtį, tiek ir po kirčio tariami tvirtagaliskai. Tačiau ji nurodo, kad toks suvienodėjimas yra vėlesnių laikų rezultatas, plg. Laigonaitė A. Dėl lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės supratimo. — Klb., 1958, 1, p. 83–84.

⁸² Plačiau žr. Grinaveckis V. Lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimai. — Kn.: Drotvinas V., Grinaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius, p. 71–77.

F. Fortunatovas, J. Boduenas de Kurtenė, H. Pedersenas, V. Požezinskis, J. Rozvadovskis ir kt., Jaunius šiame leidinyje išspausdino straipsnį „Lietuvių kalbos priegaidės“, kuriame reziumavo ankstesnius savo priegaidžių tyrinėjimus.

Tiek dialektologiniuose tyrinėjimuose, tiek vėliau gramatikoje Jaunius pateikė lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją, kurios, A. Salio patobulintos, buvo laikomasi lietuvių kalbininkų darbuose, jos pagrindu buvo skaitomi dialektologijos kursai aukštesiose mokyklose ir mokoma vidurinėse mokyklose⁸³.

Labai svarbią vietą lietuvių kalbos mokslo raidoje užima Jauniaus lietuvių kalbos gramatika, kurią jis parašė apie 1885–1892 m., dėstydamas Kauno seminarijoje. Tai buvo paskaitos jo klausytojams. Šios paskaitos buvo perrašinėjamos ir gana greitai plito. 1897 m. Tartu mieste jos buvo išspausdintos hektografu (apie 60 egz.) – „Lietuviškas kn. Jauniaus kalbomokslis Baltiko padangėse“.

F. Fortunatovui pasiūlius, 1905 m. Rusijos Mokslų akademija sutiko Jauniaus gramatiką išleisti savo lėšomis. 1911 m. gramatika buvo išleista lietuvių kalba – „Lietuvių kalbos gramatika“, o 1916 m. išėjo šios gramatikos rusiškas K. Būgos vertimas⁸⁴.

Pats Jaunius spėjo peržiūrėti tik trijų pirmųjų gramatikos lankų korektūras. Visą kitą darbą atliko K. Būga: jis hektografuotinio „kalbomokslio“ tekstą perrašė sudėtinga Jauniaus rašyba, sudarė žodžių rodykles. Apskritai šios gramatikos tekstas maža kuo skiriasi nuo minėto „kalbomokslio“.

Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje, o iš dalies ir literatūrinės kalbos formavimesi Jauniaus gramatika suvaidino svarbų vaidmenį. Tiesa, ši gramatika nebuvo toks nuoseklus ir sistemingas lietuvių kalbos struktūros aprašymas, kaip, pavyzdžiui, A. Šleicherio, F. Kuršaičio gramatikos. Tačiau, antra vertus, Jauniaus gramatika pralenkia anas gramatikas tuo, kad joje „pateikiama žymiai daugiau žinių apie lietuvių kalbos tarmes, pačios tarmės kur kas geriau susistemintos, duodami keli nauji kirčio ir priegaidės dėsniai, papildytos linksniavimo paradigmos ir kt.“⁸⁵

Rašydamas šią gramatiką, Jaunius kūrė ir lietuvišką gramatikos terminologiją. Tiesa, didelė Jauniaus terminų dalis buvo ganė akli vertimai iš lotynų kalbos (*vardinis, gimtinis, dūotinis, apskūstinis, padārginis, vietólinksnis, šauktinis* ir kt.) ir literatūrinėje kalboje neprigijo. Tačiau nuo Jauniaus laikų įsigalėjo tokie terminai, kaip *priegaidė, priesaga, priešdėlis, prievieksmis, veiksmazodis, asmuo, dalyvis, linksnis, kamienas* ir kt.⁸⁶

Turbūt pati silpniausia Jauniaus gramatikos vieta yra jos rašyba. Jaunius, kaip ir J. Juška, A. Baranauskas, savo rašybą grindė tarmių derinimo principu. Jis stengėsi sukurti tokią rašybą, kuri atspindėtų įvairių tar-

⁸³ Grinaveckis V. Jauniaus lietuvių kalbos tarmių klasifikacija. – Ten pat, p. 66–71; Zinkevičius. LD, p. 13.

⁸⁴ Явнис К. О. Грамматика литовского языка. Перевод К. К. Буги. Петроград, 1916.

⁸⁵ Zinkevičius Z. Kazimieras Jaunius, p. 118.

⁸⁶ Balašaitis A. Lietuvių kalbotyros terminų istorija. V., 1961 (disert. rankr., priedas), p. 2–13; Drotvinas V., Min. veik., p. 50–53.

mių fonetines ypatybes. Nemaža garsų jam teko žymėti dvejopai ar net trejopai, reikėjo įsivesti dešimt naujų raidžių. Suprantama, visa tai Jauniaus rašybą labai apsunkino. Todėl lietuvišku gramatikos originalu kartais sunkiau naudotis negu rusišku vertimu. Jauniaus rašyba net ir to meto vartose noje plačiau neįsigalėjo⁸⁷.

J. Jablonskis 1913 m., recenzuodamas Jauniaus gramatiką, rašė: „Iš Jauniaus pats aš esu daugiausia suvokęs gyvosios kalbos faktų ir nė vienas lietuvių kalbos vadovėlis nėra man davęs tiek nauja kalbos srityje, kiek šitas Jauniaus kalbomokslis – gramatika...“⁸⁸

Jaunius buvo pirmasis mūsų kalbininkas, mėginęs plačiau patyrinti baltų ir Pabaltijo finų kalbų santykius. Šios srities tyrinėjimų jis nepaskelbė, tačiau yra išlikę trys platesni rankraštiniai Jauniaus darbai: lietuvių – estų kalbų etimologinis žodynėlis, lietuvių – suomių kalbų etimologinis žodynėlis, baltiškios kilmės suomių kalbos skolinių žodynėlis⁸⁹, kurie rodo, jog Jaunius buvo gerai susipažinęs su šią problemą liečiančia literatūra, o atskiri jo teiginiai dėl vienu ar kitu suomių kalbos žodžių baltiškumo buvo patvirtinti vėlesnių tyrinėtojų⁹⁰.

Nuo 1906 m. Jaunius labai intensyviai tyrinėjo indoeuropiečių ir semitų kalbų santykius. Jau seniau jis buvo žadėjęs rašyti veikalą „Genetinė semitų – indoeuropiečių kalbų giminystė“. Jis mėgino nustatyti šių kalbų priebalsių atitikimo dėsnius. Jaunius kritikavo Šleicherį, jog jis, operuodamas semitų kalbų faktais, daro klaidų⁹¹.

Tiek indoeuropiečių ir semitų kalbų, tiek baltų ir Pabaltijo finų kalbų santykių klausimais Jaunius savo tyrinėjimų nepaskelbė, todėl jie didesnės reikšmės lietuvių kalbotyrai negalėjo turėti. Tačiau jie rodo Jauniaus mokslinių interesų platumą ir suteikia jam šios problematikos pradininko vardą lietuvių kalbotyroje.

Domino Jaunių ir lietuvių mitologijos problemos. Jis ketino rašyti lenkų mokslininko A. Miežinskio (Mierzyński) veikalų „Mythologiae Lituanae Monumenta“ ir „Romowe“ kritiką⁹².

Nusipelnė Jaunius ir lietuvių tautosakos mokslui. Šioje srityje ypač minėtinas jo atsiliepiamas apie A. Juškos „Lietuviškas dainas“, suvaidinęs teigiamą vaidmenį Rusijos Mokslų akademijai leidžiant šį svarbų mūsų tautosakos paminklą⁹³.

Jaunius iš tikrųjų buvo retų gabumų kalbininkas, puikiai mokėjo daugelį, ypač senovės, kalbų. Tačiau jam trūko geros lingvistinės mokyklos.

⁸⁷ Drotvinas V. Min. veik., p. 47–50.

⁸⁸ Jablonskis. R. r., 2, p. 141; Grinaveckis V. Kazimiero Jauniaus „Lietuvių kalbos gramatika“. – MK, 1975, 3, p. 18–22.

⁸⁹ Kalbininko Kazimiero Jauniaus rankraštinis palikimas. Katalogas ir publikacijos. Parengė S. Skrodenis, spec. red. A. Lukošiusas. V., 1972, p. 226–366.

⁹⁰ Plačiau plg. Karaliūnas S. Apie K. Jauniaus finougrištinius darbus. – Kn.: Kalbininko Kazimiero Jauniaus rankraštinis palikimas, p. 213–225.

⁹¹ Skrodenis S. Ar tiek K. Jauniaus darbų? – Bibliotekų darbas, 1968, Nr. 3, p. 31.

⁹² Būga. R. r., 1, p. 192–193.

⁹³ Skrodenis S. K. Jaunius ir tautosaka. – Kn.: Kalbininko Kazimiero Jauniaus rankraštinis palikimas, p. 148–167; Jaunius K. Apie kun. A. Juškos dainų kalbą. – LT, 1910, 1(4), p. 549–562.

Kartais jis tiesiog genialiai sugebėdavo suvokti atskirus kalbos reiškinius, puikiai juos paaiškindavo, bet čia pat kurdavo ir tokius dėsnius, kurie gali ateiti į galvą tik kalbininkui savamokslui. Jaunius semantiškai artimus, bet gana skirtingus savo fonetika žodžius ar žodžių formas mėgindavo išvesti iš vienos pagrindinės formos. Pavyzdžiui, forma *tylėti* jam galėjo būti kilusi iš formos **tyvloti*, *gyvulys* iš **gyvalys*, *žemė* iš **žemā* ir t. t.⁹⁴

Tokia klaidinga tyrinėjimo metodika Jaunius užkrėtė ir savo talentingąjį mokinį K. Būgą, kurio „Aistiški studijai“ ypač gerai atspindėjo mokytojo pažiūras. Tačiau, antra vertus, Jaunius Būgai turėjo ir labai teigiamos įtakos: per Jaunių Būga susipažino su gausia lietuvių kalbos tarmių, ypač gimtosios Jauniaus Kvėdarnos tarmės, medžiaga. Jaunius, būdamas tikras kalbotyros fanatikas, skiepijo šio mokslo meilę ir savo mokiniui. „Jaunius buvo toksai mokytojas, kurs nuo savo mokinio neslėpė neivienos mokslo tiesos“⁹⁵, – rašė K. Būga.

Jaunius, kaip dėstytojas, buvęs labai iškalbus. Žymysis vokiečių slavistas M. Fasmeris visą gyvenimą prisiminė, kokį didžiulį įspūdį jam padariusi viena Jauniaus paskaita, kurios jis klausė Peterburgo filologų draugijos susirinkime, būdamas antro ar trečio semestro studentas.

Jaunius buvo laikomas autoritetingiausiu lietuvių kalbos, ypač jos tarmių, specialistu. „Žymysis mūsų draugas Tartu universiteto profesorius Boduenas de Kurtenė laišku man pranešė, kad Tu, garbingasis Vyre, esi geriausias iš visų jūsų valstybės mokytų vyrų lietuvių kalbos patarėjas ir vertintojas, ir paragino Tau parašyti. Tokio vyro rekomenduotas, nors Tu manęs ir nepažįsti, šiuo laišku išdrįsau prašyti Tavo patarimo“⁹⁶, – rašė Jauniui 1889 m. F. de Sosiūras.

J. Boduenas de Kurtenė Jaunių apibūdino kaip genialią asmenybę, jo genialumo požymiais laikydamas: 1) nepaprastą atmintį, kurioje buvo begalės faktų iš daugybės kalbų, 2) ypatingus gabumus daryti apibendrinimus ir toli siekiančias išvadas, 3) proto žvalumą. Kiekvienas susitikimas su Jauniumi, prisimena J. Boduenas de Kurtenė, suteikdavo naujų lingvistiinių duomenų ir stiprų akstiną mąstyti. Tačiau, toliau rašo J. Boduenas de Kurtenė, „bendras įspūdis iš to, ką kalbėjo Jaunius, mums leido manyti, kad ne jis valdė mintį, bet pats jos buvo valdomas... buvo žmogus ne šio pasaulio“⁹⁷.

Dėl keistoko būdo, anksti pašlijusios sveikatos, o ypač dėl nepalančių gyvenimo ir darbo sąlygų Jaunius nedavė lietuvių kalbos mokslui to, ką jis galėjo duoti.

⁹⁴ Zinkevičius Z. Žymaus kalbininko sukaktis, p. 23.

⁹⁵ Būga. R. r., 1, p. 190.

⁹⁶ Kalbininko Kazimiero Jauniaus rankraštinis palikimas, p. 118; apie šį F. de Sosiūro laišką ir Jauniaus parašytą, bet, deja, neišsiųstą atsakymą 1975.VI.15 d. Japonų lingvistų draugijos 70-oje konferencijoje pranešimą skaitė profesorius Ikuo Murata, plg. Gengo Kenkyu-Journal of the Linguistic Society of Japan, 1975, No 68, p. 128–130 (japonų k.). Jauniaus atsakymas prancūzų kalba buvo paskelbtas ir šveicarų žurnale „Cahiers Ferdinand de Saussure“ (1973,28).

⁹⁷ Baudouin de Courtenay J. Do charakterystyki ś. p. Kazimierza Jawnisa, p. 384–385.

JONAS SPUDULIS

XIX a. pabaigoje lietuvių kalbotyros baruose gana aktyviai darbavosi ir savamokslis kalbininkas gydytojas J. Spudulis.

Spudulis gimė 1860 m. sausio 7 d. Pašvinėje (Šiaulių r.). 1881 m. baigė Šiaulių gimnaziją. Maskvos universitete studijavo mediciną. 1885 m. baigė Peterburgo karo medicinos akademiją. Dirbo gydytoju Taškente, Samarkande, Šiauliuose, Peterburge, Taurageje. Peterburge apgynė medicinos daktaro disertaciją. Mirė 1920 m. liepos 6 d. Taurageje⁹⁸.

Lietuvių kalba Spudulis pradėjo domėtis dar mokydamasis Šiaulių gimnazijoje. Maskvos universitete jis bendravo su F. Fortunatovu. Lietuvių kalbos klausimais kalbėdavo lietuvių studentų susirinkimuose. Mokydamasis Peterburge, Spudulis prisidėjo prie A. Juškos žodyno leidimo. Tuo metu jis pradėjo rinkti medžiagą savo lietuvių kalbos žodynui. Ją rinko ir iš gyvosios kalbos. Dirbdamas svetur, siuntinėdavo žodžių sąrašus į Lietuvą tikrinti. Žodyno medžiaga žuvo Pirmojo pasaulinio karo metu.

Vasaros atostogų metu Spudulis aprašė gimtąją kurtuvėniškių šnektą. Už šį aprašą Rusijos Geografinė draugija 1889 m. jį apdovanojo specialiu medaliu.

Kaip daugeliui ano meto lietuvių šviesuolių, Spuduliui ypač rūpėjo lietuvių rašybos klausimai. Savo pažiūras šiais ir kitais kalbos klausimais jis plačiai išdėstė gimnazijos mokslo dienų draugui A. Dambrauskui-Jakštui. Spudulis buvo sudaręs savitą rašybą: siūlė nevertoti *l* (kietojo), vartojo *ie, uo*, nėra reikalo, jo nuomone, vartoti *š, č, v, y* vietoj *sz, cz, w, i*. Iš pradžių, A. Baranausko veikiamas, jis pripažino tarmių derinimo principą, tačiau vėliau rašomosios kalbos pagrindu siūlė imti vieną tarmę. Net ir savo laiškus jis stengėsi rašyti vakarų aukštaičių tarme.

Spudulis kūrė aritmetikos ir gramatikos terminus. Straipsniuose kalbos kultūros klausimais stengėsi remtis gyvąja kalba ir analogija. Viename iš savo straipsnių⁹⁹, polemizuodamas su K. Būga, jis įrodinėjo priesagos *-jstė* lietuviškumą. Vėliau, kaip žinome, pats Būga nelaišk šios priesagos svetima. Šiame straipsnyje Spudulis labai aiškiai suformulavo ir savo pažiūras kalbos norminimo, naujadarų kūrimo klausimais: „Juk raštų kalba tuomet tik gali būti sveika ir mums maloni, kad ji pilningai supuola su gyvąja kalba, išmetus žinoma tik tuos svetimus žodžius, greta kurių yra ir saviškiai; taip mokindavo dar a. a. vysk. Baranauskis. Į raštus galima brukti naujybės tiktai su pavarta ir su didžiausiu sauguliu“¹⁰⁰.

Domino Spudulį ir lietuviški asmenvardžiai. Šiuo atžvilgiu įdomus jo laiškas, rašytas 1884 m. A. Dambrauskui ir be autoriaus žinios paskelbtas kaip atskiras straipsnis¹⁰¹. Jame Spudulis pagrįstai teigia, kad senuosiuo-

⁹⁸ Jonikas P. Jonas Spudulis – aušrininkas kalbininkas. – Vairas, 1936, Nr. 7–8, p. 746–753; Čilvinaitė M. Daktaras Jonas Spudulis. Surašyta iš Rozalijos Kurkauskienės-Spudulytės atsiminimų. – MS, 1937, 2, p. 101–107; Eimaitytė E. Jono Spudulio laišškai kun. A. Dambrauskui. – Ten pat, 1940, 3, p. 153–172; LMTEnc., 3, p. 272.

⁹⁹ Spudulis J. Dėl kalbos dalykų. – Draugija, 1908, Nr. 15, p. 293–297.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 297.

¹⁰¹ Sp – is J. Apie lietuviškasis pavardes. – Žinyčia, 1900, Nr. 2, p. 18–29.

se dokumentuose randamos lietuviškos pavardės, tokios kaip *Butrym, Kontrym, Narbut, Kontowt, Montwill, Butowt, Mongird* ir kt., yra dvikamienės. Mėgina jis aiškinti ir šių pavardžių komponentų kilmę. Tačiau Spudulis klydo, įrodinėdamas, kad tokios sudėtinės pavardės turi baigtis galūne *-is*. Taip pat neteisingai šiame straipsnyje jis teigė, jog pavardžių priesagos *-eikis, -eika* yra slaviškos kilmės. Šiuos Spudulio teiginius vėliau pagrįstai kritikavo K. Būga.

Spudulis buvo gana gerai susipažinęs su to meto lingvistine literatūra. Priešingai kitiems aušrininkams, jis vengė naivių etimologizavimų. Žinoma, geresnio lingvistinio pasirengimo jam trūko.

* * *

Įvairiomis lietuvių kalbos problemomis, ypač praktiniais jos klausimais, šiuo laikotarpiu domėjosi ir kiti lietuviai inteligentai – įvairių specialybių žmonės.

Kunigas Mykolas Miežinis (1826–1888) išleido trumpą lietuvių kalbos gramatiką („Lietuviszka gramatika“. Tilžė, 1886). Jau po autoriaus mirties (1894 m.) Tilžėje buvo išspausdintas jo „Lietuviszkai-latviszkai-lenkiskai-rusiskaz žodynas“. Gramatika labai menko lygio, tačiau žodynas dėl faktinės medžiagos yra gana vertingas lietuvių leksikografijos paminklas. Latviškoji šio žodyno dalis įdomi ir latvių leksikos tyrinėtojams¹⁰².

Lietuvių–rusų kalbų žodyną parašė pedagogas Jurgis Gylius (apie 1840–1933 m.). Žodynas nebuvo išleistas. Kaip minėta, šį žodyną recenzavo A. Baranuskas. Gylius kartu su J. Pajevskiu, kiek pakeitę, į rusų kalbą išvertė J. Šykopo lietuvių kalbos gramatiką¹⁰³.

Žymus kultūros veikėjas, pedagogas, K. Jauniaus mokslo draugas Petras Kriaučiūnas (1850–1916) taip pat rengė lietuvių kalbos žodyną, palaikė artimus ryšius su J. Mikola, J. Boduenu de Kurtenė, A. Aleksandrovu, talkino V. Juškai rengiant dėdės žodyną¹⁰⁴.

Daug kalbotyros klausimais rašė ir Jonas Basanavičius (1851–1927). Jis sukūrė teoriją, jog lietuviai yra senovės trakų palikuonys¹⁰⁵. Šią teoriją griežtai kritikavo K. Būga¹⁰⁶. Basanavičius savo teorijai įrodyti buvo surinkęs labai daug medžiagos. Būdamas didelės erudicijos, tačiau neturėdamas

¹⁰² Tumas J. Lietuvių literatūros paskaitos. K., 1924, p. 182–191; Jablonskio raštai. K., 1935, t. 4, p. 3–9, 43–46; Zemzare D. Latviešu vārdnīcas. Rīgā, 1961, p. 344–348.

¹⁰³ Drotvinas V. J. Gylius laiškas akad. J. Grotui. – LiK, 1961, 5, p. 500–502.

¹⁰⁴ Gustaitis M. Petras Kriaučiūnas. Kaunas–Mariampolė, 1926; Kuzmikas V. Petras Kriaučiūnas. – Žm. ir k., p. 151–159.

¹⁰⁵ Basanavičius J. Etnologiškos smulkmenos. Tilžė, 1893; Lietuviszkai traskiskos studijos. Shenandoah, Pa., 1898; Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon. – LT, 1921, 3(1), p. 1–168; Trakų ir lietuvių mytologijos smulkmenos. – Ten pat, p. 169–213; Seniausias lietuvių kalbos paminklas. – Ten pat, 1923, 3(2), p. 261–265; Trakių kalbos likučiai vietų varduose lietuvių kalbos šviesoje. – Ten pat, 1925, 3(3), p. 505–563; Dėliai Daidaliaus ir jojo labyrinto. – Ten pat, p. 564–582; Basanavičius J. und Srba A. Über die Sprachverwandschaft der alten Thraker und heutigen Litauer. – Ten pat, p. 485–505. Basanavičiaus bičiulis slovākų kunigas Adalbertas Srba „Lietuvių tautoje“ yra paskelbęs mėgėjiškų lietuvių kalbos sintaksės tyrimų.

¹⁰⁶ Būga. R. r., 2, p. 12–17; 3, p. 666–673.

specialaus lingvistinio išsilavinimo, daug kur klydo. Vis dėlto tam tikra dalis jo surinktos medžiagos patraukia ir dabartinių tyrinėtojų (pvz., I. Duridanovo, V. Toporovo) dėmesį¹⁰⁷. Pats didžiausias Basanavičiaus nuopelnas lietuvių kalbotyrai yra jo paskelbti tautosakos rinkiniai, kuriais, kaip faktine medžiaga, naudojosi ir naudojasi lietuvių kalbos tyrinėtojai.

Nesvetimos lietuvių kalbos problemos buvo ir Vincui Kudirkai (1858–1899). Ypač daug rūpinosi jis kalbos kultūros klausimais. Tiek „Varpe“, tiek savo korespondencijose Kudirka karštai gynė J. Jablonskio rašybos principus: siūlė vartoti *ie, uo, š, č, v*, nevartoti *l*. Kudirka 1890 m. išleido hektografuotus „Statrašos ramsčius“, kuriuos galima laikyti pirmuoju, tiesa, labai konspektyviu, praktiniu mūsų rašybos vadovu¹⁰⁸.

Mūsų literatūros klasikas Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) paskelbė vertingą Lietuvos vietovardžių sąrašą¹⁰⁹, kuriuo savo tyrinėjimuose naudojosi K. Būga. Su Būga Tumas-Vaižgantas susirašinėjo kalbos klausimais. Taip pat jis paliko nemažą įdomios biografinės medžiagos apie lietuvių kalbos tyrinėtojus.

Alfabeto ir kitais lietuvių kalbos praktikos klausimais gana daug rašė klerikalinis kultūros veikėjas Aleksandras Dambrauskas – Adomas Jakštas (1860–1938). Kiekvienam garsui jis siūlė atskirą rašybos ženklą. Dirbo Dambrauskas-Jakštas ir terminologijos srityje¹¹⁰. Jis parašė pirmąjį lietuvišką esperanto kalbos vadovėlį – „Mokintuve terptautiszkos kalbos D-ro Esperanto“ (Tilžė, 1890). Tai buvo apskritai vienas pirmųjų šios kalbos vadovėlių pasaulyje.

Žymusis okulistas profesorius Petras Avižonis (1875–1939), dar studijuodamas Peterburgo universitete, parašė praktikos reikalams skirtą lietuvių kalbos gramatiką, kuri, J. Jablonskio pataisyta, 1899 m. buvo išleista šapirografu. Daug kur ja remdamasis, J. Jablonskis parašė ir savo pirmąją 1901 m. lietuvių kalbos gramatiką. Avižonis prisidėjo prie A. Juškos žodyno leidimo. Kūrė lietuvišką medicinos terminiją¹¹¹.

Amerikos lietuvių rašytojas Kleofas Jurgelionis (1886–1963), studijavęs kalbotyrą Krokuvos universitete (buvo J. Rozvadovskio mokinys), 1908 m. lenkų kalba parašė nedidelę studiją apie Panemunėlio tarmės fonetiką. 1911 m. studija buvo išleista JAV lietuvių kalba¹¹². Tai profesionaliai atliktas darbas. Apie jį labai palankiai atsiliepė K. Būga¹¹³. 1913 m. Jurgelionis išleido ir kalbininkams naudingą „Mįslių knyga“.

¹⁰⁷ Karaliūnas S. Trakiškosios lietuvių kilmės teorija. – Pergalė, 1971, Nr. 1, p. 140–150.

¹⁰⁸ Vinco Kudirkos raštai. Tilžė, 1909, t. 2, p. 6–7, 315–316, 359–361; t. 3, p. 68–73, 238–240; Leblionka J. Iš J. Jablonskio santykių su kai kuriais lietuvių rašytojais. – LiK, 1956, 1, p. 66–72.

¹⁰⁹ Vaiszgant. Sanraszas geografiszkuju Lietuvos vardu. – Dirva–Žinyas. Shenandoah Pa., 1904, Nr. 10, p. 35–61; Nr. 11, p. 3–29.

¹¹⁰ Salys A. A. Dambrauskas–Jakštas (1860–1938). – GK, 1938, s. 2, p. 17–18.

¹¹¹ Skardžius P. P. Avižonis. – Ten pat, 1939, s. 8, p. 113–115; Piročkinas A. Petras Avižonis (1875–1975). – MK, 1975, 4, p. 61–66.

¹¹² Jurgelionis K. Panemunėlio tarmės fonetika. Chicago, Ill. 1911; perspausta iš „Laisv. Minties“.

¹¹³ Būga. R. r., 3, p. 926–930; Zinkevičius Z. Kleofas Jurgelionis – MK, 1971, 1, p. 22–23.

Filosofas ir publicistas Ramūnas Bytautas (1886–1915) 1908 m. paskelbė platų straipsnį „Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos“ (Draugija, 1908, Nr. 4, p. 412–440), kuris buvo išleistas ir atskira knygele (K., 1908). Bytautas čia nagrinėja aktualius literatūrinės kalbos formavimosi klausimus. Teisingai įrodinėja, kad negalima varyti iš lietuvių kalbos priesagos *-ystė*. Tačiau didelė dalis jo teiginių yra gana schematiški, neparemti gyvosios kalbos pavyzdžiais. Straipsnio autoriui trūko geresnio kalbos jausmo. Bytautas parašė ir daugiau straipsnių kalbos klausimais. Svetimžodžiams jis siūlė taikyti lietuvių kalbos rašybą, fonetiką, pridėti lietuviškas galūnes.

Kazanės universiteto auklėtinis Nikodemas Baukus-Venckavičius (1844–1877), J. Juškos ir A. Ugianskio paskatintas, rinko medžiagą lietuvių kalbos gramatikai, rašė rašybos klausimais. Deja, jo darbai nebuvo paskelbti.

Kunigas Juozas Ambraziejus (1855–1915) 1907 m. išleido lenkų–lietuvių–rusų kalbų žodyną. Be to, jis parašė ir lietuvių kalbos elementorių (1906 m.).

Iš leksikografų ypač minėtinas Antanas Lelys (Lalis, 1873–1960), kuris 1903 m. JAV išleido platų lietuvių–anglų, o 1905 m. anglų–lietuvių kalbų žodynus. Lelio žodynai labai paplito JAV lietuvių tarpe, jų pasirodė net keli leidimai. 1912 m. Lelis išleido ir lenkų–lietuvių kalbų žodyną. Jau gyvendamas Lietuvoje, jis rinko medžiagą dideliame anglų–lietuvių kalbų žodynui¹¹⁴.

Įvairių lietuvių kalbos vadovėlių, ypač elementorių, žodynų, praktikai skirtų straipsnių paskelbė šiuo metu ir kiti autoriai¹¹⁵.

Šiuo metu savo veiklą jau pradėjo ir žymieji mūsų kalbininkai K. Būga ir J. Jablonskis.

¹¹⁴ Laučka A. Antanas Lelys (Lalis). – MK, 1973, 7, p. 26.

¹¹⁵ Kruopas J. Tautų ir kalbų draugystės atspindžiai lietuvių leksikografijoje. – Ten pat, p. 3–12; Eigminas K. Lietuvių kalbos gramatikos. – Ten pat, 1975, 3, p. 28–38.

TYRINĖJIMAS LIETUVOJE

Lemiamos įtakos lietuvių kalbos tyrinėjimui turėjo Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, panaikinusi tautinę priespaudą ir sudariusi palankias sąlygas carizmo jungą kentusių tautų kultūrai plėtotis.

1918 m. gruodžio 8 d. Vilniuje buvo sudaryta Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė, kurios pirmininku buvo išrinktas Vincas Mickevičius-Kapsukas. Tų pačių metų gruodžio 16 d. buvo įkurta Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika. Tarybų valdžia iš pat pradžių skyrė didžiulį dėmesį švietimo ir kultūros reikalams. Nepaisant nepaprastai sunkių sąlygų, buvo sparčiai plečiamas mokyklų tinklas, kuriams įvairios kitos švietimo ir kultūros įstaigos. 1919 m. kovo 13 d. Liaudies Komisarų Taryba paskelbė dekretą apie Vilniaus universiteto atkūrimą. Buvo susirūpinta mokslo kadry, tarp jų ir lietuvių kalbos specialistų telkimu.

Tarybinė vyriausybė ypač rūpinosi žymiuoju lietuvių kalbos normintoju J. Jablonskiu. 1919 m. kovo 16 d. Švietimo liaudies komisariato nutarime sakoma: „Turint galvoje, kad 1) lietuvių pedagogas ir leksikologas J. Jablonskis daug metų savo amžiuje buvo atsidavęs mokslo ir pedagogijos darbams; 2) einamuoju laiku dėl ligos ir neturto jis negali baigti darbo, kuris labai yra svarbus liaudies švietimo atžvilgiu; 3) jau Liaudies švietimo komisariatas buvo jam pripažinęs teisę pensijai gauti, — Liaudies švietimo komisariatas nutarė: kad J. Jablonskis galėtų toliau varyti pradėtą darbą, paskirti jam 3600 rublių metinės algos, pradėjus 1917 m. gegužės 1 d., ir išduoti jo šeimai vienu atveju 6200 rublių pašalpą“¹.

Švietimo liaudies komisariato organe „Švietimo reikalai“ (1919 m. vasario 27 d.) randame žinią, jog komisariatas nutarė leisti lietuvių gyvosios kalbos žodyną, kurio redaktoriumi pakviestas J. Jablonskis. Kvietimas taip pat išsiųstas ir profesoriui K. Būgai.

Žinomas lietuvių kalbos tyrinėtojas E. Volteris buvo paskirtas Lietuvos centrinio knygyno Vilniuje (dabartinės LTSR valst. respublikinės bibliotekos pirmtako) vedėju.

Taigi vos susikūrusi Tarybų valdžia iš tikrųjų skyrė didžiulį dėmesį gimtosios kalbos ugdymui ir tyrinėjimui. Vilnius jau buvo besiruošias tapti pagrindiniu lietuvių kalbos tyrinėjimo, kaip ir apskritai lietuvių kultūros, centru².

¹ Liet. i. š., 3, p. 187.

² Ten pat, p. 69–76; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža. Ats. red. R. Šarmaitis. V., 1971, t. 1, p. 444–446.

Net ir pats Tarybų Lietuvos vyriausybės vadovas V. Mickevičius-Kapsukas yra aktyviai domėjęsis lietuvių kalbos problemomis, labai teigiamai vertinęs J. Jablonskio darbus. Antai dar 1913 m. laiške iš Sibiro tremties jis rašė: „Atsiųskit kuo daugiausia knygų..., Kriaušaičio gramatiką ir sintaksę“³.

Nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią, o Vilnių užgrobus lenkų imperialistams, sąlygos kultūrai ir mokslui ugdyti smarkiai pablogėjo. Vis dėlto, Lietuvos mokslo darbuotojams ir pažangiajai visuomenei reikalaujant, 1920 m. Kaune buvo suorganizuoti Aukštieji kursai, kurie 1922 m. perorganizuojami į universitetą⁴. Ši aukštoji mokykla, į kurios veiklą iš karto įsijungė žymieji lietuvių kalbininkai K. Būga ir J. Jablonskis, nepaisant sunkių sąlygų, suvaidino svarbų vaidmenį lietuvių kalbos mokslo raidoje. Nors ir labai lėtai, vis dėlto buvo ugdomi tyrinėtojų kadrai, pradėti leisti lietuvių kalbos ir apskritai filologijos problemoms skirti tęstiniai leidiniai („Tauta ir žodis“, „Archivum Philologicum“). Buvo renkama medžiaga „Lietuvių kalbos žodynui“. Organizuotas platesnis asmenvardžių, vietovardžių ir kitos kalbinės medžiagos rinkimas. Prie literatūrinės kalbos ugdymo ir norminimo prisidėjo 1933–1941 m. leistas žurnalas „Gimtoji kalba“. 1939 m. „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcijos, Pavardžių ir vietovardžių komisijos, Kauno universiteto fonetikos laboratorijos ir Lietuvių tautosakos archyvo pagrindu buvo įsteigtas Litanistikos institutas, į kurio veiklą įsijungė žymesnieji to meto lietuvių kalbininkai.

KAZIMIERAS BŪGA

Lietuvių kalbos tyrinėtojus, kurių darbai ir mokslinė veikla jau buvo siauriau ar plačiau apžvelgta šios knygos puslapiuose, būtų galima suskirstyti į dvi grupes – tai kitataučiai mokslininkai profesionalai, žymūs indoeuropeistai ar slavistai, dažniausiai išėję geras lingvistines mokyklas, bet nepakankamai mokėję gyvąją lietuvių kalbą, ir savi, lietuvių kilmės, mokslininkai, dideli savo darbo entuziastai, gerai mokėję gimtąją kalbą, pažinę jos tarmes, tačiau neturėję tinkamos lingvistinės mokyklos. Pirmasis lietuvių kalbos tyrinėtojas, kuriam nieko netrūko – nei puikios mokyklos, nei nuostabaus gimtosios kalbos mokėjimo, nei gabumų, nei entuziazmo, – buvo K. Būga.

Būga gimė 1879 m. lapkričio 6 d. Pažiegės vienkiemyje, Zarasų rajone. Skaityti pramoko iš tėvo. Dvi žiemas mokėsi pas „daraktorius“, 1890–1891 m. žiemą Dusetų valsčiaus mokykloje, o 1891–1892 m. lankė Zarasų apskrities mokyklą.

1895 m. Būga Peterburge baigė triklasę Sestržencevičiaus apskrities mokyklą, o 1897 m. – keturklasę šv. Kotrynos mokyklą. Tais pačiais metais, tėvų verčiamas, įstojo į Peterburgo kunigų seminariją. 1898 m. metęs

³ Kapsukas V. Raštai. V., 1962, t. 4, p. 354.

⁴ Liet. i., 3, p. 362–375.

seminariją ir dėl to netekęs tėvų paramos, Būga vertėsi pamokomis, dirbo meteorologijos observatorijoje, dalyvavo Peterburgo lietuvių veikloje.

1900 m. Būga „Tėvynės sarge“ (Nr. 9, p. 16–18) išspausdino pirmąjį straipsnį kalbos klausimais „Genys margas, o lietuviszka raszyba dar margesnė“ (K. Sėlio slapyvardžiu).

Peterburge Būga susipažino su lietuviais inteligentais, kurie pastebėjo jo susižavėjimą kalbos mokslo dalykais. Apie 1900 m. Būga pradėjo bendrauti ir su Peterburgo universiteto privatdocentu E. Volteriu, suvaidinusių ypač svarbų vaidmenį jo, kaip būsimojo kalbininko, gyvenime. Būga talkino E. Volteriui leidžiant „Lietuvišką chrestomatiją“.

1902 m. pavasarį Būga susipažino su K. Jauniumi, o nuo tų metų rudens tapo dažnu jo svečiu. E. Volterio pakurstyti, akademikai F. Fortunatovas ir A. Šachmatovas Būgą paskyrė Rusijos Mokslų akademijos apmokamam sekretoriumi. Būgos uždavinys buvo užrašyti Jauniaus mokslą, ypač padėti parengti spaudai lietuvių kalbos gramatiką ir tarmių aprašymus.

1905 m. pavasarį Būga eksternu prie Peterburgo V gimnazijos išlaikė abitūros egzaminus ir rudenį įstojo į Peterburgo universiteto filologijos skyrių (славяно-русское отделение).

Pirmaisiais dvejais mokslo metais Būgai rūpėjo ne tiek studijos universitete, kiek Jauniaus idėjų nuo užmaršties gelbėjimas. „Jauniaus mokslas, kurį man jis buvo atskleidęs visoje platumoje, pasirodė man esąs labai įdomus ir slaptingas, išaiškinąs net tamsiausiasias kalbės raidės ir kilmės slaptis. Labiausia visa tai buvo slaptinga man – kalbės mokslo naujokui. Visos tos lyginamojo kalbų mokslo slāptys ilgam buvo mane sužavėję. Matydamas Jaunių nebepajėgsiant žavimųjų kalbos slapčių paskėlbtai spaudoje dėl valios susilpnėjimo ir nebegalėsiant jį pasaulio kalbiniųkū tariamųjų klaidų atitaisyti, rýžausi pats surašyti visą Jauniaus mokslą“⁵, – rašė Būga savo autobiografijoje.

1908 m. Būga išleidžia Jauniaus įtakoje parašytus „Aistiškus studijus“, o 1909 m. pats išsiuntinėja kalbininkams šios knygos autokritiką.

Studijuodamas universitete, Būga parengė spaudai, o vėliau išvertė į rusų kalbą Jauniaus lietuvių kalbos gramatiką. Studijų metais jis taip pat aplankė daugelį Lietuvos kampelių, rinkdamas dialektologinę medžiagą, lietuvių ir rusų spaudoje paskelbė nemaža darbų, jų tarpe studiją „Apie lietuvių asmens vardus“, svarbių etimologinių tyrinėjimų.

1912 m. Būga baigė universitetą, gavo pirmojo laipsnio diplomą ir buvo paliktas J. Bodueno de Kurtenė vadovaujamoje lyginamosios kalbotyros katedroje ruoštis profesūrai. 1914 m. su Švietimo ministerijos stipendija jis išvyko studijų gilinti į Karaliaučių (dab. Kaliningradą) pas žymųjį baltistą A. Becenbergerį. Prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas nutraukė Būgos studijas.

1916 m. išlaikęs magistro egzaminus, Būga buvo paskirtas Peterburgo universiteto privatdocentu. Bet netrukus perkeliant dalį universiteto į Permę, jam buvo pasiūlyta ten vadovauti lyginamosios kalbotyros katedrai. 1917 m. Būgai buvo suteiktas ekstraordinarinio profesoriaus vardas. 1919 m.

⁵ Būga. R. r., 3, p. 13.

Permės universitetas buvo evakuotas į Tomską. 1920 m. vasarą Būga iš Tomsko atvyko į Lietuvą.

Apsigyvenęs Kaune, Būga organizuoja „Lietuvių kalbos žodyno“ leidimą. Įsteigus universitetą, pradeda profesoriauti jame, dėsto beveik visus kalbotyros dalykus.

Sunkių gyvenimo sąlygų išsekintas, persidirbęs, Būga susirgo nervų liga ir 1924 m. gruodžio 2 d. mirė Karaliaučiuje. Palaidotas Kaune⁶.

Būga, be abejonės, buvo pats žymiausias lietuvių kalbos tyrinėtojas, palikęs be galo ryškius pėdsakus daugelyje lietuvių kalbotyros sričių. Jis buvo „apsigimęs kalbininkas, didelis tos srities talentas, nepaprastai mylėjęs kalbą jau nuo jaunatvės dienų, kaip pats prisipažįsta, sirgęs jos dalykais, žiūrėjęs į lietuvių kalbos tyrimą kaip į pagrindinį savo gyvenimo uždavinį ir svarbiausią tikslą“⁷.

Ypač daug nusipelnė Būga lietuvių leksikologijai ir leksikografijai.

Pirmasis stambus Būgos leksikologijos srities darbas buvo studija „Apie lietuvių asmens vardus“⁸, 1911 m. paskelbta periodiniame leidinyje „Lietuvių tauta“ (II, p. 1–50) ir Vilniuje išleista atskira knyguite.

Lietuviškus asmenvardžius mėginta tyrinėti ir anksčiau. Tačiau šie tyrinėjimai buvo arba siauri – lieté tik atskiras asmenvardžių problemas, arba net klaidinantys. Pavyzdžiui, J. Spudulis, remdamasis tokiais dvikamieniais bendriniais žodžiais, kaip *šonkaulis*, *rytmetis*, *viršugalvis*, skelbė, kad ir dvikamienės pavardės turi baigtis galūne *-is*. Net ir asmenvardžius *Vytautas*, *Mindaugas* jis siūlė rašyti *Vytautis*, *Mindaugis*. M. Venslovas, remdamasis panašiais pavyzdžiais, tvirtino, kad tokie asmenvardžiai, kaip *Norvydas*, *Gedvilas*, *Gintautas*, *Rimgaila*, yra nelietuviškos kilmės, lygiai kaip ir *Benediktas*, *Stanislovas* ir t. t. Šie faktai ir paskatino Būgą plačiau patyrinėti lietuviškus asmenvardžius. Ta tema jis 1910 m. Lietuvių Mokslo draugijos suvažiavime Vilniuje skaitė pranešimą, iš kurio ir išaugo būsimoji studija.

Studijoje Būga pirmiausia parodo, kad lietuvių kalboje yra didelė grupė dvikamienių daiktavardžių su galūnėmis *-as* ir *-a*. Esama tokios darybos ir būdvardžių. Tiek šie daiktavardžiai, tiek būdvardžiai darybos atžvilgiu turi tikslų atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose. Vadinas, dėl jų senumo ar kilmės savumo negali būti jokios abejonės. Bendrinių žodžių daryba tokiu būdu rodo, kad ir dvikamieniai asmenvardžiai gali turėti vardininko galūnes *-as* arba *-a* ir *-is*. Šiandien tai atrodo elementarūs dalykai, tačiau Būgai juos reikėjo kantriai įrodinėti.

Pasitelkęs nepaprastai gausią senųjų dokumentų ir gyvosios kalbos medžiagą, remdamasis lietuvių kalbos garsų rusų metraščiuose transkri-

⁶ Zinkevičius Z. ir Kabelka J. Kazimieras Būga. – Kn.: Būga. R. r., 1, p. 13–100; Būtėnas J., Kruopas J. Kalbininkas Kazimieras Būga. V., 1955; Balčikonis J. Atsiminimai apie K. Būgą. – LiK, 1956, 1, p. 75–80; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 174–187; Gerullis G. Kazimieras Būga. – LJ, 1926, 10, p. 435–441; Мажюлис В. К. Буга. – ВСЯ, 1958, 3, с. 162–165; Зинкявичус З. К. Буга (1879–1924). – Вопросы грамматики. Ученые записки. Пермь, 1972, № 243, с. 214–224.

⁷ Korsakas K. Du įžymieji lietuvių kalbininkai. – LiK, 1956, 1, p. 10–11.

⁸ Būga. R. r., 1, p. 201–269.

bavimo ir lietuviškų galūnių keitimo dėsniais (kuriuos, beje, nustatė jis pats), Būga šioje studijoje išaiškino Lietuvos kunigaikščių vardų autentiškiausias formas, parodė, kaip šalia formų, atitinkančių *Vytautas*, *Butautas*, *Gintautas*, *Mantautas*, dokumentuose atsirado šių asmenvardžių formos *Vitoldas*, *Butoldas*, *Gintoldas*, *Mantoldas* ir kt.

Ši studija yra didžiai reikšminga tiek teoriniu, tiek ir praktiniu požiūriu. Tiesiog sunku įsivaizduoti, kad ją parašė Būga dar būdamas studentas.

1913 m. Krokuvos lingvistiniame žurnale „Rocznik Slawistyczny“ Būga vokiečių kalba išspausdino labai svarbų straipsnį „Ar galima įrodyti keltų pėdsakus baltų teritorijoje?“⁹ Šio straipsnio atsiradimo istorija tokia. A. Šachmatovas paskelbė straipsnius apie finų – keltų ir slavų – keltų santykius. Straipsniuose, be kita ko, buvo mėginama įrodyti, jog Lietuvos ir Baltarusijos teritorijose kažkada gyvenę keltai. Savo hipotezę A. Šachmatovas grindė šių teritorijų vietovardžiais, kurie, jo nuomone, gali būti keltiškos kilmės.

Būga minėtame straipsnyje atkreipia dėmesį į A. Kočiubinskio, A. Pogodino, J. Karskio, A. Bylenšteino, J. Endzelyno, A. Becenbergerio tyrimus, kurie parodė, kad, remiantis geografiniais pavadinimais, iš tikrųjų galima prieiti prie aiškių išvadų apie vienų ar kitų teritorijų senuosius gyventojus. Tačiau A. Šachmatovo pagrindinė klaida ta, jog jis savo tyrimuose daugiausia operavo ne autentiškomis, gyvojoje lietuvių kalboje užfiksuotomis formomis, o kitataučių pakeistais šių formų variantais.

Būga išnagrinėjo apie šešiasdešimt A. Šachmatovo keltiškais laikomų vietovardžių, daugiausia upių ir ežerų vardų, ir padarė išvadą, kad baltų teritorijoje keltai niekada nėra gyvenę.

Savo straipsnyje Būga pritaria A. Kočiubinskio, A. Pogodino, J. Karskio mintims, jog anksčiau Baltarusijos teritorijoje gyventa baltų. Šiai hipotezei paremti Būga pateikia apie dvidešimt Baltarusijos teritorijoje randamų vandenvardžių, kurie, turėdami aiškių atitikmenų baltų teritorijoje, neturi jų kitose slavų teritorijose.

Taigi šiuo straipsniu Būga ne tik pagrįstai sukritikavo A. Šachmatovo hipotezę – jis išdėstė savo nuomonę senųjų baltų gyventų vietų klausimu ir pradėjo vėliau taip pamėgtas vietovardžių studijas.

Svarbiausios Būgos vietovardžių studijos, kurios drauge neatskiriamai susijusios su lietuvių etnogenezės problema, yra šios: „Upių vardų studijos ir aiščių bei slavėnų senovė“¹⁰, „Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje“¹¹, „Aiščių praeitis vietų vardų šviesoje“¹² ir J. Endzelyno redaguoto veikalų „Latvijąs vietu vardi“ I dalies plati recenzija¹³.

Šiuose ir kituose darbuose išdėstytas pažiūras lietuvių ir apskritai baltų etnogenezės klausimais pats Būga reziumuoja taip:

⁹ Būga K. Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen? – RSI, 1913, 6, p. 1–38; Būga. R. r., 1, p. 496–530.

¹⁰ TiŽ, 1923, 1, p. 1–44; Būga. R. r., 3, p. 493–550.

¹¹ TiŽ, 1924, 2, p. 1–27; Būga. R. r., 3, p. 551–583.

¹² Lietuva, 1924, Nr. 35, 36, ir atskirai – K., 1924; Būga. R. r., 3, p. 728–742.

¹³ TiŽ, 1923, 1, p. 376–444; Būga. R. r., 3, p. 612–648.

„Dalis latvių žemės, kurią randame Dauguvos šiauriniame šone, t. y. šių dienų Vidžemė (Livland) ir Latgala, prieš latvių įsikūrimą (VI m. e. amžiuje) buvo apgyventa Baltijos suomių ... Iki VI amžiui Dauguvà darė sieną tarp aisčių ir suomių giminės.

Gudijos (Minsko, Mogiliavo ir Smolensko gub.) upių vardai rodo, kad lietuvių bei latvių protėvynės reikia ieškoti į šiaurę nuo *Pripetis* (pagal kairiuosius jos intakus), pagal *Berezina* ir *Dniepro* augštupį, beveik iki *Sožies* vidurupio... Smolensko gubernijos Bielo apskrityje lietuvių ir latvių tautos... susisiektą su nežinoma Baltijos suomių tauta. *Sožies* (sen. rus. СѢЖЬ) augštupyje lietuviai ir latviai turėjo susidurti su dabartinės Mardvos protėviais¹⁴.

Suprantama, remiantis vien lingvistiniais duomenimis, negalima sukurti abejonių nekeliančios etnogenezės teorijos. Atskiri Būgos teiginiai, ypač chronologija, prieštarauja archeologų išvadoms, pagal kurias baltų protėviai į dabartinę Lietuvą, o iš dalies ir Latvijos teritoriją atsikėlę daug anksčiau¹⁵.

Tačiau faktas, kad anksčiau baltų gyventa daug toliau į rytus ir pietus nuo dabartinių teritorijų, šiuo metu nekelia abejonių. Žinomi tarybiniai kalbininkai maskviečiai V. Toporovas ir O. Trubačiovas savo veikale apie Aukštutinės Padnėprės hidronimus taip atsiliepia apie Būgos vietovardžių studijas: „Naujas reikšmingas etapas, tyrinėjant mus dominančio rajono upėvardžius, daugiausia yra K. Būgos darbai... Būgai mes dėkingi už daugelio upėvardžių etimologijas, be to, didelė šių etimologijų dalis gali būti laikoma ginčų nekeliančiais laimėjimais...“¹⁶

Būga buvo ne tik žymus lietuvių onomastikos tyrinėtojas, jis ligi šiol tebėra apskritai žymiausias lietuvių etimologas. Pirmasis svarbesnis Būgos etimologinis darbas, kuriame nagrinėjama bendrinių žodžių kilmė, buvo paskelbtas jam dar studijuojant universitete: 1911 m. žurnale „Русский филологический вестник“ išspausdinamas didokas Būgos straipsnis „Baltica“¹⁷, kuriame, be kitų dalykų, duodama kelios dešimtys lietuvių, latvių ir senovės prūsų kalbų žodžių etimologijų. Ypač svarbus yra kitas etimologinis Būgos darbas, paskelbtas to paties žurnalo keliuose tomuose, – „Slavų – baltų etimologijos“¹⁸. Jame pateikiamos 325 baltų ir slavų kalboms bendrų žodžių etimologijos. Dalis šių etimologijų yra savotiški E. Bernerkerio „Slavų kalbų etimologinio žodyno“ papildymai ir pataisymai. Apskri-

¹⁴ Būga. R. r., 3, p. 499–500.

¹⁵ Lietuvos archeologijos bruožai. Red. K. Jablonskis, P. Kulikauskas. V., 1961, p. 85–86, 112; Latvijas PSR archeologija. Red. kolēģija: A. Bīrons, Ē. Murgurēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore. Rīgā, 1974, p. 91–93, 128–130; Latviešu etnogrāfija. Red. kolēģija: A. Bīrons, S. Cimermanis, A. Krastiņa, I. Leinasare, H. Strods (atb. red.), Rīgā, 1969, p. 58–59; Моора Х. О древней территории расселения балтийских племен. – Советская археология, 1958, № 2, с. 9–33.

¹⁶ Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962, с. 6–7.

¹⁷ Буга К. К. *Baltica*. – РФВ, 1911, 65, с. 302–326; 66, с. 218–255, ir atskirai – Варшава, 1911; Būga. R. r., 1, p. 273–322.

¹⁸ Буга К. К. Славяно-балтийские этимологии. – РФВ, 1912, 67, с. 232–250; 1913, 70, с. 100–108, 248–256; 1914, 71, с. 50–60, 464–471; 1914, 72, с. 187–202; 1915, 73, с. 335–343; 1916, 75, с. 141–156; Būga. R. r., 1, p. 323–338, 433–495.

tai Būga šiuo straipsniu atsiliepė į diskusiją baltų ir slavų kalbų senųjų santykių klausimu, teisingai pastebėdamas, jog „šio klausimo sprendimas bus įmanomas tik po visapusiško baltų ir slavų kalbų ištyrimo“. Ne visos čia Būgos paskelbtos etimologijos šiandien pripažįstamos, kai kurių savo vėlesniuose darbuose atsisakė ir pats Būga, tačiau didelė dalis sėkmingai išlaikė laiko bandymus ir pateko į pagrindinius baltų ir slavų kalbų etimologinius veikalus. Ypač plačiai šiuo Būgos darbu naudojosi M. Fasmeris, rašydamas savo „Rusų kalbos etimologinį žodyną“.

Grynai etimologijos problemoms skirtas taip pat nemažas Būgos straipsnis „Priedėlis etimologijos žodynui“¹⁹, išspausdintas jo knygoje „Kalba ir senovė“ (K., 1922). Šiame straipsnyje pateikiama 184 žodžių, daugiausia lietuviškų, kilmės aiškinimai ar pastabos dėl kitų mokslininkų siūlomų etimologijų.

Paskelbė Būga ir mažesnės apimties etimologinių straipsnių, o apskritai įdomios medžiagos apie atskirų žodžių kilmę galima rasti vos ne kiekviename jo darbe.

Labai vertingas Būgos darbas yra „A. Preobraženskio etimologinio rusų kalbos žodyno pastabos ir papildymai“ („Замечания и дополнения к этимологическому словарю русского языка А. Преображенского“).

Gaila, jog ši plati studija buvo išspausdinta praėjus net trisdešimt penkeriems metams po autoriaus mirties²⁰ ir dėl to negalėjo atlikti to vaidmens, kokį ji būtų atlikusi paskelbta tuoj pat po parašymo (apie 1916–1918 m.). Be to, Būgos pastabos liečia tik minėto žodyno *N—Ž* raidžių (pagal lotynišką alfabetą) žodžius, vadinasi, galima spėti, jog išlikęs rankraštis yra tik antroji darbo dalis²¹.

Būga planavo rašyti etimologinį lietuvių kalbos žodyną. Šiam reikalui jis jau buvo sudaręs apie 19 tūkstančių kortelių kartoteką.

Aptariant Būgos etimologinius darbus, būtina pabrėžti, kad daugeliui jų būdingas labai geras aiškinamų dalykų motyvavimas, gausus tarmių ir senųjų raštų medžiagos panaudojimas, etimologui reikalinga fantazija ir mokslinė drąsa.

Iš įdomesnių Būgos etimologijų galima paminėti — liet. *našlė* : skr. *nás(y)ati* ‘žūsta’, liet. *dailė* : slav. *dělo* ‘darbas, dalykas, reikalas’, liet. *taūras* : *taurė* : *taurūs*, liet. *kāmanos* ‘odinis apynasris su žąslais’ : lat. *kamanas* ‘rogės’, liet. *spaņguolė* : *speng-* ‘švitėti, žerėti’ : *spaņgas* ir kt.

Labai mėgstama ir didžiai sėkminga Būgos mokslinės veiklos sritis buvo skolinių tyrinėjimas. Skolinių problemą jis liečia daugelyje etimologinių ir onomastikos darbų, šiai problemai paskyrė ir keletą specialių straipsnių.

Pirmasis svarbesnis skolinių Būgos tyrinėjimas — tai studento konkursinis darbas apie lietuvių kalbos slavizmus. 1908 m. vasario 8 d. per Peterburgo universiteto sukaktuves Būgai už šį darbą buvo įteiktas aukso

¹⁹ Būga. R. r., 2, p. 293–328.

²⁰ Ten pat, p. 499–694.

²¹ Šiuo Būgos rankraščiu, kaip ir jo etimologinio žodyno kartoteka, pirmasis, atrodo, plačiau pasinaudojo žymus tarybinis etimologas O. Trubačiovas savo darbe „История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя“ (M., 1959).

medalis. Temą tokiam darbui buvo pasiūlęs E. Volteris²². Veikiausiai šio darbo pagrindu vėliau Būga parašė trumpą, bet labai vertingą studiją „Lietuvių kalbos skolinių iš rusų kalbos chronologijos klausimu“, kuri sudarė dalį 1912 m. paskelbto Būgos darbo „Lituanica“²³.

Šioje studijoje Būga, remdamasis rusų kalbos garsų kitimo dėsniais, nustatė, jog seniausi rusų kalbos skoliniai į lietuvių kalbą atėjo tarp IX a. antrosios pusės ir XII a. pradžios. Šiuo laiku į lietuvių kalbą pateko ir tokie su krikščionyste susiję žodžiai, kaip *bažnyčia*, *kalėdos*, *kūčios*, *vėlykos*, *verbà*, *gavėnià*. Vadinas, daug anksčiau negu per lenkus buvo oficialiai įvesta krikščionybė.

Skolinių chronologija nagrinėjama ir antroje „Lituanicos“ dalyje – „Lietuvių – latvių *uo* ir *ie* vietoj laukiamų *ū* ir *ī* skolintuose iš rusų kalbos žodžiuose“. Čia parodoma, jog lietuvių ir latvių kalbų slavizmai, kurių *uo* ir *ie* atitinka dabartinės rusų kalbos žodžių *u* ir *i*, yra senesni už tuos, kur pastaruosius rusų kalbos balsius atliepia lietuvių ir latvių *ū* ir *ī*.

Lietuvių kalbos slavizmų chronologija ir seniausieji lietuvių kalbos slavizmai nagrinėjami jau po Būgos mirties žurnale „Zeitschrift für slavische Philologie“ paskelbtame darbe „Lietuvių – baltarusių santykiai ir jų amžius“²⁴. Čia Būga patvirtina ankstesnių savo tyrinėjimų išvadas, plačiai aptaria tokius senuosius lietuvių kalbos slavizmus, kaip: *bir kavas* ‘dešimt pūdų svorio matas’, *pundūs* ‘pūdas’, *ūnguras* ‘vengras’, *kūbilas*, *kūmetis*, *tūlkas* ‘vertėjas’, *ridikas*, *kātilas*, *šilkas*, *pipiras* ir kt.

Labai vertingą studiją Būga parašė baltų ir germanų kalbų santykių klausimu²⁵. Šiame darbe jis argumentuotai sukritikavo H. Hirto straipsnį apie senuosius germanų skolinius baltų kalbose²⁶, kuriame nepagrįstai skoliniais iš gotų kalbos laikoma daug grynai baltiškų žodžių arba slavizmų, ir padarė įdomių išvadų dėl germanų ir baltų, germanų ir slavų, germanų ir finų kalbų santykių. Pavyzdžiui, Būga teigė, kad iš baltų tikrai vieni senovės prūsai tiesiogiai susisiekė su gotais (tarp V–IV a. prieš m. e. ir III m. e. a.), kad gotų santykiai su senovės prūsais nebuvo tokie intensyvūs, kaip su slavais, kad ir pati gotų įtaka prūsus veikė ne tiek tiesiogiai, kiek per slavus, kad *gudo* vardu iš pradžių vadinta gotai ir t. t.

Šiandien ne visi tyrinėtojai su atskirais Būgos teiginiais sutinka (pavyzdžiui, skoliniais iš germanų Būga laiko žodžius *kliepas*, *kvietys*, kelia abejonių ir chronologizacija²⁷), tačiau vis dėlto šis Būgos darbas iki šiol tebėra vienas pačių vertingiausių baltų ir senovės germanų santykių tyrinėjimų.

²² Zinkevičius Z. ir Kabelka J. Kazimieras Būga, p. 82.

²³ Буга К. К. Lituanica. – Изв., 1912, 17(1), с.1–49, ir atskirai – С.-Петербург, 1912; Būga. R. r., 1, p. 339–383.

²⁴ Būga K. Die litauisch-weissrussischen Beziehungen und ihr Alter. – ZfslPh, 1925, 1, p. 26–55; Būga. R. r., 3, p. 749–778.

²⁵ Būga K. Visųsenieji lietuvių santykiai su germanais. – Švietimo darbas, 1921, Nr. 5–6, p. 12–28; Būga K. Kalba ir senovė. K., 1922, t. 1, p. 60–76; Būga. R. r., 2, 80–98.

²⁶ Hirt H. Die altgermanischen Lehnwörter im Slavischen und Baltischen. – Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, 1898, 23, p. 330–351.

²⁷ Пг. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. М., 1961, с. 97, 169.

Savo straipsniuose Būga lieté baltų ir Pabaltijo finų kalbų santykius.

Būga pabrėždavo, jog kalbininkas, tyrinédamas skolinius, turi būti labai atsargus ir objektyvus, jog jam turi būti svetimas bet koks pseudo-patriotizmas: „Savosios, prigimtosios kalbės tyrinétojui reikia būti labai objektingam žmogui, kad kartais, betyrinédamas klausymą apie žodžių nuosavumą ar skolinimą, nepasiduotų piktai suprastam patrijotiškumui: čia tyrinétojui teturi rūpėti viena tiesa. Tik rasis kalbų tyrinétojas, prof. Jono Boduėno de Kurtenės žodžiais betariant, „nie powinien mieć języka ojczyste go“²⁸.

Vertingų darbų Būga paliko lietuvių kalbos istorinės fonetikos ir morfologijos klausimais. Ypač svarbios jo istorinės akcentologijos studijos: „Kirčio ir priegaidės mokslas“²⁹ ir „Metatonija lietuvių ir latvių kalbose“³⁰. Pirmojoje Būga aptaria lietuvių kalbos priegaides, kirčio kilnojimą, šių reiškinų istoriją, atitikmenis kitose ide. kalbose, pateikdamas labai daug vertingos medžiagos iš lietuvių kalbos tarmių ir senųjų raštų. Antrojoje studijoje sukaupia ir suklasifikuota nepaprastai gausi faktinė medžiaga. Būga studijos įžangoje nurodė, kad „savo medžiagos pagrindu tuo tarpu aš nedarau jokių išvadų“. Tačiau šis darbas labai praverė ne tik baltų kalbų akcentologijos tyrinétojams — daug patikimos medžiagos ir įdomių sugretinimų jame rado ir etimologai.

Fonetikos problemas Būga nagrinėjo ir svarbiausiame savo istorinės morfologijos darbe „Priesagos *-ūnas* ir dvibalsio *uo* kilmė“³¹. Ši studija turėjo ne tik teorinės, bet ir didelės praktinės reikšmės. Mat, Būgai įrodžius savą priesagos *-ūnas* kilmę, niekas nebedrįso iš lietuvių literatūrinės kalbos varyti tokių žodžių, kaip *atėjūnas*, *pėrėjūnas*, *rijūnas*, *palaidūnas* ir kt.

Istorinės morfologijos klausimais Būga parašė ir keliolika smulkesnių straipsnelių. Be to, morfologijos problemas jis nagrinėjo ir įvairiose recenzijose.

Būga tyrinėjo ne tik lietuvių, latvių, senovės prūsų kalbas. Daug dėmesio jis skyrė ir toms baltų kalboms, kurios išnyko, nepalikdamos savo rašto paminklų. Šiuo atžvilgiu ypač reikšminga jo plati studija „Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai“³², kurioje, be lietuvių, latvių, senovės prūsų, Būga plačiai aptaria kuršių, žiemgalių, sėlių kalbas, nagrinėja galindų, jotvingių problemą. Šioje studijoje pateikiami kruopščiai surinkti įvairių istorinių dokumentų, lietuvių ir latvių kalbų tarmių duomenys. Su jų pagalba mėginama, kiek įmanoma, atstatyti išnykusių baltų kalbų vaizdą, pateikiama jų lokalizacija, nykimo chronologija, vardų etimologija ir t. t.

Negalima pamiršti, jog Būga suvaidino labai svarbų vaidmenį sprendžiant kuršių kalbos baltiškumo problemą³³. Viač. Ivanovas vaizdžiai pa-

²⁸ „neprivalo turėti gimtosios kalbos“, plg. Būga. R. r., 1, p. 198.

²⁹ Būga K. Lietuvių kalbos žodynas. K., 1924, s. 1, p. XIX–LXX; Būga. R. r., 3, p. 19–84.

³⁰ Būga K. Die Metatonie im Litauischen und Lettischen. — KZ, 1923, 51, p. 109–142; 1924, 52, p. 91–98, 250–302; Būga. R. r., 2, p. 386–483.

³¹ Lietuvos mokykla, 1921, Nr. 10–11, p. 420–457, ir atskirai — K., 1921; Būga. R. r., 2, p. 331–376.

³² Būga K. Lietuvių kalbos žodynas, s. 1, p. LIII–LXIV; K., 1925, s. 2, p. LXV–CXLIX; Būga. R. r., 3, p. 85–282.

³³ Sabaliauskas A. Janis Endzelynas. — LiK, 1962, 6, p. 313–315.

lygino J. Endzelyno ir Būgos kuršių kalbos tyrinėjimus su astronomo darbu: kaip astronomas nustato nematomos planetos egzistavimą pagal jos įtaką kitų planetų orbitoms, taip šiedu baltistai nurodė kuršių kalbos ypatybes, remdamiesi jos poveikiu kitoms baltų kalboms³⁴.

Būgos studija „Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai“ jau daugiau kaip penkiasdešimt metų yra pats plačiausias šios srities tyrinėjimas, tai tartum labai išsamaus baltų filologijos įvado dalis.

Pagrindinis Būgos gyvenimo darbas buvo jo „Lietuvių kalbos žodynas“. Žodynui medžiagą jis pradėjo rinkti 1902 m., vadinasi, dar nebaigęs vidurinės mokyklos. Ši data pagrįstai laikoma dabar leidžiamo akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekos pradžia³⁵.

Pirmasis praktinis Būgos, kaip leksikografo, darbas yra 1912 m. išleistas „Lietuvių – rusų kalbų žodynelis“³⁶. Tai mokymo priemonė, skirta Peterburgo universitete ir aukštuosiuose moterų kursuose J. Bodueno de Kurtenė dėstomam lietuvių kalbos kursui.

Tais pačiais metais Rusijos Mokslų akademija pakvietė Būgą redaguoti A. Juškos žodyną. Būga suredagavo šio žodyno *K* raidę, gerokai ją papildydamas savo paties surinkta medžiaga³⁷.

Visą laiką Būga intensyviai rinko medžiagą ir būsimajam savo žodynui. Į Kauną jis atsigabeno 4 pūdus žodyno lapelių. Pradėdamas rašyti žodyną, jis tokių lapelių turėjo jau apie 17 pūdų (apie 600 000 lapelių).

Pirmasis Būgos „Lietuvių kalbos žodyno“ sąsiuvinis buvo išleistas 1924 m., antrasis – jau po Būgos mirties – 1925 m. Šiuose sąsiuvinuose buvo paskelbtos minėtos Būgos studijos „Kirčio ir priegaidės mokslas“ ir „Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai“ ir žodyno žodžiai iki *angà*. Būgos žodynas buvo tezauro tipo, etimologinis, istorinis žodynas. Esama jame ir įvairių gramatinių ekskursų. Turėdamas prieš akis ne praktikos, o lietuvių kalbos mokslo tikslus, Būga į šį žodyną dėjo visokiausius svetimžodžius, asmenvardžius ir vietovardžius, vadinamuosius tarptautinius žodžius, net lingvistinėje literatūroje pasitaikančius iškraipytus ar visai lietuvių kalboje nesančius žodžius, žymėdamas juos atitinkamu ženklu. Suprantama, visa tai mokslui labai svarbu, tačiau tobulai atlikti neįmanoma vieno žmogaus jėgomis. Tai jautė ir pats žodyno autorius. Jis rašė: „Lietuvių kalbos žodyne“ tegu niekas neieško tobulumo... „Lietuvių kalbos žodynas“ laikytinas yra juodraščiu, kurio geresnėms Lietuvos gyvenimo sąlygomis nedrįsčiau paskelbti, pirma dar gerai neperdirbęs ir neišlyginęs. Tariusi, kad mūsų palikuonys už tą juodraščių manęs nekefės, nes ir juodraštis duos nemaža medžiagos“³⁸.

Būgos „Lietuvių kalbos žodynas“ buvo sutiktas gana prieštaringai: mokslininkai apie jį atsiliėpė kaip apie didžiulės reikšmės lituanistikos

³⁴ Ivanovs V. „Nāka“. – *Ciņa*, 1958. II. 22.

³⁵ Vosylytė B. K. Būga žodynininkas. – *LiK*, 1956, 1, p. 85.

³⁶ Литовско-русский словарик к первым 20-ти литовским сказкам в издании „Lietuvių pasakos“ (Vilnius, 1905), составленный К. К. Бугою при участии И. А. Бодуэна-де-Куртенэ. С.-Петербург, 1912.

³⁷ Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas. – *LiK*, 1961, 5, p. 261–272; Vosylytė B. K. Būga žodynininkas, p. 92–95; Būga. R. r., 3, p. 13–18.

³⁸ Būga. R. r., 3, p. 696.

veikalą, tačiau visuomenė tuo metu laukė kitokio pobūdžio žodyno, kurį, žinoma, turėjo rašyti leksikografas praktikas, o ne toks mokslininkas, koks buvo Būga. Šis konfliktas negalėjo neatsiliepti persidirbusio Būgos sveikatai, ir turbūt teisūs tie, kurie teigia, jog nepasisekimas su žodynu buvo pagrindinė Būgos mirties priežastis³⁹.

Tartum šiurpus žodyno epilogas atrodo Būgos, jau ligos palaužto, atvirukas, kurį jis netrukus prieš mirtį iš ligoninės parašė žmonai: „Bran-gioji! X 2 laišką supratau. Kur mano žodyno kortelės?... Ir šiandien rūpi visą ligą. Šitos dėžės pridera ne Būgai, bet Lietuvos turtui“⁴⁰.

Būgos žodyno istoriją dar ir šiandien įvairių šalių mokslininkai pri-simena kaip tragiškai pasibaigusį mokslo žygdarbį, o tie du paskelbti žo-dyno sąsiuviniai turbūt tebėra vieni iš dažniausiai baltistikos veikaluose minimų darbų.

Būga nemėgo sintaksės, tačiau ir šioje srityje esama jo nuopelnų lie-tuvių kalbotyrai. Antai J. Jablonskis 1911 m. savo „Lietuvjų kalbos sin-taksės“ prakalboje rašo: „Bet daugiausia gera šitam darbeliui ir ypačiai kitoms sintaksės dalims (linksnų ir prielinksnių mokslui...) yra padaręs — K. Būga. Jam čia ypatingai dėkingas ir jaučiuosi. Kad ne K. Būga, kad ne jo darbštumas, ne jo atsidėjimas kalbos mokslo reikalui, kad ne jo ir kitų padėjėjų patarimai, nurodymai, — mano darbelis būtų dar silpnes-nis“⁴¹.

Būga buvo ne tik žymiausias lietuvių kalbos tyrinėtojas, jam rūpėjo ir kalbos praktikos reikalai. Nemaža straipsnių jis paskelbė mūsų rašybos klausimais. Apskritai reikia pasakyti, kad Būgos siūlyta rašyba labai ne-daug skiriasi nuo dabartinės lietuvių rašybos⁴². Keldamas aikštėn lite-ratūrinės kalbos negeroves, Būga pabrėždavo, jog „gražios taisyklingos kalbos reikia ieškoti... mūsų liaudyje“, bet, kaip teisingai pastebi Būgos palikimo tyrinėtojai, jis taip pat parodė, „kad kalbininkui vien kalbos jaus-mo toli gražu neužtenka, reikia dar ir kalbos mokslo“⁴³. Gražiausiai šie principai išdėstyti ir pritaikyti praktikoje Būgos straipsnyje „Del Vaižganto „Pragiedrulių“ kalbos kritikos“⁴⁴. Ypač griežtai Būga kritikavo puristus, kurie, vadovaudamiesi vien kalbos jausmu, iš lietuvių kalbos kartais mėgin-davo išvaryti ir grynų gryniausius lietuviškus žodžius. Perdėta svetimybų baimė, Būgos nuomone, taip pat gali būti žalinga literatūrinei kalbai. „Del tos rašomosios kalbos tėvų baimės pavartoti raštuose ben vieną, dieve lenk, slaviškos kilmės žodį daug nukenčia nelaimingoji mūsų kalba“⁴⁵, — rašė jis.

Būga buvo centrinė lietuvių kalbotyros figūra. Jis palaikė artimus santykius, galima sakyti, su visais žymiausiaisiais ano meto baltistais. Įvairių mokslinę paramą jis suteikęs F. Špechtui, R. Trautmanui, A. Mejė, M. Ny-

³⁹ Zinkevičius Z. ir Kabelka J. Kazimieras Būga, p. 72–73.

⁴⁰ Plg. atviruko faksimilę. — LiK, 1956, 1, tarp p. 96 ir 97.

⁴¹ Jablonskis. R. r., 1, p. 440.

⁴² Karaciejus J. K. Būga ir lietuvių rašyba. — KK, 1975, 28, p. 42–48.

⁴³ Zinkevičius Z. ir Kabelka J. Kazimieras Būga, p. 99; Skardžius P. Kazi-mieras Būga ir rašomoji kalba. — GK, 1934, s. 7–10, p. 97–101.

⁴⁴ Būga. R. r., 2, p. 37–77.

⁴⁵ Ten pat, p. 266.

dermanui. Nepaprastai draugiški mokslinio bendradarbiavimo ryšiai jį siejo su J. Endzelynu. Dar nepradėjęs studijų, jis susipažino su J. Boduenu de Kurtenė, kurio malonią globą ir rūpestingą dėmesį juto visą savo mokslinės veiklos laikotarpį. „K. Būgos atminimas – man šviesus atminimas... Mūsų santykiai su K. B. buvo santykiai gerų mokslo draugų, dalijančiųsi viens su kitu mintimis mūsų specialybės klausimais“⁴⁶, – rašė apie Būgą žymusis tarybinis ukrainiečių kalbininkas L. Bulachovskis.

Būga buvo iš tikrųjų fenomenalių gabumų, sunkiai įsivaizduojamo darbštumo ir sugebėjimo dirbti kalbininkas, nepaprastas savo specialybės entuziastas. Būgos didybę mes ypač ryškiai pamatėme, kai tarybinės santvarkos metais buvo puikiai išleisti jo „Rinktiniai raštai“ (sudarė Z. Zinkevičius).

JONAS JABLONSKIS

Jeigu K. Būga buvo pirmasis lietuvių kalbos tyrinėtojas, kuriam neturėjo nei puikaus lingvistinio išsilavinimo, nei kalbos mokėjimo, tai J. Jablonskis buvo lietuvių kalbos normintojas, kurio darbai padėjo tvirtą pagrindą literatūrinei kalbai. Šie darbai buvo ir tebėra patikima parama ir lietuvių kalbos mokslui.

Jablonskis gimė 1860 m. gruodžio 30 d. Kubilėlių kaime, netoli Kudirkos Naumiesčio, valstiečių šeimoje. Vėliau su tėvais persikėlė į Meištus, prie pat miesto. 1869 m. pradeda lankyti Naumiesčio pradžios mokyklą. 1872 m. įstoja į Marijampolės (dab. Kapsukas) gimnaziją. Besimokant joje, tėvai persikėlė į Rygiškių kaimą (netoli Griškabūdžio). Gimnazijoje Jablonskis ypač gerai mokėsi graikų ir lotynų kalbas. Be jų, Marijampolės gimnazijoje tuo metu buvo mokoma rusų, vokiečių, prancūzų ir lietuvių kalbų. Paskutinėse klasėse Jablonskis mokėsi kartu su V. Kudirka. 1881 m. aukso medaliu baigęs gimnaziją, Jablonskis įstojo į Maskvos universitetą studijuoti senovės kalbų. Universitete jam ypač didelės įtakos turėjo jo mylimasis profesorius F. Koršas⁴⁷ ir F. Fortunatovas, čia dėstęs ir lietuvių kalbą. 1885 m. Jablonskis baigia universitetą. Tačiau, norėdamas greičiau dirbti Lietuvoje, nerašo kandidato laipsniui gauti reikalingo darbo, nors F. Fortunatovas jį labai ragina⁴⁸. (Aplinkybių prispirtas, pagaliau šį laipsnį Maskvos universitete gavo 1888 m.)

Lietuvoje negavęs mokytojo vietos, Jablonskis verčiasi privačiomis pamokomis, dirba Marijampolės teismo raštinėje. 1889–1896 m. jis mokytojauja Mintaujos (dab. Jelgava) gimnazijoje, kur dėsto lotynų ir graikų kalbas. Čia Jablonskis susipažįsta su žymiuoju latvių kalbininku K. Miūlenbachu, dirbusiu toje pačioje gimnazijoje. 1896–1900 m. Jablonskis mokytojauja Revelio (dab. Talino) Aleksandro gimnazijoje. 1900 m. pabaigoje gubernijos žandarų valdyba Jablonskio bute padarė kratą ir rado nemažą ne Lietuvoje spausdintų ir cenzūros draudžiamų knygų bei kitokių

⁴⁶ Palionis J. K. Būgos santykiai su rusų kalbininkais. – LiK, 1956, 1, p. 121.

⁴⁷ Jablonskio raštai. K., 1932, t. 1, p. 185–189.

⁴⁸ Mašiotas P. Šis tas iš Rygiškių Jono sunkaus gyvenimo. – Kalba, 1930, 1(2), p. 44–48.

caro valdžiai priešingų „daiktinių įrodymų“. Jablonskis turi palikti gimnaziją. 1901–1902 m. gyvena pas gimines Žeimelyje. 1902–1903 m. ištremtas į Pskovą, baigia jam skirtą policijos priežiūrą. 1903 m. gyvena Šiauliuose. 1904 m. atsikelia į Vilnių. Dirba lietuviškų laikraščių redakcijose, mokytojauja. 1906 m. skiriamas Panevėžio mokytojų seminarijos ir realinės mokyklos lietuvių kalbos mokytoju. 1908–1912 m. mokytojauja Breste, 1912–1914 m. Gardine, 1914–1915 m. Veliže, dėsto lotynų kalbą. 1915–1918 m. Jablonskis gyvena Voroneže ir dėsto čia suorganizuotose lietuvių gimnazijose bei įvairiuose kursuose lietuvių ir lotynų kalbas. 1918 m. vėl atvyksta į Vilnių. Tačiau 1919 m. Pilsudskio legionams jį okupavus, persikelia į Kauną. Dirba įvairiuose kursuose. 1922–1926 m. profesoriauja Kauno universitete. 1922 m. išrenkamas šio universiteto garbės profesoriumi. 1929 m. Latvijos universitetas jį išrenka garbės daktaru.

Miršta Jablonskis 1930 m. vasario 23 d. Jau keliolika paskutiniųjų gyvenimo metų jis buvo kankinamas sunkios ligos: negalėjo vaikščioti⁴⁹.

Jablonskio, lietuvių kalbos normintojo ir mokslininko, veiklos pradžia reikėtų laikyti 1890 metus: tada „Varpe“ buvo išspausdintas pirmas platesnis lingvistinis jo straipsnis – M. Miežinio gramatikos recenzija. Nuo to laiko beveik kiekvienais metais Jablonskis paskelbdavo straipsnių, kuriuose buvo nagrinėjami įvairūs lietuvių kalbos gramatikos, leksikos, rašybos klausimai⁵⁰. Keturiasdešimt metų Jablonskis su nepaprastu užsidedimu, kartais tiesiog su publicisto aistra kritikavo visokias lietuvių kalbos negeroves, rašė kalbines recenzijas, taisė kitų raštus.

Lietuvių kalbos norminime ir moksle, žinoma, didžiausią vaidmenį suvaidino Jablonskio vadovėliai.

Pirmasis šios srities Jablonskio darbas buvo kartu su P. Avižoniu parengta ir 1899 m. Peterburgo lietuvių studentų šapirografu multiplikuota „Lietuviška gramatikėlė“. Pirmąjį šios gramatikėlės variantą, pasinaudojęs daugiausia F. Kuršaičio gramatika, parašė P. Avižonis. Jablonskis ją taisė, papildė naujais pavyzdžiais, parinko antraštę⁵¹. Gramatikėlė buvo skirta grynai praktikos reikalams. Ji ištiesai kirčiuota. P. Avižonis, turėdamas galvoje, kad iš jos lietuvių kalbos galbūt norės mokyti ir nelietu-

⁴⁹ Piročkinas A. Prie bendrinės kalbos ištakų. V., 1977; taip pat jo: J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas. V., 1978; Palionis J. Įžymus lietuvių kalbininkas Jonas Jablonskis. V., 1955; Piročkinas A. J. Jablonskio seminaras. V., 1970, p. 6–40; Merkelis A. Jonas Jablonskis. – Kalba, 1930, 1(2), p. 7–36; Skardžius P. J. Jablonskis. – Aph, 1931, 2, p. 5–14; Balčikonis J. Trumpas gyvenimo aprašymas. – Kn.: Jablonskio raštai, t. 1, p. XI–XXVIII; Jablonskis M. Mažmožis iš pirmųjų mano mokslo dienų. – Ten pat, p. 287–298; Piročkinas A. Jonas Jablonskis Latvijoje. – Klb., 1974, 25(1), p. 53–60; Balčikonis J. Keletas atsiminimų apie J. Jablonskį. – LiK, 1956, 1, p. 19–31; Balčikonis J. Atsiminimai apie J. Jablonskį. – Klb., 1962, 5, p. 59–63; šiame „Kalbotyros“ tome taip pat paskelbti M. Račkausko, B. Pranskaus-Zalio, Z. Kuzmickio, M. Šikšnio, N. Grigo, J. Lazausko, J. Senkaus atsiminimai apie žymųjį kalbininką. Atsiminimų išspausdinta ir specialiai J. Jablonskiui skirtame 1974 m. septintame „Mūsų kalbos“ numeryje.

⁵⁰ Merkelis A. J. Jablonskio bibliografija. – Aph, 1931, 2, p. 15–37.

⁵¹ Avižonis P. Petro Kriaušaičio „Lietuviškos kalbos gramatikos“ istorija. – Mokykla ir gyvenimas, 1921, Nr. 15, p. 30–33; taip pat jo: Žodis kitas apie Joną Jablonskį. – Kalba, 1930, 1(2), p. 48–55.

viai, prie retesnių žodžių pridėjo vokiškus atitikmenis. Šalia lietuviškų gramatikos terminų dažnai duodami ir lotyniški. Gramatikėleje nėra platesnių apibendrinimų ar paaiškinimų. Jos apimtis – 64 sąsiuvinio dydžio lapai⁵². Didesnės reikšmės lietuvių kalbos norminimui, o juo labiau mokslui, ši gramatikėlė neturėjo. Tačiau ji neatskiriamai susijusi su didžiule reikšme lietuvių kalbos norminimo istorijoje turėjusiu veikalu, būtent – su 1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatika“⁵³.

Šios gramatikos istorija tokia. Amerikos lietuvių organizacija „Susivienijimas Lietuvių Amerikoje“ buvo paskelbusi konkursą mokyklinei lietuvių kalbos gramatikai parašyti. Jam buvo atsiųsti du darbai: P. Avižonio gramatikėlės nuorašas ir vieno Tilžės gimnazijos mokinio gramatika. Konkurso organizatoriams labiau patikęs Avižonio atsiųstasis darbas. Tačiau jie pasigedę lietuviškų gramatikos terminų ir nekaitomųjų kalbos dalių. Jeigu Avižonis sutiktų pataisyti minėtus trūkumus, konkurso organizatoriai išmokėtų jam visą premiją (100 dolerių), jeigu ne – reiktų pasitenkinti puse premijos. Avižonis į pagalbą pasikvietė Jablonskį, ir taip 1900 m. vasarą buvo parašyta „Lietuviškos kalbos gramatika“. „Tame vadovėlyje jau sunku bežiūrėti gramatikėlė, tik vokiškieji žodžių terminai ir į skliaustelius sulindę lotyniškieji terminai ją kiek beprimena“⁵⁴, – rašė Avižonis. Jablonskis, norėdamas pažymėti Avižonio nuopelnus rašant šį darbą, prie pasirinktojo slapyvardžio (Kriaušaitis) pridėjo Avižonio vardą (Petras). Premija atiteko abiem.

Ši gramatika buvo skubos darbas ir turėjo nemaža trūkumų: ne visi dalykai pakankamai aptarti, ne visur nuosekli rašyba, esama nevykusių terminų, ypač silpnas sintaksės skyrius⁵⁵. Tačiau čia pirmą kartą buvo aiškiai išdėstyta lietuvių literatūrinės kalbos norminimo programa, teisingai nušviestas šios kalbos ir tarmių santykis, literatūrinės kalbos pagrindu įtvirtinta pietinių vakarų aukštaičių tarmė.

„Kalbos įstatymus ir ypatybes mokslas išveda iš žmonių kalbos: rašytojas, kuris nori sustatyti kalbos vadovėlį, privalo kaip reikiant pats ištirti šnekamąją kalbą, nes rašomoji arba raštų kalba tiktai ant jos įstatymų tereiktų remti... Ir žmonių kalbą suvartojant gramatikos tikslui, reikia būti atsargiam: mūsų tauta nuo senų-senovės kentėjo visokias svetimias įtekmes, kurios gerokai sugadino ir tautos kalbą... Teip, prie žodžių ir reiškinių tikrai lietuviškų...yra mūsų šnekamojoje kalboje daug ir šiukšlių. Tos šiukšlės reikia mokėti atskirti nuo grūdų, nes gramatikai tiktai žmonių kalbos grūdai tereiktų suvartoti.

Mūsų tautos žmonės ne visur vienaip kalba: mūsų kalba nuo senų-senovės suskydo į kelias tarmes, o tos tarmės – į daugybę tarmelių. Kitą-kart rašomojoje kalboje buvo iškilus eikštėn rytiečių tarmė; vėliaus daugiausia dirbdavo žemaičių rašytojai; Prūsų Lietuvos raštuose – bus jau

⁵² Palionis J. J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai. – Kn.: Jablonskis, R. r., 1, p. 20–22.

⁵³ Lietuviškos kalbos gramatika. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis. Parašė Petras Kriaušaitis. Tilžėje 1901.

⁵⁴ Avižonis P. Žodis kitas apie Joną Jablonskį, p. 54; plg. Piročkinas A. Vienas konkursas ir jo rezultatas. – V. ir žd., p. 176–181.

⁵⁵ Palionis J. J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai, p. 25–32.

su viršum šimtas metų – vartojama savotiška, Prūsų lietuvių, tarmė; paskutinį laiką ėmė rašyti daugybė žmonių „suvalkietiška“, beveik teip, kaip rašoma Prūsų lietuvių raštuose. – Rašomosios kalbos tiesas visuomet įgija kokia-norint viena tarmė; kitos tarmės priduoja jai tiktai savo geriausius mažmožius, tuos grūdelius, kurie rašomoje tarmėje dėl kokios-norint priežasties yra išnykę, nebevartojami. Jei rašomoje tarmėje stinga kokio žodžio, kuris yra žinomas tiktai iš kitų tarmių, rašytojas turi vartoti tą žodį, vistiek kame jį razdamas“.

Štai tie pagrindiniai literatūrinės kalbos norminimo principai, kuriuos Jablonskis išdėstė gramatikos prakalboje⁵⁶. Dėl šių principų ir praktinio jų vykdymo P. Kriaušaičio 1901 m. gramatikai lietuvių kalbos norminimo istorijoje tenka panaši vieta, kaip A. Šleicherio gramatikai lietuvių kalbos mokslo raidoje.

1901 m. gramatikoje Jablonskis suformulavo literatūrinės kalbos norminimo principus ir pradėjo juos vykdyti, o 1919 m. gramatika⁵⁷, ypač jos antruoju, 1922 m. išspausdintu leidimu⁵⁸ šiuos principus galutinai įgyvendino.

Naujoji gramatika buvo subrendusio kalbininko darbas, tiek faktinės medžiagos gausumu, tiek jos analize toli pralenkęs 1901 m. vadovėlį. 1922 m. Jablonskio gramatikos pobūdį ir jos vaidmenį lietuvių kalbos norminimo istorijoje labai teisingai nusakė K. Ulvydas: „Šis leidimas pasirodė tada, kai to meto visuomenei jo labai reikėjo, kai jau buvo paaikškęs buržuazinės Lietuvos mokyklų tipas, kai buvo įsteigtas Lietuvos universitetas, kai visose įstaigose buvo pradėta vartoti lietuvių kalba. Tačiau reikia pasakyti, jog šios Jablonskio gramatikos populiarumą lėmė ne tiek jos pasirodymo laikas, kiek pats jos turinys. Toji gramatika anuomet buvo tam tikra konspektinė lietuvių kalbos enciklopedijėlė: joje ne tik trumpai išdėstyti lietuvių kalbos fonetikos pagrindai, kalbos dalių mokslas, elementariausi žodžių darybos dalykai, bet ir apibūdinta literatūrinės kalbos (Jablonskio terminu sakant, rašomosios kalbos) sąvoka, pateikta būtiniausių lietuvių dialektologijos dalykų, panagrinėti rašybos pagrindai, iškelti pirmieji sintaksės dalykai ir skyrybos pagrindai. Tai iš tikrųjų ne vien gramatika, bet lietuvių kalbos vadovas plačiausia žodžio prasme“⁵⁹.

Rašydamas šią gramatiką, Jablonskis, kaip nurodo prakalboje, be 1901 m. gramatikos ir Jauniaus gramatikos, pasinaudojo N. Kulmano ir D. Ovsianiko-Kulikovskio rusų kalbos vadovėliais. Nemažos įtakos, atrodo, Jablonskiui turėjo formalinės gramatikos atstovo N. Kulmano darbai. Suprantama, šią įtaką galėjo sustiprinti ir tas faktas, jog Jablonskis buvo F. Fortunatovo, rusų formalinės gramatikos mokyklos pradininko, mokinys.

Iš rusų kalbos gramatikų Jablonskis, žinoma, paėmė tik kai kuriuos bendresnio pobūdžio teorijos dalykus⁶⁰. Iš gyvosios liaudies kalbos, tauto-

⁵⁶ Jablonskis. R. r., 1, p. 59–60.

⁵⁷ P. Kriaušaičio ir Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija. V., 1919.

⁵⁸ Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija. Vidurinėms mokslo įstaigoms. K. – V., 1922.

⁵⁹ Ulvydas K. Svarbiausioji Jono Jablonskio gramatika. – MK, 1975, 3, p. 25.

⁶⁰ Palionis J. J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai, p. 36–40.

sakos, rašytojų ir ankstesnių gramatikų savo paties sukauptą gausią medžiagą jis apdorojo labai savarankiškai. Ypač plačiai Jablonskis nušvietė veiksmažodžių reikšmių skirtybes, pateikė patogesnę negu ankstesnėse gramatikose jų formalinę klasifikaciją.

Ir lietuvių kalbos gramatikos terminijos raidai nė vienas lietuvių kalbos vadovėlis nėra turėjęs tokios didžiulės reikšmės, kaip ši Jablonskio gramatika. Juk beveik visi joje vartojami terminai randami ir po pusės šimtmečio išleistoje akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (1965–1976). Iš šios Jablonskio gramatikos į vėlesnius lietuvių kalbotyros darbus pateko šiandien mums tokie įprasti, o anksčiau niekur negirdėti terminai, kaip: *skardusis*, *duslusis priebalsis*, *intarpas*, *asmeninis*, *parodomasis*, *savybinis*, *santykinis* įvardis⁶¹, *veikslas*, *asmenavimas*, *asmenuotė*, *jungtukas*, *esamasis vidaus*, *esamasis pašalio vietininkas*, *einamasis vidaus*, *einamasis pašalio vietininkas*, *linksniuotė*, *tiesioginė*, *tariamoji*, *liepiamoji*, *geidžiamoji nuosaka*, *bendratis*, *giminė* ir kt. Jau ankstesniuose Jablonskio darbuose buvo vartojami šioje gramatikoje galutinai įtvirtinti linksnių vardai: *vardininkas*, *kilmininkas*, *naudininkas*, *galininkas*, *įnagininkas*, *vietininkas*, *šauksmininkas*⁶². Tiesa, gramatikoje greta šių Jablonskis buvo linkęs vartoti ir trumpesnes linksnių pavadinimų formas: *vardinis*, *kilminis*, *naudinis*, *galinis*, *įnaginis*, *vietinis*, tačiau jos vėlesniuose gramatikos darbuose neįsigalėjo. Nepaplito taip pat Jablonskio vartoti terminai *kryptis* (arba *šauksnys*) ‘kreipinys’⁶³, *liemeninė* asmenuotė ‘atematinis asmenavimas’, *sargieji* (*s*, *z*), *žvarbieji* (*š*, *ž*) priebalsiai ir dar vienas kitas.

Literatūrinėje kalboje neįsigalėjo ir kai kurios Jablonskio siūlytos formos, pavyzdžiui, *pietūse*, *viršūse*, *lietūse*, *akmens*, *piemens*, *šunes*, tačiau jau ir pats Jablonskis savo gramatikoje buvo nurodęs, jog greta išvardytųjų vartojamos ir formos *pietuose*, *viršuose*, *lietuose*, *akmenys*, *dukterys*, *piemenys*.

Nepakankamai tiksliai Jablonskio gramatikoje buvo apibūdintos tam tikros priesagos. Labai maža žinių pateikiama apie lietuvių kalbos priedais. (Apskritai į tarties dalykus Jablonskis kreipė maža dėmesio.) Koreguotini kai kurie apibrėžimai⁶⁴. Bet, žinoma, tai jokiu būdu negali sumenkinti šios gramatikos didžiulės reikšmės.

Negalima pamiršti, jog ši gramatika atliko lemiamą vaidmenį ir mūsų rašybos bei skyrybos stabilizacijoje⁶⁵.

1922 m. gramatikos pagrindu Jablonskis išleido „Lietuvių kalbos vadovėlį“ (K., 1925) pirmosioms vidurinių mokyklų klasėms.

Nemažos reikšmės lietuvių kalbotyrai turėjo ir Jablonskio sintaksės darbai. Mūsų aptartose gramatikose sintaksės skyriai buvo labai trumpi. Tačiau sintaksės problemos nagrinėjamos dviejose specialiose Jablonskio

⁶¹ Terminą *įvardis* pirmasis, atrodo, pradėjo vartoti J. Juška.

⁶² Balašaitis A. Lietuvių kalbotyros terminų istorija. V., 1961 (disert. rankr., priedas), p. 2–13.

⁶³ 1911 m. „Lietuvių kalbos sintaksėje“ jis rašė: *kreipinys*, arba *šauksnys*.

⁶⁴ Palionis J. J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai, p. 41–43.

⁶⁵ Jonikas P. Jablonskinės rašybos pagrindai. — Židiny, 1940, Nr. 1, p. 43–51; taip pat jo: Dėl skyrybos pagrindų. — GK, 1939, s. 9, p. 131–134.

knygose – 1911 m. Seinuose išleistoje „Lietuvjų kalbos sintaksėje“ ir 1928 m. Kaune išleistuose „Linksnuose ir prielinksniuose“.

Atidžiau žvilgtelėję į lietuvių kalbos gramatikų istoriją, tikriausiai susidarysime įspūdį, jog sintaksė buvo jų silpnoji vieta. Minėti Jablonskio darbai (tiesa, skirti praktikos reikalams) yra pirmieji platesni mūsų sintaksės tyrinėjimai.

Rašydamas „Lietuvjų kalbos sintaksę“, Jablonskis sekė mokykliniais rusų kalbos vadovėliais. Jis per daug nesigilino į teorinius sintaksės klausimus. Pagrindinis jo uždavinys buvo sukaupti autentiškos faktinės medžiagos, ją sugrupuoti ir, svarbiausia, parodyti, kas lietuvių kalbai teiktina ir kas ne. „Medžiagą sintaksei rinkau beveik visą iš žmonių kalbos“, – rašė Jablonskis. Šią medžiagą jis pats arba per talkininkus (K. Būgą, J. Šlapelį, J. Balčikonį, P. Avižonį ir kt.) buvo surinkęs beveik iš visos Lietuvos. Taip pat pasinaudojo F. Fortunatovo ir V. Milerio, A. Leskyno, K. Brugmano, S. Stanevičiaus, S. Daukanto, Juškų, M. Slančiausko ir kitų tautosakos rinkiniais, K. Donelaičio, M. Valančiaus, Žemaitės ir kitų raštais.

Kaip įdomią mūsų rašybos istorijos detalę reikėtų paminėti, jog Jablonskis šiame darbe daugiausia dėl Būgos įtakos rašė *bj*, *pj*, *mj*, *vj* tiek žodžio pradžioje, tiek ir gale.

„Linksnuose ir prielinksniuose“ Jablonskis pirmasis mūsų kalbotyros istorijoje pamėgino plačiau panagrinėti lietuvių kalbos linksnių reikšmes ir jų vartojimą. Linksnių vartojimo problema, pirmiausia, žinoma, jų vartosenos taisyklingumas Jablonskį domino visą jo kalbinės veiklos laikotarpį. Šiuo paskutiniu stambesniu veikalu jis tartum apibendrino visą ankstesnę kalbos normintojo darbo praktiką. Išnagrinėjęs linksnio vartoseną, pateikęs be galo daug gražių gyvosios kalbos pavyzdžių, Jablonskis kalbą apie šį linksnį baigia skyreliu, kurį vaizdingai pavadina klaidų (naujininkas, galininkas) linksniu. Tame skyrelyje duodami daugiausia iš įvairių raštų surankioti klaidingi linksnių vartosenos pavyzdžiai ir čia pat taisomi.

Šioje Jablonskio knygoje, kaip ir daugelyje ankstesnių darbų, maža teorinių apibendrinimų, ne visur pakankamai nuosekli linksnių rūšių klasifikacija. Tačiau sumaniai parinkti būdingiausi lietuvių kalbos linksnių ir prielinksnių vartosenos pavyzdžiai, jų komentavimas buvo didžiai vertingi ne tik norminimui: jais, kaip patikima medžiaga, rėmėsi ir visi vėlesnieji lietuvių kalbos sintaksės vadovėliai bei specialūs tyrinėjimai⁶⁶.

Lietuvių kalbos mokslo istorijoje Jablonskis minėtinas ir kaip A. Juškos žodyno redaktorius. 1897 m. pradžioje A. Šachmatovo pakviestas redaguoti šį veikalą, Jablonskis mielai sutiko ir iš karto ėmėsi darbo. Susipažinęs su Jablonskio suredaguota teksto dalimi ir pastabomis dėl A. Juškos žodyno kalbos, F. Fortunatovas akademikui A. Byčkovui rašė: „Aš jaučiu malonią pareigą pranešti savo įsitikinimą, kad A. V. Juškevičiaus Lietuviškasis žodynas p. Jablonskio asmenyje turės redaktorių, nusimanantį ir sugebantį gerai atlikti pasiimtąjį darbą“⁶⁷. Jau 1897 m. vasarą Jablonskis

⁶⁶ Palionis J. J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai, p. 45–55; Skardžius P. J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba. – Aph, 1937, 6, p. 27–29.

⁶⁷ Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas. – LiK, 1961, 5, p. 238, 345.

Veliuonoje, Vilkijoje, Jurbarke, Kaltinėnuose ir Alsėdžiuose tikrino žodyno *E, G, I, J, K, L* raidžių rankraščius. Pats užrašė apie du tūkstančius naujų žodžių.

Susipažinęs su A. Juškos žodyno medžiaga ir tarmėmis, iš kurių ši medžiaga buvo rinkta, Jablonskis parengė redagavimo planą, pagal kurį turėjo gerokai pasikeisti žodyno pobūdis. Tačiau leidėjai su tokiu planu nesutiko: jie nenorėjo nutolti nuo žodyno originalo. Pagaliau buvo pasiektas tam tikras kompromisas: Jablonskis žymėjo F. Kuršaičio sistema žodžių priegaides (tiesa, ne visur nuosekliai), perredagavo lenkiškus ir rusiškus reikšmių aiškinimus. Savo redakcinius pakeitimus Jablonskis plačiai aptarė žodyno pirmojo tomo antrosios dalies pabaigos žodyje⁶⁸.

Jablonskis suredagavo žodyno *E–J* raides, taip pat tarmėse patikrino beveik visus žodyno rankraščius. Pasitraukęs 1906 m. nuo žodyno redagavimo, Jablonskis bendravo su vėlesniais redaktoriais J. Šlapeliu ir K. Būga⁶⁹.

Jablonskio darbas prie A. Juškos žodyno apibūdina jį ne tik kaip kalbos praktiką, bet ir kaip teoretiką. Minėtas žodyno pabaigos žodis ir 1898 m. pranešimas Mokslų akademijai apie žodyno kalbą⁷⁰ rodo, kaip rimtai Jablonskis buvo įsigilinęs į leksikografo darbą, kaip subtiliai jis suvokė, pavyzdžiui, Alsėdžių tarmės ypatybes⁷¹.

Įvairiomis progomis Jablonskis pabrėždavo, jog jis nėra mokslininkas, jam rūpi tik kalbos praktikos dalykai. „Esu tiktai feldšeris, nors yra žmonių, kurie mane ir ponu daktaru kartais pavadina“⁷², – rašė jis. Rūpindamasis tais kalbos praktikos dalykais, Jablonskis padarė didžiulę paslaugą ir lietuvių kalbos mokslui. Tai yra pripažinę net ir tokie tyrinėtojai teoretikai, kaip A. Mejė, E. Frenkelis, E. Hermanas. Jablonskio veikla lietuvių kalbos norminimo srityje buvo tikras žygdarbis, kurio turbūt veltui ieškotume daugelio kitų tautų literatūrinių kalbų istorijoje. Tikriausiai retas lietuviškai kalbantis pagalvoja, kad tokie paprasčių paprasčiausi žodžiai, kaip *pirmadienis, antradienis, ateitis, praeitis, degtukas, atvirukas, vienaskaita, daugiskaita, valstietis, tautietis, šviesuolis, tamsuolis, pažanga, pojūtis, įtaka, įspūdis*, kelią į kalbą susirado tik su Jablonskio pagalba.

Lietuvių kalbos norminimui nemažos reikšmės turėjo ir Jablonskio vertimai.

„Savo gyvenimu ir darbu Jablonskis paliko mūsų mokslo darbuotojams, ypač filologams, ryškų pavyzdį, kaip reikia pasišvęsti savajai specialybei, su koku atsidėjimu, valingumu ir ryžtingumu reikia dirbti pasirinktąjį mokslo darbą... Senojo Jablonskio, – ligos prirakinto prie vežamos kėdės, su patriarchališka barzda ir kepurėle ant galvos, – įspūdingas vaizdas išlieka mums kaip giliai įsimenantis pasišventėlio kalbininko, nenuilstamo

⁶⁸ Литовский словарь А. Юшкевича. Вып. второй. Санктпетербург, 1904, с. I–LIX.

⁶⁹ Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas, p. 236–253.

⁷⁰ Ten pat, p. 326–344.

⁷¹ Girdenis A., Piročkinas A. Jonas Jablonskis dialektologas. – Klb., 1977, 28(1), p. 29–39; 1978, 29 (1), p. 19–28.

⁷² Jablonskio raštai. K., 1934, t. 3, p. 28.

mokslo darbuotojo, tauraus pedagogo ir švietėjo paveikslas⁷³, – rašė K. Korsakas.

Tarybų Lietuvoje buvo pakartotinai išleisti svarbiausi Jablonskio raštai⁷⁴ (sudarė J. Palionis), paskelbta daug vertingų jo palikimo tyrinėjimų⁷⁵.

EDUARDAS VOLTERIS

E. Volteris gimė 1856 m. kovo 19 d. Rygoje vaistininko šeimoje. Baigęs Rygos gubernijos gimnaziją, 1875–1877 m. studijavo kalbotyrą Leipcigo universitete, kur jo mokytojai buvo A. Leskynas, K. Brugmanas, G. Kurcijus. Vėliau dar studijavo Tartu, Maskvos ir Charkovo universitetuose: 1883 m. apgynė magistro disertaciją⁷⁶. Vienas iš disertacijos oponentų buvo A. Potebnia. 1885–1918 m. Volteris buvo Peterburgo universiteto slavistikos katedros privatdocentas, nuo 1894 m. ir Rusijos Mokslų akademijos bibliotekininkas. 1919–1922 m. vadovavo Kauno bibliotekai. 1920–1922 m. dirbo Aukštuosiuose kursuose. 1922–1933 m. profesoriaavo Kauno universitete. Mirė 1941 m. gruodžio 14 d. Kaune⁷⁷.

Volteris buvo nepaprastai produktyvus mokslininkas: jo bibliografijoje pateikiama per keturis šimtus pozicijų iš kalbotyros, etnografijos, literatūros istorijos, archeologijos, istorijos ir kitų sričių⁷⁸.

Dirbdamas Peterburge, Volteris organizuoja lietuvių ir latvių tautų etnografinės lingvistinės medžiagos rinkimą. Šiais tikslais jis 1883–1887 m. kasmet keliauja po Lietuvą, aplanko 128 vietas, iš viso čia išbūdamas penkiolika mėnesių. 1886 m. Volteris išsiuntinėja po Lietuvą savo sudarytą tarmių tyrimo programą („Программа для указания особенностей говоров Литвы и Жмуди“. Санктпетербург, 1886).

Tais pat metais Volteris išleidžia Vilniaus viešojoje bibliotekoje savo rastą svarbų mūsų raštijos paminklą – M. Daukšos 1595 m. katekizmą⁷⁹. Įvadinėje leidinio dalyje jis pateikia žinių apie lietuvių kalbos tyrinėjimo istoriją, senovės prūsus liečiančią bibliografiją, mėgina apibūdinti lietuvių kalbos tarmes, aptaria M. Daukšos rašybą, duoda gana platų žodynelį, į kurį įtraukė ne tik įdomesnius katekizmo, bet ir postilės žodžius, paimtus iš D. Sutkevičiaus žodyno. Knygos gale Volteris pridėjo ir tarminių tekstų

⁷³ Korsakas K. Du įžymieji lietuvių kalbininkai. – LiK, 1956, 1, p. 8.

⁷⁴ Jablonskis J. Rinkiniai raštai. V., 1957–1959, t. 1–2.

⁷⁵ Pastaruoju metu Jablonskio palikimą ypač plačiai tyrinėja A. Piročkinas, plg. jo: „J. Jablonskio seminaras“ (V., 1970), „Jono Jablonskio leksiniai taisymai“ (K., 1970), „Jono Jablonskio gramatiniai taisymai“ (K., 1976) ir dviem atskirom knygom išleistą kapitalinę studiją apie mūsų žymiojo kalbininko gyvenimą ir mokslinę veiklą – „Prie bendrinės kalbos ištakų“, „J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas“.

⁷⁶ Вольтер Э. Разыскания по вопросу о грамматическом роде. Санктпетербург, 1882.

⁷⁷ Nezabitauskas A. Prof. Eduardas Volteris. – TiŽ, 1928, 5, p. 344–360; Vaižganto raštai. K., 1929, t. 14, p. 21–43.

⁷⁸ Bušmienė S. Eduardas Volteris. Bibliografija. V., 1973; plg. Urbutis V. (Rec.) – Klb., 1976, 27(1), p. 103–107.

⁷⁹ Литовский катехизис Н. Даукши. По изданию 1595 года, вновь перепечатанный... Э. Вольтером. Прилож. с ЛП-му т. Записок Имп. Академии Наук № 23. Санктпетербург, 1886.

bei įvairių etnografinių dalykų. Rūpestingai perspausdintas ir pats katekizmo tekstas⁸⁰.

1898 m. Rusijos Mokslų akademijai Volteris pateikė projektą perspausdinti ir M. Daukšos postilę. Akademijos Rusų kalbos ir literatūros skyriaus posėdyje šį projektą perskaitė A. Šachmatovas. Projektas buvo priimtas. 1904 m. pasirodė pirmasis sąsiuvinis⁸¹, 1909 m. — antrasis, o 1927 m., jau tarybinės santvarkos metais, buvo išleistas trečiasis sąsiuvinis.

Apie M. Daukšą, jo veikalų vertę lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijai Volteris skaitė paskaitas, išspausdino keletą straipsnių.

Teigiamą vaidmenį lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje suvaidino ir Volterio paskelbta „Lietuviška chrestomatija“ („Литовская хрестоматия“. Санктпетербург, 1901 — 1904, I—II), kurioje pateikiama senųjų lietuviškų raštų ištraukų, lietuvių rašytojų (K. Donelaičio, S. Daukanto, V. Kudirkos, Žemaitės, P. Armino) kūrybos, daug dialektologinės medžiagos, taip pat latvių ir senovės prūsų kalbos paminklų pavyzdžių.

Iš atskirų kalbinių Volterio darbų bene plačiausio atgarsio vėlesnių tyrinėtojų darbuose susilaukė straipsniai apie vadinamąsias Vilniaus krašto tarmes, jų ryšius su senovės prūsų kalba⁸². Taip pat reikėtų pridurti, jog Volteris pirmasis pradėjo tyrinėti senosios baltarusių kalbos lituanizmus⁸³.

Įvairius lietuvių, latvių ir senovės prūsų kalbos kursus Volteris dėstė Peterburgo universitete. Jis globojo šiame universitete įsikūrusį Lituanologijos būrelį, labai daug padėjo poetui P. Vaičiaičiui, K. Būgai. Volteris pirmininkavo steigiamajam Lietuvių mokslo draugijos susirinkimui Vilniuje. 1911 m. jis buvo išrinktas šios draugijos garbės nariu. Artimi draugystės ryšiai Volterį siejo su didžiuoju latvių poetu Janiu Rainiu.

PRANAS SKARDŽIUS

P. Skardžius gimė 1899 m. kovo 26 d. Subačiaus miestelyje (Kupiškio r.). 1923 m. labai sėkmingai baigęs Panevėžio gimnaziją, pradėjo studijuoti Kauno universitete. Čia klausė J. Jablonskio paskaitų, lankė K. Būgos seminarus. J. Jablonskiui padėjo taisyti studentų rašinius. 1925 — 1929 m. baltistiką, slavistiką ir lyginamąją kalbotyrą studijavo Leipcigo universitete. 1929 m. tame universitete apgynė daktaro disertaciją „Slavų skoliniai senojoje lietuvių kalboje“.

1929 — 1939 m. Skardžius — Kauno universiteto docentas. 1939 — 1943 m. — Vilniaus universiteto profesorius. 1944 m. pasitraukęs iš Lietuvos, 1946 — 1949 m. dirbo Tiubingeno (Vakarų Vokietijoje) universitete. 1949 m. apsigyveno JAV. Klivlende dirbo įvairiuose fabrikuose. 1954 m.

⁸⁰ Lebedys J. Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 372—373.

⁸¹ 1599—1899. „Postilla Catholica“ Якуба Вуйка в литовском переводе Николая Даукши перепечатанном под наблюдением Ф. Ф. Фортунатова Э. А. Вольтером. С.-Петербург, 1904.

⁸² Wolter E. Zur litauischen Dialektkunde. — MLLGes., 1899, 4, p. 166—187; Вольтер Э. А. Следы древних Пруссос и их языка в Гродненской губернии. — Изв., 1911, 16(4), с. 151—160.

⁸³ Wolter E. Lituanismen der russisch-litauischen Rechtssprache. — MLLGes., 1899, 4, p. 49—61.

buvo atleistas iš darbo ir keturiolika mėnesių buvo bedarbis. 1956 m. magistro laipsniu baigė Klivlendo aukštąją bibliotekininkystės mokyklą ir iki 1971 m. dirbo Vašingtone Kongreso bibliotekoje. 1973 m. persikėlė į Hot Springsą (Arkanzaso valstija), kur 1975 m. gruodžio 18 d. mirė⁸⁴.

Skardžius buvo produktyviausias buržuazinio laikotarpio lietuvių kalbininkas, nudirbęs reikšmingą tiek tiriamąjį, tiek ir kalbos kultūros darbą.

1931 m. buvo paskelbtas Skardžiaus disertacinis darbas⁸⁵. Trumpai apžvelgęs ankstesnius tyrinėjimus, šiame veikale Skardžius pateikia beveik trijų tūkstančių slavizmų, surinktų iš XVI–XVII a. lietuviškų raštų, žodyną. Kadangi, rašydamas šį darbą, autorius nepasinaudojo tokiais leidiniais, kaip 1646 m. S. Slavočinskio giesmynas, S. Chilinskio biblijos rankraštis, 1677 m. Belarmino katekizmas, 1680 m. kalvinių katekizmas, tai jo sudarytas slavizmų sąrašas nėra pilnas⁸⁶. Vis dėlto šis veikalas yra ne tik išsamiausias senųjų raštų slavizmų, bet apskritai lietuvių kalbos skolinių tyrinėjimas.

Lietuvių kalbos kirčiavimo istorijai svarbus Skardžiaus veikalas „Daukšos akcentologija“ (K., 1935). Čia nuosekliai pagal atskiras kalbos dalis apžvelgiamas Daukšos kirčiavimas. Paliečiami taip pat tokie klausimai, kaip šio kirčiavimo įvairavimas, J. Endzelyno, J. Plakio teorijos apie baltų kalbų priegaides ir kt. Skardžiaus tyrinėjimui buvo prikišamas tikslesnių statistinių duomenų trūkumas⁸⁷.

Kirčiavimo praktikos reikalams Skardžius išleido knygą „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas“ (K., 1936).

Svarbiausias Skardžiaus veikalas yra „Lietuvių kalbos žodžių daryba“ (V., 1941, 1943), kur, remiantis labai gausia senųjų raštų ir tarmių medžiaga, nagrinėjamos lietuvių kalbos vardažodžių priesagos, jų kilmė, aiškina mi sudėtinių žodžių, veiksmažodžių darybos klausimai, pateikiama trumpa naujadarų apžvalga. Be lietuvių kalbos medžiagos, knygoje taip pat gausiai operuojama latvių, senovės prūsų ir kitų ide. kalbų faktais. Šis Skardžiaus veikalas yra reikšmingas ne tik lietuvių, bet apskritai indoeuropiečių kalbotyrai. F. Špechto bei E. Hermano iniciatyva jis buvo planuojamas išleisti ir vokiečių kalba.

Be jau minėtų stambesnių darbų, Skardžius paskelbė dešimtis straipsnių lietuvių kalbos leksikos⁸⁸, gramatikos⁸⁹, literatūrinės kalbos istorijos⁹⁰,

⁸⁴ Gasparavičius K. Pranas Skardžius. — MK, 1975, 6, p. 49–51; Zinkevičius Z. Pranas Skardžius. — Blt., 1976, 12(2), p. 214–215.

⁸⁵ Skardžius P. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. — Tiž, 1931, 7, p. 3–252 (ir atskiras atspaudas — K., 1931).

⁸⁶ Palionis. Liet. l. k., p. 269–271.

⁸⁷ Van Wijk N. (Rec.) — ZfslPh, 1935, 12, p. 440–448.

⁸⁸ Skardžius P. Mėnesių pavadinimai lietuvių kalboje. — Aph, 1930, 1, p. 103–113; Lietuvių latvių kalbos žodyno dalykai. — Ten pat, 1932, 3, p. 47–54; Etimologinės mažmenos. — Ten pat, 1935, 5, p. 160–166; Sugli imprestiti dallo slavo dell'antico lituano. — StB, 1934–1935, 4, p. 45–49.

⁸⁹ Skardžius P. Analoginė balsių kaita. — Aph, 1935, 5, p. 59–65; Dėl pusdalyvių raidos. — Ten pat, 1937, 6, p. 100–107; Dėl balsių asimiliacijos. — Ten pat, 1938, 7, p. 40–44; Veiksmai ir jų vartojimas. — GK, 1936, p. 50–53.

⁹⁰ Skardžius P. Dėl „Universitas lingvarum Litvaniae“ autoriaus. — Aph, 1930, 1, p. 115–119; Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoje Lietuvoje. — Ten

terminologijos, kalbos kultūros klausimais. Be to, jis recenzavo nemaža lietuvių ir apskritai baltų kalbotyros veikalų.

Savo įsteigtame ir redaguojamame žurnale „Archivum Philologicum“ (1930–1939 m.) Skardžius J. Endzelyno pavyzdžiu spausdino nedidelių straipsnelių seriją „Smulkmenos“, kurioje nagrinėjo įvairias etimologijos, istorinės gramatikos problemas.

1930 m. Skardžius redagavo žurnalą „Kalba“, buvo aktyvus „Gimtosios kalbos“ bendradarbis (1935, 1939 m. vienas iš redaktorių), taip pat vienas iš Lietuvių kalbos draugijos steigėjų. Prisidėjo ir prie akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ rengimo. Kartu su A. Saliu redagavo L. Dambrausko sudarytą „Kalbos patarėją“ (1939 m.)

Kauno ir Vilniaus universitetuose Skardžius dėstė istorinę lietuvių kalbos gramatiką, lietuvių kalbos istoriją, bendrinės lietuvių kalbos gramatiką, lietuvių kalbos akcentologiją, senovės prūsų kalbą, senovės slavų kalbą.

Pasitraukęs iš Lietuvos, neturėdamas palankesnių darbo sąlygų, atskirtas nuo pagrindinių šaltinių, darbų, prilygstančių Lietuvoje paskelbtiems tyrinėjimams, Skardžius nesukūrė. Daugiausia remdamasis ankstesniais savo darbais, parašė „Lietuvių kalbos kirčiavimą“ (Chicago, 1968), kur išdėstė literatūrinės kalbos kirčiavimą, kartu stengdamasis parodyti jo įvairumą tarmėse, senuosiuose šaltiniuose, aiškinti to įvairavimo priežastis⁹¹. Lietuvių toponimikos tyrinėtojams vertinga 1973 m. paskelbta Skardžiaus studija „Lietuvių vandenvardžiai su *-nt-*. Jų daryba, kilmė, reikšmė“, kurioje nagrinėjama viena seniausių ir gana daug diskusijų sukėlusiu lietuviškų upių ir ežerų vardų grupė⁹². Kartu su S. Barzduku ir J. Laurinaičiu parašė „Lietuvių kalbos vadovą“ (1950 m.). Keletą straipsnių paskelbė vokiečių kalba⁹³.

Pradžioje gana priešišškai žiūrėjęs į Tarybų Lietuvos filologų darbus, paskutiniaisiais gyvenimo metais Skardžius labai teigiamai vertino tarybinių lietuvių kalbininkų tyrinėjimus, palaikė artimus kontaktus su Lietuvos mokslininkais⁹⁴.

ANTANAS SALYS

A. Saly's gimė 1902 m. liepos 21 d. Reketės kaime, Kretingos rajone. Baigęs Telšių gimnaziją, 1923–1925 m. studijavo Kauno universitete. Studijuodamas artimai bendravo su K. Būga, buvo jo sekretorius. 1925–1929 m. baltistikos, slavistikos ir lyginamosios kalbotyros studijas tęsė

pat, 1933, 4, p. 7–20; J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba. – Ten pat, 1937, 6, p. 12–35; Kazimieras Būga ir rašomoji kalba. – GK, 1934, p. 97–101.

⁹¹ Plačiau plg. Laigonaitė A. (Rec.) – Blt., 1971, 7(2), p. 209–211.

⁹² Plačiau plg. Vanagas A. (Rec.) – Blt., 1976, 12(1), p. 102–104.

⁹³ Skardžius P. Alte Wurzelnomina im Litauischen. – IF, 1956, 62, p. 158–166; Russ. „vitina“ und lit. „vytinė“. – ZfslPh, 1957, 26, p. 150–151; Die Bindevokale in den litauischen zweistämmigen Personennamen. – In: Festschrift für Max Vasmer. Wiesbaden, 1956, p. 502–509; Russisch-weissrussisches *дыкло* (*дыякло*) und litauischen *duoklė*. – LP, 1959, 7, p. 265–270.

⁹⁴ Alseika V. Nulūžusios šakos ir kamienas. – Gimtasis kraštas, 1976. X. 28.

Leipcipo universitete. 1929 m., vadovaujamas Dž. Pankončelio-Kalcijos (G. Panconcelli-Calzia), Hamburgo universitete studijavo eksperimentinę fonetiką. Tais pačiais metais Leipcige apgynė daktaro disertaciją „Žemaičių tarmės“.

1930–1939 m. Salys dirbo Kauno universitete, 1939–1943 m. jis – Vilniaus universiteto profesorius, 1939–1941 m. Litanistikos instituto lietuvių kalbos skyriaus vedėjas, 1941–1944 m. Lietuvių kalbos instituto direktorius. Pasitraukęs iš Lietuvos, Salys 1944–1946 m. profesoriavo Vakarų Vokietijoje – Tiubingeno universitete. Nuo 1947 m. iki mirties (1972.VII.31) dirbo Pensilvanijos universitete Filadelfijoje, kur dėstė slavistikos ir baltistikos dalykus⁹⁵.

Kalbinė Salio veikla buvo gana įvairi. Ypač daug jis nuveikė lietuvių dialektologijos srityje. 1930 m. buvo paskelbta jo disertacinio darbo pirmoji dalis⁹⁶, kur nagrinėjami žemaičių kalbinės srities istorijos klausimai. Lietuvių kalbos tarmes jis tyrinėjo ir dėstydamas dialektologijos kursą Kauno universitete. Ypač kruopščiai ištyrė žemaičius ir vakarų aukštaičius. Remdamasis savo tyrinėjimais ir iš ąalies K. Jauniumi, Salys sudarė detalią tarmių klasifikaciją. Jo tyrinėjimai geriausiai atsispindi paskaitų santraukoje „Lietuvių kalbos tarmės“ (K., 1935; Tiubingenas, 1946). Svarbus Salio straipsnis „Kelios pastabos tarmių istorijai“ (APH, 1933, 4, p. 21–34), kuriame nagrinėjama atskirų izofonų susiformavimo istorija, pateikiama ypač įdomių faktų jų chronologijos nustatymui, duodamas smulkus tarmių žemėlapis (tai apskritai pirmasis lietuvių kalbos tarmių žemėlapis).

Dialektologinei medžiagai rinkti Salys parengė keletą plačių anketų. Kartu su kitais organizavo dialektologijos kursus.

Nemažos reikšmės tarmių tyrimui turėjo ir 1930 m. Kauno universitete Salio įkurta fonetikos laboratorija. Apskritai Salys laikytinas eksperimentinės fonetikos pradininku Lietuvoje. Lietuvių literatūrinės kalbos garsų palatogramas jis parengė dar dirbdamas Pankončelio-Kalcijos laboratorijoje⁹⁷.

Salys buvo vienas žymiausių lietuvių onomastikos tyrinėtojų. Šias problemas jis jau lieté minėtoje disertacijoje. Apie lietuviškus asmenvardžius Salys paskelbė keletą įdomių straipsnių⁹⁸. Be to, kartu su kitais organizavo onomastinės medžiagos rinkimą. Ši medžiaga, tarybinės santvarkos metais smarkiai papildyta, dabar sudaro Lietuvių kalbos ir literatūros instituto asmenvardžių ir vietovardžių kartotekas.

Salys pirmasis plačiau nagrinėjo lietuviškus giminystės terminus⁹⁹.

⁹⁵ Zinkevičius Z. Antanas Salys. – Blt., 1973, 9(1), p. 111–112; Kruopas J. A. Salio kalbinė veikla. – LKK, 1973, 14, p. 257–259.

⁹⁶ Salys A. Die žemaitischen Mundarten. Teil I. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets. – TiŽ, 1930, 6, p. 173–314.

⁹⁷ Antano Salio palatogramos. Parengė A. Pakerys. – Klb., 1976, 27(1), p. 87–100.

⁹⁸ Salys A. Mūsų lietuviškieji vardai. – GK, 1933, s. 5, p. 69–74; s. 8–9, p. 86–96; s. 10, p. 121–122; Moterų pavardinės priesagos. – Ten pat, 1939, s. 4, p. 55–60.

⁹⁹ Salys A. Mūsų gentivardžiai. – Ten pat, 1937, s. 1, p. 4–8; s. 2, p. 20–24; s. 3, p. 47–49; s. 5, p. 75–77.

Nemaža jo nudirbta ir leksikografijos srityje. Pirmiausia jis prisidėjo prie akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ rengimo. Vėliau, profesoriaudamas Pensilvanijos universitete, kartu su A. Senu jis baigė leisti penkia-tomį „Lietuvių rašomosios kalbos žodyną“, kažkada pradėtą M. Nydermano, F. Brenderio ir A. Seno. Salio įsijungimas, be abejo, labai pagerino šio leksikografijos veikalo kokybę.

Baigęs šį darbą, Salys pradėjo rengti istorinį lietuvių kalbos žodyną, kuriam medžiagos rinkti 1969 m. buvo atvykęs į Tarybų Lietuvą. Deja, mirtis neleido įvykdyti šio sumanymo.

Lietuvių kalbos istorijos, bendrosios kalbotyros klausimais Salys paskelbė nemaža straipsnių įvairiuose enciklopediniuose leidiniuose, žurnaluose.

Daug nudirbo Salys ir lietuvių kalbos kultūros, terminologijos srityje. Jis buvo vienas iš žurnalo „Gimtoji kalba“ steigėjų bei redaktorių. Drauge su kitais įsteigė Lietuvių kalbos draugiją. Pirmininkavo įvairioms terminologijos komisijoms. Gana daug jo sudarytų ar pasiūlytų terminų plačiai vartojami ir dabar. Pavyzdžiui, Salio buvo pasiūlyti tokie šandien visiems įprasti žodžiai, kaip *požiūris*, *rankinukas*, *staigmena*.

Gana svarbų vaidmenį lietuvių kalbos mokslo istorijoje suvaidino ir Salio pedagoginė veikla. Tiek Kauno bei Vilniaus, tiek ir Pensilvanijos universitetų auklėtiniai jį prisimena kaip gerą pedagogą. Nemaža jo buvusių mokinių darbuojasi ar darbavosi įvairiose Tarybų Lietuvos mokslo įstaigose. Pensilvanijos universitete jo mokinys buvo vienas žymiausių dabartinių Amerikos baltistų – V. Šmolstygas.

Lankydamasis Lietuvoje, Salys labai teigiamai įvertino tarybinių lietuvių kalbininkų darbus. „Tenka tik pasidžiaugti, – rašė jis, – kad jaunoji mokslininkų karta tokia gabi ir darbšti, kad tokio gražaus rimtų mokslininkų prieauglio susilaukėme“¹⁰⁰.

PETRAS JONIKAS

P. Jonikas gimė 1906 m. kovo 25 d. Antringiuose, Tauragės rajone. 1934 m. baigęs Kauno universitetą, 1935–1937 m. tobulinosi Rygos, Vienos, Karaliaučiaus universitetuose. 1937–1943 m. dėstė Kauno ir Vilniaus universitetuose. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos. Apsigyvenęs JAV, dirbo Čikagos universiteto bibliotekoje. 1958 m. magistro laipsniu baigė šio universiteto bibliotekininkystės mokyklą. Nuo 1970 m. buvo Čikagos universiteto ekstraordinarinis baltų kalbų profesorius.

1939 m. Kaune buvo išleista Joniko knyga „Pagramančio tarmė“. Tai autoriaus gimtosios tarmės aprašas, kuriame skirtuminiu metodu aptariama tarmės fonetika ir morfologija, paliečiama literatūrinės kalbos įtaka, pateikiama fonetine transkripcija užrašytų tekstų. Be to, pridedamos Kauno universiteto fonetikos laboratorijoje padarytos palatogramos ir priegaidžių kreivės. Gaila, kad knygoje neliečiami leksikos ir sintaksės dalykai.

¹⁰⁰ Salys A. Daug laimėjau... – Gimtasis kraštas, 1969. IX. 11.

Daugiausia Jonikas tyrinėjo įvairias literatūrinės kalbos istorijos problemas¹⁰¹. Paskelbė straipsnių apie lietuvių kalbininkus J. Jablonskį, F. Kuršaitį, J. Jušką, J. Spudulį. Latvijoje išspausdino straipsnį apie A. Dyrlikio lietuvių – latvių kalbų žodyno rankraštį¹⁰². Tas straipsnis šiuo metu, atrodo, yra vienintelis žinių šaltinis apie minėtą A. Dyrlikio darbą¹⁰³.

Svarbiausias Joniko darbas – stambi monografija „Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antroje XIX a. pusėje“, kuri Lietuvoje buvo apginta kaip daktaro disertacija, o išspausdinta tik 1972 m. Čikagoje.

Monografijoje nagrinėjamos dvi pagrindinės lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi problemos: tarminio pagrindo ir rašybos. Įvadinėje knygos dalyje pateikiama duomenų apie domėjimąsi lietuvių kalba Maskvos ir Peterburgo lietuvių studentų būreliuose, apie lietuvių kalbos dėstymą Rusijos universitetuose ir kai kuriose ano meto Lietuvos mokyklose. Nagrinėdamas literatūrinės kalbos santykio su tarmėmis problemą, autorius nurodo, kad dar gerokai prieš „Aušrą“ literatūrinės kalbos vartosenoje pamažu įsigali vakarų aukštaičių (pietiečių) tarmė. Knygoje aptariamos S. Daukanto, M. Valančiaus, F. Kuršaičio, A. Šleicherio, L. Ivinskio, J. ir A. Juškų, A. Baranausko, K. Jauniaus rašybos ypatybės, parodoma jų rašybos įtaka tolesniam lietuvių literatūrinės kalbos rašybos formavimuisi¹⁰⁴.

Vokiečių kalba Jonikas paskelbė platų straipsnį apie lietuviškus vietovardžius¹⁰⁵ – tai tartum savotiškas lietuvių toponimikos įvadas. Minėtini jo straipsniai „Mūsų pavardės ir jų atsiradimas“, „Lietuvos studentų pavardės XV–XVIII amž. Europos universitetuose“, paskelbti emigrantinėje spaudoje. Jis taip pat išleido platesniems skaitytojų sluoksniams skirtas knygas „Lietuvių kalbos istorija“ (Chicago, 1952) ir „Gimtojo žodžio baruose“ (Čikaga, 1952).

Rašė Jonikas ir kalbos kultūros klausimais. 1938–1939 m. jis redagavo „Gimtąją kalbą“.

* * *

Tam tikrą lietuvių kalbos mokslo ir kultūros darbą atliko ir kiti kalbininkai, o neretai ir kitokių specialybių žmonės.

Mykolas Durys (1887–1933) išleido „Lietuvių kalbos sintaksę“ (K., 1927). Čia kai kurias problemas mėgino aiškinti kitaip, negu J. Jablonskis ir juo sekę autoriai. Pavyzdžiui, šioje sintaksėje specialiaime skyriuje

¹⁰¹ Jonikas P. Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos idėja priešaušrio metu. – APh, 1937, 6, p. 36–73; Maž. Lietuvos bažnytinės kalbos reformos projektas 18 a. pradžioje. – Ten pat, p. 74–83; Kleino gramatikų bendrinė kalba. – Ten pat, 1938, 7, p. 57–72; Iš lietuvių kalbos rašybos istorijos. – Ten pat, 1939, 8, p. 22–30; Mažosios Lietuvos rašto kalba. – Židinys, 1935, 12, p. 514–519; Lietuvių kalba ir jos gavinimas prieš „Aušrą“. – MS, 1940, 2(1), p. 1–53; Tarmės ir bendrinė rašyba. – Don. Balt., p. 230–240.

¹⁰² Jonikas P. Par Andreja Dīriķa leišu valodas vārdnīcas rokrastu. – Ceļi, 1935, 6, p. 203–208.

¹⁰³ Zemzare D. Latviešu vārdnīcas. Rīgā, 1961, p. 351.

¹⁰⁴ Plačiau plg. Palionis J. (Rec.) – Blt., 1973, 9(1), p. 101–106.

¹⁰⁵ Jonikas P. Zu den Litauischen Ortsnamen. – BzN, 1950–1951, 2, p. 1–

aptariami žodžių junginiai. Vertinga Durio knyga „Kalbos mokslo pagrindai“ (K., 1929). Joje, daugiausia remiantis K. Būgos darbais, dėstomi baltų kalbotyros pagrindai, pateikiama indoeuropeistikos žinių. Tai pirmoji tokio pobūdžio knyga lietuvių kalbotyroje.

Antanas Vireliūnas (1887–1925) artimai bendravo su K. Būga. Jo žodynui perleido nemažą žodžių rinkinį. Kartu su K. Būga dirbo terminologijos komisijoje. Išleido terminų žodynelį „Įvardai, arba terminai“ (K., 1924). Savo pažiūras lietuvių kalbos norminimo bei ugdymo klausimais išdėstė knygelėje „Mūsų kalbos ugdymas“ (K., 1925; atspaudas iš „Švietimo darbo“). Sukūrė nemaža įvairių naujadarų, tačiau daugumas jų lietuvių kalboje nepriėjo.

Petras Būtėnas (g. 1896) išleido „Lietuvių kalbos prielinksnių mokslą“ (K., 1930). Tai pirmas platesnis darbas apie lietuvių kalbos prielinksnius, kuriame aptariami ne tik praktiški prielinksnių vartosenos dalykai, bet pateikiama nemaža ir teorijos žinių. Būtėnas yra išleidęs „Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėlį“ (K., 1931). Vertingas ir jo dialektologinis darbas „Augštaičių tarmės okuojančiosios pašnektės sienos“ (Aph, 1932, 3, p. 168–193). Daug rašė įvairiais kalbos kultūros klausimais.

Viktoras Kamantauskas (1899–1951) parašė „Trumpą lietuvių kalbos kirčio mokslą“ (K., 1928, d. 1; 1929, d. 2), „Trumpą kalbos netaisyklumų ir barbarizmų žodynelį“ (K., 1928).

Jurgis Talmantas (1894–1955) – vienas iš žurnalo „Gimtoji kalba“ steigėjų, 1933–1935 m. atsakingasis redaktorius. Su A. Kalniumi ir Z. Kuzmickiu parengė „Lietuvių kalbos rašybos vadovėlį“ (K., 1938). Nemaža dirbo leksikografijos srityje. Rašė kalbos kultūros klausimais.

Andrius Ašmantas (1906–1941) parašė vertingą darbą „Priesagos *-ini-s* ir *-iška-s* mūsų bendrinėje kalboje nuo „Auszros“ laikų“ (diplominis darbas, rankraštis). Buvo bebaigiąs rašyti studiją „Sakomojo žodžio kultūra“. Šia tema yra paskelbęs nemaža straipsnių. 1939–1940 m. dėstė lietuvių kalbą Kauno ir Vilniaus universitetuose¹⁰⁶.

Matas Jurkynas (1909–1944) sukaupe daug vertingos onomastinės medžiagos, ypač pavardžių. Onomastikos klausimais paskelbė keletą straipsnių. Jo surinkta medžiaga plačiai naudojasi tarybiniai lietuvių onomastikos tyrinėtojai.

Leonardas Dambriūnas (Dambrauskas, 1906–1976) 1936–1937 m. redagavo „Gimtąją kalbą“. Rašė kalbos kultūros klausimais. Išleido „Kalbos patarėją“ (K., 1939). Tyrinėjo lietuvių kalbos veikslus. Šių tyrinėjimų rezultatus paskelbė jau gyvendamas emigracijoje (JAV): „Lietuvių kalbos veiksmazodžių aspektai“ (Bostonas, 1960). Savotiška šių tyrinėjimų santrauka anglų kalba buvo paskelbta lenkų žurnale „Lingua Posnaniensis“¹⁰⁷. Šis straipsnis vėliau buvo išverstas į rusų kalbą¹⁰⁸. Veikslų klausimu išspausdino straipsnį ir tarybinėje lietuvių filologų spaudoje¹⁰⁹. Amerikiečių spaudoje rašė apie tarybinę lietuvių kalbotyrą.

¹⁰⁶ Pupkis A. Andrius Ašmantas. – Literatūra ir menas, 1976. III. 6.

¹⁰⁷ Dambriūnas L. Verbal Aspects in Lithuanian. – LP, 1959, 7, p. 253–264.

¹⁰⁸ Дамбрюнас Л. Глагольные виды в литовском языке. – В кн.: Вопросы глагольного вида. Сборник сост. Ю. С. Маслов. М., 1962, с. 365–381.

¹⁰⁹ Dambriūnas L. Kelios pastabos dėl veikslų sampratos. – Blt., 1975, 11(2), p. 171–179.

Kazys Alminas (Alminauskis, g. 1904) Leipcige apgintoje daktaro disertacijoje „Lietuvių kalbos germanizmai“ („Die Germanismen des Litauischen“. K., 1935) nagrinėja lietuvių kalbos germanizmų istoriją, duoda apie 2800 vokiškų žodžių, patekusių į lietuvių kalbą, žodyną. Tai iki šiol plačiausias lietuvių kalbos germanizmų tyrinėjimas. Žurnale „Archivum Philologicum“ Alminauskis paskelbė A. Baranausko laiškus vokiečių kalbininkui H. Vėberui. Rinko onomastikos medžiagą. Dirbo ir leksikografijos srityje. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos. Nuo 1948 m. germanistiką ir rusų kalbą dėstė Los Andželo Lojolos universitete.

Izabelė Matusevičiūtė (1907–1967) paskelbė vertingos lietuvių kalbos istorijos medžiagos¹¹⁰. Svarbus jos straipsnis „Kiek naujos medžiagos prūsų vardynui“ (Aph, 1939, 8, p. 10–18), kuriame pateikiama anksčiau lingvistinėje literatūroje neužfiksuotų prūsiškų asmenvardžių.

Jurgis Elisonas (1889–1946), K. Būgos paragintas, rinko medžiagą jo žodynui. Nemaža medžiagos paskelbė ir atskirais straipsniais¹¹¹. Prisiėjo prie zoologijos terminų kūrimo.

Vincas Maciūnas (g. 1909) parengė nemaža archyvinės medžiagos, padedančios nušviesti įvairius lietuvių kalbotyros istorijos klausimus. Šiam reikalui naudingi ir jo straipsniai apie senuosius kultūros veikėjus, rašytojus, o ypač studija „Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje“¹¹².

Mūsų literatūros klasikas Vincas Krėvė-Mickevičius (1882–1954) paskelbė savo disertacinę studiją apie indoeuropiečių protėvynę¹¹³.

Šveicarų kilmės Kauno universiteto klasikinės filologijos profesorius Francas Brenderis (1894–1938) paskelbė straipsnių apie lietuvių eilėdarą, antikinių vardų lietuvinimą, įvairius lietuvių kalbos gramatikos klausimus¹¹⁴. Kartu su M. Nydermanu ir A. Senu pradėjo leisti „Lietuvių rašomosios kalbos žodyną“. Rengėsi rašyti monografiją apie K. Donelaičio „Metų“ kalbą ir metriką. Recenzavo lietuvių kalbininkų darbus¹¹⁵.

Okupuotame Vilniuje toliau darbavosi Jurgis Šlapelis (1876–1941), kuris savo kalbinę veiklą pradėjo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, taisydamas įvairių raštų kalbą, talkindamas J. Jablonskiui rašant „Lietuviškos kalbos gramatiką“, „Lietuvjų kalbos sintaksę“. Ypač daug darbavosi Šla-

¹¹⁰ Matusevičiūtė I. Priešai Berlyno valstybinės bibliotekos Sengstacko originale. — Aph, 1938, 7, p. 88–101; Danieliaus Kleino Giesmyno ir Maldų knygų dedikacijos egzempliorius. — Ten pat, p. 107–108.

¹¹¹ Elisonas J. Drapanų ir šiaip įvairių audeklinių arba odinių dalykų sąrašas. — Ten pat, 1931, 2, p. 117–131; Lietuvių sodiečių technikos žodyno mėginimas. — Ten pat, 1932, 3, p. 125–167.

¹¹² Darbai ir dienos, 1939, 8, p. 5–344.

¹¹³ Krėvė-Mickevičius V. Pirmykštės indoeuropiečių gimtinės klausimo istorija. — TiŽ, 1923, 1, p. 49–86; Indoeuropiečių protėvynė. — Ten pat, 1924, 2, p. 122–156; 1925, 3, p. 172–220; 1926, 4, p. 108–125.

¹¹⁴ Brender F. Die Verwendung der sog. Diminutiva im Litauischen. — Ten pat, 1925, 3, p. 76–111; Ein Fall von Homonymie im Litauischen. — Aph, 1931, 2, p. 132–136; Der litauische Hexameter. — Ten pat, p. 194–197; Wörter auf *-inkas* und *-ininkas* in Donalitiūs' Dichtungen. — Ten pat, 1932, 3, p. 108–112; Kaikurius formalinės semasiologinės lotynų kalbos veiksmožodžių grupės lietuvių kalbos šviesoje. — Ten pat, 1937, 6, p. 185–191.

¹¹⁵ Skardžius P. Pranas Brenderis. — Ten pat, 1939, 8, p. 5–7; Dogelytė V. Šveicarų kalbininko nuopelnai. — MK, 1976, 1, p. 40–44.

pelis leksikografijos srityje. Jis redagavo A. Juškos žodyną. 1938 m. Vilniuje išleido „Kirčiuotą lenkišką lietuvių kalbos žodyną“. Kelių stambių leksikografijos darbų nebaigė. Daug jo surinktų žodžių pateko į akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ kartoteką¹¹⁶.

Įvairiais kalbos praktikos klausimais rašė: S. Čiurlionienė, J. Kruopas, A. Lengvinas, M. Stonys, A. Kalnius, L. Kuodys, A. Žirgulyš, J. Žiugžda, R. Mironas, A. Churginas, G. Zimanas, E. Viskanta, M. Račkauskas, P. Mašiotas, J. Labokas, A. Nezabitauskis, J. Lazauskas, J. Navasaitis, J. Laurinaitis, S. Barzdukas, S. Dabušis ir kt.

Nemaža svarbios medžiagos lietuvių kalbos istorijai paskelbė M. ir V. Biržiškos.

Terminologijos srityje darbavosi: S. Šalkauskis, K. Šakenis, Z. Žemaitis, I. Končius, L. Vailionis, J. Dagys, M. Šikšnys¹¹⁷.

Kaip įvairių lietuvių kalbos vadovėlių autoriai minėtini: P. Klimas, P. Meškauskas, J. Damijonaitis, A. Kalnius, Z. Kuzmickis, J. Murka, A. Busilas, J. Ambraška ir kt.

Svarbesnių leksikografijos darbų išleido: J. Baronas, B. Sereiskis, J. Žiugžda, K. Jokantas ir kt.

Kapitalinį darbą apie lietuvių kalbos skolinius rusų, baltarusių, lenkų kalbomis rašytuose senosios Lietuvos valstybės dokumentuose „Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje“ (K., 1941) šiuo metu parašė J. Jablonskio sūnus, būsimasis LTSR MA tikrasis narys istorikas Konstantinas Jablonskis (1892–1960). Jis taip pat surado ir paskelbė įvairių lietuvių kalbos mokslui svarbių dokumentų. Dalis šios srities tyrinėjimų išspausdinta tarybinės santvarkos metais išleistoje K. Jablonskio knygoje „Lietuvių kultūra ir jos veikėjai“ (V., 1973).

Įvairiapusė J. Balčikonio veikla bus aptarta kitoje knygoje.

¹¹⁶ Sabaliauskas A. Jurgis Šlapelis. — Kultūros barai, 1976, Nr. 4, p. 59–58; Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas. — LiK, 1961, 5, p. 254–261, 358–360; taip pat jos: Jurgis Šlapelis. — MK, 1976, 4, p. 59–61.

¹¹⁷ Keinys S. Lietuvių terminologijos kūrimo apžvalga (iki 1940 m.) — Klb., 1967, 18, p. 5–34.

TYRINĖJIMAS UŽSIENIO ŠALYSE

Tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo lietuvių kalba labai intensyviai buvo tyrinėjama užsienio šalyse. Kaip ir anksčiau, šioje srityje daug darbavosi vokiečių kalbininkai. Vertingų darbų paskelbė danų, olandų, švedų, suomių, šveicarų, estų, italų ir kitų tautų mokslininkai.

EDUARDAS HERMANAS

E. Hermanas (Hermann) gimė 1869 m. gruodžio 19 d. Koburge. Studijavo Jenos, Freiburgo (i. Br.), Leipcigo universitetuose. 1894 m., žymiojo ide. sintaksės tyrinėtojo B. Delbriuko vadovaujamas, apgynė doktoratą tema „Ar ide. kalbose buvo šalutiniai sakiniai?“ („Gab es im Indogermanischen Nebensätze?“). Keliolika metų mokytojavo vidurinėse mokyklose Koburge ir Bergedorfe.

1913 m. pradėjo profesoriauti Kylio universitete. 1914–1917 m. – Frankfurto (prie Maino), nuo 1917 m. – Getingeno universiteto profesorius. Getingene Hermanas ir mirė (1950. II. 14).

Hermanas buvo produktyvus mokslininkas, domėjęsis įvairiomis indoeuropeistikos problemomis, ypač daug nuveikęs sintaksės srityje. Anksti jis susidomėjo ir lietuvių kalba. Lietuvių kalbos faktais plačiai operavo daugelyje savo indoeuropeistikos darbų. Parašė ir svarbių veikalų, skirtų specialiai lietuvių kalbai.

Pirmasis stambus Hermano lituanistikos darbas – „Apie lietuvių kalbos jungtukinių sakinių raidą“ („Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze“. Jena, 1912). Čia jis pateikia mūsų senųjų rašto paminklų, K. Donelaičio raštų, tuo metu paskelbtų įvairių tautosakos tekstų būdingesnius jungtukus, aiškina jų vartoseną, paplitimą, mėgina parodyti jungtukinių sakinių raidą. Lietuvių kalbos jungtukų vartoseną lyginama taip pat su latvių, senovės prūsų, slavų ir kitų ide. kalbų jungtukų vartoseną. Duodama įdomių statistinių duomenų. Tačiau dėl gana ribotos medžiagos (ypač tarmių) Hermanui platesnių apibendrinimų nepavyko padaryti.

Svarbiausias Hermano lituanistikos darbas yra „Lietuvių kalbos studijos“ („Litauische Studien“. Berlin, 1926). Tai iš tikrųjų kapitalinis lietuvių kalbos sintaksės tyrinėjimas.

Šio veikalo atsiradimo istorija tokia. 1892 m. žinomas indoeuropeistas J. Vakernagelis paskelbė studiją¹, kurioje, remdamasis daugiausia senovės graikų kalbos medžiaga, įrodė, jog silpnai kirčiuoti žodžiai, vadinamieji enklitikai, senovės indoeuropiečių sakinyje buvę antroje sakinio dalyje. E. Bernekeris knygoje „Slavų kalbų žodžių tvarka“ („Die Wortfolge in der slavischen Sprachen“. Berlin, 1900) nurodė, jog tokia tendencija tebėra pastebima slavų kalbose. Bernekeris prabėgomis palietė ir lietuvių kalbą. Jis padarė išvadą, jog dabartinėje lietuvių kalboje enklitikų nėra, tačiau esama tam tikrų jų atspindžių. Tokia išvada Bernekerio knygoje atsirado todėl, kad jis naudojosi gana ribota medžiaga (A. Šleicherio ir K. Brugmano pasakų rinkiniais).

Veikalo įžangoje Hermanas nurodo, jog Bernekeriui būtų pakakę paskaityti „Varpe“ paskelbtus V. Kudirkos straipsnius, ir jis būtų pamatęs, kad kai kurie enklitikai net ir čia vartojami dar visai senoviniu būdu.

Pirmojoje knygos dalyje Hermanas nagrinėja asmeninius įvardžius *mi, ti*, nepaprastai detaliai apžvelgdamas jų vartosenos ypatybes senuosiuose raštuose (šiuos jis grupuoja į liuteroniškus, kalviniškus ir katalikiškus), parodo tų įvardžių nykimą, aptaria sangražinį įvardį *-si* ir jo variantus. Antroji dalis skiriama dalelytėms. Daugiausia vietos čia užima dalelyčių *ga, ge, gi, gu, g* aprašymas. Nagrinėjamos ir tokios rečiau vartojamos dalelytės, kaip *ba, be, bo, bau, do, da, jau, -jen, nės* ir kt. Dalelyčių vartosenos pavyzdžiai išrinkti iš rašto paminklų nuo Mažvydo katekizmo iki Vaižganto, Vienuolio kūrinių, originaliosios mokslinės literatūros. Trečiojoje dalyje aptariama dviejų enklitikų tame pačiame žodyje ar žodžių junginyje vartoseną: lietuvių kalboje dar tebesanti pastebima senovinė enklitikų eilė.

Hermanas „Lietuvių kalbos studijose“ padaro išvadą, kad lietuvių kalbos faktai patvirtina J. Vakernagelio suformuluotą tezę apie indoeuropiečių silpnai kirčiuotų žodžių vietą sakinyje. Jis taip pat pabrėžia, jog sakinio ritmas, kuris kažkada buvo būdingas indoeuropiečiams, lietuvių kalboje prieš keletą šimtmečių bus susvyravęs. Hermano nuomone, neatidėliotinas kalbotyros uždavinys – modernia aparatūra patyrinti lietuvių kalbos tarmių sakinį.

Prieš išleisdamas šį veikalą, Hermanas 1925 m. apie pusę metų praleido Lietuvoje, praktiškai gerai pramoko lietuvių kalbos, vietoje susipažino su įvairiomis lietuvių tarmėmis.

Vertinga yra Hermano studija „Lietuvių bendrinė kalba kaip bendrosios kalbotyros problema“². Čia apžvelgiama lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi istorija, ypač pabrėžiama „Aušros“ reikšmė, liečiamas atskirų asmenų (A. Baranausko, J. Šliūpo, J. Jablonskio) vaidmuo. Lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi procesas, Hermano nuomone, yra svarbus indoeuropeistikai: jis vyko neseniai, todėl jį patogu tyrinėti. Hermanas

¹ Wackernagel J. Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. – IF, 1892, 1, p. 333–436.

² Hermann E. Die litauische Gemeinsprache als Problem der allgemeinen Sprachwissenschaft. – Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse, 1929, 1, p. 64–125.

taip pat iškelia ir svarbiausius lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi tyrinėjimo uždavinius³.

Tiek dėl gausios lietuvių kalbos medžiagos, tiek ir dėl tyrinėjimo metodikos lituanistikai svarbūs tokie Hermano darbai, kaip „Skiemenų daryba graikų ir kitose indoeuropiečių kalbose“ („Silbenbildung im Griechischen und in den andern indogermanischen Sprachen“. Göttingen, 1923)⁴, „Garsų dėsnis ir analogija“ („Lautgesetz und Analogie“. Berlin, 1931)⁵, „Senovės indoeuropiečių santuokos formos“⁶ ir kt.

Hermanas paskelbė ir mažesnės apimties reikšmingų lietuvių kalbos istorijos, istorinės gramatikos, leksikos tyrinėjimų.

Svarbių filologinių pastabų dėl Mažvydo, Bretkūno raštų, vadinamosios Volfenbiutelio postilės randame Hermano straipsnyje „Pastabos dėl senųjų lietuvių raštų Prūsijoje“⁷.

Remdamasis tokiomis paralelėmis, kaip liet. *kleivas* : *šleivas*, *gnybti* : *žnybti*, ir lietuviško žodžio reikšmės specifika, Hermanas pirmasis įrodė, jog liet. *pėkus* ‘gyvuliai, banda’ nėra germanizmas, o savas baltiškios kilmės žodis⁸. Įdomus Hermano straipsnis apie ide. šaknies **bher-* ‘nešti’ (: liet. *beŕti*, *bėrnas*) raidą baltų kalbose⁹. Baltų kalbų veiksmažodžio istorijai svarbus vienas paskutiniųjų Hermano ide. morfologijos tyrinėjimų¹⁰.

Praktiškai gerai mokėdamas lietuvių kalbą, Hermanas parašė „Lietuviškai vokiškų pasikalbėjimų knygelę“ (K., 1931)¹¹.

Darbavosi Hermanas ir prūsistikos srityje. Pirmiausia čia reikia paminėti, jog 1949 m. jis paskelbė iki tol mokslo pasauliui nežinomą vadinamąjį Simono Grunau vokiečių–prūsų kalbų žodyną¹². Hermanas plačiai komentavo S. Grunau kronikoje pateikiamą tariamąjį prūsišką „Tėve mūsų“ tekstą¹³, įdomių samprotavimų paskelbė apie III katekizmo vertėją Abelį Vilių¹⁴ ir kt.

Jau po Antrojo pasaulinio karo Hermanas buvo pradėjęs ruošti stambią lietuvių kalbos chrestomatiją, tačiau šį darbą baigti jam sutrukdė mirtis.

³ Brender'is P. (Rec.) – APh, 1932, 3, p. 205–209.

⁴ Būga. R. r., 3, p. 700–704.

⁵ Skardžius P. (Rec.) – APh, 1932, 3, p. 194–200.

⁶ Hermann E. Die Eheformen der Urindogermanen. – Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.–hist. Klasse, 1934, 2, p. 29–65.

⁷ Hermann E. Bemerkungen zum altlitauischen Schrifttum in Preussen. – Ten pat, 1923, p. 106–120.

⁸ Hermann E. Litauisch *pekus*. – AfsIph, 1926, 40, p. 161–162.

⁹ Hermann E. Idg. **bher-* ‘tragen’ im Baltischen. – StB, 1933, 3, p. 65–68.

¹⁰ Hermann E. Zusammen gewachsene Präteritum- und Futurum-Umschreibungen in mehreren indogermanischen Sprachzweigen. – KZ, 1948, 69, p. 31–75.

¹¹ Brender F. (Rec.) – APh, 1932, 3, p. 200–205.

¹² Hermann E. Eine unbeachtete Überlieferung des preussischen Vokabulars Simon Grunaus. – Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.–hist. Klasse, 1949, 6, p. 151–166.

¹³ Hermann E. Ist Simon Grunaus Vaterunser lettisch. – Ten pat, 1948, 1, p. 19–29.

¹⁴ Hermann E. Wills Kenntnis des Preussischen. – KZ, 1915, 47, p. 147–158; Abel Will und die altpreussische Sprache. – IF, 1952, 60, p. 241–253.

REINHOLDAS TRAUTMANAS

R. Trautmanas (Trautmann) gimė 1883 m. sausio 16 d. Karaliaučiuje (dab. Kaliningrade). Iš pradžių studijavo teologiją, vėliau naująsias kalbas, tačiau po intensyvesnių studijų Freiburge (i. Br.) ir Berlyne daktaro disertaciją parašė iš germanų kalbų istorijos. Tolesni jo moksliniai interesai nukrypo į baltistiką. Pasirinkimą nulėmė du faktoriai: jo mokytojo žymiojo baltisto A. Becenbergerio paskatinimas ir paties mokslininko kilmė (Rytų Prūsija).

Nuo 1907 m. Trautmanas – Getingeno universiteto privatdocentas. 1911 m. – Prahos universiteto ekstraordinarinis profesorius, 1920 m. pakeliamas ordinariniu profesorium. Tačiau 1921 m. jis palieka Prahą ir atvyksta į gimtąjį Karaliaučių užimti šio miesto universitete naujai įsteigtos slavistikos profesūros. 1926 m. iš Leipcigo pasitraukus M. Fasmeriui, Trautmanas užima jo vietą ir ilgiausiai išdirba šiame universitete. Vokietijos Demokratinėje Respublikoje jis padeda atkurti tiek daug nuo fašizmo nukentėjusias slavistikos tradicijas.

1948 m. Trautmanas persikėlė į Jenos universitetą. Jenoje 1951 m. spalio 4 d. jis ir mirė¹⁵.

Trautmanas buvo puikią lingvistinę mokyklą išėjęs kalbininkas. Be jau minėto A. Becenbergerio, jo mokytojai buvo F. Klugė, V. Šulcė, J. Varknagelis, V. Požezinskis ir kt. Jis labai artimai bendravo su E. Bernekeriu ir K. Būga.

Baltistikos istorijoje Trautmanas pirmiausia minimas kaip vienas žymiausių senovės prūsų kalbos tyrinėtojų ir puikaus baltų – slavų kalbų žodyno autorius.

Pirmas kapitalinis jo prūsistikos veikalas buvo dar Getingene dirbant parašyta knyga „Senovės prūsų kalbos paminklai. Įvadas, tekstai, gramatika, žodynas“ („Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch“. Göttingen, 1910).

Dėl savo preciziškumo, daugelio prūsų kalbos faktų naujos interpretacijos šis Trautmano veikalas buvo nauja senosios prūsų kalbos tyrinėjimo pakopa. Praktiškai turbūt iki šiol indoeuropeistams šis veikalas yra pagrindinė prūsistikos mokykla, savotiška enciklopedija, nes čia vienoje vietoje randami patys prūsų kalbos tekstai, jų vokiški atitikmenys, prūsų kalbos gramatika, žodynas ir bendros žinios apie šią išnykusią baltų kalbą.

Rašydamas šį veikalą, Trautmanas labai plačiai naudojo lietuvių kalbos faktus. Daugelis senovės prūsų kalbos fonetikos, morfologijos aiškinimų – tai kartu ir atitinkamų lietuvių kalbos istorinės gramatikos faktų aiškinimai. Ypač svarbus Trautmano veikalas lietuvių kalbos leksikos tyrinėjimui: čia pateikiamas prūsų kalbos žodynas tam tikra prasme yra prūsų kalbos pagrindu parašytas etimologinis baltų kalbų žodynas.

Aišku, Trautmano darbas, K. Būgos žodžiais tariant, nebuvo „paskutinis žodis apie prūsų kalbą, ir po jo dar daug kas liko neišaiškinta!“¹⁶.

¹⁵ Fischer R. Reinhold Trautmann in der deutschen Slawistik. – In: Beiträge zur Geschichte der Slawistik. Berlin, 1964, p. 171–180; Häusler F. Reinhold Trautmann zum Gedenken. – ZfSl, 1962, 7, p. 600–601.

¹⁶ Būga. R. r., 3, p. 820–821.

Jį rašydamas, Trautmanas, matyt, dar nepakankamai gerai mokėjo lietuvių kalbą: esama čia ir nemaža klaidų. Dalį šių klaidų galima paaiškinti ir ano meto lietuvių kalbos mokslo, ypač dialektologijos, nepakankamu lygiu.

„Senovės prūsų kalbos paminklus“ Trautmanas dedikavo savo mokytojui A. Becenbergeriui. 1970 m. šis veikalas buvo išleistas antrą kartą.

Senovės prūsų kalbos tyrinėjimo istorijoje Trautmanas minėtinas ir kaip žymiausias prūsiškų asmenvardžių tyrinėtojas. Būtent, 1925 m. jis išleido knygą „Senovės prūsų asmenvardžiai“ („Die altpreussischen Personennamen“. Göttingen, 1925), kurioje pateikiama beveik pustrėčio tūkstančio rūpestingai iš įvairių istorinių dokumentų išrinktų prūsiškų asmenvardžių. Kur įmanoma, Trautmanas aiškina šių asmenvardžių kilmę, nurodo kitų baltų kalbų atitikmenis. Jis taip pat nagrinėja prūsiškų asmenvardžių darybą, išskiria pagrindinius darybinius komponentus, pateikia semantinę asmenvardžių klasifikaciją, aptaria svetimų kalbų įtaką, mėgina apčiuopti tarminę diferenciaciją.

Suprantama, jog šis Trautmano veikalas yra nepaprastai reikšmingas ne tik senovės prūsų kalbos mokslui; be jo negali apsieiti ir lietuvių bei latvių onomastikos tyrinėtojai.

Tiek baltistikos, tiek ir slavistikos istorijoje plačiausiai žinomas, daugiausia įvairiomis progomis diskutuotas Trautmano darbas yra jo garsusis „Baltų – slavų kalbų žodynas“ („Baltisch-Slavisches Wörterbuch“. Göttingen, 1923). Tiesioginis akstinas parašyti knygą buvo diskusija dėl baltų ir slavų kalbų giminystės. Ši diskusija tuo metu ryškiausiai atsispindėjo A. Mejė, J. Rozvadovskio, V. Požezinskio, J. Endzelyno darbuose.

Trautmanas savo knygoje mėgino surinkti leksinius baltų ir slavų kalbų atitikmenis. Čia jis jų duoda apie pusantro tūkstančio. Tiesa, šie atitikmenys nėra būdingi vien tik baltų ir slavų kalboms, dažniausiai jiems giminųjų žodžių randama ir kitose ide. kalbose. Be to, Trautmanas pateikia čia ir tokių žodžių, kurie egzistuoja tik vienoje kalbų grupėje, o kartais net tik vienoje atskiroje kalboje. Tai atsitiko, matyt, todėl, jog Trautmanas buvo įsitikinęs baltų ir slavų kalbų vienybės buvimu¹⁷, ir, jo nuomone, kurios nors kalbų grupės žodžiai, dabar neturintys atitikmenų kitose grupėse, seniau jų galėję turėti.

Trautmano žodynas buvo ir tebėra labai svarbi priemonė baltų ir slavų kalbų leksikai tyrinėti. Vertingiausia šio žodyno dalis – tai konkrečios baltų ir slavų kalbų etimologijos.

Daugelis tyrinėtojų pabrėžė žodyno faktinės medžiagos gausumą ir patikimumą. A. Mejė, kuris nesutiko su bendra Trautmano koncepcija, savo trumpoje indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos raidos istorijoje prie Trautmano veikalo pridėjo pastabą „correct et bien informé“¹⁸.

Kad šiame žodyne yra tiek daug ir tokios patikimos medžiagos, tai nemažas K. Būgos nuopelnas. Mat, Trautmanas, jį rašydamas, glaudžiai bendradarbiavo su mūsų kalbininku¹⁹. Būga perskaitė visą žodyno korektūrą. Trautmanas atsidėkodamas žodyną dedikavo „K. Būgai, įžymiajam

¹⁷ Karaliūnas. Sant., p. 24.

¹⁸ Meillet. Intr., p. 505.

¹⁹ Būga. R. r., 3, p. 678, 949–955.

savo gimtosios lietuvių kalbos žinovui“, o įžangoje pabrėžė mūsų mokslininko „retą liberališkumą“ aprūpinant savo kolegą gausia baltiška medžiaga²⁰.

K. Būga šio Trautmano veikalų korektūrą skaitė su didžiausiu entuziazmu. Kadangi Trautmanas dėl leidėjo priešinosi negalėjo pasinaudoti visomis K. Būgos pastabomis ir papildymais, pastarasis buvo pasiryžęs parašyti gana plačią studiją – Trautmano žodyno priedą²¹.

Trautmano žodynas ilgą laiką buvo pagrindinis lietuvių kalbos leksikos tyrinėjimas – dažnai atvejais jis atstodavo etimologinį lietuvių kalbos žodyną. Ne veltui ir K. Būga žodyno pasirodymo proga buvo pareiškęs: „Kolei neturime lietuvių kalbos kilminio žodyno, tolei teks mums naudotis Trautmann'o žodynu, kuriame rasime gana didelę dalį ir lietuvių kalbos turto“²².

Trautmano veikalas turėjo nemažos įtakos tolesniems baltų, taip pat slavų kalbų leksikos tyrinėjimams. Vienu pagrindinių baltų kalbos leksikos šaltinių jis buvo kapitaliniams A. Valdės, J. Pokorno, M. Fasmerio etimologiniams veikalams. Labai plačiai Trautmano veikalų pasinaudojo E. Frenkelis, rašydamas etimologinį lietuvių kalbos žodyną. Tam tikras išieities punktas Trautmano žodynas buvo ir Chr. S. Stango veikalui apie baltų, slavų ir germanų kalbų atitikmenis.

Lingvistinėje literatūroje kartais pasitaiko pastabų, jog Trautmano „Baltų–slavų kalbų žodynas“ turėjęs ir tam tikrą neigiamą poveikį kai kuriems šių kalbų santykių tyrinėtojams. Mat, tokio žodyno buvimas jau iš anksto juos nuteikdavo, jog būtinai turėjusi egzistuoti baltų ir slavų kalbų bendroji prokalbė. Pavyzdžiui, F. Špechtas rašė: „Kad baltų ir slavų kalbos seniau pergyveno bendrą raidą, kurią galima paaiškinti tik baltų ir slavų prokalbės teorija, po R. Trautmano „Baltų ir slavų kalbų žodyno“ pasirodymo nebeturėtų kelti abejonių“²³.

Kai dėl paties Trautmano pažiūrų į baltų ir slavų kalbų giminystę, tai jos, reikia pasakyti, pergyveno tam tikrą evoliuciją. Viename iš pasakutiniųjų savo darbų „Slavų tautos ir kalbos“ jis rašo tik apie tam tikrą bendrą šių kalbų bazę ir kultūrinį bendrumą²⁴.

Baltų kalbų klausimais Trautmanas yra paskelbęs ir staipsnių. Daugiausia juose nagrinėjami lietuvių kalbos etimologijos, istorinės gramatikos klausimai, įvairios senovės prūsų kalbos problemos.

Vienas iš įdomesnių istorinės fonetikos Trautmano straipsnių paskelbtas ir lietuvių kalba. Jame mėginama aiškinti senųjų ide. sonantų likimą baltų ir slavų kalbose²⁵.

Trautmanas buvo pasiryžęs parengti mokslinį K. Donelaičio raštų leidimą. Šiuo klausimu 1922 m. jis buvo sudaręs sutartį su Lietuvos švie-

²⁰ Trautmann R. Baltisch-Slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923, p. III, VII.

²¹ Būga. R. r., 3, p. 779–781.

²² Ten pat, p. 678.

²³ Cituojama iš Karaliūnas. Sant., p. 24.

²⁴ Trautmann R. Die slavischen Völker und Sprachen. Eine Einführung in der Slavistik. Leipzig, 1948; plg. Топоров. Из ист., с. 18.

²⁵ Trautmann R. Vienas baltų slavėnų gramatikos bruožas. – Švietimo darbas, 1922, Nr. 3–6, p. 271–272.

timo ministerija. Tačiau dėl įvairių kitų darbų tuo metu, matyt, negalėjo šiam uždaviniui atsidėti, o vėliau, išsikėlęs į Leipcigą, nesiryžo jo tęsti.

Apskritai vėlesniuoju mokslinės veiklos laikotarpiu Trautmanas pagrindines jėgas skyrė slavistikai. Šioje srityje jis taip pat daug nuveikė, tyrinėdamas tiek slavų kalbotyros, tiek ir literatūros problemas, rašydamas vadovėlius, versdamas ir t. t. Iš paskutiniųjų jo darbų ypač minėtinas stambus, jau po autoriaus mirties baigtas leisti veikalas „Elbės ir Baltijos jūros slaviškieji vietovardžiai“ („Die elb- und ostseeslavischen Ortsnamen“. Berlin, 1948–1956, I–III), kuris tam tikrais atžvilgiais įdomus ir baltų kalbų tyrinėtojams.

FRANCAS ŠPECHTAS

E. Frenkelis knygoje „Baltų kalbos“ („Die baltischen Sprachen“. Heidelberg, 1950) nurodo, kad čia jis nuolat mini vardus trijų didžiųjų baltistų – J. Endzelyno, K. Būgos ir F. Špechto. Suprantama, būtų galima ginčytis dėl tokio šios trijulės ypatingo išskyrimo. Tačiau vokiečių baltisto ir indoeuropeisto nuopelnai baltistikai iš tikrųjų dideli.

F. Špechtas (Friedrich Wilhelm Franz Specht) gimė 1888 m. lapkričio 1 d. Roslave (Rosslau a. E., netoli Berlyno). 1908 m. Desavo (Dessau) mieste baigęs gimnaziją, Berlyno, Leipcigo universitetuose studijavo klasikinę filologiją, germanistiką ir lyginamąją kalbotyrą. Daugiausia įtakos Špechtui, kaip būsimajam mokslininkui, turėjo jo profesoriai V. Šulcė – Berlyne ir K. Brugmanas, A. Leskynas – Leipcige. 1913 m. Berlyne Špechtas išlaikė valstybinius egzaminus. Po sunkaus sužeidimo Pirmajame pasauliniame kare nuo 1915 m. dirbo gimnazijos mokytoju Ketene (Cöthen). 1917 m. už lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimą gavo daktaro laipsnį. 1923 m. Špechtas buvo pakviestas profesoriauti į Halės universitetą, kur užėmė lituanistikai taip pat nemaža nusipelnusio F. Bechtelio vietą. Halės universitete Špechtas dirbo iki 1937 m., 1937–1943 m. profesoriavo Breslavo (dabar Vroclavas), 1943–1946 m. Berlyno, o nuo 1946 iki pat mirties – 1949 m. lapkričio 13 d. – Mainco universitetuose²⁶.

Kaip minėta (žr. A. Baranauskas), po H. Vėberio mirties jam A. Baranausko siūsti tarminiai tekstai pateko į Leipcigo universiteto Indoeuropeistikos institutą. Šiuos tekstus ir pradėjo tyrinėti Špechtas. 1914 m. liepos mėn. jis iš esmės turėjo persirašęs jau visus tekstus. Tačiau karas ir sužeidimas metams nutraukė tolesnį darbą. 1915 m. liepos mėn. Špechtas vėl pradėjo studijas. A. Leskyno patartas, jis šiems tekstams parašo platų gramatinį įvadą, kurio dalis 1917 m. buvo Leipcigo universitete apginta kaip daktaro disertacija ir vėliau išleista atskira knyga: „Lietuviški tarminiai tekstai iš Rusijos Lietuvos“ („Litauische dialektische Texte aus Russisch-Litauen“. Leipzig, 1920). Galutinis Špechto darbo prie A. Baranausko tarminių tekstų rezultatas yra didžiulis dviejų tomų veikalas, kurio pirmajame tome („Lietuvių kalbos tarmės, surinktos A. Baranausko“)

²⁶ Schlerath B. Franz Specht. – Kratylas, 1956, 1, p. 184–185; Specht F. Litauische dialektische Texte aus Russisch-Litauen. Leipzig, 1920, p. 253–254 (Lebenslauf).

skelbiami patys tekstai, o antrajame duodamas gramatinis šių tekstų nagrinėjimas ir žodynėlis²⁷.

Špechto darbe pateikiama pasakų ar šiaip vaizdelių, užrašytų net iš 89 įvairių Lietuvos vietų. Knygos gale esama ir originalių eiliuotų Baranausko ir kitų autorių tekstų. Pasakas ir vaizdelius užrašydavo Baranausko mokiniai – Kauno kunigų seminarijos klierikai. Pats Baranauskas juos peržiūrėdavo, sukirčiuodavo, pažymėdavo būdingesnes tarmines ypatybes.

Tobulų užrašymų, turint galvoje ano meto lietuvių dialektologijos lygį ir užrašinėtojų, pagaliau net paties Baranausko, lingvistinį išsilavinimą, žinoma, negalima tikėtis. Kiek geriau užrašyta iš rytinės Lietuvos dalies, artimesnių Baranausko gimtajai tarmai vietų. Taigi tekstų kokybė iš anksto nulėmė ir paties Špechto darbo vertę. Tačiau jau vien tokios gausios dialektologinės medžiagos paskelbimas buvo svarbus faktas. Gana palankiai apie Špechto darbą atsiliepė ir žymieji mūsų kalbininkai. K. Būga rašė, jog tai „vienatinis šaltinis, iš kurio galime nors apgrabomis pasižinti su lietuvių kalbos šnektomis“²⁸. J. Jablonskis patarė „mokytojams ir kalbos tyrėjams tuos tekstus skaityti ir iš jų mokytis žmonių kalbos“²⁹.

Pusę šimtmečio – iki „Lietuvių kalbos tarmių“ (V., 1970) išleidimo – Špechto veikalas, galima sakyti, buvo vienintelė lietuvių kalbos tarmių chrestomatija.

Labai neigiamai šį Špechto darbą charakterizavo J. Gerulis³⁰. Suprantama, Špechto veikalas neatitiko moderniosios dialektologijos reikalavimų. Tačiau, jį kritikuodamas, Gerulis tartum pamiršo, jog tai nebuvo XX a. moderniosios dialektologijos veikalas, o tik XIX a. surinktų daugiau ar mažiau vykusių tarmių tekstų paskelbimas ir nagrinėjimas.

1929 m. Špechtas išleido vieną svarbiausių lietuvių senosios raštijos paminklų – K. Širvydo „Punktus sakymų“³¹. Tai daugiau negu septynių šimtų puslapių knyga, kurios pagrindinę dalį sudaro Širvydo veikalo abiejų dalių fotografuotinis tekstas, o plačioje įžangoje pateikiama trumpa Širvydo biografija ir kruopšti veikalo kalbos ir rašybos charakteristika. Nagrinėdamas „Punktų sakymų“ kalbą, Špechtas pagrindinį dėmesį kreipia į archaiškus jos bruožus. Aptardamas kai kurias įdomesnes ypatybes, jis pateikia ir detalią jų paplitimo statistiką. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie tautosilabinių *an*, *en* vartojimą, Špechtas nurodo, jog žodyje *šventas* ir jo vediniuose rytietiškos formos su *in* pavartotos 231 kartą, o su *dvigarsiu*

²⁷ Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski, B. I. Texte aus dem Weberischen Nachlass herausgegeben von Dr. F. Specht. Leipzig, 1920; B. II. Grammatische Einleitung mit Lexikalischen Anhang bearbeitet von Dr. F. Specht. Leipzig, 1922.

²⁸ Būga. R. r., 2, p. 176.

²⁹ Jablonskio raštai. K., 1935, t. 4, p. 239.

³⁰ Gerullis G. Litauische Dialektstudien. Leipzig, 1930, p. VII–X, plg. Specht F. (Rec.) – ZfslPh, 1931, 8, p. 505–535, kur Špechtas, recenzuodamas J. Gerulio darbą „Litauische Dialektstudien“ (Leipzig, 1930), polemizuoja su juo ir dėl savo veikalo kritikos.

³¹ Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań). T. I: 1629, T. II: 1644. Litauisch und polnisch, mit kurzer grammatischer Einleitung hrsg. von Dr. Franz Specht. Göttingen, 1929.

en — 142 kartus. Duodamas detalus priebalsinio kamieno daiktavardžių fleksijos vartojimo vaizdas. Pabrėžiamas faktas, jog šiame lietuvių kalbos paminkle galūnė *-es* daugiskaitos vardininke yra daug geriau išlaikyta, negu vienaskaitos kilmininko linksnyje.

Špechtas daro išvadą, jog Širvydo kalba ne per daugiausia skiriasi nuo dabartinių Rytų Lietuvos šnektų. Jo nuomone, būtų beveik bergždžios pastangos, remiantis „Punktų sakymų“ kalbinėmis ypatybėmis, nustatyti, kuri rytiečių šnektą yra Širvydo kalbos pagrindas. Vienomis ypatybėmis ji labiau susijusi su viena dabartinių rytų aukštaičių teritorija, kitomis — su kita. Be to, atskirais atvejais sunku spręsti, kiek Širvydo veikalo kalba pagrįsta jo autoriaus gimtąja šnektą ir kiek to meto bendrąja raštų kalba³².

Špechtas yra paskelbęs labai daug straipsnių istorinės lietuvių kalbos fonetikos, morfologijos, etimologijos klausimais.

Iš fonetikos srities pirmiausia norėtuši nurodyti straipsnį apie Daukšos postilės nosinius balsius. Jį Špechtas paskelbė ką tik mirusio K. Būgos atminimui skirtame „Tautos ir žodžio“ tome³³. Remdamasis labai kruopščia Daukšos veikalo 150 puslapių (p. 218 — 368) analize, jis daro kai kurias bendresnio pobūdžio išvadas. Pavyzdžiui, konstatuoja, jog *q* nuosekliai rašomas tvirtagalėse nosinėse galūnėse, o tvirtapradę priegaidę turinčiose nosinėse galūnėse nosinis garsas jau išnykęs, išskyrus tuos atvejus, kai skiemuo vėliau (nachträglich) atsidūręs žodžio viduryje. Be to, nosinis žodžio galo *ų* išlaikytas geriau negu *į*. Apskritai Špechtas mėgina išaiškinti, kuriais atvejais Daukšos vartojami nosiniai rašto ženklai atspindi to meto tarimą ir kada jie yra nenuoseklios rašybos rezultatas. Šiame straipsnyje Špechtas, be kita ko, revidavo savo ankstesnę nuomonę, jog visur, kur Daukša vartojęs nosines raides, buvę nosiniai balsiai³⁴.

Plačią studiją Špechtas parašė apie *n*-kamienių daiktavardžių istoriją lietuvių kalboje³⁵. Joje jis aptaria priesagų *-ūnas*, *-uonis* kilmę, jų priegaides, atitikmenis kitose indoeuropiečių kalbose. Paliečia kamienų mišimo reiškinius. Šiame darbe nemaža vietos skiriama ir moteriškosios giminės būdvardžių su galūne *-us* vartojimo atvejams senuosiuose mūsų raštuose (*platus žemė, puikus širdis, ligus dalis* ir kt.). Atkreipiamas dėmesys į sudurtinių formų su santykiniu įvardžiu vartojimo analogiją baltų — slavų ir senovės indų kalbose.

Suprantama, ne su visomis Špechto mintimis ir išvadomis galima sutikti: jos dažnai poleminės. Tačiau apskritai ši studija yra vertingas lietuvių kalbos (resp. baltų kalbų) istorinės gramatikos tyrinėjimas.

Tai pasakytina ir apie daugelį kitų Špechto lietuvių kalbos istorinės gramatikos tyrinėjimų³⁶.

³² Šyrwids Punktay sakimu, p. 46—48; plg. Palionis. Liet. l. k., p. 82—88.

³³ Specht F. Zur Bedeutung des Nasalvokals bei Daukša. — TiŽ, 1926, 4, p. 85—100.

³⁴ Specht F. Zur litauischen Nominalflexion. — IF, 1924, 42, p. 275—299; plg. Palionis. Liet. l. k., p. 70—71.

³⁵ Specht F. Die Flexion der *-n*- Stämme im Baltisch-Slavischen und Verwandtes. — KZ, 1932, 59, p. 213—298.

³⁶ Specht F. Zur litauischen Nominalflexion. — IF, 1924, 42, p. 275—299; Zur lit. Deklination. — KZ, 1925, 53, p. 149—156; Zur Geschichte der pronominalen Flexion im Indogermanischen und Litauischen. — Ten pat, 1929, 56, p. 264—275; Zur En-

Nemaža Špechtas nusipelnė ir lietuvių kalbos etimologijai. Iš įdomesnių jo siejimų galima paminėti: liet. *dieni* 'turėsianti, vesianti': skr. *dhénā* 'melžiama karvė', liet. *svidūs* 'blizgantis': lot. *sidus* 'žvaigždė', liet. *smirdėti*: gr. *σμορδοῦν* (Hezichijus), liet. *kalė*: liet. *kalývas* 'baltu kaklu' ir kt.

Kaip nuopelną lietuvių etimologijai reikia priminti ir tą faktą, jog Špechtas labai gausiai lituanistine medžiaga papildė A. Valdės–J. Hofmano etimologinį lotynų kalbos žodyną³⁷.

Kaip minėta, Špechtas ilgą laiką profesoriavo Halės universitete. Šis universitetas turi senas lituanistines tradicijas: 1727–1740 m. čia veikė lietuvių kalbos seminaras, ruošęs protestantų dvasininkus lietuviškoms Rytų Prūsijos vietovėms. Apie šio seminaro istoriją, jo lankytojus, čia parengtą rankraštinių vokiečių–lietuvių kalbų žodyną ir kitus rankraščius daugiausia sužinome iš Špechto straipsnio „Lietuvių seminaras Halės universitete“³⁸.

Špechtas domėjosi, kaip minėta, baltų ir slavų kalbų senųjų santykių klausimais. Jo nuomone, šių kalbų prokalbės teorija neturėtų kelti abejonių. Špechtas taip pat mėgino surasti baltų ir slavų kalbų naujų bendrybių, į kurias ankstesnieji tyrinėtojai nebuvo atkreipę pakankamo dėmesio. Pavyzdžiui, jis nurodo, jog baltų ir slavų kalbose išnyko vyriškosios giminės daiktavardžiai su formantu **tēr* (plg. ide. **pətē(r)* – slav. *otcb*, liet. *tėvas*; ide. **brātē(r)* pakeistas sufiksas), o moteriškosios giminės daiktavardžiai su šiuo formantu išliko (plg. liet. *mótė*, vnsk. kilm. *móteres*, *duktė* ir kt.)³⁹.

Špechtas buvo ir žymus indoeuropeistas. Lietuvių kalbos faktus jis plačiai naudojo savo indoeuropeistiniuose darbuose. Ypač daug tokių faktų randame jo knygoje „Indoeuropiečių linksniavimo kilmė“ („Der Ursprung der indogermanischen Deklination“. Göttingen, 1944), kuri turbūt yra vienas iš pačių populiariausių, daugiausia diskutuotų ir tebediskutuojamų XX a. vidurio indoeuropeistikos veikalų, ir jo plačioje studijoje apie indoeuropiečių protėvynę⁴⁰.

Indoeuropeistikos istorijai svarbus Špechto darbas „Indoeuropiečių“ kalbotyra nuo jaunagramatikų iki Pirmojo pasaulinio karo“. Čia Špechtas charakterizuoja ir daugelį žymių baltų kalbų tyrinėtojų. Pažymėtina, jog tas darbas išverstas į rusų kalbą⁴¹. Tarybinis kalbininkas V. Zvegin-

dung der 2. Pluralis im Litauischen. – APh, 1931, 2, p. 47–57; Der Plural der -ju-Stämme im Altlitauischen. – StB, 1935–1936, 5, p. 85–93; Zur Bildung des Infinitivs im Baltischen. – IF, 1954, 61, p. 249–255.

³⁷ Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann. Heidelberg, 1938, t. 1, p. VIII.

³⁸ Specht F. Das Litauische Seminar an der Universität Halle. – APh, 1935, 5, p. 36–53.

³⁹ Specht F. Zur baltisch-slavischen Spracheinheit. – KZ, 1934, 62, p. 248–258.

⁴⁰ Specht F. Sprachliches zur Urheimat der Indogermanen. – Ten pat, 1939, 66, p. 1–74.

⁴¹ Шпехт Ф. „Индоевропейское“ языкознание от младограмматиков до первой мировой войны. – Общ. и инд. яз., с. 15–54.

cevas Špechto darbui pagrįstai prikišo tam tikrą subjektyvizmą, beveik išimtinį rėmimąsi tik vokiečių kalbininkų tyrinėjimais⁴².

Keletą kartų Špechtas lankėsi Lietuvoje. Jis yra skaitęs paskaitas Kauno universitete. Bendravo su K. Būga ir kitais lietuvių kalbininkais. Lietuvių filologiniuose leidiniuose yra paskelbęs savo darbų.

JURGIS GERULIS

Jurgis Gerulis (Georg Gerullis) gimė 1888 m. rugpjūčio 13 d. Jogauduose (Šilutės r.) lietuvių valstiečių šeimoje. 1909 m. baigęs Tilžės (dab. Sovetskas) klasikinę gimnaziją, studijavo Karaliaučiaus (dab. Kaliningradas) ir Berlyno universitetuose lyginamąją indoeuropiečių kalbotyrą ir klasikinę filologiją. 1912 m. už disertaciją „Apie prūsiškus Sambijos vietovardžius“ („De Prussicis Sambiensium locorum nominibus“. Tilsis, 1912) Karaliaučiaus universitete gavo daktaro laipsnį ir buvo išrinktas šio universiteto privatdocentu. Nuo 1922 iki 1933 m. buvo Leipcigo universiteto baltistikos katedros profesorius. 1934 m. vėl grįžo į Karaliaučiaus universitetą. Buvo šio universiteto rektoriumi. Nuo 1937 m. Berlyno universiteto profesorius. 1933 m. įstojęs į nacionalsocialistų partiją, Gerulis užėmė ir įvairius aukštus administracinius postus. Nuo mokslinio darbo pamažu nutolo, įsitraukė į nusikalstamą hitlerininkų veiklą. 1945 m. atsідūrė tarybinio teisėtumo rankose.

1922 m. Gerulis išleido Mažvydo raštus⁴³. Šiame leidinyje pateikiami Mažvydo katekizmo, Giesmės šv. Ambraziejaus, Formos krikštymo, Parafrazio ir Giesmių krikščioniškų fotografuotiiniai tekstai. Pastarąjį Mažvydo darbą ir surado Gerulis 1921 m. Karaliaučiaus valstybiniame archyve.

Gerulis Karaliaučiaus archyve yra suradęs Mažvydo laiškų, kurie padėjo išaiškinti kai kuriuos Mažvydo biografijos faktus⁴⁴.

1927 m. buvo išleista Gerulio parengta senųjų lietuviškų raštų chrestomatija⁴⁵. Šiame leidinyje su įvadais, komentarais skelbiamos ištraukos iš Mažvydo, Vilento, Bretkūno, Daukšos, Petkevičiaus, Širvydo, Kleino ir kitų XVI–XVII a. lietuviškų raštų.

Gerulis taip pat yra suradęs ar paskelbęs įvairių senųjų lietuviškų tekstų, žinių apie tokius tekstus⁴⁶, gana plačiai tyrinėjęs J. Bretkūno biografiją⁴⁷.

⁴² Звегинцев В. (Предисловие). — Ten pat, p. 5–6; Новые черты современного языкознания. — Новое в лингвистике, 1965, т. 4, с. 383.

⁴³ Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metais. Spaudai parūpino J. Gerullis. K., 1922.

⁴⁴ Gerullis J. Nauji XVI amžiaus dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoj. — Tiž, 1926, 4, p. 426–432.

⁴⁵ Senieji lietuvių skaitymai. Tekstai su įvadais. Sutaisė J. Gerullis. K., 1927, d. 1.

⁴⁶ Gerullis G. Litauischer Erbeid von 1572. — AfsI Ph, 1926, 40, p. 293–309; Litauischer Potabeleid von 1644. — Aph, 1930, 1, p. 35–36; Litauische Hexameter von 1589. — FBR, 1930, 10, p. 9–12; Eine žemaitische Eidesformel von 1638. — Aph, 1935, 5, p. 13; Verschollene altlitauische Drucke aus Königsberg. — Ten pat, p. 99–100.

⁴⁷ Gerullis G. Zu Johannes Bretke. — StB, 1935–1936, 5, p. 48–61.

Atskira Gerulio mokslinės veiklos sritis buvo lietuvių dialektologija. Iš šios srities pirmiausia minėtina jo knyga „Lietuvių dialektologijos studijos“ („Litauische Dialektstudien“. Leipzig, 1930).

Įvadinėje jos dalyje pateikiama lietuvių kalbos tarmėms pritaikyta vadinamoji Kopenhagos fonetinė transkripcija. Aprašomos lietuvių kalbos tarmių priegaidės, duodamos atskirų garsų tarimo rentgeno nuotraukos, priegaidžių kimogramos. Pagrindinė knygos dalis skirta tarminiams tekstams ir šių tekstų tarmių charakteristikai. Tie patys trumpi tekstai knygoje užrašyti taip, kaip jie būtų pasakoti dešimtyje įvairių lietuvių kalbos tarmių ar šnektų.

Gerulio knyga tuomet buvo reikšmingas lietuvių dialektologijos tyrinėjimas, tačiau reikėtų pritarti jos recenzentui M. Nydermanui⁴⁸, kad Gerulis perdaug neigiamai įvertinęs F. Špechto darbą „Lietuvių kalbos tarmės, surinktos A. Baranausko“.

Kartu su Chr. S. Stangu Gerulis išleido monografiją „Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje“ (K., 1933). Drauge juodu tyrinėjo ir Zietelos tarmę.

Gerulis eksperimentiškai tyrinėjo tam tikrus lietuvių kalbos balsius ir priebalsius⁴⁹.

Bilingvizmo problemai skirtas Gerulio straipsnis „Gimtoji kalba ir dvikalbiškumas viename rytprūsių lietuvių kaime“⁵⁰. Šiame straipsnyje jis aprašo gimtojo kaimo ir ypač savo šeimos vokiečiųjimo procesą.

Gerulis tyrinėjo ir senovės prūsų kalbą. Svarbiausias šios srities jo darbas – „Senovės prūsų vietovardžiai“ („Die altpreussischen Ortsnamen“. Berlin und Leipzig, 1922).

Didžiąją veikalo dalį užima iš įvairių dokumentų surankiotų prūsiškų vietovardžių žodynas. Prie kiekvieno vietovardžio nurodomas jo šaltinis, užfiksavimo data. Mėginama aiškinti etimologiją, siejant su atitinkamais senovės prūsų, lietuvių, latvių kalbų bendriniais žodžiais, asmenvardžiais, vietovardžiais. Komentuojami ankstesni kitų tyrinėtojų aiškinimai. Antroje knygos dalyje pateikiami gramatiniai tyrinėjimai: nagrinėjami įvairūs vietovardžių fonetikos, darybos klausimai. Be to, aptariami bendresni vietovardžių semantikos bruožai, aiškinami dialektiniai skirtumai.

Įvairiais prūsistikos klausimais Gerulis paskelbė ir smulkesnių straipsnių vokiečių, lietuvių, latvių spaudoje⁵¹.

Baltų ir slavų kalbinių santykių tyrinėjimas, ypač jų metodika, liečiamą Gerulio paskelbtoje R. Trautmano „Baltų–slavų kalbų žodyno“ recenzijoje⁵².

⁴⁸ Niedermann M. (Rec.) – IF, 1932, 50, p. 301–305.

⁴⁹ Gerullis G. Blähvokale. – IF, 1930, 48, p. 46–49; Gespannte und geblähte Konsonanten. – APh, 1935, 5, p. 14–22.

⁵⁰ Gerullis G. Muttersprache und Zweisprachigkeit in einem preussisch-litauischen Dorf. – StB, 1932, 2, p. 59–67.

⁵¹ Gerullis G. Zur Sprache der Sudauer–Jatwinger. – In: Festschrift Adalbert Bezzenberger. Göttingen, 1921, p. 44–51; Kęstutis prūsų atmintyje. – TiŽ, 1924, 2, p. 27–28; Zur Beurteilung des altpreussischen Enchiridions. – In: Streitberg – Festgabe. Leipzig, 1924, p. 96–104; Mixikai 'deutsch'. – AfslPh, 1926, 40, p. 156–157; Altpreussisches. – AfslPh, 1927, 41, p. 155; Ein Bittgesuch von Abel Wills Tolken. – FBR, 1928, 8, p. 50–53.

⁵² Gerullis G. (Rec.) – IF, 1927, 44, p. 113–115.

1931–1933 m. Gerulis vadovavo dialektologijos kursams Kaune.

Buęs Gerulio mokinys Vokietijos Demokratinės Respublikos Berlyno Humboltų universiteto profesorius, ilgametis VDR Baltistikos komisijos pirmininkas V. Falkenhanas Gerulį pavadino „rytprūsių lietuvių kilmės didžiuoju vokiečių baltistu“⁵³. Iš tikrųjų Gerulis buvo žymus baltistas, tačiau kartu jis yra pavyzdys, kaip fašistinė ideologija gali sužlugdyti bet kuri mokslininką, atvesti jį į nusikaltimų kelią, nusuderinamą nei su savo gimtosios, nei kitų tautų interesais. Juk beveik visi svarbesnieji Gerulio darbai buvo parašyti iki 1933 metų – iki jo įsijungimo į vokiečių nacių politinę veiklą.

ERNSTAS ZITIGAS

Savo mokytojo F. Bechtelio paskatintas, lituanistikos baruose darbavosi ir vokiečių kalbininkas E. Zitigas (Sittig, 1887. II. 1 – 1955. XII. 25). Zitigas 1923 – 1926 m. profesoriavo Berlyno, 1926 – 1929 m. Karaliaučiaus, o nuo 1929 m. Tiubingeno universitete.

Svarbiausias Zitigo lituanistikos darbas – M. Daukšos ir anonimino 1605 m. katekizmų išleidimas⁵⁴. Norėdamas palengvinti šių lietuvių kalbos paminklų tyrinėjimą, Zitigas interliniškai pateikia lenkiško originalo, o toliau Daukšos ir anonimino katekizmo tekstus. Tiesa, reikia pabrėžti ir tą faktą, jog Zitigas čia pirmasis įrodė, kad Daukšos katekizmas yra verstas iš XVI a. pabaigoje Krokuvoje išleisto lenkiško ispanų jėzuito Jokūbo Ledezmos (1522 – 1570) katekizmo (lenkiškasis katekizmas buvo verstas iš italų kalbos)⁵⁵. Gaila, kad Zitigas, rengdamas šį leidinį, neturėjo Daukšos katekizmo originalo, o naudojosi E. Volterio 1886 m. leidimu, kuriame buvo tam tikrų tekstologinių netikslumų⁵⁶. Zitigas pačiame tekste stengėsi pataisyti klaidas, nežinodamas, ar jos buvo originale, ar atsirado tik Volterio leidime⁵⁷. 1605 m. katekizmo tekstas parengtas labai kruopščiai⁵⁸.

Šį lituanistikos darbą Zitigas dedikavo savo mokytojui F. Bechteliui.

Apie Daukšos kalbą Zitigas parašė ir habilitacinį darbą. Tačiau jo nespausdino, nes, kaip 1930 m. viename laiške rašė, vis dar buvo problemų, kurių iki tol nepasisėkė išspręsti nei jam, nei K. Būgai, nei F. Špechtui, nei E. Tangliui⁵⁹.

Su Daukšos raštų tyrinėjimu artimai susiję ir Zitigo istorinės lietuvių akcentologijos straipsniai⁶⁰.

⁵³ Falkenhahn V. Zu den Anfängen der Baltistik. – In: Beiträge zur Geschichte der Slawistik. Berlin, 1964, p. 240.

⁵⁴ Sittig E. Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Dausza und des Anonymus vom Jahre 1605 ... Göttingen, 1929.

⁵⁵ Lebedys J. Mikalojus Dauša. V., 1963, p. 203–209.

⁵⁶ Ten pat, p. 372–373.

⁵⁷ Ten pat, p. 379.

⁵⁸ Zinkevičius Z. Iš lietuvių istorinės akcentologijos. 1605 m. katekizmo kirčiavimas. V., 1975, p. 6.

⁵⁹ Skardžius P. Daukšos akcentologija. K., 1935, p. 12.

⁶⁰ Sittig E. Ein Betonungsgesetz litauischer Optative. – KZ, 1924, 52, p. 212–222; Litauische Akzentfragen. – StB, 1933, 3, p. 157–166.

Zitigas minėtinas ir kaip lietuviškų tarminių tekstų skelbėjas: 1928–1935 m. jis su komenterais atskirais leidinėliais paskelbė įvairių lietuvių kalbos tarmių tekstų (iš Pilviškių, Juodpetrių (Tauragės r.), Tickinų (Klai-pėdos r.) ir kt.)⁶¹.

Įdomių samprotavimų Zitigas pareiškė dėl Tacito minimų aisčių genčių (Aestiorum gentes): jo nuomone, šios gentys buvo germanai⁶².

Vokiečių lingvistinėje periodikoje Zitigas yra recenzavęs ir nemaža svarbių lietuvių kalbos tyrinėjimų.

HOLGERIS PEDERSENAS

Danų kalbininkas H. Pedersenas (Pedersen) gimė 1867 m. balandžio 7 d. Gelbale, Koldingo srityje (Pietų Jutlandija). 1885 m. įstojo į Kopenhagos universitetą, kur klausė K. Vernerio, V. Tomseno paskaitų. 1890 m. labai sėkmingai baigęs universitetą, 1892–1896 m. studijų tikslais lankėsi įvairiose Europos šalyse. Leipzige klausė K. Brugmano, A. Leskyno, E. Vindišo, E. Zyverso, Maskvoje – F. Fortunatovo paskaitų. Albanų ir airių kalbas studijuoja šių tautų gyvenamosiose vietose. Airių kalbotyrai skirtas ir jo doktoratas⁶³. 1903 m. Pederseniui suteikiamas ekstraordinario profesoriaus vardas. 1913 m. jis perima savo garsiojo mokytojo V. Tomseno lyginamosios kalbotyros katedrą ir jai vadovauja iki 1937 m. 1926–1927 m. Pedersenas buvo išrinktas Kopenhagos universiteto rektoriumi. Devyni universitetai danų mokslininkui suteikė garbės daktaro laipsnį. Danijos Mokslų akademijos nariu jis išbuvo beveik pusę šimtmečio.

Mirė Pedersenas 1953 m. spalio 25 d.⁶⁴

Moksliniai Pedersenso interesai buvo labai platus. Jis, be abejo, yra vienas žymiausių pasaulio keltologų. Sėkmingai Pedersenas tyrinėjo albanų, armėnų, hetitų, tocharų kalbas. Rašė apie tiurkų kalbų kirčiavimą, domėjosi etruskų kalbos problema, tyrė indoeuropiečių ir semitų, indoeuropiečių ir finougrių kalbų santykius. Parašė puikią kalbotyros istoriją.

Svarbiausi Pedersenso veikalai yra: „Keltų kalbų lyginamoji gramatika“ („Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen“. Göttingen, 1909–1913, I–II)⁶⁵, „Hetitų ir kitos indoeuropiečių kalbos“ („Hittisch

⁶¹ Sittig E. Litauische Dialekte. – Lautbibliothek phonetische Platten und Umschriften. Hrsg. von der Lautabteilung der preuss. Staatsbibliothek, Berlin, 1928–1931, H. 30–34; Litauisch. – Lautbibliothek des Instituts für Lautforschung an der Universität Berlin. Leipzig, 1935, Nr. 36–37.

⁶² Sittig E. Die Aestier. – StB, 1934–1935, 4, p. 18–20.

⁶³ Pedersen H. Aspirationen i Irsk. Leipzig, 1897.

⁶⁴ Sommerfelt A. In Memoriam Holger Pedersen: 1867–1953. – Port. of Ling., 2, p. 283–287; Hjelmslev L. Holger Pedersen. – Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Oversigt over Selskabets Virksomhed juni 1953–maj 1954. København, 1954, p. 97–115; Otrębski J. Holger Pedersen. – LP, 1955, 5, p. 238–241; Sabaliauskas A. Holgeris Pedersenas. – Blt., 1967, 3(2), p. 254–256; H. Pedersenso darbų bibliografija iki 1937 m. paskelbta: Mélanges linguistiques offerts à H. Pedersen à l'occasion de son 70 anniversaire. Aarhus, 1937, p. IX–XXVII.

⁶⁵ Šios gramatikos santrauka, parašyta kartu su H. Liuisu (Lewis), 1937 m. buvo išleista anglų kalba, o vėliau išversta ir į rusų kalbą – Льюис Г., Педерсен Х. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков. М., 1954.

und die anderen indoeuropäischen Sprachen“. Köbenhavn, 1938), „Tocharų kalba indoeuropiečių kalbų lyginimo požiūriu“ („Tocharisch vom Gesichtspunkt der indoeuropäischen Sprachvergleichung“. Köbenhavn, 1941), „Kalbotyra devynioliktame šimtetyje“ („Sprogvidenskaben i det nittende århundrede“. Köbenhavn, 1924; 1924 m. išleista švedų kalba, 1931 m. – anglų kalba).

Lietuvių kalbos faktais operuojama jau pačiame pirmajame Pederseno straipsnyje⁶⁶. Šios kalbos faktai Pederseną lydėjo per visą šešis dešimtmečius trukusį mokslinės veiklos laikotarpį. Apskritai Pederseno biografai pabrėžia šio danų mokslininko simpatijas mažų tautų kalboms.

Pedersenas parašė ir specialiai lietuvių kalbai skirtų tyrinėjimų. 1908 m. rinkinyje V. Jagičiui pagerbti jis paskelbia straipsnį apie lietuvių kalbos žodžio *skujà* etimologiją⁶⁷, siedamas jį su air. *scé* ‘gudobelė’ ir kitais keltų kalbų žodžiais. Ši Pederseno etimologija laikosi iki mūsų dienų. Jis taip pat mėgino aiškinti liet. *kéikti* (: lot. *caecus* ‘aklas’, got. *haihs*), liet. *tiltas* (: skr. *tīrthaḥ* ‘laipteliai į upę, maudymosi vieta, brasta’)⁶⁸, liet. *júodas* (: air. *adaig* ‘naktis’)⁶⁹, liet. *gudrùs* (: het. *kutru-* ‘dalyką suprantąs’)⁷⁰ kilmę.

Pedersenas paskelbė straipsnių lietuvių kalbos istorinės fonetikos klausimais⁷¹. Lietuvių kalbos istorinės gramatikos problemas nagrinėja ir platesnėje studijoje „Penktoji lotynų kalbos linksniuotė“ („La cinquième déclinaison latine“. Köbenhavn, 1926).

Stambiausias Pederseno darbas, specialiai skirtas lietuvių kalbotyrai, yra atskira knyga išleisti „Lietuvių kalbos tyrinėjimai“ („Études Lituaniennes“. Copenhagen, 1933). Šis veikalas sudarytas iš penkių savarankiškų straipsnių, kuriuose nagrinėjama: lietuvių kalbos būsimojo laiko darybos klausimai, lietuvių kalbos datyvas ir vardažodžių kirčiavimas, priebalsinio kamieno metatonija, būtojo laiko veikiamosios rūšies dalyvių darybos klausimai ir sekundarinė balsių kaita. Ypač plataus atgarsio tyrinėtojų tarpe susilaukė šiame veikale išdėstytos Pederseno mintys istorinės lietuvių akcentologijos klausimais.

Minėtinas ir Pederseno straipsnis, skirtas baltų ir slavų kalbų giminytės problemai⁷², kuriame nagrinėjama ide. **sĕ* likimas šiose kalbose.

Keliuose danų enciklopedijos leidimuose yra išspausdintas Pederseno straipsnis „Lietuvių kalba ir literatūra“ („Litauisk Sprog og Litteratur“). Net savo lingvistiniams darbams Pedersenas kartais rinkdavo duomenų

⁶⁶ Pedersen H. Die idg. form des wortes für „schwiegertochter“. – BB, 1893, 19, p. 293–298.

⁶⁷ Pedersen H. Litauisch *skujà*. – In: Zbornik u slavu V. Jagiča. Berlin, 1908, p. 218–219.

⁶⁸ Pedersen H. Deux étymologies lituaniennes. – In: Mélanges de philologie, offerts à M. J. J. Mikkola. Helsinki, 1931, p. 204–210.

⁶⁹ Pedersen H. Une étymologie balto-celtique. – StB, 1933, 3, p. 69–72.

⁷⁰ Pedersen H. Hittitische Etymologien. – AO, 1933, 5, p. 177–178.

⁷¹ Pedersen H. *ijā* ≥ *é* en lituanien. – In: Prace lingwistyczne ofiarowane J. Baudouinowi de Courtenay. Kraków, 1921, p. 65–68; Lit. *iau*. – StB, 1934–1935, 4, p. 150–154.

⁷² Pedersen H. Et baltoslavisk problem. – In: In memoriam Kr. Sandfeld. Köbenhavn, 1943, p. 184–194.

ir iš naujosios lietuvių literatūros. Būdamas lingvistas poliglotas, jis praktiškai mokėjo lietuvių kalbą. Keletą kartų studijų tikslais Pedersenas yra lankęsis Lietuvoje.

LUJIS JELMSLEVAS

Po H. Pederseno danų lituanistikos tradicijas tęsė L. Jelmslevas – glosematikos mokyklos kūrėjas, turbūt pats prieštaringiausias, daugiausia ginčų sukėlęs XX a. antrosios pusės kalbininkas.

L. Jelmslevas (Louis Trolle Hjelmslev) gimė 1899 m. spalio 3 d. Kopenhagoje matematikos profesoriaus šeimoje. 1917 m. jis įstojo į Kopenhagos universitetą. Čia žymiausi jo mokytojai buvo H. Pedersenas ir K. Sanfeldas. 1923 m. Jelmslevas gavo magistro laipsnį už lietuvių kalbos fonetikos tyrinėjimus. Lietuvoje studijų tikslais jis ilgesnį laiką pabuvojo 1921 m. 1923–1924 m. Jelmslevas studijavo Prahoje, kur klausė J. Zubato paskaitų. 1926–1927 m. studijas gilino Paryžiuje, kur ypač gerai susipažino su A. Mejė ir Ž. Vandrijeso pažiūromis. Paryžiuje Jelmslevas parašė ir pirmąjį stambesnę darbą „Bendrosios gramatikos principai“ („Principes de grammaire générale“. Copenhagen, 1928). Deja, dėl temos šis darbas kaip kalbotyros daktaro disertacija Paryžiuje nebuvo priimtas. 1932 m. daktaro laipsnį Jelmslevas gavo Kopenhagos universitete už knygą „Baltų kalbų tyrinėjimai“ („Études baltiques“. Copenhagen, 1932). 1934 m. Jelmslevas – Arhuso (Aarhus) universiteto docentas. 1937 m. – H. Pederseno vietininkas, Kopenhagos universiteto profesorius, lyginamosios kalbotyros katedros vedėjas. Nuo 1956 m. Jelmslevas buvo ir Kopenhagos universiteto Kalbotyros ir fonetikos instituto direktorius.

Mirė Jelmslevas 1965 m. gegužės 30 d. Kopenhagoje⁷³.

Jelmslevo sukurtoji glosematikos mokykla kalbą tyrinėja kaip grynąją formą. Kalba, anot Jelmslevo, tai tokia semiotika, į kurią gali būti perversos bet kurios kitos semiotinės struktūros⁷⁴.

Turbūt taikliausia šio mokslininko charakteristika pateikiama populiarioje M. Ivič knygoje „Lingvistikos kryptys“: „Jelmslevas... be abejonės, yra viena iš įdomiausių XX amžiaus antrosios pusės lingvistikos figūrų. Tas įkvėpimo kupinas teoretikas stebina mus nepaprastu atkaklumu, ieškant naujų lingvistinės minties kelių. Tiesa, ne visada jam klodavosi sėkmingai – dažnai neišvengdavo ir klystkelių, tačiau niekuomet nesidrovėdavo prisipažinti pralaimėjęs ir tuoj pat stodavo laužti naujų ledų. Tai jam turėdavo ir neigiamų padarinių: dažnai būdavo prikišama, kad esąs nenuoseklus, kad šiandien atsisakęs to, kuo vakar tikėjęs, ir kad dėl to jo teorijoje esą galima rasti prieštaringų tvirtinimų bei neišbaigtumų. Greitai juo žmonės susižavėdavo, bet greitai nuo jo ir atsiribodavo. Ta-

⁷³ Whitfield F. Louis Hjelmslev. – Lg., 1966, 42, p. 615–619; Kazlauskas J. Lui Jelmslevas. – Blt., 1966, 2(1), p. 112; Sabaliauskas. Ž. atg., p. 65–67; L. Hjelmslevo lietuviški laiškai. Parengė J. Palionis. – Klb., 1978, 29(1), p. 108–112.

⁷⁴ Мурат В. П. Глоссематическая теория. – В кн.: Основные направления структурализма. М., 1964, с. 127–176.

čiau vienas dalykas vis dėlto yra neginčytinas: visada jis buvo originalus, visada buvo nuoširdžiai pasiryžęs ieškoti naujų mokslinio darbo formų⁷⁵.

Savo teoriją kaip visumą Jelmslevas išdėstė knygoje „Kalbos teorijos pagrindai“ („Omkring sprogteoriens grundlæggelse“. København, 1943)⁷⁶.

Iš stambesnių Jelmslevo darbų dar ypač įdomus „Linksnio kategorija“ („La catégorie des cas“. Aarhus, 1935–1937, I–II).

Kaip minėta, abu mokslo laipsnius Jelmslevas gavo už baltų kalbų tyrinėjimus, o pirmoji jo mokslo darbų pozicija⁷⁷ yra viename danų žurnale paskelbtas didelis straipsnis „Išpūdžiai iš Lietuvos“ („Indtryk fra Litauen“).

Jelmslevo daktaro disertacija „Baltų kalbų tyrinėjimai“ yra stambiausias jo veikalas, skirtas konkrečių atskiros kalbų grupės (daugiausia lietuvių) reiškinii analizei. Šiame darbe Jelmslevas, naudodamasis gausia lingvistine literatūra, lietuvių kalbos paminklais ir savo paties viešėjimo Lietuvoje metu surinktais faktais, mėgina spęsti du baltų kalbų fonetikos istorijos dalykus: metatoniją ir dvibalsių *ei*, *ai* monoftongizaciją. Jis padaro tris svarbiausias išvadas: 1) baltų prokalbėje (En baltique commun) visi kirčiuoti skiemenys gavo sekančio skiemens priegaidę, 2) baltų prokalbėje visi skiemenys, esantys prieš trumpuosius *i* ir *u* ir nekirčiuoti, gavo sekančio skiemens priegaidę, 3) lietuvių – latvių prokalbėje (En letto-lituanien) dvibalsiai *ai* ir *ei* virto *ie* visose pozicijose, išskyrus prieš *i* ir *u* trumpuosius ar ilguosius. Tačiau pirmąkštį vaizdą dažnai yra pakeitusi analogija. Minėtas baltų kalbų fonetikos pakitimus Jelmslevas sieja su bendra šių kalbų ir apskritai rytų indoeuropiečių dialektų fonetikos raidos tendencija: sutelkti artikuliacijas prie kietojo gomurinio centro (M. Gramono (Grammont) formulavimas). Baltų kalbos kaip tik ir esančios šios tendencijos veikimo centre. Šia tendencija paaiškinami ir tokie baltų kalbų fonetikos reiškiniai, kaip: 1) $*\hat{k}(h) > \check{s}$, $*\hat{g}(h) > \check{z}$, 2) $*k^u(h) > k$, $*g^u(h) > g$, 3) *ph*, *th*, *kh* > *p*, *t*, *k*; *bh*, *dh*, *gh* > *b*, *d*, *g*, 4) $*s > \check{s}$ (po *r* ir tam tikrais atvejais po *u*, *i*, *k*), 5) $*\delta > \check{a}$ ir atitinkamai $*ou$, $*oi$, $*or$, $*ol$, $*on$, $*om > au$, *ai*, *ar*, *al*, *an*, *am*).

Suprantama, šie labai originalūs ir drąšūs Jelmslevo aiškinimai kėlė ir kelia tam tikrų abejonių, tačiau į juos negalima neatsižvelgti, sprendžiant baltų kalbų istorinės fonetikos problemas.

Su Jelmslevo veikalu „Baltų kalbų tyrinėjimai“ tam tikra prasme susijusi ir jo studija „Kirtis, priegaidė, balsio ilgumas ar trumpumas“⁷⁸, kurioje, remiantis fonologijos principais, aiškinami lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės santykiai, įdomiai interpretuojami Leskyno ir Sosiūro – Fortunatovo dėsniai.

Neužmiršo baltistikos Jelmslevas ir būdamas savo mokslo laimėjimų viršūnėje: 1956 m. jis paskelbė platų straipsnį „Latvių – lietuvių tarminės

⁷⁵ Ivič. Ling. kryp., p. 183.

⁷⁶ Ельмслев Л. Прологомы к теории языка. – Новое в лингвистике, 1960, т. 1, с. 264–389.

⁷⁷ Jelmslevo darbų iki 1959 m. bibliografija paskelbta jo rinktinių straipsnių tome: Hjelmslev L. Essais linguistiques. Copenhagen, 1959, p. 251–271.

⁷⁸ Hjelmslev L. Accent, intonation, quantité. – StB, 1936–1937, 6, p. 1–57; plg. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. М., 1975, с. 76–79.

fonetikos studijos⁷⁹, kuriame tyrinėjami lietuvių žemaičių ir latvių aukštaičių (augšzemniekų) vokalizmo pakitimai: *é, o > ie, uo*; *ē, ō > ei, ou* ar *ī, ū*; *ī > ei, ē > ie, ā > uo*; *ie, uo > ī, ū* ir kt. Jelmslevas mėgina aiškinti šių pakitimų priežastis, išryškinti bendras tendencijas.

Lietuvių kalbą Jelmslevas dėstė Kopenhagos universitete. Apie lietuvių ir lietuvių kalbą 1928 m. buvo paskelbęs platų bendresnio pobūdžio straipsnį, kuris vėliau buvo išleistas ir atskira knygute⁸⁰. Norėdamas geriau išmokti lietuviškai, Jelmslevas buvo pareiškęs pageidavimą kurį laiką dirbti Kauno universitete. Bendravo su K. Būga, J. Tumu-Vaižgantu, vėliau ypač draugiški ryšiai jį siejo su Paryžiuje profesoriaujančiu struktūrinės semantikos specialistu lietuviu A. Greimu.

NIKOLAS VAN VEIKAS

Žymiausias olandų slavistas ir baltistas N. van Veikas (Nicolas van Wijk) gimė 1880 m. spalio 4 d. Deldene. Lingvistines studijas pradėjo Amsterdamame. Čia jo mokytojas buvo K. Ūlenbekas. Vėliau studijas tęsė Leipciगे ir Maskvoje.

1913 m. Van Veikas pradėjo vadovauti naujai įsteigta Leideno universiteto slavistikos katedrai. Be slavistikos dalykų, jis dėstė ir baltų kalbas. Van Veikas skaitė paskaitas ir Paryžiuje, Sorbonoje. 1920 m. buvo išrinktas Olandijos Mokslų akademijos nariu.

Mirė Van Veikas 1941 m. kovo 25 d.⁸¹

Van Veikas buvo jaunagramatikių mokyklos atstovas, tačiau vėlesnio periodo darbuose jau taikė fonologijos mokslo laimėjimus. Jis buvo pirmasis Vakarų komparatyvistas, pradėjęs artimai bendrauti su Prahos lingvistine mokykla. Tiesa, jo pažiūros ne visur sutapo su šios mokyklos atstovų pažiūromis. Pavyzdžiui, Van Veikas buvo įsitikinęs, jog jau XIX a. kalbininkams buvo žinoma fonologinės sistemos sąvoka, ypač tai ryšku K. Brugmano darbuose. Tokiam teiginiui griežtai prieštaravo N. Trubeckojus⁸². Pats Van Veikas, be įvairių straipsnių ir pranešimų fonologijos klausimais, olandų kalba parašė šios naujos lingvistikos disciplinos vadovėlį.

Van Veikas labai sėkmingai tyrinėjo slavų kalbų akcentologijos, istorinės dialektologijos, senosios slavų raštijos, slavų kalbų klasifikacijos ir kt. problemas. Jis buvo puikus senosios slavų kalbos specialistas. Ilgametį savo tyrinėjimų darbą šioje srityje Van Veikas apibendrino kapitaliniame veikale „Senosios slavų kalbos istorija“ („Geschichte der altkirchenslavischen Sprache. Laut- und Formenlehre“. Berlin und Leipzig, 1931, I), kuris buvo išleistas ir rusų kalba⁸³.

⁷⁹ Hjelmslev L. Études de phonétique dialectale dans le domaine letto-lituanien. — ScSl, 1956, 2, p. 62–86.

⁸⁰ Hjelmslev L. Det litauiske Folk og dets Sprog. København, 1930.

⁸¹ Horálek K. Nicolas van Wijk. — Port. of Ling., 2, p. 459–462; Hjelmslev L. N. van Wijk. — Acta Linguistica, 1941, 2, p. 108–110; Paardekooper P. C., Schooneveld C. H. Schriftenverzeichnis von N. van Wijk. — ZfsIph, 1942, 18, p. 124–161.

⁸² Булыгина Т. В. Пражская лингвистическая школа. — В кн.: Основные направления структурализма. М., 1964, с. 57.

⁸³ Ван-Вейк Н. История старославянского языка. М., 1957.

Pradėjęs profesoriauti Leideno universitete, Van Veikas šalia slavų kalbų intensyviai tyrinėjo baltų kalbas ir įvairias baltų – slavų kalbų santykių problemas.

Daugiausia jis nusipelnė baltistikai, o tuo pačiu ir lituanistikai, savo akcentologijos tyrinėjimais. Ypač sėkmingai jis tyrinėjo baltų ir slavų kalbų kirčiavimo sistemų santykį.

Svarbiausias šios srities Van Veiko veikalas yra „Baltų ir slavų kalbų kirčio ir intonacijos sistemos“ („Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme“. Amsterdam, 1923). Čia Van Veikas, rekonstruavęs prabaltų ir praslavų dialektų dvi intonacijas – cirkumfleksą ir akūtą, kartu parodo didžiulius baltų ir slavų kirčio ir intonacijos sistemos skirtumus, kurie liudytų, jog negalėjo būti ilgas bendras šių kalbų raidos periodas. Antra vertus, Van Veikas nurodo faktų, kai baltų ir slavų kalbų ypatybės taip sutampa, jog jos galėjo atsirasti tik iš bendro šaltinio, plg. dgs. vard. rus. *жены* – liet. *gálvos*, vnsk. gal. liet. *raĩką* – serb.-chorv. *rũku*, liet. *sũko*, *ẽtẽ* santykį su serb.-chorv. *pĩta*, *ĩvĩje* ir kt.⁸⁴

K. Būga parašė entuziastingą šio darbo recenziją⁸⁵, o laiške savo bičiuliui ukrainiečių kalbininkui L. Bulachovskiui Van Veiko veikalą pavadinu „puikia knyga“⁸⁶. 1958 m. buvo išleistas antrasis šios knygos leidimas.

Van Veikas plačiai tyrinėjo Sosiūro—Fortunatovo dėsniu veikimą baltų ir slavų kalbose, mėgino nustatyti santykinę to veikimo chronologiją. Specialų straipsnį parašė apie šį dėsni senovės prūsų kalboje⁸⁷ ir padarė išvadą, jog čia jis veikęs tik žodžio viduryje.

Su dauguma Van Veiko teiginių sutinka ir vėlesni šios problemos tyrinėtojai⁸⁸.

Visą seriją straipsnių Van Veikas paskyrė baltų kalbų metatonijos klausimams⁸⁹ ir kitoms akcentologijos problemoms⁹⁰.

Van Veiko akcentologijos tyrinėjimus turbūt geriausiai apibūdina V. Toporovo žodžiai, jog „be tyrinėjimų, kuriuos atliko Van Veikas, pilniausiai ir nuosekliausiai aprašęs baltų ir slavų kalbų kirčio ir intonacijos santykių sistemą atitinkamų indoeuropeistikos darbų dvasia, nebūtų įmanomi vėlesni Kurilovičiaus ir Stango tyrinėjimai, pradedantys sekantį šios tyrinėjimų srities etapą“⁹¹.

⁸⁴ Топоров. Из ист., с. 29.

⁸⁵ Būga. R. r., 3, p. 717–719.

⁸⁶ Ten pat, p. 813.

⁸⁷ Van Wijk N. Das Gesetz de Saussures im Altpreussischen. – Tiž, 1924, 2, p. 29–34.

⁸⁸ Karaliūnas S. Baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimu (1. De Sosiuro—Fortunatovo dėsniu). – MA Darbai, 1966, 1(20), p. 170–173.

⁸⁹ Van Wijk N. Z powodu metatonji słowiańskiej i bałtyckiej. – In: Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay. Kraków, 1921, p. 3–7; Ein Fall von altpreussischer Metatonie. – K Z, 1923, 52, p. 151–152; Kürzung und Metatonie im litauischen Auslaut. – ZfslPh, 1928, 5, p. 1–17; Zur baltischen Metatonieforschung. – Aph, 1935, 5, p. 23–35.

⁹⁰ Van Wijk N. Zur litauischen Nominalbetonung. – MO, 1918, 12, p. 211–223; Zum baltischen und slavischen Akzentverschiebungsgesetz. – IF, 1922, 40, p. 1–40; О переносе ударения в сербо-хорватском языке и в восточнолитовских говорах. – Slavia, 1922–1923, 1, p. 200–205.

⁹¹ Топоров. Из ист., с. 30.

Van Veiką domino ir kitos baltų kalbų fonetikos problemos. Nemaža straipsnių jis paskelbė baltų kalbų istorinės morfologijos, ypač veiksmažodžio istorijos, klausimais⁹².

Van Veikas daug nuveikė ir prūsistikos srityje, ne veltui V. Mažiulis jį pavadino „didžiuoju prūsų kalbos tyrinėtoju“.

Prūsų kalbos problemoms skirtas ir pirmasis stambesnis Van Veiko darbas „Senovės prūsų kalbos studijos“ („Altpreussische Studien“. Haag, 1918), parašytas jo paskaitų, skaitytų Leideno universitete, pagrindu.

Atskirais prūsų kalbos klausimais Van Veikas paskelbė keletą svarbių straipsnių.

Galima nurodyti, pavyzdžiui, jog beveik visuotinai priimamas Van Veiko pateiktas senovės prūsų kalbos *o*-kamienių daiktavardžių vnsk. kilm. galūnės *-as* aiškinimas (< ide. *-oso*), daugelis tyrinėtojų pritaria jo *u*-kamienių daiktavardžių vnsk. kilm. galūnės *-us* rekonstrukcijai ir kt.⁹³

Kalbant apie Van Veiko akcentologijos darbus, buvo minimi olandų mokslininko nuopelnai baltų ir slavų kalbinių ryšių problemos sprendimui. Be akcentologijos veikalų, šią problemą Van Veikas nagrinėjo ir kituose darbuose, kur pagrindinis dėmesys buvo skiriamas baltų ir slavų kalbų morfologijos, fonetikos klausimams⁹⁴.

Atsiliepdamas į 1908–1912 m. diskusiją, Van Veikas paskelbė bendresnio pobūdžio darbą apie baltų ir slavų kalbinių ryšių problematiką⁹⁵. Lietė taip pat baltų, slavų ir germanų kalbų santykių klausimą⁹⁶.

Van Veikas bendravo su K. Būga. Keletą savo darbų, kaip matėme, paskelbė Lietuvos filologų periodiniuose leidiniuose.

MAKSAS NYDERMANAS

Be F. de Sosiūro, iš šveicarų mokslininkų ypač daug lituanistikai, kaip ir apskritai baltistikai, nusipelnė M. Nydermanas.

Nydermanas (Niedermann) gimė 1874 m. gegužės 19 d. Vintertūro (Winterthour) mieste. Metus pastudijavęs netoli gimtinės esančiame Ciuriche, 1894 m. persikėlė į Bazelio universitetą, kurį 1897 m. baigė daktaro laipsniu. 1897–1899 m. Nydermanas tobulinosi Paryžiuje, kur klausė ir

⁹² Van Wijk N. Das litauische langvokalische Präteritum. – IF, 1915, 34, p. 367–383; Zum altpreussischen Imperativ und zum litauischen Permissiv. – Ten pat, 1929, 47, p. 161–168; Der Ursprung der litauetischen Präsensklasse mit Formans *-sta-*. – APh, 1933, 4, p. 57–63; À propos des présents du type *duoma*. – StB, 1936–1937, 6, p. 95–98.

⁹³ Mažiulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija). V., 1970, p. 90, 93, 270–271 ir kt; Endzelins J. Senprūšu valoda. Rīgā, 1943, p. 58, 66.

⁹⁴ Van Wijk N. Zur slavischen und baltischen Präsensflexionen. – AfsIph, 1915, 36, p. 111–116; Zu den slavischen und baltischen Präteritalstämmen auf *-ā-*, *-ē-*. – TiŽ, 1926, 4, p. 67–84; Le problème des prétérito-présents slaves et baltiques. – StB, 1933, 3, p. 134–139; Lit. *žėmė*, aksl. *zemlja* und das Problem von der baltischen *-ē-* Deklination. – AfsIph, 1929, 42, p. 286–289; Les voyelles *uo*, *ie* en letto-lituanien et en russe. – StB, 1934–1935, 4, p. 144–149.

⁹⁵ Van Wijk N. Balteese en slaveese problemen. Groningen, 1913.

⁹⁶ Van Wijk N. Een phonologische parallel tussen germaans, slavies en balties. – Mededeel. d. Akad. van Wetensch. Amsterdam, 1934, 77. Ser. A, Nr. 2, p. 1–35.

A. Mejė paskaitų. 1898–1899 m. dar studijavo Freiburgo (i. Br.) universitete.

1899 m. Nydermanas skiriamas Bazelio universiteto privatdocentu. 1909–1911 m. jis – ekstraordinarinis, o 1911–1925 m. ordinarinis Bazelio universiteto profesorius. 1903 m. Nydermanas pradėjo dirbti Nešateljio (Neuchâtel) universitete: 1903–1905 m. ėjo privatdocento, 1905–1909 m. ekstraordinarinio, o 1911–1944 m. ordinarinio profesoriaus pareigas. 1933–1935 m. Nydermanas buvo šio universiteto rektorius, o 1944 m. išrinktas garbės profesorium.

Nydermanas mirė 1954 m. sausio 12 d.⁹⁷

Savo mokslo darbą Nydermanas pradėjo lotynų kalbos istorijos, daugiausia istorinės fonetikos, tyrinėjimais. Reto populiarumo sulaukė jo „Lotynų kalbos istorinės fonetikos apybraiža“ („Précis de phonétique historique du latin“. Paris, 2e éd., 1931). Ši knyga keletą kartų buvo išleista prancūziškai, versta į kitas kalbas. Pavyzdžiui, išėjo net du rusiški šio darbo vertimai: 1910 m. į rusų kalbą jis buvo išverstas iš vokiečių kalbos, o 1949 m. – iš 1945 m. prancūziškojo leidimo⁹⁸.

Labai reikšmingi Nydermano lotynų kalbos etimologijų tyrinėjimai. Jis nemaža prisidėjęs prie pagrindinio šio srities veikalo – A. Valdės ir J. B. Hofmano „Lotynų kalbos etimologinio žodyno“ – tobulinimo⁹⁹.

Anksti Nydermanas susidomėjo ir lietuvių kalba. Tiesa, iš pradžių lietuvių kalbos faktai jį domino tik kaip pagalbiniai duomenys lotynų kalbos studijoms. Tačiau pamažu jis įsitraukė ir į tiesioginius lietuvių, taip pat latvių kalbų tyrinėjimus.

1919 m. Nydermanas paskelbė įdomią studiją apie gandro pavadinimus lietuvių kalboje¹⁰⁰.

Po keleto metų jis išspausdino kitą panašią studiją apie lietuvių ir latvių kalbų bulvės pavadinimus¹⁰¹. Joje pateikiama netoli šimto lietuvių ir latvių bulvės pavadinimų bei jų variantų. Nydermanas labai kruopščiai juos surankiojo iš spausdintų ir rankraštinų žodynų, periodikos leidinių, įvairaus turinio raštų, tautosakos rinkinių. Norėdamas geriau išsiaiškinti vieno ar kito pavadinimo paplitimą, jis pasinaudojo ir apklausa. Studijoje nagrinėjamos ir žodžių etimologijos. Rašydamas šį darbą, Nydermanas lankėsi Lietuvoje ir Latvijoje. Įvairią pagalbą jam teikė K. Būga ir J. Endzelynas. Šiam darbui pasirodžius, K. Būga rašė: „Lietuvių kalbos žodžių geografija šiandie vienam tiktai prof. M. Niedermann'ui terūpi“¹⁰².

Dėl šių darbų Nydermanas pagrįstai laikomas lietuvių lingvistinės geografijos pradininku¹⁰³.

⁹⁷ Sabaliauskas A. Maksas Nydermanas. – MK, 1974, 3, p. 27–30.

⁹⁸ Нидерман М. Историческая фонетика латинского языка. М., 1949.

⁹⁹ Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann. Heidelberg, 1938, t. 1, p. VIII.

¹⁰⁰ Niedermann M. Die Namen des Storches im Litauischen. – In: Festgabe Adolf Kaegi. Frauenfeld, 1919, p. 66–92.

¹⁰¹ Niedermann M. Die Benennungen der „Kartoffel“ im Litauischen und im Lettischen. – Wörter und Sachen, 1923, 8, p. 33–96.

¹⁰² Būga. R. r., 3, p. 725.

¹⁰³ Otrębski. Gr., 1, p. 89.

Nydermanas paskelbė ir mažesnių darbų iš lietuvių kalbos gramatikos, leksikos. Jis recenzavo įvairius lituanistikos leidinius. Ypač minėtina įdomi K. Būgos „Kalbos ir senovės“ (K., 1922) recenzija¹⁰⁴. Kad pats K. Būga labai vertino šveicarų mokslininką, liudija ir tai, kad jis Nydermanui dėkavo vieną iš savo darbų¹⁰⁵.

Nydermanas vienas iš pirmųjų plačiau rašė lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos klausimais¹⁰⁶.

Tačiau svarbiausias Nydermano nuopelnas lituanistikai – tai jo kartu su kitais kalbininkais parengtas lietuvių – vokiečių kalbų žodynas, kuris ligi šiol yra pats didžiausias dvikalbis lietuvių kalbos žodynas ir kuriuo Nydermanas, anot vokiečių kalbininko E. Hofmano, „pasistatė amžiną paminklą“.

Šio žodyno istorija tokia.

1921 m. atvykęs dirbti į Lietuvą iš Šveicarijos A. Senas (Senn) planavo leisti lietuvių – vokiečių kalbų žodyną. Su savo planu jis supažindino K. Būgą ir pradėjo rinkti medžiagą. 1924 m. pavasarį A. Senas apie savo žodyną painformavo Nydermaną. Paaikšėjo, jog ir šis renkantis medžiagą panašiam žodynui. Todėl buvo nutarta žodyną rengti kartu, prie šio darbo pritraukti ir K. Būgą. Iš pradžių planuota leisti lietuvių – vokiečių – prancūzų kalbų žodyną. Tačiau K. Būga 1924 m. pabaigoje mirė, ir planus reikėjo keisti. Prie žodyno buvo pakviestas Nydermano mokinys F. Brenderis, tuo metu dirbęs Kauno universitete. Galutinai buvo nutarta leisti dvikalbį žodyną – lietuviškus pavyzdžius aiškinti tik vokiečių kalba. 1926 m. pasirodė pirmasis žodyno sąsiuvinis¹⁰⁷. 1938 m. tragiškai mirus Brenderiui, darbą tęsė tik du autoriai, iš kurių vienas gyveno Šveicarijoje, o antrasis – Senas – Jungtinėse Amerikos Valstijose. Baigiant antrąjį tomą, į darbą buvo įtrauktas A. Salys, po Antrojo pasaulinio karo atsidūręs Amerikoje. Paskutinis – penktasis – žodyno tomas buvo baigtas 1968 m.

Nydermanas viso žodyno, deja, nesulaukė – prieš pat mirtį jis skaitė žodyno *P* raidės rankraštį ir korektūras.

Kalbamojo žodyno pirmąjį sąsiuvinį gana kritiškai sutiko J. Jablonskis¹⁰⁸. Suprantama, kitataučiams autoriams buvo sunku išvengti tam tikrų trūkumų, ypač kad ir raštų kalba tuo metu toli gražu dar nebuvo pavyzdinga. Iš raštų į jų žodyną pateko ir aiškių kalbos klaidų. Be to, pirmasis žodyno tomas, apimantis *A – K* raides, yra neproporcingas, lyginant su kitais tomiais (*A – K* raidėms reikėtų bent dviejų tokių tomų). Autoriai, pradėję leisti žodyną, neturėjo pakankamai didelės kartotekos ir neplanavo tokios plačios apimties darbo. Medžiaga žodynui iš pradžių buvo renkama tik iš įvairios

¹⁰⁴ Niedermann M. (Rec.) – TiŽ, 1924, 2, p. 438–444.

¹⁰⁵ Būga. R. r., 3, p. 789.

¹⁰⁶ Niedermann M. Gli inizi della linguistica lituana. – StB, 1931, 1, p. 32–49.

¹⁰⁷ Niedermann M., Senn A., Brender F. Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, Litauisch-Deutsch. (Rašomosios lietuvių kalbos žodynas, lietuviškai-vokiška dalis.) Heidelberg, 1926.

¹⁰⁸ Jablonskis J. (Rec.) – TiŽ, 1926, 4, p. 678–684; plg. Niedermann M., Senn A., Brender F. Erwiderung der Verfasser des Wörterbuchs der litauischen Schriftsprache auf die Besprechung Prof. Jablonskis, in Tauta ir žodis IV, S. 678–684. – TiŽ, 1928, 5, p. 650–658.

spausdintos literatūros, tačiau į darbą įsijungus A. Saliui buvo gana gausiai naudojami ir tarmių duomenys.

Šis žodynas, žinoma, negali lygintis su akademinio „Lietuvių kalbos žodynu“, tačiau jo išleidimas iš tikrųjų yra svarbus lietuvių leksikografijos įvykis. Pagaliau tam tikra Nydermano ir jo kolegų žodyno medžiagos dalis pateko ir į akademinį „Lietuvių kalbos žodyną“¹⁰⁹.

Kaip Nydermano nuopelną lituanistikai galima paminėti dar tai, jog jis pirmasis Bazelio universitete pradėjo skaityti lietuvių kalbos kursą.

Asmeninė Nydermano biblioteka sudaro pagrindinę bazę tolesniems lituanistikos tyrinėjimams Nešatelio universitete.

Už nuopelnus kalbotyrai Nydermaną pagerbė daugelio šalių mokslo įstaigos: Rygos, Ženevos, Bezansono (Besançon, Prancūzija) universitetai jam suteikė garbės daktaro laipsnį, italų filologai gimimo šešiasdešimtmečiui dedikavo „Studi Baltici“ ketvirtąjį tomą; jau pačiame pirmajame 1939 m. Kaune įkurto Lituanistikos instituto protokole įrašyta, jog M. Nydermanas kartu su J. Endzelynu siūlomi išrinkti šio instituto garbės nariais.

RICHARDAS EKBLOMAS

Švedų kalbininkas R. Ekblomas gimė 1874 m. spalio 30 d.

Mokslinį kelią jis pradėjo romanistika, iš prancūzų kalbos veiksmažodžio istorijos parašydamas ir 1908 m. Upsaloje išleisdamas savo daktaro disertaciją¹¹⁰. 1921–1939 m. Ekblomas profesoriavo Upsalos universitete.

Mirė Ekblomas 1959 m. balandžio 7 d. Upsaloje¹¹¹.

Ekblomas yra paskelbęs darbų iš čekų, serbų, bulgarų kalbų akcentologijos srities, nagrinėjęs įvairius slavų kalbų istorinės fonetikos reiškinius. Kelis kartus buvo išleista jo švedų kalba parašyta, Skandinavijos universitetų studentams skirta rusų kalbos gramatika.

Tačiau bene pačią didžiausią Ekblomo mokslinio palikimo dalį sudaro baltų kalbų, ypač lietuvių kalbos, akcentologijos darbai.

1917 m. Ekblomas išspausdino platų straipsnį apie pietinių Lietuvos tarmių žodžio kirtį¹¹².

1922 m. jis išleido „Lietuvių kalbos fonetikos vadovėlį“ („Manuel phonétique de la langue lituanienne“. Uppsala, 1922).

Netrukus išleidžiama Ekblomo knyga „Balsių kiekybė ir priegaidės centrinėje lietuvių aukštaičių tarmėje“ („Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauischen“. Uppsala, 1925). Šiame darbe pateikiamas pirmasis toks platus, eksperimentiniais tyrinėjimais pagrįstas atskiros lietuvių

¹⁰⁹ Plačiau apie Nydermano–Seno–Brenderio–Salio žodyną plg. Balaišis V. (Rec.) – Blt., 1969, 5(2), p. 203–209.

¹¹⁰ Ekblom R. Étude sur l'extinction des verbes au prétérit en *-si* et en *-ui* en français. Uppsala, 1908.

¹¹¹ Sabaliauskas A. Richardas Ekblomas. – MK, 1974, 6, p. 38–42; In Memory of Richard Ekblom. – ScSl, 1959, 5, p. 231–232; jo darbų bibliografija paskelbta šio žurnalo I tome, p. 1–9 (1954 m.).

¹¹² Ekblom R. Zum Wortakzent im Südlitauischen. – MO, 1917, 11, p. 227–252.

kalbos tarmės balsių kiekybės ir priegaidžių aprašymas. Deja, šios studijos, kaip ir minėto fonetikos vadovėlio, vertę mažina toji aplinkybė, kad eksperimentuotas buvo tik vienas ir ne visiškai būdingas tarmės atstovas.

Minėtinas taip pat Ekblomo straipsnis „Pastabos dėl lietuvių kalbos būsimojo laiko kirčiavimo“¹¹³, kuriame mėginama išaiškinti tokius metatoniškos atvejus, kaip *būsiu – būs, kėiksiu – keiks, dėsiu – dės*.

Įdomų veikalą Ekblomas paskelbė iš latvių eksperimentinės fonetikos srities „Latvių kalbos kirčio rūšys“ („Die lettischen Akzentarten“. Uppsala, 1933). Kaip ir minėti lietuvių kalbos eksperimentinės fonetikos darbai, ši Ekblomo studija pagrįsta taip pat tik vieno žmogaus tarimo tyrinėjimu. Tačiau šis žmogus yra J. Endzelynas, be kita ko, kilęs iš tos latvių kalbos tarmių teritorijos dalies, kur ypač gerai išlaikytos latvių kalbos priegaidės.

Baigiamojoje knygos dalyje Ekblomas paliečia ir kai kuriuos teorinius baltų kalbų priegaidžių sistemos klausimus, šias priegaides palygindamas su slavų, skandinavų kalbų priegaidėmis, aptardamas K. Jauniaus, J. Gerulio, J. Kurilovičiaus ir kitų šios srities tyrinėjimus.

Ekblomas yra mėginęs tyrinėti ir bendrąsias baltų – slavų kalbų akcentologijos problemas. Iš šios srities ypač įdomus jo darbas „Dėl slavų – baltų kalbų ilgųjų skiemenų akcentuacijos fiziologijos“ („Zur Physiologie der Akzentuation langer Silben im Slavo-Baltischen“. Uppsala, 1922).

Apie šį Ekblomo darbą V. Toporovas baltų ir slavų kalbinių santykių tyrinėjimo istorijoje rašė: „Savo pagrindiniame darbe, be galo vertingame išaiškinant baltų ir slavų kalbų ilgųjų skiemenų priegaidžių mechanizmą, Ekblomui pavyko gan įtikinamai baltų ir slavų kalbų intonacines sistemas suvesti į vieną bendrą sistemą ir atsekti jų tolesnę evoliuciją“¹¹⁴.

Šiai problematikai skirta ir kita Ekblomo knyga „Dėl slavų – baltų ir senovės skandinavų kirčio rūšių kilmės ir raidos“ („Zur Entstehung und Entwicklung der Slavo-Baltischen und der Nordischen Akzentarten“. Uppsala, 1930).

Baltų kalbų istorinės fonetikos tyrinėtojus gali dominti ir tokie Ekblomo slavistikos darbai, kaip „Dėl slavų kalbų sonantinių junginių raidos“ („Zur Entwicklung der Liquidaverbindungen im Slavischen“. Uppsala, 1927 – 1928, I – II), „K, G, Ch palatalizacija slavų kalbose“ („Die Palatalisierung von K, G, Ch im Slavischen“. Uppsala, 1935) ir kt.

Kaip minėjome, Ekblomas labai domėjosi Skandinavijos ir baltų bei slavų tautų santykiais. Su šia problema susiję ir toponimijos, taip pat daugelio atskirų bendrinių žodžių etimologiniai tyrinėjimai.

Iš šios srities ypač įdomi Ekblomo studija apie Neringos vardo kilmę¹¹⁵. Neringos vardas čia mėginamas kildinti iš Skandinavijos vikingų žodžio **naeri* < germ. **ner-* ‘siauras’¹¹⁶.

¹¹³ Ekblom R. Remarques sur l'accentuation du futur en lituanien. – RESL, 1924, 3, p. 242–253.

¹¹⁴ Toporov. Из ист., с. 31.

¹¹⁵ Ekblom R. Der ordensdeutsche Ortsname Nerge ‘Nehring’ ein nordgermanisches Lehnwort? – Språkvvetenskapliga Sällskapet i Uppsala Förhandlingar, 1946–1948, p. 133–160.

¹¹⁶ Dėl šios etimologijos plg. Mažiulis V. Dėl Neringos vardo. – LKK, 1960, 3, p. 312–313.

Skandinavijos kilmės, Ekblomo nuomone, esantis ir lietuvių kalbos žodis *gūdas*, kurio pirminė reikšmė buvusi Gotlando salos gyventojas. Šią nuomonę Ekblomas išdėstė viename iš paskutiniųjų savo darbų, skirtame J. Endzelyno jubiliejui¹¹⁷.

Minėtinas Ekblomo straipsnis „Karalius Alfredas ir krypties nustatymas pasienio ruože tarp vakarų slavų ir baltų“¹¹⁸. Šis straipsnis įdomus tiek geografijos mokslo, tiek ir aptariamų tautų istorijai. Jame aiškinama orientacijos metodika, IX a. naudota Skandinavijoje ir kaimyninėse teritorijose. Duomenų savo aiškinimams pagrįsti Ekblomas ima iš keliautojo Vulfstano pasakojimo apie jo lankymąsi baltų krašte. Tas pasakojimas pateiktas karaliaus Alfredo Didžiojo (849–901) išverstoje Pauliaus Orozijaus pasaulio istorijoje.

Lietuvių kalbos istorijai svarbus Ekblomo rastas senas lietuviškas rankraštis, įraštas kartu su Upsalos universiteto bibliotekoje esančiu J. Bretkūno 1589 m. Karaliaučiuje išleistu giesmynu „Giesmes duchaunas“¹¹⁹.

Studijų reikalais Ekblomas keletą kartų lankėsi Lietuvoje ir Latvijoje. Be mokslo darbų, jis taip pat yra išleidęs tris humoristinių kelionės aprašymų rinkinius.

PĖTERIS ARUMA

P. Aruma (Arumaa) gimė 1900 m. spalio 11 d. Peltsamoje. Tartu mieste baigęs vidurinę mokyklą, 1921–1926 m. šio miesto universitete studijavo lyginamąją indoeuropiečių kalbotyrą, slavų ir finougrų filologiją. Magistro laipsniu baigęs universitetą, 1927–1929 m. tobulinosi Berlyne. Čia jo mokytojai buvo M. Fasmeris, V. Šulcė, J. Pokornas. 1929–1930 m. Prahos universitete Aruma studijavo čekų kalbą ir literatūrą. 1934 m. apgynęs daktaro disertaciją, buvo paskirtas Tartu universiteto slavų filologijos ekstraordinariiniu profesorium. 1939 m. Arumai suteikiamas ordinarinio slavų filologijos ir indoeuropiečių lyginamosios kalbotyros profesoriaus vardas. Šiame poste estų kalbininkas pakeitė savo buvusį mokytoją E. Kiersą (Kieckers).

1944 m. Aruma išvyko į Švediją. Iš pradžių dirbo Lundo universitete, o nuo 1950 m., pasitraukus iš Stokholmo universiteto M. Fasmeriui, užėmė jo vietą ir iki 1967 m. – išėjimo į pensiją – vadovavo šio universiteto slavistikos skyriui¹²⁰.

Aruma yra ne tik žinomas slavistas – jis taip pat žymiausias estų balvistas, ypač daug dirbęs lituanistikos srityje.

Lietuvių dialektologijai labai reikšmingas Arumos 1930 m. paskelbtas darbas „Lietuviški tarminiai tekstai iš Vilniaus apylinkės“¹²¹. Tai tekstai

¹¹⁷ Ekblom R. Balt. *gudas* und schw. *guta* 'Gotländer'. – R. kr. Endz., p. 91–99.

¹¹⁸ Ekblom R. King Alfred and Bearings in the Borderland between the West Slavs and the Balts. – ScSl, 1958, 4, p. 117–126.

¹¹⁹ Ekblom R. Un manoscritto lituano dimenticato. – StB, 1934–1935, 4, p. 21–24.

¹²⁰ Sjöberg A. Peeter Arumaa 70 years. – ScSl, 1970, 16, p. 265–266.

¹²¹ Arumaa P. Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen. Dorpat, 1930.

iš vadinamųjų lietuviškų salų Gervėčiuose, Lazūnuose, Zieteloje (Baltarusijos TSR), taip pat Dieveniškų. Aruma juos surinko 1928–1929 m. Visi tekstai užrašyti labai kruopščiai, gera fonetine transkripcija, yra platūs leksikos komentarai ir gramatinių formų aiškinimai. Užrašytieji tekstai – daugiausia pasakos ir liaudies dainos. Turėdamas galvoje, kad šio krašto tarmių tekstai teikia labai daug įdomios medžiagos lietuvių ir slavų kalbų sąveikai tyrinėti, Aruma padarė įdomų eksperimentą – tose vietose (Lazūnuose, Zieteloje), kur jam nepavyko rasti originalios lietuviškos tautosakos, lietuviškai mokantiems asmenims jis davė versti į lietuvių kalbą baltarusiškų ir lenkiškų tekstų, daugiausia pasakų (šių tekstų originalai knygoje pateikiami kartu su lietuviškais vertimais). Ten, kur žmonės kasdienėje veikloje vartoja kelias kalbas, toks eksperimentas yra tikrai gera pagalbinių tyrinėjimo priemonė.

Kadangi nykstančios lietuvių kalbos tarmės mokslininkams labai įdomios dėl daugelio archaiškų, kitose tarmėse dažniausiai neaptinkamų formų, tai Arumos knyga, teikianti autentiškos medžiagos, buvo geras pagrindas tolesniems šių tarmių tyrinėjimams, kurie ypač suintensyvėjo tarybinės santvarkos metais. Be to, Arumos paskelbti tekstai, lyginant juos su vėlesniais užrašymais, teikia geros medžiagos šių tarmių kitimui stebėti. Jam pavyko užfiksuoti tokių formų (dalį jų jis mini ir kituose savo darbuose), kurių vėlesni tyrinėtojai jau negalėjo rasti¹²². Arumos knyga plačiai pasinaudojo maskvietė kalbininkė T. Sudnik, aprašydama Lazūnų, Dieveniškų, Gervėčių ir Zietelos lietuvių, baltarusių ir lenkų kalbų fonologines sistemas¹²³.

Lituanistikos problemoms buvo skirta ir Arumos daktaro disertacija „Lietuvių kalbos asmeninių įvardžių istorijos tyrinėjimai“ („Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina“. Tartu, 1933). Šiame darbe Aruma mėgino spręsti keletą ypač sudėtingų asmeninių įvardžių istorijos klausimų: *eš* pavirtimo į *aš* priežastį ir senumą, formų *mens* ir *juns* atsiradimą, formų *manęs*–*manę* istoriją, įvairių postpozicinių vietininkų formų susidarymą ir t. t. Negalima teigti, kad visus šiuos klausimus Arumai vienodai sėkmingai pavyko išspręsti. Kai kurios jo išvados sukėlė ginčų vos knygai pasirodžius¹²⁴, dėl kitų tebesiginčijama ir dabar. Tačiau apskritai Arumos darbas yra svarbus indėlis į lietuvių kalbos istorijos mokslą.

Lietuvių kalbos istorijos klausimais Aruma yra paskelbęs ir daugiau mažesnės apimties darbų¹²⁵. Ypač svarbi jo studija apie baltų kalbų *u*-ka-

¹²² Zinkevičius. LD, p. 148, 234, 286, 290, 293, 305–306, 312, 351; Vidugiris A. Zietelos tarmės įvardis. – LKK, 1960, 3, p. 113–131; Zietelos tarmės daiktavardis. – Ten pat, 1969, 11, p. 147–182; Zietelos tarmės veiksmažodžio kaitė. – Ten pat, 1973, 14, p. 199–219; Kardelytė J. Gervėčių tarmė. V., 1975, p. 26.

¹²³ Судник Т. М. Диалекты литовско-славянского пограничья. М., 1975.

¹²⁴ Skardžius P. (Rec.) – APh, 1933, 4, p. 164–169; Specht F. (Rec.) – ZfslPh, 1935, 12, p. 191–221.

¹²⁵ Arumaa P. Intorno al nominativo di alcuni temi in consonante lituani. – StB, 1934–1935, 4, p. 81–85; Sur les adjectifs en *-i* dans les langues baltiques. – In: Mélanges linguistiques offerts à H. Pedersen. Aarhus, 1937, p. 431–442; Zur Rolle der Partikel in der litauischen Deklination. – StB, 1952, 9, p. 163–172; Von der Eigenart des Ablauts und der Diathese im Baltischen. – ZfslPh, 1957, 26, p. 118–149; Zur Geschichte der baltischen Genera. – Don. Balt., p. 22–29.

mienių būdvardžių istoriją¹²⁶. Remdamasis labai gausia medžiaga, čia jis ne tik apžvelgia šio tipo baltų kalbų būdvardžius — tokių būdvardžių pėdsakų jis randa ir slavų kalbose, mėgina paaiškinti jų išnykimo priežastis.

Aruma yra nagrinėjęs ir lietuvių liaudies dainų poetiką¹²⁷, atkreipęs dėmesį į bendrus lietuvių ir rytų slavų, ypač baltarusių, poetikos bruožus.

Plačiau tyrinėjo Aruma taip pat baltų ir slavų kalbų senųjų santykių klausimą. Šiai problemai jis yra skyręs keletą specialių straipsnių¹²⁸, taip pat ją aptaręs savo „Praslaviškoje gramatikoje“ („Urslavische Grammatik“¹²⁹. Heidelberg, 1964, I). Aruma yra baltų — slavų kalbinės vienybės šalininkas. Jo nuomone, po indoeuropiečių kalbinės bendrystės iširimo baltų ir slavų kalbos sudariusios vienybę, kuri, galimas daiktas, buvo suskilusi į du pagrindinius dialektus. Aruma teigia, kad nėra duomenų, kuriais remdamiesi galėtume nustatyti tos vienybės laiką, tačiau IV a. prieš m. e. baltų — slavų vienybė, jo nuomone, jau skilusi¹²⁹.

Kalbant apie Arumos „Praslavišką gramatiką“, reikėtų pabrėžti ir tą faktą, jog turbūt nė viename panašiam slavistikos veikale nėra taip plačiai ir sėkmingai operuojama baltų kalbų medžiaga, kaip šioje knygoje.

Tyrinėdamas lietuviškų salų tarmes, kurios tuo metu buvo Lenkijos valdomoje teritorijoje, Aruma artimus ryšius palaikė su Vilniaus Lietuvių mokslo draugija. Šiai draugijai jis dedikavo ir savo knygą „Lietuvių kalbos asmeninių įvardžių istorijos tyrinėjimai“.

Estų visuomenę Aruma informuodavo apie lietuvių literatūrinę gyvenimą. Jis planavo išleisti estų kalba lietuvių prozos antologiją. Šiuo klausimu susirašinėjo su L. Gira¹³⁰. Tartu literatūriniame muziejuje saugoma Arumos surinkta lietuvių tautosaka ir kitų asmenų jam atsiųsta medžiaga¹³¹. Apskritai Aruma laikytinas vienu pirmųjų lietuvių ir estų kultūrinių ir literatūrinių ryšių pionierių.

* * *

Straipsnių įvairiais lietuvių kalbos istorinės gramatikos, akcentologijos, etimologijos klausimais paskelbė vokiečių indoeuropeistas Vilhelmas Šulcė (Schulze, 1863 — 1935)¹³². Jo mokiniai buvo daugelis žymių baltistų.

Indoeuropeistas Hermanas Hirtas (1865 — 1936) daugelį baltistikos ir lituanistikos problemų lietė savo veikaluose: „Indoeuropiečių kirtis“ („Der indogermanische Akzent“¹³³. Strassburg, 1895), „Indoeuropiečių kalbų gramatika“ („Indogermanische Grammatik“¹³⁴. Heidelberg, 1921 — 1937, I — VII), „Indoeuropiečiai“ („Die Indogermanen“¹³⁵. Strassburg, 1905 —

¹²⁶ Arumaa P. Sur l'histoire des adjectifs en -u en balto-slave. — Årsbok, 1948 — 1949. Slaviska Institutet vid Lunds Universitet, 1951, p. 24 — 105.

¹²⁷ Arumaa P. Zur Poetik der litauischen und ostslavischen Volksdichtung. — In: Festschrift für D. Čyževskij. Berlin, 1954, p. 51 — 58.

¹²⁸ Arumaa P. Die Verwandtschaftsverhältnisse zwischen Baltisch und Slavisch. — ZfslPh, 1955, 24, p. 9 — 28; De l'unité balto-slave. — ScSl, 1963, 9, p. 70 — 86.

¹²⁹ Karaliūnas. Sant., p. 36.

¹³⁰ Skrodenis S. Estas rašo lietuviškai. — Bibliotekų darbas, 1970, Nr. 2, p. 31.

¹³¹ Loodus M. Lietuvių folkloras Tartu literatūriniame muziejuje. — Pergalė, 1962, Nr. 3, p. 184.

¹³² Schulze W. Kleine Schriften. Göttingen, 1966, p. 614 — 631.

1907, I–II). Jis parašė ir straipsnį apie senovės germanų skolinius baltų kalbose, kurį, kaip esame minėję, pagrįstai kritikavo K. Būga. Apskritai Hirto darbuose šalia įdomių, originalių minčių, gausios faktinės medžiagos esama ir nemaža subjektyvizmo.

Ferdinandas Zomeris (Sommer, 1875–1963) paskelbė darbų lietuvių kalbos istorinės gramatikos klausimais¹³³. Sprendžiant įvairius lietuvių ir apskritai baltų kalbų istorijos klausimus, svarbūs yra šio vokiečių indoeuropeisto veikalai, skirti lotynų, hetitų kalbų problemoms.

Vilniaus, vėliau Miuncheno universitetų profesorius Ervinas Košmyderis (Koschmieder, 1895–1977) tyrinėjo lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslus. 1933–1938 m. Vilniuje išėjo trys tomai šio mokslininko redaguoto mokslo metrašio „Balticoslavica“.

Iš mažens lietuvių kalbą mokėjęs vokiečių kalbininkas Valteris Fenc-la u (Fenzlau, apie 1907–1941) parašė labai vertingą darbą „Klaipėdos krašto lietuviškųjų vietovardžių ir asmenvardžių vokiškos formos“ („Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets“. Halle, 1936), kuriame, be kita ko, parodomas šio krašto vietovardžių vokiečinimo procesas. Jis paskelbė ir įdomų 1639 m. lietuvišką tekstą¹³⁴.

Minietini platesni vokiečių kalbininkų E. Šventnerio (Schwentner)¹³⁵, E. Tanglio¹³⁶, K. Stegmano fon Pritvaldo (Stegmann von Pritzwald)¹³⁷, E. Zandbacho (Sandbach)¹³⁸, V. Vitės (Witte)¹³⁹ darbai.

Švedų kalbininkas, ilgametis Upsalos universiteto profesorius Torė Torbjornsonas (Torbiörnsson, 1864–1948) tyrinėjo lietuvių kalbos istorinės akcentologijos klausimus. Pagrindiniai šios srities jo darbai buvo išspausdinti švedų ir vokiečių kalbomis¹⁴⁰. Kaip esame minėję, Torbjornsono archyve buvo rasti ir F. Fortunatovo lietuvių kalbos fonetikos paskaitų užrašai, kuriuos paskelbė V. Rūkė-Dravinia.

Baltų ir suomių kalbų santykių tyrinėtojams labai vertingas suomių kalbininko Jalo Kalimos (1884–1952) darbas „Baltų skoliniai Pabaltijo finų kalbose“ („Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat“. Helsinki, 1936), kuriame apibendrinami šios mokslo srities laimėjimai, pasiekti po žinomo V. Tomseno veikalo išleidimo.

Amerikiečių indoeuropeistas Prinstono universiteto profesorius Haroldas Hermanas Benderis (1882–1951) išleido anuo metu labai reikalin-

¹³³ Sommer F. Die indogermanischen *ia-* und *io-* Stämme im Baltischen. Leipzig, 1914; Der litauische Vokativ *brolaū* und Verwandtes. — JF, 1924, 42, p. 323–326.

¹³⁴ Fenzlau W. Ein litauisches Universal vom Jahre 1639. — APH, 1935, 5, p. 115–125.

¹³⁵ Schwentner E. Die Wortfolge im Litauischen. Heidelberg, 1922.

¹³⁶ Tangl E. Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen. Weimar, 1928.

¹³⁷ Stegmann von Pritzwald K. Das Attribut im Altlitauischen. Heidelberg, 1934.

¹³⁸ Sandbach E. Die indogermanischen zweisilbigen schweren Basen und das baltische (litauische) Präteritum. Heidelberg, 1930.

¹³⁹ Witte W. Der Übersetzer Simon Waisznoras. Breslau, 1931.

¹⁴⁰ Torbiörnsson T. Die litauischen Akzentverschiebungen und der litauische Verbalakzent. Heidelberg, 1924; Litauische Akzentfragen. — APH, 1935, 5, p. 66–99.

gą knygą „Etimologinis lietuvių kalbos indeksas“ („A Lithuanian Etymological Index“. Princeton, 1921), kurioje buvo užfiksuota svarbiausiose indoeuropeistikos veikaluose randama etimologinė lietuvių kalbos medžiaga. Paskelbė ir keletą straipsnių lietuvių kalbos leksikos, istorinės gramatikos klausimais. Benderis bendravo su K. Būga. 1922 m. jis buvo išrinktas Kauno universiteto garbės daktaru.

Keletą straipsnių lietuvių kalbos akcentologijos, morfologijos, leksikos klausimais amerikiečių filologų leidiniuose išspausdino ir Frederikas T. Vudas (Wood, 1902–1976).

Lietuvių kilmės kalbininkas Pranas Galinis (g. 1902 m. Miežionyse, Kaišiadorių r.) 1940 m. Harvardo universitete gavo daktaro laipsnį už disertaciją „Baltų kalbų įtaka vokiečių tarmėms Rytų Prūsijoje“. Anksčiau jis buvo baigęs chemijos specialybę Prinštono universitete ir šią discipliną dėstė Amerikos aukštosiose mokyklose.

Šiuo metu lietuvių kalbos mokslui nemažai nusipelnė ir italų kalbininkai.

Pirmiausia čia turbūt minėtinas žymus italų indoeuropeistas, klasikinių kalbų tyrinėtojas Džiakomas Devotas (Giacomo Devoto, 1897–1974). Jis ne tik tyrinėjo lietuvių kalbą, bet 1931 m. Italijoje pradėjo leisti baltistikos problemoms skirtą periodinį leidinį „Studi Baltici“. Tai buvo apskritai pirmasis tokio pobūdžio leidinys pasaulyje. 1969 m. Florencijoje buvo išleistas šio leidinio dešimtas tomas, kurį redagavo Aldas Luidžis Prosočimis (Aldo Luigi Prodocimi) ir kuris buvo skirtas Dž. Devotui jo septyniasdešimtmečio proga. „Studi Baltici“ tomuose buvo paskelbta daug vertingų baltų kalbų tyrinėjimų. Straipsnius šiame leidinyje, be italų mokslininkų, spausdino ir tokie kalbininkai, kaip A. Mejė, J. Endzelynas, M. Nydermanas, P. Skardžius, J. Kurilovičius ir kt. Paties Devoto straipsniai baltistikos klausimais taip pat daugiausia buvo skelbiami „Studi Baltici“ tomuose¹⁴¹. Devotas parašė ir populiariesnių straipsnių apie lietuvių kalbą. Savo lingvistinėmis pažiūromis Devotas buvo italų neolingvistinės mokyklos atstovas.

Domėjosi baltistika ir šios mokyklos kūrėjas Mateas Džulis Bartolis (Matteo Giulio Bartoli, 1873–1946). Ypač įdomūs du jo straipsniai apie baltų kalbų konservatyvizmą¹⁴².

Šiuo klausimu rašė ir kitas mokyklos atstovas, italų kalbininkas, ilgesnį laiką profesoriavęs ir JAV, Džuljanas Bonfante (Giuliano Bonfante, g. 1904)¹⁴³. Visą seriją straipsnių jis paskelbė ir baltų kalbų istorinės akcentologijos klausimais¹⁴⁴.

¹⁴¹ Devoto G. Tauta e l'audis. — StB, 1933, 3, p. 74–79; Lit. *úošvis*, lett. *uosvis* 'suocero'. — Ten pat, 1934–1935, 4, p. 57–62.

¹⁴² Bartoli M. Il carattere conservativo dei linguaggi baltici. — Ten pat, 1933, 3, p. 1–26; Ancora del carattere conservativo dello slavo e del baltico. — In: Зборник лингвистичких и филолошких расправа А. Белићу. Београд, 1937, с. 197–202.

¹⁴³ Bonfante G. „Arcaico“ e „conservativo“ nel gruppo baltico. — StB, 1935–1936, 5, p. 30–37; apie M. Bartolio ir Dž. Bonfantės diskusiją plg. Топоров. Из ист., с. 22–24.

¹⁴⁴ Bonfante G. Una nuova formulazione della legge di F. de Saussure. — StB, 1931, 1, p. 73–91; L'accento prussiano. — Ten pat, 1932, 2, p. 68–77; L'accento lètone *gestossen* (^) e l' „acuto mòbile“ lituano. — Ten pat, 1934–1935, 4, p. 123–134;

Prancūzų indoeuropeistas Emilis Benvenistas (Benveniste, 1902–1977) garsiajame veikalė „Indoeuropiečių vardažodžių darybos kilmė“ („Origines de la formation des noms en indo-européen“. Paris, 1935) liečia ir lietuvių kalbos istorinės gramatikos problemas. Šiuo veikalu daug kur remiasi V. Mažiulis darbe „Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija)“. Parašė Benvenistas ir specialių straipsnių įvairiais baltų kalbų klausimais¹⁴⁵.

Bulgarų kalbininkas Stefanas Mladenovas (1880–1963) lietuvių kalbos problemas lietė savo etimologiniuose darbuose. Dar 1915 m. jis pirmasis atkreipė dėmesį į liet. *burnà* atitikmenį bulgarų kalboje *бърна* ‘lūpa’¹⁴⁶. Bendradarbiavo jis ir lietuvių spaudoje¹⁴⁷.

Kai kurias baltų kalbų istorijos problemas nagrinėjo čekų kalbininkas Josefas Miroslavas Koržinekas (Kořínek, 1899–1945). Ypač svarbus jo straipsnis apie veiksmoždzio šaknies *do-* ‘duoti’ darybą slavų ir baltų kalbose¹⁴⁸.

Ilgesnį laiką Lietuvoje studijavęs lenkų kalbininkas Stanislavas Vestfalas (1911–1959)¹⁴⁹ paskelbė vertingų darbų iš lietuvių kalbos gramatikos ir leksikos srities¹⁵⁰. Lietuvių kalbą jis yra dėstęs Varšuvos, Lundo, Glazgovo universitetuose.

Lenkų kalbininkas Algirdas Chominskis (1884–1943) tyrė lenkų ir lietuvių kalbų santykius Vilniaus krašte ir tiems santykiams pavaizduoti parengė lingvistinį žemėlapi.

Lenkų indoeuropeistas Zigmuntas Rysievičius (1911–1954) taip pat nagrinėjo įvairias baltų, ypač senovės prūsų, kalbų problemas¹⁵¹.

Vilniaus krašto baltarusis Adamas Stankevičius sudarė nemažą gyvosios baltarusių kalbos lituanizmų sąrašą¹⁵².

Daugelį lietuvių kalbos klausimų tyrinėjo ir žymieji latvių kalbininkai.

L’accento dei nomi lituani del tipo nom. sing. *kélmās*: plur. *kelmaī*. – Ten pat, 1936–1937, 6, p. 118–125.

¹⁴⁵ Benveniste E. Notes d’étymologie prussienne. – Ten pat, 1932, 2, p. 78–83; L’anaphorique prussien *din* et le système des démonstratifs indo-européens. – Ten pat, 1933, 3, p. 121–130; Questions de morphologie baltique. – Ten pat, 1934–1935, 4, p. 72–80.

¹⁴⁶ Mladenov S. Etymologisches. – IF, 1915, 35, p. 134–135.

¹⁴⁷ Mladenovas S. *Anyta* ir armėnų *aner*. – Švietimo darbas, 1922, Nr. 3–6, p. 274–278.

¹⁴⁸ Kořínek J. M. Praesentni tvary kořene *dō-* „dávati“ v jazycich slovanských a baltských. – LF, 1938, 65, p. 445–454.

¹⁴⁹ Ostrowska E. Stanisław Westfal. – JP, 1959, 39, p. 321–327.

¹⁵⁰ Westfal S. Uwagi o zapożyczeniach polskich w języku litewskim. – Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział 1, 1932, t. 25, p. 75–95; Zestawienie kategorii nomina agentis we współczesnym literackim języku litewskim i polskim. – Pamiętnik Lubesky, 1938, t. 3, p. 261–287; Z dziejów uprawy współczesnego języka litewskiego: nowa próba wprowadzenia prepozycji i prefiksu *in* do języka litewskiego. – BSL, 1938, 3, p. 55–70; Lexical Elements of Baltic Origin in the Polish Dialect Spoken near Lake Wigry. – The Slavonic and East European Review, 1946, 63, p. 156–159.

¹⁵¹ Rysiewicz Z. L’accentuazione dell’antico prussiano. – StB, 1939, 7, p. 88–147; Z morfologii przmiotników w bałtyckim i słowiańskim. Formacje z sufiksem *-ko-*. – BPTJ, 1937, 6, p. 28–38; Studia językoznawcze. Wrocław, 1956, p. 101–161.

¹⁵² Станкевіч А. З літуанізмаў у беларускай мове. – Калосьсе, 1938, т. 4, с. 172–175, 225–226; 1939, т. 5, с. 36–37, 118–120, 176–178.

Latvių orientalistas ir tautosakininkas Pēteris Šmitas (1869–1938) tokiuose savo darbuose, kaip „Kalbotyros įvadas“ („Ievads valodniecībā“. Rīgā, 1934), „Baltų filologijas įvadas“ („Ievads baltu filoloģijā“. Rīgā, 1936), ir atskiruose straipsniuose nagrinėjo įvairius baltų kalbų etnogenezės klausimus. Artimai bendravo su K. Būga¹⁵³.

Juris Plakis (Plāķis, 1869–1942) parašė kalbininkams skirtą labai gerą „Lietuvių kalbos vadovėlį“ („Leišu valodas rokas grāmata“. Rīgā, 1926). Lituanistams svarbūs jo darbai „Kuršininkų kalba“ („Kursenieku valoda“. Rīgā, 1927), „Indoeuropiečių kalbų lyginamoji gramatika“ („Indoeuropiešu valodu salīdzināmā gramatika“. Rīgā, 1938). Plakis labai intensyviai tyrinėjo baltų kalbų istorinę akcentologiją¹⁵⁴, šiuo klausimu daug polemizavo su K. Būga, J. Endzelynu ir kitais mokslininkais. Baltų kalbų onomastikai reikšmingi Plakio latviškų vietovardžių ir pavardžių sąrašai¹⁵⁵. Rygos universitete Plakis skaitė mokslinį lietuvių kalbos kursą. Šią kalbą jis labai gerai išmoko 1910–1911 m. vasaras praleisdamas Lietuvoje¹⁵⁶.

Lietuvių kalbos problemomis labai domėjosi anksti tragiškai miręs talentingas latvių kalbininkas Alvilis Augstkalnis (1907–1940). Pirmasis platesnis jo lituanistikos darbas buvo „Lietuvių dainų metras“¹⁵⁷. Jis paskelbė svarbių senųjų lietuviškų tekstų nagrinėjimų ir etimologijų¹⁵⁸. Augstkalnis yra parašęs ir lietuvių kalbos vadovėlį „Lietuvių kalbos elementai latvių gimnazijai“ („Leišu valodas elementi latviešu ģimnazijai“. Rīgā, 1935; II leid. 1936)¹⁵⁹.

Vieną kitą straipsnį lietuvių ar apskritai baltų kalbų klausimais šiuo metu paskelbė T. Fringsas, H. Engertas, G. Frelichas (Froelich), K. Oštiras, E. Kykersas (Kieckers), J. Leventalis (Loewenthal), E. Levis (Lewy), V. Osten-Zakenas (Osten-Sacken), J. Šeftelovičius (Scheftelowitz), H. Jakobsonas (Jacobsohn), H. Šioldas (Sköld) ir kiti įvairių tautų kalbininkai.

Šiuo laikotarpiu sėkmingai dirbo jau ir nemaža kitų lietuvių kalbos tyrinėtojų, kurių veiklą apžvelgsime tolesnėje knygoje.

¹⁵³ Kabelka. L. k., p. 53–54.

¹⁵⁴ Plāķis J. Daži attīstības posmi latviešu un leišu akcenta vēsturē. Rīgā, 1923; Būga. R. r., 3, p. 705–713.

¹⁵⁵ Plāķis J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. Rīgā, 1936–1939, t. 1–2.

¹⁵⁶ Kabelka. L. k., p. 52–53.

¹⁵⁷ Augstkalns A. Leišu dainu pantmērs. — Ceļi, 1931, p. 17–45.

¹⁵⁸ Augstkalns A. Jauns vecleišu teksts. — Aph, 1933, 4, p. 108–122; Smulkūs pastebėjimai. — Aph, 1935, 5, p. 149–159; Baltische Miscellen. — StB, 1934–1935, 4, p. 63–71; Lit. môtė. — IF, 1935, 53, p. 195.

¹⁵⁹ Kabelka J. Alvilis Augstkalnis. — MK, 1972, 9, p. 36–38; Kabelka. L. k., p. 58.

Vietoj išvadų

Pirmoji užuomina apie baltų kalbas veikiausiai yra romėnų istoriko Tacito veikale „Germania“ (I m. e. amžiaus pabaiga). Lietuvos vardas pirmą kartą paminėtas II tūkstantmečio pradžioje. XV a. dokumentuose jau gana dažnai minima ir lietuvių kalba. XVI a. randame tam tikrų mėginimų aiškinti, iš kur atsirado lietuvių kalba. Sukuriama romėniškos lietuvių kilmės teorija. Ją pagrįsti mėginama ir tam tikrais lingvistiniais duomenimis. Šiuo atžvilgiu ypač įdomus 1615 m. paskelbtas (parašytas dar XVI a. viduryje) Mykolo Lietuvio darbas „De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum“. Mykolas Lietuvis pateko į kalbotyros istoriją kaip vienas iš tų autorių, kurių raštuose jau randama lyginamojo metodo daigų.

XVII – XVIII a. ypač dažnai akcentuojamas baltų kalbų panašumas į slavų kalbas. 1745 m. paskelbtame darbe P. Ruigys, sutikdamas, jog lietuvių kalba galinti būti slavų kalbos seserimi, lietuvių kalbą mano kilusią iš graikų kalbos. Savo teiginiui įrodyti jis pateikia lietuvių ir graikų kalbų panašių posakių, atkreipia dėmesį ir į tam tikrą šių kalbų gramatinių formų panašumą.

Lietuvių kalbos kilmės klausimas mėgintas aiškinti 1808 m. išleistame anuomet labai populiariame K. Bogušo veikale „O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa“.

Svarbus lietuvių kalbos mokslo įvykis – 1653 m. D. Kleino gramatikos „Grammatica Litvanica“ išleidimas. Šioje gramatikoje buvo gana gerai aprašyta lietuvių kalbos struktūra. Netrukus buvo išleistos K. Sapūno – T. Šulco (1673 m.), F. V. Hako (1730 m.), P. Ruigio (1747 m.), G. Ostermerio (1791 m.), K. Milkaus (1800 m.) gramatikos. Iš šio laikotarpio gramatikų ypač minėtina 1737 m. Vilniuje pasirodžiusi anoniminė lietuvių kalbos gramatika „Universitas lingvarum Litvaniae“, kurioje gana tiksliai apibūdinama lietuvių kalbos kirčiavimo sistema. XVIII a. – XIX a. viduryje buvo parašyta ir daugiau lietuvių kalbos gramatikų, tačiau jos nebuvo išleistos.

Pačioje XVII a. pradžioje (tikslī data kol kas nenustatyta) Vilniuje buvo išleistas ir pirmasis lietuvių kalbos žodynas – K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum“. 1631, 1642, 1677, 1713 m. buvo išleisti nauji šio lenkų – lotynų – lietuvių žodyno leidimai.

Keletas lietuvių – vokiečių bei vokiečių – lietuvių kalbų žodynų buvo išleista Rytų Prūsijoje – F. V. Hako (1730 m.), P. Ruigio (1747 m.), K. Milkaus (1800 m.). Išliko ir rankraštinį šių kalbų žodynų, iš kurių

ypač minėtinas J. Brodovskio žodynas, gerai atspindėjęs ne tik tai to meto raštų, bet ir liaudies šnekamąją kalbą.

XIX a. pirmojoje pusėje įvairius lietuvių kalbos žodynus rašė D. Poška, J. Pabrėža, D. Sutkevičius, S. Daukantas ir kiti autoriai. Tačiau jų darbai nebuvo išspausdinti.

Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje nepaprastai svarbų vaidmenį suvaidino lyginamojo-istorinio metodo atsiradimas. Lietuvių kalba domėjosi pirmieji šio metodo kūrėjai F. Bopas ir R. K. Raskas.

XIX a. lietuvių kalba susidomi rusų mokslininkai P. Kepenas, P. Preissas, A. Hilferdingas, S. Mikuckis.

Vokiečių mokslininkas F. Neselmanas, išleidęs svarbių lituanistikos darbų, 1845 m. pavartoja terminą *baltų kalbos* (Baltische Sprachen).

Ištisą epochą lietuvių kalbos mokslo istorijoje sudaro A. Šleicherio veikla. 1856 m. jis išleidžia pirmąją mokslinę lietuvių kalbos gramatiką „Litauische Grammatik“, parašytą remiantis gyvąja kalba.

Labai svarbių lietuvių kalbos tyrinėjimų paskelbia A. Šleicherio mokinys A. Leskynas. Nemaža lietuvių kalbotyrai nusipelnė J. Šmitas, K. Brugmanas, O. Vydemanas, E. Bernekeris, A. Briukneris. A. Becenbergeris sėkmingai tyrinėjo ne tik lietuvių, bet ir latvių bei senovės prūsų kalbas. Šis mokslininkas laikomas baltų filologijos pradininku.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje žymių lietuvių kalbos tyrinėtojų atsiranda ir kitose Europos šalyse. Pirmiausia čia minėtini: danas V. Tomsenas, šveicaras F. de Sosiūras, prancūzai A. Mejė, R. Gotjo, suomis J. Mikola ir kt.

Tuo metu lietuvių kalbotyra suklesti Rusijoje ir kitose slavų šalyse. Ypač svarbūs F. Fortunatovo darbai. Šis rusų mokslininkas pirmasis Maskvos universitete pradeda skaityti lietuvių kalbos kursą. Lietuvių kalbą tyrinėja F. Fortunatovo mokiniai G. Uljanovas, V. Požezinskis, N. Sokolovas. Lituanistikai daug nusipelnė J. Boduenas de Kurtenė, A. Aleksandrovas. Lietuvių kalbą tyrinėja lenkai J. Hanušas, J. Karlovičius, J. Rozvadovskis, čekai L. Geitleris, J. Zubatas, bulgaras A. Doričius ir kt.

XIX a. viduryje – XX a. pradžioje svarbią vietą lietuvių kalbos mokslė užima lietuviai kalbininkai. Pirmiausia čia minėtini kapitaliniai F. Kuršaičio leksikografijos ir gramatikos darbai. Šis mokslininkas pirmasis tiksliai aprašo lietuvių kalbos priegaides. J. Juška mėgina detaliau klasifikuoti lietuvių tarmes. Jo brolis A. Juška sudaro stambų šnekamosios kalbos žodyną, kalbotyrai svarbius liaudies dainų rinkinius. A. Baranauskas tyrinėja lietuvių kalbos tarmes, paskelbia įdomių akcentologijos darbų. K. Jaunius, be dialektologijos tyrinėjimų, parašo ir vertingą lietuvių kalbos gramatiką.

Ypač daug lietuvių kalbos mokslui nusipelnė K. Būga (1879–1924) ir J. Jablonskis (1860–1930). Pirmasis paskelbia labai vertingų leksikos, akcentologijos, baltų tautų etnogenezės tyrinėjimų, pradeda rengti didžiulį lietuvių kalbos žodyną. Antrasis parašo normines lietuvių kalbos gramatikas, kuriomis iš esmės padedami pagrindai dabartinei literatūrinei lietuvių kalbai. Abu šie mokslininkai dirba ir 1922 m. įsteigtame Kauno universitete, kuris tampa svarbiu lietuvių kalbos mokslo centru. Su šiuo uni-

versitetu susijusi ir vėliau iš Lietuvos pasitraukusių kalbininkų P. Skardžiaus, A. Salio, P. Joniko mokslinė veikla.

Šiuo metu lietuvių kalba labai intensyviai tyrinėjama ir įvairiose užsienio šalyse. Vertingų darbų paskelbė vokiečių mokslininkai E. Hermanas, R. Trautmanas, F. Špechtas, E. Zitigas, Vokietijoje dirbęs lietuvių kilmės kalbininkas J. Gerulis, danai H. Pedersenas, L. Jelmslevas, olandas N. van Veikas, šveicaras M. Nydermanas, švedas R. Ekblomas, estas P. Aruma ir kt. Pirmuosius savo tyrinėjimus paskelbia ir tokie žymūs baltistai, kaip E. Frenkelis, J. Otremskis, Chr. S. Stangas.

Nuo pat lietuvių kalbos mokslo pradžios, o ypač po to, kai kalbotyroje susiformavo lyginamasis-istorinis metodas, lietuvių kalba buvo ne tik pačių lietuvių, bet ir daugelio kitataučių mokslininkų tyrinėjimo objektas. Įdomios, archaiškos lietuvių kalbos formos traukė daugelio indoeuropeistų ir kitų atskirų indoeuropiečių šeimos kalbų tyrinėtojų, pirmiausia slavistų, dėmesį.

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

Первое упоминание о балтийских языках встречается, очевидно, в труде римского историка Тацита „Germania“ (конец I в.). Название Литвы (его латинская форма) отмечено впервые в начале II тысячелетия. В документах XV в. уже довольно часто упоминается и литовский язык. В XVI в. предпринимаются известные попытки объяснить происхождение литовского языка. Возникает теория о происхождении литовского народа от римлян; для ее обоснования привлекаются и некоторые лингвистические данные. В этом отношении особенно примечательна опубликованная в 1615 г. (написана ещё в середине XVI в.) работа Михало Литвина (Michalo Lituanus) „De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum“. Михало Литвин вошел в историю языкознания как один из тех авторов, в работах которых уже прослеживаются зачатки сравнительного метода.

В XVII—XVIII вв. особенно часто подчеркивается сходство балтийских и славянских языков. П. Руйгис в работе, опубликованной в 1745 г., соглашаясь, что литовский язык может быть братом славянских, выводит его происхождение из греческого языка. Для доказательства этого он приводит аналогичные выражения в литовском и греческом, обращая внимание и на некоторое сходство грамматических форм в данных языках.

Вопросом о происхождении литовского языка занимался и К. Богуш в весьма популярном в свое время труде „O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa“ (1808).

Значительным событием в изучении литовского языка стало появление в 1653 г. грамматики Д. Клейна „Grammatica Litvanica“. В ней на сравнительно высоком научном уровне дано описание структуры литовского языка. В скором времени были изданы грамматики К. Сапуна—Т. Шульца (1673), Ф. В. Хаака (1730), П. Руйгиса (1747), Г. Остермейера (1791), К. Милкуса (1800). В этом периоде особого упоминания заслуживает анонимная грамматика „Universitas lingvarum Litvaniae“, напечатанная в Вильнюсе в 1737 г., в которой довольно точно описывается система литовской акцентуации. В XVIII—середине XIX в. был написан и ряд других грамматик литовского языка, которые, однако, не были напечатаны.

В самом начале XVII в. (точная дата пока не установлена) в Вильнюсе был издан первый словарь литовского языка — „Dictiona-

gium trium linguarum“ К. Ширвидаса. В 1631, 1642, 1677 и 1713 гг. появились новые издания этого польско-латинско-литовского словаря.

Несколько литовско-немецких и немецко-литовских словарей было выпущено в Восточной Пруссии: Ф. В. Хааком (1730), П. Руйгисом (1747), К. Милкусом (1800). Сохранились и некоторые рукописные словари, среди которых особый интерес представляет словарь Я. Бродовскиса, хорошо отражающий не только письменный, но и разговорный язык своего времени.

В первой половине XIX в. различные словари писали Д. Пошка, Ю. Пабрежа, Д. Суткявичюс, С. Даукантас и другие авторы, однако работы их не были опубликованы.

В истории изучения литовского языка исключительно важную роль сыграл сравнительно-исторический метод. Уже зачинатели этого метода Ф. Бопп, Р. К. Раск интересовались литовским языком.

В XIX в. литовский язык привлек внимание русских ученых П. Кеплена, П. Прейса, А. Гильфердинга, С. Микуцкого.

Немецкий ученый Ф. Нессельман, автор ряда ценных трудов по литуанистике, впервые употребил в 1845 г. термин *балтийские языки* (Baltische Sprachen).

Научная деятельность немецкого ученого А. Шлейхера представляет собой целую эпоху в истории литовского языкознания. В 1856 г. он издал первую научную грамматику литовского языка „Litauische Grammatik“, написанную на основе живого разговорного языка. Большое значение имели исследования литовского языка, опубликованные учеником А. Шлейхера А. Лескином. Существенный вклад в изучение литовского языка внесли немецкие ученые И. Шмидт, К. Бругман, О. Видеман, Э. Бернекер, работавший в Германии польский языковед А. Брюкнер. А. Беценбергер успешно изучал не только литовский, но и латышский, древнепрусский языки. Его считают основоположником балтийской филологии.

В конце XIX—начале XX в. видные исследователи литовского языка появляются и в других странах Европы: датчанин В. Томсен, швейцарец Ф. де Соссюр, французы А. Мейе, Р. Готьё, финн И. Миккола и др.

В это время литовское языкознание расцветает в России и в других славянских странах. Особенно значительными являются труды русского ученого Ф. Фортунатова. Он первым в Московском университете начал читать курс литовского языка. Исследовали литовский язык также ученики Ф. Фортунатова — Г. Ульянов, В. Поржезинский, Н. Соколов. Много сделали для развития литуанистики И. Бодуэн де Куртенэ, А. Александров. К изучению литовского языка обращались поляки Я. Гануш, Я. Карлович, Я. Розвадовский, чехи Л. Гейтлер, И. Зубат, болгарин А. Дорич и др.

В середине XIX—начале XX в. литовские языковеды внесли важный вклад в изучение родного языка. Прежде всего заслуживают упоминания капитальные труды по лексикографии и грамматике, подготовленные Ф. Куршайтисом. Этот ученый впервые точно описал

литовские слоговые интонации. Й. Юшка пытался более детально классифицировать литовские говоры. Его брат А. Юшка составил большой словарь разговорного языка, издал важные для языкознания сборники народных песен. А. Баранаускас изучал говоры, создал интересную теорию о характере литовских слоговых интонаций. К. Яунюс, кроме диалектологических исследований, написал и ценную грамматику литовского языка.

Особенно велики в литовском языкознании заслуги К. Буги (1879—1924) и Й. Яблонскиса (1860—1930). Первый опубликовал фундаментальные исследования по лексике, акцентологии, этногенезу балтийских народов, приступил к подготовке обширнейшего словаря. Второй языковед — автор нормативных грамматик литовского языка, которые по сути дела легли в основу современного литовского литературного языка. Оба ученых работали в основном в 1922 г. Каунасском университете, который стал важным центром литовского языкознания. С этим университетом тесно связана и научная деятельность таких языковедов, как П. Скарджюс, А. Салис, П. Йоникас.

В данный период литовский язык интенсивно изучался и в различных зарубежных странах. Ценные работы были опубликованы немецкими учеными Э. Херманом, Р. Траутманом, Ф. Шпехтом, Э. Зитигом, немецким языковедом литовского происхождения Ю. Гярулисом, датчанами Х. Педерсеном, Л. Ельмслевом, голландцем Н. Ван-Вейком, швейцарцем М. Нидерманом, шведом Р. Экбломом, эстонцем П. Арумаа и др. Свои первые исследования опубликовали и такие видные балтисты, как Э. Френкель, Я. Отрембский, Х. С. Станг и др. Научная деятельность этих учёных, как и достижения литовских советских языковедов, будут рассмотрены автором в следующей работе.

THE HISTORY OF THE STUDIES IN LITHUANIAN

SUMMARY

The first reference to the Baltic languages is found most likely in the Roman historian Tacitus' work „Germania“ (the end of the first century A. D.). The name of Lithuania (in its Latin form) appears at the very beginning of the second millenium. The Lithuanian language is mentioned rather often in the documents of the fifteenth century. In the sixteenth century we find certain attempts to explain the origin of this language. The theory about the Roman origin of Lithuanian was advanced. Attempts were made to back up this theory with linguistic data. In this respect the work „De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum“ (published in 1615, written in the middle of the sixteenth century) is of special interest. The author of the book, Michalo Lituanus, went down in the history of linguistics as one of those authors in whose writings the first rudiments of the comparative method are to be found.

The similarity of the Baltic languages to the Slavic languages is very often emphasized in the seventeenth and eighteenth centuries. P. Ruigys (Ruhig) admitted in the work published in 1745 that Lithuanian may be a sister of Slavic but at the same time he insisted that Lithuanian had sprung from Greek. In order to prove this he produced some phrases which had a similar sounding in both Lithuanian and Greek. He even turned his attention to some similarities of grammatical forms in the said languages.

An attempt to explain the origin of Lithuanian was made in a very popular book of that time (published in 1808) „O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa“ by K. Bogušas (Bohusz).

The publication of „Grammatica Litvanica“ by D. Kleinas (Klein) in 1653 was an event that has played a very important role in Lithuanian linguistics. It presents a fairly good description of the structure of the Lithuanian language. Soon the grammars by K. Sapūnas and T. Šulcas (Schultz; 1673), F. W. Haack (1730), P. Ruigys (1747), G. Ostermeyer (1791), K. Milkus (Mielcke; 1800) were published. Among the grammars of the period an anonymous work entitled „Universitas lingvarum Litvaniae“ issued in Vilnius in 1737 deserves particular mention. In this book we find a fairly exact description of the system of Lithuanian accentuation. Between the eighteenth and the middle of the nineteenth centuries some more grammars of Lithuanian were written but they were not published.

At the very beginning of the seventeenth century (the exact date has not been established yet) the first Lithuanian dictionary was published in

Vilnius — „Dictionarium trium linguarum“ by K. Širvydas. New editions of this Polish—Latin—Lithuanian dictionary appeared in 1631, 1642, 1677, 1713.

Some Lithuanian—German and German—Lithuanian dictionaries were published in East Prussia — by F. W. Haack (1730), P. Ruigys (1747), K. Milkus (1800). Mention should be made of manuscript dictionaries of these languages. Of particular importance is the dictionary by J. Brodovskis—it reflects not only the written but also the spoken Lithuanian of that day.

In the first half of the nineteenth century various Lithuanian dictionaries were written by D. Poška, J. Pabrėža, D. Sutkevičius, S. Daukantas and others.

The formation of the comparative-historical method played a very important role in the history of Lithuanian studies. The first founders of this method, the scholars as F. Bopp, R. K. Rask, took an interest in the Lithuanian language.

In the nineteenth century the Russian scholars P. Keppen, P. Preis, A. Hilferding, S. Mikucki became interested in Lithuanian studies, too.

The German scholar F. Nesselmann published some important works in the field of Lithuanian philology. He was the first scholar who in 1845 introduced the term *Baltic languages* (Baltische Sprachen).

The scientific activities of A. Schleicher make an epoch in Lithuanian philology. In 1856 this German scholar issued the first scientific grammar of Lithuanian („Litauische Grammatik“). This grammar was written on the basis of the spoken Lithuanian.

Investigations of great importance were published by Schleicher's pupil, A. Leskien. A valuable contribution to Lithuanian studies was made by the German linguists J. Schmidt, K. Brugmann, O. Wiedemann, E. Berneker, A. Brückner, the Polish linguist who worked in Germany, and others. The German scholar A. Bezenberger worked very effectively not only in the field of Lithuanian but also Latvian and Old Prussian. This scholar is considered to be a founder of Baltic studies.

At the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries distinguished researchers of Lithuanian appeared in the other countries of Europe, too. First of all, one should mention the Danish linguist V. Thomsen, the Swiss F. de Saussure, the Frenchmen A. Meillet, R. Gauthiot, the Finn J. Mikkola and others.

The studies of Lithuanian were flourishing in Russia and other Slavic countries at this time. The works of F. Fortunatov were particularly important. The Russian scientist was the first to lecture on Lithuanian at the University of Moscow. The Lithuanian language was investigated by Fortunatov's pupils, G. Uljanov, V. Porzeziński, N. Sokolov, J. Baudouin de Courtenay. A. Aleksandrov have contributed a great deal to Lithuanian studies as well. The Lithuanian language was investigated by the Poles J. Hanzus, J. Karłowicz, J. Rozwadowski, the Czechs L. Geitler, J. Zubatý, the Bulgarian A. Doritsch and others.

Between the middle of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries important contributions to Lithuanian studies were made by Lith-

uanians themselves. In the first place, the major works of lexicography and grammar by F. Kuršaitis (Kurschat) should be mentioned here. This scholar was the first to give an exact description of Lithuanian intonation. J. Juška tried to classify Lithuanian dialects more thoroughly. His brother A. Juška compiled a large dictionary of spoken Lithuanian and vast collections of folk songs which are of great importance for linguistic studies. A. Baranauskas investigated dialects and advanced an interesting theory about the nature of Lithuanian intonation. K. Jaunius, in addition to his works on dialectology, wrote a valuable grammar of Lithuanian.

Especially great contributions to Lithuanian linguistics were made by K. Būga (1879 – 1924) and J. Jablonskis (1860 – 1930). K. Būga published very valuable studies on vocabulary, accentology, the origin of the Baltic peoples; he began to compile a vast dictionary of Lithuanian. J. Jablonskis wrote grammars by which, as a matter of fact, the foundation was laid for the standard Lithuanian. Both scholars taught at the University of Kaunas which was established in 1922 and became an important centre of Lithuanian studies. The scientific activities of the Lithuanian linguists P. Skardžius, A. Salys, P. Jonikas were closely connected with this university.

At that time the Lithuanian language was being intensively investigated in various foreign countries. Valuable works were published by the German scholars E. Hermann, R. Trautmann, F. Specht, E. Sittig, the German scholar of Lithuanian extraction J. Gerulis (G. Gerullis), the Dane H. Pedersen, L. Hjelmslev, the Dutch N. van Wijk, the Swiss M. Niedermann, the Swede R. Ekblom, the Estonian P. Arumaa and others. The first works were published by such prominent baltologists as E. Fraenkel, J. Otrębski, Chr. S. Stang and others. Their scientific activity as well as the achievements of Lithuanian linguists of the Soviet period will be examined in another book by the author.

Sutrupinimai

- ABSI — Acta Baltico-Slavica. Białystok, 1964 tt.
AfsIPh — Archiv für slavische Philologie. Berlin, 1876—1929.
AM — Altpreussische Monatsschrift. Königsberg, 1864—1922.
Амирова, Ольховиков, Рождественский. Оч. — Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. Очерки по истории лингвистики. М., 1975.
АО — Archiv Orientální. Praha, 1929 tt.
APh — Archivum Philologicum. K., 1930—1939.
BB — Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen. Hgb. v. A. Bezzenberger. Göttingen. 1877—1906.
Березин. Хрест. — Хрестоматия по истории русского языкознания. Под ред. Ф. П. Филина. Составитель Ф. М. Березин. М., 1973.
Березин. Ист. — Березин Ф. М. История лингвистических учений. М., 1975.
Березин. Оч. — Березин Ф. М. Очерки по истории языкознания в России. М., 1968.
Березин. Р. яз. — Березин Ф. М. Русское языкознание конца XIX — начала XX в. М., 1976.
Blт. — Baltistica. V., 1965 tt.
BPTJ — Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego. Kraków, 1927 tt.
BSL — Bulletin de la Société de Linguistique. Paris, 1868 tt.
BSI — Balticoslavica. Wilno, 1933—1938.
Būga. R. г. — Būga K. Rinkiniai raštai. V., 1958—1961, t. 1—3.
Булахов. В. яз. — Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды. Минск, 1976, т. 1.
BzN — Beiträge zur Namenforschung. Heidelberg, 1949 tt.
Чемоданов. — Чемоданов Н. С. Сравнительное языкознание в России. М., 1956.
Ср. яз.
Дегтерева. — Дегтерева Т. А. Пути развития современной лингвистики. М., 1961—1964, т. 1—3.
П. разв.
Delbrück. Einl. — Delbrück V. Einleitung in das Sprachstudium. Leipzig, 1893.
Десницкая. — Десницкая А. В. Вопросы изучения родства индоевропейских языков. М.-Л., 1955.
Вопр. из.
Don. Balt. — Donum Balticum To Professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday 15 March 1970. Edited by V. Rūķe-Draviņa. Stockholm, 1970.
Endzelins. D. izl. — Endzelins J. Darbu izlase. Rīgā, 1971—1974, s. 1—2.
Endzelins. Iev. — Endzelins J. Ievads baltu filoloģijā. Rīgā, 1945.
FBR — Filologu biedrības raksti. Rīgā, 1921—1940.
FUF — Finnisch-ugrische Forschungen. Helsingfors, 1901 tt.
GK — Gimtoji kalba. K., 1933—1940.
Handel. Dz. j. — Handel J. Dzieje językoznawstwa. Lwów, 1935.
Helbig. Gesch. — Helbig G. Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. Leipzig, 1970.

- IF — Indogermanische Forschungen. Strassburg, 1892 tt.
 IF Anz. — Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde. Beiblatt zu den Indogermanischen Forschungen. Strassburg, 1892—1907.
- IJ — Indogermanisches Jahrbuch. Berlin, 1913—1948.
 IMM — Izglītības ministrijas mēnešraksts. Rīgā, 1920—1939.
 Ivič. Ling. kryp. — Ivič M. Lingvistikos kryptys. V., 1973.
 Изв. — Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук. Санктпетербург (Петроград, Ленинград), 1896—1927.
- Jablonskis. R. r. — Jablonskis J. Rinkiniai raštai. V., 1957—1959, t. 1—2.
 Ягич. Ист. — Ягич И. В. История славянской филологии. Санктпетербург, 1910.
- Jankowsky. — Jankowsky K. R. The Neogrammarians. The Hague—
 Neorg. Paris, 1972.
- JP — Język Polski. Kraków, 1913 tt.
 Kabelka. L. k. — Kabelka J. Latvių kalba. V., 1975.
 Karaliūnas. Sant. — Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. — Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1968, t. 10, p. 7—100.
- Kazlauskas. Gr. — Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968.
 KK — Kalbos kultūra. V., 1961 tt.
 Klb. — Kalbotyra. V., 1958 tt.
 Кравчук. З. іст. — Кравчук Р. В. З історії слов'янського мовознавства. Київ, 1961.
- KSchl. Beitr. — Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, keltischen und slavischen Sprachen. Hgb. A. Kuhn und A. Schleicher. Berlin, 1858—1876.
- КСИС — Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. М., 1951—1968.
- KZ — Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Begr. von A. Kuhn. Berlin, 1852 tt.
- Ларин. Кр.и. обз. — Ларин Б. А. Краткий исторический обзор литовской лексикографии. — Лексикографический сборник. М., 1957, т. 2, с. 119—144.
- Lebedys. Sen. 1. l. — Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra. V., 1977.
 Lebedys. Sm. 1. t. — Lebedys J. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a. V., 1956.
- LF — Listy Filologické. Praha, 1874 tt.
 Lg. — Language. Journal of the Linguistic Society of America. Baltimore, 1925 tt.
- Liet. biblgr. — Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba, t. 1, 1547—1861. Ats. red. A. Ulpis. V., 1969.
 Liet. i. — Lietuvos TSR istorija. Vyr. red. J. Žiugžda (t. 4 vyr. red. B. Vaitkevičius). V., 1957—1975, t. 1—4.
 Liet. i. š. — Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vyr. red. J. Žiugžda. V., 1955—1965, t. 1—4.
 Liet. l. ist. — Lietuvių literatūros istorija. Red. K. Korsakas. V., 1957—1968, t. 1—4.
 Liet. t. ap. — Lietuvių tautosakos apybraiža. Red. kolegija: K. Grigas, Amb. Jonynas, K. Korsakas (vyr. redaktorius). V., 1963.
- LiK — Literatūra ir kalba. V., 1956 tt.
 LKK — Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1957 tt.
 Loja. V. vēst. — Loja J. Valodniecības vēsture. Rīgā, 1961.
 LP — Lingua Posnaniensis. Poznań, 1949 tt.
 LS — Lud Słowiański. Kraków, 1929—1938.
 LT — Lietuvių tauta. V., 1907—1936.
 Maciūnas. Lit. sąj. — Maciūnas V. Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje. — Darbai ir dienos. K., 1939, t. 8, p. 3—344.

- MA Darbai — Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A. V., 1955 tt.
- Meillet. Intr. — Meillet A. Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes. Alabama, 1967.
- MK — Mūsų kalba. V., 1971 tt.
- MLLGes. — Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft. Heidelberg, 1883—1912.
- MLTEnc. — Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1966—1971, t. 1—3.
- MO — Le Monde Oriental. Uppsala, 1906 tt.
- Mounin. Hist. — Mounin G. Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle. Paris, 1970.
- Mounin. La ling. — Mounin G. La linguistique du XXe siècle. Paris, 1972.
- MPKJ — Materiały i prace Komisji językowej Akademii umiejętności. Kraków, 1904—1918.
- MS — Mūsų senovė. K., 1921—1922, 1937—1940.
- MSL — Mémoires de la Société de Linguistique de Paris. Paris, 1868 tt.
- Nitsch. Ze wsp. — Nitsch K. Ze wspomnień językoznawcy. Kraków, 1960.
- NTS — Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap. Oslo, 1928 tt.
- Общ. и инд. яз. — Общее и индоевропейское языкознание. Ред. и предисл. В. А. Звегинцева. М., 1956.
- Otrębski. Gr. — Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego. Warszawa, 1956—1965, t. 1—3.
- Palionis. Liet. l. k. — Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a. V., 1967.
- Palionis. R. k. ind. — Palionis J. Rusų kalbininkų indėlis į liuanistiką. K., 1963.
- Pedersen. Ling. Sc. — Pedersen H. Linguistic Science in the Nineteenth Century. Cambridge Mass., 1931.
- PF — Prace Filologiczne. Warszawa, 1885—1937.
- Port. of Ling. — Portraits of Linguists. A Biographical Source Book for the History of Western Linguistics, 1746—1963. Edited by Th. A. Sebeok. Bloomington—London, 1967, v. 1—2.
- RESI — Revue des études slaves. Paris, 1921 tt.
- РФВ — Русский филологический вестник. Варшава, 1879—1918.
- R. kr. Endz. — Rakstu krājums, veltījums akadēmīķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1959.
- RO — Rocznik Orientalistyczny. Kraków, 1914 tt.
- Robins. Hist. of Ling. — Robins R. H. A Short History of Linguistics. Bloomington and London, 1968.
- Rozpr. — Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału filologicznego Akademii umiejętności. Kraków, 1874 tt.
- RSI — Rocznik Slawistyczny. Kraków, 1908 tt.
- Sabaliauskas Ž. atg. — Sabaliauskas. A. Žodžiai atgyja. V., 1967.
- ScSl — Scando-Slavica. Copenhagen, 1955 tt.
- SO — Slavia Occidentalis. Poznań, 1921—1948.
- СОРЯС — Сборник Отделения русского языка и словесности (Имп.) Академии Наук. Санктпетербург (Петроград, Ленинград), 1867—1928.
- StB — Studi Baltici. Roma, 1931 tt.
- Szemerényi. Richt. — Szemerényi O. Richtungen! der modernen Sprachwissenschaft. I. Von Saussure bis Bloomfield. 1916—1950. Heidelberg, 1971.
- TD — Tautosakos darbai. K., 1935—1940.
- Tiž — Tauta ir žodis. K., 1923—1931.
- Топоров. Из. ист. — Топоров В. Н. Из истории изучения древнейших балто-славянских языковых отношений. — Ученые записки Института славяноведения АН СССР. М., 1962, т. 23, с. 3—43.
- Топоров. Нов.р. — Топоров В. Н. Новейшие работы в области изучения балто-славянских языковых отношений. — Вопросы славянского языкознания. М., 1958, т. 3, с. 134—161.

- Топоров. Оч. — Топоров В. Н. Очерк истории изучения древнейших балто-славянских языковых отношений. — Ученые записки Института славяноведения АН СССР. М., 1958, т. 17, с. 248—274.
- УЗИС — Ученые записки Института славяноведения АН СССР. М., 1949—1968.
- V. ir žd. — Vardai ir žodžiai. Sudarė B. Savukynas. V., 1971.
- WdSl — Die Welt der Slaven. Wiesbaden, 1956 tt.
- ВЯ — Вопросы языкознания. М., 1952 tt.
- ВСЯ — Вопросы славянского языкознания. М., 1954—1962.
- ZA Vēstis — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis. Rīgā, 1950 tt.
- Zfsl — Zeitschrift für Slawistik. Berlin, 1956 tt.
- ZfslPh — Zeitschrift für slavische Philologie. Leipzig, 1924 tt.
- Zinkevičius. LD — Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966.
- Звегинцев. Ист. яз. — Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. М., 1960, т. 1—2.
- Ž. ir žm. — Žodžiai ir žmonės. Sudarė B. Savukynas. V., 1974.
- Žm. ir k. — Žmonės ir kalba. Sudarė B. Savukynas. V., 1977.
- ЖМНП — Журнал Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1867—1917.
- ЖС — Живая старина. Санктпетербург, 1891—1917.

Turinys

PRATARMĖ	3
PIRMOS ŽINIOS APIE LIETUVIŲ KALBĄ	5
ANKSTYVOSIOS TEORIJOS APIE LIETUVIŲ KALBOS KILMĘ IR JOS SANTYKIUS SU KITOMIS KALBOMIS	6
XVII a.—XIX a. VIDURIO GRAMATIKŲ APŽVALGA	12
XVII a.—XIX a. VIDURIO ŽODYNŲ APŽVALGA	26
BENDRA XVII a.—XIX a. VIDURIO LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMO CHARAKTERISTIKA	42
LYGINAMOJO-ISTORINIO METODO ATSIKADIMAS IR LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMAS	44
PIRMIEJI RUSŲ MOKSLININKŲ MĖGINIMAI TYRINĖTI LIETUVIŲ KALBĄ XIX a. VIDURIO—XX a. PRADŽIOS TYRINĖJIMAI. LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMAS VOKIETIJOJE	52
Ferdinandas Neselmanas	59
Augustas Šleicheris	60
Augustas Leskynas	63
Johanas Šmitas	72
Karlas Brugmanas	78
Adalbertas Becenbergeris	80
Oskaras Vydešanas	82
Aleksandras Briukneris	88
Erichas Bernekeris	89
[Kiti vokiečių tyrinėtojai]	93
LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMAS KITOSE EUROPOS ŠALYSE (DANIJA, PRANCŪZIJA, ŠVEICARIJA, OLANDIJA, NORVEGIJA, ŠVEDIJA, SUOMI- JA, VENGRIJA)	95
Vilhelmas Tomsenas	98
Ferdinandas de Sosiūras	98
Antuanas Mejė	100
Roberas Gotjo	106
Josepis Mikola	110
[Kiti tyrinėtojai]	111
LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMAS RUSIJOJE IR KITOSE SLAVŲ ŠALYSE (LENKIJA, ČEKOSLOVAKIJA, BULGARIJA IR KT.)	114
Filipas Fortunatovas	117
Grigorijus Uljanovas	117
Viktoras Požezinskis	125
Nikolajus Sokolovas	128
Janas Boduenas de Kurtenė	131
Aleksandras Aleksandrovas	133
Janas Hanušas	136
Janas Karlovičius	138
	139

Janas Rozvadovskis	140
Leopoldas Geitleris	144
Josefas Zubatas	145
Aleksandras Doričius	148
[Kiti tyrinėtojai]	150
LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖTOJAI LIETUVIAI	153
Fridrichas Kuršaitis	153
Aleksandras Kuršaitis	159
[Kiti Rytų Prūsijos tyrinėtojai]	160
Jonas Juška	161
Antanas Juška	163
Vytautas Juška	166
Antanas Baranauskas	166
Kazimieras Jaunius	171
Jonas Spudulis	177
[Kiti tyrinėtojai]	178
LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMAS 1918—1940 m. TYRINĖJIMAS LIETU- VOJE	181
Kazimieras Būga	182
Jonas Jablonskis	192
Eduardas Volteris	199
Pranas Skardžius	200
Antanas Salys	202
Petras Jonikas	204
[Kiti tyrinėtojai]	205
TYRINĖJIMAS UŽSIENIO ŠALYSE	209
Eduardas Hermanas	209
Reinholdas Trautmanas	212
Francas Špechtas	215
Jurgis Gerulis	219
Ernstas Zitigas	221
Holgeris Pedersenas	222
Lujis Jeltslevas	224
Nikolas van Veikas	226
Maksas Nydermanas	228
Richardas Ekblomas	231
Pėteris Aruma	233
[Kiti tyrinėtojai]	235
VIETOJ IŠVADŲ	240
ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА. РЕЗЮМЕ	243
THE HISTORY OF THE STUDIES IN LITHUANIAN. SUMMARY	246
SUTRUMPINIMAI	249

Альгирдас Юозович Сабаляускас
ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА (ДО 1940 г.)
На литовском языке
Издательство «Моклас» ЛитССР, Вильнюс, 1979

Algirdas Sabaliauskas
LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMO ISTORIJA (IKI 1940 m.)

Redaktorė B. Medekšaitė
Dailininkas K. Katkus
Meninis redaktorius V. Jurkūnas
Techninė redaktorė
I. Savickienė
Korektorės V. Staniulionienė,
Z. Marys

IB Nr. 748. Duota rinkti 1978.08.31. Pasirašyta
spausdinti 1979.04.27. LV 05951. Formatas 60×90^{1/16}.
Popierius — spaudos Nr. 1. Sriftas — 10 p. literatū-
rinis. Spauda — iškilioji, 16 sp. l.+1 sp. l. įkliju.
21,09 apsk. l. l.+1 apsk. l. l. įkliju. Tiražas 5000
egz. Užsak. Nr. 1166. Kaina 2 rb
„Mokslas“, Vilnius, Zvaigždžių g. 23.
Spausdino K. Poželos spaustuvė, Kaunas, Gedimi-
no g. 10

Sabaliauskas A.

Sa=05 Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija, iki 1940 m.—V.:
Mokslas, 1979.— 254 p., 8 iliustr. lap.

A n t r a š e: Liet. k. ir literatūros in-tas. ① Santr. rus., angl. ② Bibliogr.
sutrumpinimuose, p. 249—252, ir bibliogr. nuorodos išnašose.

Knygoje chronologine tvarka aptariamas lietuvių kalbos tyrinėjimo procesas, pradedant pirmosiomis žiniomis ir baigiant 1940 m., parodoma, kaip jis vyko pačioje Lietuvoje ir už jos ribų, supažindina su žymiaisiais lietuvių kalbos tyrinėtojais.

4602010000

S $\frac{70103-025}{M 854(08)-79}$ 153—79

4L